

ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА НАН УКРАЇНИ
ТА ІНСТИТУТ НАРОДОЗНАВСТВА НАН УКРАЇНИ

На правах рукопису

Горін Сергій Миколайович

УДК 271-788(477.81/.82)“145/164”

МОНАСТИРІ ЛУЦЬКО-ОСТРОЗЬКОЇ ЄПАРХІЇ
КІНЦЯ XV – СЕРЕДИНИ XVII СТ.: ФУНКЦІОНУВАННЯ
І МІСЦЕ У ВОЛИНСЬКОМУ СОЦІУМІ

07.00.01 – історія України

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Науковий консультант
доктор історичних наук Александрович Володимир Степанович

Львів – 2013

ЗМІСТ

Перелік умовних позначень	4
Вступ	5
Розділ 1. Історіографія	11
Розділ 2. Джерельна база	18
Розділ 3. Теоретико-методологічні засади	27
Розділ 4. Монастирі у світлі актових джерел (правовий статус, майнове становище та взаємини з волинським соціумом)	39
Розділ 5. Еволюція монастирських спільнот	343
5.1. Загальна чисельність обителів та її динаміка з кінця XV до середини XVII століття	343
5.2. Посвята монастирів	349
5.3. Унійні чернечі спільноти	351
5.4. Обителі в містах	353
5.5. Жіночі монастирі	360
Розділ 6. Матеріальне становище чернечих спільнот	362
6.1. Монастирська нерухомість	362
6.1.1. У містах	363
6.1.2. У селах	364
6.1.3. Володіння незаселеними ґрунтами	370
6.2. Пожертви вірних	371
Розділ 7. Монастирі та волинський соціум	379
7.1. Поховання в обителях	379
7.2. Шановані святині	382
7.3. Благодійність	383
7.4. Школи	384
7.5. Книжкова спадщина	385
7.5.1. Книгописання	385
7.5.2. Друкарство	386

Висновки	388
Список використаних джерел	394
Додаток А. Персональний склад чернечих спільнот	428
Додаток Б. Пожертви рухомого майна Луцькому братському Христо- воздвиженському монастирю	476

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

арк.	→ аркуш
бл.	→ близько
ВЕВ	→ Волынские епархиальные ведомости (Житомир), часть неофициальная
гр.	→ гріш, гроші (копа литовських грошів = 2,5 польських золотих, золотий = 30 польським або 24 литовським грошам)
див.	→ дивись
зг.	→ згадка, згадується
зб.	→ зберігання
зол.	→ золотий, золотих
існ.	→ існує
КЕВ	→ Киевские епархиальные ведомости (Киев), отдел второй
кн.	→ князь, княгиня, князі
Кр. (Кор.) Мл.	→ королівська милість
литов.	→ литовський, литовські
лок.	→ локалізовано
мл., млсти, млстю	→ милість, милости
обл.	→ область
од.	→ одиниця, одиниць
оп.	→ опис
п.	→ пан, пані
пол.	→ польський, польські
р-н	→ район
Св.	→ святий
спр.	→ справа
ф.	→ фонд
ч.	→ частина
чв.	→ чверть

ВСТУП

Серед українських істориків спостерігається все зростаючий інтерес до минулого Української Церкви, що пояснюється її роллю в житті як середньовічного, так і сучасного суспільства. Беручи до уваги значення монастирів в історії християнства – Церква вважала належність до чернецтва ідеальною формою служіння Богу – постає необхідність ґрунтовного дослідження функціонування обителів. Однак потенційні результати такої роботи залежать від наявної джерельної бази, яка тим менша, чим далі ми віддаляємося у глибину століть. Відповідно, можливості дослідника історії монастирів в Україні кінця XV – першої половини XVII ст. значною мірою обмежені, бо документальні свідчення, які збереглися до наших днів, не дають змоги з'ясувати деякі істотні аспекти функціонування обителів, а інші можна простежити лише частково. Наші попередники розглядали переважно діяльність окремих чернечих спільнот (свою увагу вони приділяли монастирям певного регіону, міста чи таким, які перебували під патронатом відомої родини) або якийсь аспект їхньої діяльності, наприклад, переписування чи друкування книг в обителях. Були й спроби узагальнити отримані результати. Окремі питання також більш-менш докладно висвітлено в працях, у яких історія українського чернецтва XVI–XVII ст. є лише складовою частиною об'єкту дослідження¹. Звісно, всі ці монографії, статті нерівнозначні за науковим внеском, однак їхнім спільним недоліком є обмежена джерельна база (маємо на увазі не її відсутність взагалі, а недостатнє використання збережених документів). Зі спробою подолати цей недолік пов'язаний вибір регіону нашого дослідження – у Центральному державному історичному архіві України в Києві зберігається суцільний

¹ Наприклад, праця Івана Огієнка (Митрополита Іларіона) «Українське монашество» [523]. У ній розглянуті такі питання, як початок українського чернецтва, види монашого подвижництва, монаше життя тощо. Правда, більша половина книги присвячена життєописам преподобних Анни Всеволодівни і Йова Почаївського, а також старця Паїсія Величковського. Зауважимо, що праця написана переважно з метою популяризувати ідеали чернечого життя, але наведений у ній фактологічний матеріал становить певний інтерес і для науковців. Згадаємо також дослідження Йосифа Дачкевича «Святий Теодор, ісповідник, ігумен студитський, і монастирі студитського уставу в Україні» [475]. Докладніше про праці, присвячені монастирям Волині, див. у розділі «Історіографія».

масив матеріалів судово-адміністративних установ Волинського воєводства. Зауважимо, що за відсутності монастирських архівів ці актові книги залишаються головною джерельною базою для студіювання історії волинських обителей XVI–XVII століть. Опрацювання згаданих документів (з використанням суцільного або так званого «щільного» аналізу) дає змогу реконструювати історію (переважно інституційну) монастирів зазначеної території.

Отже, географічні межі дослідження охоплюють Луцько-Острозьку єпархію, територія якої в основному співпадає з Кременецьким і Луцьким повітами Волинського воєводства².

Об'єктом дослідження є історія чернецтва східного обряду в Україні кінця XV – першої половини XVII ст., а предметом – діяльність монастирів Луцько-Острозької єпархії.

Головною метою є реконструкція (настільки повна, наскільки дають змогу це зробити віднайдені архівні та опубліковані джерела) найважливіших аспектів функціонування обителей Луцько-Острозької єпархії впродовж визначеного хронологічного періоду. Для цього ми прагнули:

– зафіксувати кількість чернечих спільнот у різні періоди і з'ясувати причини її змін;

² З'ясувати точні кордони єпископії неможливо у зв'язку з обмеженістю документальних свідчень. Загалом вони співпадали з адміністративно-територіальним поділом на повіти та воєводства й дослідники так визначали території українських єпархій, які межували з волинськими: до складу Київської митрополіччї входило Київське воєводство (зазначимо, що його західні повіти – Житомирський і Овруцький – межували з Кременецьким і Луцьким повітами Волинського воєводства й кордон між ними водночас розділяв митрополічу єпархію та Луцько-Острозьку), а також – у ті часи, коли там не було свого галицького владика – Галицько-Львівська єпископія (Галицька, Жидачівська, Львівська, Тербовольська землі, Покуття, тобто частина Руського воєводства) й Поділля (Подільське воєводство). На захід від Володимирсько-Берестейської єпархії була розташована ще одна галицька єпископія – Холмсько-Белзька (її холмська частина входила до Руського, а белзька – Белзького воєводства). Згадаємо також Чернігово-Брянську єпархію, чії владика після захоплення Чернігово-Сіверщини на початку XVI ст. Московією підпорядковувались московським митрополитам [471, 459–460; 568, 80–96]. Що ж до Володимирсько-Берестейської та Луцько-Острозької єпархій, то Іван Власовський визначав територію першої з них як частину Волинського воєводства, Берестейське воєводство і Підляшшя, а для другої навів перелік її найважливіших міст: Луцьк, Острог, Дубно, Дермань, Кременець, Заславль [458, 185]. Цю інформацію повторив у згаданій праці Василь Ульяновський. Більшість дослідників визнавали, що територія Володимирського крилосу Володимирсько-Берестейської єпископії загалом охоплювала Володимирський повіт, а Луцько-Острозької єпархії – Кременецький і Луцький повіти Волинського воєводства. Однак Михайло Довбищенко переконаний, що Кременецький повіт «був, без сумніву, складовою частиною Володимиро-Берестейської єпархії» [479, 13].

– визначити персоналії фундаторів/патронів, їх соціальне походження, простежити правові зміни у взаєминах між патроном і монастирем, а також поширення кіновійної форми чернечого життя;

– зафіксувати (по можливості) персональний склад окремих обителів;

– дослідити походження, масштаб і форми монастирського землеволодіння, з'ясувати варіації безумовного і умовного володіння з погляду права та реальних місцевих практик;

– обрахувати чисельність церковних підданих і визначити характер їхньої залежності;

– висвітлити діяльність при монастирях осередків іконопису та переписування книг, друкарень, шкіл і шпиталів, а також наявність шанованих святинь, кількість поховань і пожертв віруючих з метою зрозуміти, наскільки популярність і авторитет обителів корелювалися з її духовним призначенням і в яких формах такий авторитет виявлявся.

Отримані результати разом з висновками наших попередніх монографій дадуть змогу докладніше описати функціонування монастирів східного обряду у всьому волинському регіоні та їхнє місце в житті місцевого соціуму, краще зрозуміти історію українського чернецтва взагалі.

Нижню хронологічну межу становить кінець XV ст., тобто час, коли починає суттєво зростати кількість документальних свідчень про монастирі. Верхня межа – початок Визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького (1648–1657 рр.), внаслідок якої в Україні кардинально змінилася релігійна ситуація, що, в свою чергу, істотно вплинуло на умови існування чернечих спільнот східного обряду.

Теоретико-методологічну основу дисертації складають принципи історизму, системності та об'єктивності, а також застосовані методи: проблемний, аналізу і синтезу, порівняльний, логічний, історико-хронологічний і квантитативний. Комплексне залучення різноманітних способів пошуку забезпечило можливість оптимально використати нові архівні матеріали і вже опубліковані джерела.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в дисертації визначено наукову проблему, яка до цього часу не була предметом окремого дослідження, й на підставі значної кількості віднайдених і вперше запроваджених до наукового обігу документальних свідчень отримано нові важливі результати, зокрема:

уперше:

- визначено домінуючі тенденції в процесі зміни чисельності монастирів і запропоновано пояснення їхньої динаміки;
- з'ясовано правові зміни у взаєминах між обителями та патронами/власниками;
- зафіксовано обсяг монастирського землеволодіння Луцько-Острозької єпархії та чисельність підданих;
- комплексно проаналізовано документальні свідчення про пожертви на користь обителів і поховання в них, що дало змогу краще зрозуміти роль і місце монастирів у місцевому соціумі;
- зроблено порівняння з результатами наших досліджень історії монастирів волинської частини Володимирсько-Берестейської єпархії, що дало змогу з'ясувати особливості функціонування обителів східного обряду загалом у волинському регіоні;

удосконалено:

- складено найповніший на сьогодні перелік монастирів Луцько-Острозької єпархії;
- проведено ґрунтовний аналіз чинників, які впливали на кількість обителів;
- значно розширено список персонального складу чернечих спільнот, зроблено уточнення щодо середньої чисельності ченців у волинських монастирях;
- докладніше проаналізовано походження і форми монастирського землеволодіння;

– зібрані й запроваджені до наукового обігу документальні матеріали дали змогу глибше висвітлити релігійні та загальнокультурні функції обителів і, відповідно, краще зрозуміти, як формувався релігійний авторитет монастирів серед населення та в яких формах він виявлявся, наскільки вони були соціально й культурно адаптовані до тодішніх обставин;

отримали подальший розвиток:

– дослідження локальної історії, що дає змогу не лише проаналізувати обставини, умови, особливості функціонування окремих обителів, а й у результаті узагальнень з'ясувати процеси, тенденції, які визначали розвиток чернечого життя Волині;

– комплексний підхід при опрацюванні джерел з історії монастирів кінця XV – середини XVII ст. із застосуванням «щільного» аналізу, який за умов обмеженої джерельної бази дає змогу висвітлити як окремі аспекти діяльності обителів, так і цілісну картину їхнього функціонування.

Практичне значення дослідження визначається новизною отриманих результатів, які можуть бути використані при написанні узагальнюючих наукових праць, розвідок з регіональної історії та церковно-релігійної тематики, а також складанні навчальних програм і лекційних курсів з вітчизняної історії, релігієзнавства та краєзнавства.

Визначення мети дослідження та розв'язання його завдань здійснені автором самостійно. Дві монографії та всі статті з теми дисертації підготовлено одноосібно.

Основні положення та висновки дослідження апробовані на сімох міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях: Міжнародній науковій конференції «Релігія і Церква в історії України» (Полтава, 2005); Міжнародній науковій конференції «Kościoły Wschodnie XVI – XVII wieku i ich tradycja» (Люблін, 2005); Науково-практичній конференції «Храми Волині» (Кременець, 2006); Науковому семінарію «Миколаївські читання» (Жидичин, 2007); XXVI-й Волинській обласній науковій історико-краєзнавчій конференції, присвяченій 16-й річниці Незалежності України,

510-й річниці надання м. Луцьку Магдебурзького права і 390-й річниці створення Луцького православного братства (Луцьк, 2007); Науковій конференції «Міста Волині в контексті урбанізаційних процесів у регіоні та в Україні» (Кременець, 2008); Міжнародній науковій конференції «Джерела локальної історії: методи дослідження, проблеми інтерпретації, популяризація» (Київ, 2009).

За матеріалами дослідження опубліковано дві монографії, 34 наукові статті (4 – за кордоном), з них 25 у фахових виданнях.

РОЗДІЛ 1 ІСТОРИОГРАФІЯ

Студіювання минулого волинських монастирів розпочав у 60-х роках ХІХ ст. Микола Петров [531; 532; 533; 534; 535; 536]. Використовуючи опубліковані та віднайдені ним документальні свідчення, він виклав стисло історію тих обителей, які до того часу вже припинили своє існування. Сама назва праці говорить про те, що автор не мав на меті створення ґрунтовного дослідження, а обмежився інформацією лише про заснування та ліквідацію монастирів, їхніх фундаторів, перехід до унії, землеволодіння, до того ж, йому був відомий досить обмежений перелік чернечих спільнот. Незважаючи на сказане, ця розвідка поклала початок дослідженню історії волинських монастирів. Окремі свідчення про них знаходимо також у працях М. Петрова з історії духовного шкільництва Волині та Василянського чернечого чину [530; 537; 538]. Згодом з'являються статті аматорів-краєзнавців священиків Василя Абрамовича, який в опису села Білого Стоку наводить свідчення й про місцевий монастир [450], і А. Сендульського, присвячені історії деяких обителей [546; 547; 548; 549; 555], а також міст і сіл Волині, в яких, у свою чергу, міститься інформація про розташовані в них монастирі [542; 543; 550; 551; 552; 553; 554]. Зазначимо, що перший із згаданих авторів, розглядаючи історію Білостоцького монастиря, подає небагато інформації за першу половину ХVІІ ст. (фундушний запис 1636 р. та декілька свідчень про намагання настоятелів змусити власників маєтків, на яких обителі були відписані певні грошові суми, вчасно виплачувати їх ченцям). Зауважимо відсутність посилань на джерела і пояснення В. Абрамовича стосовно того, що стаття написана «на основани документах, хранящихся в архиве Белостокской церкви». Інший автор, А. Сендульський, використав переважно матеріал з опублікованих праць, правда, подав окремі документи із знищених пізніше родинних архівів волинських поміщиків (про земельні суперечки, купівлю-продаж, оренду

маєтків тощо). Посилання на документи, що не збереглися до наших днів, значно збільшує наукову цінність публікацій як В. Абрамовича, так і А. Сендульського. Майже водночас з ними вийшло друком дослідження Василя Пероговського, присвячене монастирям у місті Дубно [527; 528; 529]. Ця праця – ґрунтовніша, порівняно з уже згаданими, в ній використано і запроваджено до наукового обігу низку документальних свідчень, переважно пов'язаних з підтримкою Дубнівських чернечих спільнот їхніми патронами – князями Острозькими. Однак і вона містить загалом обмежену інформацію щодо розглянутих аспектів діяльності цих монастирів.

Увагу дослідників привернули ще декілька волинських обителей. Так, Анатолій Малевич, спираючись на віднайдені ним документи, зробив спробу реконструювати історію Жидичинської Миколаївської архимандрії [512]. Це досить велике за обсягом дослідження, яке дає певне уявлення про функціонування монастиря. Однак автор, підтримуючи домінуючу в тогочасній російській історіографії тезу про наступ католицизму на Православну Церкву в українських землях у XVI – першій половині XVII ст., висвітлив історію цієї найбагатшої обителі Волині переважно в контексті намагань польських королів-католиків відібрати її від православних, передавши шукачам «духовних хлібів» (друга половина XVI ст.), а пізніше – уніатам. Незважаючи на тенденційність, значна кількість використаних документів дали змогу, правда, в загальних рисах, показати не лише перебіг подій навколо боротьби за монастир, а також його майнове становище, передусім, володіння маєтками. Завдяки праці А. Малевича історія Жидичинської обителі була найкраще дослідженою, порівняно з іншими монастирями Волині, на яких зупиняли свою увагу історики. Так, менше «пощастило» Дерманській архимандрії, бо нічого нового немає в розвідці о. Ірофея [489], хоча з опублікованих краєзнавцем Орестом Фотинським документів дізнаємося багато цікавого, головним чином, про господарську діяльність обителі [445; 571]. Більше уваги дослідники присвятили найвідомішому в XVII–XIX ст. монастирю Волині – Почаївському. Деякі з

цих праць мають здебільшого описовий характер [452], але Василь Левицький [430; 502], Микола Теодорович [563; 564] і Анатолій Хойнацький [574] ввели (особливо перший з них) до наукового обігу багато документальних свідчень, які значною мірою поглибили наші знання про історію Почаївської обителі. Зазначимо, що окремі згадки щодо низки волинських монастирів, правда, переважно запозичені з публікацій колег, знаходимо і в інших монографіях М. Теодоровича [559; 560; 561; 562]. Розглянутими працями фактично й обмежуються дослідження історії волинських чернечих спільнот в останній третині XIX – на початку XX століття. Можна ще згадати статтю К. Левитського [499; 500; 501; 502], але в ній немає нічого нового, порівняно з дослідженнями його попередників. Сказане також стосується В. Зверинського [486; 487; 488], який зібрав довідковий матеріал про обителі Російської імперії. Однак наведена там інформація дуже стисла, крім того, чимало волинських монастирів не згадані, трапляються й фактологічні помилки.

У той же час відомості про чернечі спільноти Волині знаходимо у фундаментальній «Історії України-Руси» Михайла Грушевського [471; 472] та працях з церковної історії Філарета (Гумілевського) [570], Макарія (Булгакова) [508], Іларіона Чистовича [578], Степана Голубєва [427; 466; 467; 468], проте вони уривчасті, тому мають допоміжне значення.

Зауважимо, що інформацію щодо деяких аспектів релігійно-культурної діяльності волинських монастирів (переліки переписаних або надрукованих там книг, роки, коли це сталося, прізвища причетних до цього осіб, школи при обителях) знаходимо в дослідженнях з історії книгописання, друкарень, шкіл у XVI–XVII століттях [426; 473; 509; 510; 511; 514; 525; 557; 566; 575].

Згадаємо також польських дослідників Яна Гіжицького, Станіслава Заленського, Станіслава Кардашевича, Тадеуша Стецького, Александра Яблоновського, які в своїх працях, хоча і не присвячених власне історії обителі Волині, наводять щодо них окремі свідчення різноманітного характеру (пов'язані із землеволодінням, майновим забезпеченням,

персоналіями), що в свою чергу поглиблює наші знання про чернецтво регіону [449; 583; 585; 588; 589; 590; 592; 595].

Завершуючи огляд історіографічного доробку останньої третини XIX – початку XX ст., відзначимо, що, незважаючи на певні успіхи в дослідженні діяльності волинських монастирів XVI – першої половини XVII ст., залишилося багато «білих плям». Перелічені праці загалом містять обмежену інформацію – переважно про час заснування обителів, їхніх патронів, церковні села і лише побіжно торкаються інших аспектів функціонування тієї або іншої чернечої спільноти. Неповними є відомості навіть щодо кількості обителів, які функціонували впродовж досліджуваного періоду. Зазначимо, що в російськомовних працях часто значну увагу приділено питанню конфесійної належності монастирів, але за умов тенденційного підходу все зводиться до «боротьби» православного чернецтва з церковною унією та його ролі у протистоянні «експансії католицизму».

Домінуюча в Радянському Союзі ідеологія класової боротьби і наукового атеїзму практично унеможливила дослідження з історії чернецтва, зокрема на Волині. Окремі свідчення знаходимо хіба що в працях, присвячених розвитку друкарства в Україні або в контексті цієї проблематики [490; 491; 495]. Згадаємо також історика Ігоря Мицька, і хоча його стаття про Дерманську обитель [519] дещо заідеологізована («показана» її роль як культурно-просвітницького центру в боротьбі проти «намагань правлячих кіл Речі Посполитої, шляхти, Ватикана поработити український народ і відірвати його від братнього російського народу»), в додатках до монографії з історії Острозької академії [516], яка вийшла друком незадовго до розпаду СРСР, подано цікавий довідковий матеріал щодо монастирів Волині.

Нам не відомо про студіювання в цей час українськими діаспорними дослідниками минулого волинських обителів, а окремі факти, наведені в працях із загальної та церковної історії України [456; 458; 459; 522; 539], взято з інших досліджень. Згадаємо ще розвідку Софії Сенік [591], але вона

написана з використанням лише опублікованих джерел і, відповідно, також не привнесла нових ідей і не ввела до наукового обігу нових документів. Сказане стосується й монографій польських істориків Александра Ляпінського і Казимира Ходиніцького [582; 587].

За часів незалежної України спостерігаємо зростання інтересу до церковної історії, зокрема чернецтва. Не будемо докладно зупинятися на тих працях, які не присвячені власне монастирям і в яких інформація щодо них «запозичена» з інших досліджень³. У той же час відзначимо розвідки з історії окремих волинських монастирів. Так, Володимир Александрович опублікував протоколи візитацій Луцької братської (укладені в 1752 і 1763 рр., але в них знаходимо свідчення за першу половину XVII ст.) та інвентар Степанської обителей з ґрунтовним науковим коментарем [415; 416]. Хоча П. Ричков і В. Луц [540] приділили увагу, головним чином, архітектурному комплексу Почаївської Лаври, вони згадали й про інші аспекти життя цієї чернечої спільноти, правда, лише побіжно та використовуючи вже відомі факти. Переважно церковні споруди, точніше оборонний комплекс, але вже Дерманської обители, досліджував Володимир Вуйцик [462]. Дерманському монастирю також присвятили свої праці Петро Кулаковський і Наталія Лопачька. Однак якщо їхня спільна стаття [497] містить низку вперше опублікованих документів, що дало змогу авторам подати свою версію подій, пов'язаних з переходом обители до унії в 20-х роках XVII ст., то в статтях Н. Лопачької (Н. Кухарук) [498; 504; 505; 506] використано переважно вже відомі документальні свідчення, тому внесок цієї авторки в дослідження історії Дерманської чернечої спільноти незначний. Згадаємо статтю Михайла Довбищенка про роль родини Словицьких у громадському і релігійному житті Волині, в якій автор наводить віднайдені ним свідчення, пов'язані із заснованим Олександром Словицьким Мильчанським монастирем [478]. До того ж, нещодавно вийшла

³ Наприклад, праці з церковної історії Василя Ульяновського [568] або історії Луцька та Пересопниці Святослава Терського [565].

друком монографія М. Довбищенка [477], в додатках до якої наведено перелік волинських обителей східного обряду, які існували впродовж досліджуваного автором періоду. Щодо кожного монастиря подано бібліографію видань про нього (якщо така існує) і документальні свідчення, переважно, про пожертви вірних і поховання, що пояснюється використанням як головного джерела насамперед заповітів. Тобто, ця інформація не є «історією» певної обителі, а має довідковий характер, однак унаслідок того, що вона є дуже неповною (не згадано 24 монастирі східного обряду, свідчення про які збереглися в актових книгах Волинського воєводства або наведені в працях дослідників), а також допущених автором окремих неточностей, її наукова цінність зменшується. Зазначимо, що низку свідчень про окремі монастирі знаходимо в збірці документів з історії унії на Волині та Київщині, упорядником якої є М. Довбищенко [438].

Завершуючи наш історіографічний огляд, згадаємо також дослідження з історії українського книгописання [484; 572], зокрема присвячені Пересопницькому *Євангелію* [464; 577], які висвітлюють певні аспекти релігійно-культурної діяльності монастирів Волині.

Отже, на сьогодні наші знання про монастирі Луцько-Острозької єпархії впродовж другої половини XV – першої половини XVII ст. обмежуються окремими науковими спостереженнями. Ця інформація є занадто фрагментарною не тільки з перспективи реконструкції цілісної картини життя обителей, а й різних аспектів їхньої історії. Звісно, обмеженість архівних джерел⁴ унеможлиблює отримання вичерпної відповіді щодо діяльності обителей. Однак ґрунтовне опрацювання актових книг і

⁴ Головною джерельною базою для дослідження історії волинських монастирів зазначеного періоду є актові книги гродських і земських судів Волинського воєводства, де більшість справ складають судові протоколи й нотаріальні записи, в яких обителі, зрозуміло, далеко не завжди є фігурантами (докладніше про це див. розділ «Джерельна база»).

монастирських фондів⁵ допоможе бодай частково розв'язати цю проблему.

⁵ У ЦДІАК України зберігаються фонди кількох монастирів (їхній перелік див. у «Списку використаних джерел»). Вони не є власне монастирськими архівами, тобто зібраннями документів, які формувалися в обителях упродовж тривалого часу, а були створені вже після їхньої ліквідації, і до них увійшли документи, пов'язані з певною чернечею спільнотою, в тому числі могла потрапити й якась їх частина з давніх монастирських архівів. Зазначимо, що фонди деяких обителей (Дерманської, Жидичинської, Загорівської та Зимнівської) нараховують сотні справ і складаються переважно із сумаріїв документів, які зберігалися в монастирських архівах, і виписів з актових книг Волинського воєводства, в той же час фонди інших складають лише декілька документів (докладніше про це див. розділ «Джерельна база»).

РОЗДІЛ 2

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА

У монографії використано опубліковані й рукописні джерела. Щодо перших, то це корпусні видання джерел «Акты, относящиеся к истории Западной России», «Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России», «Архив Юго-Западной России», «Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов» і «Archiwum Książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie», а також збірки документів, видані «Киевской комиссией для разбора древних актов» («Памятники» та «Сборник статей и материалов по истории Юго-Западной России»). У них наведено низку документів, пов'язаних з історією монастирів Волині (фундушні записи, привілеї на майно, інвентарі, скарги тощо). Відзначимо два томи згаданого «Архиву», присвячені релігійним стосункам в українських землях. Правда, опубліковані тут матеріали (як і в усіх інших перерахованих збірках) було підібрано відповідно до тогочасного офіційного погляду в Російській імперії, тобто в контексті «боротьби Православної Церкви з експансією католицизму» в українських землях наприкінці XVI – першій половині XVII ст. й підтримки її місцевим православним населенням. Багато документів пов'язані з Жидичинським монастирем, точніше з боротьбою за нього між Йоною (Борзобогатим Красенським) і Феофаном Греком (мали свідчити про роздачу польськими королями православних святинь особам, яких цікавила лише гонитва за «духовними хлібами», що сприяло занепаду православних церков і монастирів), або з жидичинським архимандритом Гедеоном (Балабаном) (спроби позбавити його права на архимандрію наводилися як доказ утисків православних з боку католиків). Хоча, зрозуміло, що згадані матеріали, а також інші опубліковані, наприклад, фундушні записи православним обителям (мали засвідчити підтримку місцевим населенням Православної Церкви), справи про конфлікти між православним Луцьким Хрестовоздвиженським братством і студентами

місцевого єзуїтського колегіуму (на думку упорядників, слугували доказом експансіоністської політики католицизму в руських землях) значно поглиблюють наші знання щодо функціонування монастирів.

Опрацьовані також збірки документів, присвячені власне волинським монастирям, передусім, їхній господарській діяльності («Материали по истории Почаевской Лавры» і «Материали для истории монастырей Волинских»), та інші публікації джерел, видані С. Голубєвим («Материали для истории Западно-русской церкви»), а також І. Каманіним («Инвентарь Луцкого владычества 1607 г.»), в яких знаходимо свідчення про обителі Волині.

Щодо сучасних публікацій джерел, то згадаємо збірку «Документи до історії унії на Волині і Київщині кінця XVI – першої половини XVII ст.» (упорядник М. Довбищенко), в якій зібрано документи (переважно з актових книг Волинського воєводства) різноманітного змісту, пов'язані з унійними обителями, опубліковані В. Александровичем інвентарі Луцького братського і Степанського монастирів та І. Тесленком пом'яник Любарської чернечої спільноти. Свідчення про монастирі, які перебували під патронатом князів Острозьких, наведено у виданнях джерел з історії Острожчини: «Львівський літопис і Острозький літописець» і «Описи Острожчини» (упорядники відповідно О. Бевзо і В. Атаманенко).

Опубліковані документи дають певне уявлення про деякі аспекти функціонування волинських монастирів (релігійний авторитет серед віруючих, майнове становище, господарська діяльність, персональний склад братії тощо), але воно занадто фрагментарне. Відповідно ці документи становлять важливу складову частину дисертаційного дослідження, але головним джерелом інформації є архівні фонди, передусім, актові книги. Так, у Центральному державному історичному архіві України в Києві зберігаються 633 актові книги Волинського воєводства за досліджуваний період: Володимирських ґродського (ф. 28, оп. 1) і земського (ф. 27, оп. 1) судів – відповідно 86 і 39; Кременецьких ґродського (ф. 21, оп. 1) і земського

(ф. 22, оп. 1) судів – 147 і 49; Луцьких гродського (ф. 25, оп. 1) і земського (ф. 26, оп. 1) судів – 265 і 47. Книги неоднакові за обсягом – від кількох сот (300–400) до 2 тис. аркушів (записи зроблено також на звороті аркуша), більшість книг – до тисячі аркушів. Найдавніші записи датовані кінцем 50-х – початком 60-х років XVI ст. (кременецькі гродські книги – з 1543 р., до того ж, кременецькі актові книги менші за обсягом, порівняно з іншими). Книги гродських судів збереглися практично за кожен рік, правда, не завжди повністю, а книги земських судів представлено не так повно, наприклад, відсутні книги Луцького земського суду за 1600–1604, 1614–1617, 1626–1628 роки. Відзначимо, що інколи копії записів, які не збереглися, але були зроблені свого часу у зв'язку з потребами монастирів, знаходимо в деяких монастирських фондах (докладніше про це див. далі).

Майже 150 справ з актових книг, які стосуються волинських монастирів, опубліковано у вже згаданому корпусному виданні «Архив Юго-Западной России». Це – немало, однак далеко не все, що можна віднайти в даному комплексі джерел. Щодо змісту записів, пов'язаних з обителями, то більшість з них – скарги різноманітного змісту та свідчення про їх судовий розгляд, серед яких переважають матеріали про межові конфлікти, тобто напади з відбиранням ґрунтів, пограбуванням зібраного збіжжя, покосами сіножатей, вирубуванням лісів та незаконним виловом риби в ставах і озерах тощо. Зазначимо, що межові суперечки були частими й могли тривати досить довго. Так, Жидичинський монастир мав постійні конфлікти навколо своїх маєтків із сусідніми землевласниками. Візьмемо, наприклад, церковне село Буремець. У 1570 р. уперше фіксується конфлікт з князями Корецькими, який тривав до 1625 р. (68 свідчень в актових книгах). У 1609 р. розпочався конфлікт з Мацеєм Стемпковським (тривав до 1624 р., 20 свідчень). Під 1618 р. знаходимо першу згадку про межову суперечку зі Станіславом Радзимовським, яка тривала порівняно недовго, лише п'ять років, але відбувалась досить інтенсивно – про неї залишилося 32 записи. Серйозний межовий конфлікт обитель мала з Яном Харленським навколо ґрунтів

церковного села Сапогів. Він розпочався в 1597 р., останню згадку маємо під 1625 р., зафіксований у 135 свідченнях. Можна також згадати про конфлікт між власниками і посесорами села Воцатин (до них належав Загорівський монастир) з луцькими біскупами, які володіли селом Хотячів. Тут взаємні напади і пограбування, правда, з невеликими перервами, тривали понад 100 років.

Крім межових конфліктів, значна кількість скарг пов'язана з нападами, наслідком чого було пограбування, побиття монастирських підданих. Знаходимо скарги про переховування підданих-утікачів, невчасне повернення боргів тощо. Трапляються також звинувачення певних осіб у їхньому намаганні позбавити монастир деяких його прав (наприклад, збирати мито чи отримувати десятину). Також знаходимо скарги у зв'язку з нападами власне на обителі.

До актових книг заносилися не лише скарги, а й записи різноманітного характеру: про заснування монастирів, пожертви рухомого та нерухомого майна, грошей, інвентарі маєтків, підтвердження давніх привілеїв. Багато надань зроблено в заповітах, де часто зазначалося, що ченці мали молитися за спасіння душ тих, хто зробив пожертву, та членів його родини. У заповітах нерідко бачимо прохання бути похованим у певній обителі.

Досить часто трапляються записи про грошову позику, надану монастирем, і отримання за це, хоча і не завжди, в заставне володіння маєтку. Не були рідкістю випадки передачі обителями своїх сіл в орендне володіння певним особам. Часом церковні маєтки або й сам монастир з ними передавали в заставне/орендне володіння їхні патрони.

Знаходимо інформацію й про персональний склад ченців. Так, деякі з них фіксуються в привілеях королів або патронів монастиря на ігуменство, однак таких документів небагато, тому більшість згадок про настоятелів і ченців збереглися в різноманітних скаргах, де вони виступали в ролі постраждалих або позивачів від імені всієї чернечої спільноти. Зазначимо, що

для деяких монастирів вдалося реконструювати досить повний перелік настоятелів упродовж досліджуваного періоду.

Хоча в актових книгах серед документів, пов'язаних з обителями, переважають скарги, записи про судові розгляди й такі, що стосуються господарської діяльності, знаходяться також нечисельні свідчення про функціонування в монастирях шкіл, друкарень, шпиталів.

Звісно, в актових книгах збереглася далеко неоднакова кількість інформації щодо різних монастирів. Є й такі, про існування яких дізнаємося завдяки лише одному свідченню із запису, зміст якого безпосередньо обителі не стосувався. Однак деякі монастирі фігурують у документах доволі часто. Це пов'язано, передусім, з такими об'єктивними факторами, як належність монастиреві великої кількості маєтків, що збільшувало ймовірність межових суперечок та інших господарських конфліктів навколо цих володінь. Мало значення й перебування обителі в королівському, а не приватному подаванні, що приваблювало (особливо, якщо монастир був заможним) достатню кількість бажаючих зайняти місце настоятеля або якимось іншим чином контролювати маєтки. До суб'єктивних факторів можна віднести неспокійних сусідів, які постійно конфліктували з монастирем, або ж особисту антипатію, що спостерігалася, наприклад, між жидичинським архимандритом Гедеоном (Балабаном) та Ілляшем Сулятицьким. Вона практично унеможливила примирення між ними, а тому конфлікт тривав до самої смерті настоятеля.

Отже, переважна більшість свідчень про обителі міститься в скаргах, судових протоколах, менше – в монастирських інвентарях, заповітах, фундушних актах, орендних контрактах, податкових реєстрах. Зрозуміло, що на підставі цих документів неможливо відтворити цілісну картину функціонування монастирів, але можна отримати відповіді на визначені для нашого дослідження завдання.

Крім актових книг, як джерело інформації використано фонди волинських обителей, які не є монастирськими архівами (вони практично не

збереглися до наших днів), а складаються з більшої або меншої кількості справ, на завжди пов'язаних з чернечою громадою. У Центральному державному історичному архіві України в Києві зберігаються фонди таких монастирів.

Білостоцький (ф. 2075, оп. 1). На обкладинці його «Опису» зазначено: «г. Белосток, Гродненской губ.». Однак йдеться про обитель, засновану в 1636 р. Семеном Гулевичем Воютинським у селі Білий Сток Луцького повіту Волинського воєводства. Фонд складається з 56 од. зб. (187 арк.). Найдавніший документ датовано 1641 роком. Багато справ (38) належить до XVIII ст. (до XVII ст. – десять, до XIX ст. – вісім). Майже всі документи пов'язані з функціонуванням монастиря, переважно, його господарською діяльністю (земельні суперечки, орендні угоди, конфлікти з приводу неповернення боргів тощо).

Дерманський (ф. 2072, оп. 1) нараховує 259 од. зб. (майже п'ять тис. арк.). Два найдавніші документи датовані кінцем XV ст., 21 запис (переважно в сумаріях) відноситься до XVI ст., решта справ – до XVII–XVIII століть. Майже всі вони стосуються Троїцької обителі й висвітлюють різноманітні аспекти її функціонування, в тому числі земельні суперечки з приватними особами. Серед документів – орендні контракти, інвентарі, розписки про сплату податків.

Дубенський (ф. 2092, оп. 1) складається з 22 од. зб. (бл. 150 арк.). З них п'ять справ (28 записів) – це виписи з луцьких ґродських книг за 1630 р., які містять свідчення про заснування в 1592 р. кн. Василем-Костянтином Острозьким жіночого Вознесенського монастиря поблизу міста Дубно, про різноманітні фондуші від нього цій чернечій спільноті та двом іншим чоловічим обителям – Спасо-Преображенській і Хрестовоздвиженській – упродовж 1547–1608 років. Решта документів стосується XVIII століття.

Кременецький (ф. 2097, оп. 1) невеликий за обсягом: 10 од. зб., 18 арк. (за кількістю документів: XVI ст. – один, XVII ст. – п'ять, XVIII ст. – чотири). Лише частина з них стосується діяльності Кременецького

Богоявленського Братського монастиря: пожертв, земельних суперечок, конфліктів з приводу втікачів-підданих.

Луцький (ф. 2073, оп. 1–2) нараховує майже 90 од. зб. (до 400 арк.): XVI ст. – 3, XVII ст. – 22, XVIII ст. – 51, XIX ст. – 12). Один з описів (оп. 1) має дві справи (15 свідчень), датовані першою половиною XVII ст. і пов'язані з Луцькими обителями. Документи з іншого опису (оп. 2) не пов'язані з діяльністю жодного з Луцьких монастирів. Виняток складають кілька записів, які стосуються Луцького Хрестовоздвиженського братства, при якому діяла обитель.

Почаївський (ф. 2098, оп. 1) складається з 22 од. зб. (бл. 30 арк.). Найдавніший документ – під 1597 р. (випис із кременецьких земських книг про заснування Ганною Гостською Почаївської Успенської обителі), ще два датовано першою половиною XVII ст., більшість інших відноситься до XVIII століття.

Фонди істотно різняться між собою за обсягом матеріалів, проте зміст документів подібний: переважно про надання рухомого і нерухомого майна, грошей; підтвердження привілеїв; конфлікти з різними світськими особами або церковними інституціями з приводу відбирання ґрунтів, нападів і пограбувань маєтків та підданих, їх утечі та переховування, неповернення боргів тощо; господарську діяльність. Однак різні аспекти функціонування монастирів висвітлено неоднаковою кількістю свідчень. Відзначимо й те, що жоден з цих фондів не має повного «набору» документів, навіть такі значні за кількістю матеріалів, як фонди Жидичинської та Дерманської обителей.

Більшість справ пов'язана з конфліктними ситуаціями, судовими процесами навколо земельних володінь. Спірні ґрунти були причиною частих непорозумінь, нападів протилежної сторони. Деякі з них тривали десятиріччями. Досить звичними були «збройні наїзди» з метою відбирання землі, пограбування врожаю «покошення сіножатів» тощо. Менше збереглося свідчень про конфлікти з приводу підданих: пограбування та побиття (їх або ними), втечі. Ще менше свідчень про скарги у зв'язку з

неповерненням грошей (це могли бути звичайні позики або випадки, коли особи, яким хтось доручав повернути свій борг монастиреві чи передати гроші, записані на обитель, не поспішали це зробити). Такими є головні сюжети конфліктних ситуацій, пов'язаних з монастирями. Зазначимо, що маємо значно більше свідчень про скарги від монастирів, ніж претензії до них (що є зрозумілим у разі, коли документи походять з монастирських архівів).

Господарська діяльність монастирів висвітлюється угодами про оренди земель і шинків; інвентарями церковних сіл; поквитуваннями про сплату податків, зобов'язаннями повернути борг тощо. Втім, ці свідчення досить фрагментарні.

Дуже мало знаходимо документів про заснування монастирів та надання різноманітних привілеїв. Так, у фонді Дубенського монастиря є копії записів (оригінали документів утрачено) про пожертви кн. Василем-Костянтином Острозьким Дубнівським обителям, зроблені впродовж другої половини XVI – початку XVII ст., та їхнє підтвердження. Копії цих привілеїв також збереглися в луцьких гродських книгах, до яких вони внесені в 1630 році. Ймовірно, в цей час для Дубнівських монастирів виникла необхідність підтвердити своє право на землі, щорічні десятини, грошові суми, отримані від князя. Схоже, з часом ситуація повторилась, бо свідчення про ці надання знаходимо в луцьких гродських книгах уже під 1720 роком.

Отже, за кількістю документів, пов'язаних з чернецтвом, фонди волинських монастирів значно поступаються актовим книгам Волинського воєводства, але їхні свідчення допоможуть отримати відповіді на визначені в цій праці завдання.

З матеріалів, які зберігаються в ЦДІАК України, нами також використано окремі справи з фонду КМФ 36, опис 1 (Волинська метрика) і фонду 11, опис 1 (Житомирський гродський суд), крім того, з фонду Почаївської Лаври (№ 231) Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України.

Насамкінець прокоментуємо археографічні засади опрацювання фактологічного матеріалу і, зокрема, джерел. Власні імена подаються так, як вони фіксуються в документах (Анна або Ганна, Барбара або Варвара, Гелена або Олена, Самуель або Самуїл, Кристина або Христина). Прізвища подано згідно із сучасним українським правописом (наприклад, «Вільчопольський», «Суходольський»). Написання географічних назв запозичено з праці Олексія Барановича «Залюднення Волинського воєводства в першій половині XVII ст.», а за їхньої відсутності в цьому переліку – згідно із сучасним українським правописом. Для передачі текстів архівних джерел використано спрощений варіант цитування: фрагмент розбито на речення, які виокремлено розділовими знаками, окремі слова написано з великої літери, не існуючі в сучасній українській абетці літери замінено їхніми сучасними фонетичними відповідниками (ω > o; – > e; ε > e або e), замість сполучення «кг» ужито літеру «г», не завжди передано твердий знак. Цитати польською мовою наведено відповідно до їхнього написання у джерелах, в окремих випадках нами вводилися розділові знаки.

РОЗДІЛ 3

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ

Методологічну основу дисертації складають основні принципи наукового дослідження, тобто найважливіші правила пізнання, дотримання яких дає змогу розв'язати визначені для цієї праці завдання. Насамперед, це пов'язаний з такими фундаментальними філософськими категоріями як час і простір принцип історизму, який передбачає конкретність вивчення будь-якого процесу, аналіз конкретної ситуації, характерної для певного історичного часу, визначення причинно-наслідкового зв'язку щодо відповідних процесів, ситуацій. Інакше кажучи, в центрі уваги дослідження знаходяться причини різноманітних подій, пов'язаних з появою та функціонуванням монастирів обраного для дослідження регіону Волині, конкретний збіг обставин, які привели до цих подій, їхній розвиток упродовж аналізованого періоду, завершення, з'ясування значення і наслідків розглянутих подій для чернецтва Волині та її культурної історії загалом. Докладно проаналізовано віднайдений комплекс джерельних свідчень про заснування та ліквідацію монастирів, запровадження в них кіновійної форми чернечого життя, їх конфесійну належність та її зміни, персональний склад чернечих спільнот, господарське життя, пожертви від вірних, поховання, релігійно-культурну діяльність. Осмислення цієї інформації дало змогу простежити і пояснити процес зростання кількості монастирів, з'ясувати його інтенсивність у різні періоди, а також динаміку чисельності монастирів у різних частинах Луцько-Острозької єпархії.

Розглянуті документальні свідчення щодо походження, обсягу і типу землеволодіння чернечих спільнот дали можливість з'ясувати варіації безумовного і умовного володіння, його масштаби, обрахувати ймовірну чисельність підданих, а також визначити і пояснити чинники, які впливали на інтенсивність процесу формування та розвитку монастирського землеволодіння.

Проаналізована інформація про пожертви обителям від вірних допомогла краще зрозуміти рівень матеріального забезпечення чернечих спільнот, а разом зі свідченнями про поховання в монастирях – також і те, яким був їхній релігійний авторитет, наскільки вони були шановані місцевим населенням.

Віднайдені нечисленні свідчення про функціонування в деяких монастирях друкарень, шкіл, шпиталів дали змогу отримати відповідь на запитання щодо мети, з якою приватні особи переважно фондували обителі, з'ясувати, чи вони були потрібні власникам/патронам лише як місця вічного спочинку, де ченці мали молитися за їхні душі. Важливо було зрозуміти, чому в монастирях діяло так мало шпиталів та інших подібних закладів, визначити причини відсутності в середовищі чернецтва традицій активно впливати на соціум.

Застосовано також принцип системності, пов'язаний із впливом багатьох чинників на події, процеси, які визначали умови діяльності волинських обителей, тобто цей принцип забезпечує необхідну цілісність пізнання. Відповідно відтворення цілісної картини функціонування монастирів Волині можливе винятково на основі системного підходу. По-перше, досліджено всі доступні задокументовані аспекти функціонування обителей. Важливо було з'ясувати, хто засновував монастирі (належність до певної соціальної групи) та з якою метою. Відповідь на ці питання давала змогу визначити правовий статус чернечих спільнот, стосунки (залежність) з патронами та їхню еволюцію упродовж досліджуваного періоду. Маловивченим залишається питання про внутрішнє життя поодиноких обителей. Допомогти в розв'язанні цієї проблеми можуть свідчення про запровадження в монастирях кіновійної форми чернечого життя та визначені нею основні правила поведінки для монашества. Крім того, для кожної обителі фіксувався персональний склад ченців/черниць, що дало змогу обрахувати як загальну їх чисельність у Луцько-Острозькій єпархії, так і середню чисельність персонального складу тогочасних чернечих громад.

Хоча ідеалом чернецтва було повне зречення людини від світського життя і присвячення себе винятково служінню Богу, монастирі не могли існувати без достатнього матеріального забезпечення. Тому необхідно було докладно розглянути питання, пов'язані з господарською діяльністю обителів, а саме шляхи формування, типи і масштаби монастирського землеволодіння, яке було економічною основою більшості обителів, чисельність їхніх підданих. Важливе місце в матеріальному забезпеченні монастирів належить також пожертвам (грошей, майна). Розгляд цього питання, у свою чергу, допоміг з'ясувати релігійний авторитет окремих обителів серед місцевого населення. Реконструкція цілісної картини функціонування монастирів неможлива без визначення їхньої ролі в житті волинського соціуму, відповідно інформація про діяльність у деяких обителях осередків іконопису, переписування книг, друкарень, шкіл, шпиталів, наявність у них чудотворних ікон висвітлює цей аспект їхньої історії.

По-друге, залучено всі доступні джерела з історії волинського чернецтва. Як уже докладно описано в розділі «Джерельна база», опрацьовано фонди Центрального державного історичного архіву України в Києві, матеріали яких зберігають інформацію про волинські монастирі (основу джерельної бази складають актові книги Кременецького і Луцького городських і земських судів Волинського воєводства, використано також вцілілі монастирські фонди). Багато свідчень з історії волинських монастирів увійшли до збірок документів (присвячених історії Церкви, зокрема Унійної, землеволодінню, торгівлі в Україні), виданих як у дореволюційній Росії, так і пізніше, а також опублікованих монастирських візитацій, інвентарів, пом'яників.

По-третє, системно розглянуто наявні монографії, статті із зазначеної проблематики, створені в дорадянські, радянські та пострадянські часи в Україні та поза її межами, використано наведений у них фактологічний матеріал, пояснення певних процесів і узагальнення. Опрацювавши всі ці джерельні та літературні матеріали, ми дійшли висновку, що, незважаючи на

певні успіхи в дослідженні історії волинських монастирів зусиллями попередників, головним їхнім недоліком було недостатнє використання доступної джерельної бази, що не дало змоги отримати відповіді на низку запитань.

У дисертації застосовано також принцип об'єктивності, реалізація якого ґрунтується на повноті та достовірності джерельної бази, вимагає співставлення різних поглядів на те чи інше явище, подію, відбирання найправдивішої інформації, беручи до уваги ступінь її доказовості. Щодо повноти джерельної бази, то ми, як уже зазначалось, систематично опрацювали актові книги Волинського воєводства, до того ж, не лише до середини XVII ст., а й за 50–60-ті роки цього століття, бо в них часом робили копії раніших записів. Разом з монастирськими фондами та опублікованими документами джерельна база нашого дослідження є достатньо повною та найрепрезентативнішою за всю історію студій над чернецтвом відповідного регіону.

Головним джерелом інформації дослідження є актові книги Волинського воєводства (Кременецького і Луцького гродського і земського судів). Під час роботи з ними використано суцільний або так званий «щільний» аналіз документальних свідчень, тобто опрацювання всіх записів, які зберігаються в актових книгах з метою не пропустити жодного з тих, що тією чи іншою мірою пов'язані з функціонуванням монастирів Волині впродовж визначеного періоду. Зазначимо, що, крім судових справ, до цих книг заносили різноманітні документи, такі, як заповіти, інвентарі, акти купівлі/продажу, заставні, орендні, фондушні записи тощо. Звісно, лише незначна їхня частина була безпосередньо пов'язана з монастирями. Однак деякі із записів зберігають також побіжну інформацію про них (наприклад, ченців, яких випадково зустріли учасники конфлікту, або обитель, повз яку вони проїжджали, чи дзвін з неї, який тоді було чути; могли згадати монастирські ґрунти, що межували з їхніми володіннями і таке інше). Використання суцільного аналізу при опрацюванні актових книг, тобто їх

повний і докладний перегляд, дало змогу віднайти всі свідчення про волинські обителі, які зберігаються в комплексах актових книг волинського походження.

Після завершення пошуку документальних свідчень (архівних матеріалів і опублікованих) виділено окремі сюжети в історії монастирів, такі як заснування/ліквідація та динаміка їхньої чисельності, соціальне коло і персоналії фундаторів/патронів, правові зміни у взаєминах між ними, господарська діяльність, релігійні та загальнокультурні функції обителів, які віднайдені свідчення дозволяли дослідити.

Отже, повноту джерельної бази вдалося забезпечити. Постає питання щодо її достовірності. Беручи до уваги те, що записи до актових книг заносили в судових канцеляріях офіційні особи, достовірність цього джерела, як і опублікованих документів, не викликає сумнівів. Що ж до правдивості окремих записів, свідчень, тут часом можуть виникнути запитання. У зв'язку з цим необхідно згадати таке поняття як аналітична критика джерел, що передбачає проведення комплексу наукових процедур, спрямованих на встановлення автентичності документа і достовірності інформації, яку він зберігає. Йдеться про походження документа, авторство і мотиви його створення, пряму і приховану інформацію, її вірогідність. Щодо записів, віднайдених в актових книгах, то певна їх частина (заповіти, інвентарі, орендні, фундушні записи) передають об'єктивну інформацію. В той же час матеріали судових справ (скарги, різноманітні свідчення) у зв'язку із зацікавленістю учасників конфлікту і нерідко їхнім намаганням будь-якою ціною отримати судовий вердикт на свою користь потребують додаткового аналізу (наприклад, співставлення з іншими свідченнями). Сказане стосується також значної частини матеріалів монастирських фондів, особливо сумаріїв документів (тобто їхніх переліків з коротким викладом змісту, складених найчастіше як доказ права на володіння певними маєтностями під час межових та інших конфліктів). Зауважимо, що в нашій

праці свідчення з монастирських фондів за своєю чисельністю значно поступаються свідченням з актових книг.

Часом досить суперечливу інформацію, твердження ми знаходили в працях деяких дослідників. Якщо це стосувалось фактологічного матеріалу, а автор не наводив посилання на джерело, свідчення з якого привернуло нашу увагу, то перевірити цю інформацію неможливо. У такому разі критерієм достовірності було узгодження сумнівного чи непевного свідчення з іншими відомими документами. Що ж до взаємозаперечуючих тверджень деяких дослідників, то і в цих випадках ми діяли за аналогічним правилом: відбирали найправдивіші, краще аргументовані, науково доведені з них, які до того ж, не суперечили відомим документальним переказам.

Зупинимось на питанні щодо відбору свідчень. На відміну від дослідників, наприклад, новітньої історії, в розпорядженні яких є величезна кількість різноманітних джерел, до того ж, нерівноцінних, внаслідок чого вони змушені для конкретного дослідження відбирати лише певні свідчення, ми у зв'язку з обмеженістю джерельної бази використали практично весь комплекс віднайдених свідчень, пов'язаних з діяльністю волинських монастирів. Крім того, беручи до уваги загальну обмеженість письмових свідчень з історії України кінця XV – першої половини XVII ст., впроваджений до наукового обігу значний фактологічний матеріал, який висвітлює не лише функціонування обителів, а й низку різноманітних сюжетів з релігійної, соціальної та економічної історії Волині, можуть використати фахівці з відповідних питань для своїх розвідок.

Як уже зазначалось, головним джерелом нашого дослідження є актові (судові) книги Волинського воєводства. Постає запитання, чи можливо на такому матеріалі відтворити цілісну картину функціонування монастирів Волині відповідного часу? Зрозуміло, що нереально дослідити всі аспекти їхньої діяльності, але «найважливіші» з них ми все ж змогли, хоча і в загальних рисах, реконструювати. До того ж, що мається на увазі під «цілісною картиною»? Це не абсолютно всі сторони чернечого життя, а, так

би мовити, основні сфери, «напрями» діяльності обителів, які в сукупності й визначали умови їх існування в певний час у певному релігійно-культурному, соціальному, економічному середовищі. Реконструкція історії кожного монастиря дала змогу дослідити вищезазначені аспекти їх функціонування, хоча, звісно, одні сторони чернечого життя більш, інші – менш ґрунтовно, в залежності від обсягу доступної в опрацьованих джерелах інформації.

Завершуючи розгляд застосування в нашому дослідженні принципу об'єктивності, зазначимо, що його неодмінною умовою також є системний підхід і врахування всіх факторів, які визначають кінцевий результат. Для висвітлення будь-якого питання ми використовували всі віднайдені й пов'язані з ним документальні свідчення, аналізували їх, і лише після того робили висновки. У своєму дослідженні ми намагались дотримуватись максимального наближення оцінки фактів, подій до відомостей документальних джерел.

При написанні дисертації використано основні дослідницькі методи: проблемний, аналізу і синтезу, порівняльний, логічний, історико-хронологічний і квантитативний.

Наукове дослідження починається з постановки проблеми та її обмеження, що можливо лише за умови правильного її визначення, а це, в свою чергу, вимагає застосування проблемного методу. Його використання допомагає зосередитись на головному завданні, абстрагувавшись від другорядних, побічних. Формулюючи проблему, у широкому значенні ми виходили з актуальності вивчення історії чернецтва східного обряду в Україні, але конкретний ракурс проблеми власне для цього дослідження склався вже після ознайомлення з працями наших попередників, тобто з'ясування як їхнього доробку в справі реконструкції історії волинських монастирів кінця XV – першої половини XVII ст., так і «білих плям», що залишились після проведення такої роботи. Саму проблему також визначила наявність достатньої для її з'ясування кількості джерел, докладне опрацювання яких дало змогу сформулювати ті питання, які можна було

предметно проаналізувати на підставі комплексу віднайдених документальних свідчень.

У дисертації також використано метод аналізу і синтезу. Науковим аналізом є своєрідне розчленування об'єкта пізнання на відповідні елементи з метою поглибленого вивчення кожного з них. Цей метод особливо важливий на етапі опрацювання джерельної бази, дослідження фактів, подій та взаємозв'язку між ними. Ми виділили окремі аспекти функціонування монастирів, ґрунтовно їх розглянули, після чого здійснили науковий синтез, об'єднавши проаналізовану інформацію стосовно кожного монастиря, і завдяки цьому запропонували реконструкцію історії всіх відомих чернечих спільнот, що дало змогу висвітлити і зрозуміти процеси, які визначали існування монастирів і в сукупності відтворювали цілісну картину їхнього функціонування.

Ґрунтовне дослідження будь-якої проблеми неможливе без застосування порівняльного методу, який передбачає зіставлення однотипних об'єктів, процесів, подій у часовому та просторовому вимірах. Для кращого розуміння функціонування монастирів Луцько-Острозької єпархії порівняно характерні для них процеси, тенденції з аналогічною інформацією про обителі різних регіонів України. Правда, історія чернецтва в Україні кінця XV – першої половини XVII ст. досліджена все ще недостатньо й діяльність монастирів в інших єпархіях Київської митрополії, крім волинських, висвітлено дуже побіжно. Так, на підставі здійснених наприкінці XIX ст. досліджень з історії монастирів Київської єпархії та Великого князівства Литовського ми простежили динаміку змін їхньої чисельності (діаграми наведено в нашій монографії «Монастирі Західної Волині»). Однак зазначені дослідження побудовані на обмеженому фактологічному матеріалі, тому використовувати їх результати потрібно дуже обережно, з певними застереженнями. Відповідно ми здійснювали порівняння переважно з матеріалами і висновками щодо чернечих спільнот волинської частини Володимирсько-Берестейського владичтва, опублікованими в наших

попередніх монографіях. Наприклад, порівняно динаміку загальної чисельності монастирів, православних та унійних, розташованих у містах і селах, чоловічих і жіночих, кількість обителів з певною посвятою. Цікаво було порівняти інформацію щодо монастирського землеволодіння (чисельність сіл, димів, відсотки від духовних та їхньої загальної кількості димів у повітах Волинського воєводства). Не менш важливим було співставлення інформації щодо публічної релігійно-культурної діяльності (функціонування в обителях осередків іконопису, переписування книг, друкарень, шкіл, шпиталів). Застосування порівняльного методу дало змогу повніше усвідомити чинники, які впливали на чисельність монастирів Волині та її зміни, допомогло у з'ясуванні тих процесів, що визначали формування монастирського землеволодіння, його масштаби, а також краще зрозуміти роль і місце чернецтва в місцевому соціумі.

Важливу роль при опрацюванні матеріалів та написанні дисертаційного дослідження відіграв логічний метод пізнання, завдяки якому ми змогли не лише описувати факти, події, пов'язані з діяльністю монастирів Волині, а й перейти до теоретичного осмислення комплексу відповідних матеріалів та наукових узагальнень. Наукова абстракція дала змогу виділити серед різноманітних явищ головне, з'ясувати причиново-наслідкові зв'язки. За допомогою логічного методу на підставі фрагментарних документальних свідчень реконструйовано цілісну картину функціонування волинських обителів, розглянуто такі питання, як їхній правовий статус, залежність від патронів (право подавання), внутрішній устрій (поширення кіновійної форми чернечого життя), роль православних монастирів у протистоянні Православної та Унійної Церков, матеріальне забезпечення чернечих спільнот, їхній персональний склад і середня чисельність ченців/черниць у тогочасній волинській обителі, релігійно-культурна діяльність. Застосування логічного методу дало змогу довести або заперечити ті чи інші висновки і в результаті отримати відповіді на визначені для цієї праці завдання.

У дисертації використано також історико-хронологічний метод, завдяки якому визначено основні етапи досліджуваних процесів, явищ, пов'язаних з функціонуванням обителів Волині кінця XV – середини XVII століття. Структура дослідження побудована таким чином, що всі події, процеси розглядались у хронологічній послідовності, бо метою дисертації є відтворення цілісної картини функціонування монастирів не в якийсь конкретний момент, а впродовж визначеного періоду. Тому необхідно було простежити зазначені процеси в їх динаміці, виділяючи певні етапи, які характеризувались різним рівнем інтенсивності, деякими особливостями тощо. Для реалізації цієї мети ми поділили досліджуваний період (майже 200 років) на часові відтинки, фіксуємо факти, події за кожен чверть століття, що, в свою чергу, зумовило здійснення кількісних обрахунків, статистичного аналізу та забезпечило їх коректність.

Можна без перебільшення твердити, що застосування квантитативного методу дало змогу вирішити головне завдання цього дослідження, тобто реконструювати цілісну картину функціонування монастирів Волині впродовж визначеного періоду. Нам довелося опрацювати та проаналізувати багато фактологічного матеріалу, крім того, нерідко ми володіли лише фрагментарними даними, які, до того ж, мали суб'єктивний чи навіть гіпотетичний характер, що також ускладнювало висвітлення пов'язаних з ними процесів, тенденцій. Використання методу математичної статистики (порівняння та аналіз кількісних характеристик) допомогло подолати зазначені труднощі. Варто наголосити, що безпосередній вимір здійснювався прямим підрахунком у тих випадках, коли була можливість оперувати конкретними числами. Посередній (непрямий) вимір оснований на порівнянні, визначенні залежності між досліджуваним об'єктом і тим, який уже дослідили. Тобто, під поняття посереднього виміру підпадає практично будь-яка кількісна конкретизація: безпосереднє порівняння, ранжування і квантифікація історичних явищ, з'ясування характеру зв'язку між ними.

Як уже було сказано, кількісні обрахунки відіграли значну роль у нашому дослідженні. Так, у результаті реконструкції історії кожного задокументованого монастиря ми зафіксували їхню чисельність за кожен чверть століття упродовж досліджуваного періоду. Звісно, такий поділ дещо умовний, бо не для всіх обителів відомі дати їх заснування та ліквідації. Частіше маємо найдавнішу згадку про якийсь монастир, але як довго він до цього існував – невідомо. За умов отримання певної інформації з найдавнішого віднайденого свідчення (або з інших, пізніших документів) можна хоча б приблизно з'ясувати час його заснування. В іншому разі ми вважали, що обитель уже функціонувала деякий час до першої відомої згадки про неї. Незважаючи на певну умовність результатів, визначення кількості монастирів за кожен чверть століття дало змогу з'ясувати динаміку змін чисельності чернечих громад, що, в свою чергу, допомогло краще зрозуміти деякі особливості існування волинських монастирів кінця XV – середини XVII століття.

Квантитативний метод також використано для визначення динаміки змін чисельності православних та унійних, чоловічих і жіночих обителів, розташованих у містах і селах. Виділення періодів, коли фіксується найбільша кількість тих чи інших монастирів, дає змогу краще зрозуміти чинники, які впливали на процес зростання чисельності зазначених чернечих спільнот.

З кількісними обрахунками пов'язані наші спроби зробити посильний внесок у висвітлення питання щодо поширення серед населення Волині шанування певних святих. Так, більшість монастирів Луцько-Острозької єпархії мали христологічні посвяти, удвічі менше – богородичні, що ж до культів святих, то найбільше обителів було Св. Миколая Чудотворця.

Реконструкція історії монастирів неможлива без дослідження їхньої господарської діяльності, зокрема землеволодіння, яке для переважної більшості з них було економічним підґрунтям. Для кращого розуміння процесів, пов'язаних з господарською діяльністю, також застосовано аналіз

кількісних показників. Нас цікавила чисельність монастирських сіл і динаміка її змін упродовж досліджуваного періоду, визначення загальної кількості обителів, які володіли цими селами. Важливо було з'ясувати, який відсоток монастирів взагалі не володів маєтками, скільки було власниками одного села або лише кількох (менше п'ятьох), яким у різні хронологічні періоди було співвідношення чисельності монастирів, які володіли селами, з кількістю самих сіл. Для висвітлення господарської діяльності обителів необхідно було обрахувати масштаби монастирського землеволодіння в селах, містах, різних частинах Луцько-Острозької єпархії, чисельність підданих, показати і пояснити динаміку зазначених кількісних змін.

Зауважимо, що на підставі всіх обрахунків, пов'язаних з чисельністю монастирів та їхньою господарською діяльністю, було побудовано діаграми і таблиці.

Матеріальне становище чернечих спільнот залежало також від пожертв на їхню користь від вірних. І в цьому випадку для кращого розуміння певних процесів необхідно було обрахувати загальну кількість пожертв, з'ясувати, скільки обителів їх отримали, скільки було випадків пожертв грошей (і яку загальну суму вони склали) та іншого майна, скільки пожертв зроблено в заповітах, після чого показати динаміку змін усіх цих кількісних показників у різні хронологічні періоди. Аналогічні обрахунки проведено з віднайденими свідченнями про поховання в монастирях. Усі отримані дані зафіксовано у відповідних таблицях.

Таким чином, застосування в дисертаційному дослідженні зазначених наукових принципів і методів дало змогу опрацювати джерельну базу і студії наших попередників, визначити наукову проблему і розв'язати її за допомогою критичного аналізу віднайдених документальних свідчень та їх узагальнень.

РОЗДІЛ 4
 МОНАСТИРІ У СВІТЛІ АКТОВИХ ДЖЕРЕЛ (ПРАВОВИЙ
 СТАТУС, МАЙНОВЕ СТАНОВИЩЕ ТА ВЗАЄМИНИ
 З ВОЛИНСЬКИМ СОЦІУМОМ)

Білостоцький монастир Святого Духа, чоловічий [с. Білий Сток; тепер – с. Білосток Луцького р-ну Волинської обл.].

Монастир заснував у 1636 р. луцький земський писар Семен Гулевич Воютинський⁶, який фундушним записом від 30 січня цього року передав обителі на її утримання «добра мое, правом дедичным набытые» село Білий Сток з усіма «пожитками, доходами», підданими разом із «замком и пригородком». До цього він додав ще «кут албо остров поля, от села Гати дедичного моего», землі якого межували з білостоцькими ґрунтами. Крім того, засновник відписав ченцям щорічні 600 зол. на маєтках Грушове і Колониця (у Белзькому повіті одноіменного воєводства), ще 200 – на селі Гать. Семен Гулевич залишив за собою право «вольного подавання старшого игумена», але нащадки фундатора у вибори настоятеля втручатися вже не могли: обирали самі ченці «за ведомостю брацтва Луцкого, а за благословенем отца архимандрита Печерского». Першим ігуменом фундатор «назначил» Симеона [420, 713–717]. 31 січня возний передав у його володіння «добра тые Белый Сток з замком и зо всеми приналежностями, водле запису фундацією тых добр на монастыр при заложеню церкви Духа Святого» [326, арк. 872]. Село Білий Сток було досить великим: у 1629 р. нараховувало 49 димів [453, 115]. Правда, як побачимо, не все село належало обителі. На початку існування монастиря нам не відомі будь-які претензії до ченців щодо їхнього права на білостоцькі ґрунти. Однак через кілька років розпочався конфлікт з Олександром Білостоцьким, який, володіючи частиною Білого Стоку, доводив, що є власником відписаної монастиреві

⁶ У 1633 р. православними «панами обывателями земли Премыское» був обраний одним із двох кандидатів на місце перемишльського і самбірського владика [420, 666], отримав цю кафедру, прийнявши з постригом ім'я Сильвестр, королівський привілей датовано 12 березня 1635 року [229, арк. 738 зв.–740].

землі з млином. Про подробиці дізнаємося зі свідчення возного від 9 червня 1639 р., коли він їздив з листом «обвесчалным» до ігумена Ісайї (Трофимовича) та Олександра з Вацлавом Гулевичів. У листі йшлося про те, що в 1621 р. батько згаданих Гулевичів, Петро, позичив Олександрові Білостоцькому 1 500 зол., отримавши за це у трирічне заставне володіння «две части добр в селе Белом Стоку, названых Палчиковских», з підданими. Боржник не віддав грошей і ґрунти залишилися в посесії Петра Гулевича, а пізніше його син Семен (владика Сильвестр) надав їх обителі. Тепер О. Білостоцький хотів віддати борг й повернути собі ці землі [204, арк. 45–45 зв.]. Беручи до уваги його спроби через суд змусити Гулевичів взяти гроші, вони не поспішали віддавати ґрунти й О. Білостоцький вирішив застосувати інші методи. Не знаємо, коли саме розпочався конфлікт, але на початку 1639 р. він уже існував. Як скаржився ігумен, 5 лютого 1639 р. О. Білостоцький їхав повз монастирський млин і побачивши там ченця, почав його разом з мельником ображати «словами невстыдливыми», погрожуючи побиттям [247, арк. 243 зв.]. Про напружені стосунки свідчить скарга О. Білостоцького, який звинуватив ігумена Ісайю (Трофимовича) (позов від 2 квітня 1639 р.) у тому, що той переховує «в дому и маестности, и монастыре своем» баніта – перемишльського владика Сильвестра [247, арк. 581]. Однак метою О. Білостоцького були млин і став. 20 травня він приїхав з челяддю до млина і побив мельника, забравши збіжжя і гречку [248, арк. 573, 757 зв.–760].

Гулевичі з ченцями не залишалися пасивними спостерігачами. У червні 1639 р. Олександр Білостоцький скаржився на ігумена Ісайю, владика Сильвестра, Олександра, Павла, «брати рожоной», і Костянтина Гулевичів, які «змовившисе вси сполне на знисчене и вызуте протестанта з отчизны его». Можна лише здогадуватися, що за «кривды и шкоды» вони робили позивачу, але напевно знаємо про вирубування саду впродовж 1639 року. 20 червня, коли О. Білостоцький намагався схопити одного з насланих, той під час сутички поранив себе сокирою [204, арк. 87]. Ченці, в свою чергу,

звинуватили О. Білостоцького, що він, зустрівши на дорозі монастирського підданого, «несучого з леса на себе лыка», наказав своєму челяднику спіймати його й побити. До того ж, відповідачу закидали, що він «млын гвалтовне однял и став спустошил» [204, арк. 108–108 зв.]. Протистояння посилювалося, і в липні 1639 р. сталися чергові інциденти. Як скаржився Олександр Білостоцький на єпископа Сильвестра і ченців Білостоцького монастиря, вони, побачивши підданого позивача, який працював у його дворі, «з монастыра до него з гаковниц стреляти казали и стреляно» і якби не «охорона Божая», все закінчилося б трагічно [204, арк. 218–218 зв.]. Зрозуміло, що акція у відповідь була неминучою. Через два тижні, 16 липня, ченці «выпроважали гостей своих, также законников монастыра скицкого», і вже верталися до обителі, коли на них напав О. Білостоцький з озброєними спільниками. Постраждалі розповідали, що спершу нападники «лжыли, соромотили» і погрожували ігумену, після чого їх «за баркы взявшы, попыхаючи до дворку» Олександра Білостоцького зтягли. Правда, про побиття в скарзі не згадано [204, арк. 263 зв.–264 зв.].

Невдовзі ігумен Ісайя (Трофимович) мав їхати у справах до Київського воєводства (водночас був настоятелем Київського Пустинно-Миколаївського монастиря) і записом від 4 серпня 1639 р. на час відсутності передав свої права «старшого» в обителі ігумену Луцького братського монастиря Леонтію (Шицику Залеському). Леонтій також був уповноважений отримувати різні грошові надходження: під 17 вересня 1639 р. маємо квитовий запис, яким настоятель Луцького братського монастиря з двома білостоцькими ченцями свідчили, що Олександр Білостоцький за 1 500 зол. викупив свій ґрунт у Білому Стоці [204, арк. 388–389]. Здавалося, конфлікт залагоджено, але невдовзі О. Білостоцький помер і протистояння спалахнуло з новою силою – тепер з його «сестренецем» кн. Юрієм Воронецьким («яко новым посесором по смерти небожчика пана Олександра Белостоцкого в селе Белом Стоку на певных частех суксессиве будучого»). Згідно з віднайденими свідченнями, спершу активніше діяв князь. Як скаржився новий ігумен Севастьян

(Селецький), 25 березня 1640 р. він напав на млин і побив перебуваючих у ньому двох ченців. Наступного дня князь знову приїхав до млина і побив тих самих ченців [252, арк. 2, 199–201]. У результаті кн. Ю. Воронецький оволодів млином (пам'ятаємо, що в червні 1639 р. ченці звинуватили О. Білостоцького в захопленні млина, який, вірогідно, монастиреві вдалося повернути під свою владу після його смерті) і в червні ігумен скаржився на нього у зв'язку «з выбитем з млына», побиттям двох ченців і монастирського підданого [331, арк. 174]. Однак ченці не обмежувалися судовими позовами. Як скаржився кн. Ю. Воронецький на владу Сильвестра, «дедича певных частей добр села Белого Стоку», ігумена Севастьяна з ченцями, «яко держачими оных добр», відповідачі постійно влаштовували напади на його володіння. Так, 20 липня 1640 р., коли Василь Круковський, білостоцький слуга і урядник кн. Ю. Воронецького, вертався з поля додому і йшов «безбронный» повз монастир, ігумен, «маючи на кнежати его мл гнев», з криком «бий, забий» разом із спільниками накинувся на нього. Як пояснював постраждалий, настоятель Севастьян намагався такими діями розігнати підданих князя, якого в той час не було «в тых краях» [252, арк. 683 зв.–684 зв.; 253, арк. 569 зв.–570 зв.].

У 1641 р. сторони знову обмінялися скаргами. Так, 29 квітня монастир позивав кн. Ю. Воронецького, який «крывды и шкоды, так отцом монастыра преречоного, яко теж и подданым чинит, грунты, огороды подданым забирает» [254, арк. 639 зв.–640]. 2 травня вже князь скаржився на владу Сильвестра та ігумена Севастьяна з ченцями, які забрали збіжжя з його млина [256, арк. 572–574; 257, арк. 92]. Інших свідчень про конфлікт кн. Юрія Воронецького з монастирем не віднайдено.

Крім проблем щодо права обителі на володіння Білим Стоком, зазначеного у фундушному запису, ченці мали ускладнення з отриманням щорічних грошових сум, наданих їм фундатором на певних селах. Вірогідно, спершу монастир отримував 600 зол. з маєтків Грушове і Колониця, в усякому разі за життя владки Сильвестра (як побачимо далі, 26 червня

1645 р. його вже згадано як померлого). Відомо, що в 1642 р. їх посесор Филип Бокій Печихвостський заплатив цю суму [259, арк. 1518–1518 зв.]. Однак на початку 1658 р. ігумен Феодосій (Краковицький) позивав його з вимогою віддати монастиреві гроші за 12 років (1646–1657), усього 7 200 золотих. Свідчень про подальший перебіг подій не віднайдено.

Щодо села Гать, з якого ченці мали отримувати щорічні 200 зол., то нам невідомі скарги про їх несплату. Якщо у монастиря і виникли проблеми з цими 200 зол., то, ймовірно, вже після смерті єпископа Сильвестра, тобто не раніше 1646 року. Відзначимо, що одним з посесорів села був Ф. Бокій, який саме тоді перестав давати обителі гроші з двох згаданих вище маєтків.

Відомо про ще кілька конфліктів монастиря за право володіти наданими йому ґрунтами, зокрема, з Данилом Білостоцьким. Ще в січні 1639 р. на нього скаржився ігумен Ісайя: відповідач із озброєними білостоцькими підданими приїхав до монастирського лісу і нарубав 500 возів дерева. Ймовірно, це був звичайний межовий інцидент, однак він (можливо, не єдиний) створював певну напругу в стосунках, яка мала негативно вплинути на розвиток подій під час майбутньої маєткової суперечки. Початок їй поклав запис від 19 травня 1639 р., яким Анна з Білостоцьких Григор'єва Зашкевичова (сестра Д. Білостоцького) відписала монастиреві свою частину в Білому Стоці [251, арк. 235]. Не знаємо, як склалися стосунки до 1643 р., але 23 травня цього року Данило Білостоцький скаржився на Анну у зв'язку з тим, що вона віддала ченцям його частину Білого Стоку [263, арк. 658 зв.–659]. Невідомо, як розгорталися події впродовж року, а в 1644 р. фіксуються інциденти, пов'язані, вірогідно, із захопленням Д. Білостоцьким спірного ґрунту або загостренням ситуації у зв'язку з активними діями, спрямованими до цього. Так, 14 квітня, у Великий піст він з дружиною Оленою Мировицькою після служби Божої в білостоцькій церкві йшли додому, коли перемишльський владика Сильвестр без жодних пояснень почав їх ображати: «лаял, соромотил» і лише втручання ігумена з ченцями розрядило ситуацію. Наступного дня все повторилося [196, арк. 1488 зв.–1489 зв.]. Впродовж

наступних кількох місяців сторони обмінювалися звичайними для подібного протистояння нападами. Так, у червні Д. Білостоцький відібрав у монастирського рибалки човен, оцінений у п'ять золотих [332, арк. 916 зв.]. 22 липня, коли позивачі були на літургії, Д. Білостоцький разом з підданими прийшов на їхній город біля монастиря і все там знищив [196, арк. 1429]. Через три тижні стався інший інцидент. Із скарги ігумена на Данила та Федора Білостоцьких, які мали «певные части свои» в Білому Стоці, дізнаємося, що 21 вересня відповідачі, зустрівши на греблі монастирського підданого, наказали своїм челядникам його схопити, і наздогнавши біля самого входу до обителі, «оного зранили» і пограбували [196, арк. 1647]. Якщо Білостоцькі робили звичайні під час таких конфліктів «кривды и шкоды», то перед владикою Сильвестром стояло серйозніше завдання – відібрати спірний ґрунт. Відомо, що 2 вересня 1644 р. він намагався його реалізувати, але невдало [196, арк. 1689]. До 1646 р. ми не віднайшли свідчень про цей конфлікт, а 7 лютого цього року Луцький земський суд розглядав скаргу Федора Білостоцького на Олександра й Павла Гулевичів Воютинських та монастир, які незаконно, на думку позивача, володіли його частиною в Білому Стоці [333, арк. 1249 зв.]. Не знаємо, чим закінчилося протистояння між Д. і Ф. Білостоцькими, з одного боку, та Гулевичами з монастирем – з іншого. Можливо, якимось чином з цим конфліктом пов'язана скарга 13 грудня 1646 р. ігумена Іларіона (Завадзького) з Гулевичами на Адама Білостоцького, «мешкаючого» в селі Свищів, чий рибалки, «не маючи права», ловили рибу в білостоцькому ставу [279, арк. 1045 зв.]. В запису про судовий розгляд цієї скарги (мав відбутися 22 січня 1647 р., але відповідач не з'явився) зазначено, що А. Білостоцький, «мешкаючи в суседстве, в одном селе Белым Стоку с поводами», постійно робить різні «кривды и шкоды» як позивачам, так і їхнім підданим, зокрема, впродовж 1646 р. його рибалки постійно ловили рибу в білостоцькому ставу [334, арк. 260]. Інших свідчень про непорозуміння між Білостоцькими і монастирем упродовж досліджуваного періоду нами не віднайдено.

Маєтковий конфлікт відбувся також між ченцями і Катериною із Смиковських Миколаєвою Соколовою. Першу згадку про нього маємо 18 листопада 1639 р., коли возний відніс судовий позов до Білостоцького монастиря владиці Сильвестру та ігумену Симеону «в справе о маєтност дедичную, стороне поводовой по зошлому пану Кондрате Смыковском [батько Катерини Соколової. – С. Г.] належачую» [330, арк. 1362 зв.]. У запису про судовий розгляд (26 січня 1640 р.) скарги зазначено, що відповідачі відібрали в неї частину Білого Стоку [330, арк. 638 зв.]. Упродовж майже п'яти років суперечку не могли владнати, і в серпні 1644 р. Катерина Соколова знову позивала владику з ігуменом і вимагала віддати їй частину села [332, арк. 383, 1536]. 26 червня 1645 р. возний «воткнул» трибунальський позов у «ворота брамы замку и монастыря Белостоцкого» у цій же справі [272, арк. 573]. Подальший розвиток подій невідомий. Звернемо увагу на те, що серед ченців Білостоцької обителі був Ісайя (Смиковський). Не маємо свідчень про ступінь його споріднення з Катериною, але, можливо, «гвалтовноє осягнене» згаданого ґрунту якимось чином пов'язане з ним.

Подібне непорозуміння спостерігається також з Дем'яном Мокосієм Баковецьким, який у 1645 р. вимагав від Олександра і Павла Гулевичів з ігуменом документально підтвердити їхнє право «на част в имену Белом Стоку зошлого Яцька Романовича Белостоцкого», опікуна Ганни Прокопівни Білостоцької, матері позивача, а також на частину в цьому ж селі Ждана Івановича Білостоцького [333, арк. 1464]. У цьому випадку, ймовірно, Гулевичі якимось чином «привласчили» згаданий ґрунт, передавши його у володіння монастиря.

Якщо розглянуті конфлікти стосувалися права ченців на певні частини Білого Стоку, то непорозуміння з луцькими біскупами виникали в результаті недостатньо чіткого розмежування білостоцьких ґрунтів з маєтками Луцької римо-католицької кафедри (м. Торчин і с. Горздвин). Це призвело до межових інцидентів, які з часом перетворилися на протистояння між обома сторонами, коли напади здійснювалися вже переважно задля помсти. Перші

відомі зіткнення сталися в 1637 р., коли Олександр і Павло Гулевичі разом з ігуменом Білостоцького монастиря позивали капітулу Луцького Троїцького кафедрального костела, чії піддані впродовж року, особливо восени, робили різні «кривды и шкоды» ґрунтам позивачів [242, арк. 845]. У свою чергу, біскуп звинуватив панів Білостоцьких з ігуменом «в займованню ґрунтов и в вирубанню лесов поводов од села Горзвина». Крім того, відповідачі восени 1637 р. і навесні 1638 р. засипали греблю, в результаті чого білостоцький став затопив сіножаті позивачів [329, арк. 1179]. У грудні 1637 р. торчинські піддані «на добровольной дорозе» побили монастирського гайдука [328, арк. 812]. Впродовж 1638–1639 рр. обидві сторони здійснювали аналогічні акції.

На початку 40-х років XVII ст. сторони переважно позивали одна одну через інциденти минулих років, але траплялися й нові. Так, у 1640 р. пограбували монастирського підданого [331, арк. 174 зв.]. В лютому 1641 р. відбувся судовий розгляд скарги латинського єрарха на Гулевичів з ігуменом, які переховували у себе баніта – православного перемишльського владику Сильвестра [256, арк. 241 зв.]. У цьому протистоянні луцький біскуп Анджей Гембіцький у червні 1641 р. навіть звинуватив єпископа Сильвестра в недійсності записів, якими він надав Білостоцькому монастирю ґрунти в одноіменному селі [401, арк. 1]. Навесні 1644 р. біскуп скаржився на них з приводу надання притулку утікачам (мабуть, йшлося про селян-утікачів) [268, арк. 551 зв.]. Це – останнє відоме нам свідчення про конфлікт Білостоцької обителі з Луцькою римо-католицькою кафедрою.

У грудні 1647 р. стався інцидент, скарга з приводу якого зберегла цікаву інформацію про монастир. Так, 12 листопада луцький православний єпископ Атанасій (Пузина) приїхав до обителі, як він сам відзначав, «яко пастыр, наведаячы». Хоча, ймовірно, візит також був пов'язаний з тим, що Гулевичі грошову суму «през три лета по осмисот золотых, монастирови належачую, при себе затримали». Невідомо, чи вдалося владиці розв'язати всі питання, але 7 грудня до монастиря завітали Адам і чернігівський

хорунжий Габріель Гулевичі й у владики Атанасія «причини питали, иже бы выехал з монастыра». Той показав їм «лист и позволене на тоє од их мл Брацтва Луцкого, также право митрополитанское и капитулы Печарское» (владики повторив зазначені у фундушному запису 1636 р. умови обрання білостоцького ігумена: «елекция пры монастыре Брацком Святого Крыжа за благословенством велебного отца архимандрыты печарского мела ин перпетуум зостава») [285, арк. 56 зв.]. Судячи з подальших подій, Гулевичі не задоволювалися відповіддю, і, як скаржився Атанасій (Пузина), того ж дня брати Олександр і Павло з помічниками із «стрелбою огнистою» напали на монастир. Вірогідно, у нападі брали участь більше Гулевичів, бо серед відповідачів також згадані Миколай і Олександр Петровичі (брати Адама) та Вацлав Федорович. Нападники у єпископа «письмо вытигнулисте и вымогли», після чого вночі його вигнали з обителі, а для того, щоб він не міг поїхати скаржитися, забрали його коней. 17 лютого 1648 р. Луцький гродський суд розглядав скаргу Атанасія (Пузини), але відповідачі відкидали звинувачення і навіть знайшли свідків, які їх підтримали. Владиці нічого не залишалося, як «репротестовать» [277, арк. 573]. У судових позовах йшлося «о гвалтовное одняте през позваных монастыра Белостоцкого, а також о прывернене» його позивачу та «шкоды» [285, арк. 395 зв.]. Таким чином, ми спостерігаємо протидію патронів Білостоцького монастиря намаганням луцького владики посилити свій вплив на обитель. Інших свідчень щодо цього протистояння нами не віднайдено.

Отже, наведений матеріал свідчить, що до кінця досліджуваного періоду патронами обителі були Гулевичі Воютинські: перемишльський владики Сильвестр, Олександр і Павло та їх нащадки. Вони ж виступали власниками монастирських маєтків: у документах єпископ згадується як «дедич певных добр частей Белого Стоку», а ігумен з ченцями – «яко держачие добр тых» [256, арк. 572]. Увесь цей час монастир залишався православним.

Звернемо увагу на один незрозумілий момент. Пам'ятаємо, що у фундушному запису 1636 р. Білостоцький монастир згадано, як Святого Духа. Аналогічну титулатуру зустрічаємо в багатьох пізніших записах. Однак під 13 грудня 1646 р. маємо скаргу від ігумена Іларіона (Завадзького) «и всех законников монастыра Белостоцкого при церкви заложеня Успения насвятшое панны Марии» [279, арк. 1045 зв.]. Аналогічну інформацію про титулатуру обителі знаходимо також у записах від 22 січня і 9 квітня 1647 року [280, арк. 1068 зв.]. Пізніше, 26 лютого 1658 р., в документах знову згадується «манастыр Белостоцкий светого Духа». Складно щось твердити, але, можливо, певний час монастирська Святодухівська церква не функціонувала. Ймовірно, старий дерев'яний храм був зруйнований, а новий, про який владика Сильвестр зазначав у фундушному запису 1636 р., що він його «муровати зачал», правдоподібно, не був завершений і ченці здійснювали релігійні відправи в розташованій поряд замковій Успенській церкві⁷. В усякому разі в заповіті від 1648 р. Овdotія з Кашевських Якубова Обремська відписала 100 зол. «на муроване церкви заложеня Святого и Животворящего Духа в монастыре Белостоцком» (див. «Пожертви вірних»).

Землеволодіння

Монастир володів частиною Білого Стоку з млином, ставом і броварнею, крім того, полем у селі Гать. Чисельність підданих невідома, ймовірно, це ті 36 димів, які в 1629 р. належали Вацлаву Гулевичу Воютинському (звісно, до кінця досліджуваного періоду їхня кількість могла змінюватися, але навряд чи суттєво).

Пожертви вірних і поховання

Крім уже згаданих надань, відоме одне прохання щодо поховання в Білостоцькому монастирі: в духівниці Овdotії з Кашевських Якубової Обремської від 12 листопада 1648 року [287, арк. 391 зв.].

⁷ Успенську церкву біля монастиря згадує В. Абрамович [450, 732].

Школа

У фундушному запису 1636 р. перемишльського владика Сильвестра зазначено, що ченці мали серед себе обирати трьох «законников искусных, абы един был годным казнодеею и проповедачем слова Божого, другой учителем, читанем теологиеи законником, в монастыре мешкающим, и хто бы ся учити хотел, а третий бы дети шляхецкие, яко и розное кондыции людей, по руску и по латини, грамматики, синтаксии и поетыки учил» [420, 716]. Однак ми не віднайшли жодного документального свідчення про реалізацію цих намірів.

Чудотворні ікони

Наприкінці XIX ст. у монастирі була «благодатная икона Божей Матери». Згідно з переказом, близько 1600 р. власник Білого Стоку п. Гулевич став ченцем якоїсь волинської обителі, де в той час перебувала ця ікона, а потім – владикою. У зв'язку з татарським нападом Гулевич утік до свого Білого Стоку, взявши реліквію [476, 306]. В особі Гулевича неважко побачити луцького земського писаря Семена, пізніше – єпископа Сильвестра. Все, що стосується ікони, ймовірно, пізніші вигадки з метою показати її давнє походження. Зазначимо, що наприкінці XVII ст. у монастирі діяв малярський осередок, найвідомішим учасником якого був чернець Йов (Кондзелевич) [451, 11].

Персоналії

Маємо згадки про 7 ігуменів і 6 ченців (див. «Додаток А»).

Віднайдені свідчення щодо ченців дають підстави припускати, що їх чисельність була незначною – одночасно в монастирі мешкали 2–3 монахи. Це, певною мірою, підтверджують згадки про участь упродовж декількох років у монастирських справах та інцидентах лише двох ченців – Йосифа та Ісайї. Таким чином, навряд чи було реалізоване бажання засновника обителі, який у фундушному запису 1636 р. відзначав, що в ній мають мешкати 12 ченців «общого жития, в унии не будучих».

*

*

*

Отже, православний Білостоцький монастир засновано в 1636 р., таким він залишався до кінця досліджуваного періоду, перебуваючи під владою своїх патронів – Гулевичів Воютинських.

Валівський монастир, чоловічий [с. Валів; тепер не існ., лок. у Шумському р-ні Тернопільської обл.].

Свідчення про обитель наводить А. Сендульський, посилаючись на документи родинного архіву Зигмунта Радзилинського, поміщика села Сивки. Так, уперше монастир згадано в заповіті (1646 р.) Олександри Туржанської, яка відписала йому 36 000 зол., забезпечивши цю суму на селах Валів і Баймаки. Однак її сестра Федора Ушакова Куликовська оскаржила духівницю, що призвело до конфлікту з ченцями. Трибунальським декретом 1647 р. за монастирем визнали право лише на половину відписаних грошей, тобто 18 000 золотих. Того ж року досягнуто згоди між сестрами, після чого Федора передала обителі частину земель Валівського маєтку. Відомі також два ігумени (див. «Додаток А»). Обитель існувала в 1687 р., але в 1737 р. у судовому процесі проти тогочасної власниці Валіва і Баймаків з приводу неотримання згаданих 36 000 зол. брав участь не Валівський, а Кременецький василіанський монастир, що, на думку А. Сендульського, свідчить про ліквідацію до цього часу першого, володіння якого перейшли до кременецьких василіан [548, 87]. Тут незрозуміло, чи монастирю з самого початку не давали грошей, чи лише з часом виникли проблеми з деякими власниками згаданих маєтків. Вірогідно, все розпочалося ще під час Визвольної війни 1648–1657 рр., тобто, мабуть, ченцям взагалі нічого не дали з відписаної суми.

Це все, що було відомо про Валівський монастир. Однак нами віднайдена низка документальних свідчень про село Валів, які можуть дещо прояснити ситуацію навколо обителі. Так, згідно з привілеєм (1513 р.) великого князя литовського Зигмунта I Валів разом з іншими маєтками

отримав Богуш Боговитин [560, 360]. Тривалий час про село нічого не відомо, а в травні 1582 р. воно від подружжя Галезьких перейшло до «блонського» старости Каспара Клодинського [5, арк. 14 зв.], який згадується як його власник також у жовтні 1593 року [100, арк. 661]. У 1601 р. Валівом володіла волинська хорунжина Софія з князів Чорторійських Вацлавова Боговитинова Шумбарська, яка у вересні цього року передала його в посесію терміном на рік Станіславу Шашевському [116, арк. 724; 117, арк. 477]. Наступного, 1602 р., княгиня повернула борг [119, арк. 182]. У лютому 1606 р. служебник кн. Василя-Костянтина Острозького, стефанський староста Богдан Омелянович свідчив про повернення йому брацлавською каштеляновою Софією Ходкевичівною Рафаїловою Сенявською 1 000 зол. і, відповідно, передачу їй прав на Валів і Бриків, які він тримав від неї у заставному володінні [131, арк. 399 зв., 890 зв.]. У документі від 6 квітня 1614 р. Валів, Баймаки і Бриків названі «добрами отчистыми» Олександри і Федори Григоровен Дедеркаловен [145, арк. 432 зв.], а в запису від 6 липня 1646 р. згадано, що Олександра померла до 17 квітня цього ж року [364, арк. 335 зв.]. Отже, угоди між сестрами в 1647 р., про яку згадував А. Сендульський, бути не могло.

Відсутність у наведених свідченнях згадок про монастир, звісно, не дозволяє твердити про те, що в цей час він не існував, однак, ми бачили, що село постійно перебувало в посесії різних осіб, які навряд чи заснували б у ньому обитель. Сказане стосується і дідичів Валіва, які часто змінювалися. Отже, монастир, вірогідно, був фундований кимось із сестер Дедеркаловен, найпевніше, Олександрою, які стали власницями села між 1606 і 1614 роками. Відбулося це, мабуть, ближче до 1646 р., коли фундаторка почала більше думати про вічне.

Персоналії

Маємо свідчення про 2 ігуменів (див. «Додаток А»).

Городищенський монастир, чоловічий (?) [с. Городище; тепер не існ., лок. у Корецькому р-ні Рівненської обл.].

Одна з трьох обителей, згаданих у заповіті кн. Богуша Федоровича Корецького від 21 червня 1576 р., які він наділив фундушами і наказав сину Юхиму не відбирати відписане⁸. Постає питання про локалізацію обителі, бо на Волині та в сусідніх землях існувало декілька населених пунктів з назвою «Городище». Дослідник В. Струминський писав, що, коли в 1858 р. неподалік міста Заславль (тепер Ізяслав у Хмельницькій обл.) почали будувати жіночий монастир, то знайшли рештки підмурку обителі, яка, згідно з переказом, була заснована близько 1538 р., правда, невідомо ким. Назва села та рік її заснування відповідали інформації про Городищенський монастир із духівниці кн. Б. Корецького, тому їх ототожнили [558, 821; 486, 132]. Однак таке припущення викликає сумніви, бо князь, як бачимо із заповіту, майже напевно був власником трьох згаданих обителей, дві з яких – Корецька і Маренинська – розташовані в його маєтках. Вірогідно, у володіннях князя потрібно шукати й Городищенську. Польський дослідник Я. Гіжицький вважав, що монастир знаходився в селі Городище в «гмине Межирецкой» [583, 31]. Ця думка певним чином підтверджується інформацією з духівниці кн. Анни Корецької (див. далі). Однак залишається відкритим питання про те, хто і коли заснував обитель. Більшість дослідників називають кн. Богуша Корецького, що видається цілком ймовірним, хоча і не обов'язковим. Микола Петров, посилаючись на документ з архіву Почаївської Успенської Лаври, навіть називав дату заснування монастиря – 1538 рік [531, 86]. Найдавніше документальне свідчення про Городищенський монастир знаходимо в заповіті луцького земського судді Гаврила Бокія Печихвостського від

⁸ «Особливе теж то сим тестаментом моим ознаймую, иж которые три монастыри, то есть манастыр Корецкий, манастыр Маренинский, манастыр Городиский, для уставичное фалы Божое, иж бы в них николи хвала Божая не уставала, и для вечистое памети душ прародителей моих и моее, фундушами, листы моими уфундовал и, водлуг можности моее, кождый з них надал, прошу их милости панов опекунов, нижей в сем тестаменте моем имены описаных, а сыну моему князю Якиму приказую под неблагословенем моим отцовским и под клятвами, в листех фундышох моих описаными, абы того наданя моего на менованые монастыри: Корецкий, Маренинский и Городиский от мене наданого, ни в чом сын мой сам и потомки его, естли ему их пан Бог з ласки своее светое дати будет рачил, не уймовали» [419, 97].

26 липня 1573 р., в якому він відписав ченцям «келишок, миску, ложку и Євангелиє, атласом синим крытоє, медю оправленоє, позлотистое». Своїм духівником Гаврило Печихвостський назвав корецького архимандрита, отже, маємо всі підстави вважати цю Городищенську обитель однією з тих, які згадані в заповіті кн. Б. Корецького [72, арк. 258]. Свідчення про «монастыр Городиский» знаходимо також у тестаменті кн. Ганни Іванівни Ходкевичівни, дружини Юхима Корецького, від 30 березня 1626 р., яка відписала йому 500 зол. і, крім того, відзначала, що до свого будинку у Межиріччі, який передала для відпочинку прочан, додала село Невірків, а за всім цим мали доглядати ченці Городищенського монастиря з ігуменом Арсенієм [72, арк. 258]. Михайло Довбищенко зазначає, що київський унійний митрополит Йосиф (Рутської) у січні 1629 р. приїхав на Волинь у справі поширення унії й серед інших завітав до кн. Яна Кароля Юхимовича Корецького, у володіннях якого були три монастирі – два чоловічих та жіночий у Корці, які, згідно з реляцією митрополита, йому не вдалося повернути до унії [479, 30]. Під 1730 р. маємо свідчення про Мартина (Головню), дорогобузького архимандрита, городищенського ігумена, адміністратора Дерманської архимандрії [375, арк. 10]. Микола Петров відзначав, що в переліку (1775 р.) унійних обителей Волині згадано й Городищенську [531, 86]. Якщо у двох останніх записах йдеться саме про «наш» монастир, найпевніше, він безперервно існував упродовж XVII – XVIII століть.

Відомо також про існування Городищенської обителі в Холмсько-Белзькій єпархії [474, 285]. Так, у документах під 1631–1635 рр. згадано городищенського настоятеля Василія (Копистенського). Відзначимо, що в 1633 р. його названо настоятелем обителі в Стівп'ї (Холмсько-Белзька єпархія), в іншому запису – «игуменом монастыра Городисча Столпинского» [55, арк. 447; 213, арк. 423 зв.; 219, арк. 871 зв.; 221, арк. 104 зв.; 228, арк. 328; 325, арк. 271 зв.]. Анджей Гіль припускав, що в 1633 р. монастир у Стівп'ї був уже унійним, а в Городищенському запроваджено унію в 40-х роках

XVII століття [474, 289]. Беручи до уваги, що 28 лютого 1632 р. Василій (Копистенський) згадується як чернець православного Почаївського Успенського монастиря [213, арк. 281], 1 березня 1632 р. – ігумен Городищенського [213, арк. 423 зв.], а 18 серпня 1633 р. його названо настоятелем обителі в Стовп'ї [221, арк. 104 зв.], маємо підстави казати, що в березні 1632 р. Городищенський монастир, найімовірніше, був православним.

Вірогідно, саме з цим монастирем пов'язані наступні свідчення. Так, у Городищенській обителі заповіли їх поховати Софія Околовна Криштофова Олецька Чурилова (серпень 1626 р.) [191, арк. 603] та її сестра Олександра Околовна Самуєлева Вишотравчина (8 червня 1641 р.) [255, арк. 752 зв.]. Однак М. Довбищенко, посилаючись на згадані тестаменти, зазначає, що «Софія Олецька» і «Олександра Околовна» заповіли поховати їх не в монастирі, а в Успенській церкві села Городище у Володимирському повіті Волинського воєводства. Правда, в іншому місці своєї праці він пише, що Софія Олецька в духівниці 1626 р. визнала місцем свого вічного спочинку монастир у селі Городище Луцького повіту Волинського воєводства, також М. Довбищенко згадав «Филонелю»⁹ Дрозденську, яка заповіла цій обителі 2 000 золотих [477, 635]. Справді, в 1637–1638 рр. згадується Фаломеля із Свищовських Андрієва Гулевичова Дрозденська, «законничка заложеня панни Марии монастыра Городиского» [237, арк. 1024 зв.; 241, арк. 887]. Під 19 жовтня 1642 р. маємо заповіт «Филонели» («на тот час законнички монастыра Городизского»), в якому вона просила поховати її в ньому й відписала 2 000 зол. чернечій спільноті та 1 000 – своїй доньці, черниці цієї ж обителі (з них щороку мали давати монастирю 100 зол. на її виховання) [262, арк. 1]. Відомо, що в серпні 1644 р. «игумен городиский» Йосиф (Германович) разом з усіма ченцями скаржився на Вацлава Линевського «то, иж вер твоя легацией през велебную, с того света зошлюю Филонию з Свисчова Дрозденскую, законничку монастыра Городиского, з сумы 2 000 зо-

⁹ На відміну від М. Довбищенка, який подає це ім'я як «Філонія», І. Ворончук вважає, що це «Фаломеля» [461, 475].

лотых полских» не віддає 100 зол., які вона відписала позивачам [332, арк. 84 зв.]. Однак йдеться про Городищенський монастир у Белзькому повіті одноіменного воєводства [360, арк. 1226; 470, 203]. Вірогідно, про цю ж обитель йшлося, коли Анна, «черничка законничка реліи Грецькоє, в манастыру Городыском мешкаючая», в 1644 р. брала участь у судовому процесі «с притомностю єє старшоє игумении» (мати Анни – кн. Гелена Григоріївна Четвертенська, першим чоловіком якої був Миколай Семашко, а другим – волинський підчаший Зигмунт Вилежинський) [332, арк. 84 зв.].

Персоналії

Віднайдено свідчення про ігумена Арсенія (див. «Додаток А»).

*

*

*

Отже, найдавніше документальне свідчення про Городищенський монастир у Луцько-Острозькій єпархії маємо під 1573 р., останнє – 1626 роком. Принаймні до 1630 р. він перебував у власності князів Корецьких і залишався православним. Вірогідно, саме про цю обитель йдеться в згаданих документах XVIII ст. і в такому разі можна зробити припущення про безперервне існування монастиря впродовж як мінімум 200 років.

Гощанський монастир Св. Михаїла Архангела, чоловічий [м. Гоща; тепер – м. Гоща Гощанського р-ну Рівненської обл.].

На початку 1639 р. уже існував. Раїна Гаврилівна із Гостських, дружина смоленського каштеляна кн. Миколая Соломерецького, у фундушному запису від 2 січня зазначала, що Гощанському монастирю, який вона заснувала при Михайлівській церкві, належать усі володіння цього храму (грунти, десятини, чинші тощо) [420, 749]. Обитель (наголошено, що вона повинна завжди залишатися православною) із школою мали бути, на думку фундаторки, дійовим засобом для боротьби з соцініями, до яких належав її брат Роман, попередній власник Гощі. Своє негативне ставлення до протестантів вона засвідчила тим, що «знесла домов лютерских

[лютеранських. – С. Г.] з фундаменту сорок, где толко церков и монастыр на том местцу стоят, а подданыє проч се розошли» [261, арк. 83]. Згаданий фундуш на прохання ігумена Інокентія (Гізеля) в 1640 р. підтвердив король Владислав IV («Лист конфірмації» від 4 червня) [251, арк. 479]. Однак повернемося до заснування обителі, бо зазначений фундушний запис не дає відповіді на питання щодо того, коли це сталося. Серед дослідників одноставної думки з цього приводу немає. Деякі обмежувалися загальним «у першій половині XVII ст.» [488, 94], інші називали рік: 1638 [559, 713] або 1639 [476, 68]. Можна твердити, що заснування сталося вже після смерті брата Раїни – київського каштеляна, володимирського старости Романа Гостського, коли вона успадкувала його маєтки. В липні 1634 р. Романа ще згадано як власника замка і міста Гоща [224, арк. 753 зв.], а вже 24 липня 1635 р. возний «увязал» Раїну Соломерецьку у володіння всіма маєтками, успадкованими нею після смерті брата [228, арк. 189]. Отже, монастир засновано у період з другої половини 1635 до 1639 р., однак на підставі відомих нам свідчень визначити конкретну дату неможливо.

Фундацію обителі підтримала дружина Романа Гостського – Олександра Немиричівна на Черняхові. У запису «апробации» від 25 червня 1639 р. вона відзначала, що монастир засновано при мурованій Михайлівській церкві в Гощанському передмісті, нею матеріально забезпеченій, а відписане чернечій спільноті село Курозвони перебувало в її, Олександри, заставному володінні. Вона дозволила Раїні Соломерецькій викупити маєток і підтримала фундацію монастиря [246, арк. 1017]. Через місяць, 30 липня, возний «увязал» ігумена і ректора Ігнатія (Старушича) з усією чернечою спільнотою у володіння Михайлівською церквою і Курозвонами [204, арк. 418]. Вірогідно, результатом домовленості між Раїною та Олександрою був продаж (запис від 28 червня 1639 р.) першою «братовой моєй» замку і міста Гощі з передмістями та селами. Зауважимо, що монастир не згадано [246, арк. 1020 зв.]. Правда, невдовзі Гоща знову перейшла у власність Раїни Соломерецької. Так, 28 вересня 1640 р. возний

свідчив, що Юрій на Черняхові, залишившись «сукцесором всіх добр по зошлой» Олександрі Гостській, за певну суму грошей (не зазначено, яку саме) передав «место Госчу з замком» та кількома селами Раїні Соломерецькій, «яко дедичце», й зазначеного дня відбулося «увязане» [252, арк. 846]. Через два роки записом від 2 серпня 1642 р. вона відписала Гощу (за винятком монастиря) київському православному митрополиту Петру (Могилі) [259, арк. 1416]. Через півроку, а саме 23 грудня 1642 р., митрополит подарував місто чернігівському каштеляну Адаму Киселю [262, арк. 37] і до кінця досліджуваного періоду Гоща залишалась серед його маєтків.

Вище ми відзначали, що, засновуючи монастир, Раїна Соломерецька в інтересах чернечої спільноти змогла домовитися з Олександрєю Гостською. Однак пізніше бачимо конфлікт щодо монастиря з іншими родичами Раїни Гаврилівни. В липні 1642 р., тобто ще до передачі Гощі митрополитові Петру (Могилі), ченці позивали її «до запису фундації єє мл монастыра Гойского и села Курозвон» у зв'язку з претензіями нащадків і спадкоємців Анастасії та Марії, доньок Романа Гостського, на володіння четвертою частиною монастиря з його маєтками (з боку Маруші Романівни Петрової Хом'якової це діти Максима Хом'яка; з боку Анастасії Романівни – її онуки і спадкоємці від третього чоловіка Валентія Вкринського) [272, арк. 137]. З «одрочного» листа від Луцького земського суду, віднесеного ченцям і Хом'якам у липні 1644 р., дізнаємося про зміст конфлікту: «до выделеня четвертоє часты в добрах всех Гостских по зошлой Марушы Гостского Петровой Хомяковой взглядом неотданя посагу» (вірогідно, аналогічними були претензії від Вкринських) [196, арк. 1175]. Ченці в свою чергу скаржилися на безпідставні, на їхню думку, вимоги від родичів фундаторки. Однак суд вирішив справу на користь Вкринських і Хом'яків, бо 17 січня 1647 р. возний був у Гощі для «увязаня их в тыє добра за суму пинезей двакрысто тысечей золотых». Правда, місцевий староста «шляхетный» Самуель Бартковський заборонив це робити і не заплатив згаданої грошової суми [280, арк. 1341 зв.]. Після смерті

Раїни Соломерецької такі самі претензії до монастиря мали її доньки і спадкоємці (Доміцела, Єнграція, Гелена, Марта), і 1 лютого 1646 р. Луцький земський суд розглядав скаргу на них ігумена з ченцями у зв'язку з відбиранням монастирської землі. Згідно з рішенням суду ґрунти мали повернути позивачам [333, арк. 1023]. Подальший перебіг подій у цій справі невідомий.

Згадаємо ще декілька інцидентів, які висвітлюють деякі аспекти існування монастиря. Так, під 1639 р. маємо дві скарги ченців Петронія (Ласка Черчицького) і Лаврентія (Петровича) від себе, київського митрополита Петра (Могили) та ігумена: 10 вересня гощанський урядник Марко Ягодинський зустрів у місті Гощі Лаврентія і «без даня жадное причины, словы ушчипливыми полжил, посоромотыл и особу духовную здеспектовал», після чого послав людей на монастирський ґрунт, де вони зламали Розп'яття [204, арк. 500], а 12 вересня гощанський єврей Ізраїл, побачивши Лаврентія, почав його ображати, «грозечи в тые слова, же вас, чернцов, будемо деспектовати, быти [«бити»? – С. Г.], бо маємо на то од пана старосты позволене» [204, арк. 516 зв.]. Ми вже відзначали, що за часів Романа Гостського у Гощі мешкало багато соцініян, які після його смерті сповна відчували на собі негативне ставлення Раїни Соломерецької. Можливо, одним з них (або їхнім симпатиком) і був гощанський староста, що й визначило таку його поведінку. Ще один інцидент можна охарактеризувати як звичайний межовий. Із скарги Казимира Нарушевича на митрополита Петра (Могилу) та ігумена Феофана (Скуминовича) дізнаємося, що 15 серпня 1642 р. «за власным росказанем» митрополита настоятель з ченцями і монастирськими підданими з Гощі та Курозвон на возах (до 400 коней) «наехали» на ґрунт позивача і забрали 50 кіп жита і 25 пшениці [261, арк. 707]. Інших свідчень про цей напад не віднайдено. В 1643 р. обитель спіткала велика неприємність – з грошима і документами утік її настоятель. Як скаржився 18 травня від імені митрополита Петра (Могили) та всіх ченців монастирський намісник Лаврентій, ігумен і ректор Феофан (Скуминович),

збираючись «на рочки гродские луцкие апрелевые», взяв з собою «муниента не толко до справ», які мали розглядатися, а й інші, «то ест облиги и записы од розных особ служачие». Крім того, утікач забрав 1 000 зол., отриманих від Юрія Немирича [259, арк. 1209 зв.]. В іншій скарзі (27 червня 1643 р.) ченця Київського Софійського монастиря Нектарія (Свідницького) від імені митрополита, зробленій на підтримку згаданої протестації намісника гощанського монастиря Лаврентія, знаходимо нові подробиці. Так, Феофан (Скуминович) мав з собою ще 5 000 зол. (на цю суму «выбравши розные доходы метрополитанские з розных протопопий, ему до одбираня повероные») [420, 784].

Монастирі справедливо вважали одним із найбезпечніших місць, тому до них нерідко передавали цінне майно для зберігання. Інколи це призводило до непорозумінь. Так, 2 березня 1643 р. возний відніс позов у скарзі монаха Дерманської обителі Єремії (Смотрицького) на гощанського намісника Лаврентія (Петровича) з усіма ченцями «в справе до одданя и повороченя през позваных поводи речей рухомых, а то меновите срыбра розного [...] коберца, зегарка, сукон, книг розных, образов московских, в сребро оправленных», у 1640 р. згаданому Лаврентію «в руки до схованя даных и повероных» батьком позивача, Симеоном Стефаном Смотрицьким, пресвітером Успенської церкви в Острозі, а після його смерті «теперешнему поводи правом прирожоным и спадковым належачых» [263, арк. 452 зв.]. Позивачеві довелося майже півтора року шукати справедливості [264, арк. 1248 зв.; 266, арк. 610] і лише в 1644 р. він отримав від гощанського ігумена Інокентія (Гізеля) своє майно [269, арк. 452]. Відомо також, що чернігівський граничний коморник Прокіп з Каменя Верещак «по зачатю ребелии козацкое» разом з іншими «панами обывателями» Київського воєводства утікав до польського війська і, прибувши до Гощі, залишив майнові документи в монастирі [366, арк. 81 зв.]. Можливо, в цьому випадку певну роль відіграло те, що власником Гощі був київський воєвода Адам Кисіль,

який контактував з козацькою верхівкою і це посилювало надію на збереження міста від пограбування.

У згаданому запису Раїни Соломерецької від 2 січня 1639 р. не зазначено підпорядкованість Гоцанського монастиря київському православному митрополитові Петру (Могилі), однак у наведених свідченнях він постійно фігурує разом з обителлю як позивач або ж відповідач. До того ж, монастирський намісник Лаврентій був «зоставлений» саме митрополитом. Отже, підпорядкованість існувала. Вірогідно, вона була визначена в невідомому нам фундушному запису Раїни Соломерецької, що передував документу від 2 січня 1639 р. і власне яким монастир був заснований. Наміри фундаторки зрозуміти нескладно: перебування чернечої спільноти під патронатом такої авторитетної та впливової особи, як митрополит, могло забезпечити монастир від багатьох неприємностей.

Землеволодіння

Село Курозвони. В опису Луцького замку 1545 р. згадана «городня» Мацька з маєтку «Курозван» [436, 77]. Тривалий час про маєток нам нічого не відомо, а записом від 14 травня 1630 р. Потенція Патрикіївна з Курозвон Миколаєва Свенцицька, отримавши «достатечную сатисфакцию, даровалем» волинському ловчому кн. Юрію Пузині у цьому селі дві частини своєї «маєтности дедичной» [207, арк. 576]. Інша частина села належала київському каштеляну Роману Гостському [217, арк. 493 зв.]. Також село згадане серед володінь, у які возний 24 липня 1635 р. після смерті Романа «увязал» його сестру Раїну Соломерецьку [228, арк. 189]. В січні 1636 р. кн. Ю. Пузина подарував свою частину Курозвон Олександрі Немиричівні, дружині Романа Гостського [326, арк. 641]. Правда, через три роки вона виступає в ролі посесора: згаданим уже записом «апробации» від 25 червня 1639 р. вона дозволила Р. Соломерецькій викупити частину Курозвон, яка перебувала в її заставному володінні [246, арк. 1017], а 30 липня цього ж року возний згідно з фундушним записом передав маєтки, серед яких були Курозвони, у володіння ігумена з чернечою спільнотою [204, арк. 418]. Отже,

з цього часу село стало монастирським і залишалось таким до кінця досліджуваного періоду [283, арк. 508].

Згідно з подимним тарифом, у 1629 р. тут нараховувалося 52 дими [453, 126], стільки ж «халуп» і одна «пустка» згадані в липні 1640 року [252, арк. 378]. У березні 1650 р. уже далися взнаки наслідки спустошень під час Визвольної війни й у селі залишилося 40 димів [290, арк. 281].

Володіння в м. Гоща. У свідченні возного від 30 липня 1639 р. про передачу, згідно з фундушним записом, у володіння чернечої спільноти маєтків згадані Михайлівська церква в передмісті Гощі «и грунты, домы, до неє належачие» [204, арк. 418]. Вірогідно, йдеться саме про гощанські грунти. Під 1642 р. маємо свідчення про монастирських підданих з Гощі [261, арк. 707 зв.].

Володіння в с. Терентіїв («Терентисове»). Під 1642 р. разом з гощанськими згадані монастирські піддані цього села. На яких умовах і якою частиною Терентієва володіла обитель – невідомо.

Пожертви вірних

Крім наведених свідчень про надання монастиреві нерухомості Раїною Соломерецькою, відзначимо, що Олександра Околовна 8 червня 1641 р. заповіла обителі 100 золотих [477, 667]. Михайло Довбищенко твердить, що Олександр Єловицький у духівницях 1644, 1646 і 1647 рр. відписав право на 3 000 зол., які йому був винен Киліян Вільгорський, кільком монастирям, у тому числі Гощанському, крім того, заповів цій обителі 30 золотих [477, 667]. Однак ми не знайшли в заповіті 1644 р. згадок про Гощанську обитель, а 30 зол. на її користь відписані в тестаменті 1646 року. Що ж до права ченців отримати заборговані Олександрю Єловицькому 3 000 зол., то в духівницях 1646 і 1647 рр. він передав право на цю суму Гощанському і Київському братському монастирям (по 1 500 зол. «способом выдеркаф») [1, арк. 163, 230, 256].

Шпиталь

18 лютого 1647 р. до книги Луцького гродського суду внесено заповіт Софії Внучківни Чечелевої Новоселецької (закінчення документа немає, тому дата його не відома), яка виявила бажання знайти вічний спочинок в обителі, відписавши на її користь 500 зол. та ще 150 на шпиталь там, де буде похована [281, спр. 255].

Поховання

Крім уже згаданих прохань Софії Новоселецької та Анастасії Киселевої бути похованими в обителі (див. «Шпиталь»), маємо ще духівницю від 8 лютого 1649 р. Катерини з Керсновських, дружини Петра Моравецького, з якої дізнаємося, що вона також обрала Гощанську обитель місцем свого вічного спочинку [287, арк. 133 зв.].

Школа

Раїна Соломерецька у фундушному запису від 2 січня 1639 р. згадує заснування шкіл: «науки в школах, там же мною фундованих». Зазначено, що крім ігумена, який водночас був і ректором, ніхто інший не мав права викладати. У 1639 р. до Гощі перевели колегіум, який митрополит Петро (Могила) заснував 1634 р. у Вінниці. Те, що в запису від 12 листопада 1645 р. згадано «ректор и колеиум Гостский», а всіх відомих нам ігуменів у документах названо «ректорами», свідчить про функціонування в цей час навчального закладу. Однак подробиці щодо його діяльності нам невідомі.

Персоналії

Віднайдено свідчення про 10 ігуменів і ченців (див. «Додаток А»).

*

*

*

Православний Гощанський монастир засновано не раніше 1635 р., найдавніше документальне свідчення маємо під 1639 роком. За обсягом землеволодіння монастир був подібний до більшості тогочасних обителей. Невелика кількість відомих записів про пожертви монастиреві та бажання знайти в ньому вічний спокій не дають підстав припускати значний

релігійний авторитет чернечої спільноти серед місцевого населення. Навіть якщо число пожертв і поховань насправді дещо більше, навряд чи Гощанська обитель була одним з найвідоміших православних осередків Волині. Від більшості тогочасних волинських монастирів вона відрізнялася існуванням при ній школи і шпиталю. Однак свідчення про їхню діяльність нам невідомі.

Монастир у селі Гудчий Брод, жіночий [с. Гудчий Брод; тепер не існ., лок. у Ковельському р-ні Волинської обл.].

Відоме лише одне свідчення про цю обитель: у січні 1619 р. Гнівош Гулевич Дрозденський скаржився на своїх родичів – Анну з князів Полубенських, дружину Михайла Михайловича Гулевича Дрозденського, з сином Григорієм і донькою Раїною, чий підданий з села Дрозні (коваль Костюк) «за розказанем панов своих» намовив «Огапку гафтарку, подданую и вихованицу» позивача, яка «на руках своих всю маетност, охендозства и справы домовые мела и за ключом у неє и ведомостю все было в моци», взяти участь у пограбуванні свого хазяїна. Воно сталося в ніч з 18 на 19 січня і забране майно відвезли до двору відповідачів у селі Дрозні. Після того «Огапка» зникла, але невдовзі її знайшли в Гудчобродському монастирі. Як свідчив возний, 24 січня він «за ужитем» Гнівоша Гулевича Дрозденського був у Гудчому Броді і злодійка в усьому зізналася [156, арк. 83 зв.]. В запису не зазначено, який саме Гнівош скаржився: Семенович чи його двоюрідний брат Михайлович. Зупинимося на цьому докладніше, бо це дозволить більше дізнатися про обитель. Відомо, що Гудчим Бродом спільно володіли нащадки як Семена, так і Михайла Івановичів Гулевичів Дрозденських. Так, власниками села названі Григорій Михайлович (1623 р.) [175, арк. 630 зв.], його дядько Стефан Михайлович (1626 р.) [187, арк. 168] і Гнівош (1627 р.) [194, арк. 379]. Можливо, йдеться про Гнівоша Михайловича, брата згаданого Григорія, можливо, про Гнівоша Семеновича. У будь-якому разі в запису від 13 квітня 1644 р. як «дедичи и посесоры Дрозден и Гудчого Броду» згадані Атанасій, «законник регулы Святого Базилея», а також Анна і Христина, «законнички того ж закону» – син і доньки Гнівоша Семеновича

Гулевича Дрозденського [196, арк. 597 зв.]¹⁰. Спільне володіння селом нащадками Семена і Михайла Івановичів дозволяє зробити припущення щодо спільного володіння також і монастирем. Однак переховування в ньому «Огапки» свідчить, що, найпевніше, позивач не був власником обителі. Отже, Гнівош скаржився на спадкоємців Михайла Михайловича, чий підданий «за розказанем панов своих» намовив «Огапку» здійснити злочин проти позивача, вона ховалася в монастирі, який перебував під владою відповідачів, але не позивача, тобто, вірогідно, скаржився Гнівош Семенович. Можливо, результатом складних стосунків між двома гілками Гулевичів Дрозденських та «відстороненості» Гнівоша Семеновича від монастиря в селі Гудчий Брод була фундація ним у 1613 р. свого чернечого осередка – він дозволив Герасиму (Микуличу) у власних дрознівських володіннях побудувати скит. У такому разі в цей час обитель у Гудчому Броді вже мала існувати. Однак у заповіті від 23 серпня 1617 р. Герасим відписав на церкву в Гудчому Броді «крест великий и крест малый, стоящие, позлатистые, лихтари два позлатистые, деревенные, зеркало великое округлое», не згадавши про монастир [153, арк. 310 а]. Це, звісно, не є доказом його відсутності, тим більше, що Герасим (Микулич), беручи до уваги складні стосунки між Гнівошем Семеновичем і патронами Гудчобродської обителі, міг «проігнорувати» її у своїй духівниці. Зрозуміло, що не менш вірогідним є припущення щодо заснування монастиря в Гудчому Броді вже після того, як припинив існування Дрознівський скит (ймовірно, він спорожнів відразу після смерті Герасима в 1617 р.).

Отже, відоме лише одне документальне свідчення (1619 р.) про монастир, який, вірогідно, засновано незадовго до того і патронами якого були нащадки Михайла Івановича Гулевича Дрозденського. Належність до православ'я в 1617 р. церкви в Гудчому Броді дозволяє припустити, що і

¹⁰ Додамо, що Атанасій став ченцем Луцького братського монастиря, Анна згадується як черниця «регулы светого Базилега монастира Слотвицкого» [у Руському воєводстві. – С. Г.], 15 жовтня 1642 р. вона разом з ігуменею свідчили про отримання посагу від родичів Анни [259, арк. 1455].

обитель була православною, в усякому разі, певний час свого існування. Переховування в монастирі «Огапки» свідчить, що в цей час він був жіночим.

Дашківський монастир, чоловічий [с. Дашків; тепер не існ., лок. у Горохівському р-ні Волинської обл.].

Найдавніше свідчення маємо в 1573 р.: 11 червня Іван Борзобогатий Красенський скаржився на волинського каштеляна, овруцького і гомельського старосту Михайла Мишку Варковського у зв'язку з тим, що він захопив поле «галичанское» [с. Галичани? – С. Г.] підданого Якіма, яке той «с копы орати был дал попу пана Ивана Ощовского монастырскому дашковскому» [72, арк. 146]. Не знаємо, як складалася історія монастиря в наступні 25 років, але в 1609 р. він уже не існував. Так, 19 червня цього ж року Луцький гродський суд розглядав справу між власниками і посесорами села Цегова князями Пузинами (Олександром, Юрієм, Миколаєм та їхніми сестрами Галшкою і Федорою), а також Павлом Козинським, Іваном Городиським і Богушем Гулевичем Воютинським, які позивали Івана Ощовського. Зміст скарги полягав у тому, що предки відповідача із своїх цеговських володінь виділили «остров немалый грунтов оремых, дубров, запустов, сеножатеи, прозвавши Дашковом, и там на том местцу убудовавши церков заложеня светое Пятонки, тот остров на тот монастыр надали»¹¹. Певний час обитель функціонувала (мабуть, упродовж кількох десятиріч, бо в запису цей період названо «долгим»): у церкві «фала Божая отпраоваласе», а на монастирському цвинтарі ховали не лише предків позивачів і відповідача, а й «инших околичных людей шляхетского и простого народу». Зазначено, що тогочасні власники Цегова – князі Пузини та пани Ощовські – були «сполнеми дозорцами» обителі. Однак потім Іван Ощовський відібрав у ченців їхні володіння і вони, залишившись без засобів до існування, розійшлися. Тоді відповідач зруйнував церкву, «гробы предков оголотивши», а на тому місці побудував фільварок «и село, названое

¹¹ У запису наведено його розмежування: «окреслили и ограничили тот Дашков», який межував з грунтами відповідача «Брочовы Горы», а також землями сіл Старий Став (князів Сангушків Кошерських) і Холонів (панів Холоневських).

Дашково, осадилес». Позивачі вимагали відновити церкву, а якщо І. Ощовський не погодиться, заявляли про свої права на половину ґрунту, свого часу відписаного монастирю [309, арк. 130]. Зважаючи на те, що майже через півтора року, а саме 14 жовтня 1610 р., відбувся ще один судовий розгляд [310, арк. 797], Іван Ощовський не поспішав задовольняти претензії позивачів, тобто обитель не була відновлена. Подальший перебіг подій щодо відновлення Дашківського монастиря нам невідомий.

Отже, в 1573 р. обитель уже існувала. Беручи до уваги, що в наведеній скарзі 1609 р. її «дозорцями» названі «продкове» позивачів і відповідача, вірогідно, йшлося не про їхніх батьків, а принаймні дідів. У такому разі заснування монастиря можна віднести до середини XVI ст., а, можливо, ще й раніше. Його ліквідовано, очевидно, сталася на зламі XVI–XVII ст., бо навряд чи позивачі тривалий час на це не реагували.

Дворецький монастир Пресвятої Тройці, жіночий [с. Дворець; тепер – с. Дворець Ізяславського р-ну Хмельницької обл.].

Найдавніші свідчення маємо під 1556 р.: 12 червня обитель отримала маєтки від кн. Януша Заславського (див. «Землеволодіння»), а 15 серпня в ній почали переписувати Пересопницьке *Євангеліє*. Робота здійснювалась коштом Анастасії Юріївни з князів Гольшанських (дружини кн. Кузьми Івановича Заславського), в чернецтві Параскеви [566, 46; 577, 17]. Хоча в запису не зазначено, до якої чернечої спільноти вона належала, традиційно її називають ігуменею Дворецького монастиря [533, 84; 543, 797; 577, 17], що є цілком вірогідним, бо його власниками були князі Заславські. Анастасія Юріївна, бажаючи закінчити життя в чернецтві, найпевніше, обрала б для цього свій монастир, яким вона, мабуть, уже певний час опікувалася (відомо, що її чоловік у 1556 р. або незадовго до того відписав ченцям чотири села) (див. «Землеволодіння»). Не можна також відкидати ймовірність того, що саме княгиня була фундаторкою Дворецького монастиря і згадана пожертва маєтків мала забезпечити функціонування новофундованої обителі. З її смертю в 1561 р. чернеча спільнота, яка навряд чи була чисельною, втратила

покровительку і, вірогідно, розпалась, а потім обитель відновилась уже як чоловіча (маємо документальне свідчення про ігумена Йосифа, хоча це не є доказом того, що монастир у цей час був чоловічим).

Після 1556 р. нам відомі два документальні свідчення про обитель. Так, кн. Януш Янушевич Заславський (онук Кузьми Івановича) записом від 5 липня 1579 р. позичив у своєї дружини кн. Олександри Романівни Сангушківни 3 000 кіп литов. гр. і передав їй у заставне володіння «село Дворец з двором, фолварком и манастыр с приселки, до того имени Дворца належачими» [297, арк. 734]¹². 1 березня 1581 р. Януш і Михайло Янушевичі Заславські поділили між собою маєтки, в результаті чого «манастыр и село Дворец с фолварком и з ставом спустным» отримав перший з них [82, арк. 77 зв.]. Зауважимо, що відсутність свідчень про Дворецьку обитель в актових книгах Волинського воєводства до середини XVII ст. дозволяє припустити її ліквідацію невдовзі після 1581 р. або принаймні відсутність до неї інтересу з боку князів Заславських (що все одно мало призвести до занепаду монастиря).

Землеволодіння

Після смерті кн. Кузьми Івановича Заславського у 1556 р. його син Януш з матір'ю записом від 12 червня цього ж року свідчили про передачу ними ченцям сіл, які «мел надати» Дворецькому монастирю кн. Кузьма Іванович, а саме Волижинці, Дворець (із ставом і млином), Завадинці та Сенютки (крім першого, локалізація якого нам невідома, всі маєтки в Кременецькому повіті) [414, 140]. Уже згадані записи 1579 і 1581 рр. не є доказами володіння ченцями Дворцем, але дозволяють казати про це як цілком вірогідне. Свідчень про інші монастирські маєтки не віднайдено.

Книгописання

Пересопницьке *Євангеліє*, перекладене «из языка бльгарского на мову рускую», почали переписувати в Дворецькому монастирі 15 серпня 1556 р. під наглядом Григорія. Влітку 1557 р. було написано *Євангеліє* від Матвія і

¹² Маємо запис аналогічного змісту від 1 вересня 1579 року [78, арк. 279 зв.].

тоді ж завершено першу частину «Науки читання». Після цього роботу припинили і відновили вже в Пересопницькій обителі, де згаданий Григорій став настоятелем [464, 447].

Персоналії

Маємо свідчення про ігумена та ігумену (див. «Додаток А»).

*

*

*

Монастир уперше згадується в 1556 р. і, вірогідно, був заснований незадовго до того. Останнє свідчення датоване 1581 р., а невдовзі після цього він, ймовірно, припинив своє існування.

Дерманський монастир Пресвятої Тройці, чоловічий [с. Дермань; тепер – с. Дермань Друга Здолбунівського р-ну Рівненської обл.].

Коли і ким заснований – достеменно невідомо, однак поширеною є думка, що фундатором був кн. Василь Федорович Красний Острозький († 1461 р. [580, 307]). Ще в 1850 р. Фрітче її аргументував так: «Оставшиися доселе каменные и земляные валы в Остроге, Дубно и Залове, суть также следы правительственной заботливости князя Василя, Дерманский же монастырь, как видно даже из настоящего его положения, составлял первоначально небольшую крепость, вероятно возникшую в одно время с прочими укреплениями, вследствие распоряжений того же князя. Кроме того, и по стилю архитектуры, она сходна с уцелевшими остатками укреплений г. Острога» [573, 109]. Цю аргументацію повторив сучасний дослідник Володимир Вуйцик, правда, без посилання на свого попередника [462, 293]. Дещо пізніше, в 1859 р., опубліковано запис із пом'яника Дерманської обителі, в якому навпроти імені кн. Василя на полі дописано: «Василий ККК Острозский. Который церков и звонницу муровал и сам на закладаню был и всего монастыра Дерманского фундатор» [436, 108]. Деякі дослідники отожднювали цього князя з Василем Федоровичем і називали засновником саме його [489, 94; 476, 94], інші висловлювалися не так категорично. Так, М. Петров писав, що монастир заснували в XIV–XV ст. князі Острозькі [530, 62]. У

той же час упорядники «Памятников» щодо згаданого запису подають коментар, зазначаючи, що пом'яник був написаний між 1636 і 1644 рр., а в ньому на 2-му аркуші над ім'ям кн. Василя зроблено виносний знак і на полі написано «Василий», вірогідно, для того щоб привернути увагу до цього князя як фундатора обителі, яким тоді згідно з переказом, ймовірно, вважався Василь Федорович Красний. Однак на полі під ім'ям «Василий» написані три літери «К», що також повторено у наведеному наприкінці пом'яника його змісті. Тобто той, хто писав літери «К», дав зрозуміти, що він під «Василием» вбачав кн. Василя-Костянтина Костянтиновича Острозького. Доказом того, що йдеться саме про нього, є вписана дата його смерті – 1608 рік [436, 113–123]. Отже, питання про засновника монастиря залишається відкритим.

Найдавніше документальне свідчення про обитель маємо під 1499 р., коли кн. Костянтин Іванович Острозький подарував ченцям «Поученія» Св. Калліста, про що довідуємося із запису наприкінці цієї книги. Іншим разом (1507 р.) князь відписав церковне начиння та одяг, а за це ченці повинні молитися за здоров'я Костянтина Острозького та його родичів, що ж до померлих, то «тых мают души поминат» (див. «Пожертви вірних»). Нам невідомі прямі документальні свідчення про те, що Костянтин Острозький був патроном обителі, однак наведені факти опіки дають підстави казати про це, а подальший розвиток подій підтверджує перебування Дерманської чернечої спільноти під патронатом князів Острозьких. Покровительство кн. Костянтина Івановича забезпечувало монастирю гідний матеріальний рівень, що в свою чергу сприяло зростанню релігійного авторитету обителі серед населення. З кінця XV ст. відоме найдавніше документальне свідчення про монастирське землеволодіння. Із запису кн. Януша Михайловича Сангушка з дружиною від 1512 р. дізнаємося, що його тесть, Сенько (Семен) Олізарович Федькович Шилович († бл. 1496 р. [580, 47]), перед смертю відписав ченцям село Білашів (див. «Село Білашів»).

Після смерті кн. Костянтина Івановича Острозького в 1530 р. монастир залишився в подаванні його нащадків. Так, у 1538 р. Данило Єловицький

подарував ченцям *Апостол* і в запису про це наприкінці книги згадано перебування в цей час обителі під владою князів Іллі та Василя-Костянтина Острозьких (див. «Пожертви вірних»). Ігумен Михаїл (Джуса) у скарзі 1575 р. з приводу відібрання від нього Дерманського монастиря кн. Василем-Костянтином писав щодо свого попередника, настоятеля Федора (Яковича): «тое игуменство сам доброволне пустил и листы, которые мял на тот кляштор Дерманский княжны Беаты с Костелца, княжны Илиное Острозское, и от небожчика князя Семена Слуцкого¹³, пред паном Черским положил и до рук его отдал, здавши монастыр зо всим тым, шим ему был подан» [419, 48].

Упродовж 1530–1575 рр. матеріальне забезпечення монастиря зростало. У цей час у документах уперше згадуються його села Кунін (1533 р.) і Дермань (1561 р.). Правда, в сумаріях XVIII ст. зазначено, що в 1542 р. обитель володіла Білашовом, Глинським, Дерманню, Коршовом і Куніним (див. «Землеволодіння»). Однак, за винятком Білашова, ми не знаємо, хто і коли відписав їх ченцям. Найвірогідніше, це зробив кн. Костянтин Іванович Острозький, якому в 1497 р. великий князь литовський передав маєтки і серед них Глинське, Дермань, Коршів та Кунін [446, 113]. Отримавши згадані села, Дерманська обитель стала однією з найбагатших на Волині. Не знаємо, наскільки «прибутковим» було місце її настоятеля, але принаймні один з них, Йоан (Степанович) (1570–1571 рр.), був вельми заможною людиною. Так, у жовтні 1570 р. він за 167 кіп литов. гр. купив у Катерини Дахновичівни Климентової Войнич Колесницької будинок у Луцьку [73, арк. 414]. Цей же настоятель у заповіті від 15 лютого 1571 р. згадував осіб, які разом заборгували йому 523 копи литов. гр. (бл. 1 300 зол.), не беручи до уваги іншого майна [419, 30]. Оскільки Йоан (Степанович) недовго був дерманським ігуменом, то, вірогідно, він став ним аж ніяк не бідною людиною, хоча право розпоряджатися монастирськими володіннями мало зробити його ще заможнішим. Незважаючи на свої володіння, обитель у 1571 р. мала невелику дерев'яну Троїцьку церкву з каплицею Св. Дмитрія.

¹³ Князь Семен Юрійович Слуцький був одружений з донькою Беати, кн. Галшкою Іллівною Острозькою.

У 1574 р. перемогою кн. Василя-Костянтина Острозького завершився тривалий судовий процес щодо визнання його прав на батьківські маєтки і він почав перебирати їх під свою владу. В 1575 р., як скаржився ігумен Михаїл (Джуса), князь його «з оного монастыра Дерманского гвалтовне выбил и выгнал», передавши обитель «до рук Ивану Федоровичу, которого над тым монастыром приложил» [419, 48]. Як зазначав І. Малишевський, той отримав монастир як «пожалование от князя в виду предстоящих трудов его – друкаря – по книгопечатанию» [514, 105]. Ігор Мицько твердив, що Іван Федорів залишався «державцею» обителі й тоді, коли переїхав до Острога «керувати друкарнею, принаймні до 1580 р.» [516, 23]. Не знаємо, як щодо 1585 р., бо автор не подає посилання на джерело, а в 1580 р. це підтверджено документально [377, арк. 233–234; 519, 48]. Маємо низку скарг на Івана Федорова у зв'язку з нападами монастирських підданих на сусідні маєтки (див. «Село Білашів» і «Село Кунін» під 1576 р.). Те, що скаржилися на посесора монастиря, а зазвичай у таких випадках позивали настоятеля, і брак свідчень у цей час про дерманських ігуменів дають підстави для припущення щодо їх відсутності впродовж певного періоду. Відзначимо, що в згаданих документах Івана Федорова названо монастирським «справцею» і «державцею», а також «служебником» кн. Василя-Костянтина Острозького.

У 1602 р. сталася важлива подія в житті монастиря – його патрон кн. В.-К. Острозький запровадив тут кіновію, тобто спільну форму чернечого життя [171, арк. 39]. Не відомо, як довго ченці дотримувалися правил цього статуту та чи відмовилися вони від приватної власності, бо маємо свідчення про приватні фінансові справи архимандрита Ісайї (Балабана) [51, арк. 307 зв.; 147, арк. 517 зв.; 166, арк. 1213; 168, арк. 680, 683 зв.].

У результаті поділу маєтків 1603 р. між синами кн. Василя-Костянтина Острозького обитель перейшла під спільну владу Януша і Олександра, але другий помер того ж року, тому Януш залишився одноосібним власником монастиря, хоча, як побачимо далі, права на нього зберегли також нащадки Олександра. Такий висновок можна зробити, беручи до уваги те, що в 1609 р.

саме Олександр підтвердив право ченців на володіння церковними селами, а в 1612 р. заборонив якомусь Прокоповичу втручатися в управління монастирськими селами [379, арк. 3 зв.; 380, арк. 14]. Ще в 1597 і 1602 рр. кн. Василь-Костянтин Острозький затвердив за монастирем його маєтки: Білашів, Дермань, Коршів, Кунін і половину Малого Мізоча (Мізочика) [371, арк. 5; 373, арк. 19 зв.], а в 1609 і 1618 рр. кн. Януш підтвердив право ченців на володіння ними [373, арк. 1 зв.; 374, арк. 45]. Отже, бачимо певну підтримку монастиря з боку римо-католика Януша Острозького, хоча і не варто її перебільшувати. В усякому разі нам невідомі його пожертви на користь обителі. Навіть у заповіті 1619 р., у якому він відписав значні грошові суми католицьким монастирям і церквам, Дерманську обитель не згадано, лише підтверджено володіння православних церковних інституцій під опікою князя.

Після смерті кн. Януша Острозького в 1620 р. його спадкоємцем став малолітній онук кн. Франциск Заславський (1-й Острозький ординат), якого впродовж 18–25 липня 1621 р. возний «увязал» у володіння успадкованими маєтками. Цей князь помер наприкінці 1621 р. і через кілька днів після цього, а саме 24 грудня, возний передав усі володіння його малолітньому брату Владиславу Домініку (2-й Острозький ординат), «яко дедичу», і белзькому воєводичу Рафаїлу Лещинському, «яко опекуну». Серед маєтків згадані «манастир и село Дерман», а також Білашів, Коршів, Кунін і Малий Мізочик [170, арк. 435]. Патроном обителі залишався також і батько Франциска та Домініка – кн. Олександр Заславський († 1629 р.). Невдовзі стався інцидент. Як скаржився 12 травня 1622 р. Олександр Кальнофойський, небіж дерманського архимандрита Олександра (Путятицького), на світанку 8 березня цього ж року озброєні люди, «не дбаючи нічого на ордынацію» померлого кн. Я. Острозького, «од которого стрый сведчучогосе права и наданя правные за заслуги свое на тоє архимандрыцтво и маєтности, до него належачие, мел», захопили настоятеля в монастирському селі Кунін і відвезли до обителі, де до цього часу у «везеню тримають» [170, арк. 216]. Не

відомо, хто організував це захоплення. Можливо, висвячений єрусалимським патріархом Феофаном володимирський владика Єзикііль (Курцевич), якому кн. Олександр Заславський передав уряд дерманського настоятеля¹⁴. А, можливо, напад здійснив дерманський монах Макарій, який з частиною чернечої братії, у свою чергу, розпочав боротьбу за монастир, про що також зазначав кн. О. Заславський¹⁵. Хоч би як було, дерманським архимандритом залишився Єзикііль (Курцевич).

Повертаючись до питання щодо власників Дерманського монастиря, зазначимо, що в 1627 р. виникла конфліктна ситуація між кн. Анною Алоїзою Острозькою, віленською воєводиною, та її двоюрідним племінником кн. Домініком Заславським. 31 грудня княгиня позивала його у зв'язку з тим, що він, ігноруючи дільчий запис між Олександром і Янушем Васильовичами Острозькими, в якому визнавалося «сполное подаване» дерманського архимандрита, не порадившись з нею, в 1627 р. «превелебного отца Максима Смотрицкого на архимандритство чернецкое до манастыра Дерманского презентовал и оному монастыр з добрами до уживаня подал» [194, арк. 847 зв.]. Анна Алоїза Острозька відстояла свої права на монастир: 27 грудня 1633 р. возний, «по зостю з того света велебного» архимандрита Мелетія (Смотрицького), «панюю воєводиную виленскую, сполную коляторку з яснесвещонным княжатем его милостю Домиником на Острогу Жаславским» в монастир з його маєтками «ввязал и до посесии истотное подал» [222, арк. 435 зв.].

За архимандрита Мелетія (Смотрицького) обитель стала унійною. Михайло Грушевський зазначав, що згідно з біографією, написаною холмським унійним владикою Яковом (Сушею), Мелетій, розуміючи безнадійну втрату свого авторитету серед православних після привезення ним патріарших листів про ліквідацію ставропігії братств, звернувся до

¹⁴ Про передачу обителі архимандриту Єзикіілю (Курцевичу) князь згадував у своєму листі від 7 травня 1622 року [497, 88].

¹⁵ Лист від 7 травня 1622 року [497, 88].

кн. Олександра Заславського з проханням про уряд дерманського настоятеля. Князь не заперечував за умови, що він визнає унію, але таємно, залишаючись для всіх православним полоцьким владикою. 23 лютого 1627 р. Мелетій (Смотрицький) погодився і передав Олександру Заславському, щоб той погодив його перехід до унії з митрополитом Йосифом (Рутським), який ще незадовго до того був проти цього [473, 369]. Пізніше в «Екзетезису» (1629 р.) Мелетій відкидав звинувачення на свою адресу щодо прийняття унії лише через амбіції та матеріальну зацікавленість (нагадаємо, що Дерманський монастир був одним з найбагатших на Волині). У листі від 6 липня 1627 р. до папи Урбана VIII він оголосив про своє навернення в унію [438, 178], але для всіх залишався православним і ще в наступному, 1628 р., офіційно свій перехід до унії не підтвердив. Так, у серпні 1628 р. Мелетій брав участь у Київському православному соборі, де визнали єретичною його книгу «Апологію», в якій доводилося, що догматичних відмінностей між Православною і Римо-Католицькою Церквами немає, отже примирення між ними не тільки можливе, а й бажане для Русі. 8 вересня цього ж року датована «Протестація» Мелетія (Смотрицького), спрямована проти Київського собору, а в листі від 28 вересня до волинського чашника Лаврентія Древинського він висловлював свою незгоду щодо звинувачень на його адресу з приводу переходу в унію [467, 323–348]. Відзначимо, що навіть за умови таємного навернення архимандрита Мелетія в унію, Дерманська обитель у цей час залишалася православною. Запровадженню унії в монастирі, як писав І. Мицько, чинило спротив православне населення: «особливо гострим, зтяжним був опір підданих дерманського монастирського маєтку. Сюди, при умові переходу в унію, був призначений архимандритом М. Смотрицький. Дізнавшись про це, селяни перестали визнавати духовні права архимандрита, припинили виконувати деякі феодалські повинності. Не допоміг М. Смотрицькому і грізний універсал О. Заславського до підданих від 20 січня 1628 р. Як не вгамував селян і виданий через два роки універсал вже Домініка Заславського. Князь жорстоко розправився з

непокірними: ватажки були повішені, а селяни піддані принизливим покутам. Лише таким шляхом князь примусив їх скоритись» [516, 63]. Зауважимо, що залишається незрозумілим, звідки дослідник дізнався про страту ватажків і принизливі покути, бо в згаданому листі є лише погроза страти [445, 253; 571, 14].

Постає питання: якщо лист датовано січнем 1628 р., то селянське заворушення мало початися як мінімум наприкінці 1627 р., а, найпевніше, ще раніше. Чи маємо підстави казати про відкритий перехід у той час Мелетія (Смотрицького) до унії? Інше питання: що розуміти під «бунтом»? У листі від 20 лютого 1630 р. кн. Домініка Заславського з цього приводу зазначено: монастирські піддані почали користуватись послугами «чужих» священиків. Отже, провина монастирських підданих полягала в тому, що вони позбавили «своїх» кліриків частини прибутків. Беручи до уваги те, що місце парафіяльного священика власники маєтків нерідко передавали певним особам як нагороду за службу, поведінка підданих не могла не викликати негативної реакції Домініка Заславського, яку, до того ж, посилював сам факт спротиву його наказу. Однак чому частина монастирських селян відмовилася здійснювати релігійні відправи у своїх священиків – це вже інше питання. У вересні 1637 р. князь писав до острозького старости, а також вийтів своїх містечок і фільварків про необхідність підданим цих населених пунктів для поширення унії щонеділі відвідувати парафіяльні церкви, а порушники щоразу мали давати до церковної «скринки» шість литов. грошів [388, арк. 1; 438, 237]. Правда, цей наказ датовано 1637 р., а за десять років до того ситуація була дещо іншою. Можливо, згаданий у 1628 р. «бунт» був не стільки боротьбою з унією (для категоричного заперечення релігійного чинника у нас немає підстав), скільки спротивом монастирських підданих, які служили як «люди военный», намаганням архимандрита повернути їх до селянських повинностей.

У 1580 р. кн. Василь-Костянтин Острозький наказав Івану Федорову звільнити білашівських бояр від «робот и до войны готовыми быть». В

одному сумарії під 1584 р. зберігся запис про призначення двох гайдуків з Коршова і Куніна [374, арк. 10 зв.]. Відомо, що в 1612 р. дерманський настоятель Ісайя (Балабан) дав своєму стрільцю кунінський грунт, за що той мав «повинност, на него належачую, полнити и служити ведлуг повинностей давных» [571, 12]. 20 лютого 1630 р. датовано розпорядження кн. Домініка Заславського, зроблене на прохання архимандрита Мелетія (Смотрицького), в якому наказано монастирських підданих, які служили стрільцями і гайдуками, повернути до селянських повинностей, які вони відправляли раніше [384, арк. 1]. Отже, монастирські піддані, які служили стрільцями, не хотіли знову ставати селянами й влаштували «бунт». Деякі подробиці про нього знаходимо в документі, правда, без початку та закінчення, але з оглядом перебігу подій цього заворушення. Так, під 1631 р. зазначено, що, коли дерманські та кунінські стрільці почали бунт, кн. Владислав Домінік Заславський їх заспокоїв і в 1635 р. призначив комісію, яка стрільців і гайдуків з монастирських маєтків, набраних до воєнної служби при кн. Януші Острозькому, повернула у підданство архимандриту Йоану (Дубовичу) [374, арк. 4 зв.].

Залишили 11 стрільців і 2 гайдуки [571, 29]. Декретом від 13 листопада 1637 р. кн. Домінік Заславський затвердив саме таку чисельність, інших монастирських підданих звільнили від воєнної служби і повернули до «звычайных работ» (як і раніше, вони мали давати архимандриту чинш 18 зол.) [230, арк. 224].

Отже, повертаючись до листів князів Олександра і Владислава Домініка Заславських (відповідно в 1628 і 1630 рр.) щодо «бунтов» монастирських підданих, відзначимо, що вони, ймовірно, пов'язані не з боротьбою проти запровадження унії в Дерманській обителі, а з непокорюю у зв'язку з небажанням стрільців повертатися до виконання звичайних «тяглых» повинностей. Зазначимо також, що з листа кн. Домініка Заславського від 1630 р. дізнаємося про «бунт» підданих іншої його обителі

(див. «Дубнівський монастир Воздвиження Чесного Хреста»), однак той був пов'язаний винятково із спротивом збільшенню податків.

При архимандриті Мелетії (Смотрицькому) патрони монастиря не забували про Дерманську чернечу спільноту. Так, кн. Олександр Заславський, запрошуючи в 1627 р. цього настоятеля, підтвердив право обителі на всі її маєтки і наказав своїм дубенським лісничим не перешкоджати ченцям брати дерево на монастирські потреби [374, арк. 45; 380, арк. 29]. У 1630 р. кн. Домінік Заславський на прохання архимандрита підтвердив привілеї свого батька щодо монастирських володінь та звільнення церковних підданих від замкових робіт і всіх повинностей на користь дубнівського урядника [373, арк. 1 зв.; 374, арк. 45; 438, 184]. Відзначимо, що в той же час нам невідомі пожертви монастирю ґрунтів, грошей або рухомого майна від цих князів.

Згадаємо ще два документи, пов'язані з настоятелем Мелетієм (Смотрицьким). Так, 9 серпня 1629 р. на нього від імені всіх духовних і світських Віленського Святодухівського братства скаржився Йосиф (Бобрикович), «старший, ректор» братського монастиря, «о то, иж он часов розных, а найбарзый едуци на погреб до Борколабова зошлоє єє млсти кнегини Соломирецкое, а будучи єще на тот час з ними єдного визнання и спулмешканцем общежителным до того монастыра пострижоным», позичив багато церковного начиння «и книг немало грецких и латинских теолоицких». Коли братчики нарешті попросили повернути це все, відповідач їх «обетницами толко кормячи и дотол их при себе затримал» [205, арк. 189 зв.]. Ще й через рік після скарги позивачі не отримали своє майно: 10 липня 1630 р. возний їздив до патрона Дерманського монастиря кн. Домініка Заславського та архимандрита Мелетія (Смотрицького) з цього приводу [208, арк. 590 зв.]. Подальший перебіг подій невідомий.

25 вересня 1629 р. стався інший інцидент. Як скаржився возний Миколай Поневиський на дерманських архимандрита і урядника, зазначеного дня він відніс судові позови (їхній зміст не вказаний) Мелетію

(Смотрицькому) і віддав їх уряднику, а той «чили ж з домыслу свого, оного без даня жадное причины, впрод золживши и зсоромотивши», а потім позивача «били, посекали», після чого з монастиря «за браму на шию выпхнули, зачим право посполитое и уряд их возновский безпеченством згвалтили» [205, арк. 410].

Після смерті Мелетія (Смотрицького) наприкінці 1633 р. дерманським архимандритом став Йоан (Дубович). Січнем 1634 р. датовано лист київського унійного митрополита Йосифа (Рутського) про висвячення того настоятелем [438, 223].

Про архимандрита Йоана (Дубовича) відомо небагато. Не все зрозуміло з його переходом до римо-католицизму, ми не знаємо, наприклад, як довго він залишався настоятелем, рік смерті тощо (докладніше про це див. «Додаток А»). Тут згадаємо кілька записів у справах, пов'язаних з ним, які допоможуть краще зрозуміти деякі аспекти функціонування монастиря. Так, у 1640 р. о. Василій Криницький за дорученням київського унійного митрополита Рафаїла (Корсака) поїхав до Шаргорода. Під час подорожі 15 червня «вступил по потребах до Дерманя, до єго мл отца Дубовича, архимандрита тамошнего». Раптом з монастиря вибігли кілька світських осіб і почали ображати возного Філона Стрибиля, який супроводжував Василя Криницького, а потім його самого, «особу духовну, безпеченством вшеляким обвированую, идучого до господи своеє на село, где кони и коляса стала с килко гайдуками и хлопами неведати если з росказаня помененого отца Дубовича чили з власного домыслу своего, виолентер нападши з шаблями, киями и обухами». Закінчилося все тим, що його побили і пограбували [256, арк. 390 зв.]. Під час іншого інциденту постраждав уже дерманський чернець. У 1640 р. монастирський «каплан» і «економ» Лаврентій (Нозолевський) позивав Григорія Угловича, який, «вступивши на аренду» дерманську, побив позивача [385, арк. 1]. У квітні 1643 р. Г. Углович скаржився на архимандрита Йоана (Дубовича) «в справе грабеж речей певных, в позве меновите выражоных, под час мешканя актора в Дерманю стальной» [263,

арк. 690]. Цікаво, що передувало – побиття чи пограбування, але брак свідчень залишає місце лише для припущень.

Землеволодіння

Село Білашів. Монастир отримав його наприкінці XV ст.: 24 грудня 1511 р. кн. Януш Михайлович Сангушко з дружиною Настасією (донькою Семена Олізаровича Шиловича) підтвердив запис тестя, який свого часу за 30 кіп гр. купив Білашів у кн. Юрія Васильовича Заславського [446, 62] і перед смертю († бл. 1496 р.) «записал тое именьє в тых пенязях» Дерманському монастирю за умови, що діти кн. Юрія Заславського можуть за ту ж суму грошей викупити маєток [447, 91; 412, 109; 436, 31]. Заповіт Семена Олізаровича нам не відомий, про нього дізнаємося із запису кн. Януша Сангушка, а в кількох сумаріях згадана королівська конфірмація цієї духівниці в 1544 році [387, арк. 1; 571, 3]. Пізніше з цього приводу виник конфлікт. Як скаржився кн. Кузьма Іванович Заславський, його дід, кн. Юрій Васильович, віддаючи доньку заміж за Семена Олізаровича, мав дати віно в 30 кіп литов. гр., однак не володів такою сумою готівкою, тому передав у володіння зятя Білашів до того часу, поки його син, кн. Іван Юрійович, не викупить село. Той помер так і не зробивши цього, а у позивача виникли складнощі при спробі повернути маєток. Король Зигмунт I листом від 29 червня 1537 р. наказав кн. Іллі Острозькому згадану грошову суму «на тот монастыр взяти, а того именя князю Жеславскому поступити» [448, 78]. Вірогідно, на прохання кн. Василя-Костянтина Острозького у зв'язку з цим конфліктом кн. Януш Михайлович Сангушко з дружиною в 1555 р. підтвердили право Дерманського монастиря на володіння Білашовом [445, 247]. Не знаємо обставин, але Білашів залишився серед церковних володінь.

До кінця XVI ст. свідчення про цей маєток знаходимо, переважно, у пізніших сумаріях [63, арк. 175; 74, арк. 97; 371, арк. 5; 372, арк. 1 зв.; 373, арк. 1; 379, арк. 8 зв.].

У дільчому акті 1603 р. між синами кн. Василя-Костянтина Острозького згадані Дерманський монастир і села Білашів, Коршів, Кунін і

половина Мізочика [432, 99; 526, 46]. Князь Януш Васильович Острозький, який після смерті в 1603 р. брата Олександра фактично став одноосібним власником монастиря, 27 листопада 1609 р. підтвердив право ченців на володіння згаданими маєтностями [373, арк.1 зв., 19 зв.; 374, арк. 45].

В актових книгах знаходимо свідчення про інциденти, пов'язані з монастирськими маєтками. Так, 18 вересня 1611 р. архимандрит Ісайя (Балабан) скаржився на слугу пана Федора Вільгорського, який, «приїхавши до села Белашова, маєтності церковное, до архимандрыта дерманского належачой», місцевого підданого, стрільця, без пояснення «окрутне а немилостиве забил и замордовал, из живого мертвого учынил» [139, арк. 1040 зв.]. У грудні 1618 р. возний був у білашівських і кунінських лісах у зв'язку із скаргою кн. Януша Острозького на Яна Копистенського, чий піддані з Княгинина їх «спустошыли и праве внивеч обернули» [156, арк. 125].

Сумарії донесли згадки про записи під 1618, 1622, 1627 (інвентар, складений при передачі обителі архимандриту Мелетію (Смотрицькому) [432, 329]), і 1629 рр., які перераховують монастирські маєтки: Білашів, Дермань, Коршів, Кунін і половина Мізочика [373, арк. 1 зв.; 374, арк. 45; 376, арк. 1 зв.]. Під 1630 р. маємо лист Мелетія (Смотрицького), яким білашівським підданим дозволялося не відпрацьовувати в Дерманському фільварку – в Білашові фільварку не було, а замість цього виконувати певні повинності [375, арк. 1].

Під 1641 р. фіксується конфлікт архимандрита Йоана (Дубовича) з кн. Домініком Заславським: настоятель скаржився з приводу відібрання Білашова, Глинського, половини Куніна і кілької дворищ у Коршові [374, арк. 2, 4]. Архимандрит Йоан (Дубович) у 1643 р. заніс до володимирських гродських книг протестацію «о експульсію» 23 листопада 1641 р. «з половици села Кунина, села Белашова и килку дворисч в селе Коршове» [361, арк. 620 зв.]. Про цей конфлікт маємо також кілька згадок під 1643 р. [374, арк. 2] і в одному сумарії зазначено, що причиною

непорозуміння була передача в 1641 р. кн. Домініком Заславським Білашова і половини Куніна в посесію пану Радлінському. Згадано також трибунальський декрет 1643 р. у зв'язку з відібранням князем у 1641 р. Білашова, Глинського, половини Куніна, двох підданих і чотири дворища у Коршові [369, арк. 4 зв.]. Брак документальних свідчень не дозволяє напевно з'ясувати, які монастирські села кн. Д. Заславський передав в орендне/заставне володіння без урахування інтересів чернечої спільноти. Найбільше довіри викликає, зрозуміло, згадана протестація щодо «експулсии» Білашова, половини Куніна і кількох дворів у Коршові. Чим закінчився конфлікт – не відомо.

Відзначимо також згадку про скаргу в 1643 р. архимандрита Йоана (Дубовича) на князів Корецьких з приводу відібрання Білашова [388, арк. 1]. Інших свідчень про цей конфлікт не віднайдено. В той же час до кінця досліджуваного періоду маєток залишався монастирським: у березні 1651 р. кн. Владислава Домініка Заславського названо дідичем, а настоятеля Йоана з усіма ченцями – «посесорами добр села Дерманя, Кунина, Коршова, половици Малого Мизочька и села Бялошева» [293, арк. 917].

Маємо декілька свідчень щодо чисельності населення в Білашові та повинностей. У 1571 р. 15 підданих платили чинш по 30 грошів, давали шість відер меду і десятину з овець, повинні були працювати щороку день у полі (жати) і «конем служить», де накаже настоятель монастиря. Крім того, вони платили до замку воловщизни по шість грошів з вола й мали спорядити двохконею для військової служби. Згадані також два «підсусідки», які робили те, що їм скажуть. Отже, загалом у 1571 р. у Білашові нараховувалося 18 підданих [432, 44]. У 1583 р. кн. Василь-Костянтин Острозький заплатив побор з 18 димів [449, 80]. Однак складно сказати, чи в цьому випадку йдеться про церковний маєток, чи інше село з такою ж назвою, власниками якого були князі Острозькі. У 1604 р. у монастирському Білашові збирали такі податки: 35 підданих платили по 12 грошів, 3 стрільці – по 24 гроші, 2 гайдуки – по 12 грошів і 12 «підсусідків» – по 6 грошів, усього 22 зол. і 23 гроші [380,

арк. 38 зв.; 432, 159]. Згідно з тарифом подимного 1629 р. тут нараховувалося 26 димів [453, 115]. Іншу кількість знаходимо у свідченні «роботного» Райка Бабича з Дермані, підданого кн. Домініка Заславського, «державы» архимандрита Мелетія (Смотрицького), про збирання подимного в серпні 1629 р. з 94 димів (47 зол.), а також «дыму карчемного» [571, 13]. В «юраменте подданных Белашова» від 4 липня 1640 р. зафіксовані 82 дими і зазначено, що 12 «халуп згорело» [252, арк. 385], хоча тут майже напевно згадано не монастирське село, а маєток князів Острозьких.

Село Глинське. Орест Фотинський наводить копію привілею великого князя литовського Александра від 10 червня 1496 р. про передачу цього маєтку кн. Костянтину Івановичу Острозькому [445, 243]. Хоча двір Глинське разом із селами Дермань, Коршів і Кунін та іншими згадані серед володінь, наданих у 1497 р. кн. К. І. Острозькому «за службу» [446, 113]. Відомо, що мандатом від 24 липня 1499 р. великий князь наказав кн. Марії Семеновій Ровенській повернути Глинське, придбане без його дозволу, кн. К. І. Острозькому [445, 243]. Отже, церковним село стало вже після цього. Деякі дослідники вважають, що монастир володів цим маєтком, а також Дерманню, Коршовом і Куніним до 1512 р., але пізніше обитель замість Глинського отримала Мізочик [475, 94; 488, 287]. За браком свідчень складно щось твердити з цього приводу, однак передача села чернечій спільноті кн. К. І. Острозьким виглядає цілком вірогідною, до того ж в одному сумарії про це є згадка [380, арк. 157]. Більшість відомих свідчень про монастирський маєток Глинське знаходимо в пізніших сумаріях. Наприклад, під 1542 і 1571 рр., а також у записах 1641 і 1643 рр., пов'язаних з конфліктом між архимандритом Йоаном (Дубовичем) і кн. Домініком Заславським (див. «Село Білашів»).

Маємо декілька свідчень в актових книгах про належність села кн. Василю-Костянтину Острозькому. Так, у 1579 р. уповноважений князя скаржився у зв'язку з тим, що 28 лютого «жолнере роты его мсти пана Яна Зборовского, гетмана полного коронного, наславши mocno гвалтом на имене

княжати єго мсти, пана моего, на село Глинск», пограбували його мешканців [77, арк. 142]. У січні 1593 р. згадано «именя княжати єго милости пана воєводи киевского Глинска» [99, арк. 485]. У дільчому акті 1603 р. між синами кн. В.-К. Острозького Глинське серед монастирських маєтків не згадане [432, 99]. У 1604 р. колишній волинський поборця Лаврентій Древинський позивав кн. В.-К. Острозького, «яко держачим», і його сина Януша разом з нащадками іншого сина Олександра, «яко дедичами добр», з яких не заплатили «чопового побору» за 1602 р., у тому числі 70 зол. з Глинського [125, арк. 80]. Однак наведені записи не дають відповіді на питання про належність села монастирю. На нашу думку, найвірогіднішим видається такий перебіг подій: маєток надав обителі кн. К. І. Острозьким на початку XVI ст., а в останній чверті цього століття його відібрав кн. В.-К. Острозький.

У 1571 р. у монастирському селі Глинське згадані 15 дворищ, вісім «полдворищ», всього 56 підданих. З дворища давали по 30 грошів, чотири маці вівса і чотири курки. Крім того, по одному дню в рік мали орати і косити, а також двічі в рік надавати підводу [432, 45].

Село Дермань. Ми вже згадували привілей великого князя литовського Олександра 1497 р., згідно з яким цей маєток отримав кн. К. І. Острозький (див. «Село Глинське»). Майже всі відомі свідчення, в яких упродовж XVI – першої половини XVII ст. Дермань фігурує як монастирське село (під 1542, 1571, 1591, 1602, 1603, 1609, 1618, 1622 і 1629 рр.), збереглися в сумаріях [373, арк. 10; 374, арк. 45; 379, арк. 8 зв.]. Відомо також свідчення возного, який у травні 1577 р. був у цьому селі, де оглядав будинок Федора Мотикова, «подданого монастыра Дерманского» [75, арк. 385].

Щодо чисельності мешканців Дермані, то в 1571 р. 15 підданих платили по десять грошів чиншу, ще 16 були об'єднані – залежно від їхньої заможності – в три групи (три, п'ять і вісім осіб), кожна з яких давала по чотири відра меду. Всі ці піддані повинні були працювати щороку шість днів: два навесні – орати, чотири восени – збирати урожай, до того ж у разі

потреби давати підводи. До замку вони сплачували «воловщизни» по шість грошів з вола. Згадані 20 «підсусідків», які нічого не платили, лише робили те, що їм накажуть, а «слуга путный конем служит». Отже, в 1571 р. у Дермані нараховувалося 52 монастирських підданих [432, 43]. У 1583 р. кн. В.-К. Острозький сплатив побор з «23 дымов, 8 городников, 5 подсу-седков, 3 кол млыновых» [449, 80]. У 1602 р. князі Острозькі не віддали з цього села 80 зол. «чопового» побору [125, арк. 80]. За «поборовым реестром» 1604 р. 65 підданих сплачували по 22 гроші, згадані також 16 «підсусідків», 24 городників, п'ять стрільців, дев'ять коморників, бондар і священник, усього 119 підданих. У Дермані були корчма і три млини [432, 155]. Згідно з тарифом подимного 1629 р. тут нараховувався 201 дим [453, 120]. У 1642 р. у Дермані зафіксовано 201 дим [381, арк. 2; 382, арк. 1]. Упродовж Визвольної війни 1648–1657 рр. чисельність населення значно зменшилася. Так, у червні 1649 р. архимандрит Йоан (Дубович) сплатив побор з 116 димів (116 зол.) [382, арк. 1], у 1650 р. тут нараховувалося 88 димів (також збирали золотий з диму) [290, арк. 739 зв.].

Село Коршів. У 1497 р. надане великим князем литовським Александром кн. К. І. Острозькому (див. «Село Глинське»). Як монастирський маєток згадується в сумаріях під 1542, 1571, 1597, 1602–1604, 1609, 1618, 1622 і 1641 роками (див. «Село Білашів»). У документі під 1644 р. Коршів названо «державой законников дерманских» [196, арк. 824].

У 1571 р. 11 підданих давали з дворища по 30 грошів і дві «мери» вівса, повинні були працювати щороку п'ять днів: один – орати, два – жати, один – косити і ще день – вивозити урожай з поля. До замку вони платили воловщизни по шість грошів з вола. Два «підсусідки» платили чинш по 12 грошів і робили те, що накажуть. Отже, в 1571 р. у Коршові нараховувалося 13 підданих [432, 45]. У 1583 р. сплачено податок з восьми димів, городника і «підсусідка» [449, 80]. З «поборового реестру» 1604 р. дізнаємося, що в селі мешкали 15 підданих (з них – три «підсусідки» і стрілець), була корчма [432, 160]. Згідно з тарифом подимного 1629 р. у

Коршові нараховувалося 35 димів [453,124], побор з яких сягав 17,5 золотих [378, арк. 25 зв.]. Таку ж кількість димів (35) бачимо в 1642 році [381, арк. 2; 382, арк. 1]. У 1649 р. архимандрит Йоан (Дубович) з 17 димів сплатив 17 зол. подимного [382, арк. 1], а в 1650 р. у Коршові нарахували 21 дим (також платили золотий з диму) [290, арк. 739 зв.]. Давалося взнаки розорення під час Визвольної війни і в лютому 1651 р. монастирський підданий, обраний для збирання подимного, свідчив, що в селі десять димів, а «убыло» одинадцять [293, , арк. 529]. Через два роки, в січні 1653 р., у Коршові було лише три дими [218, арк. 74 зв.].

Село Кунін. У 1497 р. великий князь литовський Александр надав його кн. К. І. Острозькому (див. «Село Глинське»). Упродовж досліджуваного періоду як монастирський маєток згадується в сумаріях під 1542, 1571, 1597, 1602, 1603, 1609, 1618, 1622, 1641 і 1643 роками (див. «Село Білашів»). Відомі й інші документальні свідчення. Так, у листі короля Зигмунта Августа від 9 січня 1553 р. у зв'язку з межовим конфліктом між Григорієм Ходкевичем (позивач) і Беатою з Костельця Ілліноюю Острозькою (відповідач) згадані її піддані «с Кунина, котори служат к манастыру [...] Дирманському» [414, 138]. З Куніним пов'язаний тривалий конфлікт з панами Урвенськими. Із скарги (13 червня 1631 р.) на них місцевих підданих дізнаємося, що Беата Костелецька надала їм голецький ґрунт, який упродовж 1564–1584 рр. відібрали відповідачі, та й потім продовжували нападати на кунінських підданих. Неодноразові спроби відновити справедливість успіху не мали [571, 15–24]. Під час розгляду відомостей про село Білашів ми вже відзначали скаргу в 1576 р. Йосифа і Василя Млиновичів Спасовських на «справцу» обителі Івана Федорова, який наслав білашівських і кунінських атаманів на маєток позивачів. Цей конфлікт більше пов'язаний з Куніним. Ще в серпні 1575 р. возний їздив до Спасова, маєтку братів Млиновичів, з приводу їх скарги на кунінських підданих, які сіно позивачів («на сорок воз») частково спалили, а іншу частину забрали [73, арк. 371; 514, 112]. Як скаржився Іван Васильович Млинович Спасовський, 26 червня 1576 р. Іван

Федорів, служебник кн. Василя-Костянтина Острозького і «державца» Дерманського монастиря, «наехавши mocno гвалтом з слугами и поддаными кунинскими на властный грунт єє млсти панєє нашое [кн. Катерини Іванівни Вишневецької, дружини Григорія Ходкевича. – С. Г.] под село наше Спасово, подданых наших позбивали помордовали» [74, арк. 242 зв.; 514, 114]. У жовтні того ж 1576 р. служебник городельського і могилівського старости Олександра Ходкевича їздив до кн. В.-К. Острозького з приводу скарги княгині на його селян, серед яких згадані також піддані «Ивана Друкара, справцы манастыра дерманского»: вони «в грунты имени єє млсти кнегининского гвалтовне вступуют и кривды, грабежи и шкоды чинят» [74, арк. 480]. Беручи до уваги згаданий під 1553 р. конфлікт між Беатою Костелецькою та Григорієм Ходкевичем, можна твердити, що ця межа суперечка, пов'язана з кунінськими грунтами, виникла досить давно, однак перебіг подій після 1576 р. нам не відомий.

Щодо чисельності мешканців Куніна та їхні повинності, то в 1571 р. згадані 29 підданих, які всі «на полдворищах сядят», а з дворища давали по шість грошів. Працювали щороку чотири дні: по два орали і жали, до замку платили воловщизни по шість грошів з вола. Один «підсусідок» платив 12 грошів, інший – нічого, обидва вони мали робити те, що накажуть. Отже, в 1571 р. у селі нараховувався 31 підданий [432, 44]. У 1583 р. тут збирали побор з 20 димів, 10 городників і «підсусідка» [449, 80]. У 1604 р. 34 підданих платили по 12 грошів, 4 стрільці – по 24 гроші, 40 підсусідків, 2 городники і мельник – по шість грошів. Усього збирали 41 зол. і 15 грошів. У селі були корчма (перебувала в орендному володінні) і млин (одне коло) [380, арк. 38 зв.; 432, 161]. Згідно з тарифом подимного 1629 р. тут нараховувалося 106 димів [453, 126]. У 1642 р. тут нараховувалося 106 димів [381, арк. 2; 382, арк. 1]. Упродовж Визвольної війни 1648–1657 рр. село все більше порожніло. В 1649 р. архимандрит Йоан (Дубович) з 55 димів сплатив 55 зол. подимного [382, арк. 1], у березні 1650 р. Кунін нараховував 53 дими [290, арк. 739 зв.].

Село Мізочик (Малий Мізоч). Відомо, що в 1572 р. луцький владика Йона (Борзобогатий Красенський) передав в орендне володіння Станіславу Граєвському маєтки, серед яких «Мезоч» (в іншому місці село назване «Малый Мезоч») [71, арк. 578]. У листопаді 1596 р. возний віддав судовий позов «князю Флорияну Матеевичу Гедройтеви во имену в Малом Мезочу у дворцы» його батька Мацея Гедройца [105, арк. 890 зв.]. Найдавніше відоме свідчення про належність Мізочика Дерманській обителі знаходимо в сумаріях: під 24 травня 1597 р. згадано привілей кн. Василя-Костянтина Острозького, яким він підтвердив право монастиря на володіння маєтками (Білашів, Дермань, Коршів, Кунін і половину Мізочика) [371, арк. 5; 372, арк. 1 зв.; 373, арк. 19 зв.].

У цей же час у документах фіксується конфлікт між луцьким унійним єпископом Кирилом (Терлецьким) і кн. В.-К. Острозьким. Як скаржився владика, князь 12 липня 1598 р. «наєхал мощно гвалтом на добра єпископства Луцкого церковныє, стародавное уживане», серед яких був Малий Мізочик [109, арк. 81]. У березні 1602 р. возний відніс князю позови у зв'язку зі скаргою Кирила (Терлецького) «о гвалтовное отняте и выбите спокойного держаня тых же добр, двора и села Бударажя, села Буци, села Певча, села новосажоного Борщовки и села Мезоча Малого», а також відібрання Великого Мізочика [120, арк. 382 зв.; 121, арк. 1142]. Повернути згадані маєтки владика не зміг, про що свідчать передані князю в листопаді 1604 р. позови у цій справі (згадується «Мезоч Малой») [306, арк. 88 зв.]. Не вдалося це зробити і його наступникам. Відомо, що в січні 1642 р. зазначені села залишалися під владою кн. Домініка Заславського [360, арк. 431].

Як монастирський маєток Мізочик згадується в сумаріях під 1602, 1603, 1609, 1618, 1622, 1627 і 1629 роками (див. «Село Білашів»).

Із скарги волинського поборці дізнаємося, що кн. В.-К. Острозький заборгував за 1602 р. з Мізочика 80 зол. «чопового» побору [355, арк. 80]. У 1604 р. тут мешкали 11 «тяглых» підданих, які платили по 12 грошів, три «підсусідки» – по шість грошів, три городники – по чотири гроші. Цей запис

у сумарії зберіг згадку про те, що монастир володів половиною Мізочика [380, арк. 38 зв.]. Згідно з тарифом подимного 1629 р. у селі нараховувався 41 дим [453, 128]. Упродовж Визвольної війни 1648–1657 рр. чисельність населення зменшилася: в 1649 р. платили побор з 18 димів (18 зол.) [382, арк. 1], у березні 1650 р. і лютому 1651 р. зафіксовано по шість димів [290, арк. 739 зв.; 293, арк. 529], а в січні 1653 р. – чотири [218, арк. 74 зв.].

*

*

*

Отже, перший відомий нам маєток – Білашів – обитель отримала наприкінці XV століття. Тоді ж або на початку XVI ст. їй надані Глинське, Дермань, Коршів і Кунін. Село Мізочик, точніше, його половина, стало церковним наприкінці XVI століття. Є всі підстави твердити, що, за винятком Білашова, маєтки відписали патрони (власники) монастиря – князі Острозькі, а саме Костянтин Іванович і його син Василь-Костянтин. Відзначимо, що належність до обителі Глинського фіксується переважно в пізніших сумаріях. На нашу думку, його відібрав від ченців Василь-Костянтин Острозький в останній чверті XVI століття. Ми не віднайшли документальних свідчень на користь твердження деяких дослідників, що князь замість Глинського надав обителі половину Мізочика, однак воно видається цілком вірогідним. Усі маєтки залишалися монастирськими до кінця досліджуваного періоду, завдяки чому Дерманська обитель була однією з найбагатших на Волині: у 1629 р. вона володіла 391 димом (згідно з іншим джерелом – 473-ма) і в 1642 р. – 444-ма (дані щодо Білашова нам відомі за 1640 р.). Прибуток забезпечували не лише монастирські піддані, а й корчми, броварні, млини, які нерідко передавали в орендне володіння. Найдавнішу згадку про дерманського орендаря Шмойла Новаховича маємо під 1610 роком [571, 11]. Відомо, що в 1614 р. архимандрит Ісайя (Балабан) надав Івану Васильовичу Пероцькому в оренду Коршів з корчмою, три корчми в Куніні та ще одну на Луцькому «гостинцю» [374, арк. 1]. Настоятель Йоан (Дубович) передав у трирічну (1637–1640 рр.) оренду за щорічні 1 700 зол. корчми в Білашові,

Дермані, Коршові та Куніні, броварні у Дермані та Куніні, а також кунінський млин [375, арк. 2–3]. Невдовзі цей архимандрит усі згадані корчми, броварні та млин знову передав у посесію на три роки (1646–1649 рр.) за щорічні 1 800 золотих [375, арк. 4]. Відзначимо, що, згідно з монастирським інвентарем 1627 р., лише дерманська оренда давала щорічних 1 800 зол. (у документі згадані броварня перед монастирем, горілчані котли тощо) [432, 329].

Пожертви вірних

Крім відписаних монастирю маєтків (див. «Землеволодіння»), маємо й інші свідчення. Так, відомі кілька пожертв від кн. Костянтина Івановича Острозького: у 1499 р. він подарував рукописну книгу «Поученія» константинопольського патріарха Калліста, а в *Євангелії* від імені князя в 1507 р. зроблено запис:

«Дали есмо к Церкви Божей Святои Троици, к манастирю общему к Дерманю Потирь сребреный позолотистый с каменем, с диском, звезда, ложка, крест сребряный позлащенный, воздвизалный з мощми, Євангелие тетр, а на Євангелии распяте, крест сребреный, Пречистая Богоматер, Иоан Богослов сребреный, позлащен, на финикте, около финикта серебром окован, позлащено, Євхологий сребреный позлащены, на финикте в камене. Два херувимы сребрне позлащены, защепке сребрне позлащены, на финикте. На другой стороне Євангелия пуклки сребреные позлащены, Постная [*Триодь*. – С. Г.] сребреная позлащена. Три венци сребреных позлащены, два золотых черленых, гривен шестьдеся, а шест гривен позлащены, два завесы, один завес чорного оксамита, а другой рудожолтого отласа, а чотыри завесы чорленое тафты, воздух малый чорленого оксамита, ризы адамашковыя кресчатыя, окладка белого оксамита на золоте, а други ризы адамашковы окладка черленого оксамита на золоте. Воздух белый адамашковый, десят Миней и Миней на харат писаных у десть, а две на попер» [пергамен. – С. Г.]. Зазначено також, що «игумен Дермански Герасим дал от себе Євангелие тетро» [436, 89–96].

У першій половині XVI ст. відомі ще дві пожертви. Так, на початку XVI ст. монастирський підданий Гостило відписав сад [370, арк. 1 б], а в 1538 р. Данило Єловицький подарував рукописний *Апостол* [436, 99]. До кінця XVI ст. нам не відомі пожертви, а в першій половині XVII ст. маємо два свідчення в заповітах. Так, 2 листопада 1616 р. кн. Костянтин Одинцевич Соколовський просив поховати його поряд з могилою матері в Троїцькій монастирській церкві, на «охендозство» якої відписав 50 золотих [151, арк. 623 зв.]. Василь Германович 6 січня 1626 р. також виявив бажання знайти тут вічний спочинок, заповівши обителі п'ять кіп литов. грошів [188, арк. 152]. Отже, відомі шестеро осіб, які зробили вісім пожертв (два – у заповітах). Серед них бачимо лише одного патрона монастиря (дві пожертви).

Поховання

Крім наведених свідчень (див. «Пожертви вірних»), відомо, що в монастирі заповіли себе поховати Марія Томківна Семенова Посяговецька (12 листопада 1563 р.) – «подле гробу небожчика первшого мужа моего пана Маска Хомяка» [65, арк. 214 зв.] і кн. Олександра Одинцевичівна, дружина Остафія Єловича Малинського (9 листопада 1598 р.) – поряд з її матір'ю [305, арк. 124; 438, 101]. У 1633 р. тут поховано архимандрита Мелетія (Смотрицького) [431, 65]. Отже, маємо свідчення про вісім поховань та побажань знайти вічний спочинок у Дерманській обителі. Зазначимо, що серед них немає її патронів.

Школа

У привілеї 1602 р. кн. Василя-Костянтина Острозького про запровадження в монастирі кіновійної форми чернечого життя згадано: «чернцов и чинови тому светому противных, абы в том манастыре не приймовано, едно таковым, которые бы под тот порядок подлегати хотели и которые бы се зышли до науки, мают теж способнейшие до науки учитися писма словенского, грецкого и латинского от особ, веры Светое Восточное будучих» [171, арк. 39]. Цей запис дозволив Івану Огієнку твердити про

«заснування» князем школи, а Ігор Мицько зазначав, що «організовувався учбовий центр виразної антикатолицької спрямованості. Статут передбачав прийняття у монастир не тільки тих, хто визнавав правила, а й тих з них, “каторие би ся зишли до науки”. [...] Таким чином, до учбового та наукового процесів залучались не тільки дерманські ченці, а й вчені, літератори з Острога. Дерманське примонастирське училище не було вузькостановим, тут мали право навчатись і світські. Організація учбового центру відбулась за особистим проханням Александрійського патріарха Мелетія Пігаса та Кирила Лукаріса» [516, 37]. Кость Копержинський також вважав, що школа почала працювати і припинила свою діяльність разом з друкарнею в 1605 р. після того, як монастир залишили настоятель Ісакій (Борискович) з ченцем Йовом (Княгиницьким) [495, 80]. На нашу думку, наведений фрагмент привілею 1602 р. не є доказом існування при монастирі школи для світських осіб. Більше того, оскільки про її діяльність нічого не відомо, не варто відкидати ймовірність того, що школа взагалі не почала функціонувати. Хоча, можливо, саме її успішна діяльність певним чином сприяла заснуванню школи (у будь-якому разі навряд чи вона існувала безперервно впродовж 30 років) вже після переходу монастиря до унії. Так, М. Довбищенко зазначає, що «в одному з життєписів митрополита Йосифа Рутського згадується василіанський колегіум у Дерманському монастирі на Волині. Не маючи поки що про цей учбовий заклад ніякої іншої інформації, можемо лише припускати, що мова йде про звичайну монастирську початкову школу» [479, 81].

Чудотворні ікони

У монастирському пом'янику на полях під ім'ям еромонаха Аврамія зазначено: «Се аз приидоха слепым до Дерманя, и прозрех у Святой Пречистой Образу року 1636 іюня перваго» [436, 111; 476, 334]. Інших свідчень про цю чудотворну ікону не віднайдено.

Книгописання

Відомо, що Мелетій (Смотрицький) під час свого настоятельства написав «Апологію» (25 серпня 1628 р.), «Протестацію» (7 вересня 1628 р.), «Паренезис» (грудень 1628 р.) і «Екзетезис» (3 квітня 1629 р.).

Маємо також свідчення про зроблені в монастирі переклади книг. Так, у 1599 р. тут перекладено з грецької мови збірник афоризмів «Пчела» [557, 372]. На думку І. Мицька, це зробив «відомий острозький грецист Кипріян», який, як писав дослідник, ймовірно, переклав «Синтагматикон митрополита філадельфійського Гавриила» (1603 р.) і «Беседи Иоанна Златоустого на евангелие от Иоанна» (1605 р.) [516, 37; 519, 51].

Друкарня

На зламі XVII ст. у Дермані почала працювати друкарня. Іван Огієнко називає докладнішу дату: кінець 1602 – початок 1603 року. Він писав, що її «управителем» був священник-друкар Дем'ян Наливайко і тут побачили світ *Октоїх* (12 грудня 1604 р.) та лист александрійського патріарха Мелетія (Пігаса) до володимирського унійного єпископа Іпатія (Потія) (6 лютого 1605 р.) [521, 212]. Однак першим виданням, на думку К. Копержинського, був «Диалог албо розмова о православной и справедливой вере единой [...] Мелетия патриархи александрийского». Хоча рік і друкарня в книзі не зазначені, дослідник вважав, що її надруковано в Дермані близько 1603 р. і трьома згаданими виданнями обмежується видавнича діяльність дерманського гуртка, яка припинилась в 1605 р. з переносом друкарні до Острога [495, 79]. Михайло Максимович писав про видання «Диалогу» в 1605 році [511, 182]. У «Каталозі стародруків» згадана ще одна книга: «Лямент дому княжат Острозских над зошлым с того света [...] Александром Константиновичем Острозским» (після 2 грудня 1603 р.) [484, 33]. Ігор Мицько відзначав, що в єдиному (пошкодженому) примірнику відсутні вихідні дані, а дата на титулі – 2 грудня 1603 р. – є днем смерті князя, тому видання потрібно датувати січнем-лютим 1604 року [519, 52].

Персоналії

Віднайдено згадки про 12 ігуменів і 33 ченців (див. «Додаток А»).

*

*

*

Отже, найдавніше документальне свідчення про Дерманську обитель маємо під 1499 р., хоча, ймовірно, вона вже існувала в середині XV століття. З 1628 або 1629 р. і до кінця досліджуваного періоду перебувала в унії.

Дорогобузький монастир Успення Пресвятої Богородиці, чоловічий
[м. Дорогобуж; тепер – с. Дорогобуж Гошанського р-ну Рівненської обл.].

Рік заснування невідомий, але деякі дослідники твердять, що це сталося за часів Давньоруської держави. Так, Микола Петров вважав, що монастир існував ще в «до-литовський період» [530, 24]. Микола Теодорович писав про його функціонування вже на початку XI ст. за кн. Давида Ігоревича й уточнював, що обитель була розташована на північ від Дорогобужа, де ще наприкінці XIX ст. знаходили каміння й цеглини [559, 725]. Сучасний дослідник Андрій Заяць відзначає, що в Київській Русі Дорогобуж був містом (згадується під 1084 р.), але пізніше перетворився на село. Лише в 1514 р. великий князь литовський Зигмунт I дозволив кн. Костянтину Івановичу Острозькому осадити тут містечко на магдебурзькому праві, і з 1527 р. Дорогобуж проходить у джерелах як містечко [485, 43–44].

Найдавніше документальне свідчення про обитель маємо під 1514 р. у вже згаданому привілеї (20 грудня) Зигмунта I про надання кн. К. І. Острозькому Дорогобужа з монастирем «Virginis Mariae» (Пречистої Богородиці) [447, 120]. В опису Луцького замку 1545 р. зазначено: «другой монастырь Дорогобуж, святого Спаса, держит архимандрит с пожалования нынешнего владыки луцкого Феодосия, а таковое пожалование издревле принадлежало Господарю». Згадується також «городня [...] архимандрита Спасского с Дорожина» [436, 88]. Про Дорожин і його монастир нічого не відомо. Можливо, це помилка і йшлося про Дорогобуж. Однак Дорогобузька обитель названа Спаською, до того ж, вона перебувала в подаванні луцького

єпископа, а не когось із князів Острозьких (хоча не можна відкидати ймовірність передачі монастиря в посесію владики Беатою Костелецькою). Вірогідніше, що помилка стосується Дорогобужа, замість якого мав бути якийсь інший населений пункт, наприклад Дорожин. Проте у цьому випадку нам залишається тільки робити припущення.

Князь Костянтин Іванович Острозький помер у 1530 р., залишивши двох синів – Василя-Костянтина та Іллю. Молодший закінчив свій життєвий шлях у 1539 р., і в 1541 р. відбувся поділ його маєтків. За винятком тих, які відійшли до Беати з Костельця Ілліної Острозької, їх поділили між Василем та його племінницею Галшкою. Замок і місто Дорогобуж отримав князь [586, 26].

Напружені стосунки між Василем Костянтиновичем Острозьким і Беатою Костелецькою позначилися і на Дорогобузькому монастирі. Так, архимандрит Нектарій скаржився на підданих останньої, які незадовго до 17 листопада 1561 р. на обитель «наєхане вчинили и людей поранити мели» [63, арк. 245; 559, 722]. 29 серпня 1565 р. дорогобузький архимандрит і намісник Тимофій, «в тот час будучий на местцу пана Ивана Городищского, старосты дорогобузского», позивав рівненського намісника Беати Костелецької, який «через слуг и подданных панов своих ровенских» робив «грабежи, кривды, втыски, шкоды великиє» маєткам кн. Василя-Костянтина Острозького [67, арк. 279; 559, 724]. Хоча, можливо, тут йдеться не про монастир і Тимофій виступає як дорогобузький староста. Він, безсумнівно, був довіреною особою кн. Острозького і це сприяло тому, що обитель ставала відомішою серед населення, що, відповідно, сприяло зростанню її релігійного авторитету.

Про релігійний авторитет обителі може свідчити відвідування богослужіння в монастирській церкві не лише мешканцями Дорогобужа, а й навколишніх населених пунктів. Так, Ждан Стецевич Омелянський позивав рівненського урядника Сергія Черкаща: в серпні 1578 р., на свято Успення Пресвятої Богородиці, дружина позивача, «на имя Любка, ездила до

Дорогобужа на празник, гды вже было по службе Божой ехала з манастыра додому», її на «добровольной дорозе» побив відповідач [76, арк. 545].

Увесь цей час Дорогобуж з монастирем залишалися під владою кн. Василя-Костянтина Острозького. В 1580 р. він позичив у свого сина Костянтина 6 000 кіп литов. гр. і записом від 15 березня передав йому в трирічне заставне володіння Дорогобуж «з вшелякими грунты, к нему належачими, з местом, з мешчаны, з фолварками, з селы всеми церковными, замковыми, землянскими, шляхецкими и з боярскими» [79, арк. 687]. Однак монастир не згадано. Через три місяці кн. Костянтин позичив аналогічну суму у своєї дружини Олександри Василівни Тишкевичівни, за що передав Дорогобуж їй у посесію на три роки [79, арк. 689]. Обитель знову не згадана. Минув термін заставного володіння, і Олександра Тишкевичівна записом від 3 березня 1583 р. передала Дорогобуж разом з маєтками, які вона свого часу отримала від першого чоловіка (городенського старости Олександра Ходкевича), «малжонку моему теперешнему» та його нащадкам [87, арк. 80]. У 1588 р. її чоловік Костянтин Васильович Острозький помер і незабаром вона вийшла заміж за снятинського старосту Миколая Язловецького (20 квітня 1591 р. її вже згадано як його дружину [96, арк. 22]). Приблизно в цей самий час (до 1592 р.) Олександра Тишкевичівна передала Дорогобуж, «также манастыр и села, до него належачие» у посесію Криштофу Лодзинському, що в 1593 р. підтвердив М. Язловецький [96, арк. 22]. Отже, цього разу бачимо обитель серед володінь дорогобужських «державцев».

Однак повернемося до 1592 р., коли фіксується конфлікт обителі з дорогобужськими посесорами. Наступного року архимандрит Феофан (Бабацький) «сам от себе и именем» київського воєводи кн. Василя-Костянтина Острозького, «яко фундатора церкви светое Пречистое монастыра Дорогобузского», позивав Криштофа Лодзинського: той, «зоставши державцею Дорогобузским, над звычай продков своих, которые пред его милостью Дорогобуж держали», в 1592 р. не дав монастирю належну йому частину прибутку від щорічного ярмарку «в день свята

греческого светое Причистое»¹⁶. Крім того, 9 червня 1593 р. відповідач наслав на обитель своїх підданих, які архимандрита в його келії «с полгаков мало не ростреляли» – той ледь встиг утекти. На цьому перелік претензій до К. Лодзинського не закінчився. Так, 18 червня слуги К. Лодзинського забрали коней та худобу у монастирських селян, а урядник відповідача разом з дорогобузькими міщанами при зустрічі з уже згаданим монастирським підданим Явнухом відібрали у нього «готовых грошей коп осм». До того ж, як скаржився архимандрит, Криштоф Лодзинський на греблі ставу в селі Іллін бере мито, «на монастыр приходячое» («шкоды» оцінені в 20 кіп литов. гр.), і забирає «капщизну от варенья пива манастырского» (у цьому випадку збитки сягали 10 кіп литов. гр.) [419, 391].

У 1594 р. обитель знову перейшла під владу кн. Василя-Костянтина Острозького, якому Олександра Тишкевичівна заборгувала 2 598 зол. і 10 пол. грошів. 2 травня возний, згідно з судовим рішенням, їздив «до имения замку и места Дорогобужа и прилеглостей, до него належачих, на отправу» цієї суми грошей, однак боржниця заборонила «увязане» князя у володіння містом. 12 травня возний з цього ж приводу приїхав до монастиря «под Дорогобуж» і запитав у ігумена: «хто бы тот монастыр держал»? Настоятель Євфрасій відповів: «ижеч до Дорогобужа належачий, але я его ведле давнего наданя и уживаня продков моих держу с фолварки и селы, до него належачими, до чогося державцы дорогобужские не уступуют». Тоді в нього запитали, чи дозволить він на монастирських маєтках здійснити «екзекуцию правную», тобто «увязане», і він відповів, що «тоє sprawy не бороню и доброволне уступую». Після чого монастир з його селами «до спокойного держаня и уживаня подали» кн. Василю-Костянтину Острозькому [101, арк. 583 зв.]. Отже, дорогобузькі посесори не мали прав патронів обителі.

Минули чотири роки і, як скаржився Криштоф Лодзинський, 11 серпня 1598 р. кн. Василь-Костянтин Острозький «замок и место Дорогобуж гвалтовне осягнул и опановал» [109, арк. 304 зв.]. Через два тижні

¹⁶ Згадку про «ярмарок дорогобузский» маємо також під 25 серпня 1611 року [142, арк. 47].

К. Лодзинський отримав трибунальський позов у зв'язку із скаргою князя, який пояснював, що Олександра з Тишкевичів Миколаєва Язловецька заборгувала йому 2 598 зол. і 10 пол. грошів. Згідно із судовим рішенням у володіння позивача мали передати Дорогобуж, але О. Тишкевичівна заборонила це робити. Князь В.-К. Острозький отримав лише місцевий монастир з кількома маєтками (Козлин, Забороль та ін.). Олександра Тишкевичівна померла, так і не повернувши борг, тому князь з К. Лодзинським «правне о то роспиратсе хочет» [110, арк. 34]. 18 серпня 1599 р. Криштоф Лодзинський не заперечував проти передачі Дорогобужа в посесію кн. Острозького, яка мала відбутися згідно з трибунальським декретом. Однак коли того ж дня возний приїхав до Дорогобужа, місцеві орендарі (один з них єврей «Мошка»), які тримали місто від К. Лодзинського, заборонили це робити [113, арк. 806 зв.]. Хоч би як там було, в подальшому бачимо місто серед володінь князів Острозьких. При поділі маєтків у 1603 р. «замок и место Дорогобуж» з монастирем отримав волинський воєвода кн. Олександр Васильович Острозький, і 15 травня возний «увязал» його у володіння ними [121, арк. 737]. Під 12 серпня 1603 р. згадано кн. Василя-Костянтина «яко державцу» Дорогобужа і його сина Олександра «яко дедича» цього міста [122, арк. 539].

У дільчому акті 1603 р. зазначені тогочасні посесори маєтків, але щодо Дорогобужа з монастирем такої інформації немає. Відзначимо, що 1620 р. згадано «отца владыку, держачого манастира Дорогобужа». Можливо, у цих записах йдеться лише про певні частини Дорогобужа, а, можливо, в акті 1603 р. з якихось причин ці посесії не згадані, в усякому разі ця інформація занадто фрагментарна для будь-яких висновків. У подальшому свідчення про наявність посесорів таких запитань не викликають. Так, у 1617 р. Станіслав Піруський скаржився на кн. Януша Павла Олександровича Острозького – той 19 травня наслав своїх підданих на Дорогобуж, який позивач тримав за 7 000 зол. від Анни Костчанки (дружини померлого в 1603 р. кн. Олександра Васильовича Острозького) «правом арендовным» у трирічній (1616–1619 рр.)

посесії, й відібрав місто [152, арк. 610]. Записом від 2 лютого 1619 р. князь передав замок і місто Дорогобуж у заставне володіння київському хорунжому Гаврилі Романовичу Гостському (за 30 000 зол. на три роки). Згадана також обитель, але зазначено, що князь «зоставил себе вцале подаване до того монастыра», тобто Г. Гостський отримав у посесію церковні маєтки, але права патрона князь залишив за собою [314, арк. 149]. Уже наступного дня, 3 лютого, возний зробив «увязане» [156, арк. 141 зв.]. Князь Януш Павел Острозький помер того ж 1619 р., і 23 серпня возний передав Дорогобуж під владу його матері та опікунки дітей – Анни Костчанки [157, арк. 250]. Містом у цей час володів дядько Януша Павла Олександровича – краківський каштелян Януш Васильович Острозький, який також називав себе опікуном племінниць. Однак Анна Костчанка, дружина Олександра Острозького, 30 серпня наслала на Дорогобуж «жолнеров, козаков, гайдуков», які, як скаржився Януш Васильович, «гвалтовне безправне выбили» його звідти [159, арк. 62].

Згідно з поділом володінь у 1621 р. між доньками кн. Олександра Васильовича Острозького – Софією, Анною і Катериною – Дорогобуж отримала третя з них, дружина київського воєводи Томаша Замойського [163, арк. 696 зв.]. На той час місто тримав Гаврило Романович Гостський, і кн. Катерина запропонувала викупити у нього заставу. Ймовірно, він відмовився, бо в листопаді 1621 р. вона зробила спробу через суд примусити його погодитися. Це не вдалося, і Катерина Замойська вирішила застосувати інші методи. Із скарги Г. Гостського дізнаємося, що 4 лютого 1622 р. вона наслала на Дорогобуж своїх слуг, які забрали «податки пинежные, поводи належачие, у мещан и у подданных, з каждое волоки по шести золотых». У тих, хто відмовлявся платити, забирали коней (загалом відібрали 25 коней) [172, арк. 149 зв.]. Відзначимо, що у двох документах 1621 р., пов'язаних з намаганнями подружжя Замойських повернути собі Дорогобуж, монастир не згадується. Однак у скарзі Г. Гостського з приводу нападу в 1622 р. йдеться про те, що в 1619 р. він отримав «замок и место Дорогобуж з манастыром»

[172, арк. 149 зв.]. Роман Гаврилович Гостський у запису (червень 1625 р.) про передачу Дорогобужа в заставне володіння Томашеві Замойському писав, що місто його батько отримав у посесію від кн. Януша Острозького разом з монастирем та церковними підданими (див. далі). Судячи з подальших подій, обитель перебувала в посесії Гостських.

Повертаючись до спроб подружжя Замойських у 1621–1622 рр. отримати Дорогобуж під свою владу, скажемо, що впродовж наступних трьох років містом володів Гаврило Гостський (останнє нам відоме свідчення про нього як посесора датоване 1 лютого 1625 р.) [174, арк. 124 зв.; 176, арк. 86; 180, арк. 471 зв.]. А записом від 6 червня 1625 р. Роман Гаврилович Гостський, який успадкував право на посесію Дорогобужа, за 30 000 зол. передав його з місцевим Успенським монастирем у заставне володіння Томашеві Замойському [184, арк. 271; 321, арк. 110]. Те, що Р. Гостський за цю суму не погодився на викуп маєтків, а передав їх у посесію, може свідчити про важливе значення, яке надавали Гостські (Замойські також) володінню Дорогобужем. Хоча, можливо, у такий прихований спосіб Замойські викупили його. В усякому разі принаймні до кінця досліджуваного періоду Дорогобуж залишався під їхньою владою.

Дорогобужька обитель стала унійною не раніше серпня 1617 р. (на початку цього місяця помер православний архимандрит Лука Сербин). Відомо, що настоятель Єремія (Лисятицький), який уперше згадується в травні 1622 р., був уніатом. Однак маємо підстави для твердження про запровадження унії при архимандриті Геласії (Русовському) (він отримав монастир після Луки і ще в 1608 р. став ігуменом унійної обителі в Сарнах) [309, арк. 710; 477, 723]. На момент смерті архимандрита Луки Сербина власником монастиря був кн. Януш Павел Олександрович Острозький, чия конфесійна належність не відома (його батько був православним, мати – католичкою [579, 65]). Він помер у 1619 р., і Дорогобуж перейшов під владу його матері. Ми вже наводили свідчення про те, що в 1619 р. місто тримав Януш Васильович Острозький, який був католиком [579, 64]. У 1621 р.

Дорогобуж отримала Катерина Острозька, яка разом з чоловіком Томашом Замойським були католиками. Беручи до уваги їх намагання відібрати місто з посесії Гаврили Гостського, навряд чи вони в цей час приділяли значну увагу питанню конфесійної належності обителі (хіба що вона залишалася під їхньою владою). Ймовірніше, що монастир став унійним за ініціативи кн. Януша Олександровича Острозького або ж його матері, а настоятель Геласій (Русовський) уже був уніатом.

З Єремією (Лисятицьким) пов'язаний конфлікт, який певною мірою мав релігійне підґрунтя. Він разом з крилошанами скаржився на посесора монастирського села Дроздів Олександра Соколдського, який 3 грудня 1622 р. наслав своїх озброєних помічників на церковне озеро Перекоп («здавна до церкви и монастыра належачим»). У цей час монастирські піддані ловили рибу і з ними був архимандрит Єремія. Нападники забрали невід (коштував 100 зол.) і всю рибу (на 50 зол.). Потім урядник О. Соколдського вдарив архимандрита в обличчя, «аж ему твар спухла и кровю з синетиною набегла», а Грицько Кощоченя ударив оглоблею по руці. Після цього хотіли настоятеля Єремію «под лод подпустити и утопити» – монастирські піддані ледь встигли його врятувати [420, 524]. Із заяви архимандрита дізнаємося, що потім нападники (дроздівські селяни) приходили вибачатися і пояснювали, «же то мели чинити з розказаня пана Соколдского» – він архимандрита «яко перехрысту, потурнака и лядзкого попа, называючи так, же то в унии костела повшехного ест, наказав забити, замордовати албо утопити» [420, 528]. Чим закінчився конфлікт ми не знаємо. Нам невідомі обставини, які призвели до зміни архимандрита, але, найпевніше, Єремія був змушений поступитися місцем настоятеля в другій половині 1629 року. В усякому разі, його наступник Никифор (Заровський) у листі від 6 листопада 1631 р. до Томаша Замойського скаржився на Єремію у зв'язку з погрозами відібрати монастир від позивача і просив захисту [438, 197].

Упродовж досліджуваного періоду обитель залишалася унійною. Крім того, в 1644 р. київський православний митрополит Петро (Могила), відзначаючи занепад унійних монастирів, згадував, що в Дорогобузькій обителі мешкали лише архимандрит «з хлопцем» [421, 365]. В «Акте, поданому послами козацькими во время сейма 1659 г., когда дело шло о подтверждении договорных статей Гадяцких» серед унійних монастирів названо і Дорогобузький [435, 317].

Землеволодіння

Село Дроздів. Згадується разом з маєтками Ілліним та Монастирцями у фундушному запису кн. Василя-Костянтина Острозького від 23 грудня 1582 року [533, 84; 559, 724]. Можливо, маєток уже певний час належав обителі, а князь лише затвердив це володіння (див. «Село Іллін»). Серед церковних сіл бачимо Дроздів у 1594 р. [100, арк. 583 зв.] і в дільчому акті 1603 р. між Янушем і Олександром Острозькими [121, арк. 737]. У 1616 р. син другого з них – Костянтин позичив 3 000 зол. у кн. Костянтина Одинцевича Соколовського і записом від 3 жовтня передав йому на рік у заставне володіння «маєтност мою дедичную» село Дроздів з підданими, податками та повинностями, «с корчмами вшелякого напою, з млынами на реце Горини будучими» [165, арк. 594]. Обставини не відомі, але село залишилося в посесії кн. Одинцевича Соколовського, а після його смерті перейшло до дружини Катерини Лонцької (її другим чоловіком став Самуель Пац). Як скаржився архимандрит Геласій (Русовський), С. Пац у серпні-вересні 1618 р. «на грунте власном, до церкви Дорогобузское святое Пречистое здавна належачим» забрав 485 кіп жита (кожна коштувала золотий), 150 кіп гречки (копа – півзолотого), 180 возів сіна (віз – півзолотого), тобто всього пограбував на 650 зол. і все вивіз до Дроздова [159, арк. 1192; 438, 160]. Упродовж 1619–1621 рр. архимандрит намагався судовим шляхом отримати компенсацію, але, судячи з усього, безрезультатно [158, арк. 558 зв.; 159, арк. 1194; 162, арк. 408, 1026].

Тим часом змінився посесор Дроздова: записом від 4 грудня 1620 р. Катерина Пацова «все право заставное, на тую маєтност Дроздов служачое», передала Олександру Соколдському. Щодо терміну посесії зазначено, що він мав володіти селом «тылекрот, илекрот бы потреба была» [158, арк. 954 зв.]. Зазначимо, що під 17 квітня 1620 р. цей Соколдський названий слугою краківського каштеляна кн. Януша Васильовича Острозького [158, арк. 925 зв.]. Вище зазначалося про конфлікт архимандрита Єремії (Лисятицького) з Олександром Соколдським (напад на озері Перекоп), однак перший відомий нам інцидент між ними стався ще за півроку до того. Як скаржився О. Соколдський, його дроздівський «атаман с плугами на обшар поля дворного, под манастыром Дорогобузском лежачого, орати для сеянн овса вышол», але архимандрит заборонив це робити і взагалі «тот обшар однял» [170, арк. 263 зв.]. Таким чином, побиття Єремії (Лисятицького) на озері, можливо, було відповіддю на це захоплення.

Ми вже згадували спробу кн. Катерини з Острозьких Томашової Замойської викупити в 1621 р. Дорогобуж із заставного володіння Гаврили Гостського. Тоді ж вона звернулася до Олександра Соколдського, «села Дроздова держачому», з аналогічною пропозицією щодо монастирського маєтку [167, арк. 187]. Той також не погодився, і як посесор Дроздова Олександр Соколдський згадується в 1622, 1624 і лютому 1625 р. [174, арк. 124 зв.; 176, арк. 86; 180, арк. 471 зв.], а коли 6 червня 1625 р. Роман Гостський передав Дорогобуж з монастирем та селами, серед яких був і Дроздів, у заставне володіння Томашеві Замойському, то О. Соколдський цього ж дня також передав йому своє право на село [321, арк. 108]. Упродовж 30-х років XVII ст. Дроздів належав коронному канцлеру Томашу Замойському з дружиною Катериною Острозькою. Маємо свідчення про їхній конфлікт, пов'язаний із селом, з Гостськими. Так, подружжя позивало Романа Гостського, який у травні 1632 р. «грунты власные их мл протестантов дроздовские, до маєтности своеє села Микулина привласчал». Крім того, відповідач засіяв дроздівські поля на 200 мац «збожем ярынним».

В іншій скарзі йдеться про те, що Р. Гостський відбирає «грунты власные протестантов», приєднуючи їх до свого села Расники. Навесні 1632 р. він наказав своїм підданам засіяти гречкою монастирський ґрунт (на кількадесят мац), а урожай потім забрав. У цьому ж році покосили сіножаті «на чотыры стырты» [216, арк. 663 зв.]. У 1638 р. згадується посесор Дроздова Якуб Щепановський, а Катерина Замойська названа дідичем [244, арк. 387]. Залишилися складні стосунки з власником (або власниками) сусідніх сіл Микулин і Расники. Так, у вересні 1640 р. згаданий Я. Щепановський, «арендар дорогобузский і держачий села Дроздова», наслав дроздівських підданих на Микулин [252, арк. 744], а в січні 1647 р. архимандрит Никифор (Заровський) позивав луцького підкоморія кн. Григорія Четвертенського, чії расницькі піддані «част барзо великую ґрунтов того монастыра осягнули и знаки граничные стародавнього уживаня позоровали и погубили». Зазначено, що 15 грудня 1646 р. возний «был в помененом гаю дорогобузком», де бачив «дубов витятых до пулторасту, одни туж ведле пнюв, а другие подрасниками покиданые» [280, арк.140].

У 1583 р. у Дроздові було вісім димів, чотири городники, дев'ять коморників і три великих кола у млині [449, 109]. Згідно з тарифом подимного 1629 р. у селі нараховувалося 46 димів [453, 120].

Село Іллін. У 1428 р. згадане як надання великого князя литовського Вітовта: «записуем и записали есмо кнегини Ганце, коли дали есмо за князя Василя Острозского, село Новоставци с приселкы Ильин» [446, 29]. У 1461 р. ця Ганка Іванівна з Ямонтовичів Подберезьких Василева Острозька відписала село своїй доньці Агрипині (Катерині), коли та виходила заміж за Івана Гойцевича [446, 53], а в 1516 р. великий князь литовський Зигмунт I дозволив кн. Костянтину Івановичу Острозькому викупити маєтки Іллін та Новоставці [447, 136]. Найдавніше свідчення про належність Ілліна до монастиря маємо під 1569 р., коли 8 серпня возний їздив до Дорогобужа у зв'язку із скаргою архимандрита Тимофія на «Любку» з Джусів Іванову Богуринську, яка засіяла житом іллінські поля [70, спр. 11]. У 1582 р.

кн. Василь-Костянтин Острозький підтвердив обителі її право на Іллін (див. «Село Дроздів»). Як монастирський маєток згадується в 1593, 1594 і 1603 роках [101, арк. 583 зв.; 121, арк. 737; 419, 392]. У наведених записах під 1619 р. про передачу кн. Янушем Острозьким Дорогобужа з монастирем у заставне володіння Гаврилові Гостському та під 1625 р. про надання їх Романом Гостським у посесію Томашеві Замойському серед інших сіл згадано Іллін, але не зазначена його належність до обителі. В 1633 р. Т. Замойський з дружиною позивали мозирського маршалка Івана та його братів Ілляша і Петра Бабинських, чий володіння (село Бабин) межували «з грунтами протестуючихсе дорогобужськими, до манастыра тамейшого належачими»: в 1632 р. відповідачі наказали своїм бабинським підданам засіяти монастирські поля озиминою, а зібраний потім урожай (300 кіп) забрали [217, арк. 155 зв.]. Ймовірно, йдеться про землі села Іллін, розташованого поряд. Інших свідчень про цей маєток не віднайдено. Згідно з тарифом подимного 1629 р. у селі нараховувалося 33 дими [453, 123].

Село Квашків. У сумарії документів князів Любомирських під 1548 р. згадано «Право Семенової Ровенської на село Квашков монастирю Дорогобужському служачому навеки» [379, арк. 1]. Відомо, що кн. Марія Олізарівна Ровенська була дружиною померлого в 1481 р. кн. Семена Васильовича Несвізького [378, 333]. У Волинській метриці під 24 квітня 1574 р. є запис: «Пожиттєве володіння Ольбрихту Лаському [...] на Рівним місті, крім села Квасилова, що Дорогобужському монастирю належало» [441, 267]. Беручи до уваги те, що згаданий сумарій переписувався багато разів і помилка при написанні назви села цілком ймовірна, вірогідно, в обох випадках йдеться про один маєток. Інших свідчень про його належність монастиреві не віднайдено.

Село Монастирці. Згадане у фундушному запису 1582 р., яким кн. Василь-Костянтин Острозький визнав за монастирем право на володіння трьома селами (див. «Село Дроздів»). Бачимо його серед маєтків Дорогобужської обителі в дільчому акті 1603 р. (див. вище). Наступне

свідчення про Монастирці маємо в запису 1621 р., згідно з яким Дорогобуж та інші маєтки перейшли під владу кн. Катерини Олександрівни Острозької. В цьому ж році Монастирці вже перебували в заставному володінні Станіслава Шашевського [164, арк. 373 зв.].

Архимандрит Єремія (Лисятицький) записом від 1 жовтня 1625 р. за дозволом Т. Замойського з дружиною, «яко дедичов и патронов», передав у чотирирічне орендне володіння Войцеху Мрочеку з дружиною Анною Карвовською село Монастирці з млинами (за 1 000 зол., з яких 500 віддали відразу) [185, арк. 640].

Однак невдовзі між архимандритом і посесором виник конфлікт. Як скаржився Єремія (Лисятицький) (позов було складено незадовго до 20 квітня 1626 р.) на Войцеха Мрочек з дружиною Анною Карвовською, вони, тримаючи в орендному володінні від Томаша Замойського «маєтност, до монастыра Дорогобужского належачую, село Манастырец», у лютому зазначеного року двох підданих з нього «отнялес и до послушенства» позивача «не допустилес» [23, арк. 26]. Войцех Мрочек у свою чергу позивав настоятеля Єремію, який 21 квітня 1626 р., приїхавши з помічниками до Монастирців, «за поддаными манастырскими гонил з кордом добытым и бил». Одного з них архимандрит кордом у «голову шкодливе ранил и кост перетял», після поранення постраждалий упродовж кількох тижнів «протестантов работы повинны не отдавал» [187, арк. 692]. 12 червня того ж року возний відніс Єремії (Лисятицькому) позови від Кременецького земського суду «до прислуханя сказаня на позваном вин баниции и их публикации, и выволаня с Панств Короны и Великого князства Литовского през суд трибуналу Любелского за нечинене досыт през позваного чотыром декретом гродским кременецким»: перша справа – «за невыправене поводом консенсу на чотыри роки, водлуг запису позваного на аренду того села Манастырца у его мл пана воеводы киевского и малжонки его мл», друга – відібрання від позивача поля, городу і саду в Монастирцях, третя –

відібрання двох підданих з цього ж села, четверта – збирання чиншу у монастирецьких підданих, а також «взяте грошей» у В. Мрочка [187, арк. 691]. Ситуація ставала дедалі напруженішою. Як свідчив В. Мрочек, передаючи село в посесію, архимандрит казав, що з орендованих полів збирають не менш як 300 кіп збіжжя, однак у серпні 1626 р. вдалося отримати лише 105 кіп. У зв'язку із скаргою посесора возний 20 серпня їздив до Монастирців, де «великий неурожай озимых видел». Крім того, бачив два ставки, «до тоє ж маєтности належачиє, теж аренде их мл подлеглыє, зорваныє, зачим рыба выбегла», а млини на них не могли функціонувати впродовж літа [189, арк. 637]. Войцех Мрочек вимагав від архимандрита компенсації збитків, однак той не поспішав цього робити, бо 18 грудня 1626 р. датовано судовий позов у зв'язку зі скаргою орендаря з цього приводу. Під цією ж датою маємо ще один позов з приводу позики В. Мрочком архимандритові 175 зол., які той вчасно не віддав. Коли позивач приїхав до нього і показав документ про позику, Єремія (Лисятицький), «взявши оный запис, не толко сумы не отдал, але и тот запис у повода взявши и пограбивши, подрапал и тую суму у повода позычоную, ку пожиткови своєму обернул» [192, арк. 188 зв.]. Відомо, що в лютому 1627 р. В. Мрочек не отримав цих грошей [190, арк. 261 зв.].

У 1627 р. протистояння не послабло. Так, 21 липня архимандрит отримав трибунальський позов «о недосыт учинене записови своєму арендовному, затым о заклады и о шкоды» [194, арк. 295]. 26 серпня Войцех Мрочек з дружиною повернулися з Любліна, але за час їхньої відсутності Єремія (Лисятицький) у Монастирцях «розные деспекта, кривды и шкоды починил». Так, одну піддану вигнав з орендованого Мрочком саду, який «на себе забрал» (збитки 20 зол.), покосив траву в цьому саду на шість зол., став, млинаря і трьох підданих «с посесии» позивача відібрав, «пожитки и повинности вшелякиє, с того приходячиє, на себе обернул и уживает», заборонив користуватися «волоками дворными», дозволивши їх засіяти дорогобузьким міщанам. Крім того, побив монастирецького підданого [194,

арк. 741 зв.]. Цього року В. Мрочеку знову не вдалося зібрати урожай збіжжя у 300 кіп (лише 170 кіп жита і 50 кіп пшениці), що возний засвідчив 30 серпня [194, арк. 696 зв.].

Наприкінці 1627 р. настала розв'язка: 23 грудня архимандрит Єремія особисто очолив своїх помічників і, приїхавши до Монастирців, В. Мрочека «выгнал и гвалтовне вытиснул» [194, арк. 845]. 12 січня 1628 р., за відсутності в селі орендаря, стався ще один напад на його «двор и мешкане», під час якого за наказом архимандрита розбили двері та зруйнували піч у будинку, де перебували хворі діти. А 16 січня Єремія (Лисятицький), знову за відсутності В. Мрочека, його дружину «выгнал с тоє маєтности и с пожитков гвалтовне вытиснул, и на себе забрал» [195, арк. 175]. Постраждалий пояснював, що він мав володіти маєтком ще певний час (оренда закінчувалася в 1629 р.), до того ж він відразу заплатив 905 зол. з тієї тисячі, яку мав віддати за весь термін, але село йому так і не повернули [195, арк. 190]. Архимандрит аргументував свої дії тим, що орендар вчасно не заплатив 500 золотих [198, арк. 502 зв.; 199, арк. 22], а 21 березня 1628 р. звинуватив В. Мрочека в тому, що той відразу, як отримав Монастирці, дяка Івана Андрійовича з Каменя, який «для хвалы церкви Божое служил», побив, вигнав із села, забравши собі будинок з усім господарством. У 1627 р. орендар збільшив повинності й «до работ тяжких и подвод приневоляючи, и примушаючи битем и мордованем», у результаті чого п'ятеро підданих утекли. Крім того, в цьому ж 1627 р. за відсутності архимандрита Войцех Мрочек напав на обитель, побив «челядника монастырского, на име Санка», поза цим «немало речей побрал и пограбил» [195, арк. 412 зв.].

Рішення суду у зв'язку з намаганнями В. Мрочека повернути село було на його користь, і 26 квітня 1628 р. возний з листом «увязчим» приїхав до Монастирців для передачі маєтку в його посесію. Однак отаман Данило і монастирський кухар Янко, архимандритом «на местцу своем заставленных», заборонили це робити. 20 травня возний ще раз приїхав до села для «увязаня», але тепер уже сам Єремія (Лисятицький) не дозволив [195,

арк. 733 зв., 913].

Невідомо, як розгорталися події впродовж наступного року. Мабуть, до порозуміння було далеко, бо закінчилося все трагічно. Як скаржилася Анна Карвовська, 21 липня 1629 р. вона з чоловіком верталися «до дому свого мимо монастир Доробузский дорогою звичайною публичною», коли архимандрит з помічниками, «засадившисе на месці скритом, неоповедне, без даня жадное причины», вистрілив з мушкета, «чотирма кулями набитого», у Войцеха Мрочека, який помер на місці [205, арк. 84]. Знаємо про скарги в 1629 р. від дружини вбитого, його синів Ярофія і Францишка, а також доньок Анни, Катерини, Сузанни і Ядвіги [171, арк. 346; 250, арк. 526], однак подальший перебіг подій не відомий, так само, як й інші свідчення про село Монастирці.

Згідно з тарифом подимного 1629 р. у селі нараховувалося 26 димів [453, 45].

Отже, крім двох згадок про маєток Квашків, відомі три монастирські села. Ймовірно, обитель їх отримала до 1582 р., а цього року кн. Василь-Костянтин Острозький лише підтвердив право ченцям на володіння ними. Якщо належність Дроздова монастирю як мінімум до кінця досліджуваного періоду простежується в документах, то останнє свідчення про Монастирці маємо під 1629 р., а Іллін – 1632 р. (відзначимо, що, згідно з тарифом подимного в 1629 р., дідичем згаданих трьох сіл був Томаш Замоєський) [453, 45]. Хоча, вірогідно, що вони принаймні до середини XVII ст. залишалися церковними маєтками. Правда, впродовж цього часу обитель не завжди мала зиск від згаданих сіл. Йдеться про передачу їх у посесію не архимандритами, а дідичами, або ж «державцями» монастиря. За таких обставин, наприклад, з 1616 до 1625 р. Дроздів перебував у заставному володінні кн. Костянтина Одинцевича Соколовського, а потім – Олександра Соколдського. Правда, свідчень про перебування цих маєтків у посесії віднайдено небагато, але насправді їх могло бути значно більше. Так, беручи до уваги згадки про те, що в 1638 і 1640 рр. Дроздів тримав Якуб

Щепановський, можна припустити передачу Т. Замойським у заставне володіння й інших монастирських сіл.

Пожертви вірних

Крім уже розглянутих надань маєтків, відомі, що волинський воєвода, луцький староста кн. Богущ Федорович Корецький у заповіті від 21 червня 1576 р. відписав монастирю п'ять кіп литов. грошів [419, 97]. Микола Петров зазначав, що в цьому ж році аналогічну суму заповів обителі брацлавський каштелян Василь Петрович Загоровський [533, 84]. Однак у його духівниці, складеній у 1577 р., ми такої інформації не знайшли [567, 167–184].

Отже, відома лише одна жертва в 1576 році. Зрозуміло, що насправді їх могло бути більше, але все одно маємо підстави для запитання: чи не замало «уваги» до монастиря з боку віроучих?

Поховання

У заповіті від 6 червня 1561 р. «Оздефина»¹⁷, донька кн. Івана Васильовича Масальського, дружина Дмитра Козинського, виявила бажання знайти тут вічний спочинок [63, арк. 125]. 8 січня 1581 р. у монастирі ховали луцького земського суддю Ярофія Васильовича Гостського [81, арк. 3], а пізніше, 20 березня 1617 р., його дружина Ганна Тихнівна Козинська заповіла поховати її поряд [445, 12]. Ми не маємо документальних свідчень щодо виконання цього останнього бажання Ганни († 1619 р.), у той же час існує версія про те, що її поховали в Почаївській обителі (див. «Почаївський монастир Успення Пресвятої Богородиці»). Вірогідно, так і було, бо невдовзі після серпня 1617 р. Дорогобузька обитель стала унійною і для православної Ганни Тихнівни найкращим місцем вічного спочинку справді був заснований нею Почаївський монастир. Обрав Дорогобузьку обитель (заповіт від 13 квітня 1588 р.) також Іван Хребтович Богуринський (брат володимирського і берестейського владика, настоятеля Києво-Печерського монастиря Мелетія) [300, арк. 209]. Всього маємо свідчення про чотирьох осіб, які виявили бажання бути тут похованими.

¹⁷ За версією І. Ворончук, «Софія» [461, 407].

Чудотворні ікони

Михайло Довбищенко, посилаючись на «Словник Чудотворних Ікон», пише, що «є підстави припускати існування в першій половині XVII ст. такої ікони в Дорогобузькому монастирі». Однак зазначає, що «конкретних відомостей про чудеса, пов'язані з нею, та про їх культ ми поки що не маємо» [479, 85].

Персоналії

Віднайдено свідчення про 10 настоятелів (див. «Додаток А»).

*

*

*

Отже, найдавнішу документальну згадку про монастир маємо під 1514 р., коли той перебував під владою князів Острозьких. Перше відоме нам свідчення про передачу обителі в посесію датоване 1580 р., але вона залишилася серед маєтків родини Острозьких, і кн. Василь-Костянтин продовжував опікуватися ченцями, в 1582 р. затвердивши за ними право на володіння трьома селами. В цьому ж акті князь виявив бажання, «абы в том монастыре чернцов дванадцет в уставы светого Великого Василя при архимандрите водлуг греческого набоженства мешкали для отправоування хвалы Божое и для богомольства за нас, предки наши и потомки наши вечно и неодменне». Правда, постає питання, чому князь вчасно не викупив монастир із застави. Незадовго до 1594 р. посесором монастиря стає «чужий» – Криштоф Лодзинський, який відразу ж позбавив чернечу спільноту деяких прибутків. Однак у 1594 р. обитель повертається під владу кн. В.-К. Острозького і до самої його смерті в 1608 р. ченці мали впливового покровителя, завдяки чому монастир перетворився на відомий православний осередок на Волині. Згадаємо, наприклад, запрошених князем архимандритів Дионісія Ралі (Палеолога) і Луку (Албанчика) Сербина, який після Берестейської унії 1596 р. об'єднав навколо себе волинське православне духовенство. Ймовірно, таке становище зберігалось приблизно до смерті настоятеля Луки в 1617 році. Майже відразу після того монастир став

унійним. Хоча навряд чи нащадки кн. В.-К. Острозького особливо переймалися справами обителі, вони намагалися зберегти свій контроль над нею (згадаємо, що Януш Острозький, передаючи в 1619 р. монастир у посесію Г. Гостському, залишив за собою права патрона). В 1625 р. Катерина Острозька з чоловіком Томашем Замоїським повернули обитель під свою владу і, ймовірно, володіли нею до кінця досліджуваного періоду. Байдужість патронів до монастиря призвела якщо не до занепаду, як у 1644 р. твердив київський православний митрополит Петро (Могила), то принаймні до погіршення матеріального становища чернечої спільноти, зменшення її чисельності. Дорогобузька обитель стала «малопомітною» і саме цим пояснюється брак документальних свідчень про поховання й пожертви вірних після смерті кн. Василя-Костянтина Острозького, що, на нашу думку, відображає реальний тогочасний стан справ.

Дрознівський скит, чоловічий [с. Дрозні; тепер – с. Дроздні Ковельського р-ну Волинської обл.].

Гнівош Семенович Гулевич Дрозденський фундушним записом від 5 жовтня 1613 р. дозволив своєму духівнику ченцю Герасиму (Микуличу) заснувати скит, для чого відписав острів на озері «у дедичной маетности» Дрозні, де той міг «келю себе збудовати» і ще для одного ченця, «которого одно сам похочет». На їхнє утримання Гнівош Семенович пожертвував поле на березі згаданого озера, також вони отримали право ловити в ньому рибу («сетми, тригубицами и удками») і брати дрова в дрознівських пушах [420, 434]. Герасим використав надані йому можливості, про що дізнаємося з його заповіту від 23 серпня 1617 р. (на той час схимника Григорія): він повернув ґрунт фундатору і просив «абы в той кели, через мене у пуци его млсти коштом моим збудованой, ни хто жонатый и ни тож жадная замужня не мешкали, толко иноческого стану, то єст чернец албо черница, а хотя теж и белец албо белица, толко бы там хвалу Божию в чистости и во благочестиии, а не в унеи будучие, отправовали» [442, 88]. Отже, скит було побудовано, але чи хтось мешкав у ньому і, якщо так, то чи безперервно? Зазначимо, що

Герасим упродовж 1604–1617 рр. згадується як настоятель православного Чернчицького Спасо-Преображенського монастиря, в якому він склав духівницю і заповів його поховати¹⁸. Перелік майна у заповіті викликає певні сумніви щодо їхнього використання і зберігання в скиті¹⁹. Можливо, Герасим лише час од часу мешкав у ньому, можливо, більш-менш постійно, а своє майно тримав в іншому місці. В усякому разі наведені свідчення дають підстави для припущення про ймовірні перерви у перебуванні Герасима (Микулича) в скиті впродовж 1613–1617 років. Зазначимо, що згадане в заповіті повернення Герасимом ґрунту Гнівошу Гулевичу Дрозденському свідчить про те, що після нього скит залишився порожнім.

Таким чином, Дрознівський скит принаймні *de jure* існував упродовж 1613–1617 рр., подальша його доля не відома, вірогідно, в 1617 р. він припинив своє існування.

Дубицький монастир Введення в храм Пресвятої Богородиці, чоловічий, далі жіночий [с. Дубиці; тепер не існ., лок. у Рожищенському р-ні Волинської обл.].

Найдавніше документальне свідчення про нього маємо під 1545 р.: в опису Луцького замку зазначено, що обитель «есть з веку подаване господарское», але тепер перебуває під патронатом луцького єпископа. В 1614 р. ігумен Макарій (Созанський) згадував церковні книги, подаровані монастирю з «давних веков» великими князями литовськими (див. «Пожертви вірних»). Отже, маємо підстави для припущення щодо існування обителі принаймні вже в другій половині XV століття. Однак повернемося до опису Луцького замку, згідно з яким у 1545 р. владика тримав у монастирі «одного только попа» [436, 189], тобто чернечої спільноти не було. Невдовзі

¹⁸ Маємо про нього як чернчицького ігумена документальні свідчення під 1604, 1606 і 1609 рр. [124, арк. 328 зв.; 130, арк. 463; 131, арк. 400; 309, арк. 580 зв.], а також у його заповіті 1617 року. Крім того, Маруша із Шпаковських Іванова Чапличова Шпановська в духівниці 1616 р. назвала його «свещеником на Чернчицах, споведником моим» [150, арк. 436].

¹⁹ Згадані багато церковних книг, «зеркало великое округлое», відписане церкві в Гудчому Броді, Луцькому братству Герасим (у схимі Григорій) заповів шість книг, три ікони (серед яких «образ Пречистое Богородици оправный серебром позлотистый ис перлами»), «ризы оксамиту бурнатного ис пасаманы золотыми, ризы адамашковыє з окладкою оксамитною из пасаманы золотыми», інший церковний одяг і начиння також не найдешевше [153, арк. 310 а; 442, 88].

обитель відродилася, бо в 1560 р. кн. Андрій Михайлович Сангушко Кошерський заповів на її користь грошову суму (див. «Пожертви вірних»). Нам невідомі обставини передачі монастиря в посесію Богдану Петровичу Загоровському, але в 1569 р. він скаржився на сина луцького нареченого владики Марка (Жоравницького) – луцького ключника і городничого Олександра, який наслав 4 квітня своїх озброєних слуг разом з війтом і владичними підданими з Рожищ, котрі відібрали монастир «з спокійного держаня» позивача [70, арк. 247 зв.]. Через півроку, 10 вересня, Іван Богданович Загоровський скаржився у зв'язку з тим, що справу про захоплення обителі Луцький гродський суд вирішив на користь його батька, але до цього часу її не повернули і не компенсували збитки [70, арк. 461 зв.]. Микола Теодорович уточнював, що Олександр Маркович Жоравницький повинен був передати монастир згідно з судовим декретом від 28 травня 1569 року [561, 292].

Подальший перебіг подій навколо цього конфлікту невідомий, але якщо Загоровські й отримали обитель, то ненадовго, про що довідуємося з наступного запису. 16 грудня 1585 р. королівський коморник Миколай Рокицький, який після смерті владики Йони (Борзобогатого Красенського) «увязал» у володіння маєтками Луцької кафедри його наступника, туровського і пінського єпископа Кирила (Терлецького), свідчив, що невістка Йони (дружина королівського секретаря Василя Красенського) з синами Костянтином і Василем, «будучи при смерті владычней», забрали все із ризниці Луцької соборної церкви Св. Йоана Богослова та інше кафедральне майно. Зокрема, з храму Дубицького монастиря взяли чотири книги і два великих дзвони (два малих залишили), крім того, «чернцов розогнали, келии их побрали и до быту поотвозили, где попел палили, а от тоє церкви клепало железное взявши, сокеры поковати казали» [345, арк. 306 зв.; 420, 210]. Отже, обитель спорожніла, але не відомо, як довго це тривало. Під 1602 р. маємо свідчення про монастир, однак зміст записів не дає відповіді щодо питання про перебування в цей час у ньому ченців. Так, Ян Лиховський скаржився на

луцького унійного владика Кирила (Терлецького) у зв'язку з пограбуванням 27 лютого підданого позивача з села Черніков на «добровольной дорозе» у владичному місті Рожищі (напад здійснив місцевий урядник) [348, арк. 618 зв.]. Через кілька місяців, 15 липня, вже Ян Лиховський напав на «отца Єремея, презвитера Светое Пречистое монастыра Рожищского з Дубищ», коли він проїжджав через маєток відповідача Черніков [348, арк. 617]. Як пресвітер Дубицького монастиря Єремія фігурує ще в одній справі: 30 березня 1602 р. він позивав Петра Раца (урядника з Полонного, маєтку брацлавського каштеляна кн. Григорія Львовича Сангушка Кошерського), який зазначеного дня його пограбував [120, арк. 375]. 15 травня 1602 р. відповідач отримав судовий позов у цій справі, але свідчень про подальший перебіг подій не віднайдено [120, арк. 379 зв.]. Таким чином, ці записи залишають відкритим питання про наявність у 1602 р. чернечої спільноти, однак у 1612 р. монастир діяв – щодо цього року маємо опосередковану згадку. Так, 30 травня 1614 р. дубицький ігумен Макарій (Созанський) скаржився на кн. Стефана Марковича на Четвертні Сокольського, якому Макарій у 1612 р. позичив монастирські церковні книги («книги животов отцов светых водле релии Грецкоє, на паргамине старосвецком писаных»). Декілька разів ігумен їздив за ними до князя, але той не віддавав, а під час останньої зустрічі навіть образив Макарія «слова неучтивыми» [144, арк. 496].

Обитель залишалася під патронатом луцьких владик. Це підтверджується тим, що дубицький ігумен водночас був настоятелем Луцького Успенського монастиря, який також перебував під єпископським патронатом (див. «Додаток А»). Маємо й інший доказ перебування Дубицької обителі у владичному подаванні. Так, 12 грудня 1629 р. ігумен Луцького Успенського монастиря Макарій (Созанський) заніс до актових книг скаргу на Миколая Коптя такого змісту: незадовго перед цим до його обителі заїхав подорожуючий брат відповідача Матіяш і, посилаючись на погане самопочуття, просив дозволити йому перепочити. Ченці не

заперечували, але через кілька днів Матіяш помер і, оскільки у нього не було грошей, ігумен Макарій здійснив поховання за свій рахунок, витративши 30 золотих. Невдовзі приїхав Миколай Копть забрати речі брата і як компенсацію залишив позивачу коня, якого Макарій «до монастиря Дубиского, посесии своєї, яко до фолварку свого отослал». Пізніше відповідач, «з'їхавши до монастиря до Дубисч на монастир Дубиский», викрав коня [205, арк. 655]. Зміст скарги не лише свідчить про перебування Дубицької обителі у владичному подаванні, а й дає підстави для припущення щодо відсутності у цей час чернечої братії (відзначимо, що Макарій у скарзі назвав себе ігуменом тільки Луцького Успенського монастиря). Можна дискутувати з цього приводу, але відсутність документальних свідчень дозволяє робити лише припущення. Так само, як і щодо питання про те, коли Дубицька обитель стала жіночою. В 1585 р. згадуються ченці, однак луцький православний єпископ Атанасій (Пузина) на самому початку 1639 р. відновив Дубицький монастир, тепер уже як жіночий (можливо, він це зробив ще в 1638 р. і не відновив, а «замінив» унійних черниць на православних). Так, 14 січня 1639 р. датовано запис владики Атанасія, в якому він свідчив про позику 4 000 зол. у своєї тітки – «паней Марини Гулевичовны Балабановой, инокиней» і передачу їй у заставне володіння «маєтност нашу власну, церкву Божу єпископства Луцького, то єст монастир Дубиский» разом з селами Великі та Малі Дубищі із Сощинським млином на Стиру [246, арк. 66]. Через кілька днів, 18 січня, возний зробив «увязане» [247, арк. 241 зв.]. З іншого запису Атанасія (Пузини) (від 15 лютого 1639 р.) дізнаємося про деякі подробиці. Так, половину позиченої грошової суми Марині Гулевичівні мали повернути, а за інші 2 000 зол. їй передали в посесію Дубицький монастир з двома згаданими селами. Вона отримала право розпоряджатись у ньому на свій розсуд і після себе залишити ігуменею ту черницю, яку побажає [394, арк. 1 зв.]. Інших свідчень про обитель не віднайдено.

Землеволодіння

У січні 1639 р. монастир володів селами Великі та Малі Дубищі, Сощинським млином на Стиру і підданими (їхня чисельність не відома) [246, арк. 66 зв.; 247, арк. 242]. Коли і від кого чернеча спільнота отримала все це – невідомо.

Пожертви вірних

Крім згаданих у скарзі 1614 р. ігумена Макарія на кн. Стефана Сокольського пожертв як «од самых княжат великих литовских», так і від інших «правоверных хрестиян» [144, арк. 496], маємо заповіт від 4 жовтня 1560 р. кн. Андрія Михайловича Сангушка Кошерського, в якому він відписав Дубицькому монастирю п'ять кіп литов. грошів [589, 84].

Персоналії

Віднайдено свідчення про 3 осіб (див. «Додаток А»).

*

*

*

Отже, найдавніше документальне свідчення про Дубицький монастир знаходимо в опису Луцького замку 1545 р., але згадка ігумена Макарія щодо пожертв, зроблених з «давних веков» великими князями литовськими, робить ймовірним існування обителі принаймні в другій половині XV століття. Монастир перебував у подаванні луцьких владик, тому унійним став відразу після Берестейського собору 1596 року. Ченці неодноразово полишали обитель, але невідомо як довго вона залишалася ненаселеною. В черговий раз це сталося в 20-х роках XVII ст., після чого луцький православний владика Атанасій (Пузина) в 1639 р. відновив монастир як православний жіночий.

Дубнівський монастир Воздвиження Чесного Хреста, чоловічий [м. Дубно; тепер – м. Дубно Дубнівського р-ну Рівненської обл.].

Розташований за містом на острові²⁰. Ким і коли заснований – невідомо. Василь Переговський, беручи до уваги згадки в привілеях кн. Василя-Костянтина Острозького про пожертви монастирю від його предків, твердив, що обитель заснована якщо не в XIV, то принаймні в першій половині XV століття [529, 1537]. Згадки про предків не персоніфіковані, але в кількох записах кн. Василь-Костянтин підтвердив надання, зроблені його батьком кн. Костянтином Івановичем († 1530 р.). Отже, в першій третині XVI ст. обитель уже напевно існувала. Олександр Востоков у своєму опису рукописів Румянцевського музею наводить запис у *Євангелії*: «се аз смиренный иермонах Арсение родом бывшии отцовски сын пана Волковыского Лукачов замыслих писати святое Евангелие [...] сию книгу писах безмезды за свое душевное спасение и за родители свои [...] почая и сврших в Дубне у монастыри у Чесного Креста за Костянтиновича князя Василя в лето Божиа рок по 3 тысяч [7000 р. від створення світу, тобто 1492 р. – С. Г.]». Дослідник слушно зауважив відсутність певного «десятичного числа» в даті, але відзначив, що *Євангеліє* почали переписувати не раніше 1539 р. (тобто після смерті Іллі, брата Василя-Костянтина Острозького). В 1578 р. робота над книгою була вже завершена, бо в цьому році до неї вписали фундуш монастирю від Івана Копитка (див. «Пожертви вірних»). Правда, О. Востоков називає 1568 р., однак наведена ним дата запису – «АФЗИ» – свідчить саме про 1578 рік [426, 188]. Отже, *Євангеліє* було переписане в обителі в зазначений проміжок часу, але докладніше визначити рік не вдається.

У цьому *Євангелії* знаходимо ще свідчення про Дубнівський Хрестовоздвиженський монастир. Так, Арсеній відписав йому 14 книг, а всього в обителі їх тоді нараховувалося 35, до того ж він подарував чернечій

²⁰ У запису 1601 р. зазначено: «монастыр в том имену нашем Дубни [...] на острови лежащий, заложеня Чесного Креста» [323, арк. 1008].

спільноті церковне начиння. Пожертви від кн. Костянтина Івановича Острозького і його сина Василя-Костянтина (найдавніша від другого з них датована 1547 р.) дозволяють зробити висновок, що в середині XVI ст. цей монастир функціонував досить успішно (докладніше про згадані надання див. «Пожертви вірних»). Після цього впродовж майже чверті століття про обитель свідчень немає. Можна хіба що твердити про її перебування під патронатом Василя-Костянтина Острозького. Однак за період з 1571 до 1607 р. маємо низку фундушних записів, якими князь покращив матеріальне становище монастиря та вирішив на користь ченців кілька конфліктів з дубнівськими старостами і митниками.

У результаті поділу маєтків 1603 р. обитель перейшла під владу кн. Януша Васильовича Острозького, а після нього († 1620 р.) – до його спадкоємців князів Заславських. Унійним монастир став, вірогідно, в 1626 р.²¹ при архимандриті Касіяні (Саковичу) і таким залишався до кінця досліджуваного періоду, що засвідчено в акті 1659 р., поданому козацькими послами на сейм [435, 317]. Обитель безперервно існувала до середини XVII ст. (і значно пізніше), однак про неї відомо небагато (див. «Землеволодіння» і «Додаток А»).

Землеволодіння

Село Вигнанка. У запису від 15 липня 1599 р., яким кн. Василь-Костянтин Острозький підтвердив монастирю всі його права і володіння, згадано цей маєток [529, 1540]. Хоча після того до кінця досліджуваного періоду ми не віднайшли свідчень про належність Вигнанки до обителі, маємо підстави про це твердити, бо відомо, що село було монастирським у 1774 році [404, арк. 45]. Тоді ж ченці володіли також місцевою корчмою [375, арк. 87], найраніше свідчення про яку маємо в 1599 р. (див. «Пожертви вірних»). Крім того, із скарги волинського поборці на дубнівського архимандрита Касіяна (Саковича) дізнаємося, що відповідач не заплатив

²¹ Не пізніше 1628 р. (див. «Дубнівський монастир Преображення Господнього»). Зазначимо, що М. Довбищенко твердить про перехід до унії в 1629 році [479, 31–32].

100 зол. «побору Єго Кор Мл чопового с корчем своих в Дубне от шинкованя в них вшелякого напою през арендаров» за 1635 рік [233, арк. 445 зв.].

Згідно з тарифом подимного 1629 р. у селі нараховувалося 38 димів [453, 117].

Маємо свідчення про повинності монастирських підданих, і хоча в записах не зазначено з якого вони села, ймовірно, йдеться про вигнанських. Так, В. Пероговський наводить два листи кн. Владислава Домініка Заславського, в першому з яких (від 21 лютого 1630 р.) князь писав, що монастирські піддані впродовж десяти років «волю выседали», тобто були звільнені кн. Янушем Васильовичем Острозьким від частини повинностей. Однак відсутність визначених обов'язків на користь монастиря призвела до непорозуміння з архимандритом, якого піддані звинувачували в намаганні збільшити існуючі повинності. На цей закид настоятель відповів, що він лише хотів зрівняти обов'язки підданих обох дубнівських обителів. Князь його підтримав і наказав тим, хто володів ґрунтами, щотижня відпрацьовувати по три дні влітку і два взимку, а також платити три зол. на рік. «Пулдворищные» мали працювати щотижня два дні і щороку давати по півтора золотих, а на Великдень – курку і десять яєць. Крім того, вони повинні були забезпечити по дві підводи для перевезень на відстань 20 миль. Другий лист (від 19 жовтня 1640 р.) – це рішення кн. Домініка Заславського у зв'язку зі скаргою монастирських підданих на ігумена Геннадія (Жуховського), який, на думку позивачів, вимагав від них більших повинностей, ніж було визначено інвентарем. Князь визнав скаргу безпідставною і покарав підданих за «бунт» штрафом у п'ять яловиць. Зазначено, що згідно з інвентарем від 4 серпня 1630 р. піддані обох дубнівських монастирів мали однакові повинності. Правда, тепер «пулдворищные» давали на Великдень уже по дві курки і двадцять яєць [529, 1548].

Село Волиця. У квітні 1649 р. Остафій П'ясецький скаржився на підданих з «села Волицы, до манастира Святого Крижа, державы єго мл отца

Жуковського, игумена того ж менованого монастиря Светого Крижа», які в минулому, 1648 р., «под час ребелии козацкоє», пограбували його майно, залишене ним у Дубно під час утечі до Польщі [288, арк. 162 зв.]. Ймовірно, тут йдеться про дубнівське передмістя Волицю, де обитель володіла певною кількістю підданих (див. «Дубнівський монастир Преображення Господнього»).

Грунти. Відомо, що кн. Костянтин Іванович Острозький відписав монастирю поле, в 1582 р. його син Василь-Костянтин – чотири волоки міської (в Дубно) землі і п'ять городів [323, арк. 1007 зв.], а в 1598 р. – два острови (Горбачин і Пантелемон) з сіножатями (див. «Пожертви вірних»).

Пожертви вірних

У двох фундушних записах кн. Василя-Костянтина Острозького згадані пожертви ченцям від його батька Костянтина Івановича. 9 червня 1547 р. князь підтвердив право монастиря на десятину жита і пшениці, «што отец наш небожчик с пашни озимое на Ивани [с. Іванне. – С. Г.] на манастыр Чесного Креста в Дубне надал», а в привілеї від 4 червня 1582 р. йдеться про поле, «которое з давных часов» відписав ченцям кн. Костянтин Іванович [323, арк. 1007; 529, 1548].

Ми вже згадували єромонаха Арсенія, який між 1539 і 1578 рр. переписав у монастирі *Євангеліє*. Відомо, що він подарував його «вечно и непорушно Чесному Кресту у Дубне за своего живота за доброй памяти за свое отпущение грехов». Загалом Арсеній передав чернечій спільноті 14 книг, серед яких *Апостол*, два *Євангелія*, *Октоїх*, дві *Мінеї* (місячні) та *Служебник* («Студит»). Уже як ігумен він відписав «крест сребрены позлотисты, Евангелие вдесть, сребром оправленное, и сосуд ченовый». Маємо також свідчення про пожертву від людини, яка не була ні патроном монастиря, ні його ченцем. Так, Іван Іванович Копитко, мельник у селі Іванне, 27 грудня 1578 р. зазначав: «даю и призволяю и по мне будучим млынарем млина Иванских давати с того млина в каждыи рок к Божому

народженю на манастыр Святого Честнаго и Животворящаго Креста в богоспасаемом граде Дубне две маці жита, а третяя пшеници» [426, 189].

23 січня 1630 р. дубнівський архимандрит Касіян (Сакович) заніс до актової книги фундушні записи кн. Василя-Костянтина Острозького. Збереглися не всі аркуші, тому загальна кількість привілеїв не відома, ті ж, які дійшли до нас, подаємо в хронологічній послідовності. 9 червня 1547 р. князь підтвердив право обителі на десятину збіжжя «з Їваня и з Вознесеца» [с. Знесење. – С. Г.], надане ще його батьком. Мабуть, з часом у монастиря виникли проблеми з її отриманням, бо записом від 26 квітня 1578 р. кн. Василь-Костянтин ще раз підтвердив право ченців на цю десятину і, крім того, відзначав, що «с которого мыта нашего дубенского соляного мытника наши в каждый [рік? – С. Г.] од на тож манастыр Чесного Креста по пяти тысяч соли давали и тепер абы давали». 4 червня 1582 р. до поля, яке відписав монастирю ще Костянтин Іванович Острозький, додані чотири волоки «земли месцкое» [в Дубно. – С. Г.] і п'ять городів. Записом від 20 квітня 1583 р. князь дозволив для власних монастирських потреб молоти в дубнівських млинах «вшелякое збоже и солоды без мирки и без черги». 30 травня 1601 р. кн. Василь-Костянтин наказав дубнівському старості повернути монастирю Горбачин острів. Останній відомий запис датовано 27 червня 1607 р., яким дубнівському старості заборонялося примушувати монастирських підданих «до работ незвычайных замковых» [323, арк. 1007; 399, арк. 2 зв.; 400, арк. 1–5 зв.]. Завдяки В. Переговському, який використав опис фундушних записів кн. Василя-Костянтина Острозького, зроблений у 1721 р., знаємо їхній зміст. Подамо тут свідчення, відсутні в згаданій актовій книзі за 1630 рік. Так, 30 березня 1571 р. князь підтвердив надане раніше право обителі ловити рибу в ставу села Іванне і призначив для цього рибалку [527, 1270]. 10 жовтня 1596 р. підтверджено право користуватися дубнівськими млинами, а 1598 р. був для монастиря «урожайним»: 11 березня йому надані два острови (Горбачин та «Панталемон и Климент») у дубнівських ставах, 20 травня дозволено брати дерево «на будынок и на

оправу монастирскую, так на опал и до бровару на курене горелки и варене пива», а дещо пізніше князь наказав щороку давати обителі відро меду. В наступному 1599 р. у зв'язку із скаргою ігумена 13 квітня дубнівським митникам заборонено «чинити вступ и переказу» у вигнанську монастирську корчму, а 15 липня підтверджені всі попередні надання, тобто село Вигнанку, 18,5 волок міської (в Дубно) землі, ґрунт («кут») за князівським садом, десятину збіжжя з полів сіл Іванне та Знесенне, щорічні 5 000 солі (одиниця виміру не зазначена) від дубнівських митників, острови Горбачин та Пантелемон-Климент із сіножатями, право користуватися дубнівськими млинами, брати дерево в лісі і щорічно отримувати відро меду. 2 травня 1600 р. князь дозволив у будь-який час ловити рибу «тригубицей» у дубнівських ставах, навіть під час спуску води, а 25 вересня 1607 р. вирішив на користь ченців суперечку з дубнівським міщанином Харком Григоровичем щодо права на Матишевський город у «куту» за князівським садом (ігумен вважав, що спірний ґрунт перебуває в монастирських володіннях, а Харко твердив, що купив його) [529, 1538]. Відзначимо ще декілька свідчень. Так, А. Сендульський, посилаючись на матеріали архіву Почаївської Лаври, зазначав, що в 1599 р. кн. Василь-Костянтин Острозький відписав обителі острови Горбачин, Чесного Хреста з полями, городами та інші біля Горбачинських боліт і річки Іванівської, на яких розташоване село Вигнанка [542, 591]. У сумарії XVIII ст. під 1602 р. є згадка про дозвіл кн. В.-К. Острозького ловити рибу в обох дубнівських ставах, для чого призначався спеціальний рибалка, звільнений від замкових робіт [400, арк. 4; 403, арк. 3].

Отже, всі відомі пожертви (всього 12, з яких у чотирьох випадках надана нерухомість або підтверджено право на володіння нею) зробили два патрони монастиря, його чернець (пізніше став ігуменом) і мельник з неподалік розташованого села. Зауважимо, що ми не враховували підтвердження кн. Василем-Костянтином уже зроблених пожертв і вирішення на користь ченців майнових конфліктів з різними особами.

Чудотворні ікони

Михайло Довбищенко, посилаючись на «Словник Чудотворних Ікон», твердить, що «є підстави припускати існування в першій половині XVII ст. такої ікони в Дубенському Хрестовоздвиженському монастирі», але зазначає, що «конкретних відомостей про чудеса, пов'язані з нею, та про їх культ ми поки що не маємо» [479, 85].

Книгописання

У 40–60-х роках XVI ст. (докладніше не відомо) єромонахом Арсенієм у монастирі переписано *Євангеліє* [426, 188], а в 1604 р. ігуменом Віталієм – «Діоптру», в якій зазначено: «и словеньски многогрешным Виталием игуменом честного креста в Дубне, в наставление и утешение православным христианом чернилом ново изображено. Лета от откупления мира 7112». У друкованому екземплярі читаємо: «Диоптра сиреч Зерцало, албо изображение известное Живота члчкаго [«человеческого». – С. Г.] в мире о многих святых Божественных писани и оческих догмат составлена. На словенский язык вечное памяти, годным отцем Виталием, игуменом в Дубне предложена и написаная» [525, 25].

Персоналії

Віднайдено згадки про 11 ігуменів і 5 ченців (див. «Додаток А»).

*

*

*

Отже, найдавніше документальне свідчення про монастир маємо під 1547 р., хоча в 1530 р. він уже існував. В унії обитель, вірогідно, перебувала з 1626 р. (не пізніше 1628 р.), залишаючись у єдності з Римом до кінця досліджуваного періоду.

Дубнівський монастир Вознесіння Господнього, жіночий [м. Дубно].

Розташований на острові одного з дубнівських ставів. Заснований у 1592 р. кн. Василем-Костянтином Острозьким, який 8 квітня відписав для цього «в месте моем Дубни, под самым местом, на стави остров увесь, называемый Дубовец» [420, 90]. У привілеї князя від 18 грудня цього ж року

на запровадження кіновії в Дубнівському Спасо-Преображенському монастирі зазначено, що до нього «придали есмо увесь ґрунт Дубовець против того ж монастыра на житие мнишок и монастыр для них збудовати есмо казали», а до того часу монашкам, які захочуть «пустынствовати», дозволялося заснувати скит в Обгонському лісі. Отже, наприкінці 1592 р. жіноча обитель ще не існувала, а почала функціонувати дещо пізніше, правда, не відомо, коли саме, ймовірно, невдовзі. Була побудована на згаданому острові, тому в документах писали про жіночий Дубнівський монастир «на Дубовцу» [398, арк. 1]. У згаданому привілеї відзначено також, що преображенський ігумен Василій та його наступники повинні «водлуг порядку и закону общого жития тыми манастырми светым Спасо, Дубовецким скитом строити, о них промышляти, всими доволстывы осмотряти» [420, 93–95]. Таким чином, у Вознесенській обителі з самого початку була запроваджена (в усякому разі *de jure*) кіновія, а чернеча спільнота перебувала під юрисдикцією настоятелів Преображенського монастиря. В 1603 р. на прохання монашок кн. Василь-Костянтин Острозький доручив ігумену призначати ченця для виконання обов'язків священика у Вознесенській обителі (у 1810 р. це правило ще діяло) [404, арк. 40].

Не забув князь і про «хліб насущний», низкою фондушних записів забезпечивши монастир матеріально. Їх оригінали до наших днів не збереглися, але залишилися копії, зроблені в 1630 р., правда, не всі. Зміст записів наводить також В. Пероговський, однак він як джерело використав їхній опис, зроблений у XVIII ст. (докладніше про це див. «Дубнівський монастир Преображення Господнього»). Ми не маємо документальних підтверджень, але, подібно до інших дубнівських обителей, власником Вознесенської жіночої після Василя-Костянтина Острозького, вірогідно, став його син Януш († 1620 р.), а потім князі Заславські. Зазначимо, що нам не відомі свідчення про їхню опіку над монастирем. Та й взагалі до кінця досліджуваного періоду про нього відомо небагато. Вірогідно, унійним він

став у 1626 р. (не пізніше 1628 р.) разом з іншими обителями в складі Дубнівської архимандрії, після того як її очолив Касіян (Сакович). У січні 1630 р. при занесенні ним до луцьких земських книг згаданих фундушних записів зазначено, що «отец Касіян Сакович, архимандрит дубенский, наступивши на архимандритство Дубенское и взявши до владзы своеє монастыр Святого Спаса и другие монастыри Дубенские, то ест монастыр Чесного Креста и монастыр паненский черничий Вознесения Господнего» [323, арк. 1004]. Принаймні до середини XVII ст. обитель залишалася в складі архимандрії (свідчення під 1639 [427, 81] і 1659 [435, 317] роками).

Землеволодіння

Село Підборці. Як твердив В. Переговський, надане чернечій спільноті в 1594 р. [529, 1551], згадка про це є також у деяких сумаріях [399, арк. 5 зв.]. Відомо, що монастир володів ним у XVIII ст. (свідчення під 1727 і 1736 рр.) [404, арк. 45]. Отже, маємо підстави казати, що до кінця досліджуваного періоду Підборці залишалися монастирським селом.

Грунти. Уже згадувалося про те, що в 1592 р. кн. Василь-Костянтин Острозький при заснуванні обителі відписав їй острів Дубовець. Згідно з В. Переговським, у 1594 р. князь подарував черницям ще один острів з сіножатями [529, 1551], однак у жодному сумарії аналогічної інформації ми не віднайшли.

Пожертви вірних

Василь Переговський згадує записи кн. В.-К. Острозького, якими той у 1602 р. надав обителі право ловити рибу для власних потреб у дубнівських ставах, призначивши рибалку, звільненого від замкових робіт, а в 1604 р. наказав дубнівським митникам щороку давати монастирю 30 зол. і, крім того, дозволив черницям брати дерево в усіх дубнівських лісах і молоти збіжжя в дубнівських млинах у будь-якій кількості і без черги (правда, лише для власних потреб) [529, 1551]. У сумаріях є й інші згадки. Так, у 1595 р. кн. В.-К. Острозький у зв'язку із скаргою чернечої спільноти наказав дубнівським митникам не перешкоджати позивачам користуватися, згідно з

давнім фондушем, млинами. Мабуть, з часом у монашок знову виникли аналогічні проблеми, бо в 1606 р. князь нагадав митникам про це розпорядження [399, арк. 2 зв., 6]. Відомо також, що ігумен Дерманського монастиря Ісакій (Борискович) 10 грудня 1604 р. подарував *Октоїх* [541, 40].

Персоналії

Маємо згадки про 2 черниць (див. «Додаток А»).

*

*

*

Отже, дозвіл на заснування монастиря маємо в привілеї 1592 р., однак функціонувати він почав не раніше наступного року. Унійним, вірогідно, став у 1626 р., залишаючись в єдності з Римом до кінця досліджуваного періоду.

Дубнівський монастир Преображення Господнього, чоловічий
[м. Дубно].

Розташований на південному сході міста Дубно, на маленькому острові р. Іква. Рік заснування невідомий. Першим порушив це питання у своїй праці Філарет (Гумілевський), який згадував обитель під 1517 р. [570, 174], аргументуючи це тим, що в середині XIX ст. у Дубнівській Спасо-Преображенській церкві був дзвін, виготовлений у цьому році [460, 44]. У статті, на яку посилається Філарет (Гумілевський), не наведено сам запис на дзвоні, отже дата його виготовлення може бути не пов'язаною з монастирем, бо невідомо, звідки і коли дзвін потрапив до Преображенського храму. Тому прийняти 1517 р. за дату найдавнішого документального свідчення про обитель можна лише з певними застереженнями. Однак М. Петров, посилаючись на дослідження Філарета (Гумілевського), писав уже про заснування монастиря в 1517 році [533, 80]. Правда, інші дослідники відносили фундацію до середини XV століття. Так, А. Сендульський вважав, що кн. Василь Федорович Красний Острозький († 1461 р.) заснував маленький монастир, «наделив его незначительными фондушами», а його нащадок кн. Костянтин Іванович у 1517 р. «построил уже большой

монастырь», зробивши на користь ченців значні пожертви, які потім підтвердив Василь-Костянтин Острозький [542, 590]. Василь Переговський і Микола Теодорович серед ймовірних засновників називали також сина Василя Красного Івана († 1465 р.), аргументуючи це згадкою в 1592 р. кн. В.-К. Острозького про монастир як «фондоване продков наших» [420, 93] і пояснюючи, що, якби обитель була заснована в 1517 р., тобто кн. Костянтином Івановичем, його син назвав би її фундацією свого батька. Правда, М. Теодорович вірогіднішим засновником вважав Василя Федоровича [527, 1267; 559, 638]. За ними це твердження повторив К. Левитський [500, 531]. Таким чином, маємо підстави прийняти існування обителі вже в середині XV століття.

До 70-х років XVI ст. про монастир практично нічого невідомо. Ймовірно, він у цей час перебував під патронатом кн. Василя-Костянтина Острозького, який після завершення на свою користь судового процесу з Беатою Костелецькою щодо його права на батьківські володіння почав приділяти більше уваги чернечим спільнотам у своїх маєтках. Він не лише підтвердив давні пожертви попередників на користь ченців, а й помітно покращив матеріальне становище монастирів (докладніше про це див. «Землеволодіння» і «Пожертви вірних»). Зауважимо, що згідно з відомими нам свідченнями, кн. В.-К. Острозький в останній чверті XVI – на початку XVII ст. жодній із своїх обителей не приділяв такої уваги, як дубнівським, хоча кількістю маєтків вони й поступалися іншому монастирю під патронатом князя – Дерманському. Незважаючи на протекцію такої впливової особи наприкінці XVI ст. у ченців досить часто виникали непорозуміння з дубнівськими старостами або митниками, які відбирали у них ґрунти, обмежували грошові надходження (наприклад, доходи від корчми), змушували монастирських підданих «до незвычайных работ». У відомих нам документах князь подібні конфлікти завжди вирішував на користь монастиря. Про небайдуже ставлення патрона до Дубнівської Спасо-Преображенської обителі свідчить запровадження тут наприкінці 1592 р. з

його ініціативи кіновії [420, 93]. Звернемо також увагу на те, що під 1585 р. згадано будівництво нової монастирської церкви (або ж ремонт старої) та інших споруд (див. «Пожертви вірних»).

Існує припущення що в цьому монастирі прийняв чернечий постриг Іван (Вишенський) [494, 126–133]. Беручи до уваги те, що, на переконання деяких дослідників, на початку 90-х років XVI ст. він уже перебував на Афоні [482, 228], постриг відбувся в 70-х роках, тобто тоді, коли довкола кн. Василя-Костянтина Острозького зібрався гурток інтелектуалів. У цей же час, як ми вже зазначали, спостерігається значна підтримка князем своїх Дубнівських монастирів. Таким чином, все виглядає логічно: разом з іншими православними інтелектуалами до Острога приїхав Іван (Вишенський), який, вирішивши присвятити своє життя служінню Богові, місцем для постригу обрав одну з Дубнівських обителей – як таку, що розташована неподалік Острога і якою всіляко опікувався кн. Василь-Костянтин.

У результаті поділу маєтків між синами Василя-Костянтина Острозького у 1603 р. власником Дубна і, відповідно, патроном місцевих монастирів став кн. Януш. Після цього нам відомі лише два записи (під однією датою), пов'язані з опікою кн. Василя-Костянтина над Спасо-Преображенською обителлю. В той же час ми не віднайшли свідчень про підтримку ченців кн. Янушем Васильовичем і хоча це не є доказом їхньої відсутності взагалі, вірогідно, що він мало цікавився своїми православними храмами, зокрема й Дубнівськими обителями. Після смерті Януша Острозького в 1620 р. монастир перейшов під владу його спадкоємців – зять кн. Олександра Янушевича Заславського з синами. Старший, Франциск (1-й Острозький ординат), помер наприкінці 1622 р., але ще в травні його брат Владислав Домінік скаржився на «Могошу Немировского, поручника роты его мл пана Гослицкого, стражника коронного», який їздив по селах Дубнівської волості і завдав «немало шкод под претекстом браня якихси незвычайных и правом забороненых стаций пенежных и бранем гвалтовным коней и волон в часы робочие в подводы» у підданих позивача. Зазначено,

що в монастирському маєтку М'ятині збитки становили 30 золотих [170, арк. 263–263 зв.]. У запису від 1623 р. монастир згадано як «дедичная маєтност» Владислава Домініка і «держава» Олександра, князів Заславських [174, арк. 568]. У подальшому у відомих нам документах саме Домінік фігурує як патрон монастиря. Щодо його батька маємо лише одне свідчення – він у 1624 р. надав монастирю статут «общого жития» [528, 1375], тобто запровадження тут кіновії за 30 років перед тим очікуваного результату не дало.

З кн. Олександром Янушевичем Заславським пов'язаний перехід монастиря до унії. Михайло Довбищенко зазначає, що київський унійний митрополит Йосиф (Рутської), приїхавши у грудні 1628 р. на Волинь, очевидно, на початку 1629 р. відвідав Дубно, де князь надав йому підтримку в справі поширення унії. Крім того, дослідник згадує лист митрополита від 9 січня цього ж року, в якому той сповіщав про перехід до унії трьох Дубнівських монастирів [479, 29], і опублікував інший лист Йосифа (Рутського) (без місця і дати, але написаний не пізніше червня 1629 р.), а саме «реляцію про візитацію» ним Волині в грудні 1628 – січні 1629 рр., де також йдеться про запровадження унії в згаданих обителях [438, 180]. Наведені свідчення не дають відповіді на питання щодо часу переходу монастирів до унії, однак маємо підстави казати, що це сталося принаймні за півроку до візитації митрополита. Так, у пізнішій копії одного запису (без дати) читаємо, що на Київському соборі (серпень 1628 р.) київський православний митрополит Йов (Борецький) казав проклинати уніата дубнівського архимандрита Касіяна (Саковича) [370, арк. 5–6 зв.]. На відміну від Дерманської обителі, де частина (мабуть, незначна) її підданих під час запровадження там унії відмовлялися хрестити, брати шлюби тощо в унійних священиків, свідчень про аналогічні дії з боку селян Дубнівського Преображенського монастиря не віднайдено. Правда, один інцидент фіксується, однак уже в 1633 р., тобто, вірогідно, в результаті загострення і так напружених стосунків між православними і уніатами Волині після смерті

короля Зигмунта III у 1632 році. Та й пов'язаний він не з монастирськими підданими, а з військовими дубнівського гарнізону. Микола Петров опублікував судовий декрет у справі нападу гайдуків на архимандрита Касіяна (Саковича) [537, 389]. У документі зазначено, що нападники (четверо православних) хотіли вбити настоятеля з ченцями за те, що вони були уніатами. Наголошено на ігноруванні православними гайдуками своїх унійних священиків і їх звернень до православного духовенства з інших маєтків для здійснення церковних відправ. Звісно, інцидент пов'язаний з протистоянням між православними та уніатами, але чи саме це було його головною причиною – не відомо. Можливо, «релігійне питання» лише посилило конфлікт, який з невідомих нам причин існував між архимандритом і згаданими гайдуками (вірогідно, тільки десятником, якому допомогли його товариші).

Зупинимося на питанні про Дубнівську архимандрию. У запису, датованому квітнем 1625 р., згадується жидичинський монах Олексій (Івашковський), а вже 15 липня 1626 р. він був намісником одного з Дубнівських монастирів. Відомо, що Жидичинська обитель у 1625 р. була унійною, отже, Олексій або змінив конфесію, або перейшов до унійної чернечої спільноти. Зміну конфесії заперечує те, що він у 1628 р. повернувся до унійного Жидичинського монастиря. Отже, Олексій (Івашковський) залишався уніатом. У Дубно в той час були два чоловічі монастирі (Спасо-Преображенський і Хрестовоздвиженський), які разом з жіночим Вознесенським увійшли до Дубнівської архимандрії, яку очолив Касіян (Сакович). Саме з ним пов'язують запровадження у згаданих монастирях унії. Правда, не з'ясовано, коли була утворена архимандрія. Дослідники, які наводять біографічні дані Касіяна (Саковича), про це не згадують, зазначаючи лише його перехід до унії в 1625 р. [466, 216] і те, що тоді ж він отримав від кн. Олександра Янушевича Заславського Дубнівську обитель [574, 403]. Інші називали різні роки утворення архимандрії: 1626 [590, 96] або 1630 [528, 1390; 559, 868]. Повертаючись до Олексія (Івашковського),

зазначимо, що перебування його як уніата в складі дубнівської чернечої спільноти в липні 1626 р. дає підстави твердити про запровадження там унії принаймні в цей час. Якщо це сталося при архимандриті Касіяні (Саковичу), а, найпевніше, так і було, то 15 липня 1626 р. він уже очолював Дубнівську архимандрию. Відомі документальні свідчення щодо попередніх настоятелів Дубнівських монастирів не суперечать цьому. Так, Геннадій (Ржищовський) згадується як настоятель Спасо-Преображенського монастиря впродовж 1622–1626 років [173, арк. 589; 174, арк. 568; 179, арк. 112; 317, арк. 956]. Щодо Дубнівського Хрестовоздвиженського монастиря, то останній відомий нам попередник Касіяна (Саковича) згадується 23 травня 1616 р. («отец Иоан, игумен чеснохрестский дубенский») [153, арк. 188].

Розглянуті свідчення дозволяють твердити, що принаймні один монастир у Дубно в липні 1626 р. був унійним. Можливо, дещо пізніше, після утворення Дубнівської архимандрії, й інші Дубнівські обителі стали унійними. Ймовірно видається такий перебіг подій: жидичинського ченця Олексія (Івашковського) за відсутності настоятеля в одному з Дубнівських монастирів запрошено до нього намісником (можливо, став ним, уже перебуваючи в цій обителі). Певні підстави для припущення щодо вакансії місця настоятеля в липні 1626 р. дає запис, у якому від імені намісника Олексія до актових книг занесена скарга. Пізніше, коли кн. Олександр Заславський запросив Касіяна (Саковича), Олексій повернувся до Жидичинського монастиря. Однак зазначимо, що скарга монастирського намісника від імені чернечої спільноти не обов'язково свідчить про відсутність у цей час настоятеля взагалі. Додамо, що настоятель міг тимчасово полишити обитель або з якихось причин бути не в змозі занести скаргу (наприклад, хвороба). На нашу думку, вірогіднішим є інший розвиток подій, коли перехід монастирів до унії був пов'язаний з утворенням архимандрії, очолити яку кн. О. Заславський запросив відомого церковного діяча Касіяна (Саковича) і це відбулося до 15 липня 1626 року. Під 1635 р. маємо найраніше свідчення про ігумена Дубнівської Хрестовоздвиженської

обителі Герасима (Кониського), а в 1639 р. його місце посів Геннадій (Жуховський), який залишався настоятелем ще в 1649 р. (див. «Дубнівський монастир Воздвиження Чесного Хреста»). Однак згадані ігумени були підпорядковані настоятелям Спасо-Преображенської обителі Касіяну (Саковичу) і Прокопію (Хмелевському), яких у документах називають «дубенскими архимандритами». До того ж в акті, поданому в 1659 р. козацькими послами на сейм, зазначено, що «монастырь архимандрии Дубенской и все тамошние монастыри и церкви насильно принуждены оставаться в унии, и все находятся во власти того же ксендза Хмелевского» [435, 317].

Землеволодіння

Село Загірці. У листі від 17 листопада 1574 р. кн. Василь-Костянтинович Острозький писав, що він, компенсуючи збитки своєму «приятелю и суседу» Антону Єловицькому, чий ґрунт був затоплений дубнівським ставом князя, дозволив тому «засыпати став ку ґрунту имения моего Загорецкого на розлою ставу манастырского» і побудувати млин [297, арк. 675 зв.]. Цей «чернецкий» став згадується також у запису від 23 серпня 1577 р. про розмежування маєтків кременецького гродського судді Антона Єловицького і кн. Острозького [45, арк. 108 зв.]. Отже, невідомо як щодо всього села, але принаймні його ставом у цей час ченці володіли. Найдавніше свідчення про монастирський маєток Загірці маємо під 1592 р. у привілеї кн. В.-К. Острозького щодо запровадження в обителі спільної форми чернечого життя [420, 94]. При занесенні в 1630 р. до актових книг згаданого привілею зазначено, що «все надання первшиє, манастырови Святого Спаса служащие, яко то село Мятин и Загорце, и в месте Дубне живучих, и десетину с пол дубенских, тому ж манастырови належачую, кнежа его мл пан воевода киевский ствержает» [323, арк. 1004]. Однак невідомо, хто і коли зробив надання. У запису 1594 р. кн. В.-К. Острозького названо дідичем Загірців, а ігумена – «держачим» [101, арк. 1389 зв.]. У дільчому акті 1603 р. село згадане як володіння монастиря [526, 46]. Маємо скаргу ігумена в 1597 р. на

дубнівських підданих, які захопили загорецький ґрунт, після чого кн. Василь-Костянтин Острозький листом від 8 червня наказав покарати порушників [527, 1280]. Останнє відоме свідчення про належність Загірців чернечій спільноті – перелік повинностей монастирських підданих з цього села, складений у 1631 р. згідно з інвентарями Януша Острозького і Владислава Домініка Заславського. Відповідно до нього «дворищные» зобов'язані працювати взимку три дні щотижня і влітку – чотири, давати по дві маці вівса і по вісім литов. гр. з вола. «Підсусідки» відпрацьовували відповідно по два і три дні, а на Великдень кожен давав курку з десятьма яйцями; кілька підданих разом давали гуску (чотири підсусідки і два «тяглых») [528, 1381]. Хоча до середини XVII ст. інших свідчень про цей монастирський маєток не віднайдено, він залишався церковним, бо відомо, що обитель володіла ним у 1774 році [404, арк. 45].

Згідно з тарифом подимного 1629 р. у Загірцях нараховувалося 26 димів, дідичем названо кн. Анну Острозьку, а посесором – Станіслава Закревського [453, 40], однак, ймовірно, в цьому випадку згадано не монастирське, а інше село з такою ж назвою.

Село М'ятин. У 1448 р. кн. Юрій Васильович Острозький продав його брату Івану [446, 544]. Хоча впродовж тривалого часу про маєток нічого не відомо, він, вірогідно, залишався серед володінь князів Острозьких. У 1562 р. сказане підтверджується документально, бо, як скаржився Гнівош Воронович, дубнівський урядник кн. Василя-Костянтина Острозького, на Яна Якубовича Монтовта Коблинського, той 28 грудня згаданого року «наехал мощно гвалтом до имени князя Єго Мсти Мнятина» [65, арк. 10]. Однак ми не знаємо, чи було село в цей час монастирським. Василь Переговський згадує під 1588 р. скаргу ігумена на дубнівського старосту Каспара Мошковського з приводу заподіяння збитків м'ятинським підданим позивача: «за розказанем твоим, подданым села Мятина монастырским, великие кривды и грабежи чинити кажеш» – забирали коней (одного «пограбил» дубнівський годинниковий майстер), а у чоботарів – оброблену шкіру. 4 грудня

зазначеного року князь наказав повернути відібране [527, 1272]. Вірогідно, в цей час усе село належало обителі, хоча наведений запис дозволяє твердити лише про те, що частина м'ятинських підданих були монастирськими. Під 1592 р. маємо найдавніше документальне свідчення про належність М'ятина чернечій спільноті, яка володіла ним уже певний час (див. «Село Загірці»). Відомі згадки про монастирські озера (1595 р.) і корчму (1597 р.) в селі [527, 1279]. Упродовж наступних 20 років свідчення про монастирський маєток М'ятин не відомі, а 30 березня 1623 р. у зв'язку із скаргою архимандрита Геннадія (Ржищовського) возний їздив до цього села, де оглядав «тело забитого подданого з Мятина манастырского» [174, арк. 568].

Під 1631 р. В. Переговський наводить перелік повинностей підданих цього села (згідно з інвентарями Януша Острозького і Владислава Домініка Заславського) на користь монастиря: з дворища мали відпрацьовувати чотири дні щотижня, починаючи від свята Покрови Пресвятої Богородиці і до Юрія, а від Юрія до Покрови – п'ять днів, давати по дві маці вівса і вісім литов. гр. з вола, грош «пороховой, сторожовой, польный и бирчый», крім того, впродовж року надавати дві великих підводи, а малих – скільки буде потрібно. «Підсусідки» в згадані періоди працювали відповідно по два і три дні щотижня і щороку давали по половині золотого, а на Великдень – по десять яєць з куркою. Два «тяглых» підданих, так само як і чотири підсусідки разом, давали гуску. Піддані, які ловили рибу у м'ятинських ставах, платили по половині золотого «чолнового», а щочетверга та щонеділі приносили ченцям рибу на два литов. гроші [528, 1381].

Маємо свідчення про м'ятинську корчму. Так, у 1597 р. ігумен Василій скаржився на дубенських митників Нахима та Іцхака, які почали забирати доходи з неї. У листі від 27 травня кн. В.-К. Острозький писав, що митники ніколи не мали відношення до корчми, лише дубнівським міщанам дозволялося возити до М'ятина пиво та мед і там «шинковат», а за це вони з кожної бочки будь-якого напою (за винятком горілки) давали два гроші ігумену і один – митнику [527, 1279]. У 1599 р. ігумен Ісакій з ченцями

скаржилися на дубнівських митників, які забороняли їм у монастирській броварні варити пиво для власних потреб і «палити горелку» для приїжджих гостей. Князь вирішив суперечку на користь позивачів, аргументуючи тим, що це – давній звичай, до того ж митникам від цього не буде збитку [527, 1281]. Вірогідно, згадана броварня була у М'ятині.

У березні 1650 р., як свідчив монастирський підданий, у передмісті Дубна, «названого Волиця, яко и помененому селе Мятине» разом нараховувалося 54 дими [290, арк. 649].

Володіння в м. Дубно. Найдавніше свідчення про населення дубнівського передмістя Волиця маємо під 1588 р. (див. «Пожертви вірних»). Василь Пероговський згадав лист від 23 червня 1604 р., в якому Василь-Костянтин Острозький писав, що його предки відписали монастирю міщан з усіма їхніми ґрунтами, «на паркани сидящих», а також «на Волице за брамою Луцкою». Однак, як скаржився архимандрит, міщани почали відбирати ці землі позивачів. Князь наказав дубнівському старості дотримуватися давнього розмежування монастирських володінь [527, 1283]. Інше свідчення про монастирських волицьких підданих датоване 1608 р., коли 11 грудня князь у зв'язку із скаргою настоятеля заборонив міщанам «под карністю суровою замковою» збирати з них податки [400, арк. 2 зв.; 527, 1284]²². Із судового позову від 20 червня 1633 р. з приводу скарги волинського підстоля Габріеля Стемпковського на дубнівського архимандрита Касіяна (Саковича) дізнаємося, що в квітні зазначеного року піддані позивача з села Лішня (дев'ять осіб з сім'ями і майном) утекли «до маєтности в м Передместя Дубенского, державы на тот час отца Касиана» [220, арк. 437].

Відомо, що в 1631 р. монастирські піддані з дубнівського передмістя Волиця давали архимандриту по половині золотого, платили також «пороховое і сторожевое» (ймовірно, по грошу, див. «Село М'ятин»), крім

²² Дата цього запису викликає сумніви, беручи до уваги те, що Василь-Костянтин Острозький помер наприкінці 1608 р., а перед тим тривалий час перебував у тяжкому стані.

того, мали щотижня працювати два дні [528, 1381]. На березень 1650 р. у передмісті Волиця і селі М'ятин разом нараховувалося 54 дими [290, арк. 649].

У 1593 р. сталося непорозуміння між чернечою спільнотою і дубнівським старостою: троє дубнівських підданих оселилися на монастирських ґрунтах, але їхня рілля залишилася серед володінь кн. Василя-Костянтина Острозького. Постало питання: на чію користь йдуть повинності цих підданих? 14 березня князь вирішив суперечку на користь ченців [400, арк. 2; 527, 1276]. 12 жовтня 1597 р. кн. В.-К. Острозький відписав обителі дубнівських підданих з усіма їхніми повинностями, які оселилися на чотирьох монастирських городах [527, 1280]. Ймовірно, зазначені дубнівські міщани були з передмістя Волиця, а, можливо, це ті церковні піддані, що окремо згадані в документі під 1631 р. як такі, що мешкали в місті й давали з половини волоки разом з «писчим, бирчим и сторожевым» по півтора золотих. Ті, хто не мали півволоки, платили з дима по золотому. Всі вони відпрацьовували по два дні щотижня і, крім того, повинні навесні два дні орати на «паранину» [528, 1381].

Нелокалізовані ґрунти. Під 1594 р. згадується монастирський ґрунт «закоп Здановский», про який відомо, що він був «под чернецкою греблею» на «Бродском» шляху (26 липня кн. В.-К. Острозький заборонив дубнівському старості косити на ньому сіно) [527, 1275]. Інші свідчення про нього невідомі.

Отже, монастир володів двома селами і в передмісті Дубна ґрунтами з підданими. У М'ятині були броварня і корчма, доходи від яких йшли ченцям.

Пожертви вірних

Василь Пероговський у своїй розвідці наводить свідчення з «Книги, заключающую в себе фундушевые документы бывших Дубенских Преображенского и Крестовоздвиженского монастырей» (зберігалися в архіві Почаївської Успенської Лаври), а саме записи кн. Василя-Костянтина Острозького. Зазначено, що людина, яка в 1721 р. здійснила їх опис, зробила

таку примітку: дубнівські монастирі («опатство Дубенское») фундовані предками згаданого князя, але відсутність документів можна пояснити тим, що в давні часи пожертви не завжди підтверджувалися письмово або ж привілеї могли бути знищені пізніше під час війн та інших надзвичайних ситуацій. Однак їхня відсутність не перешкоджала монастирям користуватися наданими маєтками і пільгами. При Василі-Костянтині Острозькому почастишали випадки зловживань з боку князівських урядників та дубнівських орендарів, і як відповідь на скарги ченців князь своїми привілеями підтвердив обителям їхні давні права на певні володіння [526, 1268]. Ми не мали можливості користуватися згаданою «Книгою», однак частину фондушних записів віднайшли в актовій книзі, куди їх вписали в 1630 році [323, арк. 1004]. Записи збереглися не повністю, так само як і пізніші польськомовні копії [399, арк. 1–6], тому дослідження В. Переговського залишається важливим джерелом інформації з цього питання. Частину свідчень ми вже згадали (див. «Землеволодіння»), тепер у хронологічній послідовності подамо інші, яких немає в актовій книзі. Так, у 1571 р. князь дав рибалку «для вольного» вилову риби зі ставу біля монастиря, зазначаючи, що ченці й до цього часу мали право користуватися дубнівськими ставами, але воно не було задокументоване [527, 1270]. У серпні наступного, 1572 р. обитель отримала право на щорічну десятину збіжжя з полів між селом Головчиці та Дубном (правда, ті, хто «нивы новы проробил», упродовж трьох років з цих «проробков» десятини не давали). 14 червня 1585 р. кн. Василь-Костянтин Острозький писав дубнівському наміснику про скаргу ігумена Антонія на теслів, найнятих «для робения церкви и инных домов в манастыру»: вони взяли гроші, але так нічого й не зробили. Князь наказав примусити їх виконати своє зобов'язання і, крім того, наголошував на необхідності своєчасного отримання монастирем від дубнівських митників 20 000 солі²³. Ймовірно, вони мали віддавати певний

²³ Одиниці виміру не зазначені, так само, як і в запису аналогічного змісту під 1592 роком [323, арк.1004–1006 зв.].

відсоток від мита на сіль. У зв'язку зі скаргою ченців щодо вирубаня їхнього лісу («борок Котовский, который издавна надан тому монастирю») князь 21 червня 1588 р. заборонив підданам села Крупа, а також «волощаном нашим околичным» [з дубнівського передмістя Волиця? – С. Г.] це робити під загрозою штрафу 20 кіп гр., а 20 червня 1592 р. дозволив ченцям брати для власних потреб дерево в дубнівських лісах (цим правом обителі користувалися ще в 1720 р. [401, арк. 1–4]). У 1595 р. ігумен скаржився, «иж им мытницы ведля фундуша, або старого звичаю у млыне без мерки молоти збожа на монастир не допускают», після чого 8 березня князь дозволив позивачам молоти в дубнівських млинах збіжжя і солод у будь-якій кількості, але тільки для власних потреб. Конфлікт, вірогідно, не було залагоджено, бо 10 жовтня 1596 р. князь наказав дубнівським митникам не перешкоджати монастирю реалізовувати це право.

Були у ченців й інші претензії до митників: у тому ж 1595 р. вони скаржилися на одного з них (Нахима), який ловив рибу в м'ятинському озері, чим завдав позивачам збитків більш ніж на 100 золотих. 10 березня кн. Василь-Костянтин наказав відновити справедливість. У 1598 р. ченці попросили його допомогти з воском для свічок і той не лише забезпечив ним Дубнівські обителі, а й для того щоб «по церковных молитвах ведлуг правил Св. Отец и типиков уставу церковного братия в нарочитые дни праздников мели в трапезе утешение», наказав щорічно з бортних дерев у селі Студянка давати кожному монастирю відро меду. 10 березня 1599 р. монастир набув право брати дерево в Повчанському лісі, а наступного року – ловити рибу в дубнівських ставах у будь-який час, для чого князь призначив спеціального рибалку. 2 травня 1600 р. кн. В.-К. Острозький дозволив монастирям ловити рибу «тригубицей» в обох дубнівських ставах у будь-який час і призначив кожній обителі по рибалці. У Спасо-Преображенського монастиря з цим виникли проблеми, бо через три місяці (14 серпня) князь підтвердив ченцям право ловити рибу і заборонив дубнівському старості залучати рибалку до замкових робіт. У 1602 р. ігумен Іларіон скаржився на дубнівського митника

Лезаря (Лейзора), який «над стародавний звичай» вимагав від монастиря «чоповое» і князь заборонив це робити. Від 27 червня 1607 р. маємо два листи Василя-Костянтина Острозького: у зв'язку із скаргами ігумена він заборонив дубнівському старості примушувати монастирських підданих «до работ незвычайных замковых», а пану Палуцькому псувати монастирські бортні дерева [527, 1270–1284].

Крім згаданих пожертв від кн. В.-К. Острозького маємо свідчення про те, що Євфрузіна Потіївна Олександрова Словицька в заповіті 1635 р. просила поховати її там, де захоче її чоловік, але бажано в Дубнівській Спасо-Преображенській церкві, відписавши 200 зол. тому монастирю або церкві, в якій вона знайде вічний спочинок [1, арк. 163 зв.]²⁴. Зазначимо, що в другому заповіті від 6 жовтня 1639 р. Євфрузіна Словицька заповіла поховати її в Мильчанській обителі, що й було зроблено, а Дубнівській Преображенській відписала 30 зол. і ще 50 – своєму духівнику о. Атанасію, який, можливо, був з цього монастиря [1, арк. 58].

Таким чином, усі пожертви, за винятком однієї (з похованням), зроблені патронами монастиря – князями Острозькими, з яких лєвова частка належить кн. Василю-Костянтину.

Персоналії

Віднайдено свідчення про 13 настоятелів і 9 ченців (див. «Додаток А»).

*

*

*

Отже, рік заснування монастиря невідомий. Найдавніше документальне свідчення про нього маємо під 1571 р., але ймовірно, існував уже в середині XV століття. До кінця досліджуваного періоду обитель перебувала під патронатом князів Острозьких, пізніше – Заславських. Перехід до унії стався, вірогідно, в 1626 р. (не пізніше середини 1628 р.).

²⁴ Про бажання Євфрузіни Словицької бути похованою в Дубнівському Спасо-Преображенському монастирі згадував М. Довбищенко [478, 88].

Жидичинський монастир Воскресіння Христового, жіночий
[с. Жидичин; тепер – с. Жидичин Ківерцівського р-ну Волинської обл.].

У 1634 р. уже існував: під 11 жовтня маємо документальне свідчення про його черницю Марину Гулевичівну (див. «Персоналії»). Беручи до уваги те, що раніше вона входила до складу монашої спільноти Четвертенського Богородичного монастиря (згадується в 1623 р.), можна припустити заснування Воскресенської обителі за ініціативи, принаймні згодою її племінника Атанасія (Пузини), який у 1633 р. став архимандритом Миколаївського монастиря в Жидичині й невдовзі фундував там жіночий для своєї родички.

Воскресенська обитель була невеликою – «манастырек» у свідченні возного про віднесення в жовтні 1634 р. судового позову «законничке» Марині Гулевичівні, на яку скаржилася Маруша Гулевичівна Якубова «Лишчина» з приводу привласнення майна її померлого чоловіка («о взяте запису на тысечу золотых полских, также и инши речи, кони, шаты, пенези») [224, арк. 1071 зв.]. У листопаді 1634 р. Луцький гродський суд розглядав цю справу і прийняв рішення на користь Маруші Гулевичівни, однак майно вона не отримала, після чого звернулася до Люблінського трибуналу. Результатом був «Декрет баниции в суде Головном трибуналском на консерватах воєводства Волынского в року прошлом, 1636, през тую ж вышменованую панюю Лисчиную и потомков ее, поводов, на велебной в Бодзе Марине Гулевичовне Балабановой, законнице релии Грецкое, позваной» [238, арк. 75 зв.–77]. Вірогідно, це була приватна (родинна) справа ігумені, яка не стосувалася монастиря. Зазначимо, що Марина і в чернечому стані залишалася досить заможною людиною, про що свідчить її позика 3 000 зол. іншій своїй родичці – Галшці Гулевичівні Стефановій Лозчиній (у вересні 1636 р. борг ще не було повернуто) [229, арк. 1084].

За підтримки Атанасія (Пузини) Воскресенському монастирю були створені всі необхідні умови для існування і він ставав дедалі відомішим серед місцевого населення. Сказане підтверджується бажанням окремих осіб

прийняти в ньому чернечий постриг, як, наприклад, це зробила Полонія Остафіївна Свищовська («в стане законном инокиня Парасковья»), після чого 13 березня 1636 р. вона відписала на користь обителі свій посаг («всю зуполную част мою в добрах Свисчове и Надчичах»), назвавши Атанасія (Пузину) «паном добродеею, опекуном, пастыром и преложоном нашом» [229, арк. 371].

Свідчень про обитель після 1636 р. не віднайдено. Зазначимо, що Марина Гулевичівна в лютому 1639 р. отримала місце ігумені Дубицького Введенського монастиря. Це можна пояснити тим, що в 1638 р. король Владислав IV передав Жидичинський Миколаївський монастир уніатам, а Атанасій (Пузина) став луцьким владикою. Невідомо, чи продовжила своє існування Воскресенська обитель, навіть якщо і так, то вона мала стати унійною. Отже, Марина перейшла до Дубицького монастиря, який перебував у подаванні луцьких єпископів.

Персоналії

Віднайдено свідчення про ігуменю та черницю (див. «Додаток А»).

*

*

*

Монастир, вірогідно, заснував Атанасій (Пузина) і в такому разі це сталося не раніше 1633 р., тобто вже тоді, коли він отримав під свою владу село Жидичин (як архимандрит місцевої Миколаївської обителі). В 1634 р. жіночий Воскресенський монастир існував і залишався під патронатом Атанасія й після того, як у 1635 р., згідно з королівським привілеєм, той став луцьким владикою, а Миколаївську обитель передали уніатам. Ймовірно, монастир функціонував до кінця досліджуваного періоду, перебуваючи в православ'ї.

Жидичинський монастир Святого Духа, жіночий [с. Жидичин].

Найдавніше свідчення маємо в скарзі 1616 р. архимандрита Жидичинської Миколаївської обителі Гедеона (Балабана) на Ілляша Петровича Сулятицького, який вночі з 23 на 24 листопада разом із

озброєними слугами напав на «манастырец девичый, тут в Жыдичыне, где с покоем черницы пры церкви Светого Духа мешкане свое мают». Згідно із скаргою відповідач увірвався до обителі, «в окна до келий и в дверы бил, колатал, самых особ, там мешкающих, словы соромотными, торгаючысе на учтливое их, лаял, соромотил, которыйи страхом знятыє, будучы ледво живи zostали», однак до келій потрапити не зміг [115, арк. 99]. Гедеон (Балабан) звинувачував Ілляша Сулятицького ще в одному нападі на жіночий монастир – уночі з 5 на 6 лютого 1617 року. Цього разу І. Сулятицькому за допомогою хитрощів вдалося проникнути до келії черниці Марти (Закревської), яку він почав ображати, навіть хотів побити, але її врятувало втручання священника місцевої Воскресенської церкви Стефана Криницького [152, арк. 166 зв.]. Зазначимо, що до цих свідчень потрібно ставитися критично, бо впродовж кількарічного конфлікту між архимандритом та І. Сулятицьким було багато взаємних звинувачень, які суперечили одне одному, та й сама Марта спростовувала наведені закиди на адресу Ілляша.

Святодухівський монастир фігурує також у звинуваченні (1618 р.) Ілляшем Сулятицьким підданого Миколаївської обителі Парфена Рачка у згвалтуванні «неволници и вихованици» позивача Федори, яку він привіз із Московського походу і «дал єе до монастыра Жидичинского, до Марты Закревщанки Русецкое, черницы, абы она, наперед в боязни Божой там жиючи, пану Богу служит, потом цнот, вшеляких обычаев и иных потребных єе забав, яко шитя и тому иных подобных и потребных цвичиласе, яко на местцу таком, которое правом Божиим и правом посполитым єст обезпечоное и обварованое, отдавши єе той то черници, яко служебницу, и умовивши з нею за плату ей за старане и працу, которую бы коло неє мела» [154, арк. 425]. Пізніше архимандрит Гедеон (Балабан), намагаючися позбавити І. Сулятицького підстав для скарг з цього приводу, за допомогою іншого ченця викрав Федору із Святодухівського монастиря і сховав у свого приятеля [469, 68–76].

Під 1618 р. маємо свідчення возного, який «в ден светого апостола Петра и Павла, свята руского» на прохання Марти (Закревської) був у неї в обителі як свідок повернення їй Яном Павловичем «полтретяста золотых полских долгу pozyчоного», але той грошей не віддав [156, арк. 253]. Вірогідно, це – особиста справа Марти і з монастирем не пов'язана.

Наприкінці 1620 р. помер Гедеон (Балабан) і король Зигмунт III передав Жидичинський Миколаївський монастир уніатам [«увязане» архимандрита Никодима (Шибенського) відбулося 25 травня 1621 р.]. При Гедеоні (Балабані) Святодухівська обитель була православною, але чи залишалася вона такою після його смерті? Під 1621 р. маємо свідчення про її черницю Анастасію (Закревську), яку в запису 1617 р. названо «инокиней» унійного Луцького Успенського монастиря [153, арк. 602]. Отже, якщо Анастасія змінила монашу спільноту до кінця 1620 р., то вона змінила конфесію, якщо після, то питання конфесійної належності Святодухівської обителі в 1621 р. залишається відкритим. На нашу думку, вірогіднішим є те, що монастир залишався православним і це, мабуть, спричинило його ліквідацію уніатом Никодимом (Шибенським) через кілька тижнів після отримання ним під свою владу Жидичинської Миколаївської обителі. 14 червня 1621 р. Марта і Анастасія (Закревські) позивали його, «иж он особою своею нашедши на мешкане» їхнє при церкві Святого Духа в Жидичині, яке вони побудували за власні гроші та «з жебранины помочю приятель своих». Архимандрит усе забрав, а їх самих «подеспектовал и побил, и з мешканя повыганял» [420, 503]. Інших свідчень про Святодухівський монастир не віднайдено, хоча церква фігурує в скарзі 14 липня 1638 р. київського унійного митрополита Рафаїла (Корсака) (незадовго перед цим він отримав Жидичинську Миколаївську обитель) на жидичинського посесора Яна Стремецького, який «спустошил» село і, крім того, в місцевій Святодухівській церкві тримав своє майно, худобу і навіть мисливських собак («хорты, выжле и свине трымал») [420, 741]. У 1641 р. на Я. Стремецького скаржився наступник Рафаїла (Корсака) – митрополит Антоній (Селява): «до прислуханя всказаня вины [...]

взглядом зпрофанованя церкви Божое през позваного в Жыдичине заложеня Светого Духа за резиденции его там хованя зачим в ней и замыканя псов и инших поробеня ясцесов» [254, арк. 463]. Зазначимо також, що в 1644 р. Яна Стремецького з цього ж приводу позивав жидичинський архимандрит Никифор (Лосовський), але подальший перебіг подій нам невідомий [469, 121].

Персоналії

Маємо згадки про 2 черниць (див. «Додаток А»).

*

*

*

Найдавніше свідчення про жіночий православний Жидичинський Святодухівський монастир маємо під 1616 р., був ліквідований, вірогідно, в 1621 році.

Загаєцький монастир Св. Йоана Милостивого, чоловічий [с. Загайці; тепер – с. Великі Загайці Шумського р-ну Тернопільської обл.].

Заснований 1637 р. (фундушний запис від 28 серпня) Іриною Миколаївною Боговитинівною Козерадзькою, дружиною Костянтина Ярмолинського. В монастирі «религии Греческое старожитное, не в Унии, але в Православии будучи, регулы святого Василия Великого общого жития» завжди повинні бути серед ченців три священники і диякон «для отправованя хвалы Божое». Місце настоятеля на прохання фундаторки і «с поданя» київського митрополита Петра (Могили) пожиттєво посів Антоній (Рудницький), після його смерті ігумена мали обирати самі ченці, а «подавати и конфирмовати» київські православні митрополити. Ірина Ярмолинська добре забезпечила обитель матеріально, відписавши ченцям поля, ґрунти, сади і став «Ступный» з млином. Про значні розміри монастирських володінь свідчить те, що для їх розмежування мали насипати 29 «копцов» (у фундушному запису докладно визначено, які саме ґрунти відійшли чернечій спільноті). Ченцям дозволили на їхніх землях селити підданих і будувати фільварки, а у випадку зупинки монастирського млина

вони могли користуватися «без черги и мерочек» горбовецьким, загаєцьким і новоставським млинами. Крім того, обитель мала щорічно отримувати по 100 кіп жита і вівса, по 50 кіп пшениці та проса, а кожен з тих підданих у п'ятьох селах Ірини Ярмолинської, які «сено робили и робят», був зобов'язаний давати віз сіна вартістю не менш як півгривні (тобто 24 пол. гр.) [436, 63].

Ірина Ярмолинська 23 лютого 1646 р. заповіла монастирю 1 000 зол. на церковне начиння і просила поховати її в ньому. До того ж доручила синові заснувати у Загайцях шпиталь [2, арк. 2; 477, 495]. Зауважимо, що деякі дослідники подають її тестамент під 8 вересня 1649 роком [546, 852; 583, 106]. Крім того, Я. Гіжицький зазначав, що після смерті І. Ярмолинської її син Ян дав обителі поле з ґрунтами «Дворище» і «Замчище» [583, 106].

Збараський монастир [м. Збараж; тепер – м. Збараж Збараського р-ну Тернопільської обл.].

Ян Гіжицький зазначає, що документальні свідчення про фундацію обителі не відомі, маємо лише кілька згадок про це в її рукописній «Історії» (XVIII ст.). Згідно з ними, монастир засновано в 1480 р. князями Василем і Семеном Збараськими. Справді, Василь Васильович у результаті поділу маєтків з братами отримав Збараж у 1463 р., але він помер у 1474 році. Я. Гіжицький вважав ймовірними два варіанти: або фундація відбулася не в 1480 р., або кн. Василь почав будувати обитель, а закінчив справу його син Семен Старший. Дослідник додав, що нібито обидва князі поховані в монастирі, який існував до 1525 року. До кінця досліджуваного періоду він не був відновлений, це зробив у 1678 р. кн. Дмитро Єжи Вишневецький [583, 120–122].

Клеванський монастир Св. Миколая Чудотворця [м. Клевань; тепер – смт Клевань Рівненського р-ну Рівненської обл.].

У 1450 р. великий князь литовський Свидригайло Ольгердович передав у володіння кн. Михайлу Васильовичу Чорторийському маєтки, серед яких був і «монастыр Светого Николы на Клевани над Студлем же ис церковным

дворищом ис Плескачовским» [423, 59]. Інших документальних свідчень про цей монастир не віднайдено. Правда, Микола Петров, посилаючись на документ з архіву Почаївської Успенської Лаври, твердив про його заснування в 1490 р. кн. Федором Михайловичем Чорторійським [532, 69]. Зазначимо, що про обитель не йдеться в тих записах, у яких, за умови її існування, про неї мали б згадати. Так, 13 січня 1586 р. датовано судовий позов у зв'язку із скаргою опікунів кн. Олександри Іванівни Чорторійської на її стрія кн. Юрія Івановича, який відібрав від неповнолітньої Олександри «местечко Клевань, иншиє местечка, имена, до него належачиє, а меновите Заставьє, Смарфово, половицу места Белево, Пересопницу, Шостаков, Макотерт, Дядковичи» та інші села [93, арк. 258 зв.]. Через десять років, записом від 27 серпня 1596 р., Олександра Іванівна «тую всю половивцу мою во всех именах отчизных, мне, Александре Яловицкой [на той час вона була дружиною Миколи Єловицького. – С. Г.], правом приржоним во всем ровную, от его млсти княжати Юря Чарторыского, пана стрія моего, належачую», в тому числі в «замку и в месте Клеваню», продала цьому князю за 8 000 кіп литов. гр. (20 000 зол.) [64, арк. 223 зв.; 303, арк. 17 зв.]. Через три тижні, 7 вересня, возний «увязал» Юрія Івановича Чорторійського в «половицу в замку и месте Клеванском, в местечку Белеве, у дворах, фолваркох, в селех всех, в повете Луцком лежачих, и здавна до Клеваня належачих, зо всеми грунты, до них належачими» [105, арк. 742]. У свою чергу, Юрій Чорторійський записом від 4 вересня 1598 р. подарував Клевань своїй дружині кн. Олександрі Андріївні Вишневецькій. Монастир також не згадано, хоча серед інших відписаних маєтків бачимо «монастыр и село Пересопница [...] к тому половицу монастыра Земна» [304, арк. 216 зв.]. Не згадується обитель і в інвентарі «мастности небожчика» кн. Юрія Івановича Чорторійського на Клевані, складеному 3 травня 1605 р., в якому докладно описано Клеванський замок з фільварками та селами [127, арк. 440 зв.–453 зв.], а також у запису від 25 червня 1618 р. Андрія Юрійовича Чорторійського (на той час був ченцем з ім'ям Адріян) «на дароване

вечистое все маєтности своє у воєводстве Волинском» рідному братові Миколаю, в тому числі «замок и место Клеван» [313, арк. 698].

Княгиня Ганна Кузьмівна із Заславських Іванова Чорторійська в заповіті від 23 квітня 1572 р. просила поховати її «в церкви клеванской Тройцы Светое, а священники тутошние повинні провод и до сорока дня памет чинити» [71, арк. 238 зв.]. На нашу думку, цей документ також певним чином свідчить про відсутність монастиря в Клевані, бо, радше, княгиня саме його, а не церкву обрала б місцем свого вічного спочинку в своєму маєтку²⁵. Ми вже згадували під 1450 р. монастирське Плескачовське дворище, однак відомо, що в жовтні 1570 р. Михайло Ігнатович Джуса за 60 кіп литов. гр. продав Михайлу Павловичу «дворище Плескачовское Костюкова» [296, арк. 216 зв.]. Якщо йдеться про те саме дворище, то перебування його в приватному володінні також є аргументом на підтвердження думки про те, що в цей час Клеванська обитель уже не існувала.

Деякі дослідники писали про передачу монастиря клеванським єзуїтам кн. Миколаєм Єжи Юрійовичем Чорторійським у 1630 році [530, 122; 550, 634]. Ми не маємо документального підтвердження цьому, але, справді, могли віддати споруди вже давно не існуючого монастиря. Щодо єзуїтів, то тут ситуація подібна до тієї, яку бачимо навколо Пересопницької обителі у випадку з «мансіонарами», тобто тимчасовими кліриками, але без зазначення ордену. А. Сендульський пояснював, що в Клевані єзуїти не відкривали школи, бо мали іншу мету – місіонерство, тому, наприклад, «Starożytna Polska» не називає їх єзуїтами, «а только мансионарами или миссионерами» [550, 634].

*

*

*

Отже, монастир існував у другій половині XV ст., але до 80-х років XVI ст. був ліквідований. Зазначимо, що в другій половині 50–60-х років

²⁵ Під 24 березня 1575 р. маємо запис: «во имену еє мсти княгини Ивановое Чорторыское кнегини Ганны Кузьманны Жеславского у месте Клеванском» [73, арк. 110 зв.].

XVI ст., вірогідно, припинив своє існування Літовизький Миколаївський монастир, власниками якого були князі Олександр та Іван Федоровичі Чорторійські. В середині XVI ст. Олександр Чорторійський відібрав маєтки від іншої своєї обителі – Зимнівської Успенської [470, 140–182]. Ймовірно, згадані князі мало цікавилися своїми монастирями і саме під час їхнього володіння Клеванню була ліквідована місцева обитель, тобто це сталося в 40–60-х роках XVI століття.

Корецький монастир Успення Пресвятої Богородиці, жіночий
[м. Корець; тепер – м. Корець Корецького р-ну Рівненської обл.].

Коли і ким заснований – невідомо. Більшість з тих, хто писав про цю обитель, пов'язували її фундацію з інформацією в заповіті кн. Богуша Федоровича Корецького від 21 червня 1576 р., у якому він згадував фундуші, надані ним монастиреві, і наказував сину Юхиму не позбавляти ченців відписаного на їхню користь [419, 97]. Саме це дало підстави дослідникам визнати Богуша Корецького засновником обителі [508, 400; 487, 109; 501, 19; 591, 26]. Однак, на нашу думку, мав рацію А. Сендульський, який зазначав, що не викликають сумнівів пожертви монастиреві від князя, але питання про особу засновника залишається відкритим [551, 935]. Додамо, що найдавніше відоме документальне свідчення про монастир датоване 1573 р., коли луцький земський суддя Гаврило Бокій Печихвостський у заповіті від 26 липня відписав своєму духівникові – корецькому архимандриту Тимофію – дві копи литов. гр. (п'ять зол.) і просив повернути Олександрю Лагодовському «книгу Кирила Єрусалимського», яку він узяв на певний час, а потім позичив згаданому Тимофію [62, арк. 258]. Про обитель в останній чверті XVI ст. практично нічого невідомо. Можемо лише згадати заповіт Бориса Івановича Совароського під 1585 р., у якому він просив поховати його тут і згадав свого духівника – корецького архимандрита Михаїла [7, арк. 276]. Вірогідно, в цей час монастир був жіночий, хоча документально це підтверджується лише з 1626 р. (див. «Додаток А»).

Після смерті кн. Богуша Корецького обитель залишалася в подаванні його нащадків: сина Юхима († 1612 р.), внука Самійла Юхимовича († 1622 р.), а Софія Юхимівна († 1633 р.) була ігуменею цього монастиря, взявши з чернечим постригом ім'я «Серафима». Правда, кн. Анна Самійлівна Корецька записом від 6 травня 1637 р. добровільно відмовилася від своїх прав патрона, зазначивши, що вона з нащадками та посесори її маєтків не можуть втручатися в діяльність монастиря [237, арк. 703–705 зв.; 328, арк. 764–766 зв.]. Згідно з цим записом возний 29 серпня 1637 р. «подал» монахиням Корецьку обитель [239, арк. 563 зв.]. Незважаючи на відмову княгині втручатися в справи чернечої спільноти, князі Корецькі залишалися власниками монастиря. Так, Самуель Кароль, двоюрідний брат Анни Самійлівни, записом від 27 червня 1640 р. підтвердив черницям їхнє право на фондуш, зроблений його тіткою, ігуменею Серафиною [231, арк. 5 зв.], тобто право на володіння маєтками (див. «Землеволодіння»).

У документах простежується підпорядкованість монастиря київському православному митрополиту Петру (Могили). Так, у 1634 р. він висвятив ігуменею Серафину (Ярмолинську), яка в 1638 р. скаржилася на Юрія Немирича «с притомністю» митрополита, а в 1645 р. «за дозволенем» Петра (Могили) уповноважила певних осіб захищати інтереси чернечої спільноти в судах (докладніше про це – далі). Вірогідно, ігуменя Серафима (Корецька), зацікавлена у впливовому покровителі для обители, зупинила свій вибір на митрополиті Петрі (Могили), який залишився безпосереднім церковним зверхником монастиря до своєї смерті в 1647 році.

У записах знаходимо згадки про те, що Корецький Успенський монастир був «закону святого Базилега», тобто з кіновійною формою чернечого життя.

У зв'язку з невеликою кількістю віднайдених свідчень про обитель нам невідомі різноманітні конфлікти, суперечки, в яких брала участь чернеча спільнота. Однак вони були і це підтверджується тим, що записом від 19 липня 1645 р. ігуменя Серафима (Ярмолинська) «за дозволенем»

митрополита Петра (Могили) уповноважила чернігівського граничного коморника Прокопа Верещаку, Яна Зубрича Волосовича, Захара Дідковського, Філона Ульчицького і Федора Сусла захищати інтереси Корецького і Клинецького монастирів у будь-яких судах [273, арк. 602].

Відомі кілька корецьких орендарів. Так, у липні 1598 р. кн. Юхим Корецький передав Корець, «то єст мешчан з их вшелякою повиностю, также и села, ку нем належачиє» в заставне володіння межиріцькому єврею Анахиму Мошковичу (до того ж, степанському орендареві) [109, арк. 251 зв.]. У вересні 1598 р. згадується «Єся Ициєвич, арендар корецький» [110, арк. 43], а в квітні 1616 р. – Зелман «Єнтонович» [166, арк. 716]. Правда, ми не маємо доказів перебування монастирських маєтків у їхній посесії.

Землеволодіння

Княгиня Кристина Вишневецька записом від 28 травня 1627 р. за 32 000 зол. продала корецькій ігумені Серафині (Корецькій) свої маєтки в Овруцькому повіті: міста Олександрів («прозывается Клинец») і Дівочин з їхніми селами, «меновите Орешки, Палаєвсчизну, Клиповсчизну, Нагастає, Курьяны, Зеновцы, Якубовцы, Шышолы, Шкилоны, Жолонь, Паршеву с приселками, Адамовку, Воробієвку, Павловцы», а також двір в Овручі [191, арк. 936]. У свою чергу, ігуменя Серафина в заповіті від 20 березня 1633 р. відписала Корецькому монастиреві Олександрів «з приналежностями» [219, арк. 356]. К. Левитський згадав про купівлю Серафиною (Корецькою) міста Олександрова з вісьмома селами, які вона в 1633 р. заповіла обителі, але не посилається на джерела [501, 19]. Зазначимо, що у відомих нам документах згадуються дев'ять сіл. Так, маємо скаргу ігумені Серафини (Ярмолинської) на київського підкоморія Юрія Немирича, який у червні 1638 р. наслав своїх підданих «на власные грунты и поля поводовые першовские» [408, арк. 1–2]. Відомо, що в 1640 р. Корецький монастир володів містом Клинець та селами Адамовка, Бокіївщина, Воробйовичі, Дівочин, Куріяни, Могульничі, Орешки, Павловичі та Паршів, які загалом нараховували 152 дими [13, арк. 876]. У 1650 р. ігумені Корецького і Клинецького монастирів Серафині

(Ярмолинській) належали місто «Клинцы» і села «Жолонь, Балоевщина, Воробієвичи, Адамовичи, Павловичи, Оришки, Курияны, Мочульная, Баршов, Дерошин [Дівочин? – С. Г.]», у яких разом нараховувалося 80 димів [422, 426]. За винятком одного «нового» маєтку (який, можливо, і не був монастирським), бачимо ті ж села, що і в 1640 році. Отже, Корецька обитель була однією з найбагатших на Волині.

Пожертви вірних

Крім уже наведених згадок про фундуші кн. Богуша Корецького і надані монастиреві маєтки, відомі й інші пожертви. Так, Ганна Іванівна з Ходкевичів Юхимова Корецька 30 березня 1626 р. заповіла 18 800 зол., худобу і шість коней [123, арк. 85 зв.]. Ігуменя Серафима (Корецька) в духівниці 1633 р. відписала монастирю не лише маєтки, а й свій посаг – 45 000 золотих. Крім того, вона заповіла рухоме майно (дорогоцінності, одяг, худобу, церковне начиння) і передала монастирю право на отримання всіх грошей, які вона віддала різним особам у борг. На ці гроші мали побудувати монастирську церкву [219, арк. 355].

У 1645 р. Марія Подеревичівна заповіла монастиреві 100 золотих (див. «Поховання»). Згадаємо також запис під 14 серпня 1645 р. кременецького земського підсудка кн. Михайла Юрійовича Пузини про те, що він узяв 1 600 зол. у корецької ігумені Серафими (Ярмолинської) і записав цю суму на своїх маєтках [273, арк. 731]. Не все тут зрозуміло, можливо, йдеться про відписані кимось монастирю 1 600 зол., які потім позичив князь, «забезпечивши» їх своїм маєтком.

Таким чином, з чотирьох відомих нам пожертв три зроблені патронами, тобто князями Корецькими або членами їхніх родин.

Поховання

У монастирі заповіли поховати себе Борис Іванович Совароський (6 жовтня 1585 р.) [7, арк. 276], Анастасія з Хребтовичів Богуринських Борисова Совина Савароська (10 липня 1600 р.) – поряд з чоловіком [48, арк. 239 зв.], Ганна Іванівна з Ходкевичів Юхимова Корецька (30 березня

1626 р.) [123, арк. 85 зв.], ігуменя Серафима (Корецька) (20 березня 1633 р.) [219, арк. 356 зв.] (додамо, що її прохання було виконане [237, арк. 703]), та Марія Подеревичівна «Петеровоє Саладиовоє» (29 квітня 1645 р.) [273, арк. 796]. Відомо також, що 24 травня 1606 р. тут ховали Василя Фурса [130, арк. 779]. Отже, із шістьох поховань два належали патронам обителі.

Персоналії

Віднайдені згадки про 10 осіб (див. «Додаток А»).

*

*

*

Таким чином, найдавніше документальне свідчення про монастир маємо під 1573 р., а заснував його, вірогідно, незадовго перед тим кн. Богуш Корецький. Ймовірно, від самого початку чернеча спільнота була жіночою, хоча документально це підтверджується лише з 1626 року. Обитель існувала безперервно до кінця досліджуваного періоду і залишалася православною.

Красносельський монастир Преображення Господнього, чоловічий [с. Красне; тепер не існ., лок. на території м. Луцьк].

Микола Петров твердив, що обитель відома ще з XIV ст. [530, 62], за ним це твердження повторив В. Зверинський [488, 173]. Незрозуміло, на чому воно ґрунтується, можливо, на тому, що в монастирі було *Євангеліє* XIV ст., однак невідомо, коли воно до нього потрапило. Найдавніше документальне свідчення – опис церковного начиння – історики датують приблизно 1429 роком. Документ пошкоджений, залишилося кілька рядків: «се яз съмиреньй епископ Олексей Богом спасаемого великого града Луцка застали есмо у Святого Спаса на Красном 4 иконы кованьи, а 3 иконы з венци, 2 гривеньце золотых, а 10 серебряных, крест уздвизалный с каменьем, Евангелье кованое, Апостол, половина Пролога, Осмигласник весь, Устав Кирил, книга Златоуст, Паремья, Миняя» [411, 47]. Відомі кілька пожертв, зроблених Красносельському монастирю у 80–90-х роках XV ст., які свідчать про шанування його віруючими в цей час. Упродовж наступного півстоліття про обитель нічого не відомо, хоча, вірогідно, саме її згадано в 1546 р. (див.

«Поховання»), а в 1555 р. луцький владика Феодосій і в 1561 р. Василь Семашко заповіли ченцям грошові суми (див. «Пожертви вірних»). Це дає підстави казати, що монастир зберігав свій доволі високий релігійний авторитет серед населення.

Під 1564 р. згадується «отец Иван, игумен монастыра єе мсти кнегини Илиное Костентиновича Острозское, кнегини Беаты з Костелца, Красноселского» [66, арк. 96 зв.]. Те, що в цей час власниками обителі були княгиня з другим чоловіком Ольбрихтом Лаським, підтверджується також свідченнями під 1565 р. про перебування серед їхніх володінь Доросина, наданого ченцям у 1483 році. Так, у документах фігурують «подданые Его Мсти пана Олбрыхта Лаского, воеводы сирацкого, и малжонки Его Мсти панее Биаты с Костелца, кнежны Острозское, доросынским» [67, арк. 372 зв.], а також «властный грунт Его Мсти пана Олбрыхта Лаского, воеводы сирацкого, и малжонки его мсти панее Биаты с Костелца, имени церковного доросинский» [67, арк. 410 зв.].

У 1563–1564 рр. красносельського настоятеля Йоана, а в 1565–1566 рр. його наступника Богдана (Шашковича) названо «нареченими ігуменами» (див. «Персоналії»). Можливо, те, що ці діючі настоятелі впродовж кількох років залишалися у статусі наречених, пов'язано з напруженими стосунками між луцьким єпископом Марком (Жоравницьким) і патронами монастиря. Так, ігумен Богдан (Шашкович) скаржився на владичного урядника із села Кучкоровець, який 1 квітня 1566 р. приїхав до монастиря «и зседши с коня, шол просто до церкви». Позивач вийшов привітатися, однак урядник звернувся до нього з такими словами: «нецнотливый псе, чому то служиш навечерню? бо тебе не благословил его милость отец владыка обедни а навечерни служити». Після того почав бити настоятеля і, вийнявши шаблю, «хотел до смерти забити», позивач «заледве перед ним у церков уфатился» [420, 55]. Звернемо увагу на заборону владики відправляти службу в монастирській церкві. Наступного дня урядник владики, в свою чергу, позивав ігумена, який «з слугами и с поддаными своими церковными»

кучкоровським селянам «бои, грабежи, кривды, втиски и шкоды непомерные чинит». Позивач прийшов до монастиря просити припинити це робити, але Богдан (Шашкович) його «окрутне збил, змордовал и зранил», до того ж відібрав коня і шаблю [420, 56].

У 1574 р. закінчилися успіхом тривалі намагання кн. Василя-Костянтина Острозького повернути під свою владу родинні маєтки (конфлікт з Беатою Костелецькою) і 3 серпня цього року князя з племінницею Галшкою (донька Беати) «увязали» у володіння ними, серед яких був «манастыр над Стыром, недалеко Луцка, Светого Спаса, в село Доросын и Киеж того манастыра» [424, 410]. Є всі підстави вважати, що йдеться про Красносельську обитель. Зазначимо, що за кілька місяців перед тим (7 квітня 1574 р.) відбулася «Угода пана Олбрыхта Лаского, воєводи сирацкого, с князем Костентином Острозским, воєводою киевским, з стороны сыновицы его кнежны Галжки, о имени Острозские учиненое и декретом короля его млсти потверженое». У ній згадано «манастыр при месте нашом Луцком, заложене [після цього залишене вільне місце для одного-двох слів. – С. Г.] над рекою Стыром» [3, арк. 9]. У заповіті від 16 березня 1579 р. Галшка відписала 6 000 кіп литов. гр. «на шпитал и академию Острозскую, на манастыру святого Спаса не далеко Луцка, над рекою Стыром, и на сели Доросиню» [298, арк. 38 зв.; 581, 128]. Зауважимо, що наведені свідчення не дають відповіді на питання щодо функціонування монастиря, можливо, тоді він уже спорожнів.

У 70-х роках XVI ст. «з'являються» документальні свідчення про Чернчицький Спасо-Преображенський монастир. Докладніше ми їх розглянемо у відповідному розділі, присвяченому цій обителі, тут лише відзначимо, що найдавнішу згадку про монастир маємо під 1574 р. у скарзі полоцького воєводи Миколая Олехновича Дорогостайського на кн. Василя-Костянтина Острозького, який 21 липня, «наславши mocno гвалтом врядника своего крупского» [с. Крупа. – С. Г.] Яна Шадурського і «пана Богдана Шашка з ыншими слугами» на Чернчицький монастир, наданий позивачу «в

держане» королем, відібрав його. Трохи пізніше Богдан (Шашкович), «который в том монастыру мешкает», пояснював, що обитель разом з чернчицькими підданими «мне дал пан мой» кн. В.-К. Острозький і крупський урядник Я. Шадурський «увезал» його у володіння нею [424, 407–409]. Найімовірніше, йдеться саме про ту обитель, яку невдовзі (3 серпня) офіційно передали під владу кн. В.-К. Острозького. Як твердить С. Терський, «востанне Красносельський монастир згадується у документах 1565 – 1566 роках. За поданою в цих документах інформацією, він знаходився на Кічкарівці (тобто Чернчицях) або ж поряд. Отже, Красносельський та Чернчицький Спаські монастирі – це одна і та сама монаша обитель» [565, 101].

Однак залишається відкритим питання: яким чином між 1566 і 1574 рр. «Красносельський» монастир став «Чернчицьким»? Можливо, це пов'язано з перерозподілом володінь між селами Красне і Чернчиці, коли частина земель від першого відійшла до другого. Можливе й інше пояснення, наприклад, таке: обитель була розташована на острові (про локалізацію Чернчицького монастиря на острові на р. Стир писали ще упорядники 1-го тому «Памятников» у коментарі до одного з документів [433, 21]). На час заснування обителі села Чернчиці ще не існувало, тому назву «Красносельська» вона отримала від розташованого неподалік села Красне, яку і зберегла до 60-х років XVI століття. Між 1566 і 1574 рр. король відібрав монастир від подружжя Лаських і передав його у володіння Миколаю Дорогостайському. Постає питання: чи продовжував він після того функціонувати? Судячи з того, що під час відібрання обителі кн. В.-К. Острозьким у 1574 р. одним з учасників цієї акції був Богдан (Шашкович), зрозуміло, що він не залишився ігуменом при М. Дорогостайському. Ймовірно, новий патрон не хотів бачити на чолі чернечої спільноти ставленика попередніх власників монастиря. А, можливо, М. Дорогостайський і Богдан (Шашкович) «не знайшли спільної мови». Могло статися й так, що монастир було ліквідовано. Доказів того, що

обитель спорожніла, у нас немає, однак аргументами на користь такого припущення може бути те, що Ольбрихт Ласький з дружиною після відібрання у них обителі залишили під своєю владою монастирські села Доросин і Києж (див. «Землеволодіння»), а також брак згадок про ігумена та ченців у скаргах М. Дорогостайського з приводу захоплення монастиря, яке вчинив кн. В.-К. Острозький. Крім того, у скарзі 1574 р. зазначено, що нападники захопили «речи власные» позивача разом з худобою, птицею, збіжжям, борошном, крупами, медом, «и иншого домовства немало», а також гроші, які М. Дорогостайський «с подданных тамошних монастырских и збоже продаючи, брал». Згадано чернчицького урядника позивача, а із змісту документа зрозуміло, що йдеться про монастирських чернчицьких підданих [424, 406–408]. Правдоподібно, перед нами типова ситуація, коли зацікавленість в отриманні монастиря (у цьому випадку М. Дорогостайського) була пов'язана винятково з можливістю користуватися його маєтками.

На черзі інше питання: коли обителі були надані чернчицькі піддані? Поки вона перебувала під патронатом Ольбрихта Ласького і Беати Костелецької, свідчень про чернчицьких підданих не віднайдено. Те, що подружжя не залишило їх під своєю владою, як зробило з іншими монастирськими селами (Доросин і Києж) після відібрання у них обителі, може служити аргументом на користь думки про те, що на той час монастир ними ще не володів. Навряд чи це зробив і Миколай Дорогостайський. Найвірогідніше, чернчицькі піддані були відписані чернечій спільноті невідомою нам особою вже після передачі обителі М. Дорогостайському. Зазначимо, що монастир був розташований неподалік Чернчич. Так, упорядники «Памятников» у примітці до привілею 1620 р. єрусалимського патріарха Феофана про надання ставропігії Луцькій Хрестовоздвиженській братській церкві писали, що Чернчицька обитель розташована на відстані 0,5 версти від Луцька за Стиром, на острові, де тепер (тобто в середині ХІХ ст.) є дерев'яна Преображенська церква [433, 21].

Розглянуті свідчення дозволяють, на нашу думку, пояснити трансформацію «Красносельського» монастиря в «Чернчицький», яка була наслідком ліквідації Красносельської обителі на початку 60-х років XVI ст. (останнє свідчення – пожертва Василя Семашка в 1561 р.). Можливо, згадки про наречених ігуменів у 1563–1566 рр. пов'язані саме з цим. Вірогідно, близько 1574 р. монастир відновлено, мабуть, відразу як жіночий. Тоді ж чернеча спільнота отримала чернчицьких підданих. Чернчицькі володіння обителі, а інших у цей час не було, а також те, що вона була розташована поряд із селом Чернчиці, призвело до того, що обитель почали називати «Чернчицькою».

Землеволодіння

Село Доросин. На карті О. Барановича, його немає, але розташоване приблизно в 35 км на північ від Луцька. Найдавнішу згадку про маєток знаходимо в підтвердженні великого князя литовського Казимира IV права Олізара (Федька) Кірдея Шиловича († бл. 1485 р.) на села, надані йому кн. Свидригайлом [411, 67]. У 1483 р. передане Олізаром монастиреві [411, 104]. До 1564 р. ми не віднайшли свідчень про Доросин, а в березні цього року красносельський ігумен скаржився на «пана Івана Борзобогатого, владыку володимерского, иж дей он з ыменя своего Вечинского засыпал греблю ку властивому грунту еє млсти панее кнегини Илинское Острозское и земли имени еє мсти Доросынского Киежскому» [66, арк. 31]. 8 червня 1564 р. красносельський настоятель Йоан згадав «люде манастырские доросинские» [66, арк. 96 зв.]. Упродовж двох наступних років село залишалося церковним, що підтверджують свідчення про конфлікт у 1565 р. між Ольбрихтом Лаським з дружиною, з однієї сторони, і кн. Ганною Романівною Друцькою Любецькою, з іншої. Так, урядник Ганни Романівни скаржився на доросинських підданих подружжя Лаських, які 6 листопада «наєхали моцно гвалтом» на маєток позивача Волю Богушовську [68, арк. 372 зв.]. Через три тижні було організовано напад у відповідь: як свідчив ігумен Богдан (Шашкович), 26 листопада любецький урядник Михайло

Яцькович Гуляницький з озброєними підданими з Волі Богушовської напали на ґрунт «именя церковного доросинский» [68, арк. 410 зв.]. Щодо належності Доросина монастиреві в 1566 р., то із скарги ігумена Богдана (Шашковича) дізнаємося про наїзд 17 серпня вїта з Березолуп (масток Миколая Сапіги) «на властный ґрунт имени моего церковного, то ест доросинский» [68, арк. 316 зв.].

Ольбрихт Ласький з Беатою Костелецькою після втрати монастиря у зв'язку з передачею його королем Миколаю Дорогостайському (що мало статися між 1566 і 1572 рр.), ймовірно, залишили під своєю владою церковні маєтки Доросин і Києж. У 1569 р. бачимо частину Доросина у володінні князів Друцьких Любецьких. Записом від 7 січня цього року кн. Олена Солтанівна Сокольська «поведила, иж дей єсми отчизну малжонка моего, небожчика князя Любецкого, которая спала правом прирожоным на дети моих, имени Доросинского и приселки, до него прислухающих, Киежа и Немер в повете Луцком [...] которую я част имени князю Лву Кошерскому опекою в моц и держане пустила» [70, арк. 14]. Іншим записом під цією ж датою кн. Ганна Романівна Любецька «отчизну свою имене Доросин» відписала своєму зятеві кн. Льву Сангушку Кошерському [70, арк. 29 зв.]. Судячи з цих документів, частина Доросина вже певний час була власністю кн. Любецьких (можливо, саме цим пояснюється згаданий під 1565 р. конфлікт між Ганною Романівною Любецькою та подружжям Лаських). Маємо ще один лист від 7 січня 1569 р., яким Ольбрихт Ласький «за зуполною моцю малжонки своєї кнежны Беатрисы с Костелца поступил» підканцлеру Великого князівства Литовського Остафію Воловичу «село Доросин и два приселки, к нему прислухающие» [70, арк. 9]²⁶. Цей запис пояснює скаргу О. Воловича у зв'язку з тим, що 4 січня 1569 р. служебник О. Ласького передав у його володіння Доросин «з двема приселки Києж а

²⁶ Це може бути аргументом на користь припущення щодо передачі монастиря М. Дорогостайському до 1569 року.

Немирою», але 7 січня озброєні піддані кн. Льва Сангушка відібрали їх від позивача [70, арк. 34].

Ми вже зазначали, що в 1574 р. монастир взяли під свою владу кн. Василь-Костянтин Острозький з племінницею Галшкою. На нашу думку, «увязане» князя «в село Доросын и Киеж того манастыра» свідчить не про належність цих маєтків до чернечої спільноти в цей час, а про підставу для князя взяти їх під свою владу як давні володіння обителі, що формально продовжувала ними володіти. Князь Острозький не повернув монастиреві села, які залишалися під його владою. Так, у запису 1577 р. кн. Острозького названо дідичем Доросина, а підляського стольника, володимирського підстаросту Станіслава Граєвського – посесором, який це село «от его млсти князя воеводы киевского в суме пенезей заставой маєт и держит» [75, арк. 23 зв.]. У січні 1579 р. С. Граєвський позичив у Каспара Клодинського 4 000 зол. і передав тому в заставне володіння Доросин і Киеж [4, арк. 380]. У січні 1582 р. Василь-Костянтин Острозький, який заборгував Станіславу Граєвському 12 000 кіп литов. гр., передав йому в посесію «именя свои Доросын, Киеж и Волицу Доросынскую, Немир роком певным от нового лета до нового лета» [84, арк. 1 зв.]. Маємо свідчення про те, що в 1587–1589 рр. посесором Доросина був Вінцент Репковський [90, арк. 207 зв.; 94, арк. 281 зв.], у 1594–1598 рр. – Ян Циминський [102, арк. 454 зв.; 106, арк. 97; 109, арк. 30; 347, арк. 256]. Надалі дідичами Доросина і Киежа залишалися князі Острозькі, які передавали їх у посесію різним особам. Так, після поділу 1603 р. села отримав Олександр Острозький (тримав їх у цей час Ян Прилепський) [121, арк. 737 зв.], у 1614 р. дідичем названо Януша Острозького (посесором залишався Я. Прилепський) [146, арк. 385], у червні 1627 р. – Катерину з Острозьких Томашову Замойську (тримав Миколай Глембоцький) [352, арк. 401 зв.]. Зазначимо, що під 1627 р. згадуються «приселки Любецкие [с. Любче. – С. Г.] Доросин и Кияж» [194, арк. 438 зв.].

Село Киеж (Кияж). Надане монастиреві в 1483 році [411, 104]. Було «приселком» Доросина, тому в документах вони часто згадуються разом. За

відсутності свідчень упродовж першої половини XVI ст. Києж фіксується як церковне володіння в 60-х роках XVI ст. і, судячи з усього, ченці його втратили разом з Доросином після передачі обителі Миколаю Дорогостайському (див. «Село Доросин»).

Кудрявчицька земля. Знаємо, що монастир отримав її в 1486 р. (див. «Пожертви вірних»), інших свідчень не віднайдено.

Пожертви вірних

Найдавніші відомі нам зроблені наприкінці XV століття. В «Актах, относящихся к истории Западной России» під 1483 і 1486 рр. наведені три записи. Перший: «Се аз пан Олизар Кирдеевич, маршалко Волынской земле, староста луцкий, с женою своею Феодосьею записуваем на веки веком имене отчизны нашей, то ес село Доросын а Килж со всем на все, як ся в себе мает з бортною землею, з нивами и сеножатми Святому великому Спасу на манастыр Красноселски под Луцком и жаден мои кровныи не мает то нарушити». Другий: «Се аз Перфурий, сын Иванов, внук Васьков Кырдеевица дал есм землю Кудрявчицкую с своею женою Настасьею Святому Спасу ввеки, а по моем животе впишют мя в синаник и мою жену». Вперше публікуючи ці записи, А. Х. Востоков відзначав, що вони вписані на одній сторінці (№ 153) *Євангелія* XIV ст. і датовані 1483 роком [426, 177]. Однак в «Актах Западной России» запис Порфирия наведено останнім з трьох, тобто під 1486 роком [411, 104]. Третій запис знаходимо на сторінці № 205 *Євангелія*, отже, він датований 1486 р.: «Се я, пан Олизар Кирдеевич, моршалко земли Волынское, староста луцкий, и с своею женою Феодосиею записуваем ис своее очины и деднины, ис Серник, ис своего двора десятину у поли и з озими, и с ярины, и с жита, и с пшеницы, и с овса, и с ячменю, и с ярых пшениц, и с горохов и с всее ярины почен от малы и довеликы, и к Святому Спасу на Красное» [426, 178]. На останній сторінці (№ 262) *Євангелія* вписано (без дати, але в «Актах Западной России» подано під 1489–1492 рр.): «Се я, князь Михаило Костянтинович Пинский, староста володимирский, придаю святому Спасу ис своего дворца, из Млинца

десятину озими пшеници и ржи. От всея ярины и што коли пригудется у дворе от животины, и от гусии, от кур, и от тутича, и от всего приплодка десятое а то придаю вечно а непорушно» [411, 112; 426, 178].

Відомі також дві пожертви, зроблені в духівницях: у 1555 р. луцький владика Феодосій (Гулевич) заповів дві копи литов. гр. [328, арк. 741; 427, 13], а в 1561 р. Василій Семашко – п'ять кіп [297, арк. 197].

Поховання

У заповіті від 24 червня 1561 р. Василій Семашко просив поховати його в Красносельському монастирі, якому відписав уже згадану грошову суму (див. «Пожертви вірних»).

15 травня 1565 р. Ганна Колтунова, яка тривалий час була «панею старою в кнегини Богдановоє Любецкое» (Софія Іванівна Довойнянка, дружина кн. Богдана Романовича, який помер у 1546 р. [580, 323]) свідчила перед віжем у справі про дітей цього князя, наводячи розповідь Любки Романової Білостоцької про те, що та була «на погребі тела небожчика князя Богдана Любецкого в манастыре светого Спаса» [300, арк. 100]. Ймовірно, йдеться про Красносельську обитель.

Персоналії

Віднайдено свідчення про 3 ігуменів (див. «Додаток А»).

*

*

*

Отже, найдавніше свідчення про монастир маємо під приблизно 1429 р., на початку 60-х років XVI ст. він, вірогідно, спорожнів і незадовго до 1574 р. був відновлений як жіночий. Цю обитель на той час називали «Чернчицькою».

Кременецький братський монастир Пресвятого Богоявлення, чоловічий [м. Кременець; тепер – м. Кременець Кременецького р-ну Тернопільської обл.].

Інформацію про фундацію обителі знаходимо в асесорському декреті 1777 р., в якому зазначено, що король Владислав IV згідно з «пунктами

заспокоєння релігії Грецької» 1633 р. і «прихилиясь до побожного умысла» волинських хорунжого Данили Єло Малинського та чашника Лаврентія Древинського дозволив на куплених ними ґрунтах у Кременці заснувати «церков заложеня Святого Богоявлення монастыр Братства Милосердия регулы святого Василя Великого релігії Грецької», а також школу і шпиталь. У декреті згадано, що київський православний митрополит Петро (Могила) цей привілей «взмоцнил» своїм підтвердженням у 1636 році [558, 27]. В результаті серед дослідників немає одностайної думки щодо року заснування: деякі називають 1633 [521, 245; 530, 165; 583, 42], інші – 1636 [545, 466; 562, 48–49]. На нашу думку, наведена інформація не дозволяє визначити рік фундації, ми можемо лише твердити, що це сталося між 1633 і 1636 роками. Зазначимо, що найдавніше документальне свідчення про обитель датоване 18 лютого 1636 року [420, 720].

Землеволодіння

Село Кащинці. У запису, занесеному до актової книги в 1643 р., згадано, що ігумен Йосиф (Бака) з усіма ченцями позичили Петру Сенюті Ляховецькому 2 000 зол., отримавши в заставне володіння цей маєток. Документ зберігся не повністю, тому дата угоди невідома. 27 червня 1644 р. «сталося певноє постановене» між цим настоятелем, з одного боку, і чернечою спільнотою братської обителі, з іншого, в якій Йосиф (Бака) зазначав, що він позичив власні гроші Матіяшу Толстецькому, за що той передав йому в посесію Кащинці. Згідно з угодою, Йосиф зобов'язався впродовж свого настоятельства давати монастирю з цього села «провизию» і, крім того, відписав йому 800 зол. «за спасєніє души» [405, арк. 1]. Однак він порушив домовленість і 14 квітня 1645 р. відбувся судовий розгляд скарги на нього, вже колишнього ігумена, ченців (привласнив «провизию всю с тоє суммы на маєтности Кашчинцах» і не віддав 800 золотих). Рішення було на користь обителі, якій відповідач мав усе компенсувати [406, арк. 1]. 30 червня 1645 р. почаївський ігумен Йоан (Желізо) з ченцями скаржилися на Йосифа (Баку), звинувачуючи його в певних намірах, спрямованих проти

позивачів (див. «Почаївський монастир Успення Пресвятої Богородиці»), і, крім того, згадали, «иж поменений отец Йосыф Бака, не заховуючыс водле устав законничых, зебравши пенезей немало в монастире Кремянецком, оные на маестност Касчынци дал», у якій відповідач «мешкает и пенези не ведати кво спириту зберает» [42, арк. 56].

Володіння в м. Кременець. У 1644 і 1649 рр. Максиміліян Люля подарував два будинки з ґрунтами (див. «Пожертви вірних»).

Володіння в с. Миньківці. 24 вересня 1638 р. ігумен Миньківського монастиря Пафнутій (Кунцевич) «права своє, которые он способил на певные части в селе Минковцах будучие, трансфундовал» настоятелю Кременецької братської обителі Йосифу (Баці) [25, арк. 31]. Відсутність згадки в запису ченців дає підстави вважати це приватною справою Йосифа. Дещо пізніше монастир став таки власником частини Миньківців, але не відомо, коли саме. Так, 25 лютого 1647 р. ігумен з ченцями, «маючи своє зуполное право и од розных особ на часть негды зошлого шляхетного Артима Минковского в добрах селе Минковцах набытоє», скаржилися на Гектора Садовського, який «не ведати за яким правом» тримав цю частину, і вимагали від нього документального підтвердження на спірні землі [60, арк. 81 зв.]. Під час цього конфлікту, 22 лютого 1647 р., обитель отримала в посесію іншу частину Миньківців: згаданого дня возний «увязал» у володіння нею ігумена з ченцями, яким Василь Григорович Миньковський заборгував 275 золотих [25, арк. 171].

Отже, монастир мав володіння в Кременці, крім того, був посесором Кащинців і частини Миньківців.

Пожертви вірних

Маємо декілька свідчень у духівницях: брацлавська підкоморина Катерина з Боговитинів Тихонова Шашковичова 20 вересня 1636 р. заповіла 333 з ол. і 20 грошів [407, арк. 44–44 зв.], Стефан Ушак Куликовський (7 грудня 1640 р.) – 100 зол. на будівництво братської церкви [255, арк. 67 зв.; 477, 604], Ірина з Боговитинів Костянтинова Ярмолинська

(1646 р.) – 100 зол. [2, арк. 1–5; 477, 495], Олександр Єловицький (заповіти 1646 і 1647 рр.) – 30 зол. на сорокоуст [1, арк. 252]. Крім того, в 1644 р. ігумен Йосиф (Бака) відписав 800 зол. (див. «Землеволодіння»). З уже згадуваного асесорського декрета 1777 р. дізнаємося, що Максиміліан Люля подарував Братському монастирю два будинки з ґрунтами в Кременці: в 1644 р., куплений за 1 000 зол. у кременецького міщанина Гаврили Поповича з дружиною Агаф'єю, і в 1649 р., придбаний за таку ж суму у Ірші Лезаровича та Михайла Кузничка [560, 29].

Отже, відомі сім пожертв (чотири з них у заповітах), зроблені шістьома особами. У п'ятих випадках відписали грошові суми (разом вони сягають 1 363 зол.) і подарували два будинки з «пляцями» в Кременці.

Шпиталь

Король Владислав IV у привілеї на заснування Кременецького братства з монастирем згадав «шпитал для людей уломних» [560, 27]. Зазначимо, що Лаврентій Древинський у 1630 р. заповів «до шпиталю местского Кременецкого руского по мирце жита, змоловши в своем млыне, и по чверти муки гречаное, а по чверти круп, и по чверти гороху и по пети золотых полских» [420, 609]. Можна припустити, що вже існуючий шпиталь було передано Братству, яке, можливо, й було при ньому засновано. Зауважимо, що Стефан Ушак Куликовський у 1640 р. заповів чотирьом кременецьким шпиталюм по десять золотих (див. «Пожертви вірних»).

Школа

Дозвіл на її відкриття маємо в уже згадуваному привілеї Владислава IV. На думку Я. Ісаєвича, для цієї школи в Братській друкарні в 1638 р. надруковано скорочений варіант «Грамматики» Мелетія (Смотрицького) (див. далі), однак документальні свідчення про її функціонування невідомі.

Друкарня

Іван Огієнко зазначав, що друкарню при Кременецькому братському монастирі засновано, вірогідно, в 1637 р. і впродовж 1638 р. тут видано три книжки. Більше в ній нічого не друкували і подальша її доля невідома [521,

245]. Цими книжками є вже згаана «Граммати́ка» Мелетія (Смотрицького), виступ луцького православного владики Атанасія (Пузини) на єпархіальному соборі у вересні 1638 р. («Синод ведле звичаю дорочного [...] в церкві Луцькой кафедральной отправова́ний») і «О мистиріях или тайнах в посполитости» [передрук «Дидаскаліи» Сильвестра (Косова)]. Ярослав Ісаєвич уточнював, що друкарня почала працювати після вересневого церковного собору в Луцьку, бо ще 12 вересня 1638 р. Атанасій (Пузина) замовив друк «Поучения іерееві» львівському друкарю Михайлові Сльозці. На думку дослідника, Кременецьке братство було організовано на взірць Луцького, де головна роль належала не міщанам, а місцевій шляхті з ченцями братського монастиря, і це дає підстави для припущення, що друкарством у Кременці займалися ченці [490, 96].

Хоча після 1638 р. про друкарню нічого невідомо, М. Теодорович твердив, що вона припинила своє існування бл. 1650 року [562, 48].

Персоналії

Віднайдено свідчення про 8 осіб (див. «Додаток А»).

*

*

*

Монастир засновано між 1633 і 1636 рр., до кінця досліджуваного періоду він залишався православним. Братська обитель не могла бути «непомітною» для місцевого населення, тим більше, що при ній працювала, хоча й лише рік, друкарня та, вірогідно, функціонували шпиталь і школа. В той же час кількість відомих пожертв цій чернечій спільноті є загалом невеликою, особливо якщо порівняти з розташованим неподалік Почаївським монастирем.

Кременецький монастир Преображення Господнього, чоловічий [м. Кременець].

Микола Теодорович, посилаючись на асесорський декрет 1777 р., подає таку інформацію про обитель: у 1566 р. великий князь литовський Зигмунт Август дозволив передати порожню Спасо-Преображенську церкву вже

давно не діючого монастиря Оліферу Даниловичу, нащадок якого в 1591 р. продав «церков на Запоточю манастыр Светого Спаса» священику кременецького Воскресенського храму о. Трифону. Король Зигмунт III привілеєм 1602 р. передав обитель унійному кременецькому протопопу Федору Турському, який пізніше за 600 зол. продав її разом з Воскресенською церквою настоятелю Шумського Троїцького монастиря Йосифу (Богутину). Оскільки Федір Турський не мав права на цей продаж, то, згідно з привілеєм короля Владислава IV від 1646 р., обитель перейшла до протопопа Дубницького [560, 56]. В іншій праці М. Теодорович додав до сказаного деякі подробиці. Так, він локалізував монастир на горі Сичівці за містом і відніс його заснування до XII століття. Дослідник зазначив, що в люстрації Кременця 1563 р. обитель не згадана, а її церквою на той час уже давно володів кременецький староста Петро Михайлович Семашко²⁷. У 1566 р. Зигмунт Август дозволив передати церкву Оліферу Даниловичу, а пізніше його нащадок Ярмол Олехнович продав її своєму тестю священику Трифону [562, 104].

Декілька відомих нам документальних свідчень загалом підтверджують цю інформацію, водночас її уточнюючи і доповнюючи. Так, кременецький бурграфій Ярмол Олехнович записом від 13 липня 1587 р. за 500 зол. продав своєму тестю, кременецькому протопопу Трифону Троєцькому, з дружиною «Огреною» володіння в королівському селі Колосові, а також будинок з двома церквами в Кременці – Воскресенську та «церков на Запоточю манастыр Светого Спаса» з підданими, ґрунтом, садами, «якося тот манастыр зо всим ограниченем за листы старостинскими, а за потверженем его королевское млсти в себе мает, до которого теж манастыра застенок врочищом Жеблазы с полми и сеножатми, из запусты»²⁸. Саме 1591 р. фігурує в асесорському декреті 1777 року. Однак невідомо, чи функціонував монастир у 1587 р., зауважимо, що в королівському привілеї від 9 травня

²⁷ Помер у 1560 році [594, 180].

²⁸ Документ занесено до кременецьких актових книг 22 червня 1590 р. [300, арк. 425 зв.], ще раз це зроблено, правда, з невеликими відмінностями порівняно з першим варіантом, 24 квітня 1591 року [46, арк. 105].

1602 р. його не згадано. В документі зазначено «иж по смерти зошлого Трифона Ивановича, презвитера и протопопы кремянецкого» київський унійний митрополит Іпатій (Потій), «абы в парухии его церкви Божие без фалы Божое в пуге не стояли», два храми в Кременці – Воскресенський і Спаський – передав Федору Турському [9, арк. 119]. Відомо, що цей Федір записом від 3 грудня 1610 р. «уступует» згадані церкви своєму синові [441, 546].

Кременецьку обитель, у якій мешкали два ченці, згадано на унійному церковному соборі 1617 р. у Новогрудку [418, 15; 583, 42]. Про унійний Спасо-Преображенський монастир як єдину в Кременці василіанську чернечу спільноту також писав у 1621 р. папський нунцій у Речі Посполитій Козимо Торес [529, 135]. Згідно з комісарським декретом від 18 лютого 1636 р. про розподіл церков і монастирів у Кременці між православними та уніатами, Спаська обитель, розташована за містом, мала навіки залишатись унійною [420, 720]. Правда, М. Теодорович твердив, що обитель у 1636 р. і пізніше була православною. На його думку, згадки в декреті про те, що в Кременці в цей час був лише один уніат – протопоп Турський і передачу Спасо-Преображенського монастиря уніатам є фальсифікацією. Дослідник, посилаючись на асесорський декрет 1777 р., зазначав, що з 1659 р. настоятелем обителі став Паїсій (Татомир), у 1662 р. звинувачений у схизмі [560, 57].

Землеволодіння

У згаданому документі 1587 р. зазначено, що обитель (церква) володіла підданими, полями, сіножатями і садами. Микола Теодорович, посилаючись на декрет 1777 р., твердив про передачу в 1602 р. Федору Турському обителі разом із селом Сичівка [560, 56], однак у відомому нам запису під цим роком Сичівка відсутня.

*

*

*

Отже, час заснування обителі невідомий. Те, що в 1566 р. монастирська церква була вже досить довго порожньою, дозволяє віднести її ліквідацію на кілька десятиліть до цього, умовно до початку XVI ст., бо, якби це сталося набагато раніше, навряд чи зберігся б у належному вигляді сам храм. Тоді ж, вірогідно, припинив своє існування і монастир. Його відновлення відбулося, ймовірно, між 1610 і 1617 рр., після чого монастир функціонував принаймні до 60-х років XVII століття. Унійною обитель мала стати відразу після відновлення і залишалася такою, найправдоподібніше, до Визвольної війни 1648–1657 рр., під час якої перейшла до православних.

Кременецький монастир Пресвятої Богородиці, жіночий [м. Кременець].

Маємо два документальні свідчення під 1647 роком. Так, у запису від 22 березня згадано «велебных в пану Богу Євгении, игумении, и Анастазии, и Александры, законничок монастыра Кременецкого [...] при церкви zaloження насвятшоє панны Марьи, в Кремянцу на передместю будущим» [281, арк. 434]. Додамо, що Євгенія була дружиною померлого Василя Севрюка і матір'ю зазначених черниць. Їх усіх також згадано 17 квітня [283, арк. 349 зв.]. Інших відомостей про обитель не віднайдено.

Луцький монастир Св. Василя Великого [м. Луцьк; тепер – м. Луцьк Луцького р-ну Волинської обл.].

Дослідники відносять його заснування до XII–XIII ст., посилаючись на занесений у 1767 р. до кременецьких гродських книг запис з привілеєм від 7 жовтня 1459 р. великого князя литовського Свидригайла у зв'язку з проханням ченців луцьких Пречистенської та Василівської обителей відновити знищені під час татарських нападів фундушні записи князів Мстислава Володимировича Мономаховича († 1132 р.) і Василька Романовича († 1269 р.). Відомо, що кн. Свидригайло помер у 1452 р., отже дата документа зазначена неправильно. Можливо, це помилка пізніших переписувачів, але не можна відкидати ймовірності того, що це фальсифікат, зроблений з метою довести права Церкви на певні маєтки. Хоч би як там

було, цим привілеєм Свидригайло Ольгердович підтвердив Василівському монастирю його володіння на передмісті Хмельник, ґрунти між р. Стир і дорогою до села Крупа, села Ставок, Клюки, П'яне [419, 181]. Маємо ще одне свідчення про існування Василівської обителі в середині XV століття. В 1584 р. Петро Волковий Підгаєцький «на рочках судовых земских» показав привілей Свидригайла Ольгердовича від 1 серпня 1447 р., яким князь за вірну службу надав своєму слугі, «ловцу» Петрашу Волковию, землі, в тому числі «пул гаю за манастырем Помостича» [423, 10]. Отже, існування чернечої спільноти в середині XV ст. сумнівів не викликає, однак її засновники залишаються невідомими. Так, А. Сендульський фундатором вважав кн. Василька Романовича, однак зазначав, що деякі дослідники називали його сина Володимира Васильковича († 1288 р.) [547, 408]. Щодо Василька Романовича з ним погоджувався К. Левитський [499, 479].

Наступне відоме свідчення про монастир датовано 1555 р., коли у заповіті від 16 листопада луцький і острозький владика Феодосій (Гулевич) відписав йому копу литов. грошів [328, арк. 741; 427, 13]. Степан Голубев зазначав, що, згідно з неопублікованими документами існували скарги на цього єпископа у зв'язку з нападом на Василівський монастир і захопленням церковних маєтків [427, 17]. Однак обставини переходу обителі під владу Гулевичів залишаються невідомими, хоча з 1585 р. її перебування в складі маєтків цієї родини дістає документальне підтвердження. Так, волинський хорунжий Григорій Федорович Гулевич (належав до Гулевичів Долзьких [580, 152]) позичив у володимирського війта Михайла Дубницького 400 зол. і записом від 26 березня 1585 р. передав йому в заставне володіння терміном на рік «имене наше [...] меновите передместе Луцкое з двором [...] з манастырем Василевским, з его полями, и з ставком, и з дубровами, и полями киверецкими [с. Киверці. – С. Г.]» [344, арк. 86]. Додамо, що через три місяці (записом від 3 липня) Григорій Гулевич за 402 зол. передав Киверецький маєток у заставне володіння володимирському війту Івану Дубницькому з дружиною Томілою (гроші мали повернути цього ж 1585 р.) [344, арк. 403].

Чи в якомусь з цих записів помилково зазначено ім'я вїйта, чи впродовж квітня–червня цей уряд перейшов від Михайла до Івана Дубницького, нам невідомо.

У 1592 р. зафіксовано конфлікт навколо обителі між Іваном, Григорієм і Федором Григоровичами Гулевичами, з однієї, та луцьким владикою, з іншої сторони. 19 серпня возний відніс братам «лист заручный» від єпископа Кирила (Терлецького) та крилошан Луцької соборної церкви Св. Йоана Богослова, «дедичов добр и маєтностей церковных, які вимагали повернути їм грунты их власные церковные, которые гвалтом отыимуют от церкви святого Василя монастыря стародавнього и церкви головної Луцкой» [98, арк. 294]. Гулевичі не поспішали повертати церковні землі, про що свідчить вручення їм 21 грудня цього ж року судового позову «о отыимоване и привлащане до двора имени своего передместского грунту от монастыря стародавнього святого Василя и о позвоживане збожя с того грунту» [98, арк. 583 зв.]. Конфлікт може слугувати підтвердженням згаданої думки С. Голубєва про захоплення Василівської обителі владикою Феодосієм (Гулевичем). Ймовірно, після смерті Григорія Федоровича Гулевича в 1591 р. [594, 128] Кирило (Терлецький) зробив спробу повернути кафедрі володіння Василівської обителі, однак вона виявилася невдалою.

У 1593 р. стався поділ маєтків між Іваном і Федором Григоровичами Гулевичами. Згідно з дільчим актом від 12 вересня Василівський монастир отримав Іван [301, арк. 91], а записом від 18 червня 1599 р. він частину своїх володінь разом з цим монастирем за 1 600 кіп литов. гр. «завел и заставил» дружині Раїні Гнівошівні Стрижевській [305, арк. 1062 зв.]. Невдовзі Іван Гулевич помер, а Раїна Гнівошівна вийшла заміж за Якуба Страдовського, продовжуючи тримати у заставному володінні маєтки. У заповіті від 12 квітня 1605 р. вона передала право на посесію доньці (згадано монастир Св. Василя) [126, арк. 650 зв.; 307, арк. 215 зв.]. Майже відразу після цього Раїна Гнівошівна померла, і 22 серпня возний «увязал» її чоловіка «в село и двор Передместе Луцкое, в часть киверецкую и подгаецкую, в монастыр

Светога Василя и на сеножати за церковию Луцкою орменскою, так же на поли Трушовском там же» (донька, ймовірно, ще не досягла повноліття) [129, арк. 383 зв.].

Під 10 січня 1613 р. маємо запис Федора Гулевича, який за 6 000 зол. продав Софії з Коморова Струсівні Бенедиктовій Гулевичовій Смолиговській «половицу имени моего Передместя [...] которое на гостинцу Крупским лежит», разом з Василівським монастирем і Георгіївською («светога Юря») церковию, «што до Передместя належит», а також третю частину Киверців [311, арк. 575 зв.]. Наведений запис, як і згадані раніше, не містить свідчень щодо функціонування монастиря і залишає це питання відкритим. Однак у судовому позові 1620 р. під час конфлікту кн. Галшки Вишневецької, «дедички села Дворца», з Войцехом Милачевським «в справе выбитя» з дворецького ґрунту зазначено: «ку Луцку идучи под церков спустошалую Василя светога» [160, арк. 196 зв.]. Казати про занепад у цей час монастиря дозволяють такі свідчення: у 1624 р., а, можливо, й раніше луцький унійний владика Єремія (Почаповський) разом з крилосом Луцької соборної церкви порушили питання щодо повернення кафедри ґрунтів Василівської обителі. Декретом Луцького земського суду галицького і хмельницького старосту Миколая Струса та Олександра Гулевича зобов'язано передати позивачам «добра манастырские церковные, до церкве и монастыра светога Василя здавна належачие, на Передместю Луцком будучие, што на част их мл належит». 25 листопада 1624 р. возний приїхав «до двору и мешканя» Щасного Средзинського, але перебуваючий там Ян Ставський заборонив «увязане» представників крилоса у володіння зазначеними маєтками [179, арк. 790]. 6 червня 1625 р. відбувся судовий розгляд скарги Єремії (Почаповського) на Щасного Средзинського, луцьку городничу Галшку Гулевичівну Вацлавову Зубцовську і кременецького земського підсудка Яна Гораїна, які «не ведат, за яким правом и овшем упорне добр церковных манастырских святого Василия держачим, и право себе претендующим». Згадано, що 14 жовтня 1624 р. суд уже розглядав справу про «безправное

посягнене тых добр преречонных церковных, на манастыр и церков святого Василя здавна належачих, на Передместю Луцком будучих [...] о розогнане подданных, спустошене тых добр, знесене манастыра и церкви, и побране з неє апаратов церковных». Рішення було на користь позивачів, але відповідачі й надалі володіли церковними землями. У червні 1625 р. суд дозволив луцькому владиці Єремії (Почаповському) апелювати до Люблінського трибуналу [321, арк. 565 зв.]. Подальший перебіг подій щодо цього конфлікту нам невідомий, зазначимо лише, що у віднайдених свідченнях 1625 р. йдеться про Василівську церкву, а не монастир. Наприклад, «близко Передместя [...] с церкви светого Василя» [321, арк. 552]. В іншому запису (від 18 червня) Петро та Іван Гулевичі названі дідичами «и за певными правы держачими маєтности двора и села Передместя», згадано «властный грунт их мл панов Гулевичов передместский, прозывается Василевсчизну, тут, подле самого села Передместского, над дорогою, которая идет з Луцка до Острога, а також грунт от церкви Василя светого ку дворцови [с. Дворець. – С. Г.] села тягнучыйсе» [183, арк. 646].

Відзначимо, що, крім привілею кн. Свидригайла в XV ст., єдине документальне свідчення щодо функціонування монастиря маємо під 1555 р. у заповіті владики Феодосія. В інших наведених записах згадано обитель, але не бачимо настоятелів, ченців і взагалі доказів існування монастиря в цей час. Так само, як і в скарзі від 6 березня 1566 р. луцького бурмистра Григорія Посолека на Станіслава Романовського, служебника господарського маршалка Михайла Малинського, який, зустрівши позивача «на добровольной дорозе противко манастыра светого Василя», його «окрутне збил змордовал» [68, арк. 61]. Ймовірно, монастир спорожнів у результаті відібрання його ґрунтів Гулевичами і сталося це, найпевніше, в 60–70-х роках XVI століття. Звернемо увагу на те, що в 1592 р. Кирило (Терлецький) вимагав від Гулевичів повернення не обителі з її землями, а лише церковних ґрунтів. Можна припустити, що владику цікавили передусім володіння монастиря, а право подавати настоятелів він погоджувався залишити за патронами

Гулевичами. Однак, на нашу думку, брак згадки про обитель є, радше, свідченням того, що вона в цей час уже була порожньою. Зрозуміло, це лише припущення, а документальне свідчення про «церков спустошалую Василя светого» маємо під 1620 роком.

Землеволодіння

Села Клюки, П'яне і Ставок. Найдавніше відоме свідчення щодо належності цих сіл монастирю збереглося в згаданому привілеї кн. Свидригайла, яким він підтвердив право обителі на володіння ними. Інших свідчень про Клюки не віднайдено, що ж до Ставка, то відома одна згадка в сумарії документів про судові справи Луцької капітули з різними особами, де вміщено запис про те, що король Зигмунт III наказав Миколаю Семашку повернути Луцькій церкві відібрані села Ставок і Дворець [392, арк. 3–3 зв.; 395, арк. 3]. Свідчень про П'яне маємо досить багато, але жодне з них не пов'язує село з монастирем. Так, під 1590 р. згадано «подданных п'янских» кн. Василя-Костянтина Острозького, під 1592, 1594, 1595, 1597 і 1599 рр. – його «имене П'ян» [95, арк. 1028 зв.; 97, арк. 262 зв.; 98, арк. 431; 101, арк. 380; 104, арк. 437; 106, арк. 334 зв.; 111, арк. 437]. У 1603 р. П'яне перейшло до волинського воєводи кн. Олександра Острозького [121, арк. 737 зв.] і під цим же роком кн. В.-К. Острозького названо «держачим», а його сина Олександра – «дедичом имени П'яня» [122, арк. 992]. Діти кн. Олександра Васильовича названі дідичами села в записах під 1603, 1605, 1606 і 1611 роках [124, арк. 33 зв.; 130, арк. 511; 139, арк. 518; 306, арк. 792 зв.]. У 1616 р. його донька Анна передала П'яне разом з іншими маєтками у трирічне орендне володіння Андрію Косаківському [150, арк. 896], а в 1619 р. від кн. Януша Острозького село отримав у посесію терміном на три роки Андрій Чолганський [157, арк. 235 зв.]. Під 1622, 1629 і 1633 рр. згадані «подданыє, бояре п'янские» київського воєводи Томаша Замоїського з дружиною кн. Катериною Острозькою [167, арк. 389]. Згідно з тарифом подимного 1629 р. Томаш Замоїський також був дідичем Ставка [453, 45].

Таким чином, після середини XV ст. свідчень про належність цих сіл Василівському монастирю немає. Найпевніше, він їх втратив тоді ж, коли обитель перейшла під владу Гулевичів.

Грунти в м. Луцьк. Ми вже неодноразово наводили свідчення про монастирські землі в Луцькому передмісті, тобто обитель володіла ними принаймні з середини XV ст. до припинення свого існування. Ймовірно, вони були незаселеними, в усякому разі жодної згадки про луцьких монастирських підданих не віднайдено.

Отже, час заснування монастиря не відомий, вірогідно, існував у середині XV ст., а в 60–70-х роках XVI ст. спорожнів.

Луцький братський монастир Воздвиження Чесного Хреста, чоловічий [м. Луцьк].

Досі залишається нез'ясованим рік заснування Братства. Так, Анатоль Дублянський зазначав, що «вже в 1600 році чуємо про існування тут якогось православного братства», яке в 1617 р. «остаточно зорганізувалося» [480, 18]. Однак більшість дослідників відносять його початок до 1617 р. [491, 138; 521, 234; 530, 156], коли було складено «Первый лист братского каталога» [433, 1], хоча він доводить існування Братства в згаданому році, але не дає відповіді на питання щодо часу його заснування. Зазначимо, що фундацію Луцького братства король Зигмунт III дозволив привілеєм від 20 лютого 1619 р. (на місці «руського» шпиталю, який нещодавно згорів під час масштабної пожежі в Луцьку, побудувати новий шпиталь з церквою та школою) [433, 3–8].

Ще через півроку (лист від 1 вересня 1619 р.) волинська православна шляхта доручає луцьким міщанам опіку над Братством: «на менших панов братий наших, панов мешчан луцких [...] дозор подыймовали, и вряду всякого постерегали [...] А мы теж при них яко старшие молодших повинни вспомогати, заступати и боронити на каждом местцу и в каждой справе» [433, 11]. Наступного року братчики з їхніми прихильниками використали перебування в українських землях єрусалимського патріарха Феофана й

отримали від нього привілей (20 червня 1620 р.) на побудову в Луцьку Хрестовоздвиженської церкви з правом ставропігії. До Феофана безпосередньо звернувся «отец кир Исакий [Борискович. – С. Г.], протосингел Александрийский», ігумен Чернчицького Спасо-Преображенського монастиря [433, 13–21], якого патріарх висвятив на луцького і острозького владика. Привілей аналогічного змісту константинопольський патріарх Кирил надав у 1623 р. [433, 28–35] і приблизно цим же роком датовано його лист із Статутом Луцького братства [433, 36–54].

У якийсь момент у братчиків виникли проблеми: під 6 серпня 1620 р. маємо свідчення возного про те, що луцькі міщани проігнорували проголошену від імені луцького старости заборону на продовження зведення Братської церкви. Причини непорозуміння знаходимо в листі Зигмунта III із заборону будувати цей храм: «иж найдуютсе межи вами некоторые особы, которые, выламуючисе з юриздиции владыки луцкого, на зневагу его, без жадного позволения его [...] упорне и сваволне церков и школу якуюс новую, называючи то Братством Милосердя, в том же месте нашом Луцку zaloжили, которым заложеном тое церкви унию затлумити усилиют» [437, 14–17]²⁹. Отже, конфлікт пов'язаний з протистоянням луцького унійного єпископа та православного Братства. Нам невідомий подальший перебіг подій, але церкву побудували і Братство продовжило свою діяльність. У 20-х роках XVII ст. сформовано ядро території Братства, коли на відписаному ґрунті збудована церква, потім надані два «пляцы» поруч, ще один біля церкви купили самі братчики. Забудова тривала впродовж усього досліджуваного періоду. Відомо, наприклад, що кн. Федора Пузинянка в 1633 р. відписала 100 зол. «на муроване церкви», а Анна Гулевичівна в 1634 р. 500 зол. – «на муры». В 1644 р. Даніель Голуб, бачачи руїну в мурах, передав монастирю право на 500 зол., які йому заборгував Філон Воронич. Мабуть, ситуація з мурами була справді тривожною, бо того ж року Олександр Мозеллі у

²⁹ Події 1619–1620 рр. згадані у візитації Братського монастиря 1763 р., опублікував В. Александрович [416, 365].

зв'язку із значною руйнацією стін відписав ченцям право на 1 000 зол., які йому залишився винний Генрик Кашевський, а в духівниці від 1647 р. О. Мозеллі заповів певну суму на закінчення «муров брацких». Крім того, він вирішив за свої кошти побудувати новий шпиталь (див. «Пожертви вірних»).

З королівського привілею 20 лютого 1619 р. бачимо, що Луцьке братство було церковним. Роль духовних осіб простежується в документах, де від імені Братства виступали ігумени або уповноважені ними ченці. Якщо згадувалися світські особи, то після духовенства. Наприклад, «становши очевисто [...] отец Леонтыуш Шицик Залеский, игумен монастыра брацтва Луцкого церкви Поднесения Крижа святого, своим и всего теж брацтва Луцкого, особ духовных и свицких» [196, арк. 568]. Провідна роль духовенства була визначена ще в 1624 р. при запровадженні в Братському монастирі кіновії [433, 70]. Зауважимо, що квитові записи про отримання пожертв на Братство від вірних давали саме ігумени. У той же час при запровадженні кіновії зазначено, що всі маетки, «от побожных людей наданных и набытых, тые все и вшелякие з них приходячие пожитки в заведованю и шафунку Братском свецких панов, шляхты и мещан луцких быти мают. С которых приходов расходы мают чинити» [433, 78].

Залишається відкритим питання про час фундації Братського монастиря. Найдавніше документальне свідчення про нього датовано 1621 роком. 17 лютого «уцтивый Матфей, Васко, тесля, Никон Хорошко, шпиталныє, в спиталю при церкви новозбудованой заложения светого Крижа, релией Грецкой, мешкаючие», від імені кн. Юрія Юрійовича Пузини, «ктитора и фундатора тоє церкви», а також усіх інших, «до того належачих», скаржилися у зв'язку з тим, що в ніч з 15 на 16 лютого «якиєс люди своволныє през диловане монастыра помененой церкви перелижши, до дверей церковных добываючисе, колодку одбияли и внивеч оную зопсовали, а немогучисе дверми до церкви добыти, мары на дах подставивши и там влижши», пограбували [161, арк. 313]. Відзначимо такий момент. У грудні 1620 р. помер архимандрит православного Жидичинського Миколаївського

монастиря Гедеон (Балабан). Король Зигмунт III у листі від 10 березня 1621 р. повідомив київського унійного митрополита Йосифа (Рутського), що погоджується з його протеже на місце жидичинського настоятеля, а саме Никодимом (Шибенським). Таким чином, монастир ставав унійним і його православним монахам залишалося шукати іншу чернечу спільноту або змінити конфесію. Навряд чи жидичинські монахи відразу дізналися про зміст королівського листа, але, вірогідно, про передачу обителі уніатам їм стало відомо ще до «увязання» Никодима (Шибенського) у володіння нею, яке відбулося 25 травня 1621 року. Документально засвідчено, що після цього монастир полишив намісник Василій (Миленський) [469, 86–87] і 3 лютого 1623 р. він згадується як чернець Луцької братської обителі, а 6 серпня 1624 р. – її намісник. Можна припустити, що він перейшов до неї відразу, як полишив Жидичинську, тобто в 1621 році. Братський монастир тоді був тільки заснований і потребував «досвідчених кадрів», тому, ймовірно, частина православних ченців із Жидичинської обителі, розташованої неподалік від Луцька, увійшла до складу його братії. Вірогідно, вони прискорили процес заснування Братського монастиря. Можливо, братські ченці Серапіон і Теофіл, які згадуються, відповідно, в 1627 і 1631 рр., це – Серапіон (Хмелецький) і Теофіл, які останній раз названі жидичинськими ченцями, відповідно, 10 жовтня 1620 р. і 3 лютого 1621 року [469, 139].

Наступне свідчення про Братську обитель маємо у запису від 20 серпня 1622 р. («подле манастыра Воздвиженя Чесного Хреста церкви Братское») [174, арк. 569]. У 1624 р., як уже зазначалося, в Братському монастирі запроваджене спільне чернече життя.

У «Братському каталозі 1617 р.» згадано ктитора Братства – ігумена Чернчицького Спасо-Преображенського монастиря Герасима (Микулича), «в схиме Григория». На думку К. Харламповича, саме він був першим братським ігуменом, який 1626 р. у зв'язку із хворобою виявив бажання залишити місце настоятеля [574, 344]. Однак Герасим (Микулич) помер у 1617 році. Маємо його заповіт від 23 серпня 1617 р. (складений у Черн-

чицькому монастирі, де він хотів бути похованим), у якому «братству, которое ся тепер у нас фундуєт в Луцку», відписане церковне начиння, книги, одяг. А 29 вересня його вже згадано як померлого [153, арк. 310]. Згідно з віднайденими свідченнями першим відомим ігуменом був Герасим, найдавніша згадка про якого датована 15 вересня 1622 року (див. «Додаток А»).

Заснування Луцького Хрестовоздвиженського братства сталося завдяки зацікавленості у його діяльності певних впливових осіб, які, принаймні частина їх, відразу ж увійшли до його складу. Так, у «Братському каталозі 1617 р.» та серед тих, хто засвідчив «Порядное постановене» між світськими і духовними братчиками про запровадження в Братському монастирі кіновії (1624 р.), бачимо князів Юрія і Миколая Пузин, Лаврентія Древинського, Криштофа Єловицького, Адама Урсула Рудецького та інших. Не дивно, що вони жертвували Братству гроші, майно. Однак нам не відомо про кількість рядових братчиків, хоча є підстави твердити, що вона досить швидко зростала. В усякому разі ставало дедалі більше їх прихильників, про що свідчать пожертви від вірних, а також бажання бути похованим у Братській обителі. А пожертви були чималими. Всі віднайдені свідчення про них наведені далі, тут ми лише зробимо узагальнення, які дадуть певне уявлення про кількісний та якісний склад відписаного братчикам. Так, до кінця 20-х років XVII ст. монастир став власником частини села Гуляники і п'ятьох «пляцов» з двома будинками в Луцку (зауважимо, що пожертви були головним джерелом збільшення володінь, але не єдиним: один ґрунт з будинком купили, ще три певний час перебували у братчиків у посесії). Упродовж цього десятиліття зафіксовано 14 пожертв (з них десять у заповітах) грошових сум, які загалом сягали трохи більш як 2 400 зол., церковного начиння та іншого майна. Відомо, що п'ятеро осіб заповіли поховати їх у Братському монастирі. Про зростання його релігійного авторитету свідчило подальше збільшення кількості пожертв. Правда, згідно з віднайденими свідченнями впродовж 30-х років нерухомості відписали, порівняно з попереднім десятиріччям, менше. Монастир отримав право на

оренду села Німецьке і став власником чотирьох ґрунтів (невдовзі два з них продано) та будинку в Луцьку. До того ж, у цей час ченці двічі продавали Солтанівську кам'яницю, але з часом нові господарі її знову дарували Братству. Крім того, впродовж 30-х років XVII ст. відомі 24 пожертви (13 у заповітах). Відписували, переважно, гроші (загальна сума сягала близько 8 400 зол., а ще монастир мав отримувати щорічний видеркаф у розмірі майже 600 зол.). Маємо свідчення про 11 осіб, які були похованими або виявили бажання знайти вічний спочинок у Братській обителі. До кінця досліджуваного періоду кількість пожертв продовжила зростати. Так, завдяки трьом наданням монастир отримав ґрунти у п'ятьох селах, правда, всі вони теж невдовзі були продані. В результаті обміну (за п'ять «пляцов» з будинками в Луцьку) братчики стали дідичами частини села Німецьке, яку до того тримали в посесії. Також монастиреві відписали двір і три ґрунти (два з будинком, один з яких відразу продали) в Луцьку. Щодо пожертв грошей і майна, то відомо про 31 такий випадок (24 у заповітах) і загальна сума сягала майже 32 500 зол., з яких 17 200 – заборгованості різних осіб Олександрю Мозеллі, право на які він заповів монастиреві. Виявили бажання бути похованими у монастирі 18 осіб.

Наведена інформація свідчить про зростання рівня матеріального забезпечення Братства впродовж досліджуваного періоду. Сказане підтверджують грошові позики різним особам. Деякі відомі приклади, пов'язані з нерухомістю, розглянуті в розділі «Матеріальне становище чернечих спільнот», про інші згадаємо тут. Так, у вересні 1623 р. Костянтин Яцькович з матір'ю позичили 625 зол., які обіцяли повернути того ж року (див. інформацію у «Пожертвах вірних» про гроші, відписані в 1623 р. Лаврентієм Древинським), під 8 травня 1630 р. маємо запис від Андрія Кашевського про те, що він залишився винний Братському монастирю 1 000 зол., які зобов'язується віддати (не зазначено, коли саме) [222, арк. 11], а 9 грудня 1632 р. датовано квитовий запис від братчиків про отримання згаданої грошової суми [222, арк. 16]. Цікаво, що записом від 18 грудня 1634 р.

Андрій Кашевський за 1 000 зол. продав Братству «пляц» у Луцьку і того ж дня братчики квитовим записом свідчили, що Кашевський, який заборгував їм 1 000 зол., після продажу ґрунту уже нічого не винний [223, арк. 1025 зв.]. У 1630 р. Ян Хрінницький записом від 18 жовтня позичив «у игумена монастиря Луцкого и всего братства церкви Божое Чесного Креста» 200 зол. терміном на рік [186, арк. 248]. У зазначений термін він повернув борг («квит» про це 15 жовтня 1631 р. дали чернець Неофіт і луцький земський писар Семен Гулевич Воютинський, «яко брат старший и губернатор тогож манастыра» [420, 640]). Відомо, що 9 березня 1634 р. уповноважені від Братства ченці Фома та Ісайя погодилися із запропонованою Іриною Боговитинівною Костянтиною Ярмолинською датою повернення нею (в цьому ж році) боргу в 200 зол. [222, арк. 276], а Ян Матвійович Косацький записом від 1 травня 1639 р. свідчив про позику 3 000 зол. у братчиків, які мав повернути в 1642 році [246, арк. 738]. Андрій Заленський 4 квітня 1640 р. свідчив, що залишився винний 1 000 зол., які обіцяв повернути наступного року [358, арк. 851]. У 1640 р. кн. Юрій Пузина позичив у Братства 1 500 зол., але в 1648 р. помер, не віддавши борг. Його нащадки не поспішали повертати гроші, бо, як відомо, в січні 1651 р. Луцький земський суд розглядав скаргу ігумена з цього приводу на Костянтина і Катерину Юрійовичів Пузин та інших «сукцесоров» князя [336, арк. 80]. В 1641 р. Олександр Борзобогатий Красенський позичив у монастиря 500 золотих. Не знаємо, на який термін, але в 1650 р. ігумен позивав його доньку Софію у зв'язку з неповерненням цих грошей. Відомо, що в січні 1651 р. справу розглядав Луцький земський суд, дозволивши позивачам апелювати до Люблінського трибуналу [336, арк. 619]. У грудні 1642 р. «приточилас справа» (позов від 24 жовтня) у зв'язку із скаргою ігумена на Адама Буркацького, який не віддав 300 золотих [260, арк. 962 зв.]. У червні 1643 р. монастир позивав Абрама Стрибиля – він не повертав «суму истотного долгу позычного» 1 000 золотих. Судове рішення було на користь позивачів, але А. Стрибель заборонив «одправу» цієї суми на своїх володіннях, а саме «на дворе в

месте Києве». 10 квітня 1646 р. возний відніс йому трибунальський позов щодо «всказаня на позваном вины баниции и еє публикации» [263, арк. 821; 275, арк. 845 зв.]. Під 20 жовтня 1643 р. маємо запис Анни Єничівни про позику у братського настоятеля Леонтія (Залеського) 1 700 зол. і передачу йому права на аналогічну суму, яку залишився їй винний чоловік Ян Шембель [265, арк. 718]. Оскільки Братство або монастир не згадані, то, ймовірно, це приватна справа ігумена. 22 квітня 1644 р. возний передав трибунальський позов луцькому міщанину Яну Бендерману з матір'ю, яких позивали братчики «до всказаня на них вины баниции» за відмову «заплатеня сумы пинезей» (подробиць немає) [196, арк. 717 зв.]. Анастасія Лаврентієва Древинська з Олександром Жабокрицьким записом від 28 червня 1645 р. позичили у Братства 2 000 зол., які віддали в тому ж році [273, арк. 358 зв.].

Вірогідно, окремі випадки заборгованості у наведених свідченнях не були результатом позик, однак, бачимо, що Братство володіло достатньою кількістю готівки. В той же час віднайдено лише одне свідчення про грошову позику самого Братства в 1643 р. і передачу в заставне володіння Солтанівської кам'яниці. Правда, в грудні 1645 р. «отец Павел Гроновский, магистр школ володимерских при церкви соборной кафедральной», скаржився на ігумена Леонтія, який не повертав позивачу 400 золотих [341, арк. 145 зв.]. Однак брак згадок у запису про братчиків і ченців дає підстави припускати, що це приватна справа. У такому разі настоятель оперував досить великими власними грошовими сумами (ми вже згадували про позичені у нього 1 700 зол.).

Кількість пожертв Луцькому Хрестовоздвиженському братству свідчить про його значний авторитет серед населення і дає підстави твердити, що воно було в той час найшанованішим православним осередком на Волині. Не дивно, що траплялися й конфлікти на релігійному ґрунті. Так, керівники Луцького єзуїтського колегіуму скаржилися, що 6 жовтня 1627 р. їх студент Єрій Желіславський проходив повз Братський монастир, а чернець Єлисей його, «ничого себе и никому невинного, золжил и

зсоромити». 8 жовтня кілька студентів, «прехожаючисе, до монастыра вступили» (цікаво, навіщо?), але вже згаданий Єлисей, «идучи пьяный, толко обачивши их, з добытым кордом выпадши», накинувся на Павла Домбського і поранив того в ліву руку. Інших студентів, Чешницького і Козловського, Єлисей «плазом обложил», а в той час ченці, «ворота до цвинтара замкнувши», почали кидати в них каміння, після чого ще й «до себе прибрали» п'яних луцьких міщан, так що студенти лише «за охороною Божою здоровые ушли» [420, 584]. Єзуїти з відповіддю не забарилися і, як скаржилися ченці з братчиками, 8 жовтня 1627 р. учні колегіуму «з гарматою, войне належачою, шаблями, кордами, стрелбою» напали на братський монастир, у якому «гвалты и эксцеса rozmaitye, битя, стреляня, погрозки и зневаги законником починили» [194, арк. 620 зв.]. Із скарги «шпиталных старших» дізнаємося про напад цього ж дня на шпиталь [194, арк. 622]. Докладніше події 8 жовтня описано в скаргах братських ченців [194, арк. 620 зв.; 420, 592]. 16 жовтня студенти колегіуму затягли до бурси Михайла Мудринського, слугу і співака Братської Хрестовоздвиженської церкви, який був у місті в справах, та побили палицями [420, 590]. Наступної ночі побили іншого співака – Івана Коберського [194, арк. 656].

До 1634 р. не маємо свідчень про непорозуміння між братчиками і студентами єзуїтського колегіуму, а 24 травня цього року таки стався інцидент. У скарзі від імені Братства луцького православного владика Атанасія (Пузини) та ігумена Ісакія йшлося «о найсте гвалтовное на Братську церкву, одбите клодки до дзвонници, о своволное в гвалтовном найстю звонене, о побите законников, при той же церкви мешкающих, о найсте на шпитал, о побите хорых, нендзных и убогих шпиталных, о взяте шкатул шпиталное с пинезми, а есче над то о прехваленсе на здорове протестантом ритус греци» [224, арк. 182]. Протилежна сторона подала свою версію подій 24 травня. Так, представники Луцького єзуїтського колегіуму «протестовали» на ігумена, шістьох ченців Братського монастиря та інших світських осіб «веры руское», які 24 травня напали на церковну процесію, що

йшла «под час дний крижовых и для отправоваия модл гволи небезпеченству од неприятеля Крижа светого» до костьола «светого Крижа» на Луцькому передместі, «названым Глусца» [420, 680–683].

Інциденти на релігійному ґрунті виникали не лише з викладачами і студентами єзуїтського колегіуму. Так, у Великодню ніч 1644 р. якісь гультяї відрізали «язик» великого дзвону Братської церкви і кинули його в Глушець. Потім із двору луцького міщанина Яна Гепнера стріляли «з стрелбы огнистое» по тих, хто йшов до церкви [420, 797]. Ситуація ускладнилася «под час козацкое ребеллии и хлопское своеволии». Так, у 1648 р. плебан Луцького костела Св. Якуба Мацей Поплавський, тікаючи з Луцька, закопав гроші й церковне начиння біля свого костела, але братські ченці забрали їх і також дерево, підготовлене для будівництва [288, арк. 760 зв.]. Мацей Поплавський повернувся в 1649 р. і посіяв на своїх полях у селі Німецьке просо, овес і горох, але восени ченці нагнали худобу (до 200 голів) і знищили увесь урожай. Знаємо, що в 1650 р. возний передав ігумену трибунальський позов за скаргами М. Поплавського, але подальший розвиток подій нам не відомий [288, арк. 1071; 292, арк. 201].

Можливо, саме конфесійні розбіжності спричинили й наступні інциденти. 6 травня 1628 р. єромонах Братського монастиря Павло (Люткович) проходив повз Луцький кафедральний костел, коли його дзвонар почав з'ясовувати, якої той був віри. Мабуть, відповідь його не задовольнила, бо він позивача «зшарпал, зсоромотил и клобок, который на голове с повинности своее законничое мел, знял» [420, 596]. 25 червня 1640 р. Силуян Мужилівський «в ден святого Иоана Крестителя свята нашего руского» прийшов до монастиря «под претекстом приязни, где без даня себе жадное причины» почав ображати ченців, когось навіть намагався вдарити [252, арк. 323].

Маємо кілька свідчень і про конфлікти на побутовому ґрунті, які доповнюють наші відомості про тогочасний Братський монастир і висвітлюють деякі аспекти його функціонування. Так, 12 серпня 1627 р.

Войцех Хелповський з товаришами переправлялися човном через Стир і, зустрівши на річці братського ченця Серапіона, викинули його у воду й при цьому «старшого и всих духовных манастырских словы неуцтивыми лжили» [252, арк. 582]. 17 січня 1628 р. луцькі міщани, рибалки, «над Стыром при церкви светого Офанасия жиючи», напали на «выростка манастырского» Івана Кухту, який ішов до Стиру по воду. Як дізнаємося із скарги ченців, відповідачі, «будучи юж на то прыготованы, впрод на гвалт в звоны» Афанасіївської церкви вдарили «и все место спровожившы, з киями, друками до духовных чернцов манастырских безбронных», які вийшли із монастиря захистити свого хлопця. Ченця Серапіона вдарили києм по голові, а потім били вже лежачого, диякону Давиду також завдали кілька ударів палицею в голову, після чого пішли [195, арк. 95 зв.]. Через рік, 28 січня 1629 р., Томаш Бобрикович вийшов із Братської церкви після вечірні, коли неподалік від неї на нього напали пани Стожинські та Гурко. Постраждалого віднесли до монастиря, подальший розвиток подій не відомий [202, арк. 146 зв.].

Зрозумілими є також причини інцидентів з військовиками. Так, у 1634 р. Ян Кобилянський і Литавор Хребтович увійшли до Луцька з корогвою коронного конюшого кн. Януша Вишневецького і зайняли братську кам'яницю «ку взгарде и шкоде церкви Божой». Скаргу ченців у 1635 р. розглядали на Люблінському трибуналі (результат не відомий), у жовтні 1636 р. – у Луцькому гродському суді, цього разу розгляд перенесли, бо відповідачі не з'явилися [226, арк. 318; 234, арк. 495]. У 1635 р. стався ще один інцидент: Адам Орлик, «товариш» згаданої корогви, «пропомнивши прав и конституции о безпеченствах домов Божих, кляшторов и мешкающих при них особ духовных», 23 травня «без жадное згола даня себе причины, впадши з шаблею добытою на цминтар менованое церкви Братское, работников муляров и убогих людей шпитальных, при дверех тоє ви сидячих, также хлопят, павперов гонил, плазовал, бил шаблею, кидал» [437, 62–64].

Ми вже зазначали, що велика кількість пожег від вірних Братському монастирю свідчить про його значний релігійний авторитет серед населення.

Це підтверджують також свідчення про передачу світськими особами свого майна ченцям на зберігання. У згаданому заповіті від 1624 р. Ждани Станіславової Сабанської вона просила пана Фірлея «шкатулу з справами» віддати «до схованя» у Братській церкві, поки не стануть дорослими її діти [178, арк. 208 зв.]. Антоній Сволинський у заповіті 1624 р. просив передати його документи до Братської церкви [178, арк. 704 зв.]. Не пізніше 1635 р. Андрій Фірлей залишив у монастирі («до схованя склепу церковного») свої маєткові документи [326, арк. 345 зв.]. 19 квітня 1647 р., через кілька тижнів після складання тестаменту Олександром Мозеллі (див. «Пожертви вірних»), возний був у Братському монастирі, де передав ченцям заповіт і засвідчив, що тут не залишилося грошей та іншого майна померлого Мозеллі (ймовірно, були на зберіганні) [280, арк. 1148].

Маємо одне свідчення про те, що самі братчики передали гроші на зберігання, правда, потім навколо цього виникло непорозуміння. Так, 31 травня 1630 р. Луцький гродський суд розглядав скаргу ігумена на Матіяша Мазепу Грушвицького, який у 1629 р. узяв у позивача 300 зол., обіцяючи повернути їх на першу вимогу, але не віддає. Відомо, що в липні 1632 р. монастир грошей ще не отримав [213, арк. 199; 216, арк. 230].

Братству доводилося брати участь у багатьох і, що не менш важливо, тривалих судових процесах. Тому визначали «умоцованих», яким надавали право захищати монастир в усіх судових інстанціях. У 1636 р. це світські особи Ян Негребецький, Прокіп Верещак, Теодор Сосновський і Йосиф Сеницький [229, арк. 530]. 20 лютого 1644 р. ігумен назвав братських ченців Матвія (Рогатинського) (намісника), Неофіта (Ластовецького) і Кипріяна (Рудницького), а також світських: Яна Наливайка Берковського, Миколая Лахновича і Павла Шолгеню [267, арк. 255]. Через два тижні (запис від 7 березня) наведено дещо інший перелік, у якому бачимо братських ченців Арсенія (Городинського) і Даніеля (Половковича), а до світських додано Павла Селяву [267, арк. 806]. У 1645 р. ігумен Леонтій свідчив (5 серпня), що він уповноважив репрезентувати монастир у різних судах намісника

Кипріяна (Рудницького) [273, арк. 703]. У 1646 р. «умоцованими» були ченці: намісник Київського Пустинно-Миколаївського монастиря Олексій (Тур), овруцький намісник (обитель не зазначена) Філатей (Борисович) і Арсеній (Городинський), а також світські особи: Ян Берковський, Павло Шолгеня, Ян Поклонський, Самуель Фляк (останнє прізвище в документі написано нерозбірливо, тому можливе й дещо інше прочитання) [274, арк. 793]. У 1647 р. перелік (від 5 серпня) не зазнав суттєвих змін порівняно з попереднім: немає намісника одного з овруцьких монастирів Філатея (Борисовича), а серед світських замість Яна Поклонського бачимо Костянтина Поклонського і, крім того, Павла Селяву та Федора Нецевича [284, арк. 383]. У травні 1648 р. перелік «умоцованих» виглядав так: намісник Київського Пустинно-Миколаївського монастиря Олексій (Тур), «наместник монастыря Почаевского» [тут, ймовірно, помилка: має бути «Овруцького». – С. Г.] Філатей (Борисович), луцький гродський писар Станіслав Казимир Беневський, Вацлав Костянтин Поклонський, Якуб Красовський, Станіслав Козакевич Прошицький, Даніель Грудницький, Ян Наливайко Берковський, Павло Шолгеня, Стефан Мерлецький, Ян Кореневський [286, арк. 722].

Отже, Луцьке братство досить швидко стало не просто шанованим серед населення, а перетворилося на найвпливовіший православний осередок Волині. Сказане стосується й Братського монастиря, чий релігійний авторитет ставив його в один ряд з найвідомішими тогочасними православними обителями. На підтвердження сказаного згадаємо прохання настоятеля Миньківського монастиря Різдва Пресвятої Богородиці до братського ігумена Неофіта захищати його інтереси в суді. Звісно, причина цього могла полягати в дружніх стосунках між настоятелями. А, можливо, все визначали не так особисті чесноти, як можливості, тобто зв'язки братських ігуменів із впливовими особами, чого, вірогідно, не мав настоятель маленької Миньківської обителі (про авторитет братських ігуменів див. «Білостоцький монастир Святого Духа», «Корецький монастир Успення

Пресвятої Богородиці», «Луцький монастир Успення Пресвятої Богородиці» і «Чорненський монастир Преображення Господнього»).

Землеволодіння

Двір у м. Броди (Руське воєводство). У 1647 р. заповів Олександр Мозеллі (див. «Село Губин»).

Село Губин. Королівський дворянин О. Мозеллі в духівниці від 27 березня 1647 р. (див. «Пожертви вірних») заповів Братському монастирю все своє майно, в тому числі згаданий маєток, який він тримав у заставному володінні від луцького православного владики Атанасія (Пузини). О. Мозеллі також відписав монастиреві гумно в селі Колодежне (маєток Луцької кафедри) і двір у Бродах. Як свідчив возний, 19 квітня 1647 р. він був у Братській обителі, де слуга померлого О. Мозеллі в присутності луцького підкоморія кн. Григорія Четвертенського та інших осіб віддав тестамент ігумену з братчиками [280, арк. 1148]. Однак ще 3 квітня Ян і Володимир Гулевичі, власники сусіднього села Ошів, захопили частину губинських земель [283, арк. 136]. Скарги в травні–червні настоятеля Леонтія (Залеського) не призвели до швидкого залагодження конфлікту, бо в жовтні возний відніс Гулевичам позов «в жалобе их мл отца игумена и всего того ж брацтва Луцкого [...] о експульсыю з села Губина през их мл учыненую» [283, арк. 1184]. Подальший перебіг подій не відомий. Отже, хоча монастир тримав Губин у заставному володінні, вірогідно, посесія тривала до кінця досліджуваного періоду.

Села Гудчий Брод, Довге, Дрозні та Семеренки. 30 квітня 1642 р. Андрій (син Гнівоша Гулевича Дрозденського і Анни Витонизької) відписав ченцям свою частину в цих маєтках [437, 76–79]. Привертають увагу розміри пожертви, але цьому є пояснення. Так, 18 і 20 травня возний був у селах і «водлуг запису од велебного отца Атаназия, а в стане светском будучого Андрея Гулевича Дрозденского», передав згадані маєтки у володіння ігумена з ченцями [196, арк. 512]. Згадка про ченця Атанасія у запису про «увязане» 18 травня 1642 р. свідчить, що Андрій, можливо, став «законником» цієї

обителі досить швидко після надання фундушу 30 квітня, або ж його постриг у ченці зафіксовано на момент вписання свідчення возного до луцьких актових книг 30 березня 1644 р., тобто це могло статися не відразу після фундушного запису, хоча і не пізніше квітня 1643 р. (див. далі). Отже, така щедра пожертва Братському монастиреві пояснюється бажанням присвятити своє життя служінню Богові саме в цій чернечій спільноті.

Здавалося, всі задоволені. Однак минув рік і 30 квітня 1643 р. Олександр і Семен Гулевичі позивали свого брата, ченця Луцького братського монастиря Атанасія, та ігумена Леонтія у зв'язку з тим, що в 1642 р. Андрій пожертвував на користь обителі свою частину в Дрознях, але, як пояснювали позивачі, «без ведомости панов брати своих записовати не могл» [263, арк. 550]. Ще через півроку (9 жовтня 1643 р.) на ігумена скаржився сам Атанасій. Як зазначив М. Довбищенко, позивач звинуватив настоятеля в ошуканстві: той замість одного документа дав йому підписати фундушний запис, що Атанасій (тоді ще світська особа), довіряючи ігумену Леонтію (Залеському), зробив не читаючи. Таким чином, Атанасій зіпсував стосунки не лише з родичами, які оскаржили надання маєтків, а й з настоятелем, що, зрозуміло, робило проблематичним його перебування в Братському монастирі. Тому наприкінці 1643 р. бачимо Атанасія вже не в обителі, а мешканцем власних маєтностей. Щодо наданих маєтків, то вони, на думку М. Довбищенка, найвірогідніше так і не перейшли у володіння ченців [361, арк. 431; 582, 79]. Сам Атанасій твердив, що обман з документами стався після того, як ігумен дізнався про бажання позивача стати ченцем Братського монастиря. Однак, наголошував Атанасій, тоді був ще живий його батько і він не міг розпоряджатися маєтками. У результаті, «взявши ведомост о таковом записе подступном, протестацию о неважност оного» засвідчили брати ошуканого [361, арк. 431].

Ситуація не зовсім зрозуміла. Навіть якщо припустити, що Андрій Гулевич підписав документ, не знаючи його змісту, то вже через кілька тижнів, як уже зазначалося, возний «увязал» ченців у володіння маєтками.

Тобто Андрій з братами мали досить швидко дізнатися про це, але вони мовчали впродовж року, принаймні нам не відомо про їхні спроби щось змінити. Правдоподібно, не було жодних непорозумінь і під час продажу (запис від 26 листопада 1642 р.) ченцем Атанасієм брату Олександрю за 200 зол. своєї четвертої частини двора в Луцькому Окольному замку, яку він отримав у результаті поділу майна після смерті батька («увязане» Олександра відбулося того ж дня) [259, арк. 1572; 261, арк. 878 зв.]. Ймовірно, Андрій свідомо відписав Братському монастиреві маєтки, а через деякий час став його ченцем. Однак родичі намагалися переконати його в необхідності повернути володіння і згадана скарга Атанасія може бути доказом того, що їм це вдалося. Можливо, все сталося під примусом. Підстави для такого припущення дають згадані далі свідчення. Так, 20 лютого 1644 р. ігумен Леонтій (Залеський) скаржився на Олександра і Семена Гулевичів, які «велебного отца Афаназия Гулевича, брата свого рожиного, в послушенстве протестующого в монастыре брацтва Луцкого находящегося, з монастыря для якейси якобы потребности до домов своих завзявши и оною юж знову до монастыря пустити не хотечи, в домах своих затримавают и оному през таковыє его мл там затримане до житя его законного перешкодою зостають» [196, арк. 224 зв.]. До кінця року ситуація не змінилася, бо 21 листопада 1644 р. ігумен знову скаржився на Олександра і Семена Гулевичів з цього приводу [196, арк. 1735]. У позові зазначено, що Гулевичі спірні володіння тримають «мимо запис тот» (тобто фондуш 1642 р.). Чи Атанасія справді силоміць утримували від повернення до монастиря, чи він сам не вважав для себе можливим там перебувати, можна лише робити припущення. Зазначимо, що ігумен з ченцями не збиралися повертати спірні маєтки, про що свідчить їх протестація від 22 жовтня 1644 р. щодо невизнання претензій у цій справі від родичів Атанасія [332, арк. 1338].

Однак навесні 1645 р. сторони дійшли згоди і записом від 15 березня монастир за 5 000 зол. продав спірні землі Олександрю і Семену Гулевичам, які того ж дня підтвердили це придбання [271, арк. 451].

Чи володів монастир наданими Андрієм Гулевичем його частинами в селах? Нам не відомі скарги ченців щодо позбавлення їх цього права. Лише в позові (листопад 1644 р.) про насильницьке утримання Атанасія від повернення до обителі згадано, що в цей час Гулевичі володіли спірними маєтками. Беручи до уваги пояснення Гулевичів, що вони не відразу дізналися про сфальсифікований фундушний запис, можна гадати про перебування цих володінь упродовж певного часу під владою монастиря. Вірогідно, після скарги Атанасія у жовтні 1643 р., а, можливо, й дещо раніше Гулевичі відібрали маєтки. Надалі склалася ситуація, коли ченці не могли повернути їх собі, а Гулевичам було вигідніше залагодити конфлікт. Тому в 1645 р. сторони погодилися на продаж, чим фактично визнано законність пожертви Андрія. Якщо наведені міркування відповідають дійсності, то Братський монастир не втратив нічого з цього фондушу.

Кілька слів про ченця Атанасія (Гулевича). Найдавнішу відому згадку про нього як духовну особу маємо під 26 листопада 1642 року. Невдовзі після скарги на ігумена в жовтні 1643 р. він за нез'ясованих обставин полишив монастир. Постає питання: чи повернувся він до цієї обителі? У жовтні 1644 р. його згадано як братського ченця [332, арк. 102], у квітні 1645 р. – як «велебного в пану Богу Єго Мл отца Атаназего закону регулы Святого Базилего, в монастыру Луцком брацком будучого» [363, арк. 578], у березні 1646 і травні 1647 р. – як «законника» Братського монастиря [280, арк. 1157; 281, арк. 651 зв.]. Тобто, він залишався ченцем, але невідомо, чи мешкав разом з братією. Бо в наведеній скарзі ігумена Леонтія (Залеського) в 1644 р. на братів Гулевичів, які не відпускали Атанасія до обителі, про нього також сказано як про «законника монастыра Луцкого». З іншого боку, як довго міг чернець перебувати поза монастирем? Правда, все залежало від позиції настоятеля, а братський ігумен не був зацікавлений у посиленні конфлікту з Гулевичами. Можливо, Атанасій повернувся до обителі після домовленості в 1645 році. В будь-якому разі його життєвий шлях добігав кінця – в документі від 10 березня 1649 р. він уже згадується як померлий [276, арк. 156].

Село Гуляники. Маємо свідчення возного про те, що 27 липня 1624 р. він був у цьому маєтку, «в частех зошлого небожчика пана Антония Свольнського, так дедичных, яко и заставных дворках и садибах», які, згідно з його заповітом, передав у володіння ігумена Герасима з ченцями [420, 540]. Відзначимо, що в духівниці А. Свольнського від 13 липня 1624 р. Гуляники не згадані [178, арк. 704 зв.]. Майже через 20 років Ян Юрійович Гуляницький відписав (заповів?) монастиреві свій двір з частиною села, «увязане» відбулося 16 квітня 1643 р. (Ян Юрійович на цей час уже помер) [263, арк. 483]. Така пожертва не знайшла розуміння у його родичів, які намагалися не допустити монастир до володіння наданим ґрунтом. Як скаржився настоятель, уже 17 квітня Тиміш Гуляницький з сином Олександром забрали із згаданого двору речі ченця Атанасія (Гулевича), якого позивач «для дозору роботизны и господарства там же в дворку» залишив. Наступного дня Олександр Гуляницький знову приїхав і згаданого монаха «по голове, в карк, по твары в губу и в нос п'ястями без вшелякоє милости б'ючи, оного немилосердне збил, змордовал и скрвавил» [263, арк. 506 зв.–508].

Навколо гуляницьких володінь у монастиря також виникли непорозуміння з Рафаїлом Приемським, який 23 квітня 1643 р. наслав на них своїх помічників: вони забрали худобу, майно, навіть «книги до набоженства» ченців, які були там «дозорцями». Впродовж майже року монастир так і не отримав компенсації, а в результаті судового розгляду 22 березня 1644 р. ченцям дозволили апелювати до Люблінського трибуналу [263, арк. 629; 268, арк. 742].

Мали ченці й позитивні моменти, пов'язані з цим селом. Наприклад, Федір Гуляницький записом від 29 грудня 1643 р. подарував монастиреві половину «реза» гуляницького поля [267, арк. 84]. Однак проблем ставало дедалі більше. Так, 20 червня 1644 р. Якуб Грудницький, «мешкаючи с протестантами [ченцями. – С. Г.] в суседстве в селе Гуляниках, прийшов до будинку монастирського підданого і побив його [196, арк. 1055]. Можливо,

ченці втомилися від постійних конфліктів, можливо, були інші причини, але записом від 1 грудня 1644 р. ігумен Леонтій (Залеський) від імені всього Братства за 1 200 зол. продав монастирську частину в Гуляниках Андрію Панасовичу Гуляницькому [269, арк. 584].

Володіння в м. Луцьк. Із засвідченого «Выпису с книг войтовских места господарского Луцкого» від 22 грудня 1619 р. дізнаємося, що луцький і острозький міщанин Матис Бабич за 20 кіп литов. гр. (50 зол.) передав Братству у трирічне заставне володіння свій будинок у Луцьку, «на передместю Заглушацком» [390, арк. 6].

У 1621 р. луцький бурмистр Самуїл Васильович Солтан, бездітний, у заповіті від 20 липня відписав усе своє майно Луцькому братству. Згадані «грунт за Глушцем пустый» і будинок, також «за Глушцем», у якому він мешкав разом з сестрою Раїною Яновою Оношковичовою. Після смерті С. Солтана цей будинок упродовж десяти років мав залишатися у сестри, після чого переходив до Братства, а Раїна отримувала за нього компенсацію 200 золотих [420, 506]. У незасвідченому «Выпису» з луцьких актових книг (11 грудня 1622 р.) знаходимо польськомовну копію заповіту, в якому, крім рухомого майна, згадані будинки, «пляцы, каменици в рынку» [390, арк. 9], а у витязі від 15 грудня 1622 р. (також незасвідченому) йдеться про передачу братчикам відписаного С. Солтаном майна [390, арк. 72–73]. Про кам'яницю дещо відомо. Так, 20 лютого 1622 р. до Луцька приїхав королівський дворянин (слуга і жовнір короля) Ян Страдомський і в ратуші показав привілей Зигмунта III, яким той «за давныє заслуги рыцарские» передав йому «вси добра позосталые, так лежачие, яко и рухомые в месте Луцком», що залишилися після смерті бездітного Самуїла Солтана Лучниковича. Довідавшись про це, до ратуші в той самий день прийшли братські ченці з кн. Миколаєм Пузиною, Романом і Петром (Григоровичами?) Гулевичами (Піддубинськими?) та іншими братчиками і висловили свою незгоду із змістом привілею. Коли Я. Страдомський пішов до кам'яниці, вони його «выгнали и с посесии вытиснули», після чого постраждалий заніс до актової

книги скаргу з цього приводу [174, арк. 180]. У свою чергу, ігумен Герасим з ченцями цього ж дня поскаржилися на Я. Страдомського. Позивачі «поведали, яко о власные добра церкви Божое и монастыра своего», що С. Солтан заповітом «роспорядил» ігумена заплатити його борги (кілька тисяч золотих), інші гроші та нерухомість відписав «на монастыр и церков помененую Братскую Луцкую Воздвиженя Честнаго Креста, абы за душу его, родичов его пана Бога прошоно». Після смерті С. Солтана братчики «до посесии тых добр пришедши и до сего часу в спокойном держаню и уживаню заставают». Яна Страдомського вони звинуватили в тому, що він «важилсе упросит» у короля привілей «на добра церковные» (йшлося саме про кам'яницю, «прозваное Солтановкой») [174, арк. 171].

Нам невідомий перебіг подій упродовж року, але 25 лютого 1623 р. Я. Страдомський отримав трибунальський позов у зв'язку із скаргою ігумена з усіма ченцями, а також світських братчиків з приводу «упрошення» у короля майна, що залишилося після смерті Самуїла Солтана і яке він заповів «на церков Братскую Чесного Креста мимо сестру свою урожоную и близких крвных и повинных своих» [174, арк. 589 зв.]. Щодо Солтанівської кам'яниці, то вона залишилася за Братством, про що свідчить передача її братчиками в 1623 р. в орендне володіння Яну Онушкевичу Озембровському (на рік за 160 зол.) [396, арк. 1]. Під 1625 і 1627 рр. маємо згадки щодо «каменици Солтановской, до церкви братское належачой» [180, арк. 254 зв.; 190, арк. 739 зв.]. У 1630 р. Братство за 400 зол. продало (запис від 8 січня) кам'яницю Григорію Гавсовичу Шостаковському [323, арк. 948]. Не знаємо, коли саме і яким чином, але будинок знову став власністю братчиків (ймовірно, хтось відписав), бо 28 січня 1638 р. ігумен Неофіт з ченцями продали його володимирському підкоморію кн. Юрію Пузині вже за 8 000 золотих [241, арк. 154 зв.]. Ймовірно, князь продав будинок Яну Матвійовичу Косацькому, бо той записом від 1 травня 1639 р. подарував Братській церкві свою «каменицу, названою Савтановскою» [246, арк. 800 зв.]. Останнє свідчення про кам'яницю маємо під 1643 р., коли

Братство за 1 000 зол. передало її (запис від 20 січня) у заставне володіння Яну Гноїнському [262, арк. 109 зв.]. Через два дні возний «увязал» його «в каменеці, названой Солтановской, до монастыра братского Луцкого належачой» [263, арк. 561 зв.].

Записом від 1 жовтня 1621 р. волинський підстолій Криштоф Словицький відписав свій ґрунт, «прозывается Сасковский» [177, арк. 807]. Цей же К. Словицький записом від 16 червня 1625 р. свідчив, що позичив у Братства 490 зол., а за це передав йому в посесію ґрунт у Луцьку, який сам тримав у заставному володінні від Петра Гулевича Воютинського [185, арк. 173].

У зв'язку зі скаргою Владислава Монвида Дорогостайського 6 серпня 1624 р. возний ходив з листом «упоминальным и заручным» від Луцького земського суду до Братства, «которое се будует на пляцу» померлого Павла Дорогостайського, право на який належить позивачу. Згідно із судовим рішенням, братчики мали звільнити цей ґрунт [179, арк. 271]. Подальший перебіг подій невідомий.

У 1625 р. кн. Юрій Юрійович Пузина подарував братчикам (запис від 13 вересня) свій пляц, який він купив у померлої на той час Галшки Павлівни Дорогостайської та її чоловіка Андрія Фірлея. На цьому «пляцу юж за помочю Божою, а за консенсом Кор его мл, пана нашего милостивого, и церков Воздвижения Чесного и Животворящего Креста Господня станула, и в ней набоженство, водлуг релии старожитное Греческое отправовується, и киновичое, то ест общее житие заложено, и регулу светого Великого Василия уфундовано, игумена и чернцов собрано» [185, арк. 528]. Ймовірно, Юрій Пузина, побачивши непорозуміння щодо ґрунту, на якому будували Братську церкву, викупив його і передав братчикам. Крім того, записом від 3 квітня 1636 р. князь подарував монастиреві ще один будинок у Луцьку [229, арк. 439 зв.]. Зазначимо, що за півроку до того він купив у Братства двір у Луцьку («увязане» відбулося 14 листопада 1635 р.) [228, арк. 650 зв.; 230,

арк. 173 зв.]. Можливо, в 1636 р. кн. Ю. Пузина відписав ченцям саме цей будинок.

Юрій Андрушевич 18 листопада 1626 р. продав Братству за 1 000 зол. свою «третю част пляцу, дому Богушовского в месте Луцком» [188, арк. 1575 зв.].

4 травня 1627 р. Євдокія Андрушевичівна з чоловіком Миколаєм Лахновичем відписали братчикам ґрунт, який Євдокія успадкувала після смерті матері Маруші Богушівни з Ванковичів Янової Андрушевичової [391, арк. 24].

Федір Кузьмич записом від 13 січня 1628 р. передав монастиреві своє право на посесію двох «пляцов»: один, названий Тимошківський, другий – між будинками «цирулика» Войцеха і луцького міщанина Вірозуба (мешкав на братському ґрунті), які Ф. Кузьмич тримав у заставному володінні, а також 600 зол. від «зошлого негды» Мацея Суходольського [197, арк. 420].

Дмитро Урсул Рудецький, виконуючи останню волю свого померлого батька Адама, у вересні 1631 р. передав монастиреві «ґрунт або пляц» у Луцькому передмісті [114, арк. 675 зв.]. У 1633 р. ігумен Ісакій з кількома світськими братчиками дали запис (14 жовтня) «вечистое продажи» луцьким євреям за 200 кіп литов. гр. (тобто 500 зол., відразу ж заплачених) «певного пляцу, при окописках жидовских будучих», який їм подарував Адам Урсул Рудецький. У запису зазначено, що ґрунт був порожній [219, арк. 1047 зв.].

Невідомо, коли саме, можливо, ще в 20-х роках XVII ст. кременецький земський підсудок Григорій Ушак Куликовський подарував Ширневський ґрунт у Луцькому передмісті (за Глушцем, на Святій Горі), який у 1632 р. братчики продали за 80 зол. (запис від 26 липня) Настасії із Зубцовських Лаврентієвої Древинської, і 21 серпня відбулося «увязане» [215, арк. 567].

У 1634 р. волинський ловчий Андрій Кашевський записом від 18 грудня продав Братству «ґрунт и пляц тут в Луцку в рынку» [223, арк. 1025 зв.].

Кирило Клавшиць 10 червня 1637 р. відписав ґрунт «из деревом рожайным, названий клавшинским, тут, под местом Луцком» [236, арк. 249; 237, арк. 254].

13 лютого 1641 р. ігумен Леонтій (Залеський) з ченцями «сознали, иж они дом з ґрунтом, водлуг уживаня сознаваючим од славетных Овдоти Михновоє и Гарасима Михновича, сына єє, месчан луцких правом вечистым резигнованый, за передместем Луцким Заглушецким», продали за 400 зол. Яну Наливайку Берковському [255, арк. 183].

Юрій Божкевич 29 травня 1643 р. відписав монастирю «пляц» з будинком [265, арк. 8 зв.].

У липні 1643 р. архимандрит Унівської обителі Ісайя (Сулятицький) пожертвував Братському монастирю ґрунт у Луцькому передмісті, який він свого часу купив у ігумена Луцького Пречистенського монастиря Макарія (Созанського) [391, арк. 92].

Галшка з Гулевичів Вацлавова Зубцовська, виконуючи останню волю свого чоловіка, 17 червня 1644 р. подарувала монастирю двір [267, арк. 1017].

Сеймовою постановою 1647 р. луцькі ґрунти з підданими, якими володіло Братство, виведені з-під юрисдикції магістрату [416, 369].

Село Німецьке. Данило Гулевич Воютинський, тримаючи в орендному володінні цей маєток Луцької кафедри, записом від 27 вересня 1639 р. передав Братству своє право на посесію [249, арк. 450 зв.]. Наступного дня єпископ Атанасій (Пузина) визнав цей акт [249, арк. 459]. У 1640 р. стався інцидент з луцьким каноніком і плебаном костела Св. Якуба Мацеєм Поплавським. Маємо дві версії перебігу подій 14 вересня. Ченці звинуватили М. Поплавського в тому, що він із слугами напав на монастирських підданих: спочатку розігнали худобу, потім прийшли до помешкань цих підданих, де їх побили і пограбували [252, арк. 797]. У свою чергу, М. Поплавський доводив, що братський чернець Василій (Красноселець), «будучи дозорцюю части и фолварку Немецкого, до братства Луцкого належачого», зазначеного дня наслав монастирських підданих з худобою на ґрунти позивача [252, арк. 799].

Подальший перебіг подій не відомий, і до 1648 р. свідчень про володіння Братством цим селом не маємо, а цього року стався обмін: луцький владика Атанасій (Пузина) записом від 4 травня передав братчикам частину села Німецьке, отримавши за це п'ять «пляцов» з будинками в Луцьку [286, арк. 654; 288, арк. 760 зв.].

Фільварок неподалік с. Теремне. Як скаржилися ченці, 7 серпня 1647 р. стався інцидент: Миколай Пелчинський, «поробивши розныє ексцеса» в цьому владичному маєтку, а саме в дворі Костянтина Черневського, «пьяный до места Луцка ехал, там же протестантес с фолварку и сеножати монастырских, за селом Теремным будущых, до монастыра ехали». Відповідач їх «надыбал» і спершу «словами непристойными изсоромитившы», потім «добывшы шабли, плазами оных бил и деспектовал», а закінчилося це тим, що Пелчинський почав стріляти з лука [283, арк. 778]. Інших свідчень про цей монастирський фільварок не віднайдено.

Став у с. Ярославичі. В січні 1639 р. монастир скаржився на Сидора Ясенюту (підданий белзького каштеляна Андрія Фірлея із Романова), який тримав від позивача став у цьому маєтку: він спустив воду, вибрав рибу й утік, не віддавши грошей [248, арк. 201 зв.]. Це – єдине відоме свідчення про монастирський став у Ярославичах.

Отже, Братський монастир був власником двору в Бродах і частини сіл Гуляники та Німецьке. Вірогідно, кілька років братчики володіли частинами в Гудчому Броді, Довгому, Дрознях і Семеренках, крім того, згадується монастирський фільварок неподалік Теремного. Певний час монастир був посесором сіл Губин і Німецьке. Щодо «пляцов» у Луцьку, то загалом їх у дідицтві Братства перебувало в різний час 15 (деякі з будинками) і чотири в посесії (упродовж 1628–1632 рр. монастир мав у заставному володінні «склепы мурованые», див. «Пожертви вірних» під 1632 р.). Відомі п'ять випадків продажу Братством своїх ґрунтів у Луцьку і ще п'ять обміняли на частину села Німецьке. Зауважимо, що пожертви не завжди «доходили» до

адресата, бо нерідко спадкоємці того, хто робив пожертву, не бажали віддавати відписане.

Пожертви вірних

Перелік пожертв рухомого майна – див. «Додаток Б».

Упродовж досліджуваного періоду, крім 19 пожертв нерухомості, нам відомі 67 випадків (44 у заповітах), коли відписували гроші й загальна сума сягала майже 45 000 зол. (20-ті роки XVII ст. – 14 пожертв [майже 4 000 зол.], 30-ті роки – 24 [майже 8 500 зол.] і 40-і роки – 29 [майже 32 000 зол.]) та інше майно. До того ж, Братство щороку мало отримувати майже 600 зол., правда, більшість цих грошей надано («способом выдержкафу») в 1632 і 1638 роках. Відзначимо, що практично половину загальної суми складали борги певним особам, які передавали монастиреві право на ці гроші. Зауважимо, що далеко не все відписане братчики змогли отримати від спадкоємців тих, хто робив пожертви.

Насправді пожертв було набагато більше. Так, у «Реестре на часы потомные, в которомся будут вписовати речи все прибывающие, як то легацие, книги, апараты церковные и стрелба на оборону церкви» згадано багато речей (25 позицій упродовж досліджуваного періоду), щодо яких не зазначено, яким шляхом вони потрапили до монастиря. В іншому аналогічному «Реєстрі» знаходимо ще майже 70 позицій «апаратов церковных» [433, 252–273].

Шпиталь

Згідно з королівським привілеєм 1619 р. Братство було засноване разом із шпиталем. Однак, ще в заповіті від 10 листопада 1617 р. менглинський єпископ Йоасаф, який мешкав у Луцькому монастирі Успення Пресвятої Богородиці, відписав «до шпыталя руского коп пят» (12,5 зол.) [153, арк. 601 зв.]. Вище ми навели відомі свідчення про шпиталь, який функціонував упродовж досліджуваного періоду і був досить відомий серед населення, що підтверджується пожертвами на його користь. Крім уже

згаданих, маємо заповіт Миколи Боговита (1621 р.), в якому він відписав «на шпитал Луцкий руский» шаблю і палаш, оправлені сріблом, а також 30 золотих [437, 23]. Катерина з Чапличів Волинцева Черчицька в духівниці від 31 січня 1637 р. відписала 100 зол. трьом луцьким шпиталям: при кафедральному костелі, костелі Святого Духа і Братській церкві [235, арк. 134]. Овдотія з Кашевських Якубова Обремська 12 листопада 1648 р. заповіла Братському шпиталю 100 золотих [287, арк. 391 зв.]. Отже, відомо про 22 пожертви, загальна сума яких сягала близько 1 100 зол. і ще 150 шпиталь мав отримувати щорічно, починаючи з 1632 року.

Поховання

Крім уже наведених згадок (див. «Пожертви вірних»), віднайдено ще низку свідчень. Так, у тестаменті від 20 лютого 1639 р. Якуб Обремський наказав своїм дітям поховати їхню матір, а його дружину в місці, яке вона давно визначила – у Братській церкві (себе Якуб заповів поховати в Луцькому домініканському монастирі) [246, арк. 301]. У луцькому гродському позові від 29 жовтня 1642 р. йдеться про Олену Бутовичівну, «першого малженства Лисчиную [Ян Липка. – С. Г.], скоро по смерті єе и погребє в Брацтве Луцком» [260, арк. 826 зв.]. Катерина Кіндратівна Смиковська, дружина Миколая Сокола, в заповіті від 1 лютого 1647 р. просила поховати її в Братській церкві [334, арк. 1416]. Отже, упродовж досліджуваного періоду маємо свідчення про 41 поховання у Братському монастирі.

Школа

У привілеї (1619 р.) Зигмунта III на заснування Братства згадані «церков з школою». Це – найдавніше відоме документальне свідчення про школу, хоча Микола Петров зазначав, що цей навчальний заклад існував з 1617 року [530, 156]. Завдання і функціонування Братської школи визначені її Статутами (перший під 1624 р., другий також датується приблизно тим же роком) [433, 83–115]. На полях другого Статуту є давня приписка про те, що «мурованый» будинок для неї побудовано в 1620 році [433, 115].

Ми вже наводили віднайдені свідчення щодо цього навчального закладу. Згадаємо ще кілька інцидентів, пов'язаних з ним, записи про які зберегли цікаву інформацію. Як скаржилися ігумен від усього Братства разом із «старшими шпиталними, при том же братстве з шпиталю будучого», 12 вересня 1622 р. Бальцер Раєвський, переслідуючи монастирського слугу Василя Данилича, увірвався зі спільниками до обителі, де зустрів «дитя монастырское, сиротку в десети летех, в науке будочого, меновете Филона Рия», сина померлого священника з села Миловші. Раєвський ударив його, після чого шаблею праву руку «проч одтял, аж одпала». Позивач (ігумен Герасим) не був впевнений, що хлопець після такого поранення взагалі виживе [420, 521]. Через місяць, 11 жовтня, ченці свідчили про отримання від Б. Раєвського (в запису – «Раєцький») 50 зол., які він, «водлуг угоды прыятелское и кондыций отдал и скутечне заплатил» [171, арк. 926 зв.]. У 1627 р. стався напад студентів Луцького єзуїтського колегіуму з метою, як пояснювали братчики, примусити «спевачка Иванка, дышканцисты, але и других при нем выборнейших певаков з манастыра и з школы брацское» перейти до колегіуму. Так, 8 жовтня до 200 озброєних «кордами, шаблями и балтами» нападників «в манастыр, а потом до школы, застаючы того певачка, впали», але того, кого шукали, не знайшли. В цей час там не було «дозорци албо учителя тое школы, побожного отца Елисея Илковского, законника тое ж регулы», який перебував у Братській церкві «на одправованю фалы Божое». Нападники «деток велю шляхецких и люду посполитого, учечихсе, заставши, одних, книги одбираючи, о головы им ими и нагайками безвинне били, секли, знучали з них азбуки, насмеваючисе оные книги шарпали и шарпаные на землю покидали». В цей час братські ченці виходили з церкви і, почувши крики дітей, увійшли до школи. Студентів колегіуму вдалося дещо заспокоїти, вони пішли «и за ними форты манастырскую и шпиталную для покою замкнено было». Правда, після цього об'єктом нападу став братський шпиталь [420, 592].

Із школою пов'язаний ще один інцидент. Як скаржився в 1639 р. ігумен Леонтій (Залеський), вночі з 8 на 9 вересня її учні «водлуг звичаю жебручи собе пожывеня и штуки хлиба» ходили по дворах і співали. Коли вже верталися «до школы и до монастыра», то, проходячи повз будинок Юрія Куликовського, заспівали. Однак господар разом з Петром Кресимським наказали своїй челяді стріляти по учнях, а потім і самі напали з шаблями. Нападники переслідували їх до «форты шпиталное [...] и так нагоняючи, шаблями били, секли и стреляли». В результаті одному учневі пострілом розтрощили кістку правої руки, іншому «бок левый и попереk под поясом прострелено». У скарзі зазначено, що вони залишаться каліками [420, 753]. У свою чергу, Юрій Куликовський скаржився на «студентов, спиваков и всю конгрегацию Брацтва Луцкого руского [...] а то взглядом наистя на господу протестантис [...] разных эксцесов и виоленций почынене» [204, арк. 542].

Під 1 грудня 1645 р. маємо судовий позов у зв'язку із скаргою Павла Гроновського, магістра школи у Володимирі при місцевій кафедральній церкві, на ігумена Леонтія (Залеського), який не заплатив позивачу 400 зол. за «пилноване и минастроване» Братської школи упродовж 1639–1643 рр. (щорічні 100 зол.) [438, 280].

Як твердив Я. Ісаєвич, школа була вищого типу, тобто навчання починалося із сімох вільних наук (граматики, риторики, діалектики, арифметики, геометрії, музики, астрономії) і потім переходили до вивчення предметів, властивих тодішній вищій школі – філософії, медицини і теології [491, 132]. Зазначимо, що документальні свідчення про предмети, які вивчали в Луцькій братській школі, знаходимо в другому із згаданих Статутів. У «Артыкулах» № 12 і 20 записано:

«Повинен будет даскал учить, и на писме им подавати, от святого Евангелия, от книг Апостольских, от Пророков всех, от отец святых учения, от философов, от поетов, от гисториков и прочая; Школы словенские наука починается. На первой научившись складов литер, потом грамматики учат, при том же и церковному чину учат, читаню, спеваню. также учат на каждый

ден, абы дети един другого пытал по грецку, абы ему отповедал по словенску, и тыж пытаюся по словенскому, абы им отповедано на простой мове. И тым не мают з собою мовити простою мовою, ено словенскою и грецкою, а так тому учатся, до болших приступаючи, к диалектице и реторице, которые науки, по словенску переведенные, руским языком списано диалектику и реторику, и инные философские писма, школе належачие» [433, 106].

Склад викладачів Братської школи невідомий. К. Харлампович зазначав, що ігумен Митрофан (Дементійович), який зайняв місце настоятеля в 1626 р., побажав водночас бути і ректором школи [574, 344]. Також маємо свідчення про «дозорцу албо учителя тое школы» Єлисея (Ілковського) (1627 р.), Василя (Станевича), «бакаляра» (1634 р.) і «профессора велебного отца Давыда» [Давид (Андреєвич). – С. Г.] (1635 р.). Ярослав Ісаєвич згадав під 1634 р. бакалавра Павла (Босинського). Всі вони були монахами Братського монастиря (див. «Додаток А»).

Віднайдено лише чотири свідчення про пожертви на користь школи: майно, яке мали продати і гроші передати цьому закладу, щорічний видеркаф 100 зол. (50 – з 1632 р. і 50 – з 1638 р.) та 25 зол. (див. «Пожертви вірних»).

Друкарня

На думку Миколи Петрова, друкарня, як і школа, була відкрита 1617 р. [530, 156], однак документально це не підтверджено. Іван Огієнко твердив, що вона почала працювати при Братстві в 1625 р., після того як сюди з Четвертні прибули із своєю друкарнею єромонах Павло (Люткович) та єродиякон Сильвестр. Приблизно в 1628 р. вони переїхали до Чорненської Спасо-Преображенської обителі [521, 234]. Ярослав Ісаєвич зазначав, що згадані ченці в 1628 р. приїхали до Луцька, де видали «Епикидіон албо верше жалобные на погребеніе Василисы Яцковны» Стефана Полумерковича [490, 89; 524, 87]. Відомо, що під датою 11 лютого 1628 р. у Луцьку в друкарні Павла (Лютковича) надрукована книга «Лямент по святобливе зошлом велебном господину отцу Іоанні Василевичу, презвитери [...] написаный през

многогрішного ієродіакона Давида Андрєєвича, инока чину святого Великого Василя» [524, 83]. Після кількарічного перебування Павла (Лютковича) і Сильвестра у Чорненському Спасо-Преображенському монастирі останній восени 1635 р. заповів друкарню Луцькому братству, де в 1640 р. була видана книга «Апостоли и Євангелія», передрукована з однойменного видання Павла (Лютковича) [490, 96].

Персоналії

Віднайдено свідчення про 11 ігуменів і 41 ченця (див. «Додаток А»). Можна робити різні припущення щодо того, яка частина монахів не зафіксована в документах і залишилася для нас невідомою. На нашу думку, віднайдені свідчення дозволяють твердити, що впродовж досліджуваного періоду в Луцькому братському монастирі водночас мешкало не менше десяти ченців, а можливо, й більше.

*

*

*

Отже, найдавніше свідчення про монастир датоване 1621 р., але, можливо, він був заснований за рік-два до того. Існував безперервно до кінця досліджуваного періоду і впродовж цього часу став найвпливовішим православним осередком Волині.

Луцький монастир Св. Йоана Богослова, чоловічий [м. Луцьк].

Найдавніше відоме документальне свідчення маємо під 1601 р. у скарзі луцького унійного владики Кирила (Терлецького) на луцького старосту і ключника Миколая Семашка, який упродовж грудня 1601 – лютого 1602 рр. організував напади на «манастыр, двор и мешкане» при Луцькій соборній церкві, які з «давних веков и часов» належали до єпископії. В результаті «тот манастыр двор єпископии, который был деревом в замет полный, яко цвинтар огороженный и гонтами обитый, мощно гвалтом пороскидали и внивеч огорожу и тот паркан, плот обернули», і тепер обитель і двір «ободраны и згвалчоны и все дерево так с кухни, яко и в печах избних» відповідача спалено, «двор и церков оголочено, цвинтар розметано» [21,

арк. 15]. Зі скарг Кирила (Терлецького) дізнаємося, що напади відбувалися і в наступні кілька років. Так, у грудні 1602 і січні 1603 рр. М. Семашко «гвалчене великое двору и мешканю владыки починил», а 4 березня 1604 р. «прыхал, гвалт гвалтови и кривду ку кривде прыдаваючы, на взгарду не толко церкви Божой головной, але его милости епископу нашому и нам, капитуле Луцкой, чынечы згвалченье до светлиц других владычных, которые в том манастыру нашом пры церкви Божой сут, замки и дверы до них поотбивати и поотмыкат казавшы [...] а до того дерева брусье потесаное по пяти сажон, которое есмо были заготовали на будоване церковей Божых и там до замку до манастыра нашого зvezли были», забрав [420, 346]. Згадаємо також свідчення возного, який 11 жовтня 1604 р. був у «замку вышнем Луцком у дворе або манастыру епископом Луцком» [349, арк. 603]. Останнє віднайдене нами свідчення маємо під 29 травня 1638 р., коли волинський підстолій «в замку Вышном Луцком, где вес клер при церкве катедральной Луцкой, в замку будучой, заложеня Святого Ивана [наступне слово нерозбірливе. – С. Г.] згромаженой зоставши, в двор епископский и в церков катедральную в манастыре, и вси церкви Его Млсти отца Пузыну [...] ввезал» [360, арк. 1281].

Отже, йдеться про резиденцію луцького владыки Кирила (Терлецького) при кафедральній церкві. Вірогідно, вона функціонувала й при інших єпископах, тобто монастир міг існувати певний час як до, так і після 1601–1604 років. Однак віднайдені свідчення лише під 1638 роком.

Луцький монастир Св. Михаїла Архангела [м. Луцьк].

Найдавніше свідчення про обитель маємо в скарзі священника жидичинської церкви Святого Духа Василя Криницького і підданих Жидичинського Миколаївського монастиря на священника луцької Михайлівської церкви о. Андрія: 30 травня 1639 р. позивачів побили «подле манастыра того ж святого Михайла, в Луцку будучом» [247, арк. 603 зв.]. Через п'ять років луцький православний владыка Атанасій (Пузина) записом від 21 березня 1644 р. передав «церков святого Михайла Архангела, тут, в

месте Луцким на помененым передместю Глусцу, на Святой горе лежачую» архимандриту Милецької Миколаївської обителі Йосифу (Чапличу Шпановському), і 23 березня возний зробив «увязане». В актовій книзі свідчення возного про це подано під назвою «Посесия его мл отца Чаплича в монастыр святого Михайла», хоча в самому запису декілька разів згадується «церков святого Михайла» і жодного – монастир [270, арк. 228 зв.]. Інші свідчення про Луцьку Михайлівську обитель не відомі.

У 1619 р. серед крилошан Луцької унійної кафедри згадано священника Михайлівської церкви о. Єремію. Беручи до уваги те, що в цьому переліку бачимо ігумена Луцького Успенського монастиря Макарія [438, 150], можна припустити входження до крилосу настоятеля Михайлівської обителі, якби вона в цей час існувала. Однак у згаданій скарзі 1639 р. також фігурує священник, а не ігумен, хоча за її змістом відповідачем мав би бути «старший» церковної установи, тобто настоятель. Вірогідно, заснування монастиря при Михайлівській церкві сталося внаслідок входження до кліру ченців або ж декілька їх мешкали при храмі. Найпевніше, обитель «з'явилась» незадовго до 1639 р., мабуть, уже після того, як король Владислав IV у квітні 1638 р. передав Луцьку кафедру православному владиці Атанасію (Пузині). Якщо монастир справді функціонував у 1644 р., то цілком вірогідне його існування і після переходу під владу милецького архимандрита, тобто принаймні до кінця досліджуваного періоду, а можливо, й пізніше, коли Йосиф (Чаплич Шпановський) став луцьким єпископом.

Луцький монастир Пресвятої Тройці [м. Луцьк].

Віднайдено лише одне свідчення: 5 березня 1635 р. возний відніс позови «до манастыра заложеня Святой Тройцы на Заглушчу Луцком, а державы и вставичного мешканя велебного в Бозе его мл отца Атанасиуша князя Пузыны, владыки луцкого и остроцкого, архимандриту жидичинского» [228, арк. 136]. Відомо, що в 1633–1637 рр. резиденцією єпископа Атанасія (Пузини) був Луцький Успенський монастир [469, 113–114], а Троїцька церква належала Луцькій кафедрі й у той час мала перебувати під владою

унійного владики Єремії (Почаповського). Можливо, у згаданому свідченні замість Успенського монастиря помилково названо Троїцький, однак не можна відкидати ймовірність того, що резиденцією Атанасія (Пузини) була також і Троїцька церква (обитель).

Луцький монастир Успення Пресвятої Богородиці, жіночий [м. Луцьк].

Розташований «за Глушцем» на Святій горі. Згідно з привілеєм кн. Свидригайла († 1452 р.), яким він на прохання ченців луцьких Василівського і Успенського монастирів підтвердив давні надання князів Мстислава Володимировича († 1132 р.) і Василька Романовича († 1269 р.), обитель існувала вже в XII–XIII ст. (див. «Луцький монастир Св. Василя Великого»). Щодо особи засновника можна робити лише припущення. Так, М. Петров зазначав, що, згідно з переказом, це був Мстислав Володимирович Мономахович [530, 22]. Після привілею Свидригайла Ольгердовича упродовж століття немає свідчень про обитель, а в 1555 р. луцький владики Феодосій (Гулевич) заповів на її користь певну грошову суму (див. «Пожертви вірних»). У духівницях знаходимо ще два свідчення: в 1559 р. Федір Сербин Хорохоринський просив поховати його в цьому монастирі, а в 1569 р. луцький єпископ Йона (Борзобогатий Красенський) заповів дві копи литов. гр. «духовнику моему архимандриту Пресвятое Богородицы луцкому Феодосию» [419, 25]. Ці записи дають підстави стверджувати, що в 50–60-х роках XVI ст. обитель була шанованою серед місцевого населення. Логічним буде припущення, що в такому разі монастир мав бути досить заможним і саме з цим пов'язати його пограбування в 1578 році. Так, 21 липня Ян Кренчевський, вїйт села Мосор, де слуги луцького владики спіймали «злодея» Сенька Михайловича, свідчив, що той визнав свою участь у пограбуванні з двома товаришами монастирської церкви [76, арк. 416 зв.]. 25 липня спійманого передали ігумену Григорію, однак наступного дня злочинець утік [76, арк. 421 зв.]. Звернемо увагу на те, що Сенька Михайловича схопили слуги владики і саме його «жаданем» вїйт здійснив

допит злочинця. Таким чином, є підстави казати, що в цей час обитель перебувала у єпископському подаванні.

22 липня 1580 р. возний з луцьким євреєм Шимоном Новаховичем були в монастирі, де, за відсутності настоятеля, знайшли дяка Кіндрата Гордійовича, якому «приручили очевисто панюю Зофею з Склєня Адамовую Маєвскую в пятидесят копах грошей литовских на его млст пана старосту луцкого до росправы», тобто до повернення нею цієї суми «водлуг листу запису» [80, арк. 80]. А 29 липня Шимон «приручил» Софію вже ігумену [80, арк. 105]. Підтвердження того, що Софія була черницею Луцького Успенського монастиря, знаходимо в скарз під 1582 р. у зв'язку з тим, що 1 жовтня її син Микола йшов до «мене яко до матки своєї, которая мешкаючи от колко лет у монастыри яко невеста летняя, служечи Богу сотворителю», але біля обителі його побив Мисько (син шевця Дениса) зі спільниками [84, арк. 1079]. Отже, під 1580 р. маємо найдавніше документальне свідчення про те, що обитель була жіночою. Грошовий борг черниці дозволяє припустити відсутність кіновійної форми чернечого життя.

У 1583 р. сталося ще одне пограбування монастиря. Як скаржився ігумен Матвій, 2 березня берестейський єврей Шай (був луцьким орендарем) за відсутності позивача зламав замки у «светлици моеє, где я мешкаю, и до коморы» та забрав 50 кіп литов. гр. (125 зол.), 100 «червоных золотых», а також 20 кварт (20 літрів) горілки [420, 75].

Нам невідомі обставини, але восени 1583 р. король Стефан Баторій передав монастир Федорі Боговитинівні Яновій Загоровській, і 14 листопада возний їй обитель «зо всим на все, яко се в соби маєт, в моц, держане и вживане подал и поступил». Було складено інвентар церковного майна [419, 181–185], в якому згадані п'ять черниць і одинадцять монастирських підданих (вони «цинш платити повинни»), також зазначено, що «около того манастыра огорожи жадное и замыканя нит, але згола пустый, ошарпанный». Такий незадовільний матеріальний стан навіть змусив возного запитати відсутнього в той час ігумена Матвія «для чого тот манастыр барзо ошарпан

и жадного скарбу в нем нит» [419, 181]. Передача монастиря під владу Федори Загоровської призвела до протесту луцького владики Йони (Борзобогатого Красенського), який 3 лютого 1584 р. скаржився на луцького старосту кн. Олександра Пронського «о то, иж дей игумен мой Пречистенский» Матвій 15 листопада минулого року «от пана старосты Луцкого, гвалтовне, над право и данину мою, з манастыра Светое Пречистое ест выгнан». А коли цей настоятель 6 січня 1584 р. прийшов до церкви на службу, на нього напали слуги кн. О. Пронського і вбили [419, 186].

Коли монастир став жіночим? У 1580 р., як ми вже бачили, в обителі мешкали черниці. Згідно зі свідченням возного про «увязане» Федори Загоровської у володіння монастирем, вона отримала його в посесію як світська особа, тобто король передав їй право подавання. Однак у скарзі владики зазначено, що обитель надана «белой голове». Беручи до уваги, що верховний подавця мав законне право передати монастир «господарского подаваня» під патронат світської особи, закид може свідчити про те, що ця «біла голова» ще до чернечого постригу стала ігуменею обителі (ймовірно, саме тому й вигнали настоятеля Матвія). На жаль, про Федору Загоровську відомо небагато, хоча певний час монастир залишався під її владою. Маємо скаргу менглинського єпископа Феофана Грека на Федора Князького, який 3 вересня 1585 р. «опившись тут в месте Луцком и приехавши своволне а гвалтовне з слугами своими [...] до монастыра Светой Пречистой на спокойное мешкане мое», почав ображати позивача «слова ущипливыми», а потім кинувся на нього з оголеною шаблею. Феофан почав тікати, але якраз тоді вийшов священник Яків, «который на тот час от еє милости пане Загоровское у том монастыру Светой Пречистой для церкви мешкает», і намагався заспокоїти Ф. Князького. Не вдалося. Більше того, той священника «окрутне нагайкою збил и змордовал» [91, арк. 1003 зв.]. Щодо причин нападу, то, можливо, він пов'язаний з тим, що незадовго перед цим Феофан Грек був архимандритом Жидичинського монастиря, але згідно з королівським привілеєм від 9 травня 1585 р. настоятелем цієї обителі став

Гедеон (Балабан) [441, 400] і 9 серпня вона перейшла під його владу [419, 193]. Згаданий напад, влаштований прибічниками Балабана, міг мати на меті довести Феофану безперспективність спроб повернути Жидичинський монастир. Постає питання, чи був Феофан Грек настоятелем Луцької Успенської обителі? В усякому разі наведена скарга не зберегла свідчень про те, що в цей час ігуменею була Федора Загоровська. Пам'ятаємо, що в листопаді 1583 р. з монастиря вигнано ігумена Матвія, а найраніше свідчення про настоятеля Йосифа маємо під 1609 роком. Правда, в травні 1585 р. згадано «игумена луцкого пречистенского», але без імені (ще один аргумент на користь того, що Федора Загоровська була світським патроном, а не ігуменею) [344, арк. 151 зв.].

Чи отримала Федора Загоровська монастир у посесію, чи стала його настоятелькою – в будь-якому разі це, якщо і не позбавляло єпископа влади над ним, то принаймні суттєво її обмежувало. Однак у 1598 р. знову бачимо обитель у владичному подаванні, про що свідчать такі документи. Під 2 травня маємо лист короля Зигмунта III у зв'язку зі скаргою єпископа Кирила (Терлецького) на луцьких міських урядників, які змушували підданих, «мешкаючих на грунтах, до церкви столечное Луцкое светого Иоана Богослова и теж до монастыря светое Пречистое належачих», платити їм податки. Король на прохання владики підтвердив, що ці піддані підлягають церковній юрисдикції [110, арк. 16]. У липні 1598 р. крилошани Луцької унійної соборної церкви скаржилися на кн. Василя-Костянтина Острозького з приводу викрадення підданого Успенського монастиря [420, 223]. Зауважимо, що обитель стала унійною, вірогідно, ще в 1596 році.

Ми вже згадували про те, що після позбавлення в 1583 р. Матвія місця ігумена впродовж наступної чверті століття імена настоятелів невідомі. З 1609 р. маємо свідчення про менглинського єпископа, ігумена Луцької Успенської обителі Йосифа. За період його настоятельства відомі декілька інцидентів, пов'язаних з монастирем. Так, у жовтні 1609 р. його черниця Софія, збираючи милостиню для монашої спільноти, прийшла до маєтку

кн. Юрія Пузини. Князь нічого не пожертвував, натомість намагався переконати її перейти до православ'я. Коли Софія відмовилася, наказав бити «и в ланцух до везеня всадити» (докладніше про цей інцидент див. «Чернчицький монастир Преображення Господнього»).

«Учасником» іншого інциденту монастир став випадково. Як скаржилася Софія з Коморова Трусівна, «лантвойт, бурмистры, радцы, лавица и все посполство места Луцкого, взявши перед себе злий непристойный умысл», влаштували напад на її чоловіка Бенедикта Гулевича, коли той 28 серпня 1613 р. повертався з Луцька «до дому свого в селе Передместе» і проходив повз обитель. Нападників було кількадесят і Гулевич утік до монастиря. Там його знайшли і вбили [143, арк. 741 зв.]. З цього приводу була протестація луцького унійного владика Євгенія (Малинського): нападники вбили Б. Гулевича «и тоє местце светое спокойное кровю зацного шляхтича обляли и помазали», ігумена, який намагався залагодити конфлікт, «шарпали и знат києм обложили, же аж з монастыра до замку, до конвенту ушол и там хоро лежит», черниць «выстрашили» [438, 139].

Про ігумена Йосифа практично нічого невідомо, але, згідно з однією скаргою, його поведінка була типовою для тогочасних єрархів, яка часто нічим не відрізнялася від поведінки гонорового шляхтича. 4 лютого 1611 р. цього настоятеля позивав луцький міщанин, «маляр» Іван Блазникович, який у липні минулого року «в кривде сестры своеє до монастыра до вм приходил, упоминаючи и просечы, абы вм тоє сестри его, черници и законницы, занехал и дал покой». Однак відповідач розгнівався, Блазниковича «за шиюс давил, билес, мордовалес скрывавилес и в ланцух всадил», до того ж, у нього забрали 100 «червоных золотых» [140, арк. 520].

У 1621 р. луцьким унійним владикою став Єремія (Почаповський), і 20 березня возний «увязал» його у володіння церковними маєтками, серед яких згадано «монастыр и церков заложеня светое Пречистое Насветшое Панны Мари на передмес[тю] луцком за Глушцем лежачий» [438, 166].

М. Довбищенко зазначає, що Луцький Успенський монастир був «об'єднаний в одне ігуменство з Дубицьким» [479, 24]. Під 1620 р. він наводить два документи, в одному з яких Макарія (Созанського) названо ігуменом Луцької, а в другому – Луцької та Дубицької Введенської обителей [438, 160]. Настоятелем Успенського монастиря Макарій став, ймовірно, в 1618 або 1619 р., бо листопадом 1617 р. датовано заповіт його попередника Йосифа (в усякому разі ми не маємо свідчень про те, що після Йосифа обитель очолив ще хтось) і, можливо, вже тоді Макарій був ігуменом Дубицького Введенського монастиря (див. «Додаток А»). «Подвійне» настоятельство Макарія також простежується в кількох судових справах у 1622 і 1629 роках [170, арк. 682 зв.; 205, арк. 655]. Інших згадок про Макарія (Созанського) як ігумена водночас двох монастирів нами не віднайдено.

Під 15 березня 1633 р. маємо лист короля Владислава IV до кн. Олександра Пузини, обраного луцьким православним єпископом: йому мали передати Луцьку кафедру, а луцький унійний єпископ Єремія (Почаповський) замість неї отримував Жидичинську обитель. Однак Єремія відмовився поступитися і король пішов на компроміс, визнавши його владикою, натомість під владу Атанасія (Пузини) передав Жидичинський Миколаївський монастир і в Луцьку Успенську обитель «для резиденції» [420, 660]. 9 квітня возний «увязал» Атанасія у володіння нею [217, арк. 307 зв.]. Таким чином, у 1633 р. монастир став православним, а його ігуменом – Неофіт (див. «Персоналії»).

Отже, бачимо двох луцьких владик – православні визнавали Атанасія (Пузину), уніати – Єремію (Почаповського), під владою якого залишалися кафедральні маєтки. Маємо свідчення про те, що Атанасій справді використовував Успенський монастир як свою резиденцію. Відомо, що в 1633 р. (у липні, листопаді та грудні) возні відносили йому судові позови «до монастира заложенья Светое Пречистое, тут, на передместю Луцком, на Светой Горе будучого» [217, арк. 613 зв.; 222, арк. 541; 223, арк. 27 зв.], а в липні 1636 р. возний у цьому ж монастирі передав Атанасію (Пузині) лист

від Єремії (Почаповського) [232, арк. 870]. У 1638 р. після смерті другого з них Атанасій *de facto* очолив Луцьку кафедру, в той же час залишивши Успенську обитель своєю резиденцією. Відомо, що саме тут возний у 1640 р. передав йому трибунальський позов [252, арк. 9 зв.], а в 1642 р. у монастирі з ним зустрівся пан Гівлович, «в справах пилных церкви Божое от его мл отца епископа луцкого возванный» [258, арк. 104].

Ще в 1633 р. луцький владика і жидичинський архимандрит Атанасій (Пузина) з крилошанами Луцької соборної церкви записом від 21 червня позичили у Лаврентія Древинського 4 500 зол. (усю суму отримали відразу), передавши тому в посесію терміном на шість років маєток Жидичинського монастиря Боголюбє. Потреба в грошах пояснювалася необхідністю «оправы церкви Жидичинское», а також «другое церкви в Луцку манастыра Светое Пречистое, мне на резиденцию от Его кор Мл наданое, на оправу тых обудвух манастыров» [219, арк. 516]. У 1638 р. владика з крилосом, потребуючи грошей для «Луцкого манастыра на Святой горе», за 60 кіп литов. гр. передали архимандриту Унівського монастиря Пресвятої Богородиці Ісайї (Сулятицькому) в шестирічну посесію ґрунти Успенської обителі [393, арк. 1–4]. Вірогідно, в цей час вона функціонувала. Однак у запису від 22 січня 1642 р. Атанасій (Пузина) зазначав, що Луцький монастир, наданий йому королем «на резиденцию», в якому здавна мешкали черниці, нині спорожнілий. Тепер владика відновлював цю обитель, передавши її з усіма володіннями ігумені Атанасії (Пузинянці) [259, арк. 189 зв.]. Ймовірно, саме цей запис дав підстави деяким дослідникам твердити, що Атанасій (Пузина) перетворив монастир на жіночий і «назначил» ігуменею свою родичку [546, 409]. Отже, на початку 1642 р. монастир уже був порожнім «немалый час», але як довго? Відомо, що в 1639 р. Анна Лепесовицька заповіла на його користь грошову суму (див. «Пожертви вірних»), отже, монастир тоді функціонував. У такому разі він спорожнів упродовж 1640–1641 років. Ймовірно, згадані грошові позики Атанасія (Пузини) на підтримку обителі в 1633 і 1638 рр. справді пов'язані з

існуванням у чернечої спільноти проблем матеріального характеру, тобто занепад відбувався поступово і доволі тривалий час.

Постає питання, чи мешкав тут Атанасій (Пузина), чи монастир був лише його офіційною резиденцією, а сам він більшість часу перебував у Жидичинській обителі? В будь-якому разі відновлений у 1642 р. Успенський монастир зберігав статус владичної резиденції і сюди в серпні 1644 р. возний відніс судові позови, які «гайдукови в воротех того ж монастыра в руки отдал, писаные по его мл отца Пузыну, епископа луцкого и острожского, од славетного Ивана Добрыновича Антоновича, месчанина и купца луцкого» [196, арк. 374].

До кінця досліджуваного періоду відомо небагато свідчень про монастир (див. «Землеволодіння», «Пожертви вірних»). Згадаємо також дві скарги на обитель у зв'язку з подіями 1648 року. Так, у лютому Мацей Козинський скаржився на черниць: «под час инкурсии козацкоє, гды пан протестантис по роспрошеню войска полского през казаков и татаров, уносечы здорове своє, до Полскоє одъехал», за його відсутності відповідачі «смели и важилисе добра его мл село Холпнев в посесию свою неналежне взяти и оную пустошыты» [276, арк. 109 зв.]. У квітні 1649 р. ксьондз Антоній Янишевський, «президент конвенту отцов бернардинов Луцкого костела заложеня святого Крижа», від імені всіх ченців позивав підданих Успенської обителі, які в 1648 р. «кляштор внивеч спустошили, цментар розобрали и тыє речи, будынки, парканы, плоты, збожа, лягумина на свой пожиток обернули» [288, арк. 260 зв.].

Маємо декілька свідчень про несплату монастирем побору. Так, у 1582 р. волинський поборця Михайло Линевський скаржився у зв'язку з цим на «игумена пречисцкого», який «от обейстя церкви своєє побору не дал» [84, арк. 742]. Настоятеля обителі названо також у 1585 р. серед осіб, які за попередні роки не заплатили «чопового и ланового побору» [344, арк. 151 зв.], а під 1605 р. з цього ж приводу згадано «отца Дениска пречиского» [127, арк. 305 зв.].

Землеволодіння

Село Острів. Найдавніше свідчення про нього як маєтність монастиря знаходимо під 4 червня 1647 р., коли возний «увязал» ігуменю Серафину (Ярмолинську) у володіння ним і Славожичами (передані «в держане» від Яна Марцишевського) [283, арк. 67 зв.]. У травні 1650 р. ігуменя Атанасія (Ярмолинська) скаржилася на Івана Романовича Козинського, який за 1 000 зол. отримав від неї у заставне володіння Острів і відразу віддав 700 зол., пообіцявши пізніше повернути решту, але так цього і не зробив [292, арк. 404].

Село Рованець. Згадується в привілеї кн. Свидригайла (як «Роварице») [419, 181] (див. «Ґрунти в с. Полонне»).

Село Славожичі. В 1647 р. надане в посесію обителі Яном Марцишевським, але в 1651 р. його відібрав Генрик Кашевський (див. «Село Острів»).

Ґрунти в с. Гнідава. Своїм привілеєм кн. Свидригайло підтвердив право обителі на володіння ними (див. «Пожертви вірних»). Як монастирські вони також згадуються під 1583 роком [419, 184] (див. «Ґрунти в с. Полонне»).

Ґрунти в с. Полонне. Як монастирські згадані під 1583 роком [419, 184]. У лютому 1602 р. луцький унійний владика Кирило (Терлецький) передав Яцьку Братковському у трирічне орендне володіння кафедральне село Полонне «и к тому поля, ку манастыру Успения Пречистое Богородицы належачие, так при границы гнидавской над гаєм полонским, яко и за ставом полонским, за урочищом Пружика з десятиною озимою и ярою засеянною и з сеножатми» [120, арк. 207 зв.]. Ці монастирські поля разом з Полонним возний 21 лютого 1605 р. передав у посесію Я. Братковському (отримав від Філона Івановича Полоза, який «аренду полонскую от его мл отца епископа луцкого и капитулы церкви головное Луцкое на две лете в себе мел») [127, арк. 127].

Згадаємо ще декілька записів. Так, у серпні 1572 р. возний у зв'язку з непорозумінням між братами Яном і Томилом Яцьковичами Воронами

Боратинськими свідчив про те, що бачив «на грунте боротинском за валом, от границы игумена луцкого Пречиского, плесо жита пожатого» [71, арк. 436 зв.]. Відомо, що 12 червня 1575 р. Томил Боратинський з синами Олехном і Яном «наехавши мощно гвалтом на грунт и поля власные монастырские светое Пречистое», знищили жито луцького міщанина Федора «иконника», яке він «на власных полях Пречистенских посеял» (тобто тримав цей грунт у посесії) [73, арк. 315 зв.]. Через два місяці луцький міщанин Федір «маляр» (він і Федір «иконник» – одна особа) скаржився на Галана, Олександра і Яна Томиловичів Боратинських, які 25 серпня напали «на грунт монастыра Луцкого Пречистенский на врочищу у Рокитова лужка» [73, арк. 392]. Беручи до уваги розташування Боратина неподалік від Полонного, вірогідно, в цих записах йдеться про монастирський полонський грунт. Правда, Гнідава і Рованець також були поблизу. Отже, при локалізації ґрунтів, згаданих у записах 1572 і 1575 рр., залишається лише робити припущення.

Сапалаївські ґрунти. Вперше згадуються в привілеї Свидригайла Ольгердовича. Наступне свідчення маємо під 1583 р. у скарзі «Фалела» Бережецького на Василя Івановича Борзобогатого Красенського, який 19 червня наслав свого сина Костянтина зі спільниками «на фолварк его Сапалаєвщину, под Луцком понедалеку», який позивач тримав від ігумена Матвія. При цьому згадано запис від 12 квітня 1583 р., згідно з яким Ф. Бережецький орендував Сапалаївський фільварок на три роки [86, арк. 601]. У документі від 14 листопада 1583 р. зазначено: «зо всим з тым, што ку тому монастыру належит, яко з ставом и млыном на Сапалаевщине» [419, 184]. Наступне свідчення знаходимо в запису від 26 травня 1597 р. луцького унійного єпископа Кирила (Терлецького) з соборним крилосом, які позичили у володимирського граничного коморника Андрія Дахновича 2 000 зол. і передали йому в посесію владичне село Липляни й «остров поля на пашню дворную, которое там ани двора николи не было, прозываемый Сапалаевсчизна, под местом Луцком лежащий» [304, арк. 345 зв.]. Упродовж

наступної майже чверті століття немає свідчень про цей монастирський ґрунт, а записом від 10 вересня 1620 р. ігумен Макарій (Созанський) з дозволу луцького владики, «старшого пастыра моего, для великих и пилных потреб церковных ґрунты и поля пустые, прозываемые Запалаевсчизна, которые лежат о границу при дворецких [с. Дворець. – С. Г.] полях, а другие при яровицких, до манастира помененого Луцкого светое Пречистое належачие, з ставком, и з сеножатми, в tych ґрунтах будучими, з десетинами, з tych ґрунтов приходячими», передав у трирічне орендне володіння Ілляшу Сулятицькому [163, арк. 273]. Через два роки (записом від 14 листопада 1622 р.) ігумен Макарій з ченцями, потребуючи грошей на «потребу церковную, будинки и охендоство», монастирські ґрунти «пустые, межи Теремным и Дворцем селами будучые, названые Сапаловсчызну», за 15 кіп литов. гр. (37,5 зол.) передали в посесію до 1626 р. луцькому гродському писарю Яну Будзинському і 16 листопада возний «увязал» його у володіння ними [170, арк. 945; 171, арк. 1039 зв.]. Ймовірно, гроші були повернуті раніше, бо вже 18 листопада 1625 р. ігумен Макарій за 15 кіп литов. гр. передав сапалаївські ґрунти у трирічне заставне володіння волинському «подвоєвожичому» Войцеху Милачевському [114, арк. 237]. Однак цього разу виникли непорозуміння з посесором. Так, у квітні 1627 р. настоятель позивав Андрія Куровського, якому В. Милачевський передав сапалаївські землі в посесію, бо він упродовж двох років не платив щорічної оренди (п'ять кіп литов. гр. і дві маці жита «меры луцкое») [190, арк. 562; 193, арк. 795; 194, арк. 83 зв.]. Останнє відоме свідчення маємо під 1638 р., коли луцький владики Атанасій (Пузина) з крилошанами позичили 60 кіп литов. гр. (150 зол.) у архимандрита Унівського монастиря Ісайї (Сулятицького) і передали йому в шестирічну посесію сапалаївські ґрунти [393, арк. 1 зв.].

Володіння в м. Луцьк. У 1609 р. Раїна Марцінівна Миколаєва відписала монастиреві «пляц ґрунту свого власного, на окопищу лежаций», який у 1630 р. ігумен Макарій (Созанський) продав унівському архимандриту Ісайї (Сулятицькому) (подробиці див. «Пожертви вірних»). У цьому випадку

йдеться про незаселений ґрунт, але маємо також низку свідчень щодо монастирських підданих, які мешкали на церковних землях. Так, під час передачі обителі у володіння Федорі Загоровській у 1583 р. названі 11 монастирських підданих, які платили чинш [419, 184]. Ймовірно, вони були з Луцька. В листі Зигмунта III від 2 травня 1598 р. згадані піддані, «до церкви столечное Луцкое светого Иоана Богослова и теж до манастыра светого Пречистое належачие, так против замку, в месте Луцком, яко теж и на передместю Луцком, за Глушцем, на Горе Светой будучие, и на ґрунтах церковных мешкаючие» [438, 99]. 15 серпня 1600 р. возний був «на справе и потребе» луцького пречистенського священика Патрикія «в дому Якуба Козея, кравца, на тот час лентвойта луцкого», де священик запитав у нього, навіщо він монастирського підданого «Валка, шевца, до которого ниякое владзы, а ни юрыздицыи нимаєт, до везеня в дому своем, где на сес час мешкаєт, осадил и держит». І хоча той це заперечував, з'ясувалося, що в будинку справді силоміць утримували цього «Валка» [115, арк. 2]. У 1602 р. волинський поборця Лаврентій Древинський свідчив про отримання «побору з места Луцкого, кром мешчан манастырских пречыстских» [122, арк. 1318 зв.]. У вересні 1605 р. луцький унійний владика Кирило (Терлецький) позивав луцького вїта Марка Жоравницького, «доводечи справедливости подданому своему манастырскому Светое Пречистое в Луцку, за Глуцом, на Светой Горе мешкаючому, на име Федору Слюсару». Він звинувачував М. Жоравницького в тому, що той підданих «заглушецких, которые до манастыра з давных часов належат и повинности всякие отдавают», тобто не підлягають юрисдикції вїта, «гвалтовне, упорне, приватне приневаляєт». Так, відповідач цього року, «по Велицедни у две недели», наслав своїх підданих разом з «лентвойтом» Ярошом Пуетичем на будинок згаданого монастирського підданого, якого побили і пограбували [128, арк. 1349 зв.]. Конфлікт між луцькими магістратом і владиками у зв'язку з намаганнями першого з них підпорядкувати собі монастирських підданих фіксується також у 1624 р., коли, як скаржився владика Єремія

(Почаповський) з крилошанами на луцьких міщан («бурмистров, писара и всих радец и лавников»), вони, «не маючи жадного права и претексту до грунтов и месчан в месте Луцком, на грунтах церковных мешкающих, привласчаючи себе юрисдицию над ними, оных себе потегают, грабят безправне и везенем трапят». 21 травня спіймали «одних в ринку, а других по улицах» (названі дев'ять осіб, шестеро з яких були ремісники – кушніри і шевці) і всіх їх «до везеня приватного повсажали» [176, арк. 502 зв.]. Останнє відоме свідчення про луцького монастирського підданого маємо під 1632 р., коли в запису від 14 квітня згадана «улица на Светую гору идучая, на которой тот пан Гуляницкий («Тимоха». – С. Г.) халупку на грунте монастыра Светое Пречистое купивши, перемешкивает» [213, арк. 619].

Щодо чисельності монастирських підданих у Луцьку, то, як уже зазначено, в 1583 р. їх було 11 осіб, у 1624 р. згадані дев'ять, а під 7 серпня 1628 р. маємо «Обляту реестру выбираня десети поборов повету Луцкого», згідно з яким отримано побор з 12 монастирських підданих [197, арк. 1253]. Отже, наприкінці XVI – у першій половині XVII ст. їх було близько 15 осіб.

Таким чином, упродовж досліджуваного періоду монастир був власником лише грунтів (у Луцьку з підданими), а села Острів і Славожичі тримав у посесії. Сказане підтверджується наведеними записами про передачу обителі під владу Атанасію (Пузині), де як володіння згадані тільки грунти.

Пожертви вірних

Найдавніше відоме свідчення про це знаходимо в привілеї кн. Свидригайла, яким він підтвердив обителі давні надання князів Мстислава Володимировича і Василька Романовича (див. «Луцький монастир Св. Василя Великого»): «передместе Сапалаєвщину при курганах Яровой между дорогой до Теремного [...] млынком, з сельцом Роварице за рекой Стыром, з грунтами на Гнидаве и на Палорице, з людми, лесом, сеножатыми, з ловом рыбным» [419, 181]. У заповіті від 16 листопада 1555 р. луцький єпископ Феодосій (Гулевич) відписав монастирю дві копи литов.

грошів [328, арк. 740 зв.; 427, 13]. У 1587 р. Ганна Богданівна Путятянка, дружина кн. Андрія Масальського, заповіла поховати її тут і відписала чернечій спільноті три копи грошів (литовських?) (див. «Поховання»). Опранка Федорівна з Коритенських, дружина кн. Остафія Сокольського, в духівниці від 20 грудня 1592 р. просила поховати її «у манастыре при церкви Святоє Пречистое в Луцку», якому пожертвувала п'ять кіп литов. грошів [103, арк. 25]. Луцький унійний владика Кирило (Терлецький) у заповіті від 2 квітня 1607 р. зазначав: «на збудованье церкви Св. Пречистое в Луцку в манастыру, где черницы мешкают, на которую и дерева уже приготовано, отписую» 150 золотих [417, 231]. 18 лютого 1609 р. Раїна Русинівна Семенова Хребтовичова Богуринська заповіла «чернцом, што в манастыри светое Пречистое в Луцку», дві корови на відправу сорокоуста [135, арк. 71 зв.].

Відома й жертва нерухомості. Так, записом від 20 листопада 1609 р. Раїна Марцінівна Миколаєва разом з чоловіком свідчила, що «хотечи душе своєй и родичом своим спасение учинит, умыслила есми з доброє воли моеє пляц ґрунту своєго власного, на окопищу лежачый», який вона за шість кіп литов. гр. купила у луцького міщанина Богуша Васковича, «надала есми вечне, навеки» Луцькому Успенському монастирю [135, арк. 379 зв.]. Через 20 років ігумен Макарій (Созанський) (запис від 14 серпня 1629 р.) з дозволу унійного владика Єремії (Почаповського) «ку лепшему и пожиточнейшему манастыра своєго ґрунтик певный» у Луцькому передмісті, «на окописчу будучи, пустый, манастырови нашому Пречисткому по зошлой Раине, черници, легованный и вечне записанный», відписав на три роки згаданому Ісайї (Сулятицькому), який мав за це щорічно давати обителі 15 пол. гр. (0,5 зол.) [203, арк. 532]. Незабаром, а саме 5 лютого 1630 р. ігумен Макарій, «будучи на тот час в пилных потребах церкви Божое и манастыра своєго Пречистского Луцкого, а маючи в том владзу», за десять кіп литов. гр. продав цей ґрунт з «халупкой албо будованем» унівському архимандриту Ісайї

(Сулятицькому) [207, арк. 463; 479, 88], який у 1643 р. відписав його Луцькому братському монастирю [391, арк. 92].

Відомі ще сім пожертв у заповітах. Михайло Ланевський Вовк 23 серпня 1611 р. відписав п'ять золотих [138, арк. 519 зв.], ігумен Луцького Успенського монастиря Йосиф (10 листопада 1617 р.) – 40 зол. «на церков Светое Причистое», шпиталю «руському коп пять», крім цього, «черницям у Причистое Светое, тут, где тило мое лежати будет», по два зол., а одній з них, Раїні – вісім [153, арк. 601]. Галшка з Бранських Станіславова Олдаковська (29 жовтня 1622 р.) просила поховати її «в церкви у Светое Пречистое, в унии тепер будучое, в Луцку, в манастыре над Стыром лежачое, на которую золотых двадцат пять отказую, за которые пенези того манастыра чернци мают грешное тело мое погresti уцтиве» [171, арк. 1178 зв.]. Княгиня Федора Пузинянка Адамова Літинська³⁰ відписала 50 зол. «до церкви святой Пречистой в Луцку» [214, арк. 262 зв.]. Анна з Оханковських Олександрова Лепесовицька (8 лютого 1639 р.) заповіла 15 зол. [246, арк. 514 зв.]. Галшка Гулевичівна Стефана Лозки (2 квітня 1641 р.) відписала 10 зол. «свещеникови Пречыстенскому на богомолие за душу мою» [437, 72]. Анна Журковська (2 червня 1650 р.) – відказала 20 зол. на сорокоуст [294, арк. 562 зв.]. Згадаємо також «вливковый» запис під 26 червня 1646 р. ігумені Серафими (Ярмолинської), яка передала право на 1 500 зол., відписані монастирю кн. Михаїлом Юрійовичем Пузиною [278, арк. 137 зв.].

Отже, не рахуючи надань давньоруських князів, відомі 12 пожертв грошей або рухомого майна (всі у заповітах) і один випадок, коли відписали нерухомість, тобто всього 13.

Поховання

Крім уже наведених свідчень (див. «Пожертви вірних»), маємо ще й інші згадки в заповітах про бажання знайти вічний спочинок у цьому монастирі: Федір Сербин Хорохоринський (1559 р.) [423, 99], Ганна

³⁰ Рік заповіту пошкоджений, є лише «тисеча шестсот тридцат», але його занесено до актової книги у грудні 1633 року. Крім того, кн. Федора була православною, а Успенська обитель повернулася до православ'я в 1633 р., отже, є підстави твердити, що заповіт складено в цьому ж році, 4 червня.

Богданівна Путятянка, дружина кн. Андрія Масальського, мати брацлавського каштеляна Олександра Семашка (13 лютого 1587 р.), поховання відбулося 19 березня [94, арк. 158], Петро Олеша Береженський (19 червня 1593 р.) [301, арк. 174], Михайло Яцькович Ворона Боратинський (1 листопада 1603 р.) заповідав поховати його «в манастыре Святоє Пречистое Богородыцы в Луцку, опатривши то, якобы за душу мою о милосерде Божое оной просечи през священника тоє церкви фала Божая порядком звычайным была отправована» [126, арк. 74 зв.; 306, арк. 708 зв.]. Олена з Олеш Береженських Богушова Гораїнова (7 лютого 1612 р.) просила поховати її в цьому монастирі, «где пан отец и matka мои лежат, порядком и церемониями старожитное матки нашеє церкви Восточное» [311, арк. 31 зв.].

Отже, маємо 11 свідчень про поховання або бажання знайти вічний спочинок в обителі.

Персоналії

Маємо свідчення про 28 осіб (див. «Додаток А»).

*

*

*

Монастир, вірогідно, існував у XII–XIII ст., але до середини XV ст. про нього нічого не відомо. Принаймні з цього часу і до кінця досліджуваного періоду обитель функціонувала безперервно. Під 1580 р. маємо найдавніше документальне свідчення про те, що чернеча спільнота була жіночою. Монастир перебував у єпископському подаванні, тому, найпевніше, став унійним у 1596 р. (належність до унії в 1598 р. підтверджена документально), однак у 1633 р. обитель передано православним.

Любартівський монастир Св. Георгія, чоловічий [м. Любартів; тепер – смт Любар Любарського р-ну Житомирської обл.].

Заснований у 1604 р., коли «божією благодатію начася монастир во граді Любартові святого великомученика Георгія благочестивим игуменом Кирилом Костантиновським, протом святих церквей и дозорцею повіту Волинського святих монастирей» [425, 130]. Як зазначив І. Мицько, обитель

виникла, вочевидь, за підтримки кн. Василя-Костянтина Острозького [515, 141]. Додамо, що в результаті поділу володінь 1603 р. Любартів перейшов під владу кн. Олександра Васильовича і ще в 1608 р. місто належало його дружині Анні Костчанці [133, арк. 942]. Отже, підтримка В.-К. Острозького при заснуванні монастиря могла бути, однак, мабуть, певну роль відіграла й власниця Любартова (після смерті кн. Олександра Острозького). Вірогідно, між 1620 і 1623 рр. до обителі перевели ченців з Полонного (див. «Полонський монастир Успення Пресвятої Богородиці»). Любартівська обитель заснована православною і такою залишалась до кінця досліджуваного періоду. Зазначимо, що в 1604 р. ігумена Кирила в «Острозькому літопису» названо «протом» [старшим. – С. Г.] і «дозорцею» монастирів «повіту Волинського» [очевидно, воєводства. – С. Г.], а в серпні 1628 р. він згадується як «прот монастырей воеводства Киевского, Волынского и Брацлавского» [467, 313].

У Пом'янику Любартівського монастиря є два записи під 1616 р.: «поминаніє сиятельнеших князей Любомерских фундаторов обители сия» (згадані дев'ять осіб) і «поминаніє пречеснейшого отца Кирила ігумена любарского першого» (згадані 22 особи, досліднтк І. Тесленко зазначає, що сім останніх імен дописані іншим почерком) [443, 245]. Щодо першого запису, то його, найпевніше, зроблено не раніше другої половини XVII ст., бо Любомирські «з'явилися» на Волині після смерті в 1620 р. кн. Януша Васильовича Острозького та й князівський титул вони отримали лише в 1647 році [580, 77]. Другий запис міг бути зроблений у 1616 р., але інформація з нього не додає нового до вже сказаного про обитель.

Персоналії

Маємо свідчення про двох осіб (див. «Додаток А»).

*

*

*

Отже, монастир засновано в 1604 р. як православний і таким він залишався до кінця досліджуваного періоду.

Маренинський монастир, чоловічий [м. Маренин; тепер – с. Маренин Березнівського р-ну Рівненської обл.].

Разом з Городищенським і Корецьким згадується в заповіті кн. Богуша Корецького 1576 року [420, 97]. Відомо, що в 1577 р. Ян Ходкевич, призначений кн. Богушем Федоровичем опікуном свого сина Юхима, після смерті маренинського ігумена Григорія записом від 29 березня дозволив зайняти його місце Сасину (Калечицькому). В запису згадані «первые архимандритове, отец Игнатей и отец Григорий» [413, 207]. Отже, обитель, вірогідно, заснована незадовго до 1577 р. і, в такому разі, її фундатором з великою долею ймовірності можна назвати Богуша Корецького. Останнє відоме документальне свідчення датовано 1583 р., коли кн. Юхим Корецький записом від 4 квітня позичив у Михайла Івановича Козинського 2 000 кіп литов. гр. і передав йому в заставне володіння терміном на два роки замок і місто Маренин «з манастыром, з людми, в нем оселыми, з мытом, корчмами, з млыном и з селами» [87, арк. 116 зв.]. Крім того, маємо всі підстави вважати, що один із згаданих на початку 1629 р. київським унійним митрополитом Йосифом (Рутським) монастирів у володіннях кн. Яна Кароля Юхимовича був саме Маренинський [479, 30]. Подальша історія обителі невідома.

Землеволодіння

Село Серхів. Князь Юхим Богушевич Корецький записом від 22 лютого 1583 р. передав Михайлу Козинському маєтки, серед яких «село моє, никому ничим непевное, незаведеноє, записаное Маренинское, которое принадлежало до монастыра Маренинского, на име, прозываемое Серехов» [87, арк. 58 зв.].

Персоналії

Віднайдено свідчення про трьох ігуменів (див. «Додаток А»).

*

*

*

Найдавніше свідчення про монастир маємо під 1576 р., був заснований незадовго до того. Остання згадка датована 1583 р., хоча є підстави для припущення щодо функціонування обителі в 1629 році.

Мильчанський монастир Різдва Пресвятої Богородиці, чоловічий [с. Мильча; тепер – с. Мильча Дубнівського р-ну Рівненської обл.].

На початку зупинимося на питанні локалізації села Мильча. Дослідник О. Баранович вважав, що воно перебувало в Луцькому повіті Волинського воєводства, правда, неподалік кордону з Кременецьким повітом [453, 128]. Згадки про це знаходимо також у кількох документах під 1603, 1613 і 1631 роками [143, арк. 688; 211, арк. 52 зв.; 318, арк. 559]. Однак у більшості віднайдених записів зазначено, що Мильча розташована в Кременецькому повіті. Перейдемо тепер до історії місцевої обителі. Микола Петров згадував, що в архіві Почаївської Лаври зберігаються документи про «переуступку» в 1602 р. Яковом Шкодою Мильчанській чернечій спільноті села «Дорошнок» і надання їй у 1622 р. панами Єловицькими фундушу (зміст пожертви не зазначено), підтвердженого в 1639 р. православними київським митрополитом Петром (Могилою) і луцьким владикою Атанасієм (Пузиною) [534, 97]. Про існування монастиря в XVI ст. твердили В. Зверинський [488, 150] і Я. Гіжицький [583, 65].

Отже, після М. Петрова історики не віднайшли нових документів, пов'язаних з існуванням монастиря, фактично лише повторюючи уже сказане. Однак не все так однозначно і з фактами, наведеними цим дослідником, бо маємо документальні свідчення про заснування обителі в 1639 р. (докладніше див. далі). Щодо документів, на які посиляється М. Петров, то не можна відкидати ймовірність неточності або й помилки. Так, ми не знаємо, чи дослідник бачив оригінали записів, чи використовував описи, сумарії тощо. Крім того, можливо, Мильчанська обитель справді функціонувала в XVI ст. і припинила своє існування в першій половині XVII ст., після чого її відновив Олександр Єловицький. Розглянемо ймовірність такого припущення докладніше.

Відомо, що Єловицькі володіли селом Мильча з середини XV століття. У «Декрете межі Витвинским а Яловицким» (19 липня 1586 р.) згадано, що другий з них «покладал теж привилей великого князя Швитригайла» від 21 липня 1443 р., яким Пашку Єловицькому надані маєтки, серед яких і Мильча [7, арк. 295]. Що ж до XVI ст., то кременецький «судич» Дмитро Гнівошевич Єловицький записом від 30 жовтня 1573 р. визнав позику ним 600 кіп литов. гр. (1 500 зол.) у Степана Івановича Боговитина Шумського і передачу тому в трирічне заставне володіння Мильчі [72, арк. 456]. Зауважимо, що в 1578 р. Степан Боговитин усе ще залишався посесором маєтку [76, арк. 736 зв.]. У 1599 р. Дмитро Єловицький з дружиною Доротою з Орлова Роханською позичили у дубнівського старости Бартоломея Шацького 8 000 зол., передавши йому Мильчу в посесію терміном на три роки [111, арк. 241; 112, арк. 126 зв.]. Ймовірно, борг повернули передчасно, бо, як свідчив возний, 30 вересня 1599 р. він їздив до Мильчі, «до имени и державы на тот час его млсти пана Бартломия Шацкого», яку передав у володіння Дмитру Єловицькому («зо всіми пожитками, до него належачими, яко сам держал в певной суме» посесор) [111, арк. 770 зв.]. Записом від 18 березня 1603 р. Дмитро з дружиною продали село Миколі Антоновичу Єловицькому [318, арк. 559]. У червні 1612 р. кн. Олександра з Чорторійських Миколаєва Єловицька за «полпет тисечи» зол. передала Мильчу «з двором, з людми, з ставом и всіми пожитками и приналежностями» у заставне володіння Семену Новоселецькому [142, арк. 898]. Невдовзі виникли якісь непорозуміння, бо в грудні 1614 р. цей посесор позивав кн. Олександрю Чорторійську з приводу якихось «перешкод в держанню села Милча» [144, арк. 71 зв.]. Мабуть, конфлікт залагодили і село залишилося в посесії С. Новоселецького, бо в червні 1620 р. він позичив у своєї доньки Анни з чоловіком Олександром Лепесовицьким 100 золотих (ще 1 000 був їм уже винен), за що передав у трирічне заставне володіння частину Мильчі [161, арк. 57; 317, арк. 351]. У запису від 17 травня 1623 р. зазначено, що цей маєток Семен Новоселецький упродовж 11 років тримав у посесії від

кн. Олександри Чорторийської [174, арк. 637 зв.]. Правда, вже через три місяці він скаржився на Олександра Миколайовича Єловицького, який позичив у нього 400 золотих, але «при выкупне двора и села Милча» рідний брат відповідача Андрій його «у повода гвалтовне отнял и до сего часу держит» [175, арк. 395]. Беручи до уваги те, що в лютому 1626 р. Андрій Єловицький отримав трибунальський позов у цій справі, Семену Новоселецькому так і не вдалося повернути маєток [187, арк. 130].

Маємо свідчення про непорозуміння щодо права на володіння Мильчею між самими Єловицькими. Так, 24 квітня 1624 р. возний відніс судові позови королівському секретарю і писарю, київському стольнику Захарію, волинському підстолію Криштофу, кременецькому військовому Даніелю та Гієроніму Єловицьким, «сукцесорам и держачим добр» померлих Дмитра Єловицького з дружиною Доротою, яких позивали Олександр і Андрій «в справе до сознания» відповідачами запису про продаж Мильчі згаданим Дмитром батьку позивачів Миколі Антоновичу Єловицькому [176, арк. 700]. Подальший перебіг подій нам невідомий, але під 1631 р. маємо свідчення про «маєтность дедичную село Милча, в повете Луцком лежащую» Андрія Єловицького [211, арк. 52 зв.].

Брак згадок про монастир у наведених свідченнях, особливо у записах про заставу або продаж Мильчі, є переконливим аргументом на користь думки про те, що він у цей час не існував. Крім того, в останній чверті XVI ст. і до 1623 р. село практично постійно перебувало в посесії різних осіб, що також ставить під сумнів можливість заснування обителі кимось з Єловицьких упродовж цього періоду. Є цілком логічним, що лише після завершення братами Олександром і Андрієм Єловицькими на свою користь конфлікту з родичами щодо володіння Мильчею та після смерті Андрія, коли Олександр Миколайович залишився єдиним власником маєтку, він заснував у ньому обитель. Сталося це в 1639 році. Спершу в січні О. Єловицький отримав «благословение» на фундацію монастиря київського православного

митрополита Петра (Могили)³¹. До жовтня обитель уже функціонувала і дружина Олександра Єловицького Євфрузіна Потіївна в заповіті від 6 жовтня 1639 р. просила поховати її тут, відписавши ченцям 2 000 золотих (див. «Пожертви вірних»). Монастир тоді тільки почав діяти, і передача його разом з володіннями в посесію чернечій спільноті «регулы святого Базилега обсчого житя» відбулася відразу після появи фундушного запису О. Єловицького від 4 січня 1640 року [1, арк. 64]. Впродовж наступних років він надав ще кілька фундушів, в результаті чого була споруджена нова монастирська церква, чернеча спільнота отримала ґрунти, право на щорічну десятину збіжжя з його «ланов дворных» і певну грошову суму, дозвіл збудувати млин. Не забув О. Єловицький про обитель і в своїх заповітах (див. «Пожертви вірних»).

Із фундушних записів дізнаємося, що монастир Олександр Єловицький заснував у Мильчі, точніше, навпроти села, за ставом на горі при давній церкві Різдва Пресвятої Богородиці [36, арк. 189]. Зазначено, що чернеча спільнота мала складатися не менше як з восьми осіб і вони з-поміж себе щороку (або раз у три роки) обирали ігумена [1, арк. 88].

До 1647 р. монастир, вірогідно, серйозних проблем не мав, в усякому разі нам про них невідомо. Однак у цьому році, судячи з усього, помер його патрон Олександр Єловицький. Прямих свідчень про рік смерті ми не віднайшли, але 6 лютого 1647 р. датовано останній заповіт О. Єловицького і в цьому ж році його син Марціян Михаїл посів уряд кременецького войськового, який перед тим займав батько [594, 165]. Відзначимо, що в запису від 8 березня 1650 р. Олександра Єловицького згадано як померлого [292, арк. 83]. До того ж, на початку 1648 р. фіксується негативне ставлення кременецького войськового і підстарости Марціяна Єловицького до чернечої спільноти. Вірогідно, це сталося після переходу монастиря під його владу, тобто після смерті батька. Так, у січні 1648 р. возний відніс Марціяну судові

³¹ Константинопольський патріарх Парфеній у 1644 р. надав Мильчанській обителі право ставропігії [1, арк. 231 зв.].

позови у зв'язку зі скаргою ігумена Ісайї (Грушовського) щодо невіддання обителі грошових сум, відписаних батьками відповідача у заповітах [285, арк. 418]. Однак найгірше для монастиря було попереду. Вже в червні 1648 р. Марціян Єловицький із своїми підданими здійснив збройний напад на нього [1, арк. 71 зв.]. У скарзі настоятеля від 19 лютого 1649 р. перераховані «шкоды», заподіяні Марціаном чернечій спільноті. Так, записом від 20 серпня 1648 р. відповідач позичив у монастиря 10 000 зол. і передав ченцям у заставне володіння Загірці, але 4 січня 1649 р. приїхав до місцевого фільварку й забрав худобу. Цього ж дня він пограбував ченця, який віз збіжжя із Загірців до обителі. Фундований Олександром Єловицьким монастирський шпиталь, «по уступеню козаков», які його «недопustoшили», в 1649 р. остаточно знищив відповідач. 27 травня Марціян «роскопал» монастирську греблю, після чого проклав «гостинец» на монастирських сіножатях, знищивши їх «на копиц сто», а 13 червня відібрав у церковного підданого двох волів (за 40 зол.). Крім того, впродовж двох років він не давав ченцям збіжжя всупереч фундушному запису свого батька, а монастирських підданих, яких позивачі на своєму ґрунті «осадили, гвалтовне бьет, мордуєт и на пансчызну себе для роботи ходити кажет» [288, арк. 744 зв.].

Однак повернемося до подій навколо монастиря. 11 квітня 1650 р. ігумен Йоасафат (Куцевський) позивав Марціяна Єловицького, який чернечій спільноті «кривды и шкоды чынити не перестает». Так, у вересні 1649 р. відповідач приїхав «с посполитого рушення» і дізнавшись, що настоятеля (попередника позивача) з ченцями «татарове с козаками одных в церкве, а других в монастыре тиранско позабияли, помордовали и монастыр самый запаливши, тыє тела попалили», відібрав у «законников» села Загірці та Волю Михалківську. У скарзі згадані також руйнація в жовтні 1649 р. монастирської греблі з млином і пограбування 5 квітня ченця, який їздив до кн. Юрія Пузини «по ялмужную и по певные легата» (відібрали віз збіжжя, коня і 50 зол.) [292, арк. 84]. Ці події не призвели до ліквідації чернечої спільноти. При розгляді Луцької братської обителі ми згадували її монаха

Йоасафата (Куцевського), він у березні 1650 р. став ігуменом Мильчанського монастиря, до якого також перейшли Гаврило (Жуховський) (з Дубнівського Хрестовоздвиженського після жовтня 1649 р.) та Іларіон (Завадзький) (з Білостоцького не раніше 1648 р.).

Землеволодіння

Село Воля Михалківська. Перебувало в посесії обителі, але її умови нам невідомі. У вересні 1649 р. його відібрав Марціян Єловицький [276, арк. 464; 292, арк. 86 зв.].

Село Загірці. Монастир тримав маєток у заставному володінні за 10 000 зол. від М. Єловицького, який згідно зі скаргою ігумена у вересні 1649 р. відібрав село разом з Волицею [276, арк. 464; 292, арк. 86 зв.]. Однак у запису від 26 лютого 1650 р. дідичем Загірців названо М. Єловицького, але зазначено, що це «держава отцов монастыра Милчанского» [290, арк. 221]. В інших документах під 1650 р. читаємо: «в селе Загорцах, добрах монастыра Милченского» [218, арк. 1436 зв.], або «ченцов того ж монастыра, за правом заставным добр села Загорец, в повете Луцком лежачого, посесоров» [245, арк. 223]. Отже, навіть якщо Загірці відібрав у монастиря М. Єловицький восени 1649 р. і згадка про це в скарзі ігумена не була перебільшенням, то вже через кілька місяців село знову перебувало в посесії обителі.

У 1649 р. в Загірцях нараховувалося дев'ять димів, а в лютому 1653 р. – лише один [218, арк. 342; 290, арк. 221], що було наслідком спустошення під час Визвольної війни 1648–1657 років.

Село Пирятин. У заповіті від 24 березня 1646 р. Олександр Єловицький відписав 6 000 зол. на завершення побудови монастирської церкви, трапези і келій, дозволивши чернечій спільноті тримати в посесії Пирятин, поки їй не віддадуть зазначеної суми грошей [1, арк. 252 зв.].

Ґрунти в с. Мильча. У фундушному запису від 24 липня 1640 р. йдеться про монастирські ґрунти й перераховані «копцы», які розмежовували їх із сусідніми володіннями (див. далі). В уже наведеній скарзі 1649 р. ченців на

Марціяна Єловицького згадані піддані «власные законников милецких», яких вони «на грунте своем осадили».

Пожертви вірних

Ми вже згадували заповіт (1639 р.) дружини О. Єловицького Євфрузини Потіївни, в якому вона відписала обителі 2 000 золотих [1, арк. 58]. Однак матеріальне забезпечення монастиря взяв на себе сам фундатор. Так, записом від 20 квітня 1640 р. О. Єловицький призначив щорічний видеркаф 100 зол. ченцям на одяг, до того ж, 14 мір збіжжя з Пирятинського фільварку [1, арк. 71], а через три місяці (24 липня) відписав ґрунти (рілля, сіножаті, дуброви), зафіксувавши в запису їхнє розмежування із сусідніми володіннями, і дозволив побудувати млин на мильчанській греблі. Крім того, щороку монастир мав отримувати 100 зол., а з Пирятина вісім луцьких мір жита, дві – пшениці, чотири – солоду, а ще дерево на різні потреби. Олександр Єловицький на цьому не зупинився і записом від 30 вересня 1641 р. наказав давати щорічну десятину всілякого збіжжя з усіх дворних полів у Загірцях, Мильчі та Пирятині [1, арк. 87–90; 477, 86]. Останній відомий фондушний запис датовано 10 квітня 1644 р. – тоді О. Єловицький відписав ченцям 620 зол. «выдеркафовым способом» [1, арк. 71 зв.]. Зазначимо, що О. Єловицький у запису від 9 квітня 1641 р. згадав 3 000 зол., але пошкоджена частина документа залишає відкритим питання про те, яким чином їх мали отримувати ченці: всі відразу, щорічний видеркаф тощо [36, арк. 56].

Відомі також три заповіти Олександра Єловицького. У найдавнішому з них (16 квітня 1644 р.) він відписав монастирю 30 зол. на сорокоуст і просив поховати його в ньому поруч з дружиною, для чого мали побудувати каплицю. Наголошував, що коли він не встигне завершити її будівництво, його нащадки і посесори Волі Михалківської, Загірців, Мильчі та Пирятина повинні впродовж десяти років давати на матеріали і ремісникам щорічні 400 зол. і 200 мац збіжжя. У духівниці від 24 березня 1646 р. О. Єловицький зазначав, що на будівництво трапезної та келій призначив 6 000 зол. на

маєтках Воля Михалківська і Пирятин. Будівельники монастирського муру повинні щороку отримувати 30 мац збіжжя, шість фасок масла, шість кіп сиру і для виготовлення цегли, вапна їх мали забезпечити 600-ма возами дров. Останній відомий нам заповіт датовано 6 лютого 1647 р., у ньому, крім бажання бути похованим у монастирі, відписані 4 000 зол. на закінчення будівництва церкви, трапезної і келій, а також 20 000 зол., з яких щорічний видеркаф сягав 1 400 золотих. До того ж, О. Єловицький підтвердив ченцям право на 2 000 зол., які їм заповіла його дружина [1, арк. 252–259; 478, 84]. Із скарги монастиря на Марціяна Єловицького в січні 1648 р. дізнаємося, що відповідач не віддає 4 000 зол. «на докончене валов и муров», 2 000 зол., які заповіла його мати, і видеркаф за 1647 рік [285, арк. 418].

Шпиталь

Ми вже згадували фондуш Олександра Єловицького монастирю від 30 вересня 1641 року. Маємо ще один його запис під цією ж датою, згідно з яким шпиталь, розрахований на шість осіб, мав щороку отримувати з Пирятинського фільварку по 30 зол. на одяг, крім того, чотири маці жита, мацу пшениці, півмаці гороху і стільки ж круп, бочку солі, фаску масла, копу сиру, вісім бочок пива [1, арк. 101–103 зв.; 478, 87]. Додамо, що фондуш складався також з 12 возів дров, до того ж шпиталь отримував «поле або город» [1, арк. 71].

Поховання

Упродовж досліджуваного періоду маємо свідчення про поховання або бажання знайти в Мильчанській обителі вічний спочинок Олександра Єловицького з дружиною Євфрузиною Потіївною, а дещо пізніше заповіли їх тут поховати кн. Михайло Пузина і Анна Журковська (див. «Пожертви вірних»).

Персоналії

Віднайдено свідчення про 8 ігуменів і 5 ченців (див. «Додаток А»).

*

*

*

Отже, Мильчанський монастир заснував у 1639 р. кременецький війський Олександр Миколайович Єловицький й опікувався ним до самої смерті в 1647 році. Прохання кн. Михайла Пузини в лютому 1649 р., тобто ще до спалення обителі, поховати його тут свідчить про її релігійний авторитет серед населення. Зазначимо також, що в XVI – першій половині XVII ст. нам відомо небагато монастирських шпиталів на Волині, хоча, на жаль, про Мильчанський ми знаємо лише те, що він існував. Свідчень, які б висвітлювали його діяльність, ми не віднайшли. На відміну від фундатора, його син Марціян Михаїл не вважав за потрібне допомагати чернечій спільноті і навіть припинив давати їй те, що було визначено відповідними записами його батьків. Більше того, він здійснив напади на обитель, яку пограбував та розігнав ченців. Однак монастир продовжував функціонувати. Відзначимо, що після 1650 р. нам невідомі скарги чернечої спільноти на Марціяна Єловицького (зрозуміло, що це не заперечує можливість їх існування). Таким чином, вірогідно, відбулося примирення обителі із своїм патроном. Упродовж розглянутого періоду монастир залишався православним.

Миньківський монастир Різдва Пресвятої Богородиці, чоловічий (?)
[с. Миньківці; тепер – с. Миньківці Славутського р-ну Хмельницької обл.].

Найдавніше відоме документальне свідчення про обитель датоване 1632 р., коли 6 липня її ігумен Пафнутій (Кунцевич) скаржився на Кіндрата Миньковського щодо пограбування дзвону, який позивач купив за власні 130 золотих [216, арк. 382]. Вірогідно, монастир засновано незадовго до того, бо в жовтні 1642 р. згаданий К. Миньковський назвав його «регулы светого Василя», тобто із спільною формою чернечого життя, «през побожного в Богу отца Пахнотия Кунцевича новофундованым» [259, арк. 1456 зв.]. Те, що цей настоятель, звинувачуваний Іваном Андрійовичем Миньковським у привласненні коня, в травні 1636 р. дав «моц зуполную до попартя и обороны правное» ігумену православного Луцького Хрестовоздвиженського

братського монастиря Неофіту, дозволяє зробити припущення щодо належності Миньківської обителі до православ'я [229, арк. 591 зв.].

Про землеволодіння монастиря нічого невідомо. Правда, записом від 24 вересня 1638 р. ігумен Пафнутій (Кунцевич) своє право, яке він «способил» на певні частини в Миньківцях, передав ігумену Кременецької братської обителі Йосифу [25, арк. 32], а Стефан Миньковський у лютому 1645 р. позичив у Пафнутія 80 зол. і передав йому в заставне володіння терміном на рік двір у своїй частині в Миньківцях, названій «Олександровщиною», з двома городами, вісьмома нивами і підданим [271, арк. 198]. Однак відсутність згадок у наведених записах про монастир або ченців дає підстави казати, що це були приватні справи настоятеля Пафнутія (Кунцевича).

У 1644 р. Кіндрат Миньковський заповів монастирю 30 кіп жита [332, арк. 1437; 477, 564].

Після 1645 р. про монастир нічого невідомо.

Персоналії

Маємо згадку про ігумена Пафнутія (див. «Додаток А»).

Мульчицький монастир Св. Онуфрія Великого, чоловічий [с. Мульчиці; тепер – с. Мульчиці Володимирецького р-ну Рівненської обл.].

Найдавніше свідчення про обитель маємо в 1601 р., коли кн. Юрій Михайлович Чорторийський продав Юрію Кірдею Мильському кілька маєтків³², а також «манастыр и церков Светого Онофрия, над рекою Стыром лежачий», 21 червня відбулося «увязане» [120, арк. 509 зв.]. Возний зазначав, що перед цим села перебували в заставному володінні Остафія Малинського, отже, певний час монастир перебував під владою не свого патрона, який, як бачимо, не дуже переймався долею обителі, а посесора.

Під 1601 р. відомі ще два документальні свідчення про Мульчицьку обитель: у з апису від 25 червня, яким Юрій Кірдей Мильський визнав за

³² Села Бабка, Вараш, Довга Воля, Колодії, Мульчиці, Полиці, Собещиці і Сопачів, а також «двор и озеро Белое».

кн. Юрієм Чорторійським або його нащадками право впродовж семи років викупити зазначені села з монастирем за ті ж 34 000 зол., за які вони були куплені [117, арк. 310], і в повідомленні возного про те, що 15 липня він їздив до цих маєтків, де, зібравши всіх підданих, оголосив їм про нового власника [116, арк. 566].

У другій половині квітня чи першій половині травня 1606 р. помер Юрій Кірдей Мильський (16 квітня він склав заповіт, а 24 травня його вже згадано як небіжчика [307, арк. 28–33]), однак незадовго перед смертю, мабуть, відчуваючи свій близький кінець, він записом від 26 січня 1606 р. подарував куплені у кн. Ю. Чорторійського маєтки разом з Онуфрїївським монастирем своїй дружині Федорі Чапличівні Шпановській [307, арк. 47–49]. У свідченні возного про «увязане» (16 травня) у володіння ними обитель локалізована: «в село Молчиче и в церков, в манастыр за Молчичами» [130, арк. 512 зв.].

Маємо декілька свідчень про обитель у 1608 році. Завершувався семирічний термін, коли кн. Юрій Чорторійський міг викупити маєтки, і 28 червня Федора Чапличівна зазначала, що «будучи готова и хотечи» від князя отримати 34 000 зол. і повернути йому право на ці володіння (перераховані всі села, які згадані в попередніх записах, а також монастир), однак у призначений день ані сам князь не з'явився, ні через своїх «умоцованых» грошей не передав [133, арк. 1034 зв.]. Через місяць, 28 липня, пані Федора відписала 34 000 зол., які вона мала на згаданих маєтках, своєму чоловікові кн. Юрію Михайловичу Корибуту Вишневецькому [308, арк. 955]. Обитель також згадано в запису від 18 серпня, яким подружжя, відзначаючи «великую милост противко себе» від мінського воєводи Яна Паца з дружиною кн. Софією Вишневецькою, «а упрियме зычачи, жебы маетност звышописаная ни при ком иншом, але при их мл або потомстве их мл оставала», надали їм право викупити зазначені маєтки [134, арк. 1377]. «Поява» Яна Паца, вірогідно, пов'язана з тим, що ще в 1603 р. кн. Юрій Михайлович Чорторійський продав йому (запис від 5 березня) місто

Чорторийськ з навколишніми селами, серед яких були Вараш, Мульчиці, Полонне і Сопачів [119, арк. 447]. Ймовірно, йшлося про передачу Я. Пацу права на пріоритетне придбання названих маєтків у кн. Ю. Вишневецького з дружиною. У згаданому запису від 18 серпня 1608 р. Федора Чапличівна зазначала, що в липні 1608 р., коли закінчувався семирічний термін, упродовж якого кн. Ю. Чорторийський міг викупити села, він разом з Я. Пацом, власником Чорторийська і Володимирця, повідомили про свій намір передати їй 25 липня 34 000 зол., однак не зробили цього. Останнє свідчення про Мульчицький монастир у 1608 р. маємо в запису Я. Паца з дружиною також від 18 серпня, яким вони зобов'язалися повідомити про свій намір викупити села не пізніше, ніж за рік до того, і 34 000 зол. «отдати не жадными фантами ани сребром, але пенезми готовыми» [134, арк. 1362; 308, арк. 939].

Упродовж десяти років немає свідчень про монастир. Відомо, що в 1617 р. кн. Юрій Вишневецький передав село Мульчиці (як побачимо далі, без обителі) в трирічне орендне володіння Яну Мордвину і 24 серпня возний зробив «увязане» [156, арк. 250 зв.]. Вже наступного року стався конфлікт між орендарем і ченцями. Так, 13 жовтня 1618 р. ігумен Мульчицької обителі «релии старожитное греческое» Аврамій (Мацкевич) скаржився на Я. Мордвина, який 15 вересня, «не маючи до скаржучого и братеи его жадное причины, а до манастыра жадного права и слушности», напав з озброєними спільниками на обитель, яку позивач «за правом певным держал» від кн. Юрія Вишневецького († 1618 р.). Ян Мордвин забрав церковне начиння, книги, «все, што в церкви охендозства для хвалы Божое от людей зацных надано было», худобу, домашню птицю, взагалі, все в монастирі «од мала до велика побрал и пустками церков Божую зоставил». Під час нападу ігумен з ченцями просили не робити обителі «такового гвалту и спустошення», але відповідач їх «впрод словы ущипливими зелжил и зсоромотил», після чого Аврамія (Мацкевича) «кордом» побив, відібравши у нього 7 зол., а з монастирської «скрынки» – 20 кіп литов. грошів. Крім того, у настоятеля

забрали весь церковний одяг, «то ест жупан, рясу мантию, шапку оксамитную, клобук, рукавицы, хусты белые» (все разом коштувало 150 зол.). Вивезли навіть «окна, печи, столы, лавы». Монастирські поля, сіножаті, пущу, борті, млин і підданих Ян Мордвин «ку своєму пожитку обернул». Результатом нападу було не лише пограбування обителі, а й вигнання з неї ченців, тобто фактично її ліквідація. Пізніше, коли ігумен Аврамій «на спотыкане тела князя его млсти [Юрія Вишневецького. – С. Г.] пана своего ехал», Ян Мордвин наздогнав його і «на добровольной дорозе» побив, забравши коня (за десять кіп литовських грошів) і книги (новий «Тестамент» за вісім зол. і «Требник» за три зол.). Крім того, ігумен розповів, що Я. Мордвин уже після вигнання його з монастиря напав на будинок священника в Дубровиці, де в той час мешкав позивач, якого сильно побив та ще й поранив «кордом» [155, арк. 703]. Невдовзі здійснено ще один напад на монастир: 26 жовтня 1618 р. чернець Вас'ян (Бермаковський), «под старшым велебного Аврамя Мацкевича, посесора того манастыра, в унии будучого», позивав Я. Мордвина, який 10 жовтня, «хотечи здоровья позбавити вышпомененого игумена», приїхав до обителі, але той у цей час поїхав до Луцька скаржитися щодо першого нападу, залишивши тільки згаданого Вас'яна. Ян Мордвин запитав ченця, чи він був уніатом і, отримавши ствердну відповідь, наказав своїм помічникам побити його кием «и сам ногами доптал, мовечи, отожд тебе уния». Потім забрали коня, на якому постраждалий «собе живности у шляхты ездячи упрошал» (коштував 20 зол.), та інші речі [155, арк. 733 зв.]. Отже, причина агресивної поведінки Я. Мордвина щодо монастиря полягала в переході його братії до унії. В такому разі згадку ігумена Аврамія у його скарзі від 13 жовтня 1618 р. про Мульчицьку обитель як «релии старожитное греческое» потрібно розуміти як «східного обряду», хоча в тогочасних документах наведеним формулюванням зазвичай визначали православ'я.

Не було порозуміння в ігумена Аврамія (Мацкевича) і з мінським воєводою Олександром Пацом, який 25 січня 1619 р. «наехал сам» із

слугами, козаками і стрільцями на церкву в селі Вараш («держава» Петра Довгирда), схопив там Аврамія і відвіз до Чорторийська, де певний час тримав під вартою. Через півроку, 28 червня, слуга О. Паца Якуб Гарабурда, зустрівши «на добровольной дорозе» Аврамія, який їхав з монастиря до Дубровиці, спершу «слова неучтивыми оного зозлаял, зсоромил», після чого наказав своїм помічникам побити його, що вони і зробили, до того ж забрали «поес чернеческий з мешком», у якому було 12 «таляров старых» [157, арк. 276 зв.]. 2 листопада 1619 р. датовано судовий позов, з якого дізнаємося про нові подробиці конфлікту. Ігумен Аврамій свідчив, що коли стало відомо про його поїздку до Вараша, за ним «в погоню бегли» і, наздогнавши в цьому селі, хотіли знову відвезти до «везеня» в Чорторийську, але йому дивом вдалося втекти. Однак у нього відібрали «торбу з фундушом, на монастыр Молчицкий служачим» [315, арк. 782].

Правда, в цьому ж 1619 р. настоятель Аврамій з ченцем Вас'яном свідчили про отримання від Яна Мордвина «достатечную сатисфакцию» за напад і пограбування обителі (запис засвідчили ректор Луцького єзуїтського колегіуму Криштоф Гоцевський з пріором Луцького домініканського монастиря Гіяцинтом Келчовським) [156, арк. 135 зв.].

Маємо свідчення про ще один конфлікт Аврамія в 1619 р.: 13 вересня він скаржився на Яроша Стоцького, який цього дня «наехал» на село Полонне (маєток Петра Довгирда) і, дізнавшись, де розташована «господа» позивача (він у цей час був відсутнім, залишилася тільки його челядь), напав і пограбував. Збитки Аврамій (Мацкевич) оцінив у 4 000 золотих [157, арк. 277 зв.]. Отже, ігумен мешкав у селі Полонне. Між іншим, у згаданій скарзі про його захоплення 25 січня 1619 р. Олександром Пацом зазначено, що це сталося під час нападу на церкву в селі Вараш. Таким чином, ймовірно, що після нападів на монастир у 1618 р. ігумен Аврамій полишив його і спустошена обитель, не маючи підтримки від патронів, найпевніше, припинила своє існування. Принаймні, у скарзі Петра Довгирда від 10 листопада 1629 р. на вітебського каштеляна Миколая Завишу, якому він у 1628 р.

передав в орендне володіння село Собещиці «и увес ключ его», тобто села Бабку, Білу Волю, Вараш, Колодії, Мульчиці, Сопачів і «приселок, названий Чудлу» (Чудель?), і який не дотримувався умов оренди, монастир не згадано [205, арк. 560].

Землеволодіння

У скарзі ігумена Аврамія 13 жовтня 1618 р. зазначено, що Ян Мордвин відібрав у монастиря ґрунти, сіножаті, пущу, борті, млин і підданих. На нашу думку, це не загальноживана в тогочасних документах форма для позначення нерухомих володінь, а перелік того, чим насправді володіли ченці.

Персоналії

Відомо про 2 осіб (див. «Додаток А»).

* * *

*

Отже, найдавніше свідчення про монастир датовано 1601 р., однак до жовтня 1618 р. ми не маємо доказів щодо наявності в ньому чернечої спільноти, тобто невідомо, чи обитель функціонувала. У жовтні 1618 р. монастир був діючим, але, вірогідно, тоді ж припинив своє існування після нападів Яна Мордвина. Відсутність згадки про обитель у запису про продаж Мульчиць із сусідніми селами восени 1628 р. є ще одним свідченням на користь цього припущення. Відомо, що в жовтні 1618 р. обитель була унійною.

Обицький монастир Св. Миколая Чудотворця, чоловічий (?) [с. Обич; тепер – с. Обич Шумського р-ну Тернопільської обл.].

Тадеуш Стецький наводить лист короля Зигмунта Августа від 5 лютого 1567 р.³³, з якого дізнаємося, що монастир у 1368 р. в урочищі «Татаринець» заснував кн. Костянтин Острозький, відписавши на утримання ченців ґрунти, сіножаті та два стави. В 1566 р. власники сусідніх маєтків Адам і Єжи Климентовичі Боговитини Козерадзькі, а також Федір Войнич захопили

³³ 24 травня 1568 р. занесений до кременецької гродської книги, яка до наших днів не збереглася.

монастирські землі, після чого ігумен Мелетій (Джуса) звернувся до київського митрополита Сильвестра і, отримавши від нього рекомендацію, поїхав зі скаргою до короля, який згаданим листом 1567 р. наказав повернути обителі відібрані землі [592, 69].

Відомо ще декілька свідчень про монастир, точніше, його володіння. Так, у 1570 р. власник села Обич Митко Попельницький дозволив дідичу маєтків Пігас і Залужже Войні Богушевичу Боговиту на насипати греблю на межі його обицьких володінь [592, 445]. 22 червня 1579 р. Михайло Боговитин Шумбарський відписав Обич, за винятком монастирських ґрунтів, Валентію Вкринському³⁴. Тадеуш Стецький також навів «Маніфест» загаєцьких василіян проти князів Радзивилів у зв'язку з відібранням ґрунтів кількох василіянських монастирів (занесеного до кременецьких ґродських книг у 1797 р.), з якого дізнаємося, що волинський хорунжий Вацлав Боговитин Шумбарський³⁵, дідич Рахманівського ключа, відписавши своїй дружині кн. Софії Михайлівні Чорторийській 40 000 зол. на цих володіннях, не згадав монастирське урочище «Татаринець», бо не мав на нього права [592, 436–441]. Відзначимо, що наведені свідчення не дають відповіді на питання щодо існування в цей час обителі. Правда, Т. Стецький вважав, що її ліквідовано в результаті татарського нападу близько 1605 року [592, 70]. Підставу для такого твердження дала інформація зі згаданого «Маніфесту», в якому зазначено, що на момент переходу Обичі під владу овруцького старости кн. Михайла Корибута Вишневецького Миколаївський монастир на Татаринцю вже спалили татари [592, 437]. Зауважимо, що цей уряд князь займав з 1604 до 1616 р. [580, 337], отже, знищення обителі справді могло статися близько 1605 р., хоча могло й раніше. Наведені свідчення дозволяють хіба що твердити про ліквідацію монастиря до 1616 року. На нашу думку, обитель занепадає після відібрання її земель у 60-х роках XVI ст., які, ймовірно, ченцям не повернули або повернули не всі. Мабуть, монастир

³⁴ Т. Стецький зазначав, що цей лист зберігається в архіві Обицького монастиря, але в ньому йдеться вже про відновлену не раніше кінця XVII ст. обитель.

³⁵ Займав згаданий уряд упродовж 1592–1597 років [594, 128].

спорожнів упродовж 70–80-х років XVI століття. Зауважимо, що в 1571 р. настоятелем Дерманської обителі став Михаїл (Джуса). Цілком вірогідно, що він і обицький ігумен Мелетій (Джуса) – одна особа. В такому разі його перехід до Дерманського монастиря міг бути пов'язаний із занепадом Обицького. Щодо зруйнування обителі татарами, то, можливо, саме їхній напад остаточно розігнав тих ченців, які ще залишалися в монастирі. Таким чином, Обицька обитель, найпевніше, припинила своє існування в останній чверті XVI ст. у результаті відібрання володінь або після татарського нападу.

Отже, монастир функціонував у другій половині XVI ст., але коли він міг бути заснований? Повертаючись до листа Зигмунта Августа від 5 лютого 1567 р., зазначимо, що неможливо пов'язати 1368 р. і кн. Костянтина Острозького (Костянтин Іванович † 1530 р., його син Василь-Костянтин † 1608 р.). Микола Теодорович погоджувався щодо заснування обителі в 1368 р., але, на його думку, фундатором був не князь з родини Острозьких, а хтось інший і тільки пізніше, після втрати монастирських документів, фундацію приписали відомому захиснику православ'я Костянтину Івановичу Острозькому [560, 132]. А. Сендульський вважав згаданий королівський лист підробкою [555, 508]. Можливо, так і є, однак занесення його в 1568 р. до актової книги свідчить про існування монастиря в цей час. Вірогідно, був і конфлікт з панами Боговитами, бо навряд чи до гродської книги вписували б документ про цілком вигадані події, які нібито мали місце лише за декілька років до того. Таким чином, обитель функціонувала в 1566–1568 рр., але є певні сумніви щодо існування її з 1368 р., як вважає М. Теодорович. У 1566 р. ігумен Мелетій (Джуса) називав фундатором кн. Костянтина Острозького, який помер не так давно – в 1530 р., тобто, найпевніше, в монастирі мали пам'ятати, був цей князь засновником чи ні. Ймовірно, обитель існувала вже досить довго до 60-х років XVI ст., бо, якби вона була новою, складно було б твердити про її існування впродовж 200 років. Тому цілком вірогідно, що монастир уже був у другій половині XV ст., тим більше, що в такому разі його засновником справді міг бути Костянтин Іванович

Острозький, який народився близько 1460 року. Можливо, навіть не заснував, а відписав згадані ґрунти, тобто був зв'язок між князем і Обицьким монастирем. Що ж до фундації в 1368 р., то не можна категорично відкидати й таку ймовірність, але довести це на підставі відомих нам свідчень неможливо.

Землеволодіння

Обитель володіла ґрунтами, сіножатями і двома ставами, отримавши їх, вірогідно, задовго до 1566 року. Втративши ці володіння (можливо, не всі) – їх захопили пани Боговитини, ченці, ймовірно, змогли повернути принаймні частину їх. Свідчення про монастирських підданих невідомі.

Персоналії

Маємо згадку про ігумена Мелетія (див. «Додаток А»).

*

*

*

Вірогідно, обитель уже існувала в другій половині XV ст., хоча найдавніше документальне свідчення маємо під 1566 роком. Ймовірно, була ліквідована впродовж 70–80-х років XVI століття.

Монастир Пресвятої Тройці в селі Мала Осниця [с. Мала Осниця; тепер – с. Мала Осниця Маневицького р-ну Волинської обл.].

Найдавніше документальне свідчення про обитель знаходимо в заповіті кн. Михайла Олександровича Чорторийського від 22 лютого 1582 р., в якому просив поховати його в ній [423, 50–54]. Помер князь у тому ж році, а монастир, як бачимо з пізніших записів, успадкували його сини: Михайло († бл. 1600 р.) і Юрій († 1624 р.). Отже, Осницький монастир належав представникам чорторийської гілки князів Чорторийських. Наступне свідчення про обитель датоване 1595 р. і пов'язане зі смертю Богуша Трацевського, в посесії якого вона разом з селами Велика і Мала Осниця в цей час перебувала (отримав від Юрія Чорторийського «до ласки и до живота»). Після смерті Б. Трацевського його дружина Олена Подгороденська попросила залишити монастир у її посесії, однак брати Михайло і Юрій

Чорторійські відмовили. Їхня аргументація полягала в тому, що тут поховані кн. Юрій (нам невідомо про існування князя з родини Чорторійських, який би мав таке ім'я і помер до 1595 р.) і кн. Михайло (Михайло Олександрович Чорторійський, батько Михайла і Юрія), а тому необхідно, «абы в том монастыри Осницы лепший порядок в церкви Божей над телом небожчика отца их млсти отправован был, то ест абы поп ис чернцами вставичне на каждый ден, а в треню [«заутреню»? – С. Г.] обедню и вечерню отправовали водлуг правил светых отец» [104, арк. 149]. Відібравши обитель від дружини Богуша Трацевського, возний 23 серпня 1595 р. повернув її власникам, склавши під час передачі інвентар монастирського майна, який до нашого часу не зберігся. Наведене пояснення князів Чорторійських дає підстави для припущення, що обитель у цей час якщо і не спорожніла зовсім, то принаймні перебувала в занепаді (можливо, це сталося ще до посесії Б. Трацевського). Невідомо, чи вдалося князям запровадити «лепший порядок» у монастирі та чи вони взагалі збиралися це робити, але записом від 2 вересня 1598 р. Юрій Михайлович Чорторійський позичив 3 000 кіп литов. гр. у Ядвіги Фальчевської, дружини кн. Кирика Ружинського, і передав їй у трирічну посесію дві Осниці «и манастыр в Осници Малой», крім того, села Болоховичі та Жолудське Велике [305, арк. 152 зв.]. 18 вересня возний «увязал» Ядвігу у володіння цими маєтками [304, арк. 152]. Через півроку, 4 квітня 1599 р., за «сем тисечей и полосмаста золотых полских, а на литовскую личбу три тисечи коп грошей» вона, в свою чергу, передала їх у посесію Івану Олеші, якому заборгувала аналогічну грошову суму [317, арк. 1502 зв.]. До кінця 1600 р. обитель з двома Осницями і Жолудським повернулися під владу кн. Юрія Чорторійського, бо відомо, що 25 грудня цього року за 7 000 зол. він передав їх («село Осницу з манастыром и другое село Осницу Великую») у трирічне заставне володіння Адаму Русецькому з дружиною Марушею Ярмолинською [117, арк. 471]. Відзначимо, що возний у свідченні про «увязане» 27 грудня згадав обитель так: «з двором албо манастыром подворищным, у в Осиницы Малой будучим» [116, арк. 696]. У

свою чергу, подружжя Русецьких 9 вересня 1601 р. за 3 076 зол. передало ці маєтки (серед яких «Малую Осницю, зо всіми приналежностями, манастыром, будованем вшеляким дворным, с поддаными [...] из островом манастырским и деревом бортным всім») Гнівошу, Матвію, Фарісану і Янушу Кошкам Жоравницьким [116, арк. 699 зв.]. Майже відразу вони перезаставили села Матвію Толстиковичу – возний 15 жовтня 1601 р. «увязал» його у володіння ними [120, арк. 72 зв.]. Упродовж 1602 р. посесорами згаданих маєтків названі Кошки Жоравницькі [119, арк. 336 зв.].

У 1603 р. змінився власник Малої Осниці: записом від 5 березня Юрій Михайлович Чорторийський продав місто Чорторийськ із селами, в тому числі двома Осницями, мінському воєводі Яну Домініковичу Пацу, і король Зигмунт III привілеєм від 7 березня затвердив продаж [119, арк. 447]. Останнє свідчення про посесорів Адама Русецького з дружиною маємо під 16 грудня 1603 р. [122, арк. 1212], тобто тоді, коли закінчився трирічний термін їхнього заставного володіння. Відзначимо «появу» Бенедикта Гулевича Смолиговського, у якого Ян Пац 10 січня 1604 р. за 4 000 зол. викупив маєтки. Можливо, Б. Гулевич тримав їх від А. Русецького або Я. Паца, а, можливо, це свідчення з пізнішого, під 1608 р., запису, згадане під помилковою датою [133, арк. 1326 зв.]. Нам нічого невідомо про обитель упродовж 1604 р., а записом від 10 січня 1605 р. Ян Пац за 500 кіп литов. гр. передав Малу Осницю і, крім того, двох городників у трирічну посесію Мартину Сташкевичу [307, арк. 320]. Як свідчив возний, 18 березня він «увязал» нового посесора у володіння селом з монастирем «и зо всіми на все, што здавна до того манастыра належит» [127, арк. 309]. Минув місяць, і 13 квітня 1605 р. М. Сташкевич, у свою чергу, за 300 кіп литов. гр. перезаставив Малу Осницю Тимофію Висоцькому [127, арк. 454 зв.]. Це село, до якого пізніше додали Велику Осницю, певний час залишалося під владою Т. Висоцького, бо в квітні 1607 р. М. Сташкевич за 500 кіп литов. гр. знову передав їх йому в посесію [132, арк. 452 зв.]. Ми не віднайшли свідчень про маєтки і монастир до 1612 р., а в січні цього року Іван Гасанович

Кукольський, який незадовго до того за 2 000 зол. отримав їх від Яна Паца в трирічну посесію, за аналогічну грошову суму «переуступил» ці володіння своїй дружині Маруші Несвицькій [142, арк. 782]. Відомо також, що частину маєтків ще раніше Мартин Шашкевич передав у посесію Миколаю Чартоцькому [311, арк. 924 зв.].

У травні 1617 р. мінський воєводич Олександр Пац за 2 375 зол. передав «село Осницю Малую и в Великой Осницы част тую, которую держал пан Иван Куколский, с островом Левином» Станіславу Шашевському в заставне володіння терміном на три роки [152, арк. 547 зв.]. Правда, у свідченні О. Паца від 30 вересня цього ж року про передачу Шашевському цих сіл (щодо Великої Осниці, то лише її половину) у трирічну посесію названа інша грошова сума – 2 590 золотих. Однак для нас важлива згадка про те, що Мала Осниця передавалася «з манастыром, с островом Левином» [156, арк. 356]. Через кілька тижнів (24 жовтня 1617 р.) Іван Кукольський свідчив про отриманні від О. Паца 2 000 зол. і повернення йому маєтків (фільварк і Малу Осницю з озером під монастирем), які він упродовж трьох років мав у посесії [156, арк. 365]. У 1621 р. у Станіслава Шашевського виникли ускладнення щодо володіння зазначеними селами разом з монастирем, бо 7 липня Ян Казимир Пац (брат Олександра), здійснивши напад, відібрав їх, завдавши до того ж збитків на 2 800 золотих³⁶. Упродовж перших місяців 1622 р. бачимо намагання С. Шашевського через суд відновити справедливість [167, арк. 161]. Мабуть, це йому вдалося, бо записом від 5 серпня 1622 р. Ян Казимир Пац з дружиною Геленою Стецьковичівною свідчили про позику у Станіслава Шашевського 900 зол., додавши цю суму до 2 590 зол., за які той тримав «Осницю Малу и половицу Великой, манастыр и остров Левин» [171, арк. 586]. Через кілька днів, 9 серпня, возний «увязал» Шашевського у володіння цими маєтками [170,

³⁶ Забрали «быдла, волов, медов пресных, в бочках и в бортех, овец, свиней, кур, гусей, качок, збож молоченых и немолоченых, в гумне, в спижарнях и на полях засеяных, долгов у подданных, питя и пинезей у шинкаров, розмеров в млынах, было з деревом выготованым, и до берегу, до комяг вывезено было, и с комяги на берегу реки будучими» [164, арк. 425 зв.; 172, арк. 135 зв.].

арк. 744 зв.]. Однак у серпні 1624 р. він за 3 490 зол. передав своє право на посесію Каспару Богуцькому з дружиною Ядвігою із Шашевських [351, арк. 207 зв.], і 6 вересня відбулося «увязане» [180, арк. 63 зв.]. Невдовзі у подружжя виникли проблеми щодо володіння маєтками, бо травнем 1625 р. датовано судовий позов у зв'язку із скаргою К. Богуцького на Олександра Паца, який висунув свої претензії на «часті, якобы єму в тих добрах належачіє» [183, арк. 613 зв.]. Правда, через рік усе владналося: Ян Казимир Пац віддав подружжю 3 490 зол., і 3 липня 1626 р. йому повернули маєтки [188, арк. 968; 191, арк. 443], а 6 липня відбулося «увязане» [189, арк. 241]. Відомо, що в 1630 і 1633 рр. посесором Малої Осниці був белзький воєводич Рафаїл Лещинський (у березні 1630 р. передав це село в заставне володіння Олександру Трацевському з дружиною Олександрою Костюшковичівною «в суме пенезей полтретю тисечей» зол.) [206, арк. 445; 325, арк. 222].

Отже, останню згадку про монастир маємо під 1622 роком. Зазначимо також, що після 1595 р. нам невідомі документальні свідчення про функціонування обителі, а згаданого року відібрання монастиря кн. Юрієм Михайловичем Чорторийським з посесії О. Трацевської пояснювалося бажанням покращити «порядок» у ньому, тобто ченці мали щодня відправляти службу і молитися за спасіння душ предків князя. Це дає підстави для припущення про занепад обителі вже в 1595 році. На нашу думку, монастир, якщо й «відродився», то ненадовго, і відсутність надалі свідчень про чернечу спільноту підтверджує сказане. Правда, Петро Кукольський у заповіті від 10 вересня 1614 р. просив поховати його «при церкви светое Тройцы в манастыру в Осниці» [319, арк. 242 зв.], однак це – доказ функціонування в цей час монастирської церкви, але не обов'язково самої обителі. Переконливим аргументом на користь думки про те, що обитель припинила своє існування в 1595 р. або невдовзі після цього, є формулювання в деяких записах. Так, у 1600 р. при «увязаню» Адама Русецького в села Велику і Малу Осниці згадані «маєтности з двором албо манастыром подворищным» [116, арк. 996]. У 1603 р., як свідчив возний, він

був у «дворе манастыру и в селе Малой Осницы», які, згідно із записом Адама Русецького, передав у посесію Матвію Толстиковичу, тобто «двор и манастыр, село Малую Осницу» [121, арк. 640], а в 1613 р. возний «положилем и в двери двора Осницкого в манастыре светое Троицы уткнул два позвы по пана Ивана Куколского, яко держачого» село [311, арк. 928 зв.]. Як бачимо, монастир і двір ототожнюються. Вірогідно, після того як обитель спорожніла, продовжувала функціонувати її церква, разом з монастирськими будівлями «перетворившись» у двір, який за звичкою інколи називали «монастир». Відзначимо, що у відомих нам документах якщо село Мала Осниця згадується з монастирем, то без двора і навпаки. Так, у запису, зробленому в січні 1605 р., читаємо: «село Осниця Малая з двором», а в березні цього ж року Мартин Сташкевич отримав у посесію цей маєток разом з монастирем, але в документі не згадано двір [127, арк. 309; 307, арк. 320].

Що ж до монастирських володінь, то найдавніше свідчення про них (точніше, монастирський острів) маємо під 1601 р., тобто тоді, коли обитель, вірогідно, вже не існувала [116, арк. 700]. Обитель з островом «Левин» згадуються також у 1619, 1621, 1622 і 1624 роках [170, арк. 745; 172, арк. 135 зв.; 351, арк. 207 зв.]. В одному запису під 1605 р. йдеться про «орный» ґрунт, «з давных часов до манастыра Осницкого належачий» [307, арк. 320 зв.], в іншому – «будоване дворное с полми, сеножатми и севбою дворною, и з землею бортною, з ловами рыбными, до того двора Осниця Малыи належачые» [127, арк. 455]. Ймовірно, принаймні частина перерахованого раніше належали монастирю. Хоча навряд чи він, навіть у свої найкращі часи, відрізнявся заможністю.

Питання щодо конфесійної належності чернечої спільноти залишається відкритим. Михайло Довбищенко в своєму переліку волинських церков і монастирів згадує обитель у селі «Осница Мала» під 1601 р. й твердить про перебування її в унії [477, 711]. Підставу для цього дало єдине віднайдене ним свідчення про обитель, а саме про «увязане» Адама Русецького у володіння Осницями з монастирем, які він отримав від кн. Юрія

Михайловича Чорторийського. Тобто обитель була унійною, бо її патрон – уніат. Зауважимо, що «увязане» насправді відбулося в 1600 р., крім того, власники монастирів не завжди запроваджували в них ту конфесію, до якої належали самі. Зазначимо також, що часті передачі згаданим князем Осницького монастиря в заставне володіння, а в 1603 р. його продаж свідчать, наскільки мало він цікавився цією чернечою спільнотою. Тому належність обителі до унії може бути лише гіпотетичною, але аж ніяк не твердженням (звісно, за умов проведення наукового дослідження, а не пошуків уніатів).

*

*

*

Отже, найдавніше документальне свідчення про монастир маємо під 1582 р., у 1595 р. він уже занепадає (вірогідно, у зв'язку з тим, що патрони приділяли йому недостатньо уваги, зокрема, разом із селом передавали в заставне володіння) і невдовзі спорожнів, хоча монастирська церква продовжувала функціонувати.

Острозький монастир Пресвятої Тройці, чоловічий [м. Остріг; тепер – м. Острог Острозького р-ну Рівненської обл.].

Про цю обитель майже нічого не відомо. Як зауважив польський дослідник Станіслав Кардашевич, йому вдалося віднайти про неї лише побіжні згадки в документах, правда, він не зазначив, які саме [585, 158]. Можливо, ті, які віднайшли й ми. Так, у дільчому акті 1603 р. між князями Янушем і Олександром Васильовичами Острозькими в опису Острога згадано «Зарече и Залуже за манастырем, а також манастыр albo шпиталь в месте Острогу, над рекою Вилиею лежачого» [432, 97]. Маємо запис возного, який у 1619 р. був у «манастыре albo шпиталю Острозским мурованом, заложения церкви Тройци Светое» [156, арк. 188 зв.]. Ігор Мицько наводить свідчення кн. Анни Алоїзи Острозької, зроблене незадовго до 19 червня 1628 р., про те, що «по уступенью Антонего міністратора [адміністратора. – *I. М.*] церкви монастиря albo рачей шпиталя острозского до того ж шпиталя

міністратора Онуфрія попа презентувала и подала» [516, 81]. Крім того, в акті, поданому козацькими послами на сеймі 1659 р., в якому йдеться про те, що єзуїти забрали багато православних церков і монастирів, як приклад згадано «монастыр и шпитал святой Троицы в Острогу» [435, 317]. В усіх наведених свідченнях обитель ототожнюється зі шпиталем. Можна робити лише припущення щодо того, чи шпиталь засновано при монастирі, чи навпаки. Вірогідно, для сучасників важливішою, помітнішою була діяльність шпиталю, що знайшло відображення й у кількості документальних свідчень про нього (до кінця досліджуваного періоду ми віднайшли їх 15, не беручи до уваги згаданих вище).

Залишається відкритим питання про час заснування обителі. Деякі дослідники називали 1582 р., правда, без посилань на джерела, а один з них, М. Петров, уточнював, що для заснованих раніше в Острозі школи і друкарні кн. Василь-Костянтин Острозький фундував у згаданому році монастир із шпиталем [530, 138; 554, 664]. Зазначимо, що в 1579 р. шпиталь уже існував, про що дізнаємося з духівниці кн. Галшки Іллівни Острозької, яка відписала йому певну грошову суму [298, арк. 38 зв.; 581, 128]. Те, що в заповіті обитель не згадана, дозволяє зробити припущення про її відсутність у той час. Отже, заснування монастиря сталося, вірогідно, після 1579 року. До 1603 р. він перебував під владою кн. Василя-Костянтина Острозького, а в цьому році, згідно з дільчим актом, Острогом почали спільно володіти його сини Януш з Олександром. Князь Януш помер у 1620 р., і його маєтки, в тому числі й половину Острога, успадкувала донька Євфрузина, чоловіком якої був кн. Олександр Янушевич Заславський. Князь Олександр Острозький помер невдовзі після згаданого поділу володінь 1603 р. і його маєтки успадкували сини, з яких після 1618 р. живим залишився один кн. Януш Павел. Відомо про конфлікт між ним і його дядьком Янушем Васильовичем, який у 1619 р. закидав племіннику, що той після смерті «дозорцы и старшого» шпиталю священника Никандра без узгодження з позивачем «подал» на вакантне місце «духовного» Семена, а «чоловека побожного и в

справах старшенства шпиталю згодного, през кнежати его млст [Януша Васильовича. – С. Г.] оповеденого и поданого, на име Павла, свесченника, подати заборонил», чим порушив домовленість 1603 р. про «сполное подаване духовных и старших» монастирів, церков і шпиталів «яко римское католицкое, так и стародавное грецкое» [156, арк. 188 зв.]. Можливо, саме у зв'язку з цим конфліктом навколо спільного права подавання відразу після смерті в 1619 р. кн. Януша Павла його слуги заборонили священику «церкви соборное заложеня святых Богоявлении замку Острозском» відправляти у ній церковну службу [157, арк. 389]. Януш Павел був останнім сином Олександра Васильовича Острозького, не мав спадкоємців, тому 23 серпня 1619 р. відбулося «увязане» матері кн. Януша Анни Костчанки, «яко опекунки» її доньок, «в половици места Острога старого и новое место, и в передместя, и в половицу замку Острозского, также и в фолварки и села, до тоє половици Острога и замку належачые» [157, арк. 250]. Через півтора року (24 січня 1621 р.) в результаті поділу володінь між цими доньками половину Острога отримала кн. Анна Алоїза [163, арк. 691–706 зв.]. У 1624 р. вона передала Троїцьку церкву в Острозі єзуїтам, які її розібрали і замість неї поставили католицьку каплицю [516, 66]. Микола Петров писав, що це сталося між 1634 і 1636 роками [538, 191]. Отже, в цей час кн. Анна мала зосередити в своїх руках усю владу над церковними установами в Острозі, принаймні Троїцькою церквою зі шпиталем, тобто про її спільне разом з нащадками Януша Васильовича Острозького право подавання вже не йшлося. Хоча можна припустити існування в цьому випадку певної домовленості, особливо беручи до уваги скаргу в 1634 р. Анни Острозької на дубнівського старосту Марціяна Рамулта, який відібрав коня у її стрільця з села Зеньки, і де княгиня згадує інший шпитальний маєток Ісерну, як «сполное належности з кнежатем его мл» [225, арк. 498]. Вірогідно, йдеться про кн. Владислава Домініка Заславського, онука кн. Януша Васильовича Острозького і власника Дубна. Тобто, можливо, в цей час було спільне

володіння принаймні деякими шпитальними маєтками. Хоча наведене свідчення могло бути пов'язане з іншими обставинами.

Що ж до Троїцької церкви, то вона згадується в документах і після 1624 року. Так, у скарзі луцького православного владики Атанасія (Пузини) від 18 січня 1634 р. йдеться про «церков в Острогу шпитальную Пренасветшое Тройци» [222, арк. 557; 420, 675]. У запису, зробленому в грудні 1638 р., кн. Анну Острозьку названо «добр Суража и инших приналежности шпиталя Островского дедичных коляторкою», згадані також «старшыє духовные пресбитеры церкве заложеня Тройци Пренасвятшое шпиталя Островского» [244, арк. 895 зв.]. Під 26 серпня 1644 р. маємо згадку про княгиню як «коляторку и администраторку» Острозького шпиталю, а також священиків «церкви заложеня святое Тройцы шпиталем Острозским» [269, арк. 224]. Додамо, що в березні 1639 р. Ян Грибовський заповів православному шпиталю в Острозі 200 золотих [249, арк. 613 зв.].

Наведені свідчення дозволяють твердити про існування монастиря, але залишають відкритим питання щодо часу його існування. Те, що в духівниці 1579 р. кн. Галшка Іллівна Острозька заповіла гроші шпиталю і академії дає підстави припустити відсутність обителі в цей час, бо в пізніших записах досить часто фіксується «монастыр албо шпиталь». Беручи до уваги те, що в наведених записах 1634, 1638 і 1644 р. згадана шпитальна церква, монастир, ймовірно, тоді вже не функціонував.

Землеволодіння

А. Сендульський зазначав, що в 1585 р. кн. Василь-Костянтин Острозький відписав монастирю в Острозі місто Сураж із селами Зеньками (Ближчими і Дальніми), Ісерною, Онишківцями, Тетерівом, Турова (Турія?) і Ходаками [554, 664]. І. Мицько зробив уточнення: маєтки надані не монастирю, а для утримання академії та шпиталю [516, 21]. Додамо, що ці села разом із Суражем кн. В.-К. Острозький у квітні 1580 р. купив за 8 000 литов. гр. у королівського секретаря, новогрудського підкоморія Андрія Івановича [80, арк. 499 зв.]. Отже, в 1585 р. шпиталь отримав згадані маєтки в

посесію³⁷, а їхнім дідичем залишався кн. В.-К. Острозький. Так, у 1595 р. Януш Медушовський у зв'язку з втечею його підданих з Перекал скаржився на князя, «яко дедичови и патронови» Суража, а також «старшим всим шпиталным [...] державцам добр всих», до Острозького шпиталю наданих [16, арк. 79 зв.].

Нам невідомі документальні свідчення про володіння шпиталем згаданими селами упродовж перших десяти років після їх надання, але з середини 90-х років XVI ст. фіксуються конфлікти шпиталю з власниками сусідніх маєтків – Федором Вільгорським з дружиною Настасією Боговितिвною Шумською і Петром Боговितिном Шумським. Так, згідно із скаргами Василя Андрійовича Малюшицького і Богдана Котовича Здетовського, «строителей шпиталя Острозкого», Федір Вільгорський у жовтні 1594 р. пограбував шпитальних підданих із села Ходаки [17, арк. 242 зв.], через рік, у жовтні 1595 р., він напав на шпитальний ґрунт в Ісерні [17, арк. 265 зв.], а в лютому 1597 р. забрав «сена стырты замку Суразского» [17, арк. 118]. У 1604 р. уже Федір Вільгорський скаржився на суразьких вйта Сасина Демецького, старосту Василя Малюшицького та інших «дозорцов и старших» шпиталю з приводу захоплення ґрунтів позивача і «привернене» їх до володінь Суража і Ходаків [49, арк. 581 зв.]. Аналогічні конфлікти відбувалися між шпиталем і Петром Боговितिном Шумським, який упродовж 1595–1597 рр. нападав на шпитальні маєтки (або їхніх підданих) Зеньки, Онишківці, Сураж і Турова [17, арк. 257 зв.; 18, арк. 47]. Отже, в 90-х роках XVI ст. шпиталь володів названими селами. В дільчому акті 1603 р. між князями Янушем і Олександром Острозькими згадані «маетности духовные, до монастыров, до шпиталов, также и иных духовенств, до Острога належачих» [432, 93], які залишалися у спільному подаванні цих князів [151, арк. 611]. У 1607 р. шпиталь володів зазначеними маєтками: 20 вересня згадується Олександр Соколдський, «строител и

³⁷ Нам відоме лише одне свідчення про належність цих сіл академії – в 1618 р. згадується Сава Флянич, «ректор и дозорца добр Сурожа и шпиталя Острозского» (див. «Персоналії»).

владар» Острозького шпиталю та «держачий за яким колвек правом добр Суража, Исерна, Тетеровки и иных» [50, арк. 91]. У 1614 р. уже принаймні частина шпитальних сіл перебувала в посесії кн. Олександра Пузини, на якого скаржився кн. Януш Острозький, «доводечи справедливости атаманови, подданым своим на част и на сторону поводови належачим и служачим з села Ходак волости Суразское», з приводу того, що, «будучи слугою рукоданым повода, а держачи от повода и маючи в повереню, рандзе и шафунку своєм тую маєтност Суразскую», в 1614–1615 рр. відповідач відібрав майно у підданих цього села [159, арк. 862 зв.]. Аналогічні претензії Януш Острозький висунув Олександрю Пузині щодо пограбування в 1614–1616 рр. підданих з Андрушівки, Зеньків Ближчих і Дальніх, Ісерни, Онишківців, Суража, Тетеріва і Турова [159, арк. 853, 861, 863 зв., 1005 зв., 1011 зв., 1102]. Відзначимо, що ці скарги знаходимо в позовах, датованих березнем 1620 р., тобто, найпевніше, судова тяганина тривала вже не перший рік.

У квітні 1619 р. стався конфлікт: як скаржився Януш Острозький на кн. Михайла Пузину, той напав на села Андрушівку та Ісерну, які в 1618 р. отримав від Олександра Пузини у трирічну посесію підданий позивача дубнівський єврей «Шлом» Лезарович, і відібрав їх у орендаря [156, арк. 1128 зв.]. Зі скарги кн. О. Пузини дізнаємося, що Януш Острозький не забарився з «відповіддю» і в серпні 1619 р. наслав згаданого орендаря разом із кількадесятьма козаками на «маєтност, державу и посесью поводов местечко Сураж и села, до того местечка приналежачие» [159, арк. 428]. Під час нападу пограбували майно позивача і, хоча в скарзі це не зазначено, вірогідно, повернули Лезаровичу відібрані села (можливо, маєтки повернули ще до нападу в серпні 1619 р.). Зазначимо, що стосунки між Янушем Острозьким і Олександром Пузиною залишалися напруженими.

Отже, не пізніше 1614 р. кн. Я. Острозький своє право на половину суразьких «маєтностей» передав кн. О. Пузині (умови посесії нам невідомі). Щодо половини, яку отримав кн. Олександр Острозький († 1603 р.), то після

смерті його сина Януша Павла в 1619 р. нею володіла дружина кн. Олександра Васильовича Анна Костчанка з доньками, опікуном яких був їхній дядько Януш Васильович Острозький (згадується в такому статусі в запису 1620 року [158, арк. 925 зв.]). Однак ще 15 серпня 1618 р. донька Олександра Васильовича Анна Алоїза передала Сураж «зо всіми приналежностями» О. Пузині за умови, що «аренда и интрата с тых добр на преречоную церков шпиталную Острозскую Тройци Пренасвятшое, и хорых, в ней мешкающих, была оборочаная и давана» [420, 676]. Хоча, можливо, кн. О. Пузина ще раніше отримав половину суразьких володінь Олександра Острозького, а в 1618 р. Анна Алоїза лише підтвердила це його право. Таким чином, не пізніше 1618 р. Олександр Пузина став посесором усієї Суразької волості. Зазначимо, що 13 грудня 1621 р. возний вручив йому судовий позов у Суразькому замку [167, арк. 32 зв.]. Правда, у 1622 р. кн. Анна Острозька, «вымогши» у кн. О. Пузини Сураж із селами та Андрушівку «приданую», пообіцяла щороку давати 1 000 зол. йому і 2 000 зол. на утримання шпиталю [420, 677]. Відомо, що кн. Анна Острозька в 1628 р. за 11 821 зол. і три гр. передала Яну Янушовському з дружиною Софією Радовицькою в трирічну посесію Сураж із селами, в тому числі Онишківці, Зеньки Ближчі й Дальні, Ходаки і Турову [216, арк. 106 зв.]. Вірогідно, Янушовський володів ними впродовж усього зазначеного терміну, в усякому разі в запису від 28 січня 1631 р. Сураж названо його «державой» [24, арк. 106 зв.]. Як свідчив у 1633 р. кн. О. Пузина, на той час уже луцький православний владика Атанасій, до 1632 р. він отримував щорічні 1 000 зол., однак шпиталю кн. Анна Алоїза не давала нічого [420, 675]. Хоча документальних свідчень ми не маємо, але навряд чи буде помилковим твердження, що в подальшому ані цей владика, ні шпиталь грошей від княгині не отримували.

До 1641 р. нам невідомі свідчення про відписані свого часу кн. В.-К. Острозьким маєтки на утримання шпиталю, а цього року кн. Анна Алоїза передала їх Острозькому єзуїтському колегіуму [560, 336], який

володів ними принаймні упродовж наступного десятиліття, тобто до кінця досліджуваного періоду.

Отже, в 1585 р. шпиталь отримав згадані маєтки і володів ними впродовж більш ніж 20 років. Ймовірно, вже після смерті кн. В.-К. Острозького в 1608 р. його син Януш передав право на свою половину кн. Олександрю Пузині, який у 1614 р. згадується як посесор. У 1618 р. він отримав й другу половину, але в 1622 р. повернув маєтки кн. Анні Острозькій, яка зобов'язалася давати йому щороку грошову компенсацію й матеріально утримувати шпиталь. Однак, як свідчив у 1633 р. владика Атанасій (Пузина), до цього часу шпиталь не отримав нічого, не давала грошей княгиня й після 1633 р., а в 1641 р. вона передала маєтки єзуїтському колегіуму. Таким чином, шпиталь остаточно втратив свої села в 1618 р., бо вже сам факт їх передачі в посесію власниками шпиталю свідчив про те, що вони не дуже переймалися долею цієї установи.

Персоналії

Маємо згадки про вісьмох осіб (див. «Додаток А»).

*

*

*

Розглянуті свідчення дозволяють зробити припущення про те, що монастир засновано після 1579 р. і ліквідовано до 1634 р., однак жодного документального підтвердження про його функціонування нами не віднайдено.

Перекальський монастир, чоловічий (?) [с. Перекалі; тепер не існ., лок. у Горохівському р-ні Волинської обл.].

Маємо заповіт ігумена цієї обителі, єромонаха Леонтія, занесений до луцьких актових книг 5 травня 1645 року [271, арк. 689]. Зберігся лише початок документа, тому його зміст і дата невідомі. В ньому згадані брати Томаш і Стефан Гулевичі Перекальські, які, можливо, були патронами монастиря. Щодо дати складання духівниці, то, вірогідно, це сталося незадовго до вписання її до актової книги. Віднайдено ще одне

документальне свідчення про обитель: 10 лютого 1647 р. Федора Дхоревська заповіла поховати її тут, відписавши ченцям худобу і 20 золотих [281, арк. 975 зв.].

Перемильський монастир Св. Йоана Кушника, чоловічий (?) [м. Перемиль; тепер – с. Перемиль Горохівського р-ну Волинської обл.].

Найдавніше документальне свідчення маємо в привілеї 1511 р. великого князя литовського Зигмунта I, який за «службу нам верную» передав князям Івану і Федору Михайловичам Вишневецьким місто Перемиль «из манастыром закону греческого, и з землями манастырскими», які також отримали право «игумена от своее руки мети» [428, 45]. Впродовж декількох наступних десятиліть за князями Вишневецькими збереглося право володіння лише половиною міста, а в 1540 р. у результаті обміну маєтками вони позбулися й цієї частини. Так, Іван Михайлович Вишневецький записом від 19 серпня свідчив про те, що в замку і місті Перемилі, яким він володів навіл з кн. Олександром Андрійовичем Сангушком Кошерським, між їхніми підданими часто трапляються конфлікти і тому, не бажаючи мати непорозуміння з кн. О. Сангушком, він передає йому свої права на половину Перемиля «с торгом и ярмарком, и мыты старыми, и грошовыми и соляными»³⁸, перемильського вйтівства, сіл Вербень і Смолява, а також «манастыр святого Ивана Кушника, со всем, што к нему прислухает». У свою чергу, І. Вишневецький отримав від О. Сангушка третю частину маєтку Бродні («Бродное») і дворів Деречин та Щари [448, 254]. Цей запис, у якому обитель згадано відразу після Смоляви, дав підставу М. С. Грушевському вважати, що вона розташована в цьому селі [448, 254]. Однак наведене свідчення про монастир під 1511 р. і подане далі під 1626 р. доводять, що він знаходився в Перемилі.

Упродовж наступних 85 років про обитель нічого невідомо. Власниками Перемиля залишалися князі Сангушки Кошерські. Так, у запису

³⁸ Під 30 квітня 1638 р. маємо «конфірмацію надання ярмарку и двох торгов до мес течка Перемиля» [12, арк. 87 зв.].

1570 р. фігурує Лев Олександрович [75, арк. 626]. Зазначимо, що монастир не згадано в його заповіті від 23 січня 1571 року. Після Л. Сангушка місто успадкував його син Григорій (згадується в 1582 і 1591 рр. [84, арк. 758; 96, арк. 79 зв.], а 19 лютого 1600 р. датовані «Привилеи на ярмарк и на торги в местечку Перемилю, княжати Григорю Кошерскому даный» [6, арк. 122 зв.]). Нерідко князі Сангушки передавали Перемиль у заставне/орендне володіння різним особам. Так, у 1570 р. закінчилася посесія цього міста в Йосифа Абрамовича [75, арк. 626], в 1582 р. орендарем був Каспар Лишковський, «служебник» кн. Григорія Львовича [84, арк. 758], в 1587 р. – Аврам [94, арк. 238 зв.], у 1591 р. заставним власником (за 3 000 зол.) був Станіслав Мекицький (у цьому ж документі його також названо «Менкицьким») [103, арк. 168], а в 1593 р. ним став Микола Гединський (згадується також як «Гидзинський», «Скудзинський») [100, арк. 241 зв.]. Після смерті кн. Григорія Сангушка в 1601 р. Перемиль успадкувала його дружина Софія Головчинська, яка вдруге вийшла заміж за Станіслава Боніфація Мнішка. Відомо, що вони в лютому 1605 р. передали місто разом з іншими селами в орендне володіння терміном на чотири роки Станіславу Нагорському [126, арк. 385]. Як уже зазначалося, до 1626 р. немає свідчень про монастир, однак, ймовірно, його становище в останній третині XVI ст. було не дуже задовільним, бо пізніше ця чернеча спільнота підпорядкована архимандриту Дорогобузької обителі Єремії (Лисятицькому). Можна припустити, що посесори Перемиля отримували також і право володіти монастирем (передачу заставному власникові разом з правами на маєток прав на місцеві церкви або обителі бачимо в тогочасних документах доволі часто), що, певною мірою, могло спричинити погіршення його матеріального становища, бо заставних/орендних власників цікавило передусім не опікування ченцями, а отримання якомога більшого зиску зі своїх тимчасових маєтків.

Пізніше Перемиль знову повернувся під владу князів Сангушків Кошерських (обставини нам невідомі), і записом від 3 травня 1625 р. кн. Адам Олександр Григорович за 95 000 зол. продав його («местечко и село

Перемиль») разом з монастирем «и волным подаванем духовных» волинському підчашому Яну Вилежинському [321, арк. 59]. Зазначимо, що в документі під 15 квітня 1630 р. Адама Сангушка названо дідичем, а Я. Вилежинського – посесором Перемиля [208, арк. 155]. Відсутність свідчень не дозволяє пояснити, чому князь залишався власником міста після того, як продав його. Можливо, існували невідомі нам умови продажу, можливо, виникла затримка з передачею грошей. Із пізніших записів дізнаємося, що волинський підчаший Ян Вилежинський став дідичем Перемиля, Вербеня, Гумнища і Смоляви: після його смерті в 1636 р. сини Зигмунт і Ян не поділили спадщину і перший з них як узяв у 1638 р. братову половину маєтків під свою опіку, так ще в 1646 р. не віддав [334, арк. 1049].

Майже відразу після того, як Ян Вилежинський у 1625 р. став власником (посесором?) Перемиля, стався конфлікт між ним і місцевим монастирем, про що дізнаємося зі скарги ігумена Єремії. Позивач зазначав, що подільський воєвода кн. Адам Сангушко для «одправованя службы Божой» у Перемильській обителі, яка існувала «водлуг давных фундацій славных продков» князя, фундував Єремії «ряд того манастыра» і до того ж «губернацию доживотную» церковних володінь, але в 1626 р. відповідач позбавив ченців щорічної десятини збіжжя (40 кіп) з перемильських ґрунтів і десятини з села Вербень. У 1627 р. Я. Вилежинський продовжив робити монастирю утиски, відібравши 2 квітня поля, а 26 травня – коня (коштував 50 зол.). Ця ситуація свідчить на користь нашого припущення щодо погіршення становища Перемильської обителі в другій половині XVI – першій половині XVII ст. внаслідок байдужого ставлення до ченців їхніх патронів і, відповідно, зловживань з боку посесорів Перемиля. Недарма в дільчому запису від 13 лютого 1648 р. між Зигмунтом і Яном Вилежинськими обитель названо «монастырком», який «в диспозиции того розделу зостават маєт» [286, арк. 285 зв., 290 зв.]. Інших свідчень про Перемильську обитель не віднайдено.

Землеволодіння

Як скаржився ігумен Єремія на Яна Вилежинського, той у 1627 р. захопив монастирські поля. Відсутність у відомих нам записах згадок про монастирські села дозволяє стверджувати, що їх не було взагалі, тобто Перемильська обитель володіла лише ґрунтами, вірогідно, без підданих.

Поховання

Дмитро Боричевський у заповіті від 8 жовтня 1617 р. просив поховати його в Перемильському монастирі «веры нашей Грецкой Католицкой». Він згадав дідича Перемиля кн. Адама Сангушка Кошерського як свого добродійника, отже, вірогідно, був клієнтом князя [186, 55]. Відомо також, що волинський підчаший Зигмунт Вилежинський († 1649 р.) у духівниці від 17 травня 1649 р. виявив бажання знайти вічний спочинок у цій обителі [594, 142]. Таким чином, з двох віднайдених заповітів з проханням поховати їхніх власників у Перемильському монастирі один належав його патронові, другий – клієнту патрона.

Персоналії

Віднайдено згадку про ігумена Єремію (див. «Додаток А»).

*

*

*

Отже, найдавніше свідчення про монастир маємо в 1511 р., останнє – в 1649 р., тобто він існував до кінця досліджуваного періоду. У 1622 р. обитель уже була унійною і, вірогідно, залишалась такою принаймні до середини XVII століття.

Пересопницький монастир Різдва Пресвятої Богородиці, чоловічий [с. Пересопниця; тепер – с. Пересопниця Рівненського р-ну Рівненської обл.].

Найдавніше документальне свідчення про монастир маємо під 1490 р. (запис від 18 червня) при обміні селами між ігуменом Іларіоном та Петром Яновичем (див. «Село Дядковичі»). До 1504 р. обитель перебувала у великокнязівському подаванні, а 12 вересня цього року великий князь литовський Александр повідомив луцького намісника кн. Семена Юрійовича

Гольшанського про передачу монастиря Марії Немирянці Резановичівні, дружині кн. Михайла Васильовича Чорторийського [411, 359]. Невдовзі, 5 березня 1505 р., на прохання їхнього сина Федора великий князь передав обитель в його «поданье» [414, 31]. Те, що монастир уже в 1490 р. володів нерухомістю, а в 1505 р. кн. Федір Михайлович отримав його з грунтами, сіножатями, які «з века» належали чернечій спільноті, дало підстави А. Сендульському віднести заснування обителі до початку XIII століття [553, 553]. Згадаємо також припущення М. Петрова про заснування обителі ще раніше – кн. Андрієм Боголюбським († 1174 р.) [532, 60].

Повертаючись до XVI ст., зазначимо, що після 1505 р. обитель залишалася під владою князів Чорторийських. Так, великий князь литовський Зигмунт I привілеєм від 18 лютого 1526 р. підтвердив право кн. Федора Михайловича з нащадками володіти монастирем з маєтками [419, 3]. Після смерті Федора Чорторийського в 1543 р. обитель успадкували його сини Олександр († 1571 р.) та Іван († 1561 р.), однак нам невідомі свідчення про володіння нею старшим із братів³⁹. У той же час маємо документальні підтвердження щодо належності монастиря Івану, точніше, його дружині. Так, 23 січня 1571 р. пересопницький ігумен Кирило (Лясковський) на прохання Ганни з князів Заславських Іванової Чорторийської «дал єми шлюб» її доньки Катерини з Василем Петровичем Загоровським [423, 344], а в червні 1573 р. возний свідчив, що їздив «на справу игумену єє мсти кнегини Ивановоє Чорторыскоє и кнегини Ганны Кузмянны Жеславского пересопницкому отцу Кирилю», якого пограбував Андрій Бабинський (докладніше про цей інцидент див. «Село Пересопниця»). Після смерті княгині в 1582 р. власниками монастиря стали її сини Юрій та Іван (Януш) Івановичі. Так, у 1583 р. кн. Юрій дозволив зайняти місце настоятеля своєму слугі Павлу Визгерду Заболоцькому. Володіння монастирем кн. Іваном († 1581 р.) підтверджується тим, що наприкінці 1585 або на початку 1586 р.

³⁹ В опису Луцького замку 1545 р. власником монастиря названо кн. Чорторийського, але без імені [436, 188].

його брат Юрій позбавив свою неповнолітню племінницю Олександрю Іванівну права на «половицу» в певних маєтках, серед яких були Пересопниця, Дядковичі та Макотерти [93, арк. 258 зв.]. Князь Юрій Чорторійський мало цікавився монастирем і 29 квітня 1590 р. за 200 кіп литов. гр. передав його разом з Пересопницею у заставне володіння своїй сестрі Катерині Василевій Загоровській [300, арк. 590]. Беручи до уваги те, що в червні 1595 р. возний вручив Катерині трибунальський позов у Пересопницькій обителі, вона в цей час володіла нею [102, арк. 373 зв.]. Мабуть, Катерина Загоровська також не дбала про монастир, який був для неї звичайним маєтком у її посесії. В усякому разі, коли інша сестра Юрія Івановича Чорторійського, Олена Остафієва Горностаєва, виявила бажання взяти обитель у свою опіку, він дозволив їй (5 грудня 1595 р.) викупити у Катерини Пересопницю з монастирем за умови, що село буде повернуте чернечій спільноті. Із запису дізнаємося, що вже певний час обитель занепадала. Так, князь писав, що «фала Божая в той церкви светое Пречистое, про небытность старшого игумена и брати чернцов, слушне и годне одправована быти не могла». Тепер, передаючи монастир під владу Олени Горностаєвої, Юрій Чорторійський «права своего одчизного, дедизного, заставного и вшелякого иного, нам и потомком нашим в том манастыре и селе Пересопницы служачого, зрекает и зступует» [419, 472]. У квітні 1596 р. возний «увязал» її у володіння монастирем [105, арк. 309 зв.]. Майже відразу після цього кн. Олена фондушним записом від 10 травня передала ченцям своє право на володіння церковними маєтками. Із запису також дізнаємося, що монастир був «жития общого, в набоженстве Греческом», а чернеча спільнота мала нараховувати не менше шести осіб і вони самі обирали настоятеля, кандидатуру якого, однак, мали визнати Юрій Чорторійський або його нащадки. Водночас, беручи до уваги належність кн. Юрія Івановича до Римо-Католицької Церкви, Олена Горностаєва писала, що в разі, якщо він буде втручатися в монастирське життя або відбирати «пожитки», ченці мали

право обрати собі «опекуна и дозорцу». Наголошувалося, що князь дозволив вписати цю умову до фундушного запису [419, 490]. Згідно з ним возний 28 травня 1596 р. ввів ігумена з усіма ченцями у володіння монастирем із селом Пересопницею [105, арк. 520].

Отже, потрібно розрізняти власника (патрона) обителі та обраних серед православної шляхти її опікунів. *De facto* власником був кн. Юрій Іванович Чорторійський, хоча *de jure* він стане ним лише через дев'ять місяців. Уже згадувалося, що князь на початку 1586 р. відібрав у племінниці Олександрі певні маєтки разом із Пересопницьким монастирем. Вірогідно, втративши надію на їх повернення, вона записом від 27 серпня 1596 р. «тую всю половицу мою во всех именах отчизных», в тому числі Пересопницю з монастирем, продала йому за 8 000 кіп литов. грошів [103, арк. 223 зв.; 303, арк. 17 зв.]. Через два роки, 4 вересня 1598 р., Юрій Чорторійський відписав обитель разом з іншими селами своїй дружині кн. Олександрі Вишневецькій [304, арк. 216 зв.].

Відродження монастиря Оленою Горностаєвою в 1596 р. відбулося успішно. Ігуменом, вірогідно, став Симеон (Косовський), який присвятив багато уваги господарським питанням. З монастирського інвентаря, складеного в 1600 р. у зв'язку з передачею обителі новому настоятелю Макарію (Созанському), дізнаємося, що він побудував шість нових келій (раніше було вісім «белых» і три «чорных»), «дом великий на дворці», броварню і лазню, купив будинки для священика і лісника. Інвентар засвідчили ігумен і п'ятеро монахів, які, мабуть, складали всю тогочасну чернечу братію. Поки монастирем опікувалася Олена Горностаєва, життя чернечої спільноти тривало, ймовірно, без якихось особливих потрясінь. У 1602 р. вона померла, склавши 29 січня заповіт, у якому відписала обителі грошові суми (див. «Пожертви вірних») і просила свого брата Юрія Чорторійського, «ктитора и опекуна», піклуватися про ченців. У той же час кн. Олена, розуміючи, що її брат не особливо цікавився монастирем, призначила опікунами також Івана Шпаковського і свого духівника

пересопницького ченця Симеона [119, арк. 320 зв.], ймовірно, Косовського, який був ігуменом до 1600 року. Однак уже через кілька років після смерті Олени Горностаєвої бачимо конфлікт навколо обителі. Так, 12 листопада 1605 р. ігумен Варсонуфрій скаржився на Івана Шпаковського, пояснюючи, що той спочатку «упросил» його зайняти місце настоятеля, але пізніше, після обрання ченцями і «благословення» дубнівського архимандрита (перед цим Варсонуфрій мешкав у Дубнівському Спасо-Преображенському монастирі), «иншого ниякогос Леонтия, сербина, чужоземца, над волю мою и всеє братии в монастыр впустил и на месцу игуменском поставил». Потім І. Шпаковський передав обитель «в моц и держане» пересопницькому священику Івану, якого разом зі спільниками «наслал» на монастир у пошуках Варсонуфрія. Його знайшли в будинку монастирського підданого, побили і тримали в обителі «власне яко у везеню», так що йому з кількома ченцями ледве вдалося втекти [420, 361].

Іван Шпаковський, у свою чергу, 30 листопада 1605 р. позивав Варсонуфрія і свідчив, що разом з іншими опікунами монастиря він запросив кількох ченців Дубнівської Спасо-Преображенської обителі перейти до Пересопницької. Вони дали згоду, обравши ігуменом Варсонуфрія, і, хоча І. Шпаковський був проти цієї кандидатури, він погодився з таким рішенням. Однак новий настоятель «общину тую псоват почал, грошы, што были, межи собою зложил и сам побрал», а тих монахів, які намагалися йому заперечити, бив. Пізніше Варсонуфрій «игуменство з себе без позволеня опекунского и ведомости всих чернцов князю Масалскому здал», який, однак, через день виїхав до Литви. Потім Варсонуфрій домовився з Іваном Шпаковським про зречення з настоятельства та передачу опікунам монастирського майна, але не зробив цього. Одного разу вночі він з'явився в обителі нетверезим й намагався побити ченця Криштофа, якому ледь вдалося сховатися. Як зазначав у скарзі І. Шпаковський, Варсонуфрій час від часу приходив до монастиря і «великую небезпечност чинил». У результаті ченці «проч порозышлися, монастыр опустили» [420, 365].

Подальший перебіг подій невідомий та й про саму обитель віднайдено лише декілька свідчень. Підстави для деяких припущень щодо функціонування Пересопницького монастиря в цей час дає інформація про інцидент у 1609 році. Як скаржилася черниця Софія, 25 жовтня вона, «яко законничка, улюбившы и души своєї пожиточную реч упатруючы єдност светую, в которой тот манастыр им, законничкам, в нем мешкаючими из старшым своим єст, удаласе з монастыра Пересопницкого до того монастыра Луцкого» і, збираючи пожертви, заїхала до кн. Юрія Пузини. Він намагався переконати Софію обрати замість унійної обителі православному, застосувавши при цьому силові методи (докладніше про це див. «Чернчицький монастир Преображення Господнього») [136, арк. 652]. Не все зрозуміло в цьому документі, можливо, Софія лише на якийсь час відвідала Пересопницьку обитель, однак запис можна тлумачити й таким чином, що Софія, черниця Пересопницького монастиря, хотіла перейти до Луцького. У такому разі Пересопницька обитель була жіночою, правда, невідомо, православною чи унійною. В той же час під 1612 р. маємо документальне свідчення про пересопницьких ченців. Можливо, після згаданих подій у 1605 р. монастир спорожнів, а потім у ньому деякий час мешкали черниці. Між іншим, Софія Сеник зазначала, що певний час у XVI ст. Пересопницька обитель була жіночою або ж у цьому селі одночасно існували жіночий і чоловічий монастирі [591, 37]. Ця думка ґрунтується на припущенні про те, що в 1504 р. великий князь литовський міг передати Марії Немирянці Резановичівні Пересопницький монастир не в посесію, а як ігумені. Крім того, дослідниця писала про згаданих в опису Луцького замку (1545 р.) черниць у цій обителі. Зауважимо, що ми не віднайшли в опису такого свідчення, хоча в ньому зазначено, що кн. Федір Чорторійський «выпросил» у великого князя литовського Зигмунта I Пересопницький монастир для своєї матері, яка хотіла прийняти чернечий постриг, правда, не зробила цього, але обитель так і залишилась у володінні кн. Федора, а потім його синів [436, 188].

У 1620 р. пересопницький ігумен Никон добровільно відмовився від настоятельства, що, можливо, було пов'язано із занепадом обителі, яка невдовзі спорожніла [241, арк. 598 зв.].

Як твердив М. Петров, у 1630 р. кн. Миколай Чорторійський передав Пересопницький монастир клеванським єзуїтам [532, 62]. Це твердження поділяє М. Довбищенко, посилаючись на лист польського короля Зигмунта III від 20 травня 1630 р. «із затвердженням рішення князя Миколая Чорторійського про передачу Пересопницького монастиря за правом патронату клеванським єзуїтам» [438, 188; 479, 57]. М. Довбищенко також згадує опублікований у «Monumenta Ucrainae Historica» документ від 15 лютого 1631 р., про який він пише: «Лист єпископа Галицького Рафаїла Корсака до кардинала Інголі з приводу незаконної передачі Пересопницького монастиря, що на Волині, клеванським єзуїтам. Просить вплинути на Луцького римо-католицького єпископа з метою сприяння поверненню згаданого монастиря уніатам» [438, 190]. Зазначимо, що в першому документі йдеться про передачу обителі «мансіонарам», тобто тимчасовим клірикам, без зазначення ордену, можливо, в іншому (його ми не читали) згадані єзуїти. Трохи пізніше католики отримали і Пересопницю.

Землеволодіння

Село Грабів. Маємо одне документальне свідчення про його належність монастирю – в опису Луцького замку 1545 р., коли в ньому мешкали 100 осіб і загальний податок становив колоду меду та 10 кіп литов. грошів [436, 188]. Невідомо, як довго Грабів залишався хоча б *de jure* церковним, бо в документах фіксуються його власники – князі Чорторійські, які нерідко передавали село в посесію різним особам. Так, у січні 1578 р. кн. Ганна Іванівна разом з сином Іваном позичили 600 кіп литов. гр. у Богдани Гнівошівни з Словицьких Михайлової Малинської, яка за це отримала Грабів у заставне володіння терміном на рік [76, арк. 12]. У липні цього ж року Богдана Гнівошівна за аналогічну грошову суму передала маєток у посесію своєму сину Оксентію [76, арк. 379 зв.]. В 1584 р. кн. Юрій Іванович

Чорторійський за 1 000 кіп литов. гр. відписав Грабів у заставне володіння Федору Чаплич Шпановському (викупив у 1589 р.) [117, арк. 449 зв.], а в 1602 р. Каспару «Слегелиушу, доктору лвовському» [120, арк. 477 зв.]. Після смерті Юрія Чорторійського в 1604 р. село успадкували його сини Миколай Єжи і Андрій. Записом від 25 червня 1618 р. Андрій подарував брату всю «маєтност свою» у Волинському воєводстві (вірогідно, право на володіння їхньою половиною), серед яких бачимо Грабів, Пересопницю й Макотерти [313, арк. 698]. Під 1631, 1637, 1640 і 1643 рр. село згадується як власність кн. Миколая Юрійовича Чорторійського [211, арк. 327 зв.; 241, арк. 842 зв.; 252, спр. 233; 324, арк. 943 зв.].

Село Дядковичі. У 1490 р. відбувся обмін: пересопницький ігумен Іларіон передав волинському маршалку, луцькому наміснику Петру Яновичу село Чемерин (чотири підданих), а від нього отримав Дядковичі (31 підданий, з яких 25 мешкали тут постійно), крім того, Янович дав монастирю десять кіп «широких» грошів [433, 1–7]. Відомо, що в 1545 р. обитель володіла цим маєтком (не менше двадцяти підданих) [436, 188], однак інших свідчень щодо належності Дядковичів монастирю не віднайдено. Найпевніше, маєток відібрали у ченців десь у третій чверті XVI ст., тобто це зробив кн. Іван Федорович Чорторійський або ж його син Юрій.

Село Макотерти. Відоме одне свідчення про його належність монастирю – в опису Луцького замку 1545 р. (24 підданих) [436, 188]. Під 1586 і 1618 рр. маєток згадується як володіння князів Чорторійських [93, арк. 258 зв.; 313, арк. 698]. У 1619 р. Миколай Чорторійський писав, що його батько Юрій Іванович у 1603 р. позичив у Олександра Єнича 1 400 зол. і передав тому в заставне володіння Макотерти; зазначав також, що батько був католиком і доки був живий, давав Клеванському костелу щорічну десятину «з гумна свого макотертского», а потім Макотерти отримав Олександр Єнич [317, арк. 177]. Відомо, що в 1625 р. маєток перебував у посесії згаданого Єнича [241, арк. 598 зв.], упродовж 1638–1640 рр. – Павла Любинецького

[204, арк. 844 зв.; 244, арк. 167; 252, арк. 818], а в 1641 р. село назване «державой» Єжи, Станіслава і Павла Єничів [254, арк. 611; 257, арк. 100].

Село Пересопниця. Ми вже згадували запис Юрія Чорторийського під 1595 р. про дозвіл Олені Горностаєвій викупити цей маєток із заставного володіння Катерини Загоровської, в якому князь писав, що село «з давних часов» було надане монастирю його предками. В 1596 р. кн. Олена повернула Пересопницю обителі, яка, вірогідно, володіла нею до кінця свого існування. У запису під 1573 р. зазначено, що монастирський підданий тут «корчму держит и погребельное берет» [72, арк. 75]. У 1600 р. чисельність підданих у селі становила 20 осіб. У Пересопниці були броварня і, вірогідно, згаданий в інвентарі млин (на два кола). За їхню оренду разом з корчмою, «погребелным мытом» обитель у 1600 р. мала отримати 30 кіп литов. гр. (75 зол.) і солі «полпяти тисячи». Посесор ставу («спуст в три рокы») за цей період платив 60 кіп литов. грошів. У монастирському інвентарі згадані також пасіка, сад і два городи [420; 294–300].

Село Чемерин. Належало монастирю до 1490 року (див. «Село Дядковичі»).

Ґрунти в с. Грушвиця. Олена Горностаєва у заповіті 1602 р. відзначала, що маєток Грушвицю вона тримала від Юрія Чорторийського у заставному володінні за 1 400 кіп литов. гр., 200 з яких відписала монастирю. Таким чином, чернеча спільнота отримала шість волок землі з підданими і мала їх тримати до повернення їй зазначеної грошової суми [119, арк. 322 зв.]. У свідченні возного про «увязане» 26 лютого 1602 р. монастиря у цей ґрунт згадані дванадцять підданих, кожен з яких мав половину волоки [120, арк. 179 зв.].

Отже, в першій половині XVI ст. монастир володів чотирма селами, які з часом відібрали князі Чорторийські. Вірогідно, це сталося в 60–70-х роках цього ж століття, можливо, за винятком Пересопниці, яка ще певний час залишалася монастирським маєтком.

Пожертви вірних

В інвентарі 1600 р. зазначені церковний одяг і книги, які відписав ігумен Симеон [420, 294–300]. Відомі також кілька тестаментів, у яких на користь обителі жертвували грошові суми. Так, 29 січня 1602 р. Олена Горностаєва заповіла 600 зол. [119, арк. 322 зв.], а 1 травня 1611 р. її сестра Катерина Загоровська – 250 зол. на дзвін для монастиря, зазначивши, що раніше дала ігумену 100 зол. на побудову «склепа гробов наших», над яким мав бути «придел», і 50 зол. «на малеване образов до того ж придела» (це зробили ще за її життя), крім того, 100 зол. відписала на своє поховання [311, арк. 1387]. Пересопницький чернець Феодосій (Бережецький) 27 березня 1612 р. заповів монастирю 25 зол., ігумену Никону з ченцями Ісаєю, Єзикіїлом – по 2,5 зол., ще трьом монахам по золотому [314, арк. 164 зв.]. З духівниці Олександра Єнича від 19 грудня 1625 р. дізнаємося, що свого часу Іван Шпаковський відписав монастирю право на 150 зол., які йому заборгував пан Козинський [241, арк. 598 зв.]. Отже, маємо свідчення про п'ять пожертв, чотири з яких зроблені в заповітах. Усі зазначені особи мали безпосереднє відношення до монастиря: дві сестри його власника, «опекун и дозорца» обителі, ігумен з ченцем.

Шпиталь

Олена Горностаєва у фундушному запису 1596 р. зазначала, що при монастирі мав бути шпиталь для «убогих, недужных» [419, 494], однак в інвентарі 1600 р. його не згадано, а в тестаменті (1602 р.) кн. Олена відписала чотири копи литов. гр. шпиталю в Клевані, не сказавши нічого про пересопницький [119, арк. 321 зв.], який, вірогідно, не існував. Беручи до уваги те, що з 1596 р. монастирем опікувалася саме вона, навряд чи шпиталь було ліквідовано невдовзі після його заснування. Найправдоподібніше, намір його відкрити залишився нереалізованим.

Поховання

Відомо, що тут побажали знайти вічний спочинок дві сестри кн. Юрія Чорторийського – Олена Остафієва Горностаєва (1602 р.) [119, арк. 321 зв.] і Катерина Василева Загоровська (1611 р.) [311, арк. 1385 зв.].

Школа

У фундушному запису 1596 р. Олена Горностаєва писала, що при Пересопницькій обителі мала діяти школа «для науки детей» [419, 494], однак свідчення про її функціонування невідомі.

Книгописання

У 1561 р., після смерті ігумені Дворецького Свято-Троїцького монастиря Параскеви, яка в 1556 р. ініціювала та фінансувала переписування *Євангелія*, перекладеного «из языка бльгарского на мову рускую», роботу завершив у Пересопницькій обителі настоятель Григорій (див. «Дворецький монастир Пресвятої Тройці»).

Персоналії

Віднайдено свідчення про 11 ігуменів і 14 ченців (див. «Додаток А»).

*

*

*

Отже, найдавніше документальне свідчення про монастир маємо під 1490 роком. У 1595 р., як писав кн. Юрій Іванович Чорторийський, у ньому вже не було ігумена з ченцями. Ймовірно, занепад обителі почався у 60–70-х роках XVI ст., тобто при братах Івані та Олександрі Чорторийських, які відібрали у монастиря всі його маєтки, можливо, за винятком Пересопниці (див. «Землеволодіння»). Олена Горностаєва в 1596 р. відновила монастир, однак у черговий раз втративши з її смертю в 1602 р. підтримку патронів, він знову спорожнів. Вірогідно, що з перервами, але принаймні до 1620 р. обитель функціонувала, після чого про неї немає свідчень. Є підстави стверджувати, що в 1624–1625 рр. монастир не існував, а в 1630 р., як відомо, його споруди були передані римо-католикам.

Полонський монастир Успення Пресвятої Богородиці, чоловічий [м. Полонне; тепер – м. Полонне Полонського р-ну Хмельницької обл.].

Згідно з «Острозьким літописом», заснований у 1610 р.: «Благодатію божією начася монастир успенія пресвятія богородица в граді Полонном Леонтієм, архімандритом палагойським, сербином. Потом, отіжчаючи во свою страну, спустил отцу Кирилу Любарському» [425, 132]⁴⁰. Як зазначав М. Петров, у 1611 р. священник Воскресенської церкви в Полонному Герасим Войнетох відписав монастирю землю, а наприкінці свого життя став його ченцем [535, 102]. Наступного року після цієї публікації М. Петрова в «Материалах для историко-статистического описания православных церквей Волынской епархии» при опису міста Полонне подана історична довідка, згідно з якою священник Г. Войнетох спочатку відписав землю настоятелю Слуцького монастиря Леонтію для заснування обителі в Полонному, а в січні 1612 р. подарував їй фільварок. Пізніше Герасим Войнетох став єромонахом в цьому монастирі [463, 681]. Пожертву в 1612 р. згадав І. Мицько, зазначаючи, що Герасим став єромонахом Любартівської обителі [517, 242]. Полонський чоловічий монастир існував недовго і, згідно з перебігом подій, які навів М. Петров, волинський воєвода перевів його ченців до Любартова, де була жіноча обитель, а її черниць – до Полонного⁴¹. Тут православні монахині перебували під тиском католиків і були змушені піти до Києва, після чого Полонський жіночий монастир став унійним. Як твердив М. Петров, перехід до унії стався не пізніше 1621 р., а в 1622 р. Станіслав Любомирський підтвердив монастирю право на землю, відписану Герасимом Войнетохом [535, 102]. Якщо М. Петров не помиляється і ченців до Любартова перевів волинський воєвода (впродовж 1604–1629 рр. цей уряд займав кн. Януш Янушевич Заславський [594, 152]), то це, вірогідно, сталося після смерті в 1620 р. кн. Януша Васильовича Острозького, власника

⁴⁰ Можливо, згаданий Леонтій і настоятель Пересопницького монастиря в 1605–1606 рр. Леонтій Сербин – одна особа.

⁴¹ Відомо, що в 1604 р. в Любартові засновано чоловічий монастир, до якого й перевели ченців з Полонного. Жодне документальне свідчення про Любартівську жіночу обитель нам невідоме, ймовірно, вона заснована вже після досліджуваного періоду.

Полонного на час заснування обителі, тобто тоді, коли місто перейшло під владу кн. Я. Заславського. Ігор Мицько зазначав, що перший полонський настоятель палагойський архимандрит Леонтій, перебуваючи вже на Балканах, у червні 1623 р. подарував монастирю Св. Георгія (не конкретизоване, якому саме) *Євангеліє*. Дослідник не відкидає ймовірності того, що йдеться про Любартівську Георгіївську обитель [517, 242]. Справді, навряд чи Леонтій забув «свою» полонську чернечу спільноту, яка тепер мешкала в Любартові. Отже, є підстави казати, що перехід ченців з Полонного до нового «місця призначення» стався, вірогідно, між 1620 і 1623 роками.

Землеволодіння

Ми згадували ґрунт, отриманий монастирем у 1611 або 1612 р., право на володіння яким, про що зазначив М. Петров, підтвердив уже черниціям Станіслав Любомирський у 1622 році. Однак, на думку К. Левитського, С. Любомирський у 1621 р. не підтвердив, а відписав жіночому монастирю землі [502, 32]. Обидва дослідники посилаються на документи з архіву Полонської обителі, і зараз уже неможливо з'ясувати, як було насправді.

Персоналії

Відомі 4 особи (див. «Додаток А»).

*

*

*

Отже, монастир засновано в 1610 р., невдовзі, вірогідно, між 1620 і 1623 рр., ченців перевели до Любартівської обителі, а їхнє місце, як твердять деякі дослідники, правда, без посилянь на джерела, зайняли черниці. Про Полонський жіночий монастир до середини XVII ст. жодне документальне свідчення нам невідоме.

Почаївський монастир Успення Пресвятої Богородиці, чоловічий [с. Почаїв⁴²; тепер – смт Почаїв Кременецького р-ну Тернопільської обл.].

Існує легенда про заснування обителі ще в XIII столітті. Так, архимандрит Амвросій, досліджуючи її історію, зазначав, що в рукописній збірці монастирських документів, складеній у 1661 р., згадано книгу під назвою «Памятник монастыря Почаевского», в якій є звітка про поселення ченців на Почаївській горі в 1240 році [452, 12]. Можливо, тоді справді існувала обитель, але навряд чи вона функціонувала тривалий час. В усякому разі, жодного документального свідчення про неї немає. А в 1597 р. (фундушний запис від 14 листопада) луцька земська суддина Ганна Тихнівна із Козинських Ярофієва Гостська заснувала в Почаєві обитель при давній муруваній Успенській церкві для вісьмох ченців і двох дияконів «ни якого иншого закону, только Греческого Восточной церкви послушенства», відписавши на їхню користь ґрунти, підданих і щорічні 30 кіп литов. гр. (докладніше про це див. «Землеволодіння») [436, 39–55]. У 1602 р. Ганна Тихнівна передала право власності на свої маєтки онукам Яну і Андрію (сином радомського каштеляна, ковельського старости Андрія з Дубровиці Фірлея, одруженого з «братанковой» Ганни – Барбарою Михайлівною Козинською). Записом від 17 липня того ж року радомський каштелян свідчив, що у відписаних володіннях, не буде жодних утисків православним храмам. Що ж до Почаївського монастиря, то він «вечне в той целости своей зоставати маєт», залишившись у пожиттєвому подаванні своєї фундаторки, а потім мав перейти під патронат Яна і Андрія Фірлеїв [430, 1–4]. 21 жовтня 1611 р. Ганна Гостська дозволила після смерті радомського каштеляна, «опекуна сынов своих», передати згадані маєтки у володіння одного з них – Андрія [430, 177].

Упродовж наступного десятиліття про обитель відомо небагато. Згадаємо передачу возним у серпні 1616 р. (згідно з королівськими привілеями) під владу почаївського архимандрита Петронія двох монастирів

⁴² Ще в 1617 р. згадується як село, в 1619 р. уперше в документі названо містечком [485, 86].

з їхніми володіннями в «мисте его королевской милости Овруцком» – Заручайського Успенського і «Спаса-Василевського» [420, 448]. Не варто перебільшувати тогочасний релігійний авторитет Почаївського монастиря серед населення, але він був непогано забезпечений матеріально. Сказане певною мірою підтверджується приїздом сюди в 1618 р. Кирила (Ставровецького) (Транквіліона) зі своєю друкарнею. Зауважимо, що в цей час ще була жива фундаторка монастиря, чия підтримка гарантувала чернечій спільноті сприятливі умови для існування. Однак у 1619 р. Ганна Гостська померла і патроном Почаївської обителі став Андрій Фірлей, який не пізніше 1623 р. «подал» ігумена Кипріяна [209, арк. 290 зв.] (Г. Гостська у фондушному запису відзначала право патронів монастиря разом з ченцями «подавать» настоятелів). Досить швидко розпочався конфлікт між чернечою спільнотою і А. Фірлеєм, в основі якого, як побачимо далі, були економічні інтереси обох сторін. Додамо, що ситуація, вірогідно, ускладнювалася й тим, що А. Фірлей був протестантом. Ми не віднайшли документальних свідчень про початок протистояння, але, як зазначав у своєму дослідженні архимандрит Амвросій, воно розпочалося в 1623 р. нападом А. Фірлея на монастир і пограбуванням церковного начиння разом з іконою Пресвятої Богородиці [452, 19]. Василь Левицький уточнював, що Фірлей ще до згаданого нападу відібрав у ченців нерухомість, а після подій 1623 р. ігумен Йоан (Желізо) розпочав судовий процес, який тривав кілька десятиліть [503, 447]. Зауважимо, що впродовж майже 20 років нам невідомі документальні свідчення про конфлікт і, беручи до увагу їхню кількість пізніше, можна зробити припущення принаймні щодо відсутності певний час у протистоянні гостроти. Хоча, звісно, брак свідчень можна пояснити тим, що не всі з них збереглися до наших днів, особливо це стосується кременецьких актових книг. Найдавніше відоме нам документальне свідчення про конфлікт монастиря з А. Фірлеєм датоване 1640 роком. Так, 27 червня возний «на потребу» обителі був у Почаєві, де бачив біля городів монастирських підданих порубані «плоты», а місцеві мешканці розповіли, що у монастиря ці

грунти «за розказанем» белзького каштеляна А. Фірлея 19 червня відібрав почаївський урядник [430, 38]. Як бачимо, у свідченні возного йдеться, головним чином, про напад 19 червня 1640 року. Однак 9 березня 1641 р. ігумен скаржився на А. Фірлея у зв'язку не лише з цим, а й відібранням церковного начиння (в тому числі чудотворної ікони) і десяти волок землі з дібровою, наданих монастирю в 1597 році. Крім того, А. Фірлей не платив щорічні 30 зол. «за лет килканадцет» і дозволяв почаївським орендарям і шинкарям під час «отправованя набоженства на свята урочистые» продавати в монастирі алкогольні напої [420, 764].

Через рік, 14 липня 1641 р., стався ще один напад. Ігумен Йоан (Желізо) скаржився, що Андрій Фірлей наслав на обитель орлеєнського старосту [м. Орлеє. – С. Г.] п. Бриського, який з озброєними підданими знищили урожай на церковному полі, відписаного позивачам ще Ганною Гостською та побили ченців Філатея та Іларіона. У скарзі зазначено, що А. Фірлей уже тривалий час робив обителі «великіє кривды и шкоды», в тому числі відібрав ґрунти і коштовне церковне начиння [430, 39]. Загострення стосунків між монастирем і А. Фірлеєм улітку 1641 р. призвело до того, що 7 вересня почаївський настоятель подав ще одну скаргу – щодо відібрання церковного начиння (ймовірно, йшлося про події 1623 р.), а ще через кілька днів – з приводу захоплення земель, невиплати щорічних 30 зол., згадав і гумен і побиття двох ченців під час нападу 14 липня [430, 42]. 31 жовтня 1641 р. відбулися два судові розгляди. На одному (позов від 24 вересня) урядники визнали, що «поводове во дню за даной експулсіей позву з протестаціей не згодили», тому розгляд відклали. На іншому прийняли рішення на користь монастиря, зобов'язавши А. Фірлея віддати йому «провизию» за 12 років. Через місяць суд розглянув ще одну скаргу ченців – щодо відібрання в 1623 р. церковного начиння, наказавши А. Фірлею повернути все обителі [430, 53–60]. Той, апелюючи до Люблінського трибуналу, намагався довести свою невинуватість щодо згаданих звинувачень [430, 181].

У той же час «земельне питання» було далеким від розв'язання і неможливість з'ясування всіх обставин під час судових засідань спричиняла призначення Кременецьким гродським судом дати проведення розслідування безпосередньо на спірних ґрунтах – 14 січня 1641 р., пізніше її перенесли на 14 березня. Маємо свідчення кременецького підкоморія Данила Єловицького про те, що 15 березня комісія виїхала на місцевість, але здійснити розмежування не вдалося, тому прийняли рішення, що обраний монастирем чернець разом з шістьома шляхтичами мають скласти присягу стосовно того, що знищені А. Фірлеєм «копцы» поставила Ганна Гостська [430, 65].

Наприкінці 1641 р. стався ще один інцидент: як скаржився ігумен, 27 листопада він послав двох ченців «до жродла и крыници звычайное», але орлеєнський староста, виконуючи наказ А. Фірлея, заборонив брати воду. 12 березня 1642 р. возний відніс А. Фірлею позов з цього приводу [430, 73].

У 1642 р. конфлікт між монастирем і белзьким каштеляном Андрієм Фірлеєм набирав обертів. 19 лютого ченці звинувачували його у відібранні до 200 возів дров [430, 69]. У березні 1642 р. возний відніс А. Фірлею позов у зв'язку із захопленням церковних земель, сіножатей (згадано, що ще батько відповідача зобов'язався повернути їх «под закладом» 10 000 кіп литов. гр.), а також пограбуванням дров [37, арк. 85 зв.]. 6 квітня відбувся судовий розгляд, але справу відклали до того часу, поки не буде вирішене питання щодо права власності на спірні ґрунти, в тому числі і на той, звідки взяли дрова [430, 91].

Через два дні після інциденту з дровами, а саме 21 лютого 1642 р., А. Фірлей наслав на монастирський ґрунт орлеєнського старосту п. Галензовського (Стефана?) з озброєними підданими, які чотири «халупы довсченту знесли, роскидали», а ще дві спалили (з цього приводу ігумен скаржився вже наступного дня, а докладнішу протестацію занесено до актових книг 6 березня). Возний 14 березня відніс 13 позовів різним особам «до выдання правдывого сведецтва» щодо знищення хат, а 15 квітня відбувся судовий розгляд. Зауважимо, що в згаданій раніше скарзі йшлося про чотири,

а не три «халупи», крім двох спалених. Можливо, четверта – це «дворец», отже чисельність монастирських підданих у п'ятьох димах можна приблизно визначити в 30 осіб. Щодо судового рішення, то його відклали до наступних «рочков» для зібрання за цей час усіх свідчень [430, 87].

Відомо, що в 1642 р. А. Фірлей скаржився на кременецького підстаросту Філона Єловицького⁴³ і урядників Кременецького гродського суду – суддю Йозефа Фрикача та писаря Криштофа Крушельницького, які в червні цього ж року відмовилися прийняти від позивача «прозекуцію кладеня позовов головных трибуналских, так по уряд», як і монастир з приводу його апеляції до Люблінського трибуналу після розглядів у Кременецькому суді в квітні 1642 р. скарг на нього від почаївських ченців, хоча було свідчення возного про те, що він ще 16 квітня цього ж року відніс згадані трибунальські позови. Зазначимо, що А. Фірлей відкидав звинувачення на його адресу щодо спалення «халуп» і участі у побитті ченців «през поповичов почаевских» [261, арк. 76 зв.–78, 84].

Зауважимо, що в конфлікті з Андрієм Фірлеєм постраждав брат ігумена Йоана (Желіза) почаївський священник Яків: 10 квітня 1642 р. у зв'язку з його скаргою возний відніс позов орлеєнському уряднику Стефану Галензовському «в справе о найсты гвалтовное на дом, о посоромочене жоны его, также и его самого злаяне и збите» [430, 73].

Протистояння між монастирем і А. Фірлеєм досягло апогею, тому обидві сторони мусили погодитися на створення спеціальної комісії («компромисарского», тобто полюбовного суду), яка мала розглянути взаємні претензії. Очолив її Стефан Лащ, і складалася вона з представників як обителі, так і А. Фірлея. Про це ігумен з ченцями свідчили записом від 7 серпня 1642 р., зазначивши, що її діяльність розпочнеться 7 січня 1643 року. У зв'язку із хворобою С. Лаща розгляд справи перенесли на 9 березня. Гіршим було те, що відразу склалися напружені стосунки між

⁴³ Згідно з твердженням М. Вольського, Філон Єловицький займав цей уряд упродовж 1637–1638 рр. [594, 165].

монастирем і С. Лащем. 10 березня ченці скаржилися з приводу того, що в призначений день той не приїхав і вочевидь зробив це навмисно, бо затягування з розглядом справ призводило до матеріальних збитків обителі. С. Лащ пояснив, що 9 березня він приїжджав до Почаєва, але ніхто від чернечої спільноти не прийшов і про це він повідомив возного. Ігумен Йоан (Желізо) в скарзі 12 березня заперечував це твердження, звинувативши С. Лаща і А. Фірлея в тому, що вони не з'явилися призначеного дня, а перший з них лише ввечері 9 березня листом повідомив про перенесення розгляду [430, 97].

17–18 червня 1643 р. таки відбувся виїзд комісії на спірні ґрунти для розмежування, однак дійти згоди не вдалося [430, 105]. Крім розмежування, монастир не забував й про «старі» справи, апелюючи до Люблінського трибуналу. 14 липня 1643 р. возний передав А. Фірлею трибунальські позови з приводу знищення збіжжя, спалення сіна, захоплення десяти волок землі, неотримання щорічних 30 зол. і десятини збіжжя з почаївських полів. Згадано також відібрання церковного начиння, зруйнування церковного двора з кількома хатами, пограбування дров, заборону користуватися криницею і побиття двох ченців. Стефану Лащу закидали необ'єктивне ставлення до монастиря. Андрій Фірлей, у свою чергу, скаржився на обитель, бо ченці не погоджувалися з рішенням полюбовного суду щодо розмежувань, прийнятим 16–18 червня 1643 року. Ми не маємо свідчень про те, що в 1643 р. у трибуналі розглядали згадані скарги монастиря, а 13 червня 1644 р. там визнали, що всі взаємні скарги монастиря і А. Фірлея повинен розглядати лише компромісарський суд, який очолював С. Лащ [430, 109].

Ми вже згадали побиття двох ченців під час нападу на монастирське поле у липні 1641 р., але інших свідчень щодо подібних інцидентів до 1644 р. немає. Восени ж цього року А. Фірлей скаржився на «законника» Філатея (Борисовича), який 25 серпня, «идучи п'яний», зустрів у Почаєві пастуха Кіндрата і разом зі своїми спільниками побив його. Тому не потребує пояснень той факт, що Кіндрат був серед тих (а, можливо, ініціатором), хто

1 жовтня перервав свій відпочинок у почаївській корчмі для того, щоб напасти на ченця Варлаама, який проїжджав повз неї «гостинцем звиклим» (ченця побили киями і вирвали йому бороду). Однак останнє слово, принаймні згідно з відомими нам свідченнями, було за монастирем: 2 жовтня пастуха Кіндрата разом з іншими почаївськими підданими А. Фірлея побив чернець Протасій, перебуваючи в нетверезому стані у вже згаданій корчмі [430, 150].

У цьому ж 1644 р. корчма дедалі частіше починає фігурувати у взаємних звинуваченнях. Ми вже згадували скаргу ігумена в березні 1641 р. на А. Фірлея, який дозволив почаївським орендарям і шинкарям продавати в обителі алкогольні напої під час церковних свят. Тепер ця «тема» знову стала актуальною, і 14 червня 1644 р. уже А. Фірлей звинувачував чернечу спільноту, яка «шынк розный заложывшы, не толко свое пиво, мед, горилку даючи, але навет из розных околычных мест, сел шынкаров и жыдов з напоями розными и розными часы прыймуючи шынковат вшелякий напой, а не толко в самом монастыре и в фолварку своим» [430, 122]. 22 листопада 1644 р. у Кременецькому земському суді розглядали справу за позовом від 30 вересня, коли А. Фірлей скаржився на ченців, які, «спротивляючисе правам духовным и свецким постановленным», а також фондушному запису Ганни Гостської («бабки поводовое»), вже кілька років як відкрили в монастирі «шинки розные» (далі наведено згадані звинувачення). Позивач зазначав, що «през которые то шинки и галасы при том чиненые церков Божая и местце светое ест завше зневажоное», крім того, було завдано збитків на 6 000 зол. почаївським і орлеєнським орендарям. Однак судові рішення було на користь монастиря [58, арк. 132]. Монастир, у свою чергу, як і в 1641 р., скаржився на А. Фірлея, бо той дозволяв почаївським орендарям «под час апробованя набоженства на свята урочистые на зневагу хвалы Божое» продавати в обителі «вшелякие напои», що завдало позивачам збитків на 2 000 золотих. 28 листопада 1644 р. суд розглянув цю справу і

знову прийняв рішення не на користь А. Фірлея, якому залишалося хіба що апелювати до Люблінського трибуналу [58, арк. 281].

Інша справа, яку суд розглядав 22 листопада 1644 р. (позов від 6 жовтня), пов'язана зі скаргою монастиря на А. Фірлея у зв'язку з неотриманням десятини «зо всего збожа дворного почаєвского», починаючи з 1623 року. Зазначено, що всього збирали щороку 600 кіп озимини і яровини, тобто монастир мав отримувати 60 кіп, і ченці вимагали компенсацію в 60 зол. за кожен рік. Незважаючи на всі намагання відповідача відкласти розгляд цієї справи, суд прийняв рішення на користь монастиря [58, арк. 134; 430, 154].

У 1645 р. ситуація залишалася напруженою. 19 травня возний передав Стефану Лащу вісім трибунальських позовів у зв'язку зі звинуваченнями монастиря щодо прийняття ним неправильних рішень під час розгляду скарг ченців на А. Фірлея [430, 157].

27 травня 1646 р. у Люблінському трибуналі розглядали кілька скарг монастиря. Щодо звинувачення про відібрання церковного начиння, то А. Фірлей мав скласти присягу, що він їх повернув позивачам. Справу про захоплення монастирського ґрунту і спалення кількох «халуп» передали на розгляд компромісарського суду [430, 159].

У 1647 р. монастирю і А. Фірлею вдалося нарешті дійти згоди: 24 лютого датовано квитовий запис, яким ігумен Йоан (Желізо) з усіма ченцями свідчили, що не мають до А. Фірлея жодних претензій у всіх справах. Що ж до розмежування ґрунтів, то 8 серпня 1647 р. С. Лащ разом з представниками від обох сторін виїхали на місцевість, де А. Фірлей показав десять «резов» монастирської землі, але кн. М. Пузина заперечив, що це не той ґрунт, який відписала ченцям Ганна Гостська. Також виникла суперечка щодо монастирських підданих: шістьома обитель володіла згідно з фундушним записом 1597 р., а пізніше, як пояснював кн. Михайло Пузина, монастир «присадил себе» ще п'ять «халуп» на своїй землі. Крім того,

12 грудня компромісарський суд вислухав свідчення 18 осіб у зв'язку зі скаргою монастиря щодо знищення межових знаків і захоплення його поля. Всі засвідчили, що претензії ченців необґрунтовані, бо А. Фірлей здавна володів спірними землями, які ніколи монастиреві не належали [430, 165].

Перебіг подій упродовж наступного десятиліття невідомий, але навряд чи під час Визвольної війни 1648–1657 рр. хтось переймався розглянутими скаргами.

Тривалий конфлікт ченців з Фірлеями мав негативні наслідки для монастиря, передусім економічні. Однак Почаївська обитель могла певною мірою компенсувати ці втрати завдяки пожертвам на її користь грошових сум, майна від різних осіб (див. «Пожертви вірних»).

У фундушному запису Ганни Гостської не згадано, що в монастирі мала бути кіновійна форма чернечого життя, і найдавніше нам відоме свідчення про існування тут кіновії маємо в запису 1631 р., де Почаївську обитель названо «регулы Святого Василя Великого» (у запису, датованому квітнем 1659 р., маємо безпосередню згадку про «манастыр общежителный Почаевский» [563, 436]).

Уже згадувалося про те, що 1597 р. Ганна Гостська заснувала монастир для вісьмох ченців і двох дияконів. Свідчень про чисельність чернечої спільноти впродовж першої половини XVII ст. не віднайдено. Однак 13 березня 1649 р. зафіксовано 12 ченців [430, 175].

Землеволодіння

У 1597 р. обитель отримала шість підданих з їхніми дворищами в Почаєві, поле (рілля), сіножаті, ґрунт з дібровою (всього десять волок «на три руки», в кожній «руце по десяти резов») [436, 45]. Відомо, що в квітні 1658 р. у монастирській частині Почаєва було чотири дими [407, арк. 58].

Щодо чисельності монастирських підданих, то, крім шістьох, зазначених у фундушному запису 1597 р., згадаємо п'ять «халуп», зруйнованих у лютому 1642 року. Якщо прийняти, що дим нараховував шість осіб, тоді чисельність їх мешканців становила близько 30 осіб. Правда,

невідомо, коли монастир «присадил себе» згаданих підданих і, вірогідно, після 1642 р. монастирських людей на цьому ґрунті не було. Однак обитель могла заселити якусь іншу частину своїх володінь, отже, чисельність монастирських підданих у середині XVII ст., найпевніше, перевищувала шість осіб. Отже, до 1648 р. чернеча спільнота була власником лише ґрунтів, правда, заселених.

Пожертви вірних

Крім розглянутого фондушу від Ганни Гостської, віднайдено й інші свідчення про пожертви на користь монастиря від різних осіб. Так, Маруша з Окорських Семенова Лосятинська 24 січня 1627 р. заповіла своєму чоловікові 300 зол., раніше переданих нею до «схованя и повереня» своїй сестрі Полонії Криштофовій Вітковській, з яких десять він мав віддати Почаївському монастирю. Пізніше, 7 жовтня 1630 р., Семен Лосятинський відписав обителі всі згадані 300 золотих [430, 9].

Згідно із записом Лаврентія Древинського від 17 січня 1630 р. обитель мала щороку (до відновлення церкви в його селі Кокорів) отримувати десять кіп литов. гр. і збіжжя⁴⁴.

Микола Кубаєвський записом від 2 лютого 1630 р. передав монастирю право на 250 зол., які його брат Іван свого часу позичив кн. Адаму Олександровичу Корибуту Вишневецькому. Згадано, що князь помер (це сталося, уточнимо, в 1621 р.) так і не віддавши гроші, а його донька Кристина Миколаєва Малинська також не поспішала це робити. В результаті скарги Івана Кубаєвського вона в 1628 р. отримала вирок баніції, однак 250 зол. все одно не повернула. Невдовзі Іван помер і право на гроші успадкував його брат Микола, який відписав їх на користь обителі [564, 479]. Дружина Івана Кубаєвського – Ганна з Новицьких – 23 червня 1631 р. писала, що кн. Адам Корибут Вишневецький заборгував їй чоловіку 1 000 зол. і вона свою частину з них (500 зол.) пожертвувала монастирю [564, 476].

⁴⁴ Жита – 15 кіп, пшениці – 3 копи, вівса – 10 кіп, гречки – 2 копи, гороха і проса – по одній копії. Після спуску води в ставах і продажу риби монастирю мали давати згадані 10 кіп литов. грошів [420, 607].

Катерина Миколаєва Троковичова в заповіті ві 7 березня 1630 р. зазначала, що волинська хорунжина Ганна з князів Чорторійських Олександрова Хрінницька «за заслуги наше з небожчиком мужем моим, который лит пултретя» служив разом з чоловіком Ганни (Олександр Іванович Хрінницький помер у 1623 р. [594, 129]), обіцяла дати 200 зол., з яких Катерина Троковичова заповіла 100 зол. Почаївському монастирю [430, 18].

Не пізніше 1630 р. Ян Красносельський заповів поховати його в Почаївській обителі, відписавши їй «ризы адамашковыє, келех сребрный, патину, ложку и звезду, стихар, петрахил и нараквици адамашковыє» [53, арк. 344 зв.; 430, 179].

Щодо пожертв, зроблених у 1631 р., то Адам Андрій Урсул Рудецький 12 квітня заповів 50 зол. [210, арк. 488 зв.] і, вірогідно, в цьому ж році монастирю заповіла 70 зол. Олександра з Новоселецьких Русінова Берестецька, які її син Ян Муринович записом від 25 грудня 1631 р. зобов'язався віддати ченцям наступного року в день Св. Михаїла [430, 22].

Ймовірно, 1633 р. датовані дві духовниці з пошкодженими датами. Так, цього ж 1633 р. до актової книги Кременецького земського суду занесено заповіт Григорія Ледуховського, в якому Почаївському монастирю відписано 150 зол., а церквам у Ледухові та Лосятині відповідно по 20 і 30 золотих [55, арк. 9 зв., 295 зв.; 477, 555]. Ще один тестамент – кн. Федори Пузинянки Адамової Літинської – вписано до луцької актової книги 30 грудня 1633 року. Княгиня заповіла почаївським ченцям 50 золотих [214, арк. 262 зв.].

19 вересня 1637 р. возний відніс позов кн. Юрію Юрійовичу Пузині, на якого скаржилися ігумен з ченцями у зв'язку з неотриманням 50 зол., відписаних цим князем для «одправованя набоженства и светое ялмужное» після смерті своєї доньки [239, арк. 441], але невідомо, коли зроблена пожертва.

Ганна Адамівна з Ушаків Куликовських Олександрова Добринська 28 лютого 1640 р. заповіла 100 золотих [430, 35]. З Ушаками Куликовськими

пов'язана ще одна пожертва. 7 грудня 1640 р. Стефан Ушак Куликовський заповів Почаївському монастирю 100 золотих [255, арк. 67 зв.; 477, 604].

Крім розглянутих, віднайдені ще такі свідчення про пожертви Почаївському монастирю, зроблені в заповітах: від брацлавської підкомориної Катерини Боговитинівни Тихонової Шашковичової (20 вересня 1636 р.) – 333 зол. і 20 гр. [407, арк. 44], Яна Прокоповича Хрінницького (2 серпня 1638 р.) – 100 зол. [329, арк. 1394 зв.], Анни Оханковської (8 лютого 1639 р.) – 10 зол. [246, арк. 514 зв.], кременецького войськового Олександра Миколайовича Єловицького (16 квітня 1644 р.) – 30 зол. [1, арк. 163 зв.], волинської чашникової Анастасії із Зубцовських Лаврентієвої Древинської (9 березня 1646 р.) – 200 зол. [274, арк. 577 зв.], Ірини Боговитинівни Козерадзької (1646 р.) – 300 зол. [2, арк. 1; 477, 495]⁴⁵, Федори з Карачовських Романової Загоровської (28 лютого 1647 р.) – 60 золотих [286, арк. 499].

Маємо свідчення про дві пожертви монастирю, зроблені в 1648 році. Так, кн. Юрій Юрійович Пузина відписав 100 зол. [287, арк. 543 зв.], а Іван Жабокрицький – 200 [430, 176].

Отже, впродовж досліджуваного періоду (до 1648 р.) нам відомі 18 пожертв (без урахування фондушу Ганни Гостської 1597 р.) і практично всі вони (17) зроблені в заповітах. Майже всі пожертви склалися з грошових сум, а в одному випадку надано гроші та збіжжя, в іншому – церковне начиння. У трьох випадках відписували право на передані в борг грошові суми. Найдавніша з пожертв датована 1627 р., упродовж 30-х років їх було 14 (13 осіб разом відписали 1 460 зол., крім того, певний час монастир мав отримувати щорічні 25 зол.), а в 40-х роках (до 1648 р.) нам відомі п'ять випадків (490 зол.). Таким чином, загальна сума пожертв сягала близько 1 950 золотих. Зазначимо, що не завжди ченці отримували відписані гроші, нерідко останню волю заповідачів відмовлялися виконувати їхні спадкоємці, й нам відомі 11 конфліктів обителі з цього приводу. Також маємо

⁴⁵ Зауважимо, що архимандрит Амвросій у своєму дослідженні наводить іншу суму – 200 золотих [452, 28].

скаргу, в якій звинувачено почаївського настоятеля у підробленні заповіту на користь монастиря. Так, у 1644 р. Маріанна, донька Миколи Древинського і Катерини Рудецької, скаржилася (позов від 26 листопада) на ігумена Йоана (Желіза), який «смелес и важылес до тестаменту якобы през зошлюю помененую панею Древинскую, матку поводки, справленого рукою своєю, подписат и печат приложыт мимо ведомост и по смерти ее, которая жадного тестаменту не чинила по готовю до подпису и пры печатываню того тестаменту вер твоєє и никого не просила и тот тестамент не єст реальный и справедливый, але фалшивый». Правда, отримати судові рішення на свою користь позивачці не вдалося, але їй дозволили апелювати до Люблінського трибуналу [58, арк. 218]. Подальший перебіг подій навколо цієї справи нам невідомий.

Поховання

Не пізніше 1631 р. тут заповіли поховати їх Ян Красносельський [53, арк. 344 зв.; 407, арк. 38] і Олександра з Новоселецьких Русинова [430, 22].

Фундаторка монастиря Ганна Гостська в духівниці від 20 березня 1617 р. просила поховати її в Дорогобузькій обителі поряд з чоловіком [430, 12]. Однак чи було виконано це бажання? У 1910 р. колишній намісник Почаївської Лаври архимандрит Модест писав у листі до владики Антонія, що в 1851 р. чув від старих почаївських ченців про існування в монастирі поховань Ганни Гостської, а також Федора і Єви Домашевських. У 1888 р., коли в Почаївській обителі над мощами преподобного Йова робили мармуровий балдахін, архимандрит Модест бачив ці поховання. В листі він зазначав, що це нескладно перевірити, бо «ходы» в приміщення з їхніми останками замуrowані лише тонкою цегляною стіною [520, 140]. Зазначимо, що заповіт (1665 р.) Єви Домашевської з проханням бути похованою в Почаївському монастирі згадують у своїх працях архимандрит Амвросій і польський дослідник Т. Стецький, правда, без посилань на джерела [452, 22; 592, 373].

Чудотворні ікони

Існує традиційна версія, згідно з якою ікону в 1559 р. подарував Ганні Гостській грецький митрополит Неофіт, який зупинявся в її володінні Орлеє. Коли від цієї ікони зцілювався сліпий від народження рідний брат Ганни – Филип Козинський⁴⁶, вона зрозуміла, що не має права одноосібно володіти святинєю, і в 1597 р. віддала її почаївській Успенській церкві, при якій і було засновано монастир для постійного «славословия Божого» [452, 17; 492, 19]. Зауважимо, що в реєстрі церковного начиння монастиря, переданого 20 січня 1617 р. софійському архиєпископу Неофіту, згадано «образ Пречистой Богородицы, серебром оправлений», але про її чудотворність нічого не сказано [430, 7]. Найдавніше відоме нам документальне свідчення про почаївську чудотворну ікону Пресвятої Богородиці маємо в скарзі від 9 березня 1641 р. ігумена на Андрія Фірлея у зв'язку з відібранням церковного начиння, серед якого був «образ пренасвятшое Панны Богородици, чудами великими, значными уславленный, на котором гривен три счиного золота з смелцами» [430, 36]. Як зазначав В. Левицький, у 1623 р. А. Фірлей здійснив напад на обитель і пограбував її, забравши серед іншого чудотворну ікону [503, 447]. Ймовірно, згадана під 1641 р. скарга ігумена пов'язана з цим нападом. Справу щодо відібрання церковного начиння розглядали в 1644 р. в Люблінському трибуналі, останній відомий нам судовий розгляд цієї справи відбувся в травні 1646 р., під час якого А. Фірлей запевняв, що він уже все повернув. Можливо, А. Фірлей справді вже віддав ікону, і тоді це сталося, вірогідно, між 1644 і 1646 роками. Однак це могло статися раніше, а скарги монастиря на початку 40-х років щодо захоплення майна, в тому числі ікони, мали на меті не отримання відібраного, а покарання за сам злочин. Отже, невідомо, коли чудотворну ікону повернули до обителі, але, як зазначав Т. Стецький, у 1664 р. її перенесли з Успенської церкви до збудованої в 1649 р. Троїцької [592, 372].

⁴⁶ Серед наведених І. Ворончук представників родинної гілки Тихона Гриньковича Козинського немає брата Ганни з таким ім'ям, як і серед Козинських взагалі [461, 239–244].

Книгописання

Відомо, що настоятелем Йоаном (Желізом) складено збірник «Пчела почаевская» [465].

Друкарня

Іван Огієнко у своїй праці зазначав, що Кирило (Ставровецький) (Транквіліон), ставши ігуменом Унівської Успенської обителі, заснував власну друкарню і, певне, тут, в Уневі, розпочав підготовку до друку «Зерцала Богословії». В Унівському монастирі він був до 3 січня 1618 р., після чого з друкарнею переїхав до Почаєва, де 12 березня цього ж року побачила світ його книга. Вона була «выдрукована власным коштом и накладом» Кирила (Ставровецького) і це дало досліднику підставу для твердження, що Почаївський монастир до цієї книги стосунку не мав, бо друкарня була власністю Кирила. Того ж 1618 р. він переїхав до Рохманова, після чого друкарство в Почаєві відновилося лише в XVIII столітті [521, 218]. Зауважимо, що в Луцькому братському (до 1635 р.), Чорненському і, вірогідно, Четвертенському монастирях працювали у своїй друкарні ченці Павло (Люткович) та Сильвестр і хоча вони, можливо, друкували книги (принаймні деякі) «власным коштом», усе одно ці друкарні були монастирськими. Таким чином, аргумент І. Огієнка не спростовує ймовірності кількомісячної діяльності друкарні Кирила (Ставровецького) в Почаївській обителі. Відзначимо, що І. Мицько у своєму дослідженні з історії Унівської Лаври не згадує її настоятеля Кирила (Ставровецького) [518].

Персоналії

Маємо свідчення про 8 ігуменів і 26 ченців (див. «Додаток А»).

*

*

*

Отже, монастир засновано в 1597 р., він досить швидко набув духовного авторитету і в 30–40-х роках XVII ст. був уже відомий серед місцевого населення. Помітну роль у цьому могла відіграти Почаївська чудотворна ікона. Обитель була доволі заможною і на її економічне

становище суттєво не вплинув конфлікт з Фірлеями. Більше того, це протистояння, вірогідно, значною мірою було результатом саме активної господарської діяльності ченців. Відзначимо участь монастиря в такій надзвичайно прибутковій справі, як виробництво і продаж алкогольних напоїв. Нам невідомі доходи від цього ченців, але коли Андрій Фірлей у 1644 р. позивав їх у зв'язку з такою, на його думку, незаконною діяльністю, він визначив збитки почаївських орендарів за кілька років у 6 000 золотих. Для порівняння згадаємо, що відомі нам пожертви монастирю до 1649 р. разом становили близько 2 000 золотих.

Звернемо увагу на те, що на користь чернечої спільноти робили пожертви навіть під час Визвольної війни 1648–1657 рр., тобто тоді, коли населення переймалося, переважно, тим, як вижити, а фінансове становище більшості було дуже складним.

П'ятницький монастир Св. Параскеви П'ятниці, чоловічий (?) [с. П'ятниця; тепер не існує, лок. в Острозькому р-ні Рівненської обл.].

Про цю обитель віднайдені документальні свідчення лише під 1542 роком. Так, в акті (6 лютого) про введення у володіння Острозькою волостю Беати з Костелецьких, дружини кн. Іллі Острозького († 1539 р.), з донькою Галшкою згадано «манастыр светой Пятницы з тым же селом», а в привілеї про підтвердження прав Беати Острозької на маєтки покійного чоловіка з вписанням акта їх поділу в 1542 р. між нею та Галшкою – «село Пятница з манастырем» [432, 19]. Подальша історія обителі невідома. Ігумен Дерманського монастиря Йоан (Степанович) у заповіті від 15 лютого 1571 р. згадує *Мінею* «игумена Пятницкого» [419, 34]. Ймовірно, йдеться про настоятеля П'ятницької обителі в селі П'ятниця.

Розважівський монастир, жіночий [с. Розваж; тепер – с. Розваж Острозького р-ну Рівненської обл.].

Найдавніше документальне свідчення про нього знаходимо в привілеї (січень 1634 р.) київського унійного митрополита Йосифа (Рутського) про затвердження після смерті архимандрита Дерманської обителі Мелетія

(Смотрицького) на його місце Йоана (Дубовича) [383, арк. 7 зв.; 438, 224]. Отже, монастир був унійним й існував до кінця досліджуваного періоду.

Персоналії

Відомо лише про одну черницю – Марину (див. «Додаток А»).

Сарненський монастир Пресвятої Тройці, чоловічий [с. Сарни; тепер – м. Сарни Сарненського р-ну Рівненської обл.].

Заснований у 1608 р. кн. Юрієм Михайловичем Чорторийським: згідно з фундушним записом від 8 січня, обитель отримала три волоки «выробеного» поля із сіножатями та бортними деревами, острів («прозываемый Молоднев»), чотирьох сарненських підданих («на волоках сидячих»), з яких два були рибалками, два млини (в Сарнах і «на Рудниці»⁴⁷) із ставами та їхніми «спуштами», ще один став неподалік Сарн. Крім того, всі сарненські піддані мали давати монастирю десятину збіжжя, жита і гречки. Архимандритом став Геласій (Русовський). Обитель мала бути «в подаваню и юрыздыции епископа луцкого релии Грецкое, такового однак, который бы в едности костела заходного Рымского» перебував [420, 375], тобто унійною. 10 січня возний «увязал» цього настоятеля в зазначені володіння [309, арк. 710]. Упродовж двох наступних років свідчень про монастир не віднайдено, а 20 грудня 1610 р. архимандрит Геласій скаржився на Льва Бобринського – той 9 квітня цього ж року напав на ченця-священника, який йшов з монастирської церкви («шаблею збил, змордовал», а потім ще й наказав своїм слугам бити його киями). Після нападу постраждалий залишив обитель. Тривалий час (більше восьми місяців) між інцидентом і скаргою настоятель пояснював своєю відсутністю, саме тому до його повернення той «гвалт не ест записаный». Лише повернувшись до монастиря, Геласій «от околичных соседов пилене и статочне доведавшисе» про напад, заніс скаргу до луцьких актових книг [137, арк. 1032]. Постає питання, чому ще раніше не скаржилися ченці? Привертає увагу й те, що докладну інформацію про інцидент настоятель отримав не від ченців, а сусідів (правда, можливо,

⁴⁷ «Рудниця» – це, вірогідно, річка, хоча може бути назвою місцевості.

йшлося про уточнення, для чого потрібно було опитати якнайбільше людей). Складається враження, що після втечі побитого ченця в монастирі нікого не залишилося. Можливо, свій напад Л. Бобринський здійснив, керуючись релігійними почуттями – хотів змусити піти ченця-священника, в результаті чого в унійній церкві не здійснювалися релігійні відправи («повинное набоженство и хвала Божая за одогнанем и збитем оногo священника»).

Останнє відоме свідчення про обитель маємо під 1614 р.: 20 вересня Олександр Рогозинський напав на «господу» в Луцьку, де в той час перебував сарненський архимандрит Йона (Хировський). У результаті його побили і забрали 13 «золотых чирвоных», 4 зол. і «камен шмареговый» (смарагд. – С. Г.), який коштував 40 золотих [146, арк. 459 зв.; 438, 144].

Зазначимо, що з 1608 р. і до кінця досліджуваного періоду (останнє віднайдене свідчення датовано 1642 р.) дідичами Сарн були кн. Юрій Михайлович Чорторійський († 1624 р.) із синами Юрієм і Андрієм [144, арк. 336 зв.; 195, арк. 705 зв.; 357, арк. 90]. Відомі й кілька посесорів Сарн. Так, у липні 1608 р. Ян Озембловський передав свою частину села у володіння Василю Загоровському (правда, служебник Юрія Чорторійського від імені князя заборонив «увязане») [133, арк. 1294]. Князь Юрій Михайлович Чорторійський, позичивши у Олександра Загоровського 800 зол., записом від 10 грудня 1618 р. передав йому в заставне володіння терміном на рік село Сарни [166, арк. 1120 зв.]. Однак про зв'язок посесорів з монастирем нічого невідомо.

Персоналії

Віднайдено свідчення про 2 ігуменів (див. «Додаток А»).

*

*

*

Отже, монастир засновано в 1608 р. як унійний, останнє документальне свідчення про нього датоване 1614 роком.

Степанський монастир Св. Михаїла Архангела, чоловічий [м. Степань; тепер – смт Степань Сарненського р-ну Рівненської обл.].

Відомо, що в 1511 р. великий князь литовський Зигмунт I передав кілька маєтків, у тому числі й Степань, у володіння кн. Костянтину Івановичу Острозькому, який у 1522 р. відписав місто сину Іллі. В 1531 р. Зигмунт I привілеєм від 3 серпня підтвердив цю передачу [447, 83]. В усіх цих записах монастир не згадано, хоча привілей 1531 р. подає докладний опис міста. Надалі Степань залишалася серед володінь князів Острозьких. Так, у 1541 р. Зигмунт I наказав волинському маршалку кн. Федору Сангушку їхати на Волинь «для виделенья» невістці Василя-Костянтина Острозького Беаті Костелецькій третини маєтків, які залишилися після смерті в 1539 р. її чоловіка Іллі. Крім того, великий князь зазначав, «што ся дотычет замков князя Костентиновых» – Полонного, Звягеля, Рівного, Степані і Чуднова, то він чув, що вони нібито в поганому стані, а ці замки «украинные», тому кн. Сангушко мав їх оглянути [448, 274].

Монастир уперше фіксується під 1572 р. в інвентарі, складеному в 1627 р. при передачі обителі луцькому православному владиці Ісакію (Борисковичу) [415]. Цей документ введено до наукового обігу ще в XIX ст., коли М. Петров і А. Сендульський використали з нього деякі свідчення при написанні розвідок з історії Степанського монастиря. Зауважимо, що інвентар залишається для нас головним джерелом інформації про цю обитель, бо, крім нього, віднайдено лише декілька документальних свідчень про неї (див. «Додаток А»). Згадаємо також скаргу на ченця Ісайю в червні 1597 р. степанського єврея Міхила Новаховича у зв'язку із непорозумінням (подробиць немає) навколо спільної оренди «прикоморка дубровицького» позивачем і відповідачем (тоді це світською особою Іваном Тишковичем) [106, арк. 434]. Повертаючись до інвентарю, зазначимо, що він зберіг регести 24 документів за 1572–1620 рр., більшість з них становлять привілеї, листи кн. Василя-Костянтина Острозького та його сина Януша про надання монастиреві майна або ж розв'язання на користь ченців конфліктів,

пов'язаних з отриманням у повному обсязі всього, що раніше було їм відписано. Зауважимо, що пожертви були зроблені лише кн. Василем-Костянтином, листи кн. Януша Васильовича – це, головним чином, розпорядження певним особам, щоб монастир отримував усе, що відписав кн. В.-К. Острозький (див. «Пожертви вірних»). Януш Острозький став власником Степані ще за життя свого батька – в результаті поділу маєтків із своїм братом у 1603 році [125, арк. 80]. Януш Васильович помер у 1620 р., і наприкінці листопада цього ж року власником міста став його онук Франциск († 1621 р.) [160, арк. 627], а в січні 1622 р. інший онук – Владислав Домінік [167, арк. 112] – князі Заславські. Що ж до монастиря, то він перебував у подаванні згаданого Домініка з батьком Олександром Янушевичем Заславським. Через декілька років, 11 березня 1627 р., складено інвентар обителі, з якого дізнаємося, що до монастирського комплексу входили дерев'яна Михайлівська церква з приділом Св. Георгія, три будинки (один мав дві світлиці, інші – по одній), господарські будівлі, серед яких солодовня і броварня. Комплекс споруд огорожено дерев'яною стіною, а над брамою була дзвіниця з клепалом, одним великим і двома малими дзвонами. Також згадано вежу на березі р. Горинь і розташоване поряд з монастирем господарське подвір'я з гумном та пекарнею [415, 439]. Постає питання: у зв'язку з чим складено інвентар? Ще А. Сендульський зробив припущення, що у зв'язку з ліквідацією обителі та передачею церковного майна її власникам, які, будучи римо-католиками, не підтримували православну чернечу спільноту, що й призвело до її занепаду [552, 1137]. Однак, як ми вже зазначали, монастир передавали луцькому православному владиці Ісакію (Борисковичу). Що ж до його ліквідації, то тут складно щось твердити, але, вірогідно, він у цей час спорожнів, що, можливо, й було однією з причин передачі його владиці. Про виникнення у монастиря після смерті кн. Василя-Костянтина Острозького проблем матеріального характеру свідчать згадані в інвентарі листи кн. Януша Васильовича: в 1609 р. він обіцяв віддати ченцям усе згідно з фундушами, а в 1610 р. наказав вчасно віддавати все монастиреві

згідно «данин» його батька. В 1620 р. Януш Острозький двічі давав розпорядження Адаму Золотилинському боронити монастирський ґрунт від нападів пана Чаплича з Космачова [415, 440]. Подібні проблеми, наприклад з отриманням щорічної десятини збіжжя, у чернечої спільноти виникали й при Василеві-Костянтині Острозькому, але критична для обителі ситуація, правдоподібно, склалася вже після його смерті.

Невідомо, чим закінчилася передача монастиря луцькому православному владиці Ісакію (Борисковичу), а в 1629 р. кн. Олександр Заславський передав Степанську обитель уніатам. Київський митрополит Йосиф (Рутський) хотів її відвідати (24 листопада), однак протопоп зі Степані підбуривав місцеве православне населення здійснити напад на митрополита. В результаті митрополиту не дозволили проїхати міським мостом через р. Горинь і дістатися до монастиря (зміг це зробити лише через два дні) [439, 45]. Незрозуміло, чому не згадано ченців: можливо, монастир був уже порожній? У документі від 20 жовтня 1634 р. йшлося про «церков Степанскую заложеня светого Михаила Архангела» [223, арк. 796 зв.]. Брак згадки про те, що це монастирська церква, дає підстави для припущення, що обитель у цей час уже не існувала. Так само, як і свідчення возного, який 3 вересня 1638 р. відніс судові позови «до манастыра, названого Степанского, на тот час мешканя и посесии арендовное урожного его мл пана Станислава Радзицкого, отдавши и тые позвы у двори тамошнем, где на тот час мешкане свое мает, у ворота дворные уткнувши, подданым тамошним и челяди его дворным оповедил» (до обителі справа не мала відношення) [244, арк. 662]. Вірогідно, монастир був порожнім, а його будівлі використовувалися як «двір», де мешкав орендар церковних маєтків⁴⁸.

⁴⁸ Відомо, що в 1572 р. «державцею степанским» був Станіслав Граєвський [71, арк. 564 зв.], маємо також свідчення про степанських орендарів Анахима Мошковича (1598 р.) [109, арк. 251 зв.; 110, арк. 43], Міхила Новаховича (1602 р.) [118, арк. 239], Юду Міхилевича (1619 р.) [115, арк. 371 зв.], однак у записках не зазначено, чи тримали вони монастирські маєтки.

Землеволодіння

Село Білі Береги. Ми вже згадували передачу Степані Франциску і Владиславу Домініку Заславським (відповідно в 1620 і 1622 рр.). Серед інших, перерахованих у записах сіл, були Білі Береги, однак монастирським його не названо. У той же час М. Петров твердив, що в 1621 р. обитель володіла цим селом з шістьома підданими [533, 81]. А. Сендульський уточнив, що цього року монастир отримав Білі Береги, правда, не вказав від кого, і також згадував шістьох монастирських підданих у цьому маєтку [552, 1138]. Мабуть, М. Петров помилився, а за ним і А. Сендульський. В інвентарі 1627 р. село Білі Береги не названо церковним, а зазначено, що монастир володів у ньому шістьома підданими, які мали працювати на обитель один день на тиждень, здійснювати перевезення підводою (один день на рік, інші дні їм зараховувалися замість панщини), а також щороку давати копу литов. грошей [415, 449]. Те, що село не було монастирським підтверджує запис від 9 січня 1623 р., яким кн. Анна Острозька позичила у луцького підстарости Яна Вилежинського 25 000 зол. і передала йому в заставне володіння кілька маєтків разом з Білими Берегами [173, арк. 65]. У наступному, 1624 р. княгиня 27 липня відписала село Острозькому єзуїтському колегіуму [178, арк. 689]. Упродовж тривалого часу про цей маєток нічого невідомо, а під 1653 р. маємо свідчення про перебування його в посесії пана Слеповронського [245, арк. 44 зв.].

Село Липники. У 1598 р. його власником був кн. Василь-Костянтин Острозький [69, арк. 232 зв.]. В акті розподілу (1603 р.) маєтків між Янушем і Олександром Острозькими згадано «Степань место [...] село Липники монастырское» [378, арк. 7]. Можливо, йдеться про маєток Степанської обителі. Інших свідчень не віднайдено.

Село Медзък. М. Петров і А. Сендульський твердять, що в 1599 р. Василь-Костянтин Острозький відписав його разом зі ставом монастиреві [533, 81; 552, 1136]. Зробимо уточнення: в інвентарі згадано лист кн. В.-К. Острозького до пана Богдана (степанський староста Богдан

Омелянович [415, 439]) від 30 вересня 1599 р. з розпорядженням передати «отцу Луке» [ймовірно, білгородський митрополит Лука Сербин. – С. Г.] обитель і село Медзък з млином, ставом і медовою даниною. В листі від 5 листопада 1607 р. князь наказав панам Богдану і Сверчинському «перешкод не чинити» монастирському «медзкему» підданому Давиду [415, 439]. Відзначимо, що в інвентарі 1627 р. Медзък серед монастирських володінь не фіксується. Майже напевно обитель його втратила вже після смерті Василя-Костянтина Острозького в 1608 році. Зауважимо, що Медзък згадано серед маєтків, у володіння якими в січні 1622 р. возний «увязал» кн. Владислава Домініка Заславського, але не йшлося про належність села монастиреві [167, арк. 112].

Село Волька Монастирська. А. Сендульський зазначив, що в 1601 р. кн. Василь-Костянтин Острозький дозволив монастирю заснувати неподалік Степані в «урочище Липниках» поселення і на вісім років звільнив його мешканців від податків; у 1627 р. тут нараховувалося 12 монастирських підданих, кожен з яких повинен був працювати два дні на тиждень, платити щорічні 42 литов. гр. й давати барана, а на Різдво – курку [552, 1138]. Додамо, що в 1606 р. кн. В.-К. Острозький дав ще один привілей «на осажене Волки Монастырской» і звільнення на десять років її мешканців від податків. У 1627 р. тут нараховувалося 12 підданих (11 з них мали чверть волоки, один – половину) [415, 448].

Лобницький ґрунт. Як монастирське володіння його під 1603 р. згадав М. Петров [533, 81], а А. Сендульський зазначив, що в цьому році земля була надана чернечій спільноті [553, 1138]. Уточнимо: привілеєм від 5 листопада 1603 р. Василь-Костянтин Острозький відписав палагойському митрополиту Єремії, який, ймовірно, мешкав у монастирі, «землю за млынком монастырским, называемую Лобницу»¹ [415, 440]. Однак це не була передача ґрунту обителі.

Крім уже перерахованого, ченці володіли озерами Челюшин і Річище, 43-ма бортями. Як бачимо, обитель не виділялася заможністю з-поміж

волинських монастирів. Згадані в інвентарі п'ять корів з телятами, три тільних корови, дві дворічних ялівки, теличка, чотири бички, тринадцять курей, двадцять п'ять кіп жита (ще копиця старого жита на тридцять кіп) і тридцять кіп гречки підтверджують сказане [415, 448]. Однак монастирське господарство забезпечувало ченців усім необхідним і разом з пожертвами, передусім від патронів, дозволило облаштувати інтер'єр храму великою кількістю ікон і дорогим церковним начинням, докладний перелік яких наведено в інвентарі.

Пожертви вірних

В інвентарі згадані привілеї кн. Василя-Костянтина Острозького, згідно з якими монастир мав отримувати від степанських митників вісім мац жита (18 березня 1572 р.), десятину збіжжя з полів Степанського замку і 12 відер меду (18 червня 1584 р.). Відзначимо, що в 1596 р. князь наказав вчасно віддавати ченцям десятину збіжжя з фільварків та млинів, а також мед; у 1603 р. він знову наголосив на необхідності давати монастиреві, згідно з фундушами, 12 відер меду, а в 1604 р. – десятину збіжжя. Отже, час від часу у ченців виникали проблеми з отриманням збіжжя та меду. Вірогідно, це питання так і залишилося нерозв'язаним, бо впродовж 1606–1607 рр. кн. Василь-Костянтин Острозький ще тричі нагадував пану Сверчинському про необхідність віддавати монастиреві десятину збіжжя. Повертаючись до пожертв на користь чернечої спільноти, відзначимо, що привілеєм від 24 травня 1583 р. цей князь призначив підданого, який мав доглядати монастирські борті, а записом від 4 квітня 1592 р. виділив монастирю бортника Семена [415, 439].

Персоналії

Віднайдено свідчення про 4 ігуменів і 3 ченців (див. «Додаток А»). Перебування в Степанському монастирі згаданих єпископів⁴⁹ дало підстави

⁴⁹ Додамо до них палагойського митрополита Єремію, який згадується в 1603 р. (див. «Лобницький ґрунт»). Він, як писав І. Мицько, «керував» Степанським монастирем, де мешкав до 1620 року [415, 440; 516, 46]. Якщо ігумен Лука – це справді білгородський митрополит Лука Сербин, який у 1603 р. став архимандритом Дорогобузького Успенського монастиря [516, 46], то логічним буде припущення про запрошення на його місце Єремії. Однак у згаданому запису 1603 р. Єремію настоятелем Степанської обителі не названо.

І. Мицьку назвати його «знаним ідеологічним центром, яким керували відомі на той час ієрархи» [516, 46]. Не знаємо, як щодо «ідеологічного центру», але за відсутності місцевих православних митрополита і владик монастирі із запрошеними кн. Василем-Костянтином Острозьким єрархами справді ставали відомими і авторитетними серед місцевого православного населення релігійними осередками. Так, ігумен Дубнівської Преображенської обителі Антоній (Рудницький) зазначав, що запровадження в ній кіновійної форми чернечого життя відбулося «по благословенію велебного отця єпископа Сергия», тобто згаданого мукачівського владики (див. «Дубнівський монастир Преображення Господнього»).

Спираючись на деякі свідчення в інвентарі, спробуємо визначити приблизну чисельність ченців. Так, згадані п'ять келій, одна з яких велика (перероблена з трапезної), в кухні нараховано шістнадцять дерев'яних ложок і двадцять тарілок [415, 446–447]. Вірогідно, тут, як і в більшості тогочасних волинських монастирів, мешкали близько десяти монахів.

*

*

*

Отже, найраніше свідчення про обитель маємо під 1572 р., останнє – 1629 р., коли кн. Олександр Заславський передав її уніатам. Вірогідно, на початку 30-х років XVII ст. монастир припинив своє існування.

Стожецький монастир Преображення Господнього, чоловічий [с. Стожок; тепер – с. Стіжок Шумського р-ну Тернопільської обл.].

Найдавніше свідчення про обитель маємо в позові від 19 квітня 1619 р. у зв'язку зі скаргою ігумена Аврамія разом з пресвітером кременецької Воскресенської церкви Федором Турським на Костянтина Семашка, який не віддавав їм 60 зол. (цю суму відповідач залишився винний Остафію Водирадському, а той у заповіті відписав борг на користь позивачів) [157, арк. 65]. Зазначений настоятель «монастира Стожецького заложеня Премєненя Панского» і воскресенський священик невдовзі після цього, в свою чергу, передали право на гроші Івану Волосовичу Зубричу і тепер уже він позивав

К. Семашка (30 серпня 1619 р. його скаргу розглядали в Люблінському трибуналі) [162, арк. 264]. Ми вже згадували (див. «Кременецький монастир Преображення Господнього») унійного священика Федора Турського, в 1610 р. «уступившого» кременецьку Воскресенську церкву своєму синові, чиє ім'я нам невідоме. Якийсь Федір фігурує в 1619 р., батько чи син – можна робити лише припущення, але він був уніатом, оскільки унійною залишалася в цей час церква. Постає питання щодо конфесійної належності Стожецького монастиря. На нашу думку, пожертви О. Водирадського на користь чернечої спільноти разом з унійним храмом дозволяють з великою мірою вірогідності зробити припущення про належність до унії також і монастиря. На користь цього може, певним чином, свідчити й те, що в 60-х роках XVII ст. обитель уже справді була унійною, а її настоятель Мацей (Карпелін Стаховський) брав участь у Конгрегаціях 1661 і 1665 років [418, 64; 583, 88].

В опису Кременецького замку 1545 р. зазначено, що Стожок належав кн. Матвію Васильовичу Четвертенському, але обитель не згадано, отже, її засновано між 1545 і 1619 роками. Фундатором, найпевніше, був хтось із власників села – князів Четвертенських або Збараських. Невідомо, коли Стожок перейшов під владу князів Збараських, але один з них, краківський каштелян Єжи, володів ним на момент своєї смерті в 1631 році. Помер він бездітним, після чого власниками Стожка бачимо князів Четвертенських. Так, 11 січня 1633 р. возний «увязал» брацлавського підкоморія Стефана Яцьковича Четвертенського в маєтки, серед яких був «Стожок з манастыром», подаровані йому двоюрідним братом Григорієм Остафійовичем [214, арк. 214 зв.]. Однак через два місяці, а саме 21 березня, рідні брати, згаданий Стефан і Федір, залишившись «наблизшими покровними» після померлого краківського каштеляна кн. Єжи Збараського, скаржилися на кременецького старосту кн. Януша Костянтиновича Вишневецького, який їх «гвалтовне и безправне зо всих добр, дому

Четвертенському служачих, выбил и вытиснул», серед маєтків було «село и манастыр Стожок» [217, арк. 166 зв.]. Конфлікт закінчився на користь кн. Я. Вишневецького в тому ж 1633 році [592, 465].

Персоналії

Відомо лише про ігумена Аврамія (див. «Додаток А»).

*

*

*

Отже, монастир засновано після 1545 р., у 1619 р. він уже існував, вірогідно, як унійний. Останнє відоме нам свідчення маємо в 1633 році. Беручи до уваги функціонування обителі в 60-х роках XVII ст., навряд чи буде помилковим твердження про її існування до кінця досліджуваного періоду.

Страколівський монастир Преображення Господнього [с. Страколів; тепер – с. Страклів Дубнівського р-ну Рівненської обл.].

Найдавніше документальне свідчення про обитель датоване 1629 р., коли кн. Владислав-Домінік Заславський скаржився на кн. Михайла Юрійовича Пузину, власника села Страколів, з приводу відібрання монастирських земель. Возний засвідчив, що 10 травня був у володіннях позивача неподалік цього села, де кн. М. Пузина, згідно зі скаргою, «гвалтовне и безправне» відібрав «власный дедичный старожитный грунт, до монастыра светого Спаса наданный» ще князями Острозькими (згадані Василь-Костянтин із сином Янушем). На думку кн. Домініка Заславського, це завдало чернечій спільноті «шкод» на 6 000 золотих [205, арк. 90]. Таким чином, обитель була розташована в Страколові (в запису 1643 р. зазначено «манастыр Стракловский») і вже існувала при кн. Василеві-Костянтині Острозькому († 1608 р.), тобто, ймовірно, монастир функціонував принаймні наприкінці XVI століття.

Друге і останнє відоме документальне свідчення про обитель знаходимо в іншій скарзі (16 жовтня 1643 р.) кн. Д. Заславського у зв'язку з тим, що страколівський підданий кн. М. Пузини постійно ловив рибу в

дубнівському ставку (на р. Іква) позивача. У протестації згадано ченця Страколівського монастиря, який займався цим же, а рибу продавав у Кременці [266, арк. 800].

Отже, принаймні з 1629 і до 1643 р. власником Страколова був православний кн. Михайло Юрійович Пузина (відомо також, що він володів цим селом і в 1645 р. [273, арк. 731 зв.]), відповідно, обитель у той час належала йому і, очевидно, була православною. Відібрання монастирської землі в 1629 р. може свідчити про байдуже ставлення патрона до свого монастиря. Можливо, це пов'язано з тим, що він був заснований ще до того, як кн. М. Пузина став власником Страколова. В усякому разі, наведена інформація і те, що обитель, за винятком зазначених свідчень, не згадується в актових книгах та інших тогочасних документах, дає підстави для припущення про її «непомітність» для сучасників у зв'язку з невисоким рівнем матеріального забезпечення та малочисельності братії, що загалом могло визначати незначний релігійний авторитет серед місцевого населення.

Монастир, найпевніше, вже існував наприкінці XVI ст., а згадка про нього в 1643 р. дає змогу зробити припущення щодо його функціонування принаймні до 1648 р., тобто до кінця досліджуваного періоду.

Стриївський монастир [м. Стриївка; тепер – с. Стриївка Збараського р-ну Тернопільської обл.].

Уперше згадується в 1600 р., коли рогачівський, кунявський і дубицький староста Роман Волович записом від 13 лютого продав брацлавському воєводі кн. Янушу Миколайовичу Збараському четверту частину Збаража і Острога, а серед проданих маєтків були «местечко Стрьєвка з манастыром на Каменной горе» [47, арк. 230]. Наступного року «жомойский» каштелян Миколай Нарушевич, одружений з кн. Марушею Юріівною Збараською, 10 вересня 1601 р. свідчив, що за 6 000 кіп литов. гр. також продав Янушу Збараському четверту частину своїх володінь, у тому числі «в местечку Стрьєвце и у манастыре на Каменной Горе» в Кременецькому повіті [9, арк. 110]. Останнє відоме свідчення про обитель

знаходимо в запису, датованому, вірогідно, 1607 р.⁵⁰, яким кн. Катерина Юрїївна Збаразька (сестра згаданої Маруші) з чоловіком Миколаєм Белжецьким⁵¹ продали четверту частину своїх маєтків у Кременецькому повіті й серед них Стриївку з монастирем на Кам'яній горі [50, арк. 267]. З фрагмента, який зберігся, незрозуміло, кому вони продані, але, беручи до уваги попередні записи, можна твердити, що кн. Янушу Миколайовичу Збаразькому.

Отже, про монастир нам нічого невідомо, крім згадок у 1600, 1601 і 1607 рр., але залишається відкритим питання про те, чи функціонував він у цей час.

Топорівський монастир, жіночий [с. Топори; тепер – с. Топори Ізяславського р-ну Хмельницької обл.].

Свідчення про обитель знаходимо в записах, пов'язаних з конфліктом її черниці, яка вимагала від Євгенії Катерини Скуминівни Тишкевичівни віддати їй «пултретюсот» зол., заборгованих померлим чоловіком відповідачки – коронним конюшим, кременецьким старостою кн. Янушем Костянтиновичем Корибутом Вишневецьким. Так, 3 липня 1640 р. згадана «Серафина Яковицкая, законница закону святого Базилега монастыра Топоровского», яка в присутності «старшое своеє велебноє панны Зофии Солницкое», ігумені, брала участь у судовому процесі [341, арк. 52]. Останнє свідчення про них датовано 18 лютого 1641 року [255, арк. 212]. Справа з монастирем не пов'язана, тому в документі відсутня інформація про нього. Ймовірно, обитель була розташована в селі Топори. Зазначимо, що в серпні того ж 1641 р. Серафина (Яковицька) згадана як настоятелька Туропинського монастиря [359, арк. 976], а в 1650–1660 рр. – Миколаївського в селі Попів Млин [470, 237] (обидва розташовані у волинській частині Володимирсько-Берестейської єпархії).

⁵⁰ Документ зберігся не повністю, тому його дата невідома, однак попередній запис до актової книги занесено 19 листопада 1607 р., отже, тоді або трохи пізніше вписано і «наш», складений, найпевніше, того ж 1607 року.

⁵¹ Н. Яковенко згадує його як «Бартоломея» [580, 335].

Туминський монастир Воздвиження Чесного Хреста, чоловічий (?)
[с. Тумин; тепер – с. Тумень Дубровицького р-ну Рівненської обл.].

Микола Петров зазначав, що монастир засновано в 1635 р. кимось з князів Четвертинських, до кінця XVII ст. він залишався православним, а в 1690 р. мінський каштелян кн. Миколай Четвертенський запровадив у ньому унію [536, 136]. Після М. Петрова цю інформацію повторив Іларіон Чистович [578, 280]. Польський дослідник Я. Гіжицький уточнив, що фундаторами були князі Стефан († 1665 р.) і Федір († 1664 р.) Яцьковичі Четвертенські або хтось із них. Село Тумин належало представникам новочетвертенської (боровицької) гілки князів Четвертенських (її засновник – кн. Яцько Андрійович з Яровиці). Син Стефана Яцьковича і Ганни Бокіївни Печихвостської Миколай, посівши уряд мінського каштеляна 5 лютого 1634 р.⁵², відписав монастирю 30 000 зол. і наказав «об'єднатися» з Апостольською столицею [583, 95]. Отже, якщо унію запровадив кн. Миколай Стефанович, то це мало статися не пізніше 1659 р., однак маємо документальне свідчення про те, що в 1663 р. обитель була православною. Можливо, мав рацію М. Петров і монастир став унійним лише наприкінці XVII століття.

Упродовж досліджуваного періоду віднайдено лише один документ, у якому фігурує обитель: заповіт від 3 червня 1638 р. Ганни Микулинської, другої дружини кн. Стефана Яцьковича Четвертенського, засвідчив Самуїл (Криницький), «игумен и духовник еє мл манастира Новочетвертенского Туминского» [329, арк. 278].

Отже, монастир починає функціонувати, вірогідно, в 30-х роках XVII ст., до кінця досліджуваного періоду він залишався православним.

⁵² Князь Миколай Стефанович Святополк Четвертенський († 1659 р.) став мінським каштеляном у 1649 році [580, 352].

Хорохоринський монастир Пресвятої Богородиці [с. Хорохорин; тепер – с. Хорохорин Луцького р-ну Волинської обл.].

Заснований Даніелем Балабаном у 1647 році. Згідно з фундушним записом від 6 червня в монастирі мали мешкати 12 осіб («чернцы общего жития»), матеріальне існування яких забезпечувалося відписаними їм грунтами з підданими, правом один день щотижня користуватися хорохоринським млином і в разі потреби брати дерево в місцевих дібровах. Крім того, чернеча спільнота щороку повинна була отримувати 50 зол. з доходів від корчми в Хорохорині. Даніель Балабан зазначив, що після його смерті «подаване» обителі переходило до київських православних митрополитів [284, арк. 59–62 зв.]. Подальша історія монастиря невідома.

Землеволодіння

Грунти в селі Хорохорин. Даніель Балабан у згаданому фундушному запису відписав монастирю 12 хорохоринських підданих з їхніми грунтами, крім того, три поля і сіножать [284, арк. 59–62 зв.].

Чеконський монастир Воздвиження Чесного Хреста, чоловічий (?) [с. Чекнь; тепер – с. Межиріччя Млинівського р-ну Рівненської обл.].

Найдавнішу згадку про монастир маємо під 1554 р. у привілеї великого князя литовського Зигмунта Августа київському воєводі кн. Фрідріху Глібовичу Пронському: «што перво сего дали есмо тебе манастыр в земли Волынской, у повете Луцком, которого ты од нас просил, давши нам тую справу, жебы в пусте лежал и ништо его на себе не держит, ино тых часов приездил до нас князь Яков Василевич Крокотка, жалуючи и вилико себе обтежаючи, штож дей ты церков его власную и село Чекон з ставом и млыном взял, поведаючи на то данину нашу господарскую, а он дей тую держит к имену своему Яловичом, которое деду его, князю Ивану Дмитровичу Крокотце, дед наш», великий князь литовський Казимир надав разом з селами Ворсин, Чекнь і Котелів, а великий князь Александр підтвердив. Певний час кн. Яків Васильович Кропотка (Крокотка) володів

цими маєтками разом з Чеконською церквою, «одно дей ты тепер за тою даниною нашою, заочне на то одержанною, моцю гвалтом тую церков и оноє село Чекон взял, менечи то бысти пустым манастыром» [423, 108]. Як бачимо, обитель уже деякий час була ненаселеною, але документ від 12 лютого 1572 р. дає підстави вважати, що в той час вона вже функціонувала. Цим записом Палагна Яківна Кропотчанка, «княжна Яловицкая», подарувала своєму чоловікові Степану Русину Берестецькому «все части мои во именах моих отчизных всих [...] меновите в Яловичах, с частью церкви Яловицкое святого Дмитра, а Чекня, з частью манастыра Чеконского святого Чесного Креста»; її чоловік може «тыє вси части [...] держати и уживати при животе, яко и по животе моем, а теж и по его животе нигде ин дей то не має стати, толко на дом его мл берестецкий» [424, 385].

15 січня 1611 р. пресвітер «манастыра Яловицкого церкви Чесного Хреста» Євгеній Карп заніс до луцьких гродських книг дві скарги. Одну – на синів троцького каштеляна кн. Олександра Пронського Олександра і Юліуша, дідичів села Ярославичі, та берестейського і куявського воєводича Рафаїла Лещинського, посесора цього маєтку, у зв'язку з тим, що в 1592 р. згаданий троцький каштелян, «припавши бояр и подданных своих ярославицких, до помененого манастыра Яловицкого, звон од церкви оноє святого Крыжа взяти и пограбити розказал». У результаті дзвін (за 100 зол.) забрали до церкви в Ярославичах [140, арк. 503 зв.]. Другу скаргу – на Степана Русина Берестецького, який у 1596 р. «сам пришедшы» зі своїми слугами і підданими до «манастыра Яловицкого», звідки «взял и пограбил» дзвін, відвезши його до Берестечка [140, арк. 487]. 4 лютого 1611 р. возний відніс позов до Луцького гродського суду С. Русину Берестецькому, а 8 лютого – князям Пронським [90, арк. 220 зв.]. На нашу думку, в цих записах йдеться про той самий монастир, який під 1554 і 1572 рр. згадується як Чеконський: села Чекнь і Яловичі розташовані поряд, а обитель, як побачимо з наведених далі свідчень, була між ними. Звернемо увагу на те, що скаржився пресвітер «манастыра Яловицкого церкви Чесного Хреста». Як

правило, в таких конфліктах від імені ченців виступав настоятель обителі. Однак ченці не згадуються і, ймовірно, крім цього пресвітера (Євгенія Карпа) в монастирі в 1611 р. нікого не було. Згадаємо також, що в 1554 р. обитель уже певний час була ненаселеною, ймовірно, кн. Фрідріх Пронський відновив її, але те, що в 1572 р. одним із власників монастиря став Степан Берестецький, який у 1596 р. вивіз з нього дзвін, може слугувати доволі красномовним фактом щодо становища ченців в останній чверті XVI століття. Вірогідно, на початок 90-х років монастир уже спорожнів і саме тому з нього вивезли дзвони в 1592 і 1596 роках. Згодом священиком монастирської церкви став згаданий Євгеній Карп, який у 1611 р. зробив спробу повернути церковне майно. Цим, мабуть, пояснюються такі запізнілі скарги з цього приводу.

Маємо ще два свідчення про монастир, але вони не дають відповіді на запитання щодо його функціонування в цей час. 18 грудня 1611 р. Іван Долмат Ісайковський з дружиною Катериною Гораїнівною, власники Ялович [142, арк. 381 зв.], скаржилися на Політана Даниловича Чеконського: за два дні до того, 16 грудня, Катерина з братом чоловіка Томашом поїхали ловити рибу «до озера сполного в Яловичах, под манастиром Чеконским, над рекою Стыром». Коли вже витягали невід, чеконський урядник відповідача, «зобравши немало козацтва розного [...] околкосот чоловіка», напав на Катерину, «збил, змордовал и скрвавил и насмерт забит хотел» [139, арк. 1129 зв.]. У зв'язку з цією скаргою возний 20 січня 1612 р. відніс Політану Чеконському два позови від Луцького гродського суду [141, арк. 777 зв.]. Однак упродовж року позивачі не отримали сатисфакції, бо 21 грудня 1612 р. возний передав пану Чеконському ще два судові позови у цій справі [142, арк. 202]. Щобільше, 6 листопада 1612 р. стався аналогічний інцидент, у свідченні про який маємо також згадку про Чеконський монастир: Іван Долмат Ісайковський знову послав своїх челядників ловити рибу «до озера нашого сполного Яловицкого, под манастиром Чеконским,

над рекою Стыром лежачого, прозиваємое Тихое», але П. Чеконський заборонив це робити [143, арк. 57].

У 1614 р. Яловичами надалі володіли Долмат Ісайковські (троцький підкоморій Ян, Лукаш, Томаш і Юзеф) [146, арк. 291]. Останній раз у такому статусі бачимо їх у запису від 15 серпня 1615 р., яким Томаш Дмитрович Долмат Ісайковський продав брату Яну «част имени своего отчистого [...] в селе, то ест в Яловичах, в селе Ворсине, в Котелеве и Чекне», обитель не згадано [148, арк. 152]. Ймовірно, якийсь час монастир не існував, бо його також не згадали у своїх заповідях Політан Данилович Чеконський (20 лютого 1619 р.) [313, арк. 276 зв.] та його дружина Маруша з Хрінницьких (12 січня 1634 р.) [223, арк. 228]. Вірогідно, тоді монастирська церква функціонувала як звичайна парафіяльна (під 22 лютого 1616 р. маємо згадку про якогось «свещенника попа церкви Чеконское Чесного Хреста» [150, арк. 244 зв.]). Правда, в «Протестации о Словичи» (1629 р.) між кн. Богданом Ружинським і Юзефом Якубовичем під 1627 р. згадано київського стольника Захарія Єловицького та «инших дедичов добр Слович з гаєм и манастыром Чесного Креста, Ворчина и Колтова, над рекою Стыром лежачих» [11, арк. 22]. Однак на підставі цього запису важко визначити, чи функціонував у цей час монастир. Під 1629–1631 рр. маємо свідчення про чеконського священника Симеона Борського («презвитера чеконского, викариего албо рачей наймита на тот час до службы Божое до церкви Чеконское») [205, арк. 477 зв.; 210, арк. 832; 250, арк. 395 зв., 514].

5 липня 1639 р. Симеон Борський, «свещенник монастыра церкви Чеконское Поднесеня Святого Крыжа, под владзою их мл панов Чеконских будущый», скаржився на посесора Ялович Адама Харинського (дідичами були Якубовські), який у 1638–1639 рр. «розными мисяцы и днями гвалтовне сам с челядю килкунадцат нашедшы на власный грунт жалуючого церковный, од предков тоє княжны Ружинское Якубовское на тую церков, где и тела оных лежат и фала по оных Навышшому се одправует, наданых антецесоров того свещенника од веков и в него од килкунадцати лет в

держеню и в уживаню спокойном заживаных на грунтах яловицких» і в результаті відібрав грунт від позивача [204, арк. 209 зв.]. На нашу думку, цей запис, радше, свідчить про існування парафіяльної церкви, а не обителі. Між іншим, Овdotія з Котовичів Адамова Двораківська в заповіті від 1639 р. просила поховати її «в церкви, монастирку названої, в селе Чекне» (див. «Поховання»). На підтвердження припущення про те, що певний час обитель була спорожнілою і діяла лише церква, можна навести згадку під 1643 р. про «свещенника чеконского» Йоана Борського (див. «Додаток А») і заповіт (1644 р.) Галшки з Вишенських Лявданської, в якому вона виявила бажання знайти вічний спочинок у «церкви Чеконской» (див. «Поховання»). Однак невдовзі обитель була відновлена [288, арк. 450] (див. також під 1648 р. «Пожертви вірних»). Під 15 березня 1651 р. маємо свідчення про чеконського ігумена Даніеля (Половковича). Відомо, що в 40-х роках XVII ст. він був ченцем православного Луцького братського монастиря (останній раз згадується 13 березня 1651 р.). Отже, в 1651 р. Чеконська обитель, вірогідно, залишалася православною.

Землеволодіння

У 1648 р. Самійло Данилович Чеконський подарував монастиреві (запис від 15 лютого) Харковський двір у селі Демидові з волокою поля [285, арк. 546 зв.; 286, арк. 332 зв.].

Пожертви вірних

Крім згаданих прикладів відписаної нерухомості, маємо кілька свідчень про пожертви монастиреві. Так, Овdotія Котовичівна Адамова Двораківська в заповіті від 18 лютого 1639 р. відписала на монастирську церкву келих за 30 золотих [249, арк. 134 зв.]. Єва із Жабокрик Янова Чеконська в духівниці від 23 грудня 1648 р. заповіла монастирю одяг [287, арк. 230 зв.].

Поховання

Ми вже згадували заповіти з проханням бути похованою в церкві (монастирі) Овdotії Двораківської та Єви Чеконської (див. «Пожертви

вірних»). Маємо ще духівницю під 10 лютого 1644 р. Галшки Лявданської, яка також побажала знайти вічний спочинок у чеконській церкві [269, арк. 365 зв.]. Крім того, у наведеній скарзі (1639 р.) чеконського священника Симеона Борського на Адама Харинського згадані предки «княжны Ружинское Якубовское», поховані в Чеконській церкві. Можливо, йдеться про Ганну Іванівну Ружинську, дружину Юзефа Якубовича [578, 316]. Отже, не враховуючи згадки про поховання князів Ружинських, відомі два заповіти, чий власники виявили бажання знайти вічний спочинок у монастирі.

Персоналії

Віднайдено свідчення про ігумена Даніеля (див. «Додаток А»).

*

*

*

Таким чином, нам невідома початкова історія монастиря, а в 1554 р. він уже спорожнілий. Невдовзі обитель відновили, але ненадовго – на початку 90-х років XVI ст. ченці її полишили, ймовірно, у зв'язку з утисками патронів. Найвірогідніше, впродовж першої половини XVII ст. функціонувала лише монастирська церква (як парафіяльна). У 40-х роках XVII ст. (не пізніше 1648 р.) православна Чеконська обитель знову почала діяти.

Чернчицький монастир Преображення Господнього, жіночий [біля с. Чернчиці; тепер не існує, лок. у Луцькому р-ні Волинської обл.].

Найдавніше документальне свідчення про обитель маємо під 23 червня 1574 р. – у скарзі Миколая Олехновича Дорогостайського про її відібрання у нього кн. Василем-Костянтином Острозьким (див. «Красносельський монастир Преображення Господнього»). Невідомо як розгорталася подія впродовж наступних двох років, а 31 липня 1576 р. возний передав кн. В.-К. Острозькому два королівські «мандаты» у зв'язку із скаргою М. Дорогостайського щодо захоплення Чернчицького монастиря з «немалою маєтністю», підданими, «влостного столу его королевское милости» (позивач отримав обитель у посесію від короля) [74, арк. 347 зв.; 75, арк. 36 зв.]. 14 лютого 1577 р. М. Дорогостайський знову позивав князя,

цього разу перерахувавши забране в нього майно [75, арк. 71 зв.]. Однак згадані спроби повернути монастир або отримати компенсацію були безрезультатними.

Ми віднайшли кілька свідчень про обитель у документах останньої чверті XVI століття. Крім заповіту (1579 р.) кн. Галшки Острозької (див. «Красносельський монастир Преображення Господнього»), у 1578 р. згадується монастирський підданий Іван Триль [76, арк. 117 зв.], а 18 квітня 1587 р. возний «уткнул у ворота монастыра Чернчицкого» позов за скаргою Романа Козинського на кн. В.-К. Острозького з приводу втечі підданої із села Огавчиці [299, арк. 687 зв.]. У серпні цього ж 1587 р. Дац Іванинич, дубнівський підданий кн. Острозького, тримаючи в орендному володінні від «отца Ивана Григоревича Миколского имене под Луцком на Черничох манастыра Светого Спаса», позивав Івана Волинця, який здійснив напад на цей ґрунт [94, арк. 732]. Після огляду наслідків нападу возний у своїй реляції згадав збіжжя «з ґрунту манастырского» [94, арк.733]. Під 1582 і 1599 рр. маємо свідчення про Спаську церкву в Чернчицях [84, арк. 489 зв.; 111, арк. 210 зв.]. Відомо, що 4 липня 1598 р. возний був у «манастыри святого Спаса на Чернчичах для обволаня тела забитого Яска, боярина красенского» [в іншому місці «красноселского». – С. Г.]. Його було поховано «в манастыре святого Спаса» (див. «Поховання»). Відзначимо справу про вбивство чернчицького священика. Так, 15 грудня 1597 р. Григорій Ужовський, урядник кн. В.-К. Острозького, свідчив, що «свещенник княжати его милости Спаский с Чернчиц» Стефан Добринський два дні тому разом з «ковалчиком» Павлом пішов з Луцька «до дому своего, до манастыра на Чернчицы», але не повернувся і ніхто не знає, де вони [420, 200]. У подальшому справою займався брат священика – Миколай. Із судового позову від 28 серпня 1598 р. дізнаємося, що Стефана Добринського з Павлом схопили на шляху з Луцька місцевий унійний владика Кирило (Терлецький) з помічниками, вбили і кинули під лід у Стир. Лише навесні 1598 р. знайшли тіла [420, 231].

Наведені записи свідчать про те, що власником і патроном монастиря залишався кн. Василь-Костянтин Острозький. Однак у документах не згадані ігумени, ченці й взагалі немає жодного доказу функціонування Чернчицької обителі в останній чверті XVI ст., хіба що заповіт (1579 р.) кн. Галшки Острозької, бо навряд чи вона відписала б гроші на порожню обитель. Хоча і в цьому випадку не все так однозначно і пожертва могла бути зроблена на користь діючої монастирської церкви. Лише під 1601 р. маємо документальне свідчення про ігумена [116, арк. 669 зв.], а в заповіті від 15 червня 1602 р. луцького мостовничого Івана Борзобогатого Красенського зазначено: «а што се дотычет старшое дочки моеє, панны Федоры, которая, уподобавши себе уставичне на молитвах живот свой кончити и в чернички до манастыра на Черничох заложеня церкви Преображеня Господня пострыгласе» [119, арк. 269; 306, арк. 1389]. Після цього монастир неодноразово згадується в документах, тобто навіть якщо він на якийсь час після 1574 р. і спорожнів, то був відновлений, ймовірно, на зламі XVI–XVII століть. Так, ігумен Герасим скаржився на Адама Павловича Бранського, який 17 травня 1604 р. з кількома десятками озброєних спільників «находечи моцна гвалтом на манастыр Черничцкий и на килю мою, стрелял мене самого, не ведати для чого, хотечи мене подобно о горло приправити, вызывал [...] местце светое зневажил» [124, арк. 328 зв.]. Упродовж півтора року не маємо свідчень про цю справу, а в грудні 1606 р. відбувся судовий розгляд і позивачем був кн. Василь-Костянтин Острозький: «в довоженю справедливости през повода, яко опекуна манастыра Черничцкого, игуменови тамошнему черничцкому отцу Гарасиму» [131, арк. 617 зв.]. Щодо інцидентів господарського характеру, то в 1606 р. брати Харленські скаржилися на ігумена Герасима, бо чернчицькі церковні піддані 20 липня «ночью выкотили и выпровадили подданого поводового з села Любча з жоною, з детми, з быдлом» до Чернчиць, а звідти утікачі зникли в невідомому напрямі [131, арк. 492]. У серпні того ж 1606 р. возний був «на справе и потребе» ігумена «во имену» кн. В.-К. Острозького Чернчицях, де бачив сіножаті позивача на «урочищу

Орцов, выпасеные и вытоптаные» худобою підданих з Вишкова, маєтку королівського секретаря Бартоломея Опралка [130, арк. 773].

Релігійний авторитет монастиря серед населення зростає. Під 1605 р. маємо найдавніше відоме нам бажання певної особи бути в ньому похованим (див. «Поховання»). До обителі передають на зберігання цінне майно (у 1606 р. ігумен Герасим у присутності возних віддав опікунам сина померлого Щасного Харленського скриню з речами, яку залишила в монастирі його дружина Гелена Дорогостайська [130, арк. 462 зв.]). Із скарги Льва Бабинського в 1609 р. дізнаємося про те, що 16 серпня, на день Святого Спаса, він приїхав до монастиря «для набоженства», а ввечері зібрався додому (до села Ольшани) і пішов через Чернчиці, взявши з собою лише одного «хлопца», а челяді з возом наказав їхати за ними. Коли вже проїхали будинок монастирського підданого Васька Литки, з нього та інших місць, «где на то были умыслне засили тесли, которые церков в том манастыри Чернчинском робили», яких було кількадесят, разом з чернчицькими монастирськими підданими «зо криком, з розным оружием, на тоє умыслне приготованым, до него выпадши», почали бити позивача [136, арк. 423 зв.]. Отже, в цей час будували нову монастирську церкву або ремонтували стару. Що ж до нападу, то Богдан Омелянович (у нього мешкали тесли) у свою чергу позивав Л. Бабинського, який зі своїми ольшанськими підданими, «взявши перед себе злый умысл», приїхали до Чернчиць і «впадши до господы его мл пана Богдана», почали всіх бити, до того ж пошкодили будинок [136, арк. 429]. Усе завершилося не лише побиттям. Як свідчив возний, 18 серпня 1609 р. він був «на справе и потребе» Богдана Омеляновича у Чернчицях, де «погреб тела чинел в манастыре при церкви светого Спаса небожчику Бартошу Святковскому», якого, як зазначав позивач, вбили під час нападу Льва Бабинського [136, арк. 432].

У цьому ж 1609 р. стався інший інцидент, скарга про який містить цікаву інформацію. Так, черниця Софія по дорозі до Луцького унійного Пречистенського монастиря заїхала, збираючи милостиню для своєї чернечої

спільноти, до села Воротніва, маєтку кн. Юрія Юрійовича Пузини з дружиною Федорою Хрінницькою, «разумеючи о них яко о людех побожных, же ничего противного отнести не мела там». Однак князь почав їй доводити, що в Луцькій обителі мешкають «схизматыци и отступници». Не переконавши Софію навернутися до православної віри, подружжя «удалися на инный способ, хотечи на ней то вымучити, в ланцух до везеня оную всадившы», одночасно пославши «по старшую» Чернчицького монастиря Христину. Впродовж трьох днів, поки та не приїхала, Софію тримали «в ланцуху». Ігуменя Христина також не змогла умовити Софію змінити конфесію. Тоді кн. Ю. Пузина з дружиною наказали їй «постронками при себе бити от головы аж до стопы», а потім «наполы умерлую, ганебне, немилосердне збивши, змордовавши, выпхнули и выгнали» [136, арк. 652].

Траплялися й різноманітні інциденти, конфлікти, висвітлення яких допомагає краще зрозуміти життя обителі. Так, у квітні 1616 р. «при учиненю протестации през жидов луцких о побране маєтности их, товаров и пенезей готовых с крамници часу погореня места Луцка», з Луцького замку втекли звинувачені брати Адам та Іван Чуватови разом з Василем Шилневичем, «дворником» кн. Григорія Четвертенського. Впродовж року вони мешкали в Чернчицях, де їх і знайшли. У квітні 1617 р. возний був у Чернчицькому монастирі, де перебував Шилневич, і «урядовне» питав про нього у «черницы старшое». Вона відповіла, що «отец Гарасим уєднал того Василя Шилневича для спиваня у церкви и отправованя набоженства» [152, арк. 551]. Щодо переховування в монастирі окремих осіб, то в липні 1632 р. Семен Витонизький «презентовал злочинцу свою, на имя Настю, прозывающуюся козаком», служебницю Катерини з князів Курцевичів Булиг Олександрової Вонсовичової, яка свого часу була «дана до везеня» С. Витонизьким, але в цьому ж 1632 р. утекла і тепер він її «выйскал» у Чернчицькій обителі [216, арк. 250]. Маємо також свідчення про конфлікт у 1634 р. між черницею Антонідою (Калусовською) і Настасією Кисілівною, яка не виконала

останньої волі свого чоловіка Петра Калусовського (брата позивача) й не віддала 150 зол., відписаних у заповіті [229, арк. 400 зв.; 340, арк. 378, 519 зв.]. Ймовірно, це була приватна справа черниці й не пов'язана з монастирем. У 1635 р. ігуменя позивала Павла Дробота, який «з шаблею добытою» напав на слугу і дяка позивачки Филипа Федоровича Жуковського («на цминтару подле церкви старое, по вечерни на село ку домови идучого») [228, арк. 600 зв.; 326, арк. 576, 836 зв.]. Зазначимо, що в лютому 1637 р. черниці скаржилися на Павла Дробота, який «розными часы самым их мл панном законным и подданым их, в том же селе Чернчихах будущих, в битю, грабежах, выпасываню збож чинил» [235, арк. 708].

Ми вже згадували, що власником монастиря в останній чверті XVI ст. був кн. Василь-Костянтин Острозький. Потім обитель успадкували його нащадки і спадкоємці. Так, при поділі маєтків у 1603 р. її отримав син Олександр [121, арк. 737 зв.], у 1621 р. монастир перейшов до кн. Катерини Олександрівни з чоловіком Томашем Замоїським [163, арк. 697]. У запису під 1637 р. княгиня разом з чоловіком названі «протекторами» монастиря [235, арк. 708]. Маємо свідчення про передачу обителі в посесію. Так, у 1625 р. черниці позивали Яна Цетіса у зв'язку з нападами, побиттям тощо (докладніше про цю скаргу див. далі) і в запису зазначено: «панны законные монастыра Чернчицкого заложеня Преображеня панского шляхетного Криштофа Миштура» [420, 555].

Свідчень про стосунки дідичів і посесорів Чернчиць з монастирем маємо небагато. Відомо, що в 1616 р. сповідником Маруші із Шпаковських Іванової Чапличової Шпановської був ігумен Герасим (див. «Пожертви вірних»). У Чернчицькій обителі заповіли поховати себе Олександр Волинець і Матіяш Комнацький (див. «Поховання»). Траплялися й непорозуміння. Згадаємо напад у 1587 р. Івана Волинця на монастирський ґрунт, який орендував Дац Іванинич, а в 1606 р. піддані Бартоломея Опралка випасали худобу на церковних сіножатах. Додамо також скаргу в 1601 р. ігумена на Семена Борщевського з приводу пограбування коня у

монастирського підданого [116, арк. 669 зв.]. Однак згадані свідчення не дають підстав казати про якісь серйозні конфлікти цих осіб з чернечою спільнотою (хоча категорично це заперечувати не варто). Напруженіші стосунки були з Павлом Дроботом (згадаємо звинувачення на його адресу від черниць про постійні кривди монастиреві та його підданим) і Яном Цетісом, на якого в 1625 р. скаржилися черниці у зв'язку з «кривдами, десpekтами нас самых законниц, битем, мордованем» монастирських підданих, а також нападом 2 травня із своїми озброєними «пахолками» на будинок монастирського священика Йоана («при монастыре мешкаючого»), котрий ледь утік. До того ж відповідач 4 травня, «коли есмо ютрню и набоженство наше с тым же свесчеником и другими людми отправовали, тут под монастыр подшедши, килка раз умыслне, на зневагу Божую и нас законниц и релиеи нашої старожитной грецкой, на церков, в которой есми ютрню отправовали, стрелил и галасовал» [420, 555–556].

Землеволодіння

Володіння в с. Чернчиці. Ми вже зазначали, що найдавніше свідчення про місцевих монастирських підданих маємо під 1574 роком. Також наводили записи (останній під 1606 р.), в яких згадані церковні ґрунти з підданими. Додамо, що, згідно з віднайденими свідченнями обитель володіла ними до кінця досліджуваного періоду. Так, у січні 1612 р. монастирські піддані під Чернчицями побили і пограбували Адама Ольшамовського [142, арк. 189], а в 1622 р. якийсь Мартин украв монастирського коня [170, арк. 574]. У 1626 р. ректор Луцького єзуїтського колегіуму Ян Сечемський «и всея брата» скаржилися на монастирських підданих, які побили чернчицького підданого позивачів і той «от так великого збитя на смертелной постели лежит» [189, арк. 535 зв.]. У 1629 р. ігуменя Ірина (Сузинівна) позивала Потенцію з Курозвон Миколаєву Свенціцьку, яка в травні наказала своїм підданим із Залісців пограбувати чернчицьких селян позивачів, які їхали через цей масток; у результаті відібрали 14 мац жита [205, арк. 398; 250, арк. 842].

Чисельність монастирських підданих невідома. Правда, в запису під 1629 р. згадані шість осіб [250, арк. 842 зв.]. Зауважимо, що розглянутим вище свідченням суперечить інформація про тариф подимного в цьому ж 1629 р., згідно з яким обитель була дідичем села Чернчиці, яке нараховувало 20 димів [453, 33].

Пожертви вірних

Віднайдено десять свідчень (усі в тестаментях). Так, Федора з Хрінницьких (першим її чоловіком був Павло Монвид Дорогостайський, другим – кн. Юрій Пузина) 14 лютого 1614 р. заповіла поховати її в Чернчицькому монастирі, якому відписала 100 золотих [316, арк. 21 зв.]. Цьому Герасиму як своєму «споведникови» заповіла (16 квітня 1616 р.) десять кіп литов. гр. київська каштелянова Маруша із Шпаковських Іванова Чапличова Шпановська [150, арк. 436]. Чернчицький ігумен Герасим (Микулич) у духівниці від 23 серпня 1617 р. виявив бажання знайти вічний спочинок у цьому монастирі, залишивши 70 зол. «на погреб» і відписавши чернечій спільноті церковні книги, начиння [442, 88–92]. Луцький бурмистр Самуїл Васильович Солтан також заповів (20 липня 1621 р.) поховати його в Чернчицькій обителі, відписавши 60 зол. на поховання і 15 – на сорокоуст [320, арк. 125 зв.]. Анна Михайлівна Гулевичівна Смолиговська, дружина кн. Криштофа Козеки, в тестаменті від 1 червня 1633 р. просила ті гроші, які залишаться після передачі 3 000 зол. дітям її сестри, поділити на чотири частини і одну з них віддати Чернчицькому монастирю [354, арк. 541]. Маруша з Павловичів Михайлова Гулевичова Смолиговська 20 травня 1635 р. заповіла 100 золотих [356, арк. 274 зв.]. Дві духівниці маємо під 1641 р.: мозирська маршалкова Галшка з Гулевичів Стефанова Лозчина 2 квітня відписала 30 зол. на монастир і 10 – чернчицькому священику [437, 72], а Варвара Лозчанка Олександрова Красенська – 300 зол. «панном законным» [255, арк. 370]. Дві пожертви зроблені в 1646 р.: волинська чашникова Анастасія із Зубцовських Лаврентієва Древинська 9 березня заповіла монастирю 300 зол., крім того, ще 50 – «на потребу и оправу»

монастирської церкви [274, арк. 575 зв.], а 1 серпня чернчицький священик Іван Городиський свідчив про отримані 50 зол., які заповіла луцька земська писарова Олександра з Куликовських Семенова Гулевичова Воютинська (50 зол. – священикам на сорокоуст, ще стільких ж – «черничкам, в том же монастиру мешкаючым») [278, арк. 355 зв.].

Поховання

Крім записів, які ми навели при розгляді пожертв, віднайдено такі свідчення. 4 липня 1598 р. возний був у Чернчицькому монастирі «для обволяня тела забитого» красносельського боярина Яська Васильовича. Поховання відбулося тоді ж або через день-два [107, арк. 219 зв.; 109, арк. 35 зв.]. 12 квітня 1605 р. тут заповіла поховати себе Раїна Гнівошівна із Стрижевки Якубова Страдовська [126, арк. 650; 307, арк. 215]. Відомо, що 18 серпня 1609 р. возний був у монастирі при похованні Бартоломея Святковського (ймовірно, був чернчицьким монастирським підданим) [136, арк. 432]. Олександр Волинець у заповіті від 15 квітня 1619 р. просив, щоб його «водле обрядов церкви Восточное Греческое, без великих церемоний тут, в Черчицах, перед манастыром, на горе, водле церкви малое, учтиве поховано» [315, арк. 62 зв.]. Аналогічне бажання зафіксоване в заповіті Матіяша Комнацького від 10 квітня 1620 року [156, арк. 808 зв.]. Луцький бурмистр Самуїл Солтан у 1621 р. заповів поховати його в Чернчицькому монастирі «при небожце малжонце моей милой» (див. «Пожертви вірних»). Під 10 грудня 1626 р. маємо духівницю Христини (Загорської), «инокини, игумении монастыра Чернчицкого», в якому вона просила поховати її тут і відзначала, що «на погреб мой оставилам пару коней, которые поручила до рук отца Иоана, свесченика чернчицкого, абы он, попрадавши, тило мое гришное за тую суму погриб». Крім того, із суми, отриманої від продажу коней, мали повернути її борги і «за душу мою на сорокоуст до трох церквий отдат» [191, арк. 377]. Марцібела Волинянка Янова Цетісова в 1633 р. скаржилася на луцького «лентвойта» Миколая Лахновича, який, приїхавши до Чернчиць, побив підданого позивача і 20 серпня той помер. М. Лахнович,

бажаючи приховати докази свого злочину, 22 серпня вночі з помічниками приїхав до будинку вбитого, де «тело його, которе протестуючая мела была на уряд презентовати, гвалтовне взял и оноє до церкви Чернчицкоє Святого Спаса, хотечи поховати, занесл». Однак Марцібела Волинянка довідалася про це і покликала возного, який підтвердив, що бачив там убитого [221, арк. 156]. Де його поховали – невідомо, ймовірно, при згаданій церкві. Отже, маємо свідчення про десять поховань.

Персоналії

Віднайдено свідчення про 12 осіб (див. «Додаток А»).

* * *

*

Таким чином, уперше в документах Чернчицький монастир згадано в 1574 році. Ймовірно, якийсь час упродовж останньої чверті XVI ст. він був спорожнілий, але в 1601 р. бачимо ігумена обителі, яка функціонувала до кінця досліджуваного періоду, залишаючись православною. Монастир був жіночим (найдавніше документальне свідчення про це маємо під 1602 р.). Про досить високий релігійний авторитет обителі серед населення свідчать пожертви від вірних і бажання бути похованим у ньому. В останній чверті XVI ст. власником монастиря був кн. Василь-Костянтин Острозький, потім його нащадки і спадкоємці.

Щодо безперервного функціонування обителі в першій половині XVII ст., то Софія Сеник відзначає згадку в заповіті (1774 р.) київського унійного митрополита Феліціяна (Володковича) про зруйнування Чернчицької обителі в результаті татарського нападу та її відновлення в 1640 р. луцьким православним владикою Атанасієм (Пузиною) [591, 17]. Цілком ймовірно, що напад був, але питання в тому, чи призвело це до тимчасового припинення функціонування монастиря. Жодні документальні свідчення про якісь надзвичайні ситуації невідомі. Хоча звернемо увагу на той факт, що після 1637 р. кількість свідчень про монастир в актових книгах зменшується: маємо чотири згадки про пожертви в заповітах (під 1641 і 1646 рр.) і під

1651 р. – про ігумену. Однак чи це пов'язано з тимчасовим занепадом обителі наприкінці 30-х років XVII ст., чи з якимись іншими обставинами – тут можна лише робити припущення. Під 1 вересня 1651 р. маємо свідчення про чернчицьку черницю Олександру (Гулевичівну Дрозденську). Зазначимо, що за рік до того, у вересні 1650 р., вона входила до складу чернечої спільноти православного монастиря в селі Попів Млин [292, арк. 947 зв.]. Це дозволяє з великою долею вірогідності вважати, що в 1651 р. Чернчицька обитель була православною.

Чеснохрестський монастир Воздвиження Чесного Хреста, чоловічий (?)
[с. Чесний Хрест; тепер не існ., лок. в Острозькому р-ні Рівненської обл.].

Станіслав Кардашевич зазначав, що обитель була облизу Острога на березі Горині у місцевості, яку ще на початку XX ст. називали «Монастирок» [583, 158]. Найдавніші віднайдені документальні свідчення датовані 1542 р.: в «Акті введення у володіння Острозькою волостю Беати та Галшки Острозьких» (6 лютого) згадано «манастыр Чесного Креста с тым же селом», а в «Підтвердженні прав Беати Острозької на маєтки покійного чоловіка з вписанням акту їх поділу в 1542 р. між нею та її донькою Галшкою» – «село з манастырем Чесного креста» [432, 19]. Доля обителі впродовж другої половини XVI ст. невідома, але, найпевніше, вона в цей час функціонувала безперервно, а її існування на початку XVII ст. зафіксовано в дільчому акті (1603 р.) між князями Янушем і Олександром Васильовичами Острозькими («Манастырец село цернцов Чесного Христа» і в іншому місці цього документа – «Манастырец село Черуков Чесного Христа») [432, 93]⁵³. Монастир також згадано в «Первинному поборовому реєстрі Острозької волості 1604 року» («село Чесного Креста манастыр», після чого перераховані прізвища сімох підданих) [432, 122]. За ініціативи кн. Василя-Костянтина Острозького в липні 1605 р. настоятелем Київської Кирилівської обителі став Василій (Красовський), «игумен святого Хреста острозкий»

⁵³ Відомі нам свідчення не дозволяють пояснити згадку про ці села, особливо Чарукова, розташованого неподалік Луцька (хоча міг існувати ще один населений пункт з такою самою назвою). Що ж до «Манастырца», то, можливо, місцеве населення так називало село з монастирем.

[457, 162]. Ймовірно, йдеться про Хрестовоздвиженський монастир у селі Чесний Хрест, розташований неподалік Острога і який перебував під патронатом князів Острозьких. Подальша історія цієї обителі невідома. Маємо свідчення возного, який у 1621 р. після смерті кн. Франциска на Острозі Заславського «увязал» у його володіння кн. Домініка, брата померлого, і серед перерахованих маєтків бачимо Чесний Хрест, але без згадки про монастир. Беручи до уваги свідчення в цьому запису про інші обителі (наприклад «манастыр и село Дерман»), вірогідним буде припущення щодо ліквідації Хрестовоздвиженського монастиря до 1621 р., яка, найправдоподібніше, сталася вже після смерті в 1608 р. кн. Василя-Костянтина Острозького [170, арк. 435].

Наостанок зауважимо, що хоча наведені записи не дають однозначної відповіді на питання щодо назви села, в якому був монастир, вони дозволяють, на нашу думку, з великою долею ймовірності казати про існування обителі в Чесному Хресті. Ми також не маємо доказів щодо належності цього маєтку обителі, але, вірогідно, він був церковним.

Отже, найдавніше свідчення про обитель маємо під 1542 р., а останнє нам відоме датоване 1604 роком. Є підстави для припущення про її існування в 1605 р. і ліквідації до 1621 року.

Четвертенський монастир Преображення Господнього, чоловічий
[м. Четвертня; тепер – с. Четвертня Маневицького р-ну Волинської обл.].

Рік заснування невідомий. Степан Голубєв зазначав: «Бобрович, или точнее Зубицкие, имевшие у себя под руками при составлении генеалогии князей Четвертинских фондушевые листы монастырей и церквей русских, приписывают основание означенного монастыря (вместе с другим женским) Александру Святополку Четвертинскому (первому носившему эту фамилию) и приурочивают оное к 1437 году. Это указание имеет все данные в пользу своей достоверности» [468, 240]. Князь Григорій Остафійович Четвертенський у фондушному запису 1642 р. згадував, що в монастирі поховані його «продки и родичи», а саме «дед, бабка, отец и matka» [468, 233]. Рік смерті

бабусі кн. Григорія, Марини Левківни Свищовської, невідомий, а дід Андрій Федорович помер у 1552 році [580, 353]. Під 1557 р. маємо найдавніше документальне свідчення про монастир: 4 червня для залагодження межових конфліктів у ньому домовилися зустрітися князі Четвертенські (двоюрідні брати Матвій Васильович, Іван Федорович і Василь Андрійович, з одного боку, та їхня тітка Богдана Федорівна, з іншого) [588, 15]. У згаданому фундушному запису кн. Григорій Остафійович зазначав, що його двоюрідна сестра Ганна Матвіївна, дідичка Четвертні, «сходечи с того света» († 1581 р.), виявила бажання знайти вічний спочинок у Четвертенському монастирі. Її чоловік, брацлавський воєвода кн. Януш Миколайович Збаразький, виконав це прохання, до того ж «над гробом ее» побудував церкву і відписав «на провизыю законников» село Славожичі. Микола Петров називав рік побудови церкви і пожертви маєтку – 1604, правда, не посилаючись на документальні джерела [534, 93]. Однак після смерті кн. Януша Збаразького в 1608 р. його сини Єжи і Криштоф відібрали у чернечої спільноти Славожичі, а замість цього платили щорічні 200 золотих. Брати померли відповідно в 1631 і 1627 рр., після чого власники і посесори села взагалі припинили давати ченцям гроші [468, 233]. Як побачимо далі, не все в цій розповіді кн. Григорія Четвертенського про Славожичі документально підтверджується і деякі умови заповіту Ганни Четвертенської її нащадки і спадкоємці не виконували, можливо, кн. Януш Збаразький також. Згадане подружжя створило загалом непогані умови для існування обителі. Звісно, більше опікувалася своїм родинним монастирем кн. Ганна Матвіївна, що підтверджується її бажанням знайти у ньому вічний спочинок. Що ж до її чоловіка, то він, навіть якщо і не був ревним опікуном обителі, не міг не пам'ятати того, що в ній похована його дружина. Вірогідно, проблеми матеріального характеру виникли в монастиря після смерті кн. Я. Збаразького. Підстави для такого припущення знаходимо у фундушному запису (1619 р.) кн. Григорія Четвертенського, який зазначав, що, купивши Четвертню, пообіцяв Всевишньому матеріально підтримати місцевий Преображенський монастир «абы там был игумен и

брати килка уставичне, и абы мели пищу и одежду» [420, 476]. Якщо розуміти це дослівно, то обитель у цей час була ненаселеною, хоча, можливо, князь мав на увазі не конкретну ситуацію, а розмірковував дещо абстрактно, маючи на увазі те, що для функціонування монастиря потрібно створити умови. Навіть якщо на декілька років обитель і припинила своє існування, то Григорій Четвертенський відновив її відразу після того, як купив Четвертню. Так, у квітні 1619 р., тобто за півроку до складання фундушного запису, згадуються ченці, які допомагали будувати жіночий монастир у Четвертні [156, арк. 277]. Найвірогідніше, вони були з місцевої Преображенської обители.

Матеріальне становище монастиря було покращив фундушний запис кн. Григорія Четвертенського в 1619 р. (див. «Пожертви вірних»). Князь справді активно опікувався чернечою спільнотою, про що свідчать не лише фундуші на її користь, а й той факт, що, передаючи Четвертню в посесію різним особам, він залишав обитель під своєю владою, фіксуючи цю умову у відповідному документі, наприклад, в орендному запису від 20 березня 1618 р., згідно з яким село отримав у трирічне володіння Мейр Давидович [154, арк. 35]. Такі самі умови оренди бачимо в запису від 22 серпня 1623 р. про передачу кн. Г. Четвертенським за 8 000 зол., які він відразу ж отримав, Четвертні із селами Залюбеч і Лище в посесію терміном на п'ять років Єжи Зоревському з дружиною Олександрою з Черневських [173, арк. 1151]. Возний 26 серпня зробив «увязане» подружжя, залишивши під владою князя «манастыр и церкви Четвертенские» [175, арк. 525]. Правда, це не завжди могло захистити ченців від сваволі посесорів. Так, у 1624 р. кн. Григорій Остафійович скаржився на Є. Зоревського, який, порушуючи умови оренди, «великие утиски чинит месчаном, до работ вшеляких примушает» і відбирає «данины манастырские, которые под аренду не подлежат» [179, арк. 181]. Через кілька місяців князь заніс до актових книг ще одну скаргу на Є. Зоревського у зв'язку з нападом 6 листопада 1624 р. підданих відповідача на «дом манастырский» шляхтича Григорія Михайловича, «который

монастирських рядов догледаєт». Нападники привели Григорія до орендаря, а той його «обухом округне збил». У скарзі також зазначено, що Є. Зоревський не дозволяв монастирю і шпиталю раз на тиждень користуватися млинами, до того ж, наказав своїм рибалкам ловити рибу в монастирському озері «ку шкоде духовных людей» [179, арк. 849].

Подібні проблеми, хоча і не в такій гострій формі, могли існувати у монастиря і при попередниках Є. Зоревського: орендарях Мейру Давидовичу і Якубу Сапажевичу (згадуються в серпні 1604 р.) [127, арк. 177]. Умови посесії нам невідомі, як і їх стосунки з чернечою спільнотою. Можна лише робити припущення, що вони, як і будь-який тимчасовий власник маєтку, намагалися отримати максимальний прибуток, часом порушуючи умови оренди. Звісно, на відміну від шляхтича Є. Зоревського, орендарі-євреї навряд чи влаштовували напади і побиття монастирських підданих, надаючи перевагу іншим способам збільшення прибутку. Хоча якби орендарем був, наприклад, Пецко Мошкович або хтось подібний до нього, все могло б бути по іншому. Ми згадали П. Мошковича тому, що 15 червня 1628 р. він з друзями, «єдучи з веселем» до села Колки, по дорозі зустріли четвертенського ігумена Вас'яна (Радимовського) і побили його. Згідно зі скаргою постраждалого кількадесят озброєних нападників без жодних пояснень оточили коляску настоятеля й почали його «слова усчипливими лжит, соромотит, же не толко на стан его духовный, але и свецкому наподлейшему од неверных незносные», після чого, «порвавшисе до шабел и иншого оружья», завдали позивачу тілесних ушкоджень. Крім того, відібрали дві книги (*Новий Заповіт* і *Требник*, які разом коштували 25 зол.) та 50 зол., які Вас'ян узяв із собою для купівлі сукна на одяг ченцям. Відзначимо, що у «выростка» ігумена забрали шаблю «чорнооправленую» (за 10 зол.), шапку з хутра соболя, «полгранатом лязуровым критую» (за 16 зол.), «пистолет французский» і «ручничку короткую французскую» (відповідно за 33 і 23 зол.), а також пару ножів [200, арк. 173]. Дороге спорядження «выростка» свідчить про певний матеріальний рівень життя ігумена Вас'яна

(Радимовського). Маємо документальні докази того, що й інший настоятель – Феодосій (Сосновський) – був досить заможною людиною. Так, записом від 9 серпня 1642 р. кн. Григорій Четвертенський визнав борг йому 5 000 золотих [259, арк. 1220 зв.].

Повертаючись до 1619 р., коли кн. Григорій Остафійович Четвертенський дав фундуш монастирю, зазначимо, що з цього часу і до кінця досліджуваного періоду (князь помер у 1651 р.) чернеча спільнота в його особі мала впливового покровителя. 1642 р. датовано ще один фундушний запис кн. Григорія разом із сином Захаріяшем та їхніми дружинами (див. «Пожертви вірних»). Хоча інші свідчення про підтримку ним монастиря невідомі, навряд чи князь став до нього байдужим. Православний церковний письменник Афанасій Кальнофойський у передмові до своєї «Тератургеми» (1638 р.) характеризував кн. Григорія Четвертенського як ревного християнина, «мало самого не законника» [468, 239]. Показово, що його син Захаріяш з дружиною у 1649 р. заповіли поховати їх у Четвертенській обителі (див. «Поховання»). Однак і підтримка патронів не завжди забезпечувала розв'язання проблем. Так, 6 березня 1646 р. архимандрит Феодосій (Сосновський) свідчив, «иж игуменови настоятелови або старшыє монастыра того, с которого оден по другом наступуючых немало было, бо се часто одменяли», позабирали оригінали фундушних записів на користь обителі, а також «иные легата, поблагы и данины, и муниента потребные». У результаті забрані документи пропали [275, арк. 604 зв.]. Так само ніхто не був у змозі захистити монастир під час Визвольної війни 1648–1657 рр. під проводом Богдана Хмельницького: згідно із скаргою настоятеля Йоакима (Малковського) в 1649 р. «татарове с козаками впадшы в Четвертню, в место, замок и в монастыр Четвертенский, законников и дяков позабывавшы», позабирали з обителі все, що мало якусь цінність [290, арк. 106 зв.].

Землеволодіння

Село Залюбеч. У 1619 р. кн. Григорій Четвертенський відписав чернечій братії чотирьох підданих. У фундушному запису 1642 р. князь зазначав, що «надаєт» монастирю у цьому маєтку шістьох підданих з їхніми ґрунтами, крім того, поле на дванадцять «ланов» [420, 476; 468, 234].

Село Лище. 13 листопада 1646 р. возний відніс судовий позов Яну Ушаку Куликовському, на якого скаржилися ченці «в справе до запису заставного на добра части села Лычки сознаноґо [...] взглядом не досыт учиненя кондыциом, в записе выражоным», тобто до повернення 2 000 золотих [280, арк. 276]. Це – єдине віднайдене свідчення про володіння монастирем частиною Лища, тому невідомо, як довго тривала посесія.

Село Славожичі. Як зазначено у фундушному запису від 30 травня 1642 р., після смерті в 1581 р. кн. Ганни Матвіївни Четвертенської її чоловік кн. Януш Миколайович Збараський купив і відписав монастирю Славожичі [467, 233]. Однак ця інформація не підтверджується віднайденими документами. Так, відомо, що в серпні 1577 р. Адам Климентович Боговитин Козерадзький за 130 кіп литов. гр. передав Славожичі в заставне володіння Богдану Покотилі П'ятигорському [75, арк. 603 зв.]. Через дев'ять років у запису від 1 серпня 1586 р. Адам Боговитин Козерадзький з дружиною Барбарою Олександрівною Семашківною зазначали, що вони позичили у Богдана П'ятигорського 130 кіп литов. гр. і передали йому в посесію Славожичі, яке тримали від брацлавського каштеляна Олександра Семашка [299, арк. 436 зв.]. Невідомо, яким чином маєток став власністю Олександра Семашка, але й після 1587 р. Славожичі залишилися під його владою.

Маємо також свідчення про посесорів села. Так, 22 квітня 1594 р. згадано Остафія Свищовського [302, арк. 431 зв.], а вже в червні возний «увязал» у Славожичі Раїну Русинівну Берестецьку, дружину Семена Хребтовича Богуринського, яка за 210 кіп литов. гр. отримала маєток у заставне володіння від Олександра Семашка [302, арк. 833 зв.]. Відомо, що Раїна Русинівна тримала Славожичі в 1595, 1596 і 1598 (цього року його

дідичами названі Марціян і Миколай Семашки) роках [103, арк. 132 зв.; 108, арк. 363 зв.; 304, арк. 331]. З пізнішого запису (2 жовтня 1604 р.) Остафія Єло Малинського дізнаємося про обмін між ним і Миколаєм Семашком, який за село Дубищі передав у власність О. Малинському «маєтност свою дедичную Славожичи, в повете Луцком лежачую, которую єє млст пани Богуринская в певной суме держит» [126, арк. 300]. Обмін відбувся до 10 вересня 1601 р., бо цього дня Остафій Малинський за 4 000 зол. продав Славожичі Войцеху Станішевському [116, арк. 748]. Весь цей час село залишалося в посесії Раїни Русинівни [120, арк. 287 зв.; 129, арк. 359; 131, арк. 376], а в заповіті від 1609 р. вона назвала князів Єжи і Криштофа Збараських дідичами Славожичів і відписала 210 кіп литов. гр., тобто суму, за яку тримала маєток, на користь Четвертенського Преображенського монастиря (див. «Пожертви вірних»). Вірогідно, Славожичі купив батько згаданих князів – Януш Миколайович († 1608 р.) і про цю купівлю писав кн. Григорій Четвертенський у фундушному запису 1642 р., помилково зазначивши, що Януш Збараський придбав село «на провизью законников». Останнє відоме нам свідчення про кн. Єжи і Криштофа Збараських як дідичів Славожичів датоване вереснем 1615 р. [151, арк. 223 зв.], а записом від 15 листопада 1617 р. Григорій Остафійович Четвертенський за 7 000 зол. продав «двор, фолварк и село Славожич» Самуелю Марцишевському [153, арк. 511 зв.; 312, арк. 172]. У 1637 р. Маруша Павловичівна, дружина С. Марцишевського (вірогідно, вже померлого), повернула село кн. Григорію Четвертенському (умови нам невідомі), і 8 червня возний «увязал» князя у володіння ним [236, арк. 149 зв.]. Упродовж десяти років ми не маємо свідчень про Славожичі, а 13 листопада 1646 р. возний відніс до цього села позов від Луцького земського суду з приводу скарги ченців про «незаплачене» 100 кіп литов. гр., які їм заповіла дідичка Славожичів (гроші були записані на цьому маєтку) [280, арк. 276]. Хоча в запису не згадані відповідачі та дідичка, він, вірогідно, пов'язаний зі скаргою ченців на «посесоров и сукцесоров добр села Славожич», а саме на кн. Григорія Четвертенського, князів Дмитра і

Костянтина Янушевичів Вишневецьких, Марушу з Павловичів Самуелеву Марцишевську, які не виконують умов заповітів кн. Ганни Матвіївни Четвертенської (померла в 1581 р., зміст духівниці невідомий) і Раїни Русинівни Берестецької (в 1609 р. заповіла на користь обителі 500 зол., з яких ченці мали отримувати щорічний видеркаф 50 зол.)⁵⁴. Однак відповідачі до суду в призначений день (26 січня 1647 р.) не з'явилися [334, арк. 522]. Через рік, у січні 1648 р., під час розгляду скарги з цього ж приводу архимандрита на князів Вишневецьких було згадано, що кн. Януш Острозький подарував Славожичі монастирю, відібрані пізніше його синами, а теперішні власники нічого не платять ченцям з цього маєтку [335, арк. 338]. Щодо подарунка села монастирю, то ця інформація, правдоподібно, запозичена з фондушного запису (1642 р.) князів Четвертенських і, як ми вже бачили, не підтверджується відомими документальними свідченнями. Відсутність до 1646 р. аналогічних скарг від ченців щодо Славожичів дозволяє припустити, що раніше цих проблем монастир не мав.

Місто Четвертня. У 1619 р. кн. Григорій Остафійович Четвертенський пожертвував ченцям фільварок за цим містом, а до нього чотири волоки ґрунту, розташованих серед князівських «кланов замкових». Цей фільварок згадується у фондушному запису 1642 року [420, 476; 468, 234].

Ґрунти. У 1619 р. монастир отримав від кн. Г. Четвертенського сіножаті в урочищу «Нивицку» (на п'ятдесят косарів), у 1642 р. він відписав сіножаті в кількох урочищах загалом на вісімнадцять косарів [420, 476; 468, 234].

Пожертви вірних

У вже розглянутій скарзі ченців у 1646 р. про втрату монастирських документів згадано фондуш чернечій спільноті від кн. Матвія Васильовича Четвертенського, який потім підтвердила його донька Ганна [275,

⁵⁴ Згідно із заповітом, Раїна Русинівна відписала обителі 210 кіп литов. гр., тобто 525 зол., які у скарзі 1646 р. для зручності могли бути округлені до 500 зол., або, що, на нашу думку, є вірогіднішим, позивачі користувалися ненадійним джерелом інформації.

арк. 604 зв.]. Вона померла в 1581 р. і була похована в Четвертенській Преображенській обителі, де, як зазначав у фундушному запису 1642 р. кн. Григорій Четвертенський, її чоловік кн. Януш Збаразький «церков над гробом еє и родичов наших змуровал» (мабуть, капличку) [468, 233]. Зміст заповіту кн. Ганни Матвіївни нам невідомий, але бажання власника монастиря бути похованим у ньому, як правило, супроводжувалося пожертвою ченцям принаймні грошової суми. У скарзі ченців 1646 р. згадані також дві «рекогниции» кн. Єжи Янушевича Збаразького – на 1 000 і 200 зол., «жебы што второк давано з добр его до того помененого монастыра, где тело матки его ест положоное» [275, арк. 604 зв.]. Патрони обителі та їхні родичі опікувалися нею і надалі. Так, 12 жовтня 1619 р. датовано фундушний запис кн. Григорія Остафійовича Четвертенського, згідно з яким чернеча спільнота, крім ґрунтів з підданими, отримала ставок з млином на р. Любка, в якому монастирським підданим «волно молоти без всякой перешкоды» з боку орендаря, право в іншому млині на р. Стир щоп'ятниці молоти збіжжя для власних потреб і ловити рибу в Стиру та озерах, крім того, монастирю мали щороку давати 100 зол. з тих грошей, які надходили князю за «корчемную и млиновую» оренди в Четвертні [420, 476]. 30 травня 1642 р. Григорій Четвертенський надав монастирю ще один фундуш, яким підтверджувалося відписане в 1619 р. і визначалися нові джерела надходжень на користь чернечої братії грошей, харчів, одягу [468, 234], через два місяці, 29 липня, возний «увязал» архимандрита Феодосія (Сосновського) з ченцями у володіння відписаним на їхню користь [263, арк. 894 зв.].

Пожертви на користь обителі здійснювали не тільки її патрони. Так, Раїна Русинівна Семенова Хребтовичова Богуринська в заповіті від 18 лютого 1609 р. відписала монастирю 210 кіп литов. грошів. Крім того, заповіла продати «чамару новую сукенную, фалендышовую, чорную, лисами подшитую» (коштувала 30 зол.) і «пласчик гатласовый чорный, соболцами подшитый», а за отримані гроші «справити» монастирю коштовний хрест. Просила також продати її збіжжя і купити «ризы едамашковые», а за два

золотих персні – «патрахил коштовный» [135, арк. 69 зв.]. Можливості Яна Мордвина були скромнішими: 5 вересня 1634 р. він заповів ченцям 20 золотих [155, арк. 537 зв.].

Відомо, що кн. Януш Костянтинович Вишневецький († 1636 р.) відписав Четвертенському монастиреві, де була похована його мати⁵⁵, щорічні 100 зол., які нащадки кн. Костянтина Вишневецького припинили давати в 1633 р. і не робили цього впродовж принаймні 15 років (у 1647 р. відбувся судовий розгляд скарги ченців з цього приводу, але ми не знаємо, як швидко це дало практичний результат) [60, арк. 85].

Отже, з восьми відомих нам пожертв на користь монастиря шість зроблені його патронами або їхніми родичами.

Шпиталь

Найдавнішу згадку про нього маємо у свідченні возного, який 22 лютого 1618 р. «увязал» орендаря Мейра Давидовича у володіння Четвертнею. Зазначалося, що монастир і шпиталь мали право щоп'ятниці для власних потреб користуватися місцевими млинами [114, арк. 17]. Шпиталь також згадано у фундушному запису князя в 1619 р. [420; 476–479] і його скарзі в грудні 1624 р. на четвертенського орендаря Єжи Зоревського у зв'язку з порушенням зазначеного права ченців і «шпиталних» користуватися млинами [179, арк. 849]. Відома одна жертва: Ян Мордвин у 1634 р. заповів шпиталю десять золотих [223, арк. 537 зв.]. Відзначимо, що шпиталь не згадано у фундушному запису кн. Григорія Четвертенського в 1642 р., можливо, в цей час він уже не існував.

Поховання

Ми вже згадували, що в обителі поховані члени родини князів Четвертенських: Андрій Федорович († 1552 р.) з дружиною Мариною Левківною Свищовською, Ганна Матвіївна († 1581 р.), Остафій Андрійович († 1589 р.) з дружиною Богданою Василівною Гулевичівною та «инших велю

⁵⁵ Нам невідомо, яка це була дружина його батька: Ганна Василівна Загоровська, Уршула Мнішківна або Катерина Корняківна [580, 336].

покровных» кн. Григорія Остафійовича († 1651 р.) [275, арк. 604; 468, 233], який у 1619 р. писав: «тело мое многогрешное по исходе души от него желаю да погребено будет» у Четвертенській обителі [420, 477]. Тут у 1649 р. виявили бажання знайти вічний спочинок кн. Захаріяш Григорович Четвертенський (духівниця від 14 червня) [289, арк. 177] з дружиною Раїною із Хрінницьких, яка в духівниці від 2 травня просила поховати її в Четвертенському монастирі поряд з предками свого чоловіка [287, арк. 215 зв.].

Крім того, 18 лютого 1609 р. тут заповіла поховати її Раїна Русинівна Семенова Хребтовичова Богуринська, що й було зроблено [135, арк. 69; 275, арк. 604 зв.], а також Ян Мордвин у духівниці від 5 вересня 1634 року [223, арк. 537 зв.]. Додамо, що в монастирі поховано мати коронного конюшого, кременецького старости кн. Януша Костянтиновича Вишневецького (див. «Пожертви вірних»).

Отже, відомо, що в монастирі знайшли вічний спочинок або бажали цього десять осіб, вісім з яких – представники родини князів Четвертенських (беручи до уваги згадку про поховання «инших велю покровных» кн. Григорія Остафійовича, таких випадків було більше).

Школа

У фундушному запису 1642 р. князів Четвертенських читаємо: «дяка месчане Четвертенские своим коштом держати мают, жебы диты их учыл и в церкви мурованой на крылосе ставал с хлопяты, а жебы был под владзою старшого монастырского» [468, 234]. Однак свідчення про функціонування школи невідомі.

Друкарня

Дослідники пишуть, що близько 1624 р. ченці-друкарі Павло-Домжив (Люткович Телиця) і Сильвестр приїхали до Четвертні, певне на заклик кн. Григорія Четвертенського, оселилися в Преображенському монастирі, де 27 липня 1625 р. видали *Псалтир* [521, 233; 490, 89]. Правда, незрозуміло, звідки відомо, що друкарня була в монастирі. Звісно, перебування ченців-

друкарів саме в обителі виглядає найвірогіднішим, особливо беручи до уваги їхню друкарську діяльність у Луцькому братському і Чорненському Преображенському монастирях, але щодо Четвертенського можна робити лише припущення стосовно цього. Зауважимо, що в «Каталозі стародруків» згадана тільки Четвертня як місце, де побачив світ *Псалтир*, хоча щодо інших книг, які друкарі видали в Луцьку і селі Чорна, зазначено, що це сталося в друкарні Павла-Домжива (Лютковича) [484, 43–49].

Персоналії

Маємо свідчення про 7 осіб (див. «Додаток А»).

* *
*
*
*

Отже, ким і коли засновано монастир – невідомо. Деякі дослідники пишуть, що це зробив кн. Олександр Іванович Четвертенський у 1437 році. Найдавніше документальне свідчення про обитель датоване 1557 р., хоча згідно із записом кн. Григорія Остафійовича Четвертенського в ній був похований його дід, який помер у 1552 році. Монастир функціонував до кінця досліджуваного періоду і залишався православним. Упродовж цього часу ним опікувалися патрони князі Четвертенські та їхні родичі, забезпечивши чернечу спільноту всім необхідним для існування (зробили вісім з десяти відомих нам пожертв на користь обителі), хоча Четвертенський Преображенський монастир не належав до найзаможніших чернечих спільнот Волині.

Четвертенський монастир Пресвятої Богородиці, жіночий [м. Четвертня].

Ми вже згадували висловлювання Степана Голубева на підтримку припущення щодо заснування в Четвертні в 1437 р. двох обителей – чоловічої та жіночої (див. «Четвертенський монастир Преображення Господнього»). Маємо також документальне свідчення про існування тут у XV ст. жіночого монастиря. Так, у декреті короля Зигмунта I у зв'язку з маєтковим конфліктом між князями Четвертенськими і зем'янами

Оношковичами (документ наведено у королівському привілеї 1635 р.) згадано кн. Федьку Юріївну Четвертенську († до 1492 р.), «которая мела волю пойти в черници и мешкала вжо у монастыри у Четвертни» [410, 87]. Інших свідчень по обитель не віднайдено і, найвірогідніше, вона припинила своє існування в XVI столітті. В 1618 р. кн. Григорій Остафійович Четвертенський фундушним записом від 30 вересня заснував у Четвертні жіночий монастир. Навряд чи є підстави твердити про відновлення, бо невідомо, коли спорожніла обитель, згадана в XV ст., і де саме вона була розташована. Про те, що засновувався новий монастир, дізнаємося також із розглянутої далі скарги з приводу нападу на нього. Князь відписав черницям острів між Четвертнею і селом Боровичі (на ньому мали побудувати саму обитель), дозволив ловити рибу в Стиру і користуватися четвертенським лісом [420, 471]. Розпочалися будівельні роботи, але через півроку стався інцидент. Як скаржився Григорій Четвертенський на свого двоюрідного брата Стефана Яцьковича, той у ніч з 20 на 21 квітня 1619 р. наслав до 150 своїх озброєних підданих «на власный грунт, до места дедичного скаржучого Четвертни здавна належачый, остров, названный Великий, межи Боровичами а Четвертнею, до которого мост збудованный ест, лежащий, на котором скаржучый для розмноженя так пана Бога всемогущого хвалы к уцти его светой и несмертелной памети дому свого, и вечного богмолства, манастыр законничий чернецкий будовати умыслил и веле материей, яко дерева, под десяток коп, и тартиц немало наготовал, и юж за благословенством панским килей килка збудованых и церков заложил». Нападники приплили на човнах і «с криком великим до того манастыра новозаложенного впадли и там заставши челяд, чернцов двох», почали їх «слова неуцтивыми соромотити и гвалтом оных с келий выпудили», налякавши їх так, що вони вплав тікали з острова. Піддані кн. Стефана, «выконываючи росказане пана свого», келії з іншими будівлями, «также заложения церкви до грунту роскидали». Частину дерева, привезеного для будівництва, порубали, іншу частину відвезли до Боровичів й віддали князю. Забрали також «речи некоторые церковные, там

же будучие, то ест меновите антимис до службы Божое, зависок дви китайчанных, криж мелованый золотом маларским, образ светого Архангела Михаила, тартиц сосновых, по чтыри сажни, коп чотыри, а липовых, на образа зготованых, до церкви, по два сажни, коп полторы», крім того, «начине теселское» [156, арк. 276 зв.]. Возний 27 квітня відніс кн. Стефану позов у зв'язку із згаданою скаргою, але свідчень про перебіг подій навколо судового процесу не віднайдено. Відомо лише, що в цьому ж 1619 р. конфлікт залагодили: 14 листопада датовано квитовий запис кн. Григорія Четвертенського, яким він свідчив про припинення справи з приводу нападу на «будованя монастыра моего на острове Четвертенском», бо відповідач задовольнив усі його претензії [157, арк. 404 зв.]. Подальша історія монастиря нам практично невідома, за винятком того, що він існував у середині XVII століття.

Персоналії

Віднайдено свідчення про чотирьох осіб (див. «Додаток А»).

Чорненський монастир Преображення Господнього, чоловічий [с. Чорна; тепер не існ., лок. у Луцькому пов.].

Найдавніше документальне свідчення про обитель маємо у запису від 23 травня 1630 р., яким Павло-Домжив (Люткович Телиця) надав ченцям цього монастиря право користуватися після його смерті друкарнею і книгами («маетност мою всю, так книги, яко и длукарню мою [...] брати моей иноком, в монастыри светого Спаса на Чорной мешкаючым, отдаю, дарую вечными часы, а особливе отцу еродияконови Селивестрови и отцу Йоиллю, еромонахови [...] а они не повинни будут от того монастыра до иных перемятися, толко в том монастыре до живота своего мешкати») [420, 614]. Невдовзі записом від 3 червня власник села Чорна Адам Урсул Рудецький зазначав, що він «дал» ігуменство Павлу (Лютковичу) і в монастирі мали мешкати не менше 12 ченців. Разом з ним згадані еродиякон Сильвестр та еромонах Йоїл [210, арк. 191]. Під 1630 р. відомо ще одне свідчення, коли Адам Рудецький писав якомусь Герману (ймовірно, уряднику): «поневаж

знову оддалем тот монастыр зо всим отцу Павлови, теды подай монастыр зо всим отцу Павлови, а сам до мене приєжджай, с тым тебе пану Богу поручаю» [210, арк. 192]. Складається враження, що обитель на момент передачі настоятельства була порожньою і лише тепер тут оселилися згадані троє осіб. Зазначимо, що плани А. Рудецького довести чисельність ченців до 12 свідчили про серйозні наміри щодо монастиря. Сказане підтверджують його заповіт від 12 квітня 1631 р., в якому він відписав кільком обителям, серед яких була Чорненська, по 50 золотих [210, арк. 488 зв.], і особливо фундушний запис від 14 квітня, яким надавав Спасо-Преображенському монастирю село Чорна (див. «Землеволодіння»). Знову зазначено, що чернеча спільнота мала складатися не менш ніж з 12 осіб, про що сам настоятель «з братиею старати мают». Монахи повинні «толко в общим житии мешкати» і обирати з-поміж себе ігумена. «А если бы таковыя чернци общого мешканя находитьсь не могли, а дочка моя Мересья хотела бы се в чернеци постригти, теды тот монастыр паненский жебы был, а не мужской» [420, 637].

Цікаву інформацію знаходимо в заповіті від 9 серпня 1635 р. ігумена Чорненської обителі Сильвестра, який згадував, що він, «живши» перед тим у Луцькому Хрестовоздвиженському братському монастирі, «завел» там разом з Павлом (Лютковичем) друкарню, яку пізніше «в здешний Чорненский монастырек переместили» [433, 141]. Беручи до уваги те, що в 1629 р. у друкарні в Чорній була надрукована книга «Діалог албо розмова человека хорого [...] о смерти» (див. «Друкарня»), Михайло Максимович твердив про заснування саме цими ченцями монастиря, при якому з 1629 до 1635 р. працювала згадана друкарня [510, 685]. Іван Огієнко не погоджувався з цією думкою, зауважуючи, що на запрошення Адама Рудецького Павло (Люткович) із Сильвестром прибули з Луцька до Чорної близько 1628 р. і оселилися зі своєю мандрівною друкарнею в місцевому монастирі, бо вже цитований витяг із заповіту Сильвестра свідчив про існування обителі в цей час [521, 238]; зазначимо, що останнє відоме нам свідчення про перебування Павла (Лютковича) в Луцькому братському монастирі датоване 6 травня

1628 року [420, 597]. Ярослав Ісаєвич твердив, що Павло (Люткович) став ігуменом Чорненської обителі в 1629 р., де надрукував «Часослов, сиреч полуустав», а також переклад уже згаданого «Діалогу» [490, 89]. Зробимо уточнення: «Часослов» видано 10 серпня 1629 р. у Чорній, у друкарні Павла (Лютковича) (див. «Друкарня»), але невідомо, чи друкарня діяла при обителі. Отже, питання про дату заснування монастиря залишається відкритим.

На нашу думку, події розгорталися таким чином: обитель була заснована ще до запрошення Павла (Лютковича) і Сильвестра, на користь сказаного може свідчити згадка в листі Адама Рудецького до Германа про те, що він «знову оддалем тот манастыр» (цього разу Павлу Лютковичу). Однак з якихось причин він спорожнів і припинив існування. У 1628–1629 рр., відчуваючи наближення переходу до кращого світу, А. Рудецький вирішив відновити обитель, де ченці молилися б за його душу. Павло (Люткович) і Сильвестр, які тоді мешкали при Луцькому братському монастирі, займаючись видавничою справою, привернули увагу А. Рудецького, і він зумів переконати їх змінити місце проживання. Ймовірно, головним аргументом було забезпечення необхідних умов для діяльності друкарні, тим більше, що для мандрівних друкарів черговий переїзд не був чимось надзвичайним. Можливо, важливу роль відіграла також пропозиція Адама Рудецького Павлу (Лютковичу) і Сильвестру очолити чернечу спільноту, де вони могли спокійно завершити свій життєвий шлях (те, що вони померли невдовзі після прибуття до Чорної, дає підставу казати про їх вже досить поважний вік на той час). Зрозуміло, що мандрівних друкарів цікавила передусім видавнича справа, результатом чого були надруковані в 1629 р. дві книги. Після цього їх діяльність була зосереджена на заснуванні обителі, яка почала функціонувати в травні 1630 р., коли першим настоятелем став Павло (Люткович). Залишалося матеріально забезпечити ченців, що й зробив у квітні 1631 р. Адам Рудецький. Минуло досить багато часу, і тільки 2 січня 1632 р. возний «за ужитем и возванем» Павла (Лютковича) «был в селцу и монастыре Чорной», де, згідно з фундушним записом А. Рудецького, обитель

і село з підданими «до вечистое посесии, владзы, держаня и уживаня велебных в пану Богу отцу Павлови Лютковичови Телице, игуменови, и все брати законником регулы светого Василя Великого того манастирца, и по них наступцом их подал» [228, арк. 713]. У цей час помер Адам Урсул Рудецький, останню відому згадку про якого маємо у згаданому фундушному запису, а 20 липня 1632 р. представники Луцького братства свідчили, що отримали від Дмитра Рудецького 100 зол., які їм заповів його батько Адам [215, арк. 767]. Можливо, саме після смерті свого покровителя ігумен Павло (Люткович), шукаючи підтримки, звернувся до архимандрита «светои великои лавры Печерской Киевской» Петра (Могили) з проханням узяти його разом з Чорненським монастирем «под послушенство, опекунство и благословене». У листі від 20 жовтня 1631 р. Петро (Могила) повідомляв Павла (Лютковича), ігумена «на Чорной монастыра Преображения Господа нашего Исуса Христа», що його «до братий моих, яко давно причтенного [той прийняв чернечий постриг у Київському Печерському монастирі. – С. Г.], сочетаваю и монастырец его беру в заведоване» [420, 642].

Підтримка була необхідна, бо після смерті Адама Рудецького у ченців Чорненської обителі виникли серйозні проблеми. Справа в тому, що син Адама Дмитро не тільки не цікавився долею обителі, а й, судячи з віднайдених свідчень, намагався відібрати вже зроблені надання. Дмитро Рудецький упродовж 1632 р. неодноразово насилав на монастирську пущу своїх підданих, крім того, дозволяв рубати дерева різним особам [216, арк. 286]. Через рік, 22 червня, Павло (Люткович) знову позивав Д. Рудецького, який у 1633 р. не лише продовжував нищити монастирський ліс, а й забороняв ченцям ним користуватися, до того ж їм «розные отповеди и прикрости чинит» [217, арк. 522]. Це – останнє відоме документальне свідчення про Павла (Лютковича), після якого ігуменом став Сильвестр. Ми не маємо інформації за 1634 р., але, вірогідно, нічого в стосунках між Рудецьким і монастирем не змінилося. 18 квітня 1635 р. піддані Дмитра Рудецького знову пограбували «дерева соснового». Зазначимо, що скарги

ченців з цього приводу залишалися марними: в 1636 р. відповідач, посилаючись на хворобу, декілька разів ігнорував виклики до суду (20 січня і 26 лютого 1636 р., 27 липня 1637 р.), у серпні 1637 р. відбувся розгляд справи, але остаточне рішення прийняли лише через кілька місяців, 19 листопада. Відповідач мав компенсувати монастирю збитки (395 зол.) і ще стільки ж виплатити як штраф [233, арк. 384 зв., 690 зв.; 238, арк. 510, 782; 240, арк. 388].

У вересні 1635 р. на Дмитра Рудецького скаржився ігумен Луцького братського монастиря Неофіт у зв'язку з тим, що відповідач, «спротивляючисе записови отца своего на вечистую фундацію так манастыра Чорненского и законников, в нем мешкающих, яко теж и на резегнацію того селца Чорное», після смерті ігумена Павла (Лютковича) «сам в немалой купе челяди» приїхав до обителі, «ревизию якуюс неслушне и неналежне чинил, церков, друкарню, власным коштом небожчика отца Павла и менованого отца Силвестра, игумена теперешнего [...] и на которую небожчик его милост пан Рудецкий з потомками своими мел наклад чинити, абы праца з нее ку хвале Божой росла, так тую друкарню, яко церков и комори гвалтом одмыкати примусил, там же речи, быдло, з власного стараня и господарства отцов законников способленое, списывал, владзу и зверхност якуюс себе над тым монастырем [...] хотечи распостирати и тым самым способом и опрессиями убогих законников з манастыра выстрашити, вытиснути, а на себе оный и тое селце неслушне привласчити». Також позивач згадував крадіжку дерев і те, що в серпні 1635 р. відповідач «рострухан великий злоцистый, в котором было гривен три сребра предне доброго» вартістю 100 зол., який заповів ченцям Адам Рудецький «на келих ку хвале Божой», забрав з церкви «и на свой пожиток обернул» [420, 697]. У зв'язку з наведеною протестацією возний 12 вересня їздив до монастиря, де ченці, в свою чергу, скаржилися на Дмитра Рудецького «о деспектоване и выражене през него розных прикростей менованым законником, пораванесе с

києм на отца Гедеона и зланане оного, которого мало не забил, роспрадаване на сторону пусчи чорненское» [228, арк. 578 зв.].

У 1635 р. ігуменом, як уже зазначалося, був Сильвестр, останнє свідчення про якого маємо в його духівниці від 9 серпня. У серпні та на початку вересня, як ми бачили у скарзі ігумена Братського монастиря Неофіта, замість хворого Сильвестра обов'язки настоятеля виконував Гедеон (Новоставецький). Однак у запису від 24 жовтня Сильвестра вже названо померлим [228, арк. 561 зв.]. Повернемося до його духівниці, в якій він засвідчив бажання бути похованим у Чорненській обителі, заповівши місцевим ченцям церковні одяг і книги. Правда, друкарню відписав Луцькому братському монастирю, де вона мала залишитися назавжди. Пояснювалося це тим, що після смерті Адама Рудецького його син Дмитро не лише не підтримав чернечу спільноту, але від нього вона «нестерпимые обиды и убытки несла». Тому розуміючи, що про друкарню «никто радеть и стараться не будет», Сильвестр передав її братчикам [433, 139]. Перевезення друкарні до Луцька викликало сильне незадоволення Дмитра Рудецького, який 16 листопада 1635 р. позивав ченців Луцького братського монастиря разом з усіма світськими братчиками у зв'язку з тим, що вони 3 жовтня надіслали до Чорної людей, які «в неведомости пана протестуючого, речы, в том манастыре будучые, а меновите книги зо всею друкарнею гвалтовне и безправне, и при них речей немало побрали» [420, 704]. Дмитро Рудецький, розуміючи, що судовим шляхом він навряд чи отримає назад згадане майно (тим більше, що процес, як часто траплялося, затягувався, тому позивач апелював до Люблінського трибуналу), вирішив діяти традиційним методом, тобто власними силами. Маємо скаргу від чорненського ігумена Гедеона (позов під 22 січня, судовий розгляд відбувся 26 лютого 1636 р.) на Дмитра Рудецького, який 23 жовтня 1635 р. наслав на монастир свою озброєну челядь на чолі з якимось Якубовським. Вони приїхали на возах і забрали все церковне начиння, а двері до церкви «запечатовавши» спеціально даною їм Д. Рудецьким печаткою, «одправованя хвалы Божое заборонили». Крім того,

ігумена з ченцями «и челяд их монастырскую округне збили, зранили, монастыр зекрвавили, поводов од всего проч з монастыра выгнали» [233, арк. 738].

Здавалося, обитель мала б припинити своє існування, але ченці ще певний час трималися, намагаючись судитися з Дмитром Рудецьким. 5 грудня 1635 р. возний передав йому позов «в справе о гвалтовное пограбене речей певных» [232, арк. 154 зв.]. А 30 грудня стався черговий інцидент: Д. Рудецький наслав своїх підданих, «чловека до десятка конно, арматно на вытиснене поводов, юж самых с tych добр и монастыра». Ченців і «челяд обухами и шаблями збили, змордовали», а ігумену Гедеону завдали «в голове ран кровавых аж до кости києм побитых три», до того ж йому «києм пробито» праву руку [234, арк. 103 зв.]. З цього приводу 23 січня 1636 р. возний відніс Д. Рудецькому судовий позов [232, арк. 234 зв.].

Під 1636 р. нам відомі чотири документальні свідчення, пов'язані з Чорненським монастирем, хоча, на нашу думку, обитель у цей час уже не існувала, а від імені чернечої спільноти виступали ігумен Гедеон (Новоставецький) з монахом Герасимом (Колчицьким). Так, 11 березня вони позивали (зазначали, що діють від імені всіх ченців) Дмитра Рудецького у зв'язку з пограбуванням монастирського майна [229, арк. 409 зв.]. 16 квітня вони свідчили, що репрезентувати інтереси Чорненської обителі в різних інстанціях уповноважені певні особи (названі близько десяти людей – ті самі, які записом під цією самою датою отримали право виступати від імені Луцького братського монастиря [229, арк. 531]. А 24 вересня Гедеон (Новоставецький), «игумен бывший монастыра Чорненского», скаржився на Рудецького «о безправное [«выбите». – С. Г.] з добр их духовных села Чорного и монастыра тамошнего церкви Святого Спаса» [232, арк. 1152].

Невідомо, що саме спонукало Дмитра Рудецького позбутися села Чорна – конфлікт з ченцями чи якісь інші обставини, але записом від 8 січня 1637 р. він «дає, дарує» цей масток з церквою і «подаванем попа до ней» волинському каштеляну кн. Миколаю на Клевани Чорторийському [235,

арк. 21 зв.; 327, арк. 735 зв.]. Однак ченці не змирилися і разом з «екзархом столиці патриаршого Константинопольского», київським митрополитом Петром (Могилою) скаржилися на Д. Рудецького (за позовом від 1 серпня судовий розгляд відбувся 16 жовтня 1637 р.) у зв'язку з тим, що відповідач село Чорна, яке його батько відписав позивачам, разом з монастирем «з диспозиции и посесии законником, там мешкающих», відібрав. Рішення було не на користь Д. Рудецького і він, отримавши дозвіл від Луцького гродського суду, апелював до Люблінського трибуналу [327, арк. 606]. Подальший перебіг подій невідомий, але більше свідчень про існування Чорненського монастиря ми не знаходили.

Отже, перед нами типова тогочасна історія: певна особа засновує монастир для того, щоб ченці молилися за спасіння душ його та родичів і забезпечує його матеріально. Однак нащадок фундатора не лише не цікавився долею обителі, а й вважав недоцільним передачу їй маєтку, який, зрештою, відібрав, вигнавши монахів з їхніх володінь. Судовим шляхом розв'язати це питання чернеча спільнота, зрозуміло, не могла, отже монастир припинив своє існування. Нам невідомі релігійні мотиви цього конфлікту, найпевніше, проблема постала винятково на економічному ґрунті. Правда, певну роль могли відіграти й особисті мотиви в стосунках між Дмитром Рудецьким і настоятелями.

Землеволодіння

Село Чорна. Надане монастиреві Адамом Урсулом Рудецьким записом від 14 квітня 1631 р. разом з фільварком, підданими та «всими приходами и приналежностями, до тое маетности здавна приналежачими» (розташоване на р. Горинь між володіннями кн. Миколая на Клевани Чорторийського і Монвида Дорогостайського) [420, 638]. Згідно з тарифом подимного 1629 р. у селі нараховувалося шість димів [453, 65].

Пожертви вірних

Адам Урсул Рудецький записом від 12 квітня 1631 р. відписав обителі 50 зол. на сорокоуст [210, арк. 488 зв.], а через два дні надав село Чорну.

Ігумен Сильвестр у духівниці від 9 серпня 1635 р. заповів ченцям церковний одяг і книги [227, арк. 1177 зв.; 433, 140].

Поховання

У 1635 р. тут заповів поховати його ігумен Сильвестр.

Друкарня

Була з самого початку функціонування обителі, згодом настоятель Сильвестр у заповіті 1635 р. відписав її Луцькому братському монастирю і 3 жовтня цього ж року друкарню перевезли [420, 704].

У друкарні Павла (Лютковича) в Чорній видані «Діалог албо розмова человека хорого албо умираючого с духом о смерти» (1629 р.) і «Часослов, сиреч полуустав» (10 серпня 1629 р.) [484, 48].

Персоналії

Віднайдено свідчення про 3 ігуменів і 3 ченців (див. «Додаток А»).

*

*

*

Отже, монастир засновано в 1630 р. як православний. Вірогідно, припинив існування в 1636 році.

Шумський монастир Пресвятої Тройці, чоловічий [м. Шумськ; тепер – смт Шумське Шумського р-ну Тернопільської обл.].

Заснований фундушним записом від 18 березня 1637 р. волинським хорунжим Данилом Сло Малинським з дружиною Галшкою з Вільгорських «при дерев'яній Тройцькій церкві, де поховані наші предки [...] монастир ченців регули святого Василя Великого, у святому єднанні з Апостольською столицею». Відразу ченці були втягнуті в конфлікт свого патрона з кн. Яремою Вишневецьким. З «роспису» між ними (грудень 1644 р.) дізнаємося про напади впродовж серпня-жовтня 1637 р. гайдуків князя на маетки Д. Малинського. Під час одного з них ченця Бачинського, «в унией светой будучого, сами одсчепенцами будучи, обухами збили, самому архимандритови, ксендзу отцу Бокиєви, здрайцою оного Церкви Грецкоє называючи, на здорове одповедали» [58, арк. 461]. Зазначено також, що весь

цей час, тобто з 1637 і до 1644 р., піддані Яреми Вишневецького робили різні «шкоды» маєткам Данила Малинського, однак інші ексцеси, пов'язані з монастирем, не згадані [58, арк. 462 зв.]. З деякими іншими особами у монастиря також не все складалося добре: 4 травня 1639 р. датовано позов з приводу скарги ченців на Федору Дедеркалівну з чоловіком Олександром Ушаком Куликовським, які відібрали «добра церковные, став, названный Поповецкий, здавна до церкви Шумское належачий» [57, арк. 310].

Згадані конфлікти створювали для обителі певні проблеми, але навряд чи могли суттєво вплинути на її становище, тим більше, що патрон Д. Малинський продовжував опікуватися чернечою спільнотою. Як пам'ятаємо з фундушного запису, монастир засновано при дерев'яній Троїцькій церкві, тоді ж фундатор задекларував свій намір якомога швидше збудувати кам'яну. Справді, через кілька років почалося будівництво: відомо, що в травні 1643 р. Д. Малинський дав 100 зол. Криштофу Вільгорському «на вожене камени до церкви або монастира», однак той ще наприкінці 1644 р. не виконав свого зобов'язання [58, арк. 227 зв.; 438, 278]. Вірогідно, це ускладнення між монастирем і К. Вільгорським відіграло не останню роль у скаргах⁵⁶ на нього архимандрита з ченцями з приводу привласнення церковного начиння з храму в селі Боложівка, хоча в скарзі настоятель Митрофан зазначав: «а тако поводови поневаж тая церков в диоцезии Шумской прислушает» [59, арк. 215]. Повертаючись до будівництва монастирської кам'яної церкви, зазначимо, що врешті-решт роботи були завершені, правда, невідомо, коли. Тадеуш Стецький навів фрагмент заповіту (13 жовтня 1656 р.) Данили Малинського, в якому він відписав 4 000 зол. на будівництво для василіян кам'яного монастиря [Шумського. – С. Г.] і 8 000 зол. для забезпечення ченців. Дослідник також подав «Маніфест» загаєцьких василіян проти князів Радзивилів у зв'язку з відібранням ґрунтів кількох василіянських монастирів (занесеного до кременецьких ґродських книг у

⁵⁶ Маємо позови від 7 жовтня 1644 р. [58, арк. 227 зв.–228 зв.], опублікований М. Довбищенко [438, 278], і 1 жовтня 1645 року. В листопаді 1645 р. мав відбутися судовий розгляд, але відповідач уже вдруге не з'явився [59, арк. 215].

1797 р.), в якому згадано, що Шумський монастир було спалено під час Визвольної війни 1648–1657 років. В іншій духівниці (1660 р.) Д. Малинський просив поховати його в монастирському Троїцькому храмі, де знайшли вічний спочинок багато його предків, і відписав 40 000 зол. на завершення будівництва кам'яної церкви, ще 4 000 зол. – чернечій спільноті [592, 431].

Землеволодіння

У фундушному запису не названі конкретні маєтки, ґрунти, відписані ченцям. Маємо документальне свідчення лише про монастирський став, відібраний у 1639 р., подальша його доля нам невідома.

Персоналії

Маємо згадки про двох ігуменів і ченця (див. «Додаток А»).

*

*

*

Монастир засновано в 1637 р. як унійний і таким він залишався до кінця досліджуваного періоду.

Монастирі, існування яких не підтверджено документально, нелокалізовані та неідентифіковані обителі.

Горохівський монастир

Князь Лев Олександрович Сангушко в духівниці від 23 січня 1571 р. відписав своєму двоюрідному племінникові кн. Роману Федоровичу «в повете Луцком Горухов замок и место», крім того, «дал слuze и богомольцу моему отцу Семену, игумену при замку моего Горуховском, село мое Марковичи на выховане, которое село мают ему по смерти моей их мл панове опекунове до держаня поступити и подати, а он до живота своего мает тое село в держаню своем мети» [342, арк. 23].

Монастир «Хрибтища»

Записом від 5 березня 1603 р. кн. Юрій Михайлович Чорторійський свідчив про продаж «именя своего дедичного Чарторыска зо всеми

належностями» мінському воєводі Яну Домініковичу Пацу, перераховані маєтки, серед яких «село Остров, село Полоную, село Гвариш, село Сопачово, село Молчичи, монастир Хрибтища, село Половля, село Липное [...] село Осница великая, село Осница малая» [119, арк. 447]. Що за «Хрибтища» – незрозуміло. Населений пункт з такою назвою невідомий, не схоже і на титулатуру монастиря. Залишається сподіватися на віднайдення нових свідчень, які висвітлять це питання.

Монастир Св. Сави

У декреті 1586 р. між панами Витвинським і Єловицьким згадано привілей великого князя литовського Свидригайла від 1443 р. «с podpisом руки князя Бориса, подканцлерого, которым Пашку Яловицкому» надавалися маєтки: «имене Єловичи и два приселки, Ворчин, Котелев, Милче, Посников против его же отчизне Велибич в Луцком повете, Новый Став и Лысковцы, Носовицу, Стожок, монастир Светого Савы в повете Кременецком» [7, арк. 295]. Цей привілей 1443 р. також наведено в запису від 18 квітня 1590 р. («Сознане Єловицкого о Стожок») [230, арк. 126]. Інші свідчення про обитель нам невідомі, тому локалізувати її ми не можемо, хіба що припустити, що вона була розташована десь в районі сіл Носовиці та Стожка (відзначимо відсутність на карті О. Барановича села Лисковці).

Маємо згадки про місцевості, чії назви, вірогідно, пов'язані з монастирями, які колись існували тут або неподалік. Так, 29 серпня 1579 р. до луцької гродської книги занесено запис (без дати) про обмін володіннями між Іваном Тихновичем Порванецьким та його двоюрідним братом «Немиричем» [ймовірно, Михном. – С. Г.], у результаті якого перший дав другому «половицу сеножати своєї монастирской, которую он с паном Семеном Дрозденским на полы [тримав. – С. Г.]» [78, арк. 232 зв.]. Відомо, що в 1596 р. Гнівош Гулевич Дрозденський позивав Стахея Михновича Порванецького «о наитье гвалтовное на сеножат мою на врочищу Манастире, подле церкви Порванецкое в Порванчу будучие» [305, арк. 134].

«Сеножат в рочисчу манастири», «сеножат на в рочище Манастире» фігурує в документах від 8 серпня і 17 жовтня 1598 року [109, арк. 118 зв.; 110, арк. 452 зв.].

У запису від 17 липня 1581 р. йдеться про розмежування маєтків Окорське (кн. Марка Солтановича Сокольського) і Любче (Миколи Харленського): «[...] з веков имени наши граничит тоє речкою униз, усыпали єсмо копцов десет аж до леса, от того леса и берег того ж лесу болотом мимо синегоще аж до манастирища [...]» [81, арк. 357]. Під 28 вересня 1582 р. маємо свідчення про поїздку «до именей садовских» [с. Садів, володіння луцького біскупа. – С. Г.]: «а вороновицкою дей дорогою ехали єсмо до урочища манастирищ, а от манастирищ до Остроє Могилы», поряд згадані озеро села Окорське і «пята граници серницкое» [с. Сернички. – С. Г.] [84, арк. 1115]. 7 липня 1593 р. Олехно Путошинський скаржився на луцького біскупа Бернарда Мацейовського, який зазначеного дня наслав садівських підданих «на власный грунт мой обихлибецкий [в іншому запису згадано «з грунту собехлебецкого», локалізувати його нам не вдалося. – С. Г.], на остров, прозываемый Поповщину, верх сажавску Тихновы от отноги, от болота почавши краєм луга лозового аж до грунту ватинецкого и до дороги, которая идет от Ватинца к селищу манастирскому кругом могилы великое аж опят до тоєж отноги болота, где сажавка Тихновка была» [100, арк. 14 зв.].

У документі під 2 серпня 1635 р. згадано: на «мастностях Подгорских, Долголуце, Воли Долголуцкой, Манастирца, Лубенцах и Медвежом» [227, арк. 848], ймовірно, йдеться про Руське воєводство.

Як ми вже зазначали, назви населених пунктів, місцевостей, правдоподібно, якимось чином пов'язані з монастирями, які колись, ймовірно, функціонували неподалік від них. Однак наявний фактологічний матеріал не дає змоги конкретизувати це припущення.

РОЗДІЛ 5

ЕВОЛЮЦІЯ МОНАСТИРСЬКИХ СПІЛЬНОТ

5.1. Загальна чисельність обителів та її динаміка з кінця XV до середини XVII століття

Нам відомі свідчення про функціонування в Луцько-Острозькій єпархії впродовж досліджуваного періоду 61 монастиря⁵⁷. Інформація щодо деяких з них обмежується лише декількома згадками і в більшості випадків невідомий час заснування та ліквідації обителів (роки фундацій фіксуються тільки для 16 монастирів). Отже, результати дослідження динаміки чисельності монастирів є, певною мірою, умовними, але й вони допоможуть краще зрозуміти процеси, тенденції, які визначали умови існування тогочасних чернечих спільнот. Таким чином, незважаючи на зазначені труднощі, спробуємо, наскільки дозволяють віднайдені свідчення, з'ясувати, як і у зв'язку з чим змінювалася чисельність монастирів. Для зручності фіксуватимемо кількісні показники за кожну чверть століття. Зауважимо, що будемо враховувати лише документальні свідчення. Наприклад, найдавнішу згадку про обитель маємо під 1508 р., тобто вона, вірогідно, існувала ще в XV ст., однак ми її починаємо фіксувати з першої чверті XVI століття. Якщо в документі збереглася інформація про «давність» монастиря, наприклад, згадка про похованих у ньому предків певної особи, будемо вважати це документальним підтвердженням функціонування монастиря принаймні на час смерті цих родичів.

Отже, маємо документальні свідчення про існування до XVI ст. Дерманського, Жидичинського Миколаївського [469], Клеванського, Красноносельського, Луцьких Василівського і Успенського, Пересопницького та Св. Сави⁵⁸ монастирів. Вірогідно, в цей час уже функціонували Дубнівська Прео-браженська, Дубицька, Кременецька

⁵⁷ Крім наведеної вище інформації про 60 монастирів, упродовж досліджуваного періоду існував ще Жидичинський Миколаївський, розглянутий в окремій монографії.

⁵⁸ Про монастир Св. Сави в Кременецькому повіті маємо лише одне свідчення під 1443 роком. Невідомо, як довго він існував після того, тому враховувати його не будемо.

Преображенська, Обицька і Четвер-тенська Преображенська обителі. Всього в останній чверті XV ст. нараховано 13 монастирів.

У першій чверті XVI ст., згідно з документальними свідченнями, існувало дев'ять монастирів – до вже згаданих додалися Дорогобузький і Перемильський. У той же час Клеванська обитель останній раз згадується в документах у 1490 р., але маємо підстави вважати, що вона і після цього продовжувала функціонувати. Те саме можна сказати стосовно ще сімох монастирів (крім уже згадуваних, це Дубнівський Хрестовоздвиженський і Чеконський). Отже, загальна чисельність становила 17 обителей.

Така сама кількість монастирів фіксується впродовж другої чверті XVI століття. Це Дерманський, Дорогобузький, Дубнівський Хрестовоздвиженський, Дубицький, Жидичинський Миколаївський, Красносельський, Луцькі Василівський і Успенський, Перемильський, Пересопницький, П'ятницький, Чеконський і Чеснохрестський. Маємо підстави твердити, що в цей час також існували Дубнівський Преображенський, Клеванський, Обицький, Четвертенський Преображенський монастирі, всього – 17.

У третій чверті XVI ст. чисельність монастирів зросла. По-перше, продовжували функціонувати всі згадані вище (ті, чиє існування ми припускали на підставі непрямих писемних свідчень, тепер, за винятком Клеванської обителі, «мають» документальне підтвердження). По-друге, бачимо нові монастирі: Городищенський, Дашківський, Дворецький, Корецький, Маренинський, Степанський і Чернчицький. Усього в цей час відомо 24 обителі.

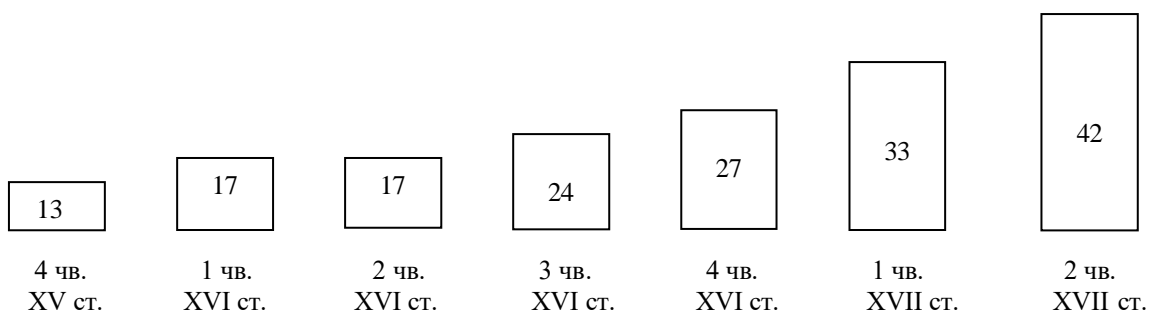
В останній чверті продовжилося зростання кількості монастирів, хоча й не так інтенсивно, як раніше. Найпевніше, припинили своє існування Луцька Василівська і П'ятницька обителі, однак знаємо про заснування Дубнівського Вознесенського, Острозького і Почаївського монастирів. Крім того, маємо документальні свідчення про Луцький Св. Йоана Богослова і Осницький монастирі. Вірогідно, продовжувала існувати Обицька обитель і вже були засновані Мульчицька і Страколівська. Отже, згідно з нашими підрахунками їхня загальна чисельність становила 27.

У першій чверті XVII ст. спостерігається позжавлення процесу зростання кількості монастирів. Найвірогідніше, припинили існувати Дашківський, Дворецький і Осницький. У той же час маємо документальні свідчення про функціонування обителей у Гудчому Броді, а також Жидичинської Святодухівської, Кременецької Преображенської, Луцької братської, Любартівської, Полонської, Сарненської, Стожецької, Стриївської і Четвертенської Богородичної. Вірогідно, продовжувала існувати Маренинська обитель. Крім того, засновано Дрознівський скит. Таким чином, у цей період нараховано 33 чернечих спільноти.

У другій чверті XVII ст. чисельність монастирів продовжує зростати. Так, незважаючи на вірогідну ліквідацію низки обителей (у Гудчому Броді, Жидичинської Святодухівської, Мульчицької, Острозької, Пересопницької, Полонської, Сарненської, Стриївської, Чеснохрестської, а також Дрознівського скиту), бачимо нові монастирі (Білостоцький, Валівський, Гощанський, Жидичинський Воскресенський, Загаєцький, Кременецькі братський і Богородичний, Луцькі Михайлівський і Троїцький, Мильчанський, Миньківський, Перекальський, Розважівський, Топорівський, Туминський, Хорохоринський, відновлений Чеконський, Чорненський і Шумський). Усього в цей час зафіксовано 42 монастирі.

Діаграма 5.1

Динаміка чисельності монастирів Луцько-Острозької єпархії

Отже, впродовж досліджуваного періоду відбувається постійне (за винятком лише другої чверті XVI ст.) зростання чисельності монастирів. Інтенсивність цього процесу посилюється в першій половині XVII ст., тобто перехід значної частини православної вищої знаті до римо-католицизму не

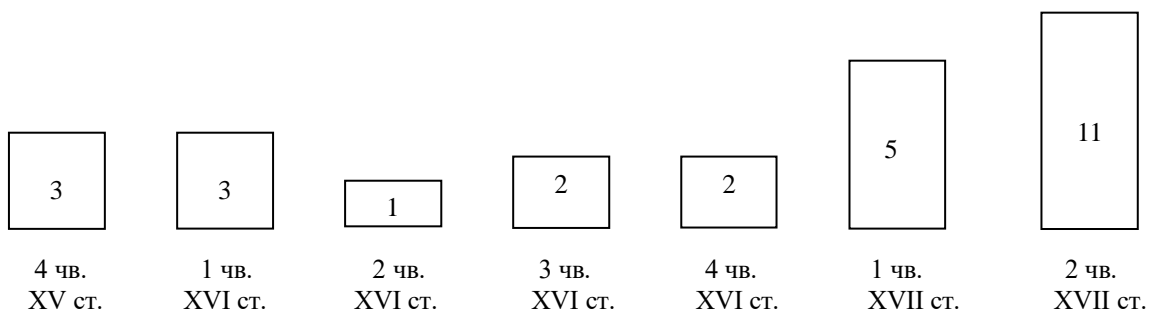
спричинив занепад чернецтва східного обряду. Зазначимо, що ще в XVI ст. фіксується все більше монастирів, чиїми патронами були не князі, а заможна і середня шляхта. Так, якщо в першій чверті цього сторіччя з 17 обителей 11 (ймовірно, навіть 12) належали князям Острозьким, Чорторійським, Четвертенським, Вишневецьким, Збаразьким і Крокоткам, то через 50 років князі володіли 17 монастирями з 27 відомих у той час. Що ж до другої чверті XVII ст., то «лише» 14 монастирів із 42 перебували під патронатом князівських родин.

Динаміка чисельності монастирів у різних частинах Луцько-Острозької єпархії була неоднаковою, що простежується на діаграмах 5.2. і 5.3.

Діаграма 5.2

Динаміка чисельності монастирів у Кременецькому повіті

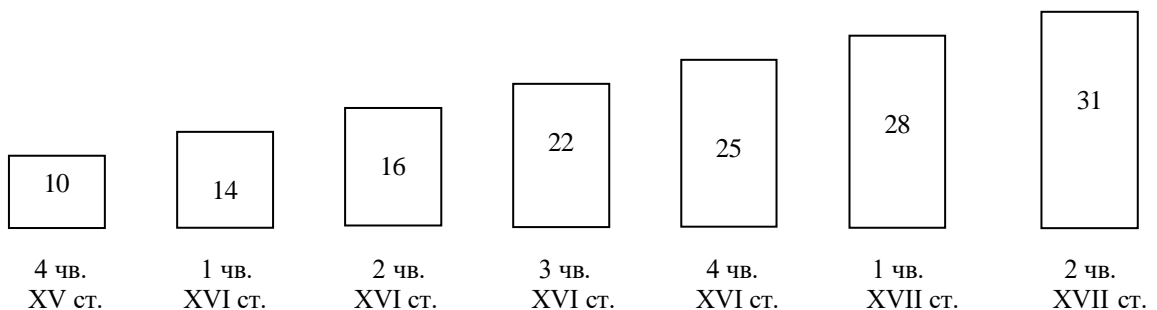
Волинського воєводства

Діаграма 5.3

Динаміка чисельності монастирів у Луцькому повіті

Волинського воєводства

Бачимо, що в Луцькому повіті збільшення чисельності монастирів відбувалося впродовж усього досліджуваного періоду і майже з однаковою інтенсивністю, що можна пояснити загальним розвитком Православної та

Унійної Церков та, відповідно, чернецтва. У Кременецькому повіті кількісні показники починають зростати на початку XVII ст. і до 1648 р. цей процес тривав активніше, ніж у Луцькому повіті. Вірогідно, певною мірою це було пов'язано з набагато меншою чисельністю монастирів у Кременецькому повіті загалом, тобто дві обителі, які зафіксовані тут в останній чверті XVI ст. (навіть якщо насправді їх було на кілька більше), не могли «задовольнити» духовні потреби місцевого населення в осередках чернечого життя. Ця потреба також зростає в результаті протистояння Православної та Унійної Церков.

Чому ж у Кременецькому повіті загалом монастирів було набагато менше (особливо в XVI ст.), ніж у Луцькому? Беручи до уваги важливу роль вищої знаті у заснуванні та опікуванні монастирів, зазначимо, що ті князівські родини, які цим займалися активніше (Острозькі, Корецькі, Чорторійські, Четвертенські та ін.), мали свої володіння, головним чином, саме в Луцькому повіті. В Кременецькому повіті князі Вишневецькі, Збараські менше «цікавилися» чернечими спільнотами. Зауважимо, що «зарахування» князівських родин до покровителів чернецтва є дещо умовним, бо серед Острозьких у цьому плані помітно виділяється лише Василь-Костянтин, серед Корецьких – Богущ Федорович, серед Четвертенських – Григорій Остафійович. Зрозуміло, аж ніяк не всі представники якоїсь із згаданих князівських родин були ревними православними і фондували обителі. Однак підтримка віри «батьків і дідів» була, фактично, обов'язком знаті, особливо в першій половині XVI століття. Додамо, що в Луцькому повіті проживало більше не лише представників вищої знаті, а й шляхти загалом. Так, у першій половині XVII ст. чисельність шляхти тут була в 2,5 раза більшою, ніж у Кременецькому повіті (в 1629 р. 486 і 196 родин відповідно) [496, 78].

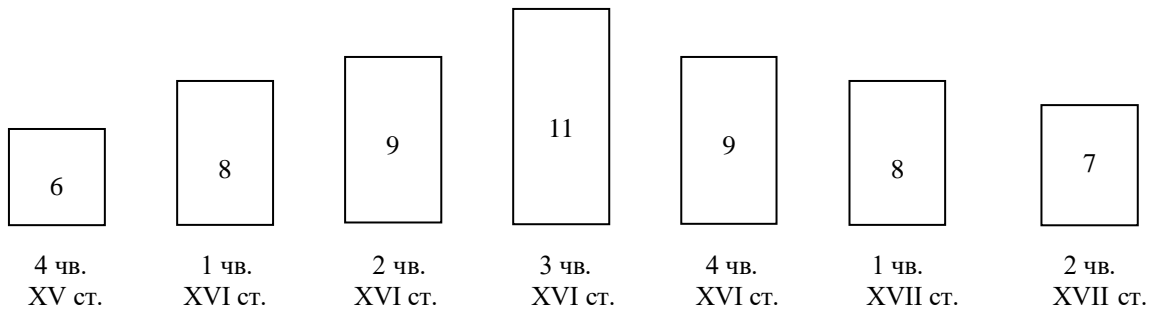
Серед причин існування в Луцькому повіті більшого числа монастирів порівняно з Кременецьким відзначимо й те, що Луцьк був адміністративним центром Волинського воєводства, тут була резиденція луцьких владик. Не

дивно, що в Луцьку в різні часи фіксуємо шість монастирів, а в Кременці – три. Крім того, в Луцькому повіті впродовж досліджуваного періоду було більше міст, що також вплинуло на чисельність обителей (докладніше про це далі).

Для кращого розуміння динаміки чисельності монастирів у Луцько-Острозькій єпархії, подивимось, якою була ситуація в Західній Волині (волинська частина Володимирсько-Берестейського владцтва).

Діаграма 5.4

**Динаміка чисельності монастирів у Володимирському повіті
Волинського воєводства (Володимирський крилос Володимирсько-
Берестейської єпархії)⁵⁹**

На відміну від Кременецького і Луцького повітів у Володимирському не відбувається зростання числа монастирів упродовж досліджуваного періоду. Якщо в XVI ст. місцева вища знать активно опікувалася обителями (у третій чверті XVI ст. з одинадцятьох відомих монастирів князі були власниками сімох), то в другій чверті XVII ст. лише два монастирі із сімох перебували під патронатом князівських родин. У той же час, тут заможна і середня шляхта не так активно підтримувала чернечі спільноти, і в першій половині XVII ст. у Володимирському повіті лише одна обитель з чотирьох нових належала кн. Олександрю Заславському з дружиною Євфрузиною Острозькою (дві засновані Адамом Киселем, ще одна – Яковицькими).

⁵⁹ Діаграма складена на основі свідчень, розглянутих у нашій монографії «Монастирі Західної Волині», правда, з урахуванням деяких уточнень. Так, найдавнішу згадку про Вербський Троїцький монастир маємо під 1451 р., а Володимирський монастир Різдва Св. Йоана Хрестителя вперше згадується в 1600 році [339, 325]. Крім того, з'ясовано, що Філонівська обитель не була розташована у Володимирсько-Берестейській єпархії.

Зазначимо, що в 1629 р. у Володимирському повіті проживало майже стільки ж шляхетських родин, що і в Кременецькому (178 проти 196) [496, 78].

5.2. Посвята монастирів

Більшість монастирів Луцько-Острозької єпархії мали христологічні посвяти – 25 (Богоявлення – 1, Вознесіння, Воскресіння і Преображення Господнього – відповідно 1, 1 і 8, Св. Духа – 2, Пресвятої Тройці – 7, Воздвиження Чесного Хреста – 5). Удвічі менше (12) фіксується Богородичних обителей (Введення в Храм Пресвятої Богородиці – 1, Пресвятої Богородиці – 3, Різдва і Успення Пресвятої Богородиці – відповідно 3 і 5). Практично стільки ж монастирів засновані на вшанування святих: Миколая Чудотворця (3), Михаїла Архангела (3), Василя Великого (1), Георгія (1), Йоана Богослова (1), Йоана Кушника (1), Йоана Милостивого (1), Онуфрія Великого (1), Параскеви П'ятниці (1). Невідома посвята 11 обителей.

Таблиця 5.1

Динаміка чисельності монастирів Луцько-Острозької єпархії з різною титулатурою

Посвята	4 чверть XV ст.	1 чверть XVI ст.	2 чверть XVI ст.	3 чверть XVI ст.	4 чверть XVI ст.	1 чверть XVII ст.	2 чверть XVII ст.
христологічні							
Богоявлення	–	–	–	–	–	–	1
Вознесіння Господнього	–	–	–	–	1	1	1
Воскресіння Христового	–	–	–	–	–	–	1
Преображення Господнього	3	4	3	4	4	6	7
Святого Духа	–	–	–	–	–	1	1
Пресвятої Тройці	1	1	1	2	4	3	3
Воздвиження Чесного Хреста	–	2	3	3	3	3	4
богородичні							
Введення в храм Пресвятої Богородиці	–	1	1	1	1	1	1
Пресвятої Богородиці	–	–	–	–	–	1	3
Різдва Пресвятої Богородиці	1	1	1	1	1	1	1
Успення Пресвятої Богородиці	1	2	2	3	4	5	4
святівітцівські							
Св. Василя Великого	1	1	1	1	–	–	–
Св. Георгія	–	–	–	–	–	1	1
Св. Йоана Богослова	–	–	–	–	1	1	1
Св. Йоана Кушника	–	1	1	1	1	1	1

Посвята	4 чверть XV ст.	1 чверть XVI ст.	2 чверть XVI ст.	3 чверть XVI ст.	4 чверть XVI ст.	1 чверть XVII ст.	2 чверть XVII ст.
Св. Йоана Милостивого	–	–	–	–	–	–	1
Св. Миколая Чудотворця	3	3	3	3	2	1	1
Св. Михаїла Архангела	–	–	–	1	1	1	3
Св. Онуфрія Великого	–	–	–	–	1	1	–
Св. Параскеви П'ятниці	–	–	1	1	–	–	–

У волинській частині Володимирсько-Берестейській єпархії впродовж досліджуваного періоду фіксуються чотири монастирі з христологічними посвятами (Спасо-Преображенський – 1, Троїцький – 1, Хрестовоздвиженські – 2) і стільки ж з богородичними (серед них по одному Різдва, Успення і Покрову). Низка монастирів мають святовітцівські титули: Василю Великому (1), Миколаю Чудотворцю (4), Михаїлу Архангелу (1) і Онуфрію Великому (1). Три обителі засновані на вшанування тих святих, яких не бачимо в титулатурі монастирів Луцько-Острозької єпархії: Іллі Пророка (1), Остафія (1) і Різдва Йоана Хрестителя (1). Посвята однієї обителі невідома. Отже, на відміну від Луцько-Острозької єпархії тут фіксується однакова кількість монастирів з христологічними і богородичними посвятами. Привертає увагу й те, що в трьох повітах Волинського воєводства діяли шість монастирів Св. Миколая Чудотворця (інші святовітцівські титули, крім Св. Михаїла Архангела, мали по одній обителі). Зауважимо також, що Миколаївські обителі, за винятком фундованої в 1646 р. у селі Попів Млин, засновані в XV – на початку XVI століття. Тобто в цей час культ зазначеного святого набуває значного поширення на Волині. Що ж до інших святих, то розглянуті свідчення дозволяють зробити припущення про те, що впродовж досліджуваного періоду їхні культу не були популярними серед волинського соціуму, за винятком, вірогідно, Св. Михаїла Архангела. Звернемо увагу на те, що свідчення про посвяту монастирів дозволяє лише певною мірою з'ясувати, наскільки культу тих чи інших святих були поширеними серед місцевого населення. Для висвітлення повнішої картини

необхідно здійснити комплексне дослідження, тобто враховувати такі чинники, як посвяти церков, поширення серед населення певних імен тощо.

5.3. Унійні чернечі спільноти

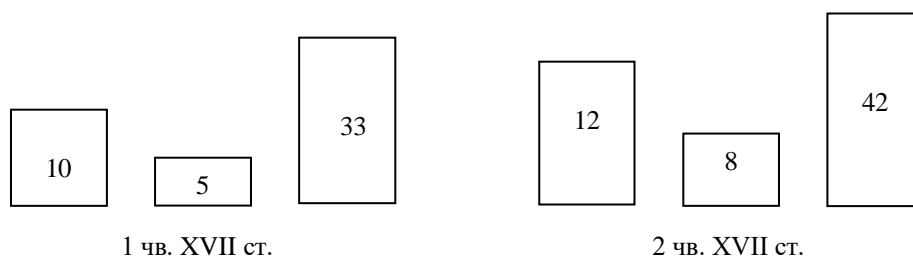
Згідно з віднайденими свідченнями про функціонування впродовж досліджуваного періоду 61 монастиря відомо, що дев'ять з них припинили існування до 1596 р., 22 залишалися православними до ліквідації або ж до 1648 року. Отже, 31 обитель з унією не пов'язана. Ще щодо сімох такої впевненості немає. Так, три монастирі – Жидичинський Воскресенський і Луцькі Михайлівський з Троїцьким – згадуються в джерелах як православні, але відзначимо, що перший перебував у православ'ї доти, доки до цієї конфесії належала Жидичинська Миколаївська обитель під настоятельством Атанасія (Пузини), яку потім король передав уніатам, і в разі, якщо місцевий Воскресенський монастир продовжував існувати, він також мав стати унійним. Аналогічна ситуація спостерігається і щодо двох згаданих луцьких монастирів, які перебували в подаванні луцьких владик, тобто залишалися православними до того часу, поки єпископом був Атанасій (Пузина), після чого стали унійними. Ще дві обителі – Миньківська і Чеконська – певний час були православними, але невідомо, чи вони залишалися такими надалі. Що ж до Страколівського і розташованого в селі Гудчий Брод монастирів, то побіжні свідчення дозволяють припустити їхню належність до православ'я, хоча документально це не підтверджено. Конфесійна належність ще сімох обителей невідома.

Таким чином, стосовно 14 монастирів не можна відкидати ймовірність перебування їх, принаймні деяких з них, в унії. В той же час належність до унії 16 обителей підтверджується документально. Так, нам відомо про заснування двох монастирів (обидва Пресвятої Тройці), які перебували в єдності з Апостольською столицею – Сарненський (фундований у 1608 р., останнє віднайдене свідчення датоване 1614 р.) і Шумський (заснований у

1637 р., існував до кінця досліджуваного періоду). Три обителі вперше згадуються вже як унійні – Мультчицька, Розважівська і Стожецька (дві останні існували принаймні до 1648 р. і, найпевніше, залишалися в унії). Отже, цілком ймовірно, що і вони були засновані як унійні. Відомо також, що 11 православних монастирів передано уніатам⁶⁰. Серед них відзначимо Жидичинський Миколаївський і Луцький Св. Йоана Богослова, які неодноразово «змінювали» конфесію. Так, перший з них був у 1621 р. переданий королем уніатам (залишався у них до 1633 р.), після чого обитель повернули православним, а в 1638 р. знову віддали київському унійному митрополитові Рафаїлу (Корсаку) (в унії монастир залишався до 1648 р.). Що ж до Луцького Св. Йоана Богослова, то він функціонував при соборній церкві Луцько-Острозької єпархії і в 1601–1604 рр. згадується як резиденція унійного владики Кирила (Терлецького), а в 1639 р. – православного Атанасія (Пузини). Інші свідчення про цю обитель нами не віднайдені. Динаміка чисельності унійних монастирів наведена в діаграмі 5. Зауважимо, що спочатку показана чисельність унійних обителей, підтверджена документально, потім – монастирів, чия конфесійна належність нам невідома, і загальна чисельність монастирів у цей час.

Діаграма 5.5

Динаміка чисельності унійних монастирів Луцько-Острозької єпархії

Отже, беручи до уваги те, що зафіксовані в діаграмі обителі не існували одночасно впродовж зазначених періодів, наведені дані дозволяють визначити чисельність унійних монастирів у першій половині XVII ст. приблизно як третину від усіх чернечих спільнот східного обряду.

⁶⁰ Дерманський, Дорогобузький, Дубицький, три Дубнівські, Жидичинський Миколаївський, Луцькі Св. Йоана Богослова і Успенський, Перемиський та Степанський.

Зауважимо, що більшість унійних обителей (дев'ять) склали ті, які перебували в королівському (Жидичинська Миколаївська) та єпископському (Дубицька і Луцькі Св. Йоана Богослова з Успенською) подаванні, а також ті, чийми власниками свого часу були князі Острозькі, а пізніше – Заславські (Дерманська, Дубнівські, Розважівська і Степанська). Відзначимо, що серед відомих нам унійних монастирів лише два знаходилися в Кременецькому повіті. Правда, там же були ще чотири, чия конфесійна належність невідома. Більшість унійних обителей (дев'ять) розташовані в містах і були чоловічими (відомо про чотири жіночих монастирі, які перебували в єдності з Римом).

Для порівняння у волинській частині Володимирсько-Берестейської єпархії (тобто Володимирському повіті) в першій половині XVII ст. зафіксовано 12 монастирів, з яких конфесійна належність трьох залишається невідомою (хоча маємо підстави для обережного припущення, що один з них був православним). Що ж до унійних обителей, до них беззаперечно можна віднести Володимирську Пресвятої Богородиці, яка існувала при соборній кафедральній церкві й була єпископською резиденцією, отже, мала стати унійною в 1596 р. (останнє свідчення про обитель маємо в 1638 р.). Вірогідно, унійним був ще один монастир у Володимирі – при церкві Різдва Св. Йоана Хрестителя, яка, найпевніше, перебувала в подаванні володимирських владик. Відзначимо, що нам невідомі унійні обители, чийми власниками/патронами були приватні особи. Таким чином, чисельність унійних монастирів і їхнє співвідношення із загальною чисельністю (дев'ять обителей) у волинській частині Володимирсько-Берестейської єпархії були меншими, ніж у Луцько-Острозькому владичстві.

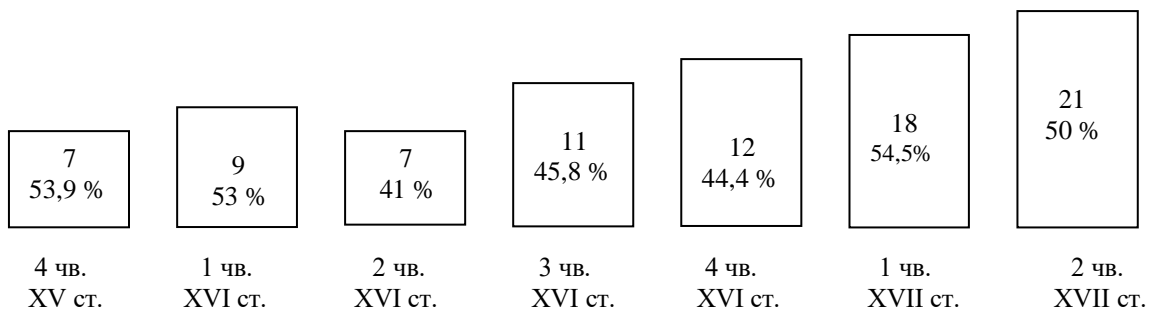
5.4. Обители в містах

Краще зрозуміти динаміку чисельності монастирів допоможе з'ясування їхньої кількості в містах і селах. Зауважимо, що обители в містах далеко не завжди були розташовані в їхніх центральних частинах, частіше їх

засновували в передмісті, а то й поряд з населеним пунктом. Однак володіти монастирем, наприклад, на околиці Луцька було набагато престижніше, ніж мати чернечу спільноту, яка відома лише мешканцям найближчих сіл. Крім того, монастирям у містах (особливо великих) легше було «здобути» релігійний авторитет серед мирян, що безпосередньо впливало на кількість і розміри пожертв вірних.

Діаграма 5.6

**Динаміка чисельності монастирів Луцько-Острозької єпархії,
розташованих у містах⁶¹**

Отже, наприкінці XV ст. 7 з 13 відомих нам тогочасних монастирів розташовані в містах. У цей час згідно з обрахунками Андрія Зайця в Кременецькому і Луцькому повітах було 14 міст [485, 34], у шести з яких існували обителі. Крім того, чотири міста фіксуються у Володимирському повіті, в одному з яких – Володимирі діяв монастир. Тобто обителі існували, переважно, у давніх містах, більшість яких засновані ще в X–XIII ст. (лише Клевань і Четвертня вперше згадуються як міські поселення в 1409 р. [485, 28]) і які в XV ст. були важливими адміністративними, економічними і культурними центрами Волині. Нам невідомі засновники монастирів у Володимирі, Клевані (її в середині XV ст. отримали князі Чорторійські), Кременці та Луцьку. В інших містах фундаторами обителей, найвірогідніше, були князі Збараські, Острозькі й Четвертенські. Таким чином, засновники монастирів у великокнязівських містах нам невідомі, в приватних це, зрозуміло, їхні власники.

⁶¹ У дужках зазначено відсоток від загальної чисельності монастирів.

У першій чверті XVI ст. кількість монастирів у містах зростає до дев'яти. Засновниками Дубнівського Хрестовоздвиженського були князі Острозькі, фундатори Дорогобузького і Перемильського невідомі. В 1511 р. великий князь литовський Зигмунт I передав Перемиль разом з монастирем князям Івану та Федору Вишневецьким, а в 1514 р. – Дорогобуж кн. Костянтину Івановичу Острозькому і дозволив осадити містечко на магдебурзькому праві [485, 43]. Зауважимо, що в XVI ст. відбулася релокація Четвертні (знана як місто в 1409 р., від початку XVI ст. – село, локаційний привілей кн. Януш Збараський отримав у 1571 р. [485, 56]). У першій чверті XVI ст. фіксуються дві нові обителі у Володимирському повіті – у Володимирі та Літовижі (засновники невідомі, перше з цих міст у 1508 р. великий князь передав у заставне володіння кн. Андрієві Сангушку, друге – в 1511 р. кн. Федорові Чорторійському [470, 94]).

У другій чверті XVI ст. у Луцько-Острозькій єпархії кількість монастирів у містах зменшується – були ліквідовані Збараський і Кременецький Преображенський, а про нові фундації нам невідомо. У Володимирському повіті вперше згадується Онуфріївський (у Володимирі), однак ми не маємо інформації про те, хто і коли його заснував [470, 92].

Упродовж третьої чверті XVI ст. функціонують згадані вище монастирі, крім того, маємо найдавніші свідчення про Корецьку і Маренинську обителі (володіли князі Корецькі, які, вірогідно, й були засновниками), а також Степанську (князі Острозькі). Додамо, що Корець, Маренин і Степань як міста згадуються відповідно в 1150, 1559 і 1292 роках [485, 28–79]. Зауважимо, що в цей час знову отримала статус міста Четвертня. У Володимирському повіті фіксується новий монастир – Св. Василя у Володимирі. В 1558 р. ним володіли князі Радзивили, а засновниками, ймовірно, були Загоровські або князі Сангушки.

У першій чверті XVII ст. кількість монастирів зростає до 18: крім уже згаданих, це – Кременецький Преображенський, Луцький братський, Любартівський, Полонський, Стриївський і Четвертенський Богородичний

(Любартів, Полонне і Стриївка згадуються як міста відповідно в 1579, 1170 і 1577 рр. [485, 28–30]). Князі були власниками двох із шести нових монастирів: Збараські у Стриєві та Четвертенські в Четвертні. У Володимирському повіті кількість обителів у містах залишається незмінною – чотири (припинила існування Володимирська Михайлівська, але вперше згадується Турійська, власниками якої були князі Заславські).

У другій чверті XVII ст. чисельність монастирів у містах продовжує зростати. І хоча припинили своє існування Острозький, Полонський і Стриївський, бачимо нові обителі: Богородичну і Братську в Кременці, Михайлівську і Троїцьку в Луцьку, а також Гощанську і Шумську (Гоща вперше згадується як місто в 1570, Шумськ – 1561 рр. [485, 55–74]). Щодо участі князів у фундації монастирів, то лише заснування Гощанського пов'язано з князівською родиною: його фундаторкою була Раїна із Гостських, дружина кн. Миколая Соломерецького. У Володимирському повіті в цей період маємо свідчення про існування однієї обителі в місті – Йоанівської у Володимирі.

Отже, впродовж досліджуваного періоду в Луцько-Острозькій єпархії, згідно з нашими обрахунками, фіксується 27 «міських» монастирів (загальна чисельність, нагадаємо, становила 61) у 17 містах⁶². Тобто обителі в містах становили 44 % від їхньої загальної кількості. В XVI – першій половині XVII ст. частка монастирів у містах в різні періоди коливалася від 41 до 54 %. Кількість «міських» обителів, за винятком другої чверті XVI ст., хоча і не з однаковою інтенсивністю, але постійно зростала. Так, в останній чверті XVI ст. кількісні показники зросли на один монастир, а в першій чверті XVII ст. уже на шість. У той же час цей «стрибок», на нашу думку, є результатом радше збігу обставин, ніж якихось тенденцій. Луцьке братство засноване в 1617 р. (можливо, дещо раніше) замість знищеного пожежею шпиталю, при якому невдовзі фундовано монастир. Стриївська обитель

⁶² У волинській частині Володимирсько-Берестейської єпархії згадуються дев'ять обителів (усього було 19) у трьох містах.

уперше згадується в 1600 р. (хоча достеменно невідомо, чи існувала вона в цей час), до того ж, могла бути заснованою ще в XVI столітті. Що ж до певних тенденцій, то потрібно сказати про «релігійне питання». Відзначимо, що фундаторами православних Любартівського і Полонського монастирів (у володіннях кн. В.-К. Острозького; зауважимо, що другий з них засновано через два роки після смерті князя) були духовні особи. Беручи до уваги постійне, починаючи із створення Острозького інтелектуального осередку (середина 70-х років XVI ст.), перебування в маєтках В.-К. Острозького (точніше, в його обителях – Дерманській, Дубнівській, Степанській) православних єрархів-іноземців, можна припустити, що фундація Любартівського і Полонського монастирів якоюсь мірою була «відповіддю» на Берестейську унію 1596 року. Можливо, саме у зв'язку із необхідністю протистояти уніатам Луцьке братство набуває певних організаційних форм, у тому числі засновує обитель.

Третина «міських» монастирів (9 з 27) Луцько-Острозької єпархії фіксується в двох містах – Кременці та Луцьку (у волинській частині Володимирсько-Берестейської єпархії сім з дев'яти існували у Володимирі). Таким чином, 16 із 36 обителей були в трьох найбільших містах Волині, які впродовж багатьох століть залишалися найважливішими політико-адміністративними і культурними центрами. Зауважимо, що у Володимирі та Луцьку діяли соборні кафедральні храми волинських єпархій.

Значна частина інших обителей також заснована в давніх містах, 13 з них уперше згадуються ще в X–XIII ст, три – XV ст. і чотири – XVI столітті⁶³. Ці міські поселення і надалі відігравали важливу роль в економічному та культурному житті Волині, тому не дивно, що їхні власники нерідко саме в них фундували монастирі. Крім релігійних мотивів, це сприяло зростанню серед населення авторитету власника міста як покровителя і захисника Східної Церкви.

⁶³ Кілька з них з часом утратили статус міста, але пізніше знову його отримали.

Більшість монастирів у містах перебували в приватному володінні, а їх патронами до кінця XVI ст. бачимо переважно представників князівських родин⁶⁴. Деякі обителі князі отримали від великого князя литовського, інші заснували самі. Однак у першій половині XVII ст. тенденція змінюється. Достеменно відомо лише про два монастирі, фундовані князем – у Четвертні (Турійський у Володимирському повіті, який згадується в 1609 р., міг бути заснований на зламі століття). Зміни пов'язані з тим, що багато представників найвпливовіших князівських родів ставали римо-католиками, після чого опіка над монастирями східного обряду якщо і продовжувалася, то ставала набагато меншою, тим більше не йшлося про фундацію нових обителів. У той же час ці князі починають дедалі активніше опікуватися Латинською Церквою. Так, наприклад, кн. Януш Острозький заснував чотири кляштори. Таким чином, фундаторами монастирів східного обряду у волинських містах у першій половині XVII ст. стають, головним чином, представники заможної та середньої шляхти. Сказане стосується також чернечих спільнот у селах, нам відомі лише два випадки заснування обителів князями: у 1608 р. Юрієм Чорторійським у Сарнах і в 1635 р. Стефаном або Федором Четвертенським у Тумині.

Таблиця 5.2

Власники/патрони монастирів Луцько-Острозької єпархії

Монастир	Власники/патрони
Білостоцький Валівський Городищенський Гощанський	п. Гулевичі Воютинські Олександра і Федора Григорівни Дедеркаловни кн. Корецькі Раїна Соломерецька (із Гостських), у 1642 р. власником Гощі став Адам Кисіль, але невідомо, чи отримав разом з тим права патрона місцевої обителі
у с. Гудчий Брод Дашківський	п. Гулевичі Дрозденські засновники – п. Ощовські, пізніше були спільними «дозорцями» разом з кн. Пузинами
Дворецький Дерманський Дорогобузький	кн. Заславські кн. Острозькі, кн. Заславські кн. Острозькі, подружжя Томаша Замойського і кн. Катерини Острозької
Дрознівський скит Дубицький Дубнівський Вознесенський	Гнівош Семенович Гулевич Дрозденський великі князі литовські (польські королі), луцькі владики кн. Острозькі, кн. Заславські

⁶⁴ Можливо, винятками були Василівський та Іллінський монастирі у Володимирі, міркування з цього приводу наведені в нашій монографії «Монастирі Західної Волині».

Монастир	Власники/патрони
Дубнівський Спасо-Преображенський Дубнівський Хрестовоздвиженський Жидичинський Воскресенський	кн. Острозькі, кн. Заславські кн. Острозькі, кн. Заславські архимандрит Жидичинського Миколаївського монастиря Атанасій (Пузина)
Жидичинський Миколаївський	великі князі литовські (польські королі), луцькі владики, київські
Жидичинський Святодухівський	унійні митрополити архимандрити Жидичинського Миколаївського монастиря або
Загаєцький	луцькі владики
Збаразький	Ірина Ярмолинська
Клеванський	кн. Збаразькі
Корецький	великі князі литовські, кн. Чорторийські
Красносельський	кн. Корецькі
Кременецький братський	кн. Острозькі, Беата Костелецька
Кременецький Спасо-Преображенський	Братство
Кременецький Пресвятої Богородиці	великі князі литовські (польські королі)
Луцький Василівський	польські королі (?)
Луцький Св. Йоана Богослова	великі князі литовські, Гулевичі
Луцький Михайлівський	луцькі владики
Луцький Троїцький	луцькі владики
Луцький Успенський	архимандрит Жидичинського Миколаївського монастиря Атанасій (Пузина)
Луцький Хрестовоздвиженський	великі князі литовські (польські королі), луцькі владики
братський	Братство
Любартівський	кн. Острозькі
Маренинський	кн. Корецькі
Мильчанський	п. Єловицькі
Миньківський	п. Миньковські (?)
Мульчицький	кн. Чорторийські, п. Паци, кн. Вишневецькі
Обицький	п. Боговитини Шумбарські (?)
Осницький	кн. Чорторийські, Ян Пац (?)
Острозький	кн. Острозькі
Перекальський	п. Гулевичі Перекальські (?)
Перемільський	кн. Сангушки Кошерські
Пересопницький	великі князі литовські (польські королі), кн. Чорторийські
Почаївський	Ганна Гостська, п. Фірлеї
Полонський	кн. Острозькі, кн. Заславські
П'ятницький	кн. Острозькі
Розважівський	кн. Заславські
Сарненський	кн. Чорторийські
Степанський	кн. Острозькі, кн. Заславські
Стожецький	кн. Четвертенські, кн. Збаразькі, кн. Вишневецькі
Страколівський	кн. Пузини
Стриївський	кн. Януш Збаразький
Топорівський	?
Туминський	кн. Четвертенські
Хорохоринський	Даніель Балабан
Чеконський	кн. Кропотки, п. Чеконські
Чернчицький	польський король, кн. Василь-Костянтин Острозький, подружжя Томаша Замоїського і кн. Катерини Острозької,
Чеснохрестський	кн. Острозькі
Четвертенський Спасо-Преображен-	кн. Четвертенські
ський	кн. Четвертенські
Четвертенський Богородичний	п. Рудецькі
Чорненський	Данило Сло Малинський
Шумський	

5.5. Жіночі монастирі

Маємо свідчення про існування впродовж досліджуваного періоду 12 жіночих монастирів (п'ять з них у містах). У той же час невідомо, хто входив до чернечих спільнот 18 обителей. На нашу думку, віднайдені джерельні матеріали дають підстави для припущення про те, що дев'ять з них, найвірогідніше, були чоловічими⁶⁵, інформація, якою ми володіємо щодо інших дев'ятох монастирів⁶⁶, не дозволяє робити з цього приводу навіть припущення.

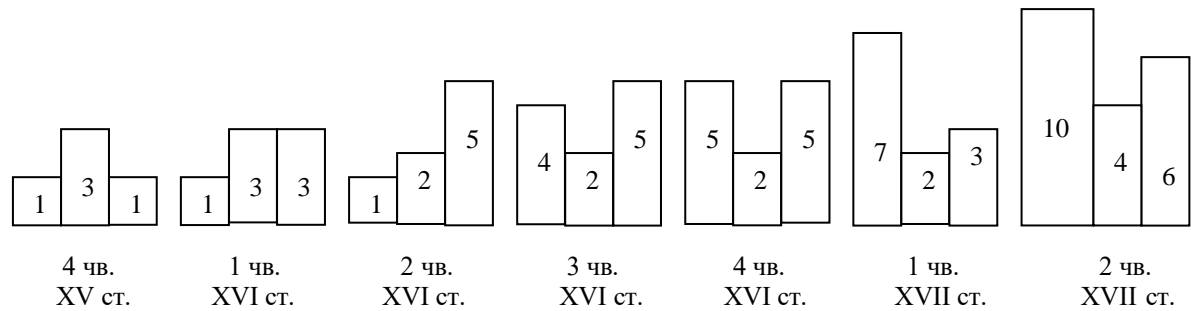
Розглянемо динаміку чисельності відомих нам 12 жіночих монастирів. У другій половині XV – першій половині XVI ст. фіксується один – Луцький Успенський, у третій чверті XVI ст. бачимо вже чотири: крім згаданого, це – Дворецький, Корецький і Чернчицький. В останній чверті XVI ст. кількість жіночих обителей зростає до п'яти – в 1592 р. засновано Дубнівську Вознесенську. З початку XVII ст. нам нічого невідомо про Дворецький монастир, натомість фіксуються перші згадки про обителі в Гудчому Броді, Жидичинську Святодухівську і Четвертенську Богородичну (всього сім). У другій чверті XVII ст. чисельність жіночих монастирів зростає до десяти: хоча ми не маємо свідчень про обителі в Гудчому Броді та Жидичинську Святодухівську, «з'являються» нові: Дубицька, Жидичинська Воскресенська, Кременецька Богородична, Розважівська і Топорівська. Зазначимо, що відомо про існування у волинській частині Володимирсько-Берестейської єпархії лише двох жіночих монастирів [470, 233–240].

Кількісні показники для жіночих обителей Луцько-Острозької єпархії наведені в діаграмі 5.7. Зауважимо, що за кожну чверть століття показано спершу кількість жіночих монастирів, потім кількість монастирів, про які невідомо, були вони жіночими або чоловічими, і обителі, які, найпевніше, були чоловічими.

⁶⁵ Городищенська, Миньківська, Обицька, Перекальська, Перемильська, П'ятницька, Туминська, Чеконська і Чеснохрестська.

⁶⁶ Збарзький, Клеванський, Луцькі Василівський, Михайлівський і Троїцький, Осницький, Страколівський, Стрівський і Хорохоринський.

Динаміка чисельності жіночих монастирів Луцько-Острозької єпархії

Нам невідомі обставини заснування шістьох монастирів, про інші можна твердити, що вони «створювалися» для себе або своїх родичів. Так, кн. Анастасія Юрїївна Гольшанська, власниця Дворецького монастиря, наприкінці життя стала в ньому ігуменею, кн. Софія Юхимівна Корецька – настоятелькою своєї Корецької обителі. У Четвертенському монастирі проживало трохи більше членів родини патронів, точніше, родичок фундатора кн. Григорія Остафійовича Четвертенського: його тітка Марина Гулевичівна Смолиговська, онука Анна, а сестра Катерина, ймовірно, була ігуменею. Марина Гулевичівна також була настоятелькою двох монастирів, заснованих її родичем луцьким владикою Атанасієм (Пузиною) – Дубицького і Жидичинського Воскресенського. Згадаємо також фундушний запис фундатора Чорненської чоловічої обителі Адама Рудецького, в якому він зазначав, що у випадку, якщо вона спорожніє, а його донька захоче прийняти чернечий постриг, монастир має стати жіночим.

Зазначимо, що Корецька і Луцька Успенська жіночі обителі в першій половині XVII ст. мали доволі високий духовний авторитет серед населення, до того ж, перша з них належала до найбагатших чернечих осередків Волині.

РОЗДІЛ 6

МАТЕРІАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ ЧЕРНЕЧИХ СПІЛЬНОТ

6.1. Монастирська нерухомість

Володіння нерухомістю було економічним підґрунтям, від якого значною мірою залежало існування переважної більшості обителів. Виняток становила, наприклад, Луцька братська, на користь якої різні особи здійснювали багато грошових пожертв, бо в 30–40-х роках XVII ст. ця конфрадернія стала найвпливовішим і шанованим православним осередком на Волині, а монастир і Братство ототожнювалися. Що ж до інших волинських монастирів, то серед них були як великі землевласники (Жидичинський Миколаївський володів більш ніж 20 селами), так і обителі, про які відомо, що їм належало лише кілька незаселених ґрунтів. Зазначимо, що ми не віднайшли свідчень про землеволодіння 18 монастирів⁶⁷ (п'ять з них розташовані в Кременецькому повіті, сім – у містах, п'ять – чоловічі обителі, чотири – вірогідно, чоловічі, шість – жіночі). Звісно, брак свідчень не є доказом відсутності нерухомості, однак, беручи до уваги загалом незначну кількість згадок в актових книгах про ці чернечі спільноти (ніхто не боровся за володіння ними, їх не згадували в заповітах і не робили пожертв на їхню користь, не відбирали у них маєтки тощо), можна зробити припущення про те, що згадані обителі були, так би мовити, «непомітними» для місцевого населення і, на нашу думку, не володіли більш-менш значною за розмірами нерухомістю. Хоча маленькі ґрунти, в окремих випадках, можливо, навіть з кількома підданими, кожного з цих 18 монастирів (тобто майже третини всіх відомих волинських обителів), могли разом складати такі земельні володіння, які необхідно (хоча б приблизно) враховувати при

⁶⁷ Валівського, Городищенського, у Гудчому Броді, Дашківського, Жидичинських Воскресенського і Святодухівського, Збаразького, Кременецького Богородичного, Луцьких Св. Йоана Богослова, Михайлівського і Троїцького, Любартівського, Миньківського, Розважівського, Стожецького, Стрийського, Топорівського і Туминського.

обрахунках масштабів монастирського землеволодіння й кількості димів на Волині.

6.1.1. Міське землеволодіння. Впродовж досліджуваного періоду відомі два випадки, коли волинським обителям належали міста: Корецькій – Олександрів і Острозькій – Сураж. Зауважимо, що обидва міста монастирям відписали їхні патрони. Маємо також свідчення, що вісім обителей⁶⁸ володіли міськими ґрунтами (чотири – з підданими), з них сім мали маєтності в тих містах, у яких були розташовані самі монастирі. Міські володіння майже всіх чернечих спільнот були у Волинському воєводстві, лише місто Олександрів (Корецька обитель) розташоване у Київському і двір у Бродах (Луцька братська обитель) – у Руському воєводствах. Таким чином, згідно з віднайденими свідченнями, десятьом волинським обителям (дев'ять з них – у Луцькому повіті, дві – жіночі) належала нерухомість у містах, вісім з них, крім того, володіли селом або кількома.

Міські володіння монастирів склалися з ґрунтів у передмісті (поля, городи тощо), а також «пляцы» (нерідко з будинками) в самому місті (так, двома будинками володіла Кременецька братська, 15-ма – Луцька братська обителі).

Важливим питанням є чисельність монастирських підданих, зокрема в містах. У 1629 р.⁶⁹ з десяти згаданих обителей, які мали маєтності в містах, функціонувало сім (Луцька Василівська і Острозька вже припинили своє існування, а Гощанська ще не була заснована). Відомо, що два монастирі – Жидичинський Миколаївський і Луцький Успенський⁷⁰ володіли підданими в Луцьку. Першому з них належало десять димів, другому – дев'ять «загородников», кожен з яких платив по чотири гроші побору, і три «халупы», з кожної збирали по три гроші. Вірогідно, дев'ять підданих – це дев'ять сімей, господарств, тобто димів. Отже, в 1629 р. згадані дві обителі володіли

⁶⁸ Гощанський, Дубнівський Хрестовоздвиженський, Жидичинський Миколаївський, Кременецький братський, Луцькі братський, Василівський і Успенський, Четвертенський Преображенський.

⁶⁹ Під час розгляду монастирських володінь у селах ми спробуємо визначити кількість димів у них, використовуючи подимний реєстр Волинського воєводства за 1629 рік.

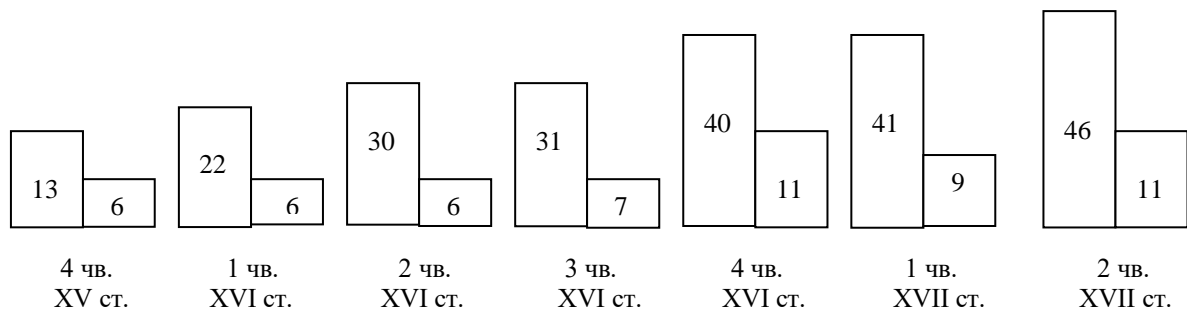
⁷⁰ Свідчення про володіння цим монастирем підданими в Луцьку датовано 1628 р., але, найвірогідніше, їхня чисельність за рік не змінилася, в усякому разі суттєво.

22 димами. Відомо також про існування в першій половині XVII ст. міських підданих Гошанського і Корецького монастирів, але перший з них, як ми вже зазначали, був заснований пізніше, а другому відписали місто Олександрів з дев'ятьма селами в 1633 р. (на 1640 р. в цих селах нараховувалося 152 дими). Можна припустити, що, незважаючи на відсутність свідчень, підданими в Луцьку також володів місцевий Братський, а в Дубно – місцевий Хрестовоздвиженський монастирі (1648 р. згадуються монастирські піддані в дубнівському передмісті, яких, ймовірно, разом з іншими володіннями чернеча спільнота отримала ще від князів Острозьких). Однак навряд чи не врахованих нами монастирських міських димів у 1629 р. було насправді аж так багато і, на нашу думку, визначення загальної кількості димів у 25 є цілком вірогідним. Микола Крикун визначив на 1629 р. кількість духовних димів у містах Кременецького і Луцького повітів Волинського воєводства в 463, при загальній чисельності тут міських димів – 30 836. Отже, згідно з нашими обрахунками, частка монастирських димів у містах згаданих повітів становила 5,4 % від духовних і 0,08 % – від їхньої загальної кількості.

6.1.2. Маєтності в селах. Маємо свідчення про перебування у власності 20 монастирів⁷¹ 81 села. Можливо, ще одне поселення належало Дорогобузькій обителі, а Чеснохрестська володіла селом Чесний Хрест. З цих монастирів лише один був у Кременецькому повіті, в якому, крім того, розташовані сім сіл Острозької обителі, отже, масштаби монастирського землеволодіння тут значно менші, ніж у Луцькому повіті. Зазначимо, що 11 обителей розташовані в сімох містах (по три – в Дубні і Луцьку, в п'яти містах – по одній). Відомо, що чотири монастирі були жіночими. Що ж до монастирських маєтків, то їхні кількісні зміни наведені в діаграмі 8, де за кожну чверть століття показано спочатку чисельність сіл, а потім монастирів, які ними володіли.

⁷¹ Подаємо перелік монастирів, у дужках зазначена кількість сіл: Гошанський (1), Дворецький (4), Дерманський (5), Дорогобузький (3), Дубицький (2), Дубнівські Вознесенський (1), Преображенський (2) і Хрестовоздвиженський (1), Жидичинський Миколаївський (26), Корецький (9), Красносельський (2), Луцькі Братський (4), Василівський (3) і Успенський (1), Маренинський (1), Острозький (7), Пересопницький (5), Степанський (3) і Чорненський (1).

Динаміка чисельності монастирських сіл Луцько-Острозької єпархії

Переважна більшість монастирських сіл Луцько-Острозької єпархії була розташована в Кременецькому (11) і Луцькому (59) повітах Волинського воєводства, лише чотири села Жидичинського Миколаївського монастиря локалізовані в Пінському повіті Берестейського воєводства і дев'ять сіл Корецького – в Овруцькому повіті Київського воєводства.

Постає питання: якими переважно шляхами монастирі ставали власниками маєтків? Нам відомі особи, які відписали на користь чернечих спільнот 32 села: з них 25 надані патронами/власниками вісьмох обителей. Маємо підстави для припущення, що патрони відписали своїм монастирям ще п'ять сіл. Згадаємо також чотири села, подаровані Андрієм Гулевичем Луцькій братській обителі, в якій він збирався прийняти чернечий постриг. Таким чином, маємо свідчення, що з відомих нам 81 монастирських сіл 34 (42 %) відписали обителям їхні патрони і один фактично вже чернець. Про зв'язок ще двох осіб з монастирями (чи їхніми власниками), яким вони пожертвували три села, ми свідчень не віднайшли. Жидичинський Миколаївський монастир отримав чотири села в Берестейському воєводстві в інший спосіб: до його архимандрита звернулася Агаф'я Пісочинська з проханням допомогти заснувати обитель у її маєтку, на користь якої вона відписала ці села. Новий монастир так і не фундували, а села залишилися у власності Жидичинського (не відомо, чи за погодженням з А. Пісочинською, чи ні) [469, 285].

Монастирі отримували села також шляхом обміну. Так, Жидичинський Миколаївський обміняв Пальчу на Красне і Малий Омельник [469, 254], а Пересопницький – Чемерин на Дядковичі.

Отже, згідно з віднайденими свідченнями, переважну більшість сіл обителі отримували шляхом пожертв від своїх патронів. Вірогідно, так само можна пояснити «монастирське» походження 37 сіл, чиї обставини переходу у власність монастирів залишаються невідомими.

Часто обителі були лише *de jure*, а не *de facto* власниками своїх маєтків, бо їхні патрони передавали ці села різним особам у заставне/орендне володіння і не завжди це робилося в інтересах чернечої спільноти (зауважимо, що монастирі вважалися лише довічними користувачами своїх сіл, однак розпоряджалися ними патрони, що нерідко і призводило до зловживань з їхнього боку). В той же час обителі, які перебували в королівському/єпископському подаванні, мали більше можливостей використовувати маєтки на свою користь (наприклад, Жидичинська Миколаївська) [469, 81–83].

Наскільки масштабним було монастирське землеволодіння Луцько-Острозької єпархії? Відомо, що в 1629 р. функціонувало 19 обителей⁷² (з них 17 – у Луцькому повіті, 14 – у містах, 12 – чоловічі, ще одна, найправдоподібніше, була чоловічою, 5 – жіночі, склад однієї чернечої спільноти невідомий). Крім того, маємо підстави для припущення щодо існування в 1629 р. ще п'яти монастирів⁷³ (усі в Луцькому повіті, один – у місті, один – чоловічий, ще два, найвірогідніше, чоловічі, два – жіночі). У цей час сім монастирів володіли 31 селом, 23 з яких разом нараховували 841 дим⁷⁴. Додамо також володіння Дерманським монастирем половиною села Малий Мізочик, яка нараховувала 20 димів. Таким чином, згідно з документальними

⁷² Дерманська, Дорогобузька, Дубнівські Вознесенська, Преображенська і Хрестовоздвиженська, Жидичинська Миколаївська, Корецька, Кременецька Преображенська, Луцькі братська, Св. Йоана Богослова і Успенська, Любартівська, Перемильська, Почаївська, Степанська, Страколівська, Чернчицька, Четвертенські Богородична і Преображенська.

⁷³ Городищенського, Жидичинського Воскресенського, Маренинського, Миньківського і Розважівського.

⁷⁴ Зазначимо, що нам не відома кількість димів у селі Залучче (Жидичинський Миколаївський монастир), однак у 1625 р. їх тут нараховувалося чотири, а в 1642 р. – п'ять, тому для 1629 р. ми визначили їхню кількість у чотири.

свідченнями в 1629 р. кількість димів у 23 (з половиною) монастирських селах становила 861. Однак при цьому не врахована певна частина димів, про які також відомо. Так, у 1627 р. у селі Волька (Степанський монастир) згадані 12 підданих. Припустимо, що кожен підданий – сім'я, окреме господарство, тобто дим. Згадаємо також вісім монастирських сіл, кількість димів у яких у 1629 р. нам невідома. Ми майже не маємо інформації про чотири села Жидичинської Миколаївської обителі, розташованих у Берестейському воєводстві, тим більше про їхню чисельність і, відповідно, не будемо їх враховувати при спробах визначити кількість монастирських димів у селах Волинського воєводства. Що ж до решти чотирьох сіл, які залишилися, то віднайдені свідчення дозволяють твердити про малочисельність населення принаймні трьох з них – Красного, Липлян і Підгорова (належали Жидичинському Миколаївському монастирю). Вірогідно, маленьким було і село Підборці (Дубнівський Вознесенський монастир). Навіть якщо брати по мінімуму, то навряд чи чотири села нараховували менше, ніж 10–15 димів, тобто загалом отримуємо близько 885 монастирських димів. Насправді ж їхня чисельність була більшою, бо актові матеріали не повністю висвітлюють загальну картину кількості монастирів та їхніх сіл. Так, упродовж першої чверті XVII ст. згадуються 41 монастирське село, впродовж другої чверті – 46. Цілком ймовірно, що в 1629 р. їх було не 32, а, припустимо, 40, і в такому разі маємо підстави збільшити число димів як мінімум на кілька десятків. Таким чином, навряд чи буде помилковим твердження про те, що мінімальна кількість монастирських димів у селах становила близько 950 (з урахуванням тих окремих підданих, якими монастирі володіли в деяких селах – див. далі). М. Крикун визначив кількість димів у селах Луцького повіту в 1629 р. (саме тут розташовані всі відомі на цей час монастирські села) у 43 742, серед них духовних димів – 2 443 [496, 73–75]. Отже, згідно з нашими обрахунками, монастирські дими становили 2,2 % від загальної кількості в повіті й 39 % – від числа духовних димів. Зазначимо, що О. Баранович визначив чисельність

димів Церкви східного обряду в Луцькому повіті в 1 223 [453, 23], з яких, згідно з нашими обрахунками, монастирські дими становили 77,7 %.

Монастирі могли володіти не всім селом, а лише його частиною. Вже згадувалося про належність Дерманській обителі половини Малого Мізочика, наданої, найімовірніше, кн. Василем-Костянтином Острозьким. Відомо, що частинами кількох сіл володів також Луцький братський монастир. Так, у 1624 р. Антоній Сволінський заповів ченцям певну частину Гуляників, іншу частку цього села в 1643 р. відписав монастирю Ян Гуляницький. У 1648 р. Луцька братська обитель здійснила обмін і за п'ять «пляцов» з будинками в Луцьку отримала частину села Німецьке. Семен Гулевич Воютинський у 1636 р. при заснуванні Білостоцького монастиря пожертвував йому частину Білого Стоку. В 1647 р. Кременецький братський монастир згадується як власник частини Миньківців. Зауважимо, що в наведених прикладах обителі, які перебували в приватному подаванні, отримували зазначену нерухомість від своїх патронів.

Ми не маємо свідчень про те, що Луцька Хрестовоздвиженська братська обитель *de facto* отримала частину Гуляників, яку в 1624 р. заповів А. Сволінський (нерідко спадкоємці померлого не виконували його останнє бажання, висловлене в духівниці). Хоча можна припустити, що жертва в 1643 р. на користь ченців іншої частини Гуляників була пов'язана з уже існуючими тут на той час землями монастиря. У такому разі обитель володіла частиною Гуляників у 1629 р. і якщо в селі тоді нараховувалося 25 димів [453, 23], то принаймні декілька з них належали чернечій спільноті. Крім цього, маємо свідчення про володіння монастирями підданими в деяких селах. Так, у 1597 р. фундаторка Почаївської обителі Ганна Гостська відписала ченцям шість підданих з їхніми дворищами в Почаєві, а в 1642 р. згадані п'ять «халуп» цього монастиря. У 1608 р. при заснуванні Сарненського монастиря фундатор пожертвував йому сарненські ґрунти з чотирма підданими. Під 1618 р. маємо документальне свідчення про підданих Мульчицької обителі. В 1619 р. патрон Четвертенського

Преображенського монастиря відписав чернечій спільноті чотирьох підданих у селі Залюбеч, а в 1642 р. – ще шістьох у ньому ж. Згадаємо також шість підданих Чернчицького монастиря. 1640 р. датовано свідчення про мильчанські ґрунти Мильчанської обителі, а під 1649 р. згадані монастирські піддані, яких обитель «осадила» на них (найправдоподібніше, це сталося до початку Визвольної війни в 1648 р.). Мильчанські ґрунти відписав власник монастиря, він же мав дати дозвіл на їх заселення. Зазначимо, що в 1642 р. згадуються піддані Гощанської обителі з села Терентіїв. У 1647 р. при заснуванні Хорохоринського монастиря фундатор відписав ченцям 12 підданих у Хорохорині. Зауважимо, що майже всіх згаданих підданих чернечі братії отримали від своїх патронів/власників. Що ж до 1629 р., то в цей час Чернчицька обитель володіла шістьма підданими, Почаївська – п'ятьма «халупами» і, найвірогідніше, Четвертенська Преображенська – чотирма підданими.

Маємо декілька свідчень про те, що села перебували в посесії обителі. Так, у 1643 р. Кременецька братська отримала Кащинці (обставини невідомі), у 1647 р. Луцькій братській Олександр Мозеллі заповів своє право на заставне володіння Губином і в цьому ж році Ян Марцишевський передав Луцькому Успенському монастирю право на володіння селами Славожичі та Острів (умови посесії невідомі). Так само не маємо свідчень про умови отримання трьох сіл у заставне володіння Почаївським монастирем (у 1640 р.) і Волиці – Мильчанським, який, крім того, тримав Загірці та Пирятин. Зазначимо, що не завжди обителі ставали заставними власниками в результаті грошової позики певній особі. Ченці могли отримати село в посесію до того часу, поки їм не віддадуть пожертвувану грошову суму (саме на таких умовах Мильчанський монастир володів Загірцями і Пирятином). Маємо також свідчення про те, що чернеча спільнота була посесором частини села: в 1602 р. Олена Горностаєва заповіла Пересопницькому монастирю своє право на заставне володіння шістьма волоками з підданими в селі Грушвиця, яке вона тримала від свого брата кн. Юрія Чорторійського.

6.1.3. Володіння незаселеними грунтами. Відомо, що 13 монастирів⁷⁵ володіли грунтами, полями, сіножатями, садами, ставами, пущами. Зазначимо, що п'ятьом з цих обителей також належали села (Білостоцькій, Дубнівській Вознесенській, Жидичинській Миколаївській, Красносельській і Луцькій Успенській). Чотири монастирі отримали ґрунти від своїх патронів, а онук Василя Кірдея відписав Красносельській обителі Кудрявчицьку землю. Свідчень про обставини отримання нерухомості та умови володіння нею іншими згаданими монастирями не віднайдено.

*

*

*

Отже, в Луцько-Острозькій єпархії землеволодіння монастирів, так само як і чисельність їхніх підданих не були масштабними. Маємо свідчення про 31 монастирське село у 1629 р., а всього в цей час, згідно з нашими обрахунками, було близько 975 монастирських димів, що становило 33 % від числа духовних димів і трохи менше відсотка від їхньої загальної кількості в Кременецькому і Луцькому повітах. Для порівняння скажемо, що нам відомо про існування в 1629 р. у волинській частині Володимирсько-Берестейської єпархії 14 монастирських сіл, а загальна кількість монастирських димів не перевищувала 450. Це становило 3,2 % від усіх димів у Володимирському повіті і 38 % – від числа духовних димів [470, 47–50].

Упродовж досліджуваного періоду розміри монастирського землеволодіння в Луцько-Острозькій єпархії безперервно збільшувалися (з 13 до 46 сіл), у той час як у волинській частині Володимирсько-Берестейської – зменшувалися (з 23 до 14 сіл, правда, впродовж майже всієї першої половини XVII ст. їхня кількість залишалася практично незмінною). Чисельність монастирських маєтків безпосередньо залежала від кількості обителей, тобто зростання числа перших було, передусім, результатом збільшення кількості

⁷⁵ Білостоцький, Дрознівський, Дубнівський Вознесенський, Жидичинський Миколаївський, Загаєцький, Красносельський, Луцький Успенський, Обицький, Осницький, Перемильський, Полонський, Страколівський і Шумський.

других, а не отримання нових маєтностей уже існуючими чернечими спільнотами.

6.2. Пожертви вірних

Інформація про пожертви чернечим спільнотам від вірних дає змогу краще зрозуміти не лише рівень матеріального забезпечення обителів, а й те, яким був їхній релігійний авторитет, наскільки вони були шановані місцевим (і не тільки) населенням. Зауважимо, що тут ми будемо фіксувати пожертви лише грошей і рухомого майна, а практика відписування монастирям маєтків розглянута у відповідному розділі. Загальну картину кількісних показників ми відтворили в таблиці 6.3.

Таблиця 6.3

Кількість пожертв від вірних монастирям Луцько-Острозької єпархії (кінець XVI – перша половина XVII ст.)

№ з/п	Монастир	Кількість пожертв	№ з/п	Монастир	Кількість пожертв
1	Білостоцький	1	15	Луцький Василівський	1
2	Валівський	1	16	Луцький Успенський	11
3	Гоцанський	4	17	Мильчанський	5
4	Дерманський	5	18	Миньківський	1
5	Дорогобузький	1	19	Пересопницький	5
6	Дубицький	1	20	Почаївський	19
7	Дубнівський Вознесенський	2	21	Сарненський	1
8	Дубнівський Преображенський	2	22	Степанський	2
9	Дубнівський Хрестовоздвиженський	4	23	Хорохоринський	1
10	Загаєцький	1	24	Чеконський	1
11	Корецький	3	25	Чернчицький	9
12	Красносельський	2	26	Четвертенський Преображенський	3
13	Кременецький братський	4	27	Чорненський	2
14	Луцький братський	68			

Отже, відомо про 160 пожертв на користь 27 монастирів упродовж більш ніж 150 років. Привертає увагу те, що майже 44 % отримала Луцька братська обитель, на «другому місці» бачимо Почаївську (разом – 50 % від усіх пожертв). Серед монастирів переважають ті, які перебували в

приватному подаванні (24), один належав Луцькій кафедрі, дві обителі були Братськими. Відзначимо, що на користь трьох останніх зроблено разом 83 пожертви (53 % від їхньої загальної кількості). Однак щодо більшості монастирів віднайдено лише по декілька свідчень (десять чернечих спільнот отримали по одній пожертві). Зауважимо, що чотирьом з цих монастирів пожертви зроблені патронами у фундушних записах при заснуванні. Беручи до уваги, що обителі часто засновували приватні особи передусім для спасіння своїх (і родичів) душ за посередництвом чернечих молитов і як місце поховання, то відсутність віднайдених свідчень про пожертви на користь зазначених монастирів у майбутньому від інших, крім патронів, осіб дає підстави для припущення, що ці обителі (як і багато інших), головним чином, «обслуговували» своїх власників, залишаючись, відповідно, «малопомітними» для місцевого населення.

Відзначимо невелику кількість пожертв Дерманській (до того ж, три з п'яти відомих пожертв на її користь зроблені до середини XVI ст.), Дорогобузькій, Дубнівським і Степанській обителям, які перебували під патронатом князів Острозьких, а пізніше – їхніх спадкоємців. Це привертає увагу передусім тому, що згадані монастирі були давніми і досить заможними. Крім того, кн. Василь-Костянтин Острозький нерідко «подавал» уряди настоятелів у своїх обителях запрошеним до Острозької академії з-за меж Речі Посполитої відомим богословам, церковним діячам, у результаті чого зростало значення цих монастирів як інтелектуальних, а після Берестейської унії 1596 р. – і «політичних» православних осередків на Волині. Однак така «діяльність» ченців, вірогідно, не дуже «цікавила» більшість місцевого населення, для якого духовний авторитет монастиря визначався, насамперед, наявністю в ньому реліквії, належністю до монашої спільноти (тепер або раніше) особи, відомої своїм аскетизмом, чернечим подвижництвом тощо. Отже, на нашу думку, є підстави вважати, що впродовж XVI ст. обителі під патронатом князів Острозьких не відрізнялися високим релігійним авторитетом серед населення Волині (можливо, певною

мірою, за винятком Дерманської) й саме цим передусім пояснюється незначна кількість пожертв на їхню користь. Зауважимо також, що «отримати» місце вічного спочинку в монастирі, який перебував у приватному подаванні, для людини без родинних або клієнтарних зв'язків з його патроном було малореально. Легше було замовити службу або вписатися до монастирського пом'яника, хоча і тут усе залежало від розмірів пожертви. Сказане особливо стосувалося обителів під патронатом князів Острозьких, бо між ними (родиною Острозьких) і більшістю населення існувала соціальна прірва, тому ці монастирі сприймалися як практично «недосяжні»⁷⁶. Відповідно, увагу людей привертали інші монастирі: Братські (Луцькому Хрестовоздвиженському відписували найбільше), під владичним патронатом (Луцький Успенський), а також ті, які перебували в приватному подаванні, але були значною мірою незалежні від своїх власників (Почаївський і Чернчицький). Саме згаданим обителям і робили найбільше пожертв. Повертаючись до монастирів князів Острозьких, зазначимо, що вони залишилися «малопомітними» для населення й після їхнього переходу до унії (Дорогобузький – між 1618–1621 рр., інші – упродовж 1626–1629 рр.). Взагалі свідчень про пожертви унійним монастирям віднайдено небагато: чотири – Луцькій Успенській (до 1633 р., коли вона знову стала православною), по одній – Дерманській і Дубнівській Преображенській. Згадаємо також пожертву при заснуванні унійної Сарненської обителі. У той же час кількість пожертв на користь Луцького братського (68) і Почаївського (19) монастирів дає підстави твердити, що вони в першій половині XVII ст. були шанованими православними осередками Волині.

⁷⁶ Згадаємо ще монастирі під патронатом князів Корецьких і Четвертенських, яким також майже ніхто, крім їхніх власників, не робив пожертв.

Характер пожертв монастирям Луцько-Острозької єпархії

Впродовж	Кількість пожертв		Хто і скільки зробив пожертв					Які пожертви		
	Всього	Монастир	Патрони або їхні родичі	Ченці/черниці або владики	У заповітах	У заповіті з проханням бути похованим у монастирі, якому зроблена пожертва	У фондушних записах при заснуванні монастиря	Гроші	Гроші та майно	Майно
4 чв. XV ст.	1	Дерманський	1	–	–	–	–	–	–	1
1 чв. XVI ст.	2	Дерманський, Дубнівський Хрестовоздвиженський	2	–	–	–	–	–	–	2
2 чв. XVI ст.	1	Дерманський	–	–	–	–	–	–	–	1
3 чв. XVI ст.	9	Дубнівський Хрестовоздвиженський (2), Красносельський (2), Дубицький (1), Дубнівський Преображенський (1), Луцькі Василівський (1) і Успенський (1), Степанський (1)	2	2	5	1	–	5	–	4
4 чв. XVI ст.	6	Луцький Успенський (2), Дорогобузький (1), Дубнівський Хрестовоздвиженський (1), Почаївський (1), Степанський (1)	2	–	3	2	1	4	–	2

Впродовж	Кількість пожег		Хто і скільки зробив пожег					Які пожеги		
	Всього	Монастир	Патрони або їхні родичі	Ченці/черниці або владики	У заповітах	У заповіті з проханням бути похованим у монастирі, якому зроблена пожега	У фундушних записках при заснуванні монастиря	Гроші	Гроші та майно	Майно
1 чв. XVII ст.	27	Луцький братський (9), Пересопницький (5), Луцький Успенський (4), Чернчицький (3), Дубнівський Вознесенський (2), Четвертенський Преображенський (2), Дерманський (1), Сарненський (1)	5	6	18	–	1	20	2	5
2 чв. XVII ст.	114	Луцький братський (59), Почаївський (18), Чернчицький (6), Мильчанський (5), Гоцанський (4), Кременецький братський (4), Луцький Успенський (4), Корецький (3), Чорненський (2), Білостоцький (1), Валівський (1), Дерманський (1), Дубнівський Преображенський (1), Загаєцький (1), Миньківський (1), Хорогоринський (1), Чеконський (1), Четвертенський Преображенський (1)	12	5	82	32	3	88	9	17

Перше запитання: хто робив пожеги? У відповідному розділі ми з'ясували, що майже всю нерухомість чернечі спільноти, які перебували в приватному подаванні, отримували від своїх власників та їхніх родичів і це забезпечувало економічне підґрунтя існування монастирів. Що ж до пожег грошей, рухомого майна, тут картина дещо інша. Так, із 73 пожег, отриманих 24 обителями, які перебували в приватному подаванні, частка їхніх власників становить 33 % (24 свідчення). Зазначимо, що десятьом монастирям всі відомі нам пожеги зроблені патронами. У той же час, згідно з віднайденими документальними матеріалами, монастирям

волинської частини Володимирсько-Берестейської єпархії гроші, майно відписували переважно патрони та їхні родичі [470, 51].

Більшість усіх пожертв (108, тобто 2/3) зроблені в заповітах, і це було зумовлено тим, що серед «богоугодних» справ чільне місце посідала підтримка Церкви. Виконання таких обов'язків ставало особливо актуальним тоді, коли людина готувалася полишити земний світ. Зауважимо, що впродовж першої половини XVII ст. частка пожертв у духівництвах практично не змінюється (70 % – у першій чверті цього століття та 71 % – у другій). Багато пожертв були надані «на помин душі» (як свої, так і родичів). Серед мирян вважалося, що молитви ченців, які добровільно зреклися світського життя заради служіння Богові, мають особливу силу. Можна було замовити літургії або вписатися до монастирського пом'яника – все залежало від розмірів матеріальної підтримки обителі.

Друге запитання: з чого складалися пожертви? Відписували переважно гроші (117 свідчень). Так, у третій чверті XVI ст. п'ять пожертв разом нараховували 37,5 зол., в останній чверті цього століття чотири пожертви трьом монастирям – 32,5 зол., крім цього, ще одна обитель щороку мала отримувати 75 золотих. У першій чверті XVII ст. фіксуються 20 грошових пожертв (шістьом монастирям разом відписали майже 5 900 зол., ще один щороку мав отримувати 100 зол.). Упродовж другої чверті XVII ст. відомі 87 пожертв грошей (на користь 14 обителі разом відписано близько 74 000 зол. і ще п'ятьом монастирям щорічний видеркаф – майже 4 000 зол.). Хоча жертвували переважно гроші, відомі 11 «комбінованих» пожертв, які склалися з грошей і майна. Зазначимо, що в першій чверті XVII ст. грошова частка двох таких пожертв становила 85 зол., а в другій – 84 500 зол. (дев'ять пожертв). Правда, більшість з цих грошей відписана двом обителям: Корецькій – майже 64 000 зол. і Луцькій братській – 18 500 золотих. Додамо, що майно, отримане в цих випадках Корецьким монастирем, у свою чергу коштувало значних грошових сум (дорогоцінності, худоба).

Отже, всього монастирям у першій половині XVII ст. було пожертвовано (не беручи до уваги щорічний видеркаф) майже 165 000 золотих. Переважну більшість з них мали отримати вже згадані Корецький (див. вище) і Луцький братський (майже 45 000 зол.), а також Валівський (36 000 зол.) монастирі. Мильчанській обителі патрони відписали близько 10 000 зол. (з них 6 000 – на будівництво монастирських споруд). На користь інших чернечих спільнот жертвували набагато менше. Так, пожертви Почаївській обителі склали близько 2 000 зол. і 100 зол. щорічних, Луцькій Успенській – 1 800 золотих. Зауважимо, що обителі отримували не всі відписані їм гроші, бо нерідко спадкоємці жертвувачів не бажали віддавати зазначені в заповітах грошові суми (подібні випадки розглядалися у відповідних розділах). Ще складніше монастирям було отримати гроші тоді, коли ченцям передавалися права на певні борги (наприклад, Олександр Мозеллі в 1647 р. відписав Луцькій братській обителі право отримати на свою користь 17 200 зол., заборгованих йому різними особами).

Відомо про 32 пожертви майна. Відписували церковне начиння, книги, збіжжя (частіше щорічну десятину з певних маєтків), худобу. Інколи дарували коштовності, зброю за умови, що ченці мали це продати, а отримані гроші використати для придбання предметів літургійного вжитку (у запису зазначали, яких саме) або будівельних церковних робіт.

Отже, більшості волинських монастирів у вигляді пожертв відписували невеликі грошові суми. Виняток становили три обителі: Валівська, Корецька і Луцька братська. Правда, лише остання з них, яка була відомим і впливовим православним осередком Волині, отримувала багато пожертв від різних осіб, у той час як Валівському і Корецькому монастирям подарували значні грошові суми патрони, що, звісно, не пов'язано (в усякому разі безпосередньо) з високим релігійним авторитетом цих двох обителей серед населення. Що ж до тих монастирів, свідчення про пожертви яким нам невідомі, то, найпевніше, якщо їм і відписували гроші, майно, то в невеликій кількості, бо майже повна відсутність свідчень про більшість з цих

монастирів в актових книгах дозволяє робити припущення щодо їхньої «малопомітності» для волинського населення. У той же час деякі такі обителі могли отримати значні пожертви від своїх власників – як Валівська і Корецька, але це, зрозуміло, були винятки.

РОЗДІЛ 7

МОНАСТИРІ ТА ВОЛИНСЬКИЙ СОЦІУМ

Ідеалом східнохристиянського чернецтва, який сформулював Св. Теодор Студит, є особливе служіння Церкві, спасіння душі, що досягається лише шляхом відречення від світського життя. Попри це, обителі не могли бути цілком ізольованими від суспільства і одним з аспектів їхньої діяльності був релігійно-культурний. Віднайдені документальні свідчення допоможуть бодай частково висвітлити цей аспект щодо монастирів Луцько-Острозької єпархії.

7.1. Поховання в обителях

Великого значення в тогочасних есхатологічних уявленнях набувало поховання у «святomu місці». Загальну картину кількості поховань⁷⁷ ми бачимо в таблиці 7.5.

Таблиця 7.5

Свідчення про поховання в монастирях Луцько-Острозької єпархії (кінець XVI – перша половина XVII ст.)

№ з/п	Монастир	Всього поховань	у заповітах	№ з/п	Монастир	Всього поховань	у заповітах
1	Городищенський	2	2	8	Луцький братський	32	27
2	Гоцанський	1	1	9	Луцький Успенський	9	8
3	Дерманський	8	4	10	Мильчанський	2	2
4	Дорогобузький	4	3	11	Перемильський	1	1
5	Дубнівський Преображенський	1	1	12	Пересопницький	2	2
6	Корецький	6	5	13	Почаївський	3	3
7	Красносельський	1	1	14	Чеконський	2	2

⁷⁷ Ми враховували прохання в заповітах бути похованими в певному монастирі, згадки про вже існуючі поховання в обителях та свідчення безпосередньо про сам «погреб» у певний час.

№ з/п	Монастир	Всього похован	у заповіта	№ з/п	Монастир	Всього похован	у заповіта
15	Чернчицький	10	6	17	Чорненський	1	1
16	Четвертенський Преображенський	7	3				

Отже, відомі 92 поховання (або прохання про це) в 17 монастирях, більшість свідчень (77) маємо в заповітах. Бачимо переважно ті ж обителі, яким робили пожертви. Це пояснюється передусім релігійним авторитетом монастиря, крім того, часто зазначене в духівниці бажання знайти вічний спочинок у певній обителі супроводжувалося жертвою на її користь. Найбільше поховань фіксуються в Луцькому братському монастирі. Відзначимо, що нам відомі лише три поховання в Почаївському монастирі, хоча йому було зроблено 19 жертв від вірних. Що ж до інших обителей, то кількість жертв і поховань більш-менш збігається, принаймні є співвідною.

Отримавши уявлення про загальну картину щодо кількості поховань у монастирях, простежимо динаміку їхньої чисельності, а також з'ясуємо, кого ховали.

Таблиця 7.6

Динаміка чисельності поховань в монастирях Луцько-Острозької єпархії

Упродовж	Кількість поховань		Хто похований		
	Всього	У заповітах	Монастир (у дужках зазначена кількість поховань, зафіксованих у заповітах)	Патрони та їхні родичі	Ченці/черниці
3 чв. XVI ст.	6	4	Дерманський – 1 (1), Дорогобузький – 1 (1), Красносельський – 1 (1), Луцький Успенський – 1 (1), Четвертенський Преображенський – 2	2	–
4 чв. XVI ст.	12	8	Дерманський – 1 (1), Дорогобузький – 2 (1), Корецький – 2 (2), Луцький Успенський – 4 (4), Чернчицький – 1, Четвертенський Преображенський – 2	2	–

Упродовж	Кількість поховань			Хто похований	
	Всього	У заповітах	Монастир (у дужках зазначена кількість поховань, зафіксованих у заповітах)	Патрони та їхні родичі	Ченці/черниці
1 чв. XVII ст.	28	23	Дерманський – 1 (1), Дорогобузький – 1 (1), Корецький – 1, Луцький братський – 9 (8), Луцький Успенський – 4 (3), Перемильський – 1 (1), Пересопницький – 2 (2), Почаївський – 1 (1), Чернчицький – 7 (5), Четвертенський Преображенський – 1 (1)	3	1
2 чв. XVII ст.	41	40	Городищенський – 2 (2), Гощанський – 1 (1), Дерманський – 1 (1), Дубнівський Преображенський – 1 (1), Корецький – 3 (3), Луцький братський – 23 (23), Мильчанський – 2 (2), Почаївський – 2 (2), Чеконський – 2 (2), Чернчицький – 2 (1), Четвертенський Преображенський – 1 (1), Чорненський – 1 (1)	4	3

Бачимо, що з 51 поховань у монастирях, які перебували в приватному подаванні, лише 11 належали патронам, але вони загалом відписали у духівництвах тим своїм обителям, де бажали знайти вічний спочинок, майже 77 000 золотих. Крім того, жертвували гроші на будівництво монастирських споруд (6 000 зол.), щорічний видеркаф та інше майно. Отже, внесок власників у покращення матеріального становища своїх обителів виглядає вагомим. Правда, лєвова частка згаданих грошей (майже 66 000 зол.) була відписана одному монастирю – Корецькому. В той же час близько 1 600 зол. монастирям заповіли різні особи, які просили поховати їх у цих святих місцях (13 осіб, серед них двоє ігуменів та ігуменя, зв'язок інших з патронами не встановлено). Зауважимо, що в деяких випадках прохання бути похованим в обителі не супроводжувалося грошовою або майновою пожертвою на її користь. Це легко пояснити, коли йдеться про патронів, в той же час відсутність пожертв у більшості інших випадків пояснюється, вірогідно, невідомими для нас клієнтарними зв'язками тих, хто бажав мати вічний спочинок у монастирі, та їхніми власниками. Віднайдені в заповітах свідчення про бажання бути похованими в певних обителях та жертвами на їхню користь наведені в таблиці 7.7.

Поховання в монастирях і зроблені при цьому пожертви на їхню користь (за даними заповітів)

Упродовж	Патрони		Інші особи	
	Поховання з пожертвою	Поховання без пожертви	Поховання з пожертвою	Поховання без пожертви
3 чв. XVI ст.	–	2	1 (12, 5 зол.)	2
4 чв. XVI ст.	–	2	–	4
1 чв. XVII ст.	2 (350 і 600 зол.)	1	5 (ігумен відписав 70 зол. і церковні книги, інші чотири пожертви склали відповідно 50, 75, 100 і 525 зол.)	4 (один з них – клієнт патрона)
2 чв. XVII ст.	4 (по дві пожертви Корецькому монастирю – 65800 зол., дорогоцінності, худоба і Мильчанському – 10 000 зол., з яких 6 000 відписали на будівництво монастирських споруд, крім того, щорічні 1 400 зол. і 20 000 зол. «способом выдеркаф»)	–	8 (четверо осіб відписали відповідно по 12, 100, 200 і 500 зол., ігумена заповіла коней, ігумен – церковний одяг, книги, ще двоє осіб – церковне начиння)	5

7.2. Шановані святині

У православній традиції особливе місце посідає вшанування ікон із зображенням Христа, Пресвятої Богородиці і святих. Через освячення, силою благодатної присутності в іконі відбувається зустріч того, хто молиться, з тим, хто на ній зображений. Так само через ікону вірний може отримати прощення і підтримку. У цьому сенсі будь-який освячений образ є чудотворним, але чудотворними у вужчому розумінні вважаються ті, які з

надзвичайною виразністю свідчать про свою силу. Переважно це образи Божої Матері [455, 171]. Що ж до монастирів Луцько-Острозької єпархії, то документально підтверджено існування чудотворних ікон Пресвятої Богородиці у Дерманській (зг. 1636 р.) і Почаївській (найдавніше документальне свідчення маємо під 1641 р.) обителях. Зазначимо, що М. Довбищенко, посилаючись на «Словник Чудотворних Богородичних Ікон України» Г. Лужницького, вважає, що є підстави припускати існування таких ікон в першій половині XVII ст. в Дорогобузькому і Дубнівському Хрестовоздвиженському монастирях, хоча конкретних відомостей про чудеса, пов'язані з ними, ми не маємо. Згадаємо також переказ, згідно з яким у першій половині XVII ст. чудотворна ікона була в Білостоцькій обителі, однак, найпевніше, така легенда виникла значно пізніше з метою показати давнє походження цієї ікони.

7.3. Благодійність

Любов до ближнього й, відповідно, допомога йому є християнським обов'язком. Одним з практичних виявів цієї Божої заповіді було утримання (або підтримка) шпиталів, де знаходили притулок бездомні, каліки та убогі. Не дивно, що часто шпиталі організовувалися при церковних інституціях і, вірогідно, деякі з них з часом ставали осередками, які перетворювалися на Братства (в Луцьку) або ж при них могли заснувати обитель (в Острозі). Віднайдено свідчення про сім шпиталів, пов'язаних з монастирями: Кременецький і Луцький братські, Гоцанський, Мильчанський, Острозький, Пересопницький та Четвертенський. Функціонування Пересопницького документально не підтверджено: у фондушному запису 1595 р. лише зазначено, що при місцевій обителі має бути шпиталь, більше того, є документальне свідчення, яке дозволяє зробити припущення, що його так і не було засновано. Ми також не маємо прямих доказів щодо існування шпиталю при Спасо-Преображенській обителі в Четвертні, але згадки про нього в

деяких записах разом з монастирем і розташування поряд з ним дають підстави вважати цей заклад «для убогих и уломных» монастирським.

Про внутрішній устрій шпиталів та чисельність їхніх мешканців нам майже нічого невідомо. Правда, у фундушному запису 1641 р. зазначено, що Мильчанський шпиталь був розрахований на шістьох осіб, які щороку мали отримувати 30 зол. на одяг і визначену кількість харчів. Беручи до уваги те, що Луцькому братському шпиталю в 1621–1625 рр. зробили чотири пожертви (220 зол. і майно, яке мали продати, а гроші передати шпиталю), а в другій чверті XVII ст. 14 пожертв становили разом більше 700 зол. і ще 150 зол. щорічних, цей шпиталь міг нараховувати кілька десятків мешканців. Не гірше був матеріально забезпечений аналогічний заклад в Острозі (принаймні перші 20 років після отримання маєтків у 1585 р.). Пожертви Луцькому братському шпиталю свідчать про те, що він був відомий серед населення (авторитет Братства давався взнаки). У той же час кілька віднайдених згадок про пожертви від різних осіб на користь інших шпиталів при монастирях дають підстави для припущення, що ці притулки не привертали значної уваги місцевого люду, так само як і ченці не дуже переймалися опікою над бездомними, каліками і убогими – шість монастирських шпиталів у першій половині XVII ст. на більш ніж 40 обителів досить красномовно свідчать про це.

7.4. Школи

У фундушних записах Пересопницькому (1596 р.), Білостоцькому (1636 р.) і Четвертенському Преображенському (1642 р.) монастирям зазначено, що при них мали функціонувати школи. Крім того, в привілеї короля Владислава IV (між 1633 і 1636 рр.) дано дозвіл на відкриття Кременецької братської школи. Однак нам невідомі документальні свідчення про їхню діяльність і, ймовірно, вони так і не були засновані. Подібну ситуацію спостерігаємо навколо школи в Дермані: в привілеї (1602 р.) щодо

запровадження в місцевому монастирі кіновійної форми чернечого життя згадано, щоб «чернцов и чиновни тому светому противных, абы в том манастыре не приимовано, едно таковым, которые бы под тот порядок подлегати хотели и которые бы се зышли до науки, мают теж способнейшие до науки учитися писма словенского, грецкого и латинского от особ, веры Светое Восточное будучих». Цей запис дав підставу деяким дослідникам твердити про «заснування» кн. Василем-Костянтином Острозьким школи (див. «Дерманський монастир Пресвятої Тройці»), хоча про її діяльність нам нічого невідомо і цілком вірогідно, що вона так і не почала функціонувати. Правда, маємо згадку про школу дещо пізніше (1634 р.), коли Дерманська обитель була унійною. Крім того, документально підтверджено існування шкіл при Гоцанському (з 1639 р., але не віднайдені свідчення, пов'язані з навчальним процесом у ній) та Луцькому братському (з 1619 р.) монастирях. Зазначимо, що завдання і функціонування цієї Братської школи визначені її статутами. На думку Я. Ісаєвича, вона була вищого типу.

Отже, можна твердити про існування трьох монастирських шкіл, але навіть якщо їх і було більше, то не набагато, тобто все одно маємо підстави для висновку про те, що «навчальна» діяльність мало цікавила чернецтво, цим, швидше, більше переймалися деякі патрони обителей.

7.5. Книжкова спадщина

7.5.1. Книгописання. Фахівці, які займаються цією проблематикою, відзначають роль волинських монастирів у переписуванні книг упродовж досліджуваного періоду⁷⁸. Так, Віра Фрис доводить, що на Волині значна частина книг була переписана саме в обителях [572, 237]. Що ж до монастирів Луцько-Острозької єпархії, то в 1556 р. у Дворецькому почали переписувати *Євангеліє*, перекладене «из языка бльгарского на мову рускую», і завершили роботу в 1561 р. у Пересопницькому. У цей же час (40–

⁷⁸ Докладніше це питання розглянуто в нашій монографії «Монастирі Західної Волині» (с. 55–56).

60-ті роки XVI ст.) було переписане *Євангеліє* в Дубнівській Хрестовоздвиженській обителі. Згадаємо також зроблений у Дерманському монастирі переклад з грецької мови збірника афоризмів «Пчела» і кілька творів, автором яких був настоятель цієї обителі Мелетій (Смотрицький): «Апологія» (1628 р.), «Протестація» (1628 р.), «Паренезис» (1628 р.) і «Екзетезис» (1629 р.). У Почаївському монастирі настоятель Йоан (Желізо) склав збірник «Пчела почаевская».

7.5.2. Друкарство. Відомо про діяльність друкарень у чотирьох монастирях: Дерманському (три книги, видані в 1604–1605 рр.), Кременецькому братському (три книги в 1638 р.), Луцькому братському (дві книги видані в 1628 р. і одна в 1640 р.) та Чорненському (дві книги в 1629 р.). Вірогідно, друкарні були також у Почаївській (одна книга в 1618 р.) і Четвертенській (одна книга в 1625 р.) обителях. Отже, шість монастирських друкарень – це не так уже й мало. Однак у Луцькому братському (до 1635 р.), Четвертенському і Чорненському монастирях працювали одні й ті самі мандрівні ченці-друкарі Павло (Люткович) і Сильвестр із своєю друкарнею. До Почаївської обителі також приїхав із своєю друкарнею Кирило (Ставровецький). Зазначимо, що після їхнього від'їзду ніхто у згаданих монастирях видавничою діяльністю не займався. Таким чином, у чотирьох випадках роль обителі при заснуванні в них друкарень обмежувалась «наданням приміщення», хоча, можливо, чернечі спільноти фінансово допомагали видавати книжки. У будь-якому разі існування при монастирях друкарень, навіть нетривалий час, робило ці обителі відомішими серед освіченої частини населення і свідчить про певну активізацію публічної релігійно-культурної діяльності чернечих спільнот упродовж першої половини XVII століття.

*

*

*

Віднайдені свідчення дозволяють твердити, що, незважаючи на функціонування в деяких обителях шпиталів, шкіл і друкарень, загалом публічна релігійно-культурна діяльність монастирів Луцько-Острозької єпархії була досить обмеженою і навряд чи мала помітний вплив на культурний клімат регіону. Переважна більшість монастирів перебували в приватному подаванні й цікавили своїх патронів, передусім, як місця їхнього поховання, крім того, чернечі молитви повинні були спасати душі фундаторів та їхніх родичів. Відповідно обителі не виробили традицій активного впливу на соціум. Зазначимо, що аналогічна ситуація спостерігається серед монастирів Володимирського крилосу Володимирсько-Берестейської єпархії.

ВИСНОВКИ

1. Відомо про діяльність у Луцько-Острозькій єпархії впродовж досліджуваного періоду 61 монастиря. Частина їх існувала недовго, але загалом чисельність обителей постійно зростала. Цей процес стає інтенсивнішим у першій половині XVII століття. Монастирі найчастіше засновували при вже діючих церквах. Відразу або через деякий час власники могли побудувати новий храм. Комплекс монастирських споруд у більшості випадків складався з однієї-двох церков, дзвіниці, келій і будівель господарського призначення. Частіше за все всі споруди разом з огорожею були дерев'яними, однак відомо про існування в деяких обителях кам'яних храмів.

2. Декілька обителей Луцько-Острозької єпархії були добре укріпленими, такими собі невеликими фортецями (Білостоцька, Дерманська і Мильчанська). В Західній Волині добре були захищені Загорівська, Зимнівська і Низкиницька. Однак більшість волинських монастирів були маленькими, не дуже заможними і, звісно, мали огорожу, але аж ніяк не вали з мурами.

3. Більшість монастирів засновані на вшанування Ісуса Христа (25), удвічі менше фіксується Богородичних обителей (12), практично стільки ж (13) мали святовітцівські посвяти. Невідома посвята 11 чернечих спільнот.

4. Документально підтверджено перебування в унії 16 обителей, тобто майже третини зафіксованих у першій половині XVII століття. Однак, беручи до уваги ті монастирі, чия конфесійна належність не визначена, унійні могли сягати близько половини загальної кількості.

5. Практично половина монастирів (27) були розташовані в містах. Чисельність таких обителей упродовж досліджуваного періоду безперервно зростала. Дев'ять з них локалізовані в двох містах – Кременці та Луцьку. Подібну картину спостерігаємо у волинській частині Володимирсько-Берестейської єпархії, де з 9 відомих нам «міських» монастирів 7 локалі-

зовані у Володимирі. Отже, майже половина «міських» обителів (16 із 36) існували в трьох найбільших містах Волині, які одночасно були найважливішими політико-адміністративними і культурними центрами регіону, а два з них – Володимир і Луцьк – осередками волинських єпархій.

6. Відомо 12 жіночих монастирів (5 з них розташовані в містах), 29 – чоловічих, однак залишається відкритим питання про ще 20 чернечих спільнот. І якщо 9 з них, найпевніше, були чоловічими, то принаймні частина інших 11, цілком ймовірно, «належали» черницям.

7. За винятком Дрознівського скиту і кількох монастирів у Луцьку, які заснували представники духовенства, всі інші відомі нам фундатори – світські особи. Відповідно обителі, крім двох Братських, розташовані в їхніх маєтках і не в глушині, а в містах, селах або поряд з ними. Це пояснюється, по-перше, тим, що впродовж досліджуваного періоду, та й раніше, в чернечому житті на Волині не набули поширення суворий аскетизм і усамітнення (анакоретство). По-друге, монастирі «були потрібні» власникам передусім як місця поховання членів родин і де ченці мали молитися за упокій їхніх душ та «за многие лета» живих родичів. Жіночі монастирі переважно фундовані для забезпечення певній особі з родини патрона після прийняття чернечого постригу місця настоятельки. З XVI ст. фіксується все більше обителів, які фундували представники не князівських родин, а шляхти, що ж до князів, то в другій чверті XVII ст. під їхнім патронатом перебувала третина відомих на той час чернечих спільнот.

8. У першій половині XVII ст. частина власників монастирів при їх заснуванні у фундушних записах відмовлялася від втручання в життя чернечих спільнот, а також забороняли робити це своїм нащадкам і спадкоємцям, тобто добровільно зрікалися (повністю або частково) права патронів мати вирішальний вплив на всі сфери діяльності своїх обителів – від господарської до визначення їх персонального складу, передусім настоятелів. У той же час власники усвідомлювали необхідність мати для чернечої спільноти впливового в релігійному плані покровителя. Деякі

патрони обирали київського митрополита, інші – Луцький братський або Києво-Печерський монастир, що спричинило підпорядкування окремих чернечих спільнот настоятелям цих обителей.

9. Кіновійна форма чернечого життя у волинських монастирях поширюється з початку XVII століття. До 80-х років XVI ст. вона запроваджена в двох обителях, однак з цього часу і до 1648 р. фіксується в 20 монастирях. Певною мірою це було результатом усвідомлення як Церквою, так і світським населенням (знаттю, шляхтою, тобто тими соціальними групами, представники яких були власниками обителей) необхідності «реорганізації» чернецтва.

10. Віднайдено документальні свідчення про майже 500 іноків і черниць, які впродовж досліджуваного періоду мешкали на Волині у 80 монастирях східного обряду (з них близько 350 ченців і 50 черниць в Луцько-Острозькій єпархії). Ця інформація досить фрагментарна, бо відомо до сотні персоналій з Жидичинської Миколаївської обители й лише про одну-дві особи з 20 монастирів, а з майже 27 обителей (у Луцько-Острозькій єпархії – з 18, тобто, практично, третини) не можемо назвати жодного ченця. Так само ця інформація не дає відповіді про середню тривалість перебування монаха в одному монастирі, бо багато з них згадуються один раз або впродовж лише кількох років. Хоча в окремих випадках фіксується перебування ченця в одній чернечій спільноті більше 20 років.

11. Віднайдено свідчення про зміни ченцями монастирів. Були ситуації, коли патрон з якихось причин хотів бачити настоятелем іншого або ж монахи залишали обитель через конфлікт у самій громаді. Відомі 17 переходів монахів/монашок з одного монастиря до іншого, ще 16 – коли на новому місці вони ставали настоятелями. Знаємо про 20 випадків збереження ігуменами свого настоятельства, але інколи (9 згадок) переходи ігуменів/ігумень супроводжувалися «кар’єрним зниженням» і в новому монастирі бачимо їх «рядовими» членами спільноти. Отже, перехід з одного

монастиря до іншого був досить поширеним явищем (відомо 10 осіб, які не менше трьох разів змінювали чернечі спільноти).

12. Чисельність ченців у монастирях була незначною, є підстави стверджувати, що в оптимальному випадку вона мала становити 10–12 осіб. Однак насправді їх було менше. Винятком залишалася Жидичинська Миколаївська обитель, де, згідно з нашими підрахунками, мешкали не менше 15 монахів.

13. У восьми обителях Луцько-Острозької єпархії в складі чернечих спільнот фіксуються єрархи-іноземці. Патроном чотирьох таких обителей був кн. Василь-Костянтин Острозький і, відповідно, частина згаданих єрархів приїхали на його запрошення взяти участь у діяльності Острозького гуртка в 70–80-х роках XVI ст., так і залишившись на Волині. Деякі з них, вірогідно, приєдналися до князя вже після того, як він очолив боротьбу православних з Унійною Церквою. Якщо поява на Волині частини єрархів-іноземців пояснюється їхньою співпрацею з кн. В.-К. Острозьким, то щодо перебування митрополитів, єпископів з Балкан в інших монастирях складно робити навіть припущення. Когось з них міг запросити власник обители, сподіваючись, що це сприятимиме зростанню її релігійного авторитету, а хтось приїжджав сам у пошуках «кращого життя», розраховуючи знайти підтримку, покровительство впливової особи з місцевих. Зауважимо, що за відсутності православних київського митрополита і луцьких єпископів перебування у волинських монастирях єрархів-іноземців сприяло не лише зростанню їхнього релігійного авторитету серед населення, а й перетворенню таких обителей у відомі православні осередки (маємо на увазі передусім ті, які перебували під патронатом кн. В.-К. Острозького).

14. Матеріальне забезпечення чернечих громад залежало, головним чином, від монастирського землеволодіння. Ми не віднайшли свідчень про володіння нерухомістю 18-ма обителями, але навряд чи буде помилковим твердження, що практично всі тогочасні монастирі були землевласниками, хоча, звісно, різних масштабів. Відомо, що 20 обителей володіли селами: 12 з

них – максимум трьома, ще сім – не більше як дев'ятьма і лише Жидичинська Миколаївська була власником 26 сіл. Монастир міг володіти лише частиною села або незаселеними ґрунтами (інколи ченці отримували право «посадити» на них своїх підданих). Упродовж досліджуваного періоду чисельність монастирських сіл постійно зростала. Дві обителі були власниками міст, ще вісім – міських ґрунтів.

15. Монастирське землеволодіння формувалося, переважно, завдяки пожертвам патронів та членів їхніх родин, значно менше відомо випадків, коли нерухомість, та й то, головним чином, не села, а ґрунти, відписували сторонні особи (в усякому разі нам невідомий їхній зв'язок – родинний або клієнтарний – з власниками монастирів). І маємо лише декілька свідчень про отримання обителями сіл шляхом обміну. Чернечі спільноти нерідко тримали нерухомість в заставному або орендному володінні (монастирі або самі здійснювали такі операції, або ж їм відписували право на посесію).

16. Землеволодіння волинських монастирів східного обряду не було масштабним і становило лише декілька відсотків від загальної кількості маєтків у регіоні.

17. Матеріальне становище монастирів залежало також від пожертв вірних, а їхня кількість на користь певної обителі значною мірою була пов'язана з її релігійним авторитетом. Відомо 160 пожертв (усього 165 000 зол.), з них 2/3 – у заповітах. Відзначимо, що половину їх отримали (або мали отримати) лише два монастирі: Луцький братський і Почаївський. Відписували переважно невеликі грошові суми. Виняток становили три обителі: Валівська, Корецька і Луцька братська, яким разом пожертвували 145 000 золотих.

18. Відомі 92 поховання в 17 обителях, переважно в тих, яким робили найбільше пожертв. Вибір монастиря був пов'язаний з його релігійним авторитетом і можливістю даної особи «мати доступ» до нього, точніше, до його цвинтаря. Часто зазначене в духівниці бажання мати вічний спочинок у певній обителі супроводжувалося жертвою на її користь. Найбільше маємо

свідчень про поховання в Луцькому братському монастирі – 27. З 51 поховання в обителях, які перебували в приватному подаванні, лише 11 належали патронам і членам їхніх родин, тобто ці монастирі не були «закритими родовими усипальницями» лише для своїх власників.

19. Віднайдені нечисленні свідчення про монастирські шпиталі, школи, друкарні в Луцько-Острозькій єпархії фіксують картину, подібну до тієї, яка спостерігається в Західній Волині, тобто обителі, згідно з уявленнями їхніх фундаторів, мали передусім спасати душі власників за посередництвом чернечих молитов, а також були місцем, де вони могли знайти вічний спочинок. Відповідно, якщо патронів і цікавили шпиталі або інші зазначені заклади, то поза монастирями. Таким чином, тривале перебування обителів у цілковитій залежності, передусім матеріальній, від своїх власників не виробило в чернецтва традицій активно впливати на соціум. Стосовно цього вирізнявся Луцький братський монастир, що пояснюється діяльністю Братства – найвпливовішого православного осередка Волині в першій половині XVII століття. Сказане не зменшує релігійного значення обителів для мешканців Волині, які шанували монастирі як «святі місця».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Неопубліковані

Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського,
ф. 231. Почаївська лавра. XVI–XX ст.

1. № 38. Документи. XVII – XVIII ст., 157 арк.

2. № 54. Документи. XVII – XVIII ст., 114 арк.

Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України),
ф. КМФ 36, оп. 1. Литовська метрика. 1440–1794 рр.

3. спр. 194. Книга королів Генріха і Стефана, віце-канцлера Вольського. 1574–1578 рр., 228 арк.

4. спр. 195. Книга короля Стефана, віце-канцлера Яна Боруковського. 1578–1582 рр., 473 арк.

5. спр. 196. Книга короля Стефана, віце-канцлера Яна Боруковського. 1582–1583 рр., 267 арк.

6. спр. 197. Книга королів Стефана і Сигізмунда III. Книга великої канцелярії канцлера Яна Замойського. 1583–1603 рр., 144 арк.

7. спр. 198. Книга короля Стефана. Книга віце-канцлера Войтеха Барановського. 1585–1586 рр., 307 арк.

8. спр. 199. Книга короля Сигізмунда III, віце-канцлера Войтеха Барановського. 1588–1590 рр., 164 арк.

9. спр. 202. Книга короля Сигізмунда III, віце-канцлера Петра Тиліцького. 1598–1603 рр., 172 арк.

10. спр. 209. Книга короля Сигізмунда III, канцлеров Андрія Липського і Вацлава Лещинського. 1616–1626 рр., 156 арк.

11. спр. 211. Книга короля Сигізмунда III, канцлера Якова Задзика. 1629–1631 рр., 127 арк.

12. спр. 219. Книга короля Владислава IV, віце-канцлера П. Гембицького. 1635–1641 рр., 279 арк.

ЦДІАК України, ф. 11, оп. 1. Житомирський гродський суд. 1582–1796 рр.

13. спр. 9. Актова книга. 1640 р., 2062 арк.
14. спр. 11. Актова книга. 1646 р., 915 арк.
- ЦДІАК України, ф. 21, оп. 1. Кременецький гродський суд. 1543–1790 рр.
15. спр. 7. Актова книга. 1555 р., 26 арк.
16. спр. 30. Актова книга. 1595 р., 180 арк.
17. спр. 32. Актова книга. 1596 р., 303 арк.
18. спр. 34. Актова книга. 1597 р., 322 арк.
19. спр. 36. Актова книга. 1597 р., 266 арк.
20. спр. 39. Актова книга. 1601 р., 215 арк.
21. спр. 40. Актова книга. 1602 р., 305 арк.
22. спр. 72. Актова книга. 1624 р., 281 арк.
23. спр. 73. Актова книга. 1626 р., 348 арк.
24. спр. 82. Актова книга. 1631 р., 421 арк.
25. спр. 100. Актова книга. 1638 р., 269 арк.
26. спр. 101. Актова книга. 1639 р., 347 арк.
27. спр. 102. Актова книга. 1639 р., 151 арк.
28. спр. 103. Актова книга. 1639 р., 207 арк.
29. спр. 104. Актова книга. 1639 р., 335 арк.
30. спр. 105. Актова книга. 1639 р., 250 арк.
31. спр. 106. Актова книга. 1639 р., 348 арк.
32. спр. 107. Актова книга. 1640 р., 213 арк.
33. спр. 108. Актова книга. 1640 р., 405 арк.
34. спр. 109. Актова книга. 1640 р., 322 арк.
35. спр. 110. Актова книга. 1641 р., 386 арк.
36. спр. 111. Актова книга. 1641 р., 433 арк.
37. спр. 115. Актова книга. 1642 р., 152 арк.
38. спр. 117. Актова книга. 1642 р., 368 арк.
39. спр. 119. Актова книга. 1642 р., 440 арк.
40. спр. 125. Актова книга. 1643 р., 307 арк.
41. спр. 131. Актова книга. 1644 р., 489 арк.

42. спр. 135. Актова книга. 1645 р., 415 арк.

43. спр. 138. Актова книга. 1647 р., 508 арк.

ЦДІАК України, ф. 22, оп. 1. Кременецький земський суд. 1568–1647 рр.

44. спр. 3. Актова книга. 1570 р., 85 арк.

45. спр. 7. Актова книга. 1579 р., 130 арк.

46. спр. 8. Актова книга. 1592–1593 рр., 622 арк.

47. спр. 12. Актова книга. 1601 р., 408 арк.

48. спр. 13. Актова книга. 1602–1603 рр., 471 арк.

49. спр. 14. Актова книга. 1603–1604 рр., 527 арк.

50. спр. 15. Актова книга. 1607 р., 426 арк.

51. спр. 24. Актова книга. 1616 р., 504 арк.

52. спр. 34. Актова книга. 1624 р., 391 арк.

53. спр. 38. Актова книга. 1631 р., 617 арк.

54. спр. 39. Актова книга. 1631 р., 580 арк.

55. спр. 40. Актова книга. 1633 р., 443 арк.

56. спр. 41. Актова книга. 1634 р., 502 арк.

57. спр. 45. Актова книга. 1639 р., 548 арк.

58. спр. 46. Актова книга. 1644 р., 318 арк.

59. спр. 47. Актова книга. 1645 р., 601 арк.

60. спр. 48. Актова книга. 1647 р., 529 арк.

61. спр. 48 (а). Актова книга. 1647 р., 573 арк.

ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1. Луцький гродський суд. 1558–1780 рр.

62. спр. 1. Актова книга. 1558–1580 рр., 292 арк.

63. спр. 3. Актова книга. 1561 р., 272 арк.

64. спр. 4. Актова книга. 1562 р., 201 арк.

65. спр. 5. Актова книга. 1563 р., 245 арк.

66. спр. 6. Актова книга. 1564 р., 302 арк.

67. спр. 7. Актова книга. 1565 р., 451 арк.

68. спр. 8. Актова книга. 1566 р., 509 арк.

69. спр. 10. Актова книга. 1568 р., 431 арк.

70. спр. 11. Актова книга. 1569 р., 621 арк.
71. спр. 13. Актова книга. 1572 р., 666 арк.
72. спр. 14. Актова книга. 1573 р., 506 арк.
73. спр. 15. Актова книга. 1575 р., 481 арк.
74. спр. 16. Актова книга. 1576 р., 524 арк.
75. спр. 17. Актова книга. 1577 р., 829 арк.
76. спр. 18. Актова книга. 1578 р., 922 арк.
77. спр. 19. Актова книга. 1579 р., 640 арк.
78. спр. 20. Актова книга. 1579 р., 545 арк.
79. спр. 21. Актова книга. 1580 р., 733 арк.
80. спр. 22. Актова книга. 1580 р., 606 арк.
81. спр. 23. Актова книга. 1581 р., 401 арк.
82. спр. 24. Актова книга. 1581 р., 218 арк.
83. спр. 25. Актова книга. 1581 р., 471 арк.
84. спр. 26. Актова книга. 1582 р., 1198 арк.
85. спр. 27. Актова книга. 1582 р., 242 арк.
86. спр. 28. Актова книга. 1582–1585 рр., 1181 арк.
87. спр. 29. Актова книга. 1583 р., 377 арк.
88. спр. 30. Актова книга. 1583 р., 750 арк.
89. спр. 31. Актова книга. 1584 р., 1230 арк.
90. спр. 33. Актова книга. 1584–1598 рр., 412 арк.
91. спр. 34. Актова книга. 1585 р., 1524 арк.
92. спр. 35. Актова книга. 1586 р., 1163 арк.
93. спр. 36. Актова книга. 1586 р., 682 арк.
94. спр. 37. Актова книга. 1587 р., 938 арк.
95. спр. 38. Актова книга. 1590 р., 1202 арк.
96. спр. 39. Актова книга. 1591 р., 393 арк.
97. спр. 40. Актова книга. 1591–1592 рр., 570 арк.
98. спр. 42. Актова книга. 1592 р., 593 арк.
99. спр. 43. Актова книга. 1593 р., 678 арк.

100. спр. 44. Актова книга. 1593 р., 894 арк.
101. спр. 45. Актова книга. 1594 р., 1407 арк.
102. спр. 46. Актова книга. 1595 р., 533 арк.
103. спр. 47. Актова книга. 1595–1597 рр., 800 арк.
104. спр. 48. Актова книга. 1595 р., 730 арк.
105. спр. 49. Актова книга. 1596 р., 981 арк.
106. спр. 50. Актова книга. 1597 р., 739 арк.
107. спр. 51. Актова книга. 1598 р., 371 арк.
108. спр. 52. Актова книга. 1598–1600 рр., 870 арк.
109. спр. 53. Актова книга. 1598 р., 645 арк.
110. спр. 54. Актова книга. 1598 р., 693 арк.
111. спр. 55. Актова книга. 1599 р., 851 арк.
112. спр. 56. Актова книга. 1599–1600 рр., 636 арк.
113. спр. 57. Актова книга. 1599 р., 1097 арк.
114. спр. 59. Актова книга. 1600–1662 рр., 806 арк.
115. спр. 60. Актова книга. 1600–1621 рр., 518 арк.
116. спр. 62. Актова книга. 1601 р., 800 арк.
117. спр. 63. Актова книга. 1601 р., 534 арк.
118. спр. 64. Актова книга. 1601–1602 рр., 1245 арк.
119. спр. 65. Актова книга. 1602–1603 рр., 770 арк.
120. спр. 66. Актова книга. 1602 р., 1005 арк.
121. спр. 67. Актова книга. 1603 р., 1144 арк.
122. спр. 68. Актова книга. 1603 р., 1323 арк.
123. спр. 69. Актова книга. 1603–1699 рр., 621 арк.
124. спр. 70. Актова книга. 1604 р., 1075 арк.
125. спр. 71. Актова книга. 1604 р., 1081 арк.
126. спр. 72. Актова книга. 1604–1605 рр., 704 арк.
127. спр. 73. Актова книга. 1605 р., 667 арк.
128. спр. 74. Актова книга. 1605 р., 1365 арк.
129. спр. 75. Актова книга. 1605 р., 636 арк.

130. спр. 76. Актова книга. 1606 р., 1113 арк.
131. спр. 77. Актова книга. 1606 р., 1146 арк.
132. спр. 78. Актова книга. 1607 р., 1100 арк.
133. спр. 80. Актова книга. 1608 р., 1562 арк.
134. спр. 81. Актова книга. 1608 р., 1421 арк.
135. спр. 82. Актова книга. 1608–1610 рр., 627 арк.
136. спр. 84. Актова книга. 1609 р., 807 арк.
137. спр. 88. Актова книга. 1610 р., 1094 арк.
138. спр. 89. Актова книга. 1610–1612 рр., 932 арк.
139. спр. 90. Актова книга. 1611 р., 1160 арк.
140. спр. 91. Актова книга. 1611 р., 893 арк.
141. спр. 92. Актова книга. 1611–1612 рр., 1127 арк.
142. спр. 93. Актова книга. 1612 р., 1065 арк.
143. спр. 94. Актова книга. 1613 р., 992 арк.
144. спр. 97. Актова книга. 1614 р., 519 арк.
145. спр. 98. Актова книга. 1614 р., 924 арк.
146. спр. 99. Актова книга. 1614 р., 740 арк.
147. спр. 100. Актова книга. 1615 р., 598 арк.
148. спр. 101. Актова книга. 1615–1616 рр., 964 арк.
149. спр. 102. Актова книга. 1615–1616 рр., 715 арк.
150. спр. 103. Актова книга. 1616 р., 1057 арк.
151. спр. 105. Актова книга. 1616–1638 рр., 730 арк.
152. спр. 106. Актова книга. 1617 р., 751 арк.
153. спр. 108. Актова книга. 1617 р., 649 арк.
154. спр. 109. Актова книга. 1618 р., 716 арк.
155. спр. 110. Актова книга. 1618 р., 877 арк.
156. спр. 111. Актова книга. 1619 р., 727 арк.
157. спр. 114. Актова книга. 1619 р., 625 арк.
158. спр. 116. Актова книга. 1620 р., 1202 арк.
159. спр. 117. Актова книга. 1620 р., 1244 арк.

160. спр. 119. Актова книга. 1620 р., 693 арк.
161. спр. 120. Актова книга. 1621 р., 889 арк.
162. спр. 121. Актова книга. 1621 р., 1400 арк.
163. спр. 122. Актова книга. 1621 р., 764 арк.
164. спр. 123. Актова книга. 1621 р., 843 арк.
165. спр. 124. Актова книга. 1621 р., 1003 арк.
166. спр. 125. Актова книга. 1621 р., 1387 арк.
167. спр. 126. Актова книга. 1622 р., 400 арк.
168. спр. 127. Актова книга. 1622 р., 1430 арк.
169. спр. 129. Актова книга. 1622–1624 рр., 628 арк.
170. спр. 130. Актова книга. 1622 р., 1113 арк.
171. спр. 131. Актова книга. 1622 р., 1230 арк.
172. спр. 132. Актова книга. 1622 р., 1101 арк.
173. спр. 133. Актова книга. 1623 р., 1166 арк.
174. спр. 134. Актова книга. 1623 р., 1003 арк.
175. спр. 135. Актова книга. 1623 р., 723 арк.
176. спр. 137. Актова книга. 1624 р., 849 арк.
177. спр. 138. Актова книга. 1624 р., 902 арк.
178. спр. 139. Актова книга. 1624 р., 1078 арк.
179. спр. 140. Актова книга. 1624 р., 931 арк.
180. спр. 141. Актова книга. 1625 р., 661 арк.
181. спр. 142. Актова книга. 1625 р., 819 арк.
182. спр. 143. Актова книга. 1625–1678 рр., 1088 арк.
183. спр. 144. Актова книга. 1625 р., 814 арк.
184. спр. 145. Актова книга. 1625 р., 795 арк.
185. спр. 146. Актова книга. 1625 р., 636 арк.
186. спр. 147. Актова книга. 1625–1631 рр., 465 арк.
187. спр. 148. Актова книга. 1626 р., 740 арк.
188. спр. 149. Актова книга. 1626 р., 1631 арк.
189. спр. 151. Актова книга. 1626 р., 690 арк.

190. спр. 153. Актова книга. 1627 р., 872 арк.
191. спр. 154. Актова книга. 1627 р., 1627 арк.
192. спр. 155. Актова книга. 1627 р., 907 арк.
193. спр. 156. Актова книга. 1627 р., 908 арк.
194. спр. 157. Актова книга. 1627 р., 865 арк.
195. спр. 158. Актова книга. 1628 р., 966 арк.
196. спр. 159. Актова книга. 1628–1644 рр., 1811 арк.
197. спр. 160. Актова книга. 1628 р., 1665 арк.
198. спр. 161. Актова книга. 1628 р., 881 арк.
199. спр. 162. Актова книга. 1628 р., 627 арк.
200. спр. 163. Актова книга. 1628 р., 857 арк.
201. спр. 164. Актова книга. 1628 р., 1027 арк.
202. спр. 165. Актова книга. 1629 р., 933 арк.
203. спр. 168. Актова книга. 1629 р., 860 арк.
204. спр. 169. Актова книга. 1639 р., 871 арк.
205. спр. 171. Актова книга. 1629 р., 707 арк.
206. спр. 172. Актова книга. 1630 р., 1014 арк.
207. спр. 173. Актова книга. 1630 р., 1597 арк.
208. спр. 175. Актова книга. 1630 р., 890 арк.
209. спр. 176. Актова книга. 1631 р., 799 арк.
210. спр. 177. Актова книга. 1631 р., 1320 арк.
211. спр. 178. Актова книга. 1631 р., 819 арк.
212. спр. 179. Актова книга. 1631 р., 738 арк.
213. спр. 181. Актова книга. 1632 р., 714 арк.
214. спр. 182. Актова книга. 1632–1635 рр., 575 арк.
215. спр. 183. Актова книга. 1632 р., 1429 арк.
216. спр. 184. Актова книга. 1632 р., 699 арк.
217. спр. 185. Актова книга. 1633 р., 652 арк.
218. спр. 186. Актова книга. 1653 р., 1486 арк.
219. спр. 187. Актова книга. 1633 р., 2009 арк.

220. спр. 188. Актова книга. 1633 р., 631 арк.
221. спр. 189. Актова книга. 1633 р., 656 арк.
222. спр. 191. Актова книга. 1634 р., 711 арк.
223. спр. 192. Актова книга. 1634 р., 1054 арк.
224. спр. 193. Актова книга. 1634 р., 1135 арк.
225. спр. 194. Актова книга. 1634 р., 959 арк.
226. спр. 195. Актова книга. 1635 р., 742 арк.
227. спр. 196. Актова книга. 1635 р., 1329 арк.
228. спр. 197. Актова книга. 1635 р., 893 арк.
229. спр. 198. Актова книга. 1636 р., 1536 арк.
230. спр. 199. Актова книга. 1635–1637 рр., 386 арк.
231. спр. 200. Актова книга. 1636–1644 рр., 391 арк.
232. спр. 201. Актова книга. 1636 р., 1448 арк.
233. спр. 202. Актова книга. 1636 р., 1108 арк.
234. спр. 203. Актова книга. 1636 р., 810 арк.
235. спр. 204. Актова книга. 1637 р., 1024 арк.
236. спр. 205. Актова книга. 1637 р., 721 арк.
237. спр. 206. Актова книга. 1637 р., 1076 арк.
238. спр. 207. Актова книга. 1637 р., 812 арк.
239. спр. 208. Актова книга. 1637 р., 688 арк.
240. спр. 209. Актова книга. 1637 р., 690 арк.
241. спр. 210. Актова книга. 1638 р., 928 арк.
242. спр. 211. Актова книга. 1638 р., 965 арк.
243. спр. 212. Актова книга. 1638 р., 730 арк.
244. спр. 214. Актова книга. 1638 р., 918 арк.
245. спр. 215. Актова книга. 1638–1654 рр., 528 арк.
246. спр. 216. Актова книга. 1639 р., 1092 арк.
247. спр. 217. Актова книга. 1639 р., 624 арк.
248. спр. 218. Актова книга. 1639 р., 915 арк.
249. спр. 219. Актова книга. 1639 р., 681 арк.

250. спр. 220. Актова книга. 1629 р., 894 арк.
251. спр. 221. Актова книга. 1640 р., 1216 арк.
252. спр. 222. Актова книга. 1640 р., 1074 арк.
253. спр. 223. Актова книга. 1640 р., 859 арк.
254. спр. 224. Актова книга. 1641 р., 805 арк.
255. спр. 225. Актова книга. 1641 р., 1486 арк.
256. спр. 226. Актова книга. 1641 р., 1043 арк.
257. спр. 227. Актова книга. 1641 р., 633 арк.
258. спр. 229. Актова книга. 1642 р., 890 арк.
259. спр. 230. Актова книга. 1642 р., 1733 арк.
260. спр. 231. Актова книга. 1642 р., 1044 арк.
261. спр. 232. Актова книга. 1642 р., 948 арк.
262. спр. 233. Актова книга. 1643 р., 900 арк.
263. спр. 234. Актова книга. 1643 р., 1011 арк.
264. спр. 235. Актова книга. 1643 р., 1269 арк.
265. спр. 236. Актова книга. 1643 р., 886 арк.
266. спр. 237. Актова книга. 1643 р., 1068 арк.
267. спр. 238. Актова книга. 1644 р., 1199 арк.
268. спр. 239. Актова книга. 1644 р., 797 арк.
269. спр. 240. Актова книга. 1644 р., 603 арк.
270. спр. 241. Актова книга. 1645 р., 880 арк.
271. спр. 242. Актова книга. 1645 р., 847 арк.
272. спр. 243. Актова книга. 1645 р., 1235 арк.
273. спр. 244. Актова книга. 1645 р., 1117 арк.
274. спр. 245. Актова книга. 1646 р., 990 арк.
275. спр. 246. Актова книга. 1646 р., 1169 арк.
276. спр. 247. Актова книга. 1646–1650 рр., 408 арк.
277. спр. 249. Актова книга. 1646–1648 рр., 747 арк.
278. спр. 251. Актова книга. 1646 р., 1015 арк.
279. спр. 252. Актова книга. 1646 р., 1103 арк.

280. спр. 254. Актова книга. 1647 р., 1386 арк.
281. спр. 255. Актова книга. 1647 р., 1024 арк.
282. спр. 256. Актова книга. 1647 р., 681 арк.
283. спр. 257. Актова книга. 1647 р., 1247 арк.
284. спр. 258. Актова книга. 1647 р., 748 арк.
285. спр. 260. Актова книга. 1648 р., 1268 арк.
286. спр. 261. Актова книга. 1648 р., 837 арк.
287. спр. 262. Актова книга. 1649 р., 663 арк.
288. спр. 263. Актова книга. 1649 р., 1310 арк.
289. спр. 264. Актова книга. 1650 р., 1536 арк.
290. спр. 265. Актова книга. 1650 р., 1041 арк.
291. спр. 266. Актова книга. 1651 р., 1046 арк.
292. спр. 267. Актова книга. 1650 р., 1000 арк.
293. спр. 268. Актова книга. 1651 р., 968 арк.
294. спр. 269. Актова книга. 1651 р., 1154 арк.
295. спр. 270. Актова книга. 1651 р., 810 арк.

ЦДІАК України, ф. 26, оп. 1. Луцький земський суд. 1565–1784 рр.

296. спр. 2. Актова книга. 1570–1575 рр., 830 арк.
297. спр. 3. Актова книга. 1576–1580 рр., 860 арк.
298. спр. 4. Актова книга. 1583–1584 рр., 1002 арк.
299. спр. 6. Актова книга. 1586–1587 рр., 739 арк.
300. спр. 7. Актова книга. 1590 р., 774 арк.
301. спр. 8. Актова книга. 1593 р., 749 арк.
302. спр. 9. Актова книга. 1594 р., 864 арк.
303. спр. 11. Актова книга. 1597 р., 856 арк.
304. спр. 12. Актова книга. 1598 р., 887 арк.
305. спр. 13. Актова книга. 1599 р., 1101 арк.
306. спр. 14. Актова книга. 1605–1606 рр., 1408 арк.
307. спр. 15. Актова книга. 1606–1607 рр., 1327 арк.
308. спр. 17. Актова книга. 1608 р., 1213 арк.

309. спр. 18. Актова книга. 1609–1610 рр., 1422 арк.
310. спр. 19. Актова книга. 1610 р., 817 арк.
311. спр. 22. Актова книга. 1613 р., 1419 арк.
312. спр. 23. Актова книга. 1618–1619 рр., 307 арк.
313. спр. 24. Актова книга. 1619 р., 1317 арк.
314. спр. 25. Актова книга. 1619 р., 934 арк.
315. спр. 26. Актова книга. 1620 р., 883 арк.
316. спр. 27. Актова книга. 1621 р., 726 арк.
317. спр. 28. Актова книга. 1622 р., 2822 арк.
318. спр. 29. Актова книга. 1622 р., 891 арк.
319. спр. 30. Актова книга. 1622 р., 1497 арк.
320. спр. 31. Актова книга. 1623–1624 рр., 1053 арк.
321. спр. 32. Актова книга. 1625 р., 729 арк.
322. спр. 33. Актова книга. 1629 р., 1113 арк.
323. спр. 34. Актова книга. 1630 р., 530 арк.
324. спр. 36. Актова книга. 1631 р., 1360 арк.
325. спр. 37. Актова книга. 1633–1634 рр., 925 арк.
326. спр. 38. Актова книга. 1636 р., 892 арк.
327. спр. 39. Актова книга. 1637 р., 894 арк.
328. спр. 40. Актова книга. 1638 р., 847 арк.
329. спр. 41. Актова книга. 1638–1639 рр., 1558 арк.
330. спр. 42. Актова книга. 1640 р., 1482 арк.
331. спр. 43. Актова книга. 1640–1642 рр., 433 арк.
332. спр. 44. Актова книга. 1644 р., 1761 арк.
333. спр. 45. Актова книга. 1646 р., 1701 арк.
334. спр. 46. Актова книга. 1647 р., 1665 арк.
335. спр. 47. Актова книга. 1648 р., 1929 арк.
336. спр. 48. Актова книга. 1651 р., 1563 арк.
337. спр. 49. Актова книга. 1651 р., 698 арк.

ЦДІАК України, ф. 27, оп. 1. Володимирський земський суд. 1567–1796 рр.

338. спр. 6. Актова книга. 1581–1588 рр., 318 арк.
339. спр. 13. Актова книга. 1600–1601 рр., 824 арк.
340. спр. 33. Актова книга. 1634 р., 971 арк.
341. спр. 40. Актова книга. 1646–1647 рр., 1256 арк.
- ЦДІАК України, ф. 28, оп. 1. Володимирський гродський суд. 1566–1756 рр.
342. спр. 6. Актова книга. 1571–1572 рр., 531 арк.
343. спр. 17. Актова книга. 1584 р., 627 арк.
344. спр. 18. Актова книга. 1585 р., 853 арк.
345. спр. 22. Актова книга. 1589 р., 869 арк.
346. спр. 24. Актова книга. 1591 р., 1099 арк.
347. спр. 27. Актова книга. 1594 р., 743 арк.
348. спр. 34. Актова книга. 1602 р., 777 арк.
349. спр. 36. Актова книга. 1604 р., 716 арк.
350. спр. 43. Актова книга. 1611 р., 404 арк.
351. спр. 58. Актова книга. 1624 р., 661 арк.
352. спр. 61. Актова книга. 1627 р., 963 арк.
353. спр. 66. Актова книга. 1631 р., 2052 арк.
354. спр. 68. Актова книга. 1633 р., 1250 арк.
355. спр. 71. Актова книга. 1636 р., 1253 арк.
356. спр. 72. Актова книга. 1637 р., 1254 арк.
357. спр. 74. Актова книга. 1639 р., 1930 арк.
358. спр. 75. Актова книга. 1640–1776 рр., 1622 арк.
359. спр. 76. Актова книга. 1641 р., 1428 арк.
360. спр. 77. Актова книга. 1642 р., 1578 арк.
361. спр. 78. Актова книга. 1643 р., 1714 арк.
362. спр. 79. Актова книга. 1644 р., 2038 арк.
363. спр. 81. Актова книга. 1645 р., 1002 арк.
364. спр. 82. Актова книга. 1646 р., 1362 арк.
365. спр. 83. Актова книга. 1647 р., 2119 арк.
366. спр. 85. Актова книга. 1649 р., 540 арк.

367. спр. 86. Актова книга. 1650 р., 2100 арк.
- ЦДІАК України, ф. 2072, оп. 1. Дерманський чоловічий монастир. 1499–1861 рр.
368. спр. 4. Позов до суду в справі з Дерманським монастирем щодо нападів. 1601–1767 рр., 34 арк.
369. спр. 5. Трибунальські декрети в справі монастиря з кн. Домініком Сангушком та іншими. 1605–1848 рр., 126 арк.
370. спр. 15. Справа щодо захоплення земель у підданих села Куніна паном Урвенським. 1576–1591 рр., 18 арк.
371. спр. 25. Про заснування Дерманського монастиря. 1795 р., 8 арк.
372. спр. 28. Про неправне присвоєння маєтків Дерманського монастиря. Б/д, 8 арк.
373. спр. 30. Із судових справ Дерманського монастиря з князями Острозькими. 1544–1778 рр., 50 арк.
374. спр. 31. Із судових справ Дерманського монастиря з князями Любомирськими. 1591–1804 рр., 112 арк.
375. спр. 53. Контракти Дерманського монастиря з орендарями. 1630–1816 рр., 146 арк.
376. спр. 61. Перелік судових справ Дерманського монастиря за маєтки. 1542–1781 рр., 8 арк.
377. спр. 62. Регістри монастирських підданих, отримавших збіжжя в борг. 1580–1802 рр., 267 арк.
378. спр. 64. Копії документів про збір подимного, доходи з монастирських маєтків. 1603–1788 рр., 115 арк.
379. спр. 65. Сумаріуші судових справ Дерманського монастиря з князями Любомирськими. 1536–1790 рр., 74 арк.
380. спр. 67. Сумаріуші судових справ Дерманського монастиря з різних питань. 1542–1802 рр., 194 арк.
381. спр. 72. Квітанції та розписки про сплату монастирем подимного. 1640–1793 рр., 301 арк.

382. спр. 74. Квітанції про сплату монастирем подвірного податку. 1642–1788 рр., 12 арк.
383. спр. 103. Листи від Заславського, митрополита Заговського, коронного гетьмана монастирю на дозвіл рубати ліс, про передачу у вічне володіння маєтків. 1622–1790 рр., 32 арк.
384. спр. 104. Копія листа князя Заславського про повернення монастирю підданих, узятих у стрільці та гайдуки. 1640 р., 4 арк.
385. спр. 120. Протестація Дерманського монастиря на попа Г. Ігловича у зв'язку з нападом на монастир. 1640 р., 2 арк.
386. спр. 121. Про продаж братами Мильчинськими саду. 1641 р., 1 арк.
387. спр. 135. Справа про заснування Дерманського абатства. Б/д, 3 арк.
388. спр. 147. Повідомлення князя Владислава Домініка Заславського старостам його маєтків про повернення соборній й приходським церквам усіх фундушів, які заповіли його предки. 1637 р., 1 арк.
389. спр. 238. Матеріали судової справи за позовом Дерманського монастиря до офіцерів Волоської короєви про заподіяння шкод і збитків монастирським підданим. 1646., 6 арк.
- ЦДІАК України, ф. 2073 , оп. 1. Луцький чоловічий монастир. 1569–1833 рр.
390. спр. 8. Заповіт С. В. Сантана родичам і друзям. 1619–1733 рр., 10 арк.
391. спр. 9. Справа про відібрання земель, які належали Луцькому монастирю. 1496–1867 рр., 149 арк.
- ЦДІАК України, ф. 2073, оп. 2. Луцький монастир. 1571–1814 рр.
392. спр. 4. Матеріали судового процесу між луцькими старостами Семашками та луцьким і острозьким єпископом Кирилом Терлецьким за владичний двір. 1590–1605 рр., 6 арк.
393. спр. 12. Облята до луцьких гродських книг орендного контракту між луцьким і острозьким єпископом Афанасієм Пузиною і луцькою кафедральною капітулою та уневським архимандритом Ісайєю Сулятицьким на 6-річну оренду останнім ґрунтів Луцького Святогорського монастиря «Запалаївщина». 1638 р., 4 арк.

394. спр. 13. Доживотний запис луцького і острозького єпископа Афанасія Пузини Марині Гулевичівні Балабановій на Дубиський монастир. 1639 р., 4 арк.
395. спр. 50. Перелік документів луцького єпископа і луцької кафедральної капітули за 1552–1791 рр. до різних справ у Люблінському трибуналі. 1791 р., 4 арк.
396. спр. 75. Контракт між Луцьким Хрестовоздвиженським братством та Яном Озембровським на оренду кам'яниці. 1623 р., 2 арк.
- ЦДІАК України, ф. 2075, оп. 1. Білостоцький монастир. 1641–1845 рр.
397. спр. 6. Протестація луцького єпископа щодо незаконності дарчих актів Білостоцького монастиря на частину Білостоку. 1641 р., 1 арк.
- ЦДІАК України, ф. 2092, оп. 1. Дубнівський Спаський монастир. 1592–1810 рр.
398. спр. 2. Копія наказу князя Костянтина Острозького про виплату Дубенському монастирю з оренди щорічних 30 польських золотих. 1630 р., 1 арк.
399. спр. 4. Копія фондушних записів Дубенському Спаському монастирю від князів Острозьких. 1630 р., 6 арк.
400. спр. 5. Дозвіл від князя Костянтина Острозького Дубенському монастирю рубати ліс. 1719 р., 6 арк.
401. спр. 6. Судовий декрет в справі дубенських отців-базиліанів з князем Любомирським та іншими. 1720 р., 4 арк.
402. спр. 7. Маніфестація монахів-базиліанок Дубенського монастиря в справі заснування мвинокурні. 1727 р., 2 арк.
403. спр. 8. Протестація Дубенського монастиря з приводу побиття його підданих полковником Яном Шульцом. 1739 р., 4 арк.
404. спр. 16. Перелік доходів з маєтків Дубенського монастиря. 1603–1774 рр., 49 арк.
- ЦДІАК України, ф. 2097, оп. 1. Кременецький чоловічий монастир. 1590–1792 рр.

405. спр. 3. Угода ігумена Кременецького братського монастиря Йоасафа Баки з братією монастиря щодо користування прибутками з маєтку Кащинці. 1644 р., 2 арк.
406. спр. 4. Декрет луцького і острозького єпископа Афанасія Пузини в справі ченців Кременецького братського монастиря з колишнім ігуменом Юзефом Бакою. 1645 р., 2 арк.
- ЦДІАК України, ф. 2098, оп. 1. Почаївський монастир. 1597–1908 рр.
407. спр. 19. Збірник документів з історії Почаївської лаври за 1631–1756 рр.
ЦДІАК України, ф. 2227, оп. 1. Колекція документів Волинського музею. 1400–1932 рр.
408. спр. 220. Декрет Головного Люблінського трибуналу в справі ігумені Корецького монастиря Серафими Ярмолинської з Юрієм Немиричем за наїзд його підданих на Паршівські ґрунти монастиря. 1642 р.

Опубліковані

- Акты, издаваемые Виленской археографической комиссией для разбора и издания древних актов: в 25 т. – Вильно, 1865–1910.
409. Т. VIII: Акты Виленского городского суда. – 1875. – 631 с.
410. Т. XIII: Акты Главного Литовского трибунала. – 1886. – 407 с.
- Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и издаваемые Археографической комиссией: в 5 т. – Санкт–Петербург, 1846–1853.
411. Т. 1: 1340–1506 гг. – 1846. – 415 с.
412. Т. 2: 1506–1544 гг. – 1848. – 437 с.
413. Т. 3: 1544–1587 гг. – 1848. – 317 с.
414. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией: в 15 т. – Санкт–Петербург, 1863–1892.
- Т. 1: 1361–1598 гг. – 1863. – 301 с.

415. Александрович В. Инвентар Степанського Михайлівського монастиря 1627 року / В. Александрович // Український археографічний щорічник. – К., 2006.– Вип. 10–11. – Т. 13–14. – С. 423–449.
416. Александрович В. Протоколи візитацій Луцького Хрестовоздвиженського (братського) монастиря 1752 та 1763 років / В. Александрович // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії. – Львів: Видавництво Отців Василян «Місіонер», 2007. – Вип. 5. – С. 335–383.
- Археографический сборник документов, относящихся к истории северо-западной Руси: в 14 т. – Вильно, 1867–1904.
417. Т. 1. – 1867. – 409 с.
418. Т. 12. – 1900. – 236 с.
- Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов: в 8 ч., 34 т. – К., 1859–1911.
419. Ч. I. – Т. 1: Акты, относящиеся к истории православной церкви в Юго-Западной России. – 1859. – 555 с.
420. Ч. I. – Т. 6: Акты о церковно-религиозных отношениях в Юго-Западной России (1322–1648 гг.). – 1883. – 939 с.
421. Ч. I. – Т. 9: «Лифос», полемическое сочинение, вышедшее из Киево-Печерской типографии в 1644 г. – 1893. – 445 с.
422. Ч. VII. – Т. 2: Акты о заселении Юго-Западной России (1471–1664). – 1890. – 644 с.
423. Ч. VIII. – Т. 4: Акты о землевладении в Юго-Западной России в XV–XVIII вв. (1407–1579 гг.). – 1907. – 766 с.
424. Ч. VIII. – Т. 6: Акты о землевладении в Юго-Западной России в XV–XVIII вв. (1450–1575 гг.). – 1911. – 621 с.
425. Бевзо О. А. Львівський літопис і Острозький літописець / О. А. Бевзо. – К.: Наукова думка, 1971. – 199 с.
426. Востоков А. Описание русских и словенских рукописей Румянцевского музея / А. Востоков. – СПб., 1842. – 899 с.
427. Голубев С. Т. Материалы для истории Западно-русской церкви /

- [сост. С. Т. Голубев]. – К., 1891. – Вып. 1. – 83 с.
428. Грамоты великих князей литовских с 1390 по 1569 год / ред. В. Антонович, К. Козловский // Университетские известия. – К., 1868. – № 4–7. № 5. – Отд. II. – С. 23–54.
429. Инвентарь Луцкого владычества 1607 г. / [изд. И. Каманин] // Сборник статей и материалов по истории Юго-Западной России. – К., 1916. – Вып. 2. – С. 41–66.
430. Материалы по истории Почаевской Лавры / [изд. В. Левицким]. – Почаев, 1912. – Вып. 1. – 184 с.
431. «Окружное послание униатского митрополита Велиамина Рутского с извещением об обстоятельствах, предшествовавших и сопровождавших смерть Мелетия Смотрицкого» (16 січня 1634 р.) // КЕВ. – 1877. – № 3. – С. 62–70.
432. Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII століття. Збірка документів / [упоряд. В. Атаманенко]. – Київ–Острого–Нью-Йорк, 2004. – 384 с.
- Памятники, издаваемые Временной комиссией для разбора древних актов: в 4 т. – К., 1845–1859.
433. Т. 1. – Отд. 1. – 1845. – 881 с.
434. Т. 2. – Отд. 1. – 1846. – 915 с.
435. Т. 3. – Отд. 3. – 1852. – 703 с.
436. Т. 4. – Отд. 2. – 1859. – 978 с.
437. Памятники, изданные Киевской комиссией для разбора древних актов. – К., 1898. – Т. 1–2. – 617 с.
438. Пам'ятки. Архів Української Церкви / [упоряд. М. В. Довбищенко]. – К., 2001. – Т. 3, вип. 1: Документи до історії унії на Волині і Київщині кінця XVI – першої половини XVII ст. – 462 с.
439. Правда про унію. Документи і матеріали / [упоряд. Ю. Ю. Сливка, В. О. Бунченко та інші]. – 3-тє вид. – Львів: Каменяр, 1981. – 448 с.

440. Русская историческая библиотека, издаваемая Археографической комиссией: в 37 т. – Санкт–Петербург, 1872–1920.
Т. 2. – 1875. – 1228 стб.
441. Руська (Волинська) метрика / [упоряд. Г. Боряк, Г. Вайс, К. Вислобоков та ін.]. – К., 2002. – 982 с.
442. Сборник статей и материалов по истории Юго-Западной России, издаваемый Киевской комиссией для разбора древних актов. – К., 1916. – Вып. 2. – Исследования. – 128 с.; Материалы. – 181 с.
443. Тесленко І. Помянник Любарського монастиря / І. Тесленко // Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства / голов. ред. С. Чернецький. – Біла Церква: Видавництво Товариства охорони старожитностей Київщини, 2001. – С. 241–260.
444. Торгівля на Україні XIV – середина XVII століття. Волинь і Наддніпрянина / сост. В. Н. Кравченко, Н. М. Яковенко. – К.: Наукова думка, 1990. – 405 с.
445. Фотинский О. Материалы для истории монастырей Волынских / О. Фотинский // Волынский историко-археологический сборник. – Житомир, 1900. – Вып. 2. – С. 196–280.
- Archiwum Książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie: w 7 t. / Przygotowali Z. L. Radziwiński, P. Skobielski, B. Gorczak. – Lwów, 1887–1910.
446. Т. 1 (1366–1506). – 1887. – 204 с.
447. Т. 3 (1432–1534). – 1890. – 554 с.
448. Т. 4 (1535–1547). – 1890. – 647 с.
449. Źródła dziejowe [opisane przez A. Jabłonowskiego]. – Warszawa, 1889. – Т. XIX: Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. Ziemie Ruskie. Wołyń i Podole. – 128 s.

Література

450. Абрамович В. Историко-статистическое описание села Белостока и бывшего здесь монастыря / В. Абрамович // ВЕВ. – 1870. – № 22. – С. 727–736.
451. Александрович В. «Легенда Йова Кондзелевича». Вступ до студій над творчістю майстра на Волині / В. Александрович // Волинська ікона: питання історії вивчення, дослідження та реставрації. Доповіді та повідомлення IV наукової конференції м. Луцьк, 17–18 грудня 1997 року. – Луцьк, 1997. – С. 6–23.
452. Амвросий (архимандрит). Сказание о Почаевской Успенской Лавре / (архимандрит) Амвросий. – Почаев, 1878. – 296 с.
453. Баранович О. Залюднення Волинського воєводства в першій половині XVII століття / О. Баранович. – К., 1930. – 155 с.
454. Бірюліна О. Творці луцького першодруку / О. Бірюліна // Лямент по отцю Іоану Василевичу, написаний в Луцьку року 1628-го / упоряд. О. Бірюліна, перекл. В. Александрович, В. Шевчук. – Луцьк: МП «Зоря», 2008. – С. 83–94.
455. Булгаков С. Православие. Очерки учения Православной церкви / С. Булгаков. – К.: Лыбидь, 1991. – 234 с.
456. Великий А. Г., ЧСВВ. З літопису християнської України: в 4 кн. / А. Г. Великий, ЧСВВ. – 2-ге вид. – Рим – Львів: Видавництво Отців Василян «Місіонер», 1998–1999.
Кн. 4. – 1999. – 278 с.
457. Вихованець Т. Монастир Чесного Хреста / Т. Вихованець // Острозька академія XVI–XVII ст. – 2-ге вид., виправ. і доповн. – Острог, 2010. – С. 141.
- Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви: репр. вид. у 4 т. / І. Власовський. – Київ, 1998.
458. Т. 1: X–XVII ст. – 294 с.

459. Т. 2: XVII ст. – 397 с.
460. Волынская старина / Без автора // Маяк. – СПб., 1845. – Гл. 3. – С. 36–44.
461. Ворончук І. Родоводи волинської шляхти XVI – першої половини XVII ст. / І. Ворончук. – К.: Вища школа, 2009. – 508 с.
462. Вуйцик В. Дерманський монастир-фортеця. До питання про час створення / В. Вуйцик // Вибрані праці. До 70-річчя від дня народження / В. Вуйцик. – Львів: Інститут «Укрзахідпроектреставрація», 2004. – С. 292–299.
463. Гвоздиковский И. Материалы для историко-статистического описания православных церквей Волынской епархии // ВЕВ. – 1868. – № 22. – С. 677–684.
464. Гнатенко Л. Хто писав Пересопницьке Євангеліє 1556–1561 рр. ? / Л. Гнатенко // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство (Міжвідомчий збірник наукових праць). – К., 2001. – Вип. 3: Джерелознавчі дисципліни. – С. 447–457.
465. Голубев С. Пчела почаевская. Изборник назидательных поучений и статей, составленных и списанных преподобным Иовом, игуменом Лавры Почаевской (1581–1651) / С. Голубев // Киевская старина. – 1885. – Т. 11. – № 1 (январь). – С. 157 – 167.
466. Голубев С. Т. История Киевской духовной академии / С. Т. Голубев. – К., 1886. – Вып. 1: Период до-могилянский. – Приложения. – 117 с.
- Голубев С. Т. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники: в 2 т. / С. Т. Голубев. – К., 1883–1898.
467. Т. 1. – Дополнения. – 576 с.
468. Т. 2. – Приложения. – 498 с.
469. Горін С. Жидичинський Свято-Миколаївський монастир (до середини XVII сторіччя) / С. Горін. – К.: «Майстерня книги», 2009. – 509 с.
470. Горін С. Монастирі Західної Волині (друга половина XV – перша половина XVII століть) / С. Горін. – Львів: Видавництво Отців Василян «Місіонер», 2007. – 332 с.

- Грушевський М. С. Історія України-Руси: репр. вид. у 11 т. 12 кн. / М. С. Грушевський. – К.: Наукова думка, 1991–1997.
471. Т. 5: Суспільно-політичний і церковний устрій і відносини в українсько-руських землях XIV–XVII віків. – 687 с.
472. Т. 7: Козацькі часи – до року 1625. – 1995. – 624 с.
473. Грушевський М. Історія української літератури: репр. вид. у 6 т. 9 кн. / М. Грушевський. – К.: Либідь, 1993–1996.
- Т. 6: Літературний і культурно-національний рух першої половини XVII ст. – К.: АТ «Обереги», 1995. – 708 с.
474. Гіль А. Унійні монастирі Холмсько-Белзької єпархії (1596–1720) / А. Гіль // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії. – Львів: Видавництво Отців Василян «Місіонер», 2007. – № 5. – С. 285–300.
475. Дачкевич Й. Святий Теодор, ісповідник, ігумен студитський, і монастирі студитського уставу в Україні / Й. Дачкевич. – Львів: Свічадо, 2006. – 186 с.
476. Девятисотлетие православия на Волини. 992–1892: у 2 ч. – Житомир, 1892. – 1212 с.
477. Довбищенко М. В. Волинська шляхта у релігійних рухах кінця XVI – першої половини XVII ст. / М. Довбищенко. – К.: ПП Сергійчук М. І., 2008. – 282 с.
478. Довбищенко М. Шляхетська родина Єловицьких у громадському та релігійному житті Волині середини XVI – першої половини XVII ст. / М. Довбищенко // Просемінарій. Медієвістика. Історія Церкви, науки і культури. – К., 2008. – Вип. 7. – С. 79–94.
479. Довбищенко М. В. Уніатська Церква на Волині кінця XVI – першої половини XVII ст. (регіональний, соціальний та духовний аспект) / М. В. Довбищенко // Пам'ятки. Архів Української Церкви / [упоряд. М. В. Довбищенко]. – К., 2001. – Т. 3. – Вип. 1: Документи до історії унії на Волині і Київщині кінця XVI – першої половини XVII ст. – С. 7–92.

480. Дублянський А. Луцьк. Історичний нарис / А. Дублянський. – Луцьк, 1934. – 32 с.
481. «Ектезис» // Памятники полемической литературы. – СПб., 1903. – Т. 3. – Стб. 329–376.
482. Еремин И. П. Иван Вишенский и его общественно-литературная деятельность / И. П. Еремин // Иван Вишенский. Сочинения / Иван Вишенский. – М.–Л.: Изд-во Акад. наук СССР, 1995. – 372 с.
483. Жизнь преподобного отца Иова, основателя ставропигиальной скитской обители чину Св. Василия, списана современником іеромонахом Ігнатієм из Любарова / Ігнатій із Любарова // Зоря Галицкая яко Альбум на год 1860. – Львов, 1860. – С. 225–251.
484. Запаско Я. П. Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні: в 2 кн. / Я. П. Запаско, Я. Д. Исаевич. – Львів: Вища школа, 1981.
- Кн. 1 (1574–1700). – 135 с.
485. Заяць А. Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII століття / А. Заяць. – Львів, 2003. – 205 с.
- Зверинский В. В. Материал для историко-топографического исследования о православных монастырях в Российской империи: в 3 т. / В. В. Зверинский. – СПб., 1890–1897.
486. Т. 1: Преобразование старых и учреждение новых монастырей с 1764–95 по 1 июля 1890 г. – 1890. – 293 с.
487. Т. 2: Монастыри по штатам 1764, 1786 и 1795 гг. – 1892. – 462 с.
488. Т. 3: Монастыри, закрытые до царствования императрицы Екатерины II. – 1897. – 259 с.
489. о. Ирофей. Историческая записка о Дерманском монастыре / о. Ирофей // ВЕВ. – 1873. – № 8–9.
- № 8. – С. 282–301.
490. Исаевич Я. Д. Преемники первопечатника / Я. Д. Исаевич. – М.: Книга, 1981. – 135 с.

491. Ісаєвич Я. Д. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVII століть / Я. Д. Ісаєвич. – К.: Наукова думка, 1966. – 251 с.
492. Историческое и общественное значение Почаевской Лавры / Без автора. – Почаев, 1899. – 116 с.
493. Ковальський Н. П. Істочники по історії України XVI–XVII вв. в Литовській метриці та фондах приказів ЦГАДА / Н. П. Ковальський. – Днепропетровск: ДГУ, 1979. – 72 с.
494. Колосова В. П. Автограф Івана Вишенського / В. П. Колосова // Федоровські читання, 1978. – М.: Наука, 1981. – С. 126–133.
495. Копержинський К. Острозька друкарня в Острозі та в Дермані після Берестейської унії (1596 р.), її видання та діячі / К. Копержинський // Бібліологічні вісті. – К., 1924. – Ч. 1–3. – С. 75–82.
496. Крикун М. Г. Чисельність населення Волинського воєводства у першій половині XVII ст. / М. Г. Крикун // Вісник Львівського університету: Сер. іст. – Львів, 1988. – Вип. 24. – С. 71–82.
497. Кулаковський П. Дерманський Свято-Троїцький монастир: приєднання до унії в 20-х роках XVII ст. / П. Кулаковський, Н. Лопацька // Покликання. Збірник праць на пошану професора о. Юрія Мицика / редколегія: П. Сохань, А. Бойко, В. Брехуненко та ін. – К., 2008. – С. 76–96.
498. Кухарук Н. Культурно-просвітницька та видавнича діяльність Дерманського монастиря в другій половині XVI – першій третині XVII століття / Н. Кухарук // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». – Острог, 2004. – Вип. 4. – С. 230–236.
- Левитський К. Храмосудання на Волині / К. Левитський // ВЕВ. – 1915. – № 29–52; 1916. – № 2–4, 9, 12–15, 21–24.
499. № 31. – 1915. – С. 478–480.
500. № 34. – 1915. – С. 529–533.
501. № 2. – 1916. – С. 19–21.
502. № 3. – 1916. – С. 31–33.

503. Левицкий В. Игумены Почаевской Лавры, следовавшие преп. Иова Железо / В. Левицкий // ВЕВ. – 1915. – № 29, 32, 35.
№ 29. – С. 446–449.
504. Лопачька Н. М. Настоятелі Дерманського монастиря Святої Трійці у першій половині XVII ст. / Н. Лопачька // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2008. – Вип. XI–XII. – С. 156–164.
505. Лопачька Н. М. Особливості управління та господарсько-адміністративного влаштування Дерманського Свято-Троїцького монастиря на Волині в XVI – XVII ст. / Н. М. Лопачька // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: історія. – Вінниця, 2005. – Вип. IX. – С. 23–26.
506. Лопачька Н. М. Проблеми становлення та організації Дерманського Святотроїцького монастиря на Волині (друга половина XVI – перша половина XVII століття) / Н. М. Лопачька // Література та культура Полісся / Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя. – Ніжин, 2005. – Вип. 28. – С. 195–201.
507. Любашенко В. Історія протестантизму в Україні. Курс лекцій / В. Любашенко. – Львів: Просвіта, 1995. – 349 с.
508. Макарий (Булгаков). История Русской церкви: в 12 т. / Макарий (Булгаков). – 2-е изд. – СПб., 1868–1883.
Т. IX. – 1879. – 689 с.
509. Максимович М. Воспоминание о епископе Исакии Борисковиче / М. Максимович // Собрание сочинений: в 3 т. / М. Максимович. – К., 1876. – Т. 1. – С. 387–389.
510. Максимович М. Книжная старина Южно-русская / М. Максимович // Собрание сочинений: в 3 т. / М. Максимович. – К., 1880. – Т. 3. – С. 661–716.
511. Максимович М. Письма о князьях Острожских / М. Максимович // Собрание сочинений: в 3 т. / М. Максимович. – К., 1876. – Т. 1. – С. 164–195.

512. Малевич А. Древняя Жидичинская архимандрия на Волыни / А. Малевич // ВЕВ. – 1899. – № 22–30; 1900. – № 27–32, 35; 1901. – № 5, 11–14; 1902. – № 11–18, 21, 24, 27–33.
№ 27. – 1902. – С. 769–774.
513. Малевич А. Тригорский Преображенский монастырь Житомирского уезда Волынской губернии. Исторический очерк / А. Малевич. – Почаев, 1898. – 117 с.
514. Малышевский И. И. Новые данные для биографии Ивана Федорова, русского первопечатника / И. И. Малышевский // Чтения в историческом обществе Нестора-летописца. – К., 1983. – Кн. 7. – Отд. 2. – С. 95–116.
515. Мицько І. Любарський Святогеоргієвський монастир / І. Мицько // Острозька академія XVI–XVII ст. – 2-ге вид., виправ. і доповн. – Острог, 2010. – С. 141.
516. Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576–1636) / І. З. Мицько. – К.: Наукова думка, 1990. – 190 с.
517. Мицько І. Полонський Святоуспенський монастир / І. Мицько // Острозька академія XVI–XVII ст. – 2-ге вид., виправ. і доповн. – Острог, 2010. – С. 242.
518. Мицько І. Святоуспенська Лавра в Уневі (кінець XIII – кінець XX ст.) / І. Мицько. – Львів: Видавничий відділ «Свічадо», 1998. – 319 с.
519. Мыцко И. З. Дерманский культурно-просветительный центр и его участие в идеологической борьбе на Украине (70-е годы XVI – 30-е годы XVII в.) / И. З. Мыцко // Федоровские чтения, 1978. – М.: Наука, 1981. – С. 47–56.
520. Модест (архимандрит). Место погребения основателей Почаевской лавры – Гойской и Домашевских / Модест (архимандрит) // ВЕВ. – 1910. – № 7. – С. 140.
521. Огієнко І. І. Історія українського друкарства: репр. вид. / І. І. Огієнко. – К.: Либідь, 1994. – 445 с.

522. Огієнко І. І. Українська церква. Нариси з історії Української Православної церкви: в 2 т. / І. І. Огієнко. – К.: Україна, 1993. – 284 с.
523. Огієнко І. Українське монашество / І. Огієнко. – К.: Наша культура і наука, 2002. – 396 с.
524. Огнева О. «Лямент...» 1628 року: перша друкована книга в Луцьку / О. Огнева // Лямент по отцю Іоану Василевичу, написаний в Луцьку року 1628-го / упоряд. О. Бірюліна, перекл. В. Александрович, В. Шевчук. – Луцьк: МП «Зоря», 2008. – С. 83–94.
525. Перетц В. Н. Отчет об экскурсии семинария русской филологии в Житомир 21–26 октября 1910 г. / В. Н. Перетц // Университетские известия. – К., 1911. – № 9–10, 12.
№ 9. – Ч. II. – С. 1–56.
526. Перлштейн А. Несколько слов о княжестве Острогском / А. Перлштейн // Временник Императорского Московского Общества истории и древностей российских. – М., 1852. – Кн. 14. – С. 33–48.
- Пероговский В. Бывшие православные монастыри в г. Дубно Волынской губернии, основанные князьями Острожскими / В. Пероговский // ВЕВ. – 1880. – № 28–29, 31, 32, 34.
527. № 28–29. – С. 1265–1286.
528. № 31. – С. 1374–1390.
529. № 34. – С. 1539–1556.
530. Петров Н. И. Волынь. Исторические судьбы Юго-Западного края / Н. И. Петров. – Спб., 1888. – 288 с.
- Петров Н. И. Краткие сведения о монастырях Волынской епархии, в настоящее время не существующих / Н. И. Петров // ВЕВ. – 1867. – № 2–8.
531. № 2. – С. 32–40.
532. № 4. – С. 59–71.
533. № 5. – С. 75–87.
534. № 6. – С. 91–97.
535. № 7. – С. 101–107.

536. № 8. – С. 135–148.
537. Петров Н. И. Очерк истории базилианского ордена в бывшей Польше / Н. И. Петров // Труды Киевской духовной академии. – К., 1870. – Т. 2–4; 1871. – Т. 1–3; 1872. – Т. 1. Т. 3. – 1870. – С. 373–436.
538. Петров Н. Очерк истории православной духовной школы на Волыни / Н. И. Петров // Труды Киевской духовной академии. – К., 1867. – Т. 1. – С. 180–242.
539. Полонська-Василенко Н. Історія України: репр. вид. в 2 т. / Н. Полонська-Василенко. – К.: Либідь, 1992. Т. 1 (до середини XVII століття). – 588 с.
540. Ричков П. А. Почаївська Свято-Успенська лавра / П. А. Ричков, В. Д. Луц. – К.: Техніка, 2000. – 135 с.
541. Свенцицкий И. Каталог книг церковно-славянской печати / И. Свенцицкий. – Жовква: Печатня ОО. Василян, 1908. – 213 с.
542. Сендульский А. Город Дубно / А. Сендульский // ВЕВ. – 1877. – № 14. – С. 585–606.
543. Сендульский А. Город Заслав / А. Сендульский // ВЕВ. – 1875. – № 20–21. № 20. – С. 794–808.
- Сендульский А. Город Кременец / А. Сендульский // ВЕВ. – 1874. – № 11–12.
544. № 11. – С. 417–428.
545. № 12. – С. 455–479.
546. Сендульский А. Загаецкий Св. Иоанна Милостивого мужской третьеклассный монастырь / А. Сендульский // ВЕВ. – 1877. – № 20. – С. 845–875.
547. Сендульский А. Исторические сведения о православных церквях и монастырях в г. Луцке, ныне не существующих / А. Сендульский // ВЕВ. – 1872. – № 11, 13. № 11. – С. 407–412.

- Сендульский А. Краткие исторические сведения о православном Валуевском монастыре, ныне не существующем / А. Сендульский // ВЕВ. – 1872. – № 3–4.
548. № 3. – С. 87–90.
549. № 4. – С. 130–136.
550. Сендульский А. Местечко Клевань Ровенского уезда / А. Сендульский // ВЕВ. – 1880. – № 13–14. – С. 627–644.
551. Сендульский А. Местечко Корец Новоградволынского уезда / А. Сендульский // ВЕВ. – 1880. – № 19–20. – С. 927–936.
552. Сендульский А. Местечко Степань Ровенского уезда / А. Сендульский // ВЕВ. – 1882. – № 35. – С. 1126–1142.
553. Сендульский А. Село Пересопница Ровенского уезда / А. Сендульский // ВЕВ. – 1880. – № 11. – С. 548–559.
554. Сендульский А. Село Сураж Кременецкого уезда / А. Сендульский // ВЕВ. – 1873. – № 19. – С. 660–669.
555. Сендульский А. Татаринецкий мужской монастырь, бывший вблизи с. Обычи, ныне не существующий / А. Сендульский // ВЕВ. – 1873. – № 14. – С. 504–515.
556. Соболевский А. И. Похвала Исайе Балабану 1611 г. / А. И. Соболевский // Чтения в Историческом Обществе Нестора летописца. – К., 1894. – Кн. 8. – Отд. III. – С. 29 – 38.
557. Сперанский М. Переводные сборники изречений в славянорусской письменности: Исследования и тексты / М. Сперанский // Чтения в обществе истории и древностей российских. – М., 1905. – Кн. 1. – С. 155–450.
558. Струминский В. Исторический очерк Городищенского женского монастыря, по случаю его 50-летнего (1858–1908) юбилея, бывшего 13 июля, сего 1908 года / В. Струминский // ВЕВ. – 1908. – № 47–48. № 47. – С. 820–823.

- Теодорович Н. И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии: в 5 т. / Н. И. Теодорович. – Почаев, 1888–1903.
559. Т. 2: Ровенский, Острожский, Дубенский уезды. – 1889. – 684 с.
560. Т. 3: Кременецкий, Заславский уезды. – 1893. – 687 с.
561. Т. 4: Староконстантиновский уезд. – 1899. – 928 с.
562. Теодорович Н. И. История города Кременца Волынской губернии / Н. И. Теодорович. – 2-е изд. – Седлец, 1904. – 141 с.
- Теодорович Н. И. К истории Почаевской Лавры / Н. И. Теодорович // ВЕВ. – 1903. – № 11–17, 20–23, 25, 28–33, 35; 1904. – № 1–2, 4, 12; 1905. – № 3–4, 9, 16–17, 19.
563. № 14. – 1903. – С. 431–437.
564. № 16. – 1903. – С. 478–482.
565. Терський С. Історія Луцька / С. Терський. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2007. – Т. 1: Лучеськ Х–ХV ст. – С. 251 с.
566. Титов А. Очерки по истории русского книгописания и книгопечатания / Титов А. – К., 1911. – Вып. 1: Русское книгописание XI–XVIII вв. – 47 с.
567. Українська література XIV–XVI століть / [упоряд. В. П. Колосова, В. Д. Литвинова та ін.]. – К.: Наукова думка, 1988. – 596 с.
568. Ульяновський В. Історія церкви та релігійної думки в Україні. Навчальний посібник: у 3 кн. / В. Ульяновський. – К.: Либідь, 1994. Кн. 1 (середина XV – кінець XVI століття). – 256 с.
569. Ульяновский В. И. Россия в начале смуты: очерки социально-политической истории и источниковедения / В. И. Ульяновский. – К.: УМК ВО, 1993. – Ч. 1. – 368 с.
570. Филарет (Гумилевский). История Русской Церкви: в 5 т. / Филарет (Гумилевский). – 3-е изд. – М., 1857–1859. Период 3 (1410–1588 г.). – 1857. – 180 с.

571. Фотинский О. О. Очерки из истории быта монастырских крестьян на Волины в XVII – XVIII вв. / О. О. Фотинский // Труды общества исследователей Волины. – Житомир, 1910. – Т. 3. – Приложения. – С. 3–112.
572. Фрис В. Зі спостережень над репертуаром, історією створення і розвитком української книги XVI – першої половини XVII століть / В. Фрис // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Праці історико-філософської секції / ред. О. Купчинський. – Львів, 1997. – Т. ССXXXIII. – С. 215–238.
573. Фритче. Военно-статистическое обозрение Российской империи. – СПб., 1850. – Т. 10. – Ч. 3 (Волинская губерния). – 147 с.
574. Харлампович К. Западнорусские православные школы XVI и начала XVII в. / К. Харлампович. – Казань, 1898. – 524 с.
575. Харлампович К. Иосиф Курцевич, архиепископ суздальский, бывший владимирский и брестский (1621–1642 г.) / К. Харлампович. – Почаев, 1900. – 39 с.
576. Хойнацкий А. Ф. Почаевская Успенская Лавра. Историческое описание / А. Ф. Хойнацкий. – Почаев, 1897. – 524 с.
577. Чепіга І. П. Пересопницьке Євангеліє – унікальна пам'ятка / І. П. Чепіга // Пересопницьке Євангеліє 1556–1661. Дослідження. Транслітерований текст. Словопоказчик / Видання підготувала І. П. Чепіга за участю Л. А. Гнатенко. – К., 2001. – С. 13–54.
578. Чистович И. Очерки истории Западно-Русской церкви: в 2 ч. / И. Чистович. – СПб., 1882–1884.
Ч. 2. – 1884. – 419 с.
579. Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. / Н. Яковенко. – К.: Критика, 2002. – 415 с.
580. Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XVI до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна / Н. М. Яковенко. – 2-ге вид., перегл. і виправл. – К.: Критика, 2008. – 469 с.

581. Яковенко Н. М. Цікавий документ / Н. М. Яковенко // ЖОВТЕНЬ, 1995. – № 2. – С. 128.
582. Chodynicki K. Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska. Zarys historyczny 1370–1632 / K. Chodynicki. – Warszawa, 1934. – 632 s.
583. Giżycki J. M. Spis klasztorów unickich Bazylianów w wojewodztwie Wołyńskim / J. M. Giżycki. – Kraków, 1905. – 145 s.
584. Dowbyszczenko M. Na rozdrożu religijnego wyboru: dramat rodziny Hulewiczów. Hulewiczowie w religijnych ruchach końca XVI – pierwszej połowy XVII wieku / M. Dowbyszczenko // Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej / redakcja J. Kłoczowski, A. Gil. – Lublin, 2005. – S. 65–87.
585. Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga / S. Kardaszewicz. – Warszawa–Kraków, 1913. – 291 s.
586. Kempa T. Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525–1608) wojewoda kijowski i marszałek ziemi Wołyńskiej / T. Kempa. – Toruń, 1997. – 288 s.
587. Lapinski A. Zygmunt Stary a kościół prawosławny / A. Lapinski. – Warszawa, 1937. – 206 s.
- Monografia XX. Sanguszków oraz innych potomków Lubarta-Fedora Olgerdowicza X. Ratnenskogo: в 3 т. / Opracowali Z. L. Radziminski, B. Gorczak. – Łwow, 1906–1911.
588. T. 2. – Część 1: Linia Niesuchojezka. – 1911. – 618 s.
589. T. 3: Gałąź Koszyrska. – 1906. – 595 s.
590. Ostatnie Ks. Stebelskiego prace / Wydał W. Seredyński. – Kraków, 1877. – 132 s.
591. Senyk S. Women's monasteries in Ukraine and Belorussia to the period of suppressions / S. Senyk. – Romae, 1983. – 235 p.
592. Stecki T. J. Wołyń pod względem statystycznym, historycznym i archeologicznym: в 2 т. / T. J. Stecki. – Łwow, 1871.
- T. 2. – 472 s.
593. Sysyn F. Between Poland and the Ukraine. The dilemma of Adam Kysil, 1600–1653 / Sysyn F. – Cambridge, Massachusetts, 1985. – 406 p.

594. Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku. Spisy / pod redakcją Antoniego Gąsiorowskiego. – Kórnik, 2007. – T. III: Ziemie Ruskie. – Zeszyt 5: Urzędnicy wołyńscy XIV–XVIII wieku. Spisy [opracował M. Wolski]. – 188 s.
595. Załęski S. Jezuici w Polsce. Kolegia i domy, założone w drugiej dobie rządów Zygmunta III i za rządów Władysława IV. 1608–1648: 5 tomów w jednym / S. Załęski. – Kraków, 1908. – 369 s.
- T. 4: Dzieje pojedynczych kolegiów i domów w Polsce. 1564–1773. – S. 155–241.

ДОДАТОК А
ПЕРСОНАЛЬНИЙ СКЛАД ЧЕРНЕЧИХ СПІЛЬНОТ

Білостоцький монастир

Ігумени

Симеон, єромонах: найдавніше свідчення маємо під 30 січня 1636 р. [420, 716], останнє – 31 січня 1639 року [329, арк. 1179 зв.], також згадується під 1639 р. без зазначення місяця у трибунальському позові, переданому владиці Сильвестру в січні 1644 року [362, арк. 257].

Ісайя (Ісакій) (Трофимович), єромонах: найдавніше свідчення датоване 1 грудня 1638 р. [329, арк. 859], під 12 травня 1639 р. згадується як «игумен манастыра Николского Пустинского Киевского и Белостоцкого» [246, арк. 783] (ще під 26 березня 1633 р. він підписався як «ректор манастыра Киевского» [420, 667]), останнє свідчення маємо під 9 червня 1639 року [204, арк. 45]. Отже, в грудні 1638 і січні 1639 рр. згадані два настоятелі. Складно на підставі відомих нам фактів щось стверджувати, вірогідно, саме в цей час відбулася зміна ігуменів і в якомусь із записів вкралася помилка. Ісайя був настоятелем не більше року і, між іншим, у позові 1644 р. його взагалі не згадали, назвавши ігумена Севастьяна (Селецького) «наступцею по зошлом Симеоне, єромонашы, игумене белостоцком» [332, арк. 684].

Севастьян (Селецький), єромонах: найдавніша згадка під 2 грудня 1639 р. [330, арк. 1263 зв.], остання – 3 серпня 1644 року [332, арк. 684].

Панкратій (Лаврентій) (Попель): найраніше свідчення датоване 7 січня 1644 р. [362, арк. 256 зв.], останнє – 11 червня 1646 року [278, арк. 258 зв.]. Знову бачимо суперечливу інформацію щодо початку настоятельства Панкратія, пояснити яку наявними свідченнями неможливо. Залишається припускати помилку в запису.

Іларіон (Завадзький) (Завацький?): найдавніша згадка під 28 вересня 1646 р. [279, арк. 612 зв.], остання – 17 січня 1648 року [335, арк. 273 зв.].

Герасим (Гороховський): зг. 9 квітня і 6 травня 1647 року [280,

арк. 1068 зв., 1363 зв.].

Ченці

«Крацьус»: зг. 8 лютого 1639 року [247, арк. 243 зв.].

Варсонуфрїй (Гровецький): зг. 1639 року [477, 661].

Самуїл (Капустинський): зг. 1639 року [477, 661].

Йосиф (Юрійович): найдавніше свідчення – як намісник – під 23 травня 1639 р. [247, арк. 581], останнє – 29 квітня 1641 року [254, арк. 639 зв.].

Ісайя (Смиковський): найраніша згадка під 30 березня 1640 р. [252, арк. 2], остання – 22 вересня 1644 року [196, арк. 1647].

Ілля (Гостиславський): зг. 22 вересня 1644 року [196, арк. 1647].

Валівський монастир

Ігумени

Олександр: зг. в 1646 році [548, 87]. А. Сендульський подає прізвище ченця – Мокосій, але не зазначає, з якої саме лінії Мокосіїв. Можливо, йдеться про Олександра Михайловича Мокосія Баковецького, який згадується в середині XVII сторіччя.

Григорій (Лагодович): зг. в 1647 році [548, 88].

Городищенський монастир

Ігумени

Арсеній: зг. 30 березня 1626 року [123, арк. 85 зв.].

Гощанський монастир

Ігумени

Ігнатій), син «Оксима» Старушича [516, 113], ректор: зг. 2 січня 1639 року [420, 749]. В 1640 р. уже був ігуменом Київського Богоявленського братського монастиря [434, 145].

Інокентій (Гізель), ректор: найдавніше свідчення датоване 22 грудня 1639 р. [330, арк. 1071 зв.], маємо також згадки від 16 липня 1642 р. [272, арк. 137] і 17 вересня 1644 року [269, арк. 452].

Феофан (Скуминович), ректор: зг. 8 серпня 1642 року [259, арк. 1209]. Узгодити цю дату з наведеними свідченнями про Інокентія (Гізеля) можна, на

нашу думку, таким чином: у серпні 1642 р. ігуменом став Феофан, який утік з обителі не пізніше квітня 1643 року. Точніше визначити, коли саме це сталося, допоможе документ від 3 березня 1643 р., в якому, згідно з його змістом, мали згадати настоятеля монастиря, але йдеться про намісника Лаврентія [265, арк. 134 зв.]. Отже, вірогідно, втеча відбулася в лютому, в усякому разі не пізніше 3 березня. Невідомо, як довго Лаврентій виконував обов'язки «старшого» чернечої спільноти, однак незабаром митрополит Петро (Могила) знову поставив ігуменом Інокентія (Гізеля).

Віктор (Каменецький), ректор: найдавніше свідчення маємо під 12 листопада 1645 р. [272, арк. 1126], останнє – 19 липня 1647 року [283, арк. 508].

Петроній (Ласко Черчицький): Френк Сисин згадує лист від Адама Киселя до Богдана Хмельницького з пропозицією розпочати переговори, який передав адресату цей гощанський ігумен не пізніше 13 червня 1648 року [593, 322]. Відзначимо, що 30 вересня 1639 р. «Петроний Ласко Черчыцкий» згадується як «законник монастиря Гоского» [204, арк. 500], а 8 серпня 1642 р. – як його економ [259, арк. 1210 зв.].

Ченці

Лаврентій (Петрович) (у деяких записах «Piotrkowski»), намісник: найдавніше свідчення датоване 30 вересня 1639 р. [204, арк. 500], останнє – 2 жовтня 1643 року [264, арк. 1249]. 22 грудня 1639 р., 8 серпня 1642 р., 2 березня і 18 травня 1643 р. його згадано як монастирського намісника [259, арк. 1210; 263, арк. 452 зв., 627 зв.; 330, арк. 1069 зв.].

Геннадій (Пешковський): відомо одне свідчення під 22 грудня 1639 року [330, арк. 1071 зв.].

Ісакій (Свиржевський), намісник: зг. 29 травня 1647 року [281, арк. 988 зв.].

Дионісій: духівник Катерини з Керсновських Петрової Моравецької, маємо єдине свідчення під 8 лютого 1649 року [287, арк. 133 зв.].

Костянтян (Павлович): найдавніша згадка датована 17 березня 1650 р. [291, арк. 962 зв.], остання – 24 січня 1651 року [336, арк. 306 зв.].

Дворецький монастир

Ігумени

Йосиф: зг. у 1569 році [44, арк. 2 зв.].

Ігумені

Параскева (Анастасія Юріївна з князів Гольшанських): зг. 15 серпня 1556 року [566, 46].

Дерманський монастир

Архимандрити

Герасим: у запису 1507 р., зробленому в *Євангелії* від імені кн. Костянтина Івановича Острозького про те, що він відписав монастирю церковне начиння, згадується також пожертва цього ігумена [433, 93].

Йосиф: зг. в 1538 році [433, 99].

Федір (Якович): на думку деяких дослідників, став ігуменом у 1540 р. [590, 95]⁷⁹. Про цього настоятеля маємо документальне свідчення під 1561 роком [63, арк. 174 зв.]. У скарзі (1575 р.) дерманського ігумена Михайла (Джуси) згадано про отримання монастиря Федором (Яковичем) від Беати Костелецької, а з привілею короля Зигмунта Августа від 13 червня 1571 р. дізнаємося, що він поступився місцем настоятеля на користь Михайла (Джуси) [419, 48].

Йоан (Степанович): найдавніше документальне свідчення маємо під 2 жовтня 1570 р. [73, арк. 414], а 15 лютого 1571 р. датовано його заповіт [419, 30]. Постає питання, як узгодити роки настоятельства його та Федора (Яковича). Можливо, до 1570 р. Йоан замінив того, але помер між 15 лютого і початком червня 1571 року, після чого ігуменом знову став Федір (Якович).

Михайл (Джуса): отримав обитель згідно з королівським привілеєм від 13 червня 1571 р., яку 2 березня 1575 р. відібрав у нього кн. Василь-Костянтин Острозький [419, 48].

⁷⁹ Правда, його названо «Jakubowicz».

Геннадій: як дерманський ігумен був на Берестейському соборі 1596 року [481, 336]. Ігор Мицько зазначав, що з 1591 до 1601 р. монастирем «управлял архімандрит» Геннадій, правда, в іншому дослідженні він дещо змінив це твердження, відзначивши, що з 1591 р. Геннадій згадується в документах Дерманського монастиря [516, 48; 518, 87]. В опублікованих «Распросных речах иноземцов и русских, возвратившихся из плена, присланных из Разряда в патриарший дворцовый приказ для допросов» (вересень 1623 р. – серпень 1624 р.) наведена розповідь «старца» Гедеона, «родом Оршанина», який у січні 1624 р. свідчив, що «постригся на границе Волоской в скицком монастыре у Здвиженья Чеснаго Креста, постригал того монастыря игумен Герасим» і сталося це приблизно 16 років тому. А Герасима «постригал Святые Горы старец Генадей, князя Остроского в Дерманском монастыре». Зазначено також, що і Гедеон, і Герасим зустрічалися з єрусалимським патріархом Феофаном під час перебування того в Києві в 1620 році [440, 611]. На думку І. Мицька, згаданий «старец Генадей» був дерманським архимандритом [516, 87].

Ісакій (Борискович): став ігуменом у 1602 р. [521, 213; 530, 140], останнє документальне свідчення маємо 10 грудня 1604 р. (запис у надрукованому в Дермані *Октоїху*: «Я, смиренный и многогрешный, и недостойный во священноиноцех Исакие, игумен дерманский») [541, 40]. Кость Копержинський писав, що в 1605 р. Ісакій залишив обитель [495, 80].

Ісайя (Балабан): отримав монастир згідно з привілеєм кн. Василя-Костянтина Острозького від 13 лютого 1608 р.⁸⁰, будучи в цей час архимандритом Унівської обителі, настоятелем якої залишався й у подальшому (згадується під 1611, 1614, 1617 і 1618 роками) [168, арк. 680, 686; 155, арк. 403 зв.; 316, арк. 31 зв.; 556, 33]. Привілеєм від 24 травня 1615 р. кн. Януш Васильович Острозький підтвердив право Ісайї на Дерманську архимандрію (правда, у віднайденій копії документа, зробленій

⁸⁰ Фотокопію документа наводить І. Мицько в монографії «*Острозька слов'яно-греко-латинська академія*», с. 158.

у ХІХ ст., названо кн. Януша Заславського) [374, арк. 11]. Останнє документальне свідчення маємо під 18 вересня 1619 року [157, арк. 807 зв.], а 3 квітня 1620 р. його вже згадано як померлого [160, арк. 220]. У запису, занесеному до луцької гродської книги 22 березня 1621 р., читаємо: «иж в року прошлом, 1620, скоро по смерти велебного в Бозе отца Исаия Балабана, архимандрита дубенского и дерманского, в монастыре Дубенском з сего света зошлого» [162, арк. 1205 зв.] (див. «Дубнівський монастир Воздвиження Чесного Хреста»).

Олександр (Путятицький): найранішу згадку про нього як «держачого» монастирських маєтків маємо під 3 квітня 1620 р. [160, арк. 220], останню (як дерманського архимандрита) – 12 травня 1622 року [170, арк. 216]. Відзначимо, що кн. Олександр Заславський у своєму листі від 9 травня 1622 р. згадував, що Олександр (Путятицький), «духовного хліба приймає, але не є духовним» [497, 90].

Єзикііль (Йосиф) (Курцевич): найдавніше документальне свідчення датовано 20 квітня 1622 року [171, арк. 39; 436, 96]. Як бачимо, воно суперечить наведеній згадці про настоятеля Олександра (Путятицького), однак брак інформації залишає місце лише для припущень щодо того, яка дата помилкова. Дослідник К. Харлампович «предполагал ошибку» щодо 1622 р. і писав, що Єзикііль (Курцевич) «получил» Дерманську архимандрію на початку 1623 року. Підставою для такого твердження, на думку історика, є свідчення монаха Рафаїла (Жиморського), зроблене в 1624 р.: «а как де он прислан в тот монастырь, тому год минул нынешнего Великого Поста на шестой неделе в пятницу» [575, 13]. Маємо також згадки під 26 листопада 1624 р. [180, арк. 74] і 10 червня 1625 року [184, арк. 224 зв.]. Про Єзикіїля (Курцевича) відомо, що він, будучи ігуменом Трахтемирівського монастиря, в 1621 р. після смерті православного володимирсько-берестейського владика Леонтія (Карповича) був висвячений на цю кафедру. У 1625 р. виїхав до Московії і став суздальським єпископом, але незабаром його вислали на Соловки, де він помер [456, 253; 472, 437; 539, 486].

Мелетій (Смотрицький), уніат: був висвячений 10 червня 1627 р. за ініціативи кн. Олександра Заславського [590, 95]. Привілей нам невідомий, але у пізнішому сумарії під 20 червня 1627 р. згадано інвентар, складений при передачі монастиря Мелетію Смотрицькому і підписаний кн. О. Заславським [374, арк. 45]. Таким чином, дата 10 червня видається цілком вірогідною, в усякому разі є підстави твердити, що Мелетій став архимандритом у червні 1627 року. У запису від 2 січня 1629 р. згадується «отец Мелентий Смотрицкий, епископ полоцкий и архимандрит дерманский» [202, арк. 54]. Помер 27 грудня 1633 року. Цю дату наведено в коментарі (автор не зазначений, ймовірно, ним є Степан Голубєв) до листа київського унійного митрополита Йосифа (Рутського) духовенству з повідомленням обставин смерті Мелетія (Смотрицького). Митрополит писав, що незадовго до його кончини через Межиріч проїжджав якийсь польський сенатор і передав «ксендзу гвардианови» місцевого францисканського монастиря, «иж слышал от стороны противное», що Мелетія (Смотрицького) мали отруїти, і просив попередити його. Однак той не звернув на це увагу. В цей час до Дерманської обителі прийшов з Києва дяк, «который добрый характер в писаню мел», і Мелетій узяв його до себе. Невдовзі архимандрит почав скаржитися на стан свого здоров'я, після чого помер [431, 69]. Щодо наведеної дати смерті, то маємо документальне свідчення, в якому згадано, що 27 грудня 1633 р., «по зостю з того света» архимандрита Мелетія (Смотрицького), возний «увязал» у володіння монастирем Анну Алоїзу Острозьку і Владислава Домініка Заславського [222, арк. 435 зв.]. Михайло Довбищенко під 30 квітня 1634 р. наводить, як він зазначає, «Лист нестановленої особи до єпископа Рафаїла Корсака про смерть архимандрита Дерманського монастиря Мелетія Смотрицького», в якому «стверджується між іншим, що Мелетія отруїли православні» [438, 225].

Йоан (Дубович), уніат: отримав монастир у січні 1634 року [438, 223]. Михайло Довбищенко зазначав, що в документі від 20 листопада 1643 р. Йоан згаданий як «чернець римо-католицького Ордену Міноритів» [479, 73].

Однак М. Довбищенко сумнівається у його переході до римо-католицизму і зазначає, що «вагомим аргументом на користь того, що Іван Дубович в 40-х роках XVII ст. лишився уніатом, свідчить той факт, що в документах за 1644–1646 рр. він згадується як дерманський архимандрит [369, арк. 8; 375, арк. 4; 389, арк. 1–7 зв.]. Цього б не могло бути, якби Дубович дійсно покинув Чин св. Василя Великого. Отже, незважаючи на свою пролатинську орієнтацію та можливі плани про перехід до латинського обряду, Іван Дубович все-таки лишився уніатом» [479, 73]. Михайло Довбищенко подає також два документи, які він назвав «Лист невстановленої особи у справі про перехід до латинського обряду архимандрита Дерманського монастиря Івана Дубовича» (не пізніше 24 липня 1645 р.) та «Акт св. Конгрегації Поширення Віри у справі о. Івана Дубовича» (24 липня 1645 р.), в якому схвалено вимогу київського унійного митрополита Антонія (Селяви) до згаданого отця повернутися до Василіанського Чину і Йоана (Дубовича) названо «колишнім» дерманським архимандритом [438, 279].

Отже, беручи до уваги сказане, у Йоана (Дубовича) була «перерва» в настоятельстві. У записах від 22 квітня і 12 жовтня 1643 р. його згадано як дерманського архимандрита [263, арк. 690; 361, арк. 620 зв.], а в документі від 20 листопада 1643 р. вже названо ченцем-міноритом. Якщо справді було саме так, то, згідно з поясненням М. Довбищенка, в листопаді Йоан не міг бути архимандритом, але, відзначає дослідник, упродовж 1644–1646 рр. Йоан (Дубович) фіксується в документах як дерманський настоятель. Однак при цьому М. Довбищенко посилається на записи під 1646 роком. Правда, під 1644 р. згадане свідчення Станіслава Тжечецького, який 12 січня, за наказом кн. Домініка Заславського, був у монастирі у зв'язку з конфліктом між Йоаном (Дубовичем) та його церковними підданими, але із запису незрозуміло, коли зроблені «кривди» архимандриту, і невідомо, чи був він присутній зазначеного дня. Ймовірно, непорозуміння сталося раніше, тобто в 1643 році. Щодо 1644 р., то нам відомо лише одне свідчення про архимандрита Йоана – під 26 березня [41, арк. 18]. Під 1645 р. маємо скаргу

від нього на київського православного митрополита Петра (Могилу) «о то, иж он, так в першой книзе своєй, Номоканон названой, против костелови Рымскому бъячы, яко и тепер, в року свежопрошлом, 1644, книгу Литос албо Камен с процы выпусконый названую, смел и важилсе против тому ж костелови Святому Рымскому Католицкому и против велебному ксендзу Касианови Саковичови, законникови светого Августына в монастыре Лявры Печарское Киевское» виступити [272, арк. 207 зв.]. Таким чином, відсутність свідчень про Йоана (Дубовича) як архимандрита дає підстави для припущення, що з кінця 1643 р. і до 1645 р. або й трохи довше його могло не бути в монастирі. Вірогідно, з цим пов'язана згадка під 27 липня 1646 р. про Никифора (Лосовського) як «єпископа витепского, архимандрита жыдычинского, дерманского и лесчинского» [275, арк. 1150]. У той же час зауважимо, що припущення, побудовані на наявності або відсутності відомих нам свідчень про Йоана (Дубовича), залишаються вельми умовними, хоча і допомагають краще зрозуміти ситуацію. Зазначимо також, що, на нашу думку, не варто відкидати ймовірність того, що Йоан і після переходу до римо-католицизму міг ще деякий час очолювати унійний Дерманський монастир. Щодо його смерті, то це сталося не в 1646 р., як пише М. Довбищенко [479, 73], і не в 1652 р. [528, 1389], а пізніше, бо маємо свідчення про нього як дерманського настоятеля під 1649, 1650, 1651 і 1653 (січень) роками [218, арк. 74 зв.; 290, арк. 739 зв.; 382, арк. 1].

На завершення переліку дерманських настоятелів подамо скаргу в 1631 р. монастирських підданих з Коршова і Куніна на панів Урвенських у зв'язку з відібранням ще за 30 років перед цим ґрунтів позивачів, у якій згадані дерманські настоятелі після захоплення земель: серб, який помер у Москві, ще один – Геннадій, Варлаам і Григорій (обидва серби). Потім згадані архимандрити Ісайя (Балабан), Олександр (Путятицький) та Єзикііль (Курцевич) [571, 22]. Отже, бачимо трьох невідомих нам настоятелів. Брак інших свідчень про них породжує сумніви щодо їхнього існування, але категорично заперечувати таку ймовірність не варто. Як зазначає І. Мицько,

в 1603 р. архимандритом Дорогобузького монастиря став Лука Сербин. Можливо, якийсь час до 1596 р., коли фіксується дерманський ігумен Геннадій, Лука був його попередником. Відзначимо, що власником обох монастирів був кн. Василь-Костянтин Острозький. Щодо настоятелів Варлаама і Григорія, які згадані після Геннадія, то вони могли очолювати монастир у проміжок часу з 1596 р. (участь Геннадія у Берестейському соборі) і до 1602 р., коли настоятелем став Ісакій (Борискович). Це також виглядає цілком вірогідним, бо впродовж зазначеного періоду нам невідоме жодне документальне свідчення про дерманських архимандритів.

Ченці

Григорій (Степанович): брат дерманського ігумена Йоана, маємо про нього свідчення під 15 лютого 1571 року [419, 32].

Герасим (Угорницький): у пом'янику Дерманського монастиря є запис: «а се упис монаха Герасима Угорницкого» [516, 87], однак щодо його належності до цієї чернечої спільноти можна лише робити припущення. У 1618 р. його згадано як ігумена Четвертенської Спасо-Преображенської обителі [317, арк. 1100].

Бартоломей (Міневський): зг. в 1601 році [368, арк. 3].

Йов (Княгиницький): у його «Житії» зазначено, що Ісакій (Борискович), який «пріял бяше от князя Василя [Василя-Костянтина Острозького. – С. Г.] на строєніє монастырь Дерман», запросив його до себе строєнія ради обща житія [...] и многим тамо на успех бысть, труждаася, помагая в духовных же и телесных, и в друкарни, тогда Охтаи друковаху» (нагадаємо, що привілей на запровадження в Дерманській обителі спільної форми чернечого життя датовано 1602 р., а *Октоїх* надруковано в 1604 р.) [483, 233]. Кость Копержинський писав, що Йов разом з настоятелем Ісакієм (Борисковичем) покинули монастир у 1605 році [495, 80].

Рафаїл (Жиморський): у згаданих уже «Распросных речах иноземцов ...» під 17 березня 1624 р. наведено розповідь «старца» Рафаїла, який був «игуменом у Живоначальные Троицы в Дерманском монастыре». У

ченці він «постригся тому 20 лет с полугодом, а постриг де его дерманский архимандрит Исаия Болобан» (тобто десь наприкінці 1603 р., але, як ми вже бачили, Ісайя отримав монастир у 1608 р.). Минуло вже близько 15 років, як у Дерманській обителі він був пострижений у єромонахи грецьким єпископом Аврамієм (приблизно у 1609 р.), через чотири роки після того «поставил де его в игумены в Дерманском же монастыре тот же епископ Аврамей и послал его в игумены в Межибож монастырь к Спасу», там він залишався настоятелем упродовж трьох років, після чого повернувся в Дерманську обитель, де впродовж 12 років був «келарем». Коли архимандритом став Єзикііль (Курцевич) «и приступил в унею» (ймовірно, в 1622 р.), Рафаїл залишив монастир [440, 634–636]. Неточності в хронології подій не дозволяють повністю довіряти цій розповіді, але, ймовірно, загальну картину вона передає. Щодо настоятельства Рафаїла (Жиморського) в Дерманській обителі, то, вірогідно, це потрібно розуміти таким чином, що тут його «поставили» ігуменом Меджибізького монастиря.

Макарій, єромонах: зг. 22 грудня 1620 р. [571, 32] і 7 травня 1622 року [497, 88].

Атанасій (Китович), намісник: маємо свідчення під 27 липня 1623 року [571, 51].

Адріян, Лаврентій, Паїсій, Феофан і Феофіл: згідно з документами Посольського приказа в 1625 р. ці дерманські ченці їздили до Московії [493, 39].

Рудницький, намісник: зг. у серпні 1625 року [497, 84]. Ймовірно, це Антоній (Рудницький), який у 1624 р. став ігуменом Дубнівського Спасо-Преображенського монастиря.

Ісайя (Радевич), єромонах, намісник: упродовж 1627–1633 рр. виконував обов'язки намісника монастиря [497, 86], також згадується в січні 1634 року [438, 223]. Київський унійний митрополит Йосиф (Рутської) у листі від 16 січня 1634 р. писав, що «отец Исайя Радевич, наместник от небощика [архимандрита Мелетія (Смотрицького). – С. Г.] поставленный» у

Дерманському монастирі [431, 65]. Останнє свідчення маємо під 26 жовтня 1642 роком [571, 50]. Михайло Довбищенко згадує дерманських ченців: під 1631 р. – Ісайю (Радовицького), 1634 р. – Іпатія (Радиєвича) і 1637 р. – Ісайю (Бадевича) [477, 672]. Можливо, всі вони разом з «нашим» Ісайєю (Радевичем) є однією особою, прізвище якої в документах наведено по-різному (див. «Лаврентій Нозелькевич»)?

Антоній (Якович), намісник: ймовірно, був намісником упродовж нетривалого часу в 1627 році [497, 86].

Геннадій (Жуховський), єромонах: зг. в документі, датованим січнем 1634 року [431, 65; 438, 223].

Митрофан (Теодорович), єромонах, диякон: зг. в документі, датованим січнем 1634 року [431, 65; 438, 223].

Лаврентій (Нозелькевич) [477, 672]⁸¹, єромонах: найдавніше свідчення маємо в документі, датованому січнем 1634 р. [438, 223], як «каплан» і «економ» Дерманського монастиря Лаврентій «Нозолевский» згадується в 1640 і 1643 рр., останнє свідчення датовано 9 вересня 1647 року [386, арк. 1 зв.; 571, 55].

Єремія (Смотрицький): син померлого «отца Семьона Стефана Смотрицкого, презвитера церкви заложеня Внебовзятя насвятшое панны Марьи, в месте Острогу будучое», найраніше свідчення маємо в січні 1634 р. [383, арк. 7 зв.; 438, 223], згадується також 2 березня і 2 жовтня 1643 р. [263, арк. 452 зв.; 264, арк. 1248 зв.], останнє свідчення датовано 26 березня 1644 року [41, арк. 18].

Яким (Зозулинський), єродиякон: найдавнішу згадку маємо під 19 травня 1636 р., останню – 26 жовтня 1642 року [571, 39].

Аврамій, єромонах: найраніша згадка під 1 червня 1636 р., остання – в 1644 році [436, 111]. Ймовірно, він і Аврамій (Бобрецький) – одна особа.

Рафаїл: зг. 1637 року [477, 672].

Стефан (Негребецький): зг. 1641 року [477, 672].

⁸¹ За версією М. Довбищенка «Нозелковський».

Аврамій (Бобрецький), Василій (Воронович Дерманський), Євстратій, Олександр (Мокосій Дениско), Серафіон (Беленський) [477, 672]⁸² і *Феофан (Боремський)*: зг. 26 жовтня 1642 року [571, 50]. Щодо Олександра (Дениска), то в запису від 1 березня 1649 р. він фігурує як ігумен православного Луцького Хрестовоздвиженського братського монастиря [276, арк. 156].

Атанасій (Кулемчицький): зг. 1643 року [477, 672].

Герасим (Куницький): зг. 1647 року [477, 672].

Савицький, намісник: зг. 1647 року [477, 672].

Лаврентій (Коселів): † 1649 року [477, 672].

Диякони

Григорій Отреп'єв: перебував у монастирі з осені 1602 р. і в 1603 р. полишив його [569, 72].

Дорогобузький монастир

Архимандрити

Нектарій: зг. 17 листопада 1561 року [559, 722].

Тимофій: найраніше свідчення маємо під 29 серпня 1565 р.: «отец Тимофей, архимандрит и наместник дорогобузский, в тот час будущий на местцу пана Ивана Городицкого, старосты дорогобузского» [559, 724], останнє – під 30 березня 1570 р. (запис Василя Петровича Загоровського щодо домовленості з Ганною Кузьмівною із князів Заславських Івановою Чорторійською про умови одруження з її донькою Катериною) [423, 208].

Дионісій Ралі (Палеолог): найдавнішу згадку маємо під 23 грудня 1582 р. [516, 135], останню – під 2 червня 1586 року [92, арк. 539 зв.]. Ігор Мицько, посилаючись на статтю Й. Николова, пише, що, очевидно, наприкінці 1585 р. Дионісій був висвячений у Константинополі на тирновського архиєпископа, а посланий потім патріархом у справах до Москви, відвідав українські землі. У Московії він перебував з травня 1591 р. до лютого 1592 р., після чого повернувся до Константинополя [516, 108]. Беручи до уваги цю інформацію, навряд чи Дионісій залишався

⁸² За версією М. Довбищенка, «Бельський».

архимандритом після 1591 р., ймовірно, не був ним уже й декілька років перед тим.

Феофан (Бабацький): зг. 19 червня 1593 року [419, 391].

Євфрасій: маємо свідчення під 12 травня 1594 року [101, арк. 583 зв.]. Ігор Мицько, посилаючись на цей самий документ, згадує «игумена отца Афрасея», але подає його як Афанасія [516, 82].

Тимофій: зг. 6 жовтня 1596 р. як учасник Берестейського православного собору [481, 374].

Лука Сербин (Албанчик), білгородський митрополит: був на Берестейському соборі 1596 р. [481, 336]; став дорогобузьким архимандритом у 1603 році. Цікаву інформацію знаходимо у хроніці острозького латинського пароха, витяг із якої наводимо у перекладі І. Мицька:

«Рік 1618. Смерть владики Дорогобузького. Цього року помер Лука Сербин, що величався митрополитом Білгородським, в Дорогобужі [...] Цей Лука Сербин в той час, коли схизматики на уніатів наступали після Брестського собору, прибував до Польщі в дім покійного пана воєводи киевського князя Василя Острозького. Прибув як чернець, який заїхав в ці краї задля певних пожертв. Але залишився, побачивши велику затятість схизматиків проти католиків, допомагаючи схизматикам на велику згубу єдності. Крім того, пан воєвода ласку свою обіцяв. Посівши Дорогобузьке архимандритство, почав величатись митрополитом, хоч жодного права на такий великий сан ні від кого не мав. Став у великій ласці у воєводи [...], який до юрисдикції його владицтва віддав острозьких попів. Мало не вся Волинь, відступивши своєї єпископії [уніатської. – І. М.] в луцького владики, в своїх духовних потребах до нього перейшла» [516, 46].

Однак маємо документальне свідчення про те, що архимандрит Лука помер 13 серпня 1617 року [156, арк. 1370 зв.].

Геласій (Русовський), уніат: 2 липня 1618 р. датовано його заповіт [173, арк. 281], у запису від 30 березня 1623 р. його вже названо померлим [173, арк. 281], остання згадка – під 1 березня 1621 року [161, арк. 743 зв.].

Єремія (Лисятицький), уніат: найдавніше свідчення – під 20 травня 1622 р. («отец Єремияш Лисятицкий, номинат албо архимандрит Дорогобузского монастыра» [170, арк. 264], під 14 грудня цього ж року згадується як архимандрит Дорогобузького і Перемильського монастирів [170, арк. 1039], останнє свідчення датовано 29 липня 1629 року [250, арк. 656 зв.]. Під 26 серпня 1621 р. маємо лист від володимирського унійного владики Йоакима (Мороховського) Томашу Замойському з характеристикою претендента на місце архимандрита Дорогобузького монастиря [438, 168]. Ймовірно, йдеться про Єремію (Лисятицького).

Никифор (Заровський) (Зараєвський?), уніат: найранішу згадку маємо під 6 листопада 1631 р., коли він скаржився Т. Замойському у зв'язку з погрозами від Єремії (Лисятицького) [438, 197], останню – під 7 жовтня 1651 року [337, арк. 247]. Під 23 жовтня 1629 р. маємо лист володимирського єпископа Йоакима (Мороховського) до Т. Замойського з характеристикою претендента на уряд дорогобузького настоятеля. Михайло Довбищенко припускає, що ним міг бути Никифор (Заровський) [438, 183].

Дубицький монастир

Ігумени

Макарій (Созанський), еромонах: найдавніше свідчення датоване 30 травнем 1614 року [144, арк. 496]. У записах від 10–11 вересня 1620 р. [160, арк. 414; 163, арк. 273] і 12 грудня 1624 р. [114, арк. 234 зв.] Макарія названо «игуменом дубиским и пречиским луцким монастыра Луцкого, на Светой горе будучого».

Ігумені

Марина (Гулевичівна Смолиговська): висвячена настоятелькою 14 січня 1639 р. [246, арк. 66], 19 липня 1641 р. її згадано як черницю регули святого Василя Великого [255, арк. 1019], але не зазначено, якого монастиря. Вірогідно, Дубицького. У запису від 16 червня 1642 р. її згадано як померлу [259, арк. 884].

Священики

Єремія: зг. 30 березня і 15 липня 1620 року [120, арк. 375; 348, арк. 617].

Дубнівський Вознесенський монастирЧерниці

Анна (Войнянка): віднайдено єдине свідчення під 15 квітня 1650 року [289, арк. 496].

Марина (Бабинська): донька мозирського маршалка Івана Бабинського, згадується 20 квітня 1650 р. як «законниця регулы святого Базилега з монастира Дубенского» [289, арк. 492].

Дубнівський Преображенський монастирНастоятелі

Йосиф: найдавніше свідчення маємо під 30 березня 1571 р. [419, 30–40], останнє – в 1572 році [516, 93].

Антоній: зг. 14 червня 1585 року [527, 1272].

Авин, єромонах: зг. 5 серпня 1588 року [516, 81].

Василій: найраніше свідчення датоване 18 грудня 1592 р. [420, 94], у 1596 р. брав участь у Берестейському православному соборі [103, арк. 93; 203, арк. 618; 419, 516; 480, 338], останню згадку маємо 10 червня 1598 року [400, арк. 3 зв.; 527, 1272].

Ісакій: у 1599 р. брав участь у Віленському спільному церковному соборі православних і протестантів [516, 45], маємо також свідчення під 18 грудня цього ж року [527, 1281].

Іларіон (з князів Масальських): найдавніше свідчення датоване 21 грудня 1602 р. [527, 1282], останнє – 23 червня 1604 року [527, 1283].

Варсонуфрій: зг. в 1607 р. («архимандрит з монастира Дубенского, на тот час при церкви их брацкой Сошества Светого Духа мешкаючого тут у Вильни») [409, 71]. Ігор Мицько зазначає, що, очевидно, це він перейшов у 1605 р. на деякий час до Пересопницького монастиря Різдва Пресвятої Богородиці [516, 85].

Ісайя (Балабан): у 1618 р. Дубнівський Спасо-Преображенський монастир перебував під владою архимандрита Дерманської обителі. Так, у документі від 2 листопада йдеться про ченця Макарія, «менуючогосе быти крылошанином монастыра Жидичинского, который то мешкаючы вперед в монастыре Дубенском под влаздою старшого своего» дерманського і унівського архимандрита Ісайї (Балабана) [155, арк. 751]. У запису від 1638 р. згадується померлий дерманський та унівський настоятель Ісайя (Балабан), який «под звирхностю своєю духовною от помененого зошлого кнежати его мл пана Краковского [кн. Януш Васильович Острозький, краківський каштелян, † 1620 р. – С. Г.] церкве, в месте Дубне будучие, и там при монастыре Дубенском церкве светого Спаса час немалый резидуючи, жиючи яко старший архимандрит» [243, арк. 52].

Олександр (Путятицький): Ігор Мицько твердить, що 5 квітня 1620 р. йому «було передано, після смерті Балабана, дубенський монастир св. Спаса» [516, 107]. Маємо скаргу від Ганни Волянської, дружини кн. Михайла Юрійовича Пузини, на Олександра (Путятицького) у зв'язку з тим, що в 1620 р., невдовзі після смерті «отца Исаия Балабана, архимандрита дубенского и дерманского, в монастыре Дубенском з сего света зошлого, в уя тых поводов», вона з чоловіком приїхали до Дубнівської Преображенської обителі за майном Ісайї, але відповідач, «не маючи жадное потребности до маетност рухомое небощиковское, тым потомком власне належачое, безправне взял и пограбил ся, напрод привилея, листы, записы, sprawy на маетност Креховицкую, в повете Жидачовском лежачие, и иншиє записы на долги належачие» [162, арк. 1205 зв.].

Геннадій (Ржищовський), єромонах: найдавніше свідчення датоване 17 січня 1622 р. [317, арк. 956], маємо також декілька згадок у 1623 р. (30 березня, 26 квітня, 9 і 20 травня), в яких його названо архимандритом (наприклад, «Геннадий Рищевский, архимандрит монастыра Дубенского заложеня святого Спаса») [173, арк. 589; 174, арк. 568; 179, арк. 112]. Останнє відоме нам свідчення датоване 20 червня 1626 р. («архимандрит дубенский»)

[188, арк. 868 зв.]. Однак є кілька незрозумілих моментів. По-перше, в записах під 4 вересня і 10 жовтня 1623 р. його згадано як ченця Дубнівської Спасо-Преображенської обителі, а не настоятеля [22, арк. 34; 52, арк. 256], по-друге, згідно з привілеєм кн. Олександра Янушевича Заславського про запровадження в монастирі кіновійної форми чернечого життя в 1624 р. ігуменом став Антоній (Рудницький) (див. далі). Можна припустити, що наприкінці літа 1623 р. Геннадій залишив місце настоятеля, яке наступного року зайняв Антоній, але невдовзі архимандритом знову став Геннадій (Ржищовський). Згідно з наявною інформацією, це, на нашу думку, найвірогідніше пояснення.

Антоній (Рудницький): став ігуменом у березні 1624 року [528, 1375]. Інших свідчень про нього нами не віднайдено. В серпні 1625 р. згадується намісник Дерманської обителі чернець Рудницький, можливо, йдеться про одну особу.

Касіян (Сакович), уніат: ми відзначали твердження деяких дослідників про те, що він навернувся в унію в 1625 р., також наводили копію запису, в якому згадано, що під час Київського собору в серпні 1628 р. цей дубнівський настоятель уже був уніатом. Вірогідно, він очолював унійну Дубнівську архимандрию уже в липні 1626 р., принаймні один з місцевих монастирів. Дещо простіше з визначенням дати, коли Касіян (Сакович) залишив архимандрию – в листі від 24 серпня 1639 р. ректору Володимирської унійної школи Прокопію (Хмелевському) він підтвердив передачу тому настоятельства в Дубнівському Спасо-Преображенському монастирі [427, 81]. Завершуючи спробу визначити роки настоятельства Касіяна, згадаємо твердження про те, що в 1634 р. луцький унійний владика Єремія (Почаповський) позбавив його настоятельства, однак за підтримки кн. Владислава Домініка Заславського до 1639 р. той залишався архимандритом [590, 96]. Якщо все відбувалося саме таким чином, то вже через кілька років стосунки між Касіяном (Саковичем) і Єремією (Почаповським) покращилися, в усякому разі серед тих, хто засвідчив заповіт

владики від 23 жовтня 1637 р., був і цей дубнівський архимандрит [438, 238; 512, 769].

Прокопій (Хмелевський), уніат: найраніше свідчення маємо під 28 січня 1640 р. [358, арк. 626 зв.], згадується також 4 квітня 1641 року [254, арк. 472 зв.]. Таким чином, твердження деяких дослідників [528, 1390; 558, 868] про те, що він став архимандритом у 1643 р. – помилкове. Останнє відоме нам свідчення датоване 1659 роком [435, 317].

Ченці

Симеон і Феофан: зг. 27 грудня 1578 р.⁸³: «отец Тофан и отец Селион, иноци обители Святого Спаса» [426, 190].

Йоан (Вишенський): існує припущення, що його чернечий постриг відбувся в 70-ті роках XVI ст. у Дубнівській Преображенській обителі [482, 228; 494, 126–133].

Варсонуфрій: ймовірно, був ченцем цього монастиря до 1605 р., коли став ігуменом Пересопницької обителі [420, 361–367].

Курцевич: у запису від 6 жовтня 1618 р. згадується як чернець Дубнівського монастиря, але не зазначено, якого саме [154, арк. 178 зв.].

Геден (Заплатинський), намісник: у запису 1618 р. його названо «наместником дубенским», однак незрозуміло, якої саме обителі [155, арк. 751].

Сергій (Тисмянський), мукачівський владика: у монастирському статуті 1624 р. згаданий як чернець [528, 1375].

Олексій (Івашковський), намісник: маємо єдине свідчення під 11 липня 1626 р. про «отца Алексия Ивашковского, наместника монастыря Дубенского», однак невідомо якого – Преображенського чи Хрестовоздвиженського [189, арк. 137]. Зазначимо, що 8 квітня 1625 р. і 17 квітня 1628 р. його згадано як ченця Жидичинської Миколаївської обителі [181, арк. 618; 195, арк. 600 зв.].

⁸³ Докладніше про цю дату див. «Дубнівський монастир Воздвиження Чесного Хреста» («Пожертви вірних»).

Зозулинський: зг. 9 серпня 1633 року [537, 389].

Панас, намісник: зг. 1 листопада 1636 р. [можливо, не був ченцем, бо в документі Касіяна (Саковича) як духовну особу постійно названо «отец», а Панаса – ні] [420, 729].

Дубнівський Хрестовоздвиженський монастир

Ігумени

Арсеній (Волковський), єромонах: якийсь час був ченцем, потім ігуменом, починаючи приблизно з 1540 р. і закінчуючи 1560-ми роками [426, 188].

Макарій: зг. 30 березня 1571 року [527, 1270].

Василій: найдавніше свідчення маємо під 4 червня 1582 р. [323, арк. 1008], останнє – 20 квітня 1583 року [323, арк. 1008].

Йов (Желізо): ми не віднайшли документальних свідчень про цього дубнівського ігумена, але така інформація є в його «Житії», на жаль, як зазначив І. Мицько, «не позбавленому хронологічних неточностей». Згідно з ним Йов народився близько 1551 р., у віці 20 років був пострижений у ченці в Угорницькому монастирі, після чого на прохання кн. Василя-Костянтина Острозького приїхав до Дубнівської Хрестовоздвиженської обителі, де «на острові Дубенском живущє», й незабаром став її настоятелем. Загалом тут Йов провів понад 20 років, після чого перейшов до Почаївського монастиря [516, 89]. Щодо часу його перебування в Дубнівській обителі думки дослідників розходяться. Микола Петров відзначав, що кн. В.-К. Острозький запросив його в 70-х роках XVI століття [530, 143]. З ним погоджувалась В. Любашенко, яка твердить, що «Книга блаженного Йова Железо» написана в 70–80-х роках XVI ст. у період перебування Йова у Дубнівському Хрестовоздвиженському монастирі та видана в 1884 р. у Почаєві під назвою «Пчела Почаевская» [507, 78]. Однак В. Левицький вважав, що ігуменом Почаївської обителі Йов (Желізо) став близько 1622 р. [503, 446] і, таким чином, навіть якщо він деякий час був у ній простим ченцем, то все одно його прихід сюди мав статися до 1615 р., отже до Дубнівського монастиря

він перейшов наприкінці 80-х років XVI ст. або й пізніше. Відзначимо, що всі спроби визначити дати певних подій у житті Йова (Желізо), спираючись на інформацію з його «Житія», вельми умовні. Що ж до відомих свідчень про настоятелів Дубнівського Хрестовоздвиженського монастиря, то період між 1583 (ігумен Василій) і 1598 (ігумен Гліб) роками залишається «порожнім». Можливо, саме в цей час настоятелем і був Йов, який після заснування Почаївської обителі в 1597 р. відразу перейшов до неї.

Гліб: Ігор Мицько зазначає, що 13 березня 1598 р. кн. Василь-Костянтин Острозький «призначив керувати» монастирем свого служебника Гліба [516, 87]. Василь Пероговський згадував запис князя від 11 березня 1598 р. про передачу обителі служебнику Глібу, «в справах церковных ведомого и умеетного», в якому, правда, зазначено, що «по животе теперешнего гумена старого взяти в держане свое монастыр мает, а поки он еще жив, tedy рушати его оттоле не мает, аж хйба жебы доброволне ему сам уступити мел». У наведених цим дослідником привілеях кн. В.-К. Острозького бачимо ігумена Гліба в 1599 р. (під 13 квітня і 15 липня) [529, 1539], а в запису від 6 липня 1603 р. його вже згадано як померлого [529, 1543]. Однак І. Мицько, посилаючися на документальне свідчення, писав, що Гліб був світською людиною: в 1601 р. «в справах монастиря мав «припильнувати служебник наш [В.-К. Острозького. – І. М.] Гліб» [516, 87].

Василій: зг. 29 травня 1602 року [529, 1543].

Віталій, еродиякон: згідно з привілеєм від 6 липня 1603 р. після «доброволного уступеня» монастиря Олександром Путятицьким, служебником Василя-Костянтина Острозького, князь передав обитель ігумену Віталію⁸⁴. Отже, в 1602 р. кн. Острозький передав монастир у посесію О. Путятицькому, за умови, що той після смерті тодішнього ігумена Василя (чий життєвий шлях, вірогідно, добігав кінця) прийме чернечий постриг і займе місце настоятеля. Однак, чи то Путятицький відмо-

⁸⁴ Документ наводить В. Пероговський [529, 1543], але під помилковою датою – 6 червня 1600 року.

вився, чи то В.-К. Острозький передумав, але в 1603 р. князь передав монастир Віталію. Цей ігумен згадується в 1604 р., останнє свідчення датоване 1607 роком [529, 1544]. Ігор Мицько наводить такі роки настоятельства Віталія: з 6 липня 1603 р. і принаймні до 21 вересня 1607 року [516, 46].

Йоан: під 23 травня 1616 р. зг. «отец Иоан, игумен чеснохрестский дубенский», який був духівником Андрія Сурминовича [153, арк. 188].

Кирило (Ставровецький), уніат: став ігуменом згідно з привілеєм кн. Олександра Заславського від 16 жовтня 1629 року.

Герасим (Кониський), уніат: найдавніше свідчення про нього, як «игумена чеснохрестского дубенского», маємо під 26 липня 1635 р. [228, арк. 213], останні – в 1636 р. (згадується 23 січня, 26 червня, 16 серпня і 1 жовтня) [228, арк. 213; 232, арк. 776, 1187; 233, арк. 126; 234, арк. 366 зв.].

Геннадій (Жуховський), уніат: кн. Владислав Домінік Заславський у листі від 31 липня 1639 р. до київського унійного митрополита Рафаїла (Корсака) писав: «вакует теперь монастырь святого Креста, на Иванском пруде, под городом Дубном, на который хотя и дана была мною презента неякому Еразму Коницкому, но как пред судом Вашим оказалось, что он, при других excessach своих подозревается в схизме», то князь просив митрополита висвятити настоятелем Геннадія (Жуховського) [529, 1545]. Через два тижні (15 серпня) митрополичий намісник, луцький і острозький екзарх, самбірський унійний владики Павло (Овлучимський) затвердив Геннадія настоятелем [529, 1545]. Останнє відоме нам свідчення про цього ігумена датоване 10 жовтня 1649 року [288, арк. 162 зв.].

Ченці

Куцевич: у запису від 6 жовтня 1618 р. згадується як чернець Дубнівського монастиря, але не зазначено якого саме [154, арк. 178 зв.].

Гедеон (Заплатинський), намісник: у 1618 р. згадується як «наместник дубенский», але незрозуміло, якої обителі [155, арк. 751].

Макарій: маємо свідчення під 4 вересня 1623 року [52, арк. 256].

Кипріян: зг. 4 жовтня 1623 року [22, арк. 34].

Олексій (Івашковський), намісник: під 15 липня 1626 р. згадується «отец Алексий Ивашковский, наместник монастыра дубенского» [189, арк. 137], правда, незрозуміло, якого саме монастиря.

Жидичинський Воскресенський монастир

Ігумені

*Марина (Гулевичівна Смолиговська)*⁸⁵: в документі під 11 жовтня 1634 р. згадано «велебную в Бозе Марину Гулевичовну Балабановою, законницу релии Грецкоє, яко неоселую, при манастире церкви Жидичинское заложеня з мертвых встаня мешкающею» [225, арк. 750 зв.]. Під 15 січня 1635 р. маємо аналогічне свідчення [238, арк. 76 зв.]. Зазначимо, що ці записи зроблені у зв'язку із справами, не пов'язаними з монастирем, і в них зафіксовано перебування Марини Гулевичівни в чернечому стані. Однак вони записи не завжди дають відповіді на питання, чи була вона в цей час настоятелькою. Так, 22 вересня 1636 р. Марію Гулевичівну названо «законницею регулы светого Базилего» [229, арк. 1084], хоча за півроку перед цим (у запису від 17 березня) її згадано як ігуменю [229, арк. 371].

Черниці

Параскева (Свищовська): зг. 17 березня 1636 року [229, арк. 1084].

Жидичинський Святодухівський монастир

Черниці

Марія (Марта) (Закревська): найдавніше свідчення датовано 6 лютого 1617 р. [152, арк. 167], останнє – 14 червня 1621 року [420, 503].

Анастасія (Закревська): зг. 14 червня 1621 року [420, 503].

Священики

Ілля (крилошанин Жидичинського Миколаївського монастиря): зг. 17 вересня 1596 року [105, арк. 728 зв.].

Федір (Бабицький?): під 24 травня 1617 р. маємо свідчення про «отца Федора, священника Светого Духа» [152, арк. 559]. 18 квітня цього ж року

⁸⁵ Була тіткою Атанасія (Пузини) [246, арк. 66].

згадуються крилошани Жидичинського Миколаївського монастиря «отец Стефан Криницький и отец Федор Бабицкий, яко дедичи священници» [152, арк. 555]. Відомо, що Стефан Криницький був священником Воскресенської церкви в Жидичині, ймовірно, другий – Святодухівської.

Михайло (крилошанин Жидичинського Миколаївського монастиря): в запису від 23 березня 1618 р. його названо «иереєм жидичинским светодуским» [154, арк. 245 зв.].

Корецький монастир

Ігумени

Тимофій: зг. 26 липня 1573 року [72, арк. 258].

Михайл: зг. 5 жовтня 1585 року [7, арк. 277].

Ігумені

Серафина (Корецька): найдавніше свідчення маємо під 28 травня 1627 р. [191, арк. 936 зв.], останнє – 20 березня 1633 р. (25 квітня цього року її згадано як померлу) [219, арк. 355]. В 1626 р. її мати Ганна Юхимова Корецька в заповіті писала: «у келії моєї доньки Серафіни в тому ж монастирі» [123, арк. 85 зв.]. Майже напевно вже в цей час Серафина була ігуменею, бо навряд чи вона в своєму монастирі могла задовольнитися місцем рядової черниці.

Серафина (Ярмолинська): в запису від 8 лютого 1634 р. зазначено, що митрополит Петро (Могила) «на местце змерлоє игуменіє монастыря Корецкого кнежны Серафины Корецкое» номінував Серафину (Ярмолинську) [222, арк. 172]. Під 19 липня 1645 р. вона згадується як настоятелька Корецького і Клинецького монастирів [273, арк. 602], під 26 червня 1646 р. – як ігуменя Луцького, Корецького і Клинецького монастирів [14, арк. 476].

Анастасія (Атанасія) (Ярмолинська), рідна сестра Серафини: під 14 серпня 1645 р. і 26 червня 1646 р. згадується як черниця Корецької обителі [14, арк. 476; 273, арк. 731], ігуменею названа в запису від 27 лютого 1652 року [218, арк. 1104 зв.]. Ця дата суперечить свідченню про настоятельку Серафину в 1654 р., однак брак інформації дозволяє робити

лише припущення на кшталт того, що Анастасія очолювала обитель нетривалий час. Відзначимо, що в документах згадки про цих сестер як ігумень Луцького і Корецького монастирів нерідко взаємозаперечуючі.

Черниці

«Євпаксія» (Євпраксія?) (Жирицька), «законничка» Корецького і Клинецького монастирів: маємо одну згадку під 19 липня 1645 року [273, арк. 602].

Серафина (Пацівна): найдавніше свідчення маємо в 1647 р. [285, арк. 344], останнє – 4 лютого 1648 року [335, арк. 1240].

Анна, донька Андрія Чечеля Новоселецького: зг. 3 лютого 1648 року [285, арк. 421 зв.].

Анастасія і Феодора (Вільгорські), доньки Криштофа Вільгорського: зг. 4 квітня 1653 року [218, арк. 1074].

Священики

Захарий («свещенник манастирский»): зг. 29 квітня 1645 року [273, арк. 796].

Красносельський монастир

Ігумени

Феодосій: на останній сторінці згаданого *Євангелія* XIV ст. читаємо: «Се я смирены Федосе игумен спаский красноселский протопоп бывшии кременецки [...] взя есми святое монастыр» – робить опис його майна [426, 179]. Судячи з того, що запис міститься на останній сторінці, то, беручи до уваги дати попередніх записів, його, вірогідно, можна віднести до кінця XV – початку XVI століття.

Йоан: найдавніше свідчення про нареченого ігумена Йоана маємо під 9 січня 1563 р. [559, 1049], як наречений згадується також у березні 1564 р. [66, арк. 31], останнє свідчення датоване 8 червня цього ж 1564 року [66, арк. 96].

Богдан (Шашкович Конюський): як «нареченый игумен спаский красноселский» згадується 1 грудня 1565 р. [67, арк. 410 зв.], 2 квітня і

21 серпня 1566 року [68, арк. 316 зв.; 420, 56].

Кременецький братський монастир

Ігумени

Аврамій: зг. у 1636 році [420, 719].

Йосиф (Бака) (Бак?), еромонах: найдавніше свідчення маємо під 24 вересня 1638 р. [25, арк. 56], останнє – 27 червня 1644 року [405, арк. 1]. У запису 14 квітня 1645 р. його названо колишнім ігуменом [406, арк. 1 зв.].

Іпатій (Білинський), еромонах: найдавніше свідчення датоване 15 січня 1645 р. [406, арк. 1 зв.], у документі від 25 лютого 1647 р. наведено позов Кременецького земського суду (без закінчення, тому дата невідома) у зв'язку із скаргою цього настоятеля [60, арк. 81 зв.].

Самуїл (Добранський): незадовго до 22 лютого 1647 р. уже був ігуменом [43, арк. 171 зв.].

Ченці

Леонтій (Кормач), намісник: зг. 20 вересня 1636 року [407, арк. 44].

Ісакій (Абрамовський) (Аврамовський?), «казнодея»: найдавніше свідчення маємо під 27 червня 1644 р. [405, арк. 1], останнє – 22 лютого 1647 року [43, арк. 171 зв.].

Григорій: зг. 27 червня 1644 року [405, арк. 1].

Сильвестр «Коментарий»: зг. 30 червня 1645 року [42, арк. 12].

Луцький братський монастир

Ігумени

Герасим, еромонах: найдавніше свідчення маємо під 15 вересня 1622 р. [420, 521], згадується 17 січня 1628 р. [197, арк. 10], останнє свідчення – під 18 січня 1630 року [323, арк. 948].

Митрофан (Дементійович): згідно із твердженням К. Харламповича став ігуменом у 1626 р. [574, 344], найдавніше документальне свідчення датоване 28 січня 1627 р. [192, арк. 173 зв.], маємо ще одну згадку під цим роком (14 серпня) [420, 582] і два свідчення під 1628 р. (13 січня і

24 березня) [195, арк. 551 зв.; 197, арк. 420 зв.]. К. Харлампович зазначав, що в 1629 р. Митрофан уже був ченцем Святодухівського монастиря у Вільні [574, 345].

Єлисей: зг. 18 січня 1628 року [195, арк. 95 зв.].

Таким чином, ситуація з настоятельством Митрофана (Дементійовича) залишається неясною, бо впродовж 1626–1628 рр. документи називають двох братських ігуменів. Остаточо все заплутується наведеною інформацією про ігумена Єлисея. Пояснити це наявними свідченнями неможливо, хіба що помилками в записах.

Ісакій (Абрамовський): найдавніше свідчення датоване 12 лютого 1630 р. [207, арк. 385 зв.], останнє – 24 травня 1634 року [433, 211].

Неофіт (Семенович): уперше згадується 18 грудня 1634 р. [223, арк. 1035], востаннє – 16 вересня 1638 року [245, арк. 10 зв.].

Леонтій (Шицик Залеський): одним з тих, хто 26 березня 1633 р. підписав «Елекцію их милостей панов обывателей земли Премыское», що визначала двох кандидатів на місце перемишльського і самбірського православного владики, був «єромонах Леонтій Шицик» [420, 667]. Документ засвідчили духовні особи не лише Перемишльської землі (щодо кожного зазначена кафедра, монастир, церква). Ймовірно, в цей час чернець Леонтій (Залеський) не мешкав у жодній обителі. Як братський ігумен він уперше згадується 20 травня 1639 р. [246, арк. 787 зв.], останнє відоме нам свідчення датоване 4 лютого 1648 року [285, арк. 237]. 15 травня 1648 р. братський намісник від імені всіх ченців свідчив, що захищати інтереси монастиря в судах уповноважені певні особи [286, арк. 722]. Однак у попередні роки дані про «умоцованих» заносив до актових книг ігумен [після 1639 р. – Леонтій (Залеський)], отже, ймовірно, що цей настоятель помер або залишив обитель за якихось інших обставин до травня 1648 року.

Мелетій: зг. в 1648 році [288, арк. 760 зв.; 289, арк. 543 зв.].

Олександр (Мокосій Дениско): найдавніше свідчення маємо під 10 березня 1649 р. [276, арк. 156], остання згадка під 15 березня 1651 р.

(«архимандрит овруцкий, игумен монастыров братского Луцкого и Милецкого» [Мильчанського. – С. Г.] [336, арк. 1259 зв.]. Згідно з королівським привілеєм від 12 січня 1650 р. став жидичинським настоятелем [289, арк. 91 зв.], і в запису від 9 травня 1651 р. його згадано як архимандрита Жидичинського та Овруцького монастирів [295, арк. 131 зв.]. Ймовірно, в цей час він уже не був братським ігуменом.

Ченці

Неофіт, єромонах: найдавніше свідчення маємо під 11 жовтня 1622 р. [171, арк. 926], останнє – 22 січня 1633 року [114, арк. 559]. Під 21 серпня 1632 р. згадується як намісник [215, арк. 1040]. Ймовірно, він невдовзі став ігуменом Братського монастиря.

Василій (Миленький), єромонах: у 1620–1621 рр. згадується як чернець Жидичинського Миколаївського монастиря [160, арк. 111 зв.; 161, арк. 202; 315, арк. 152]. Під 3 лютого 1623 р. маємо найдавніше свідчення про нього як монаха Луцької братської обителі [420, 681], останнє – 18 квітня 1625 року [181, арк. 691].

Онуфрій (Паславський): зг. 29 липня 1624 року [178, арк. 704 зв.].

Матвій, єромонах: найдавніше свідчення під 29 березня 1626 р. [188, арк. 394 зв.], останнє – 24 травня 1634 року [420, 681].

Серапіон: уперше згадується 12 серпня 1627 р. [194, арк. 520], востаннє – 17 січня 1628 року [195, арк. 96].

Єлисей (Ілковський): зг. 6 і 10 жовтня 1627 р. («дозорца албо учител» Братської школи) [420, 584–593].

Антоній (Амбуковський), «законник регулы светого Базилего»: як чернець Братського монастиря згадується 6 і 16 жовтня 1627 року [420, 584–590].

Євгеній (Василевич): зг. 18 жовтня 1627 року [194, арк. 655].

Павло-Домжив (Люткович Телиця), єромонах: зг. 6 травня 1628 року [420, 596].

Сильвестр, єродиякон: зг. 1628 року [433, 141].

Йосиф: зг. 18 січня 1630 року [323, арк. 948].

Теофіл, єромонах: зг. 2 червня 1631 року [186, арк. 194].

Ісайя і Фома: зг. 9 березня 1634 року [222, арк. 276].

Василій (Станевич), бакалавр: зг. 24 травня 1634 року [420, 687].

Павло (Босинський), бакалавр: зг. в 1634 році [491, 140].

Давид (Андреєвич), єромонах, викладав у Братській школі: редактор збірки «Лямент по [...] отцу Іоанні Василевичу» (1628 р.) і автор кількох віршів, які увійшли до неї. Маємо про Давида також свідчення під 23 травня 1635 р. і 16 квітня 1636 року [226, арк. 623 зв.; 229, арк. 530].

Михайл, «дякон, законник»: найдавніше свідчення маємо під 28 серпня 1637 р., останнє – 19 січня 1638 року [237, арк. 703; 328, арк. 764 зв.].

Сильвестр: зг. 28 січня 1638 року [241, арк. 153 зв.].

Кипріян (Рудницький): найдавніше свідчення під 9 вересня 1639 р. [204, арк. 597; 445, 268], останнє – 9 травня 1648 року [285, арк. 1180]. У 1645–1647 рр. згадується як монастирський намісник [271, арк. 451; 273, арк. 704; 279, арк. 501 зв.; 334, арк. 1299 зв.].

Варсонуфрій: зг. 14 вересня 1640 року [252, арк. 797 зв.].

Василій (Красноселець): зг. 14 вересня 1640 року [252, арк. 799 зв.].

Неофіт (Ластовецький), єромонах: найдавніше свідчення датоване 22 вересня 1640 р., останнє – 22 жовтня 1644 року [252, арк. 797; 332, арк. 1338]. У 1641, 1642 і 1644 рр. згадується як намісник монастиря [255, арк. 180 зв.; 259, арк. 883 зв.].

Атанасій (Гулевич Дрозденський): уперше згадується 26 листопада 1642 р., востаннє – 15 травня 1647 року [259, арк. 1572 зв.; 280, арк. 1157].

Теофіл (Заплатинський): зг. 31 березня 1642 року [437, 71].

Арсеній (Городинський): уперше згадується 18 травня 1643 р., востаннє – 11 вересня 1647 року [263, арк. 629; 283, арк. 751].

Матвій (Рогатинський), єромонах: найдавніше свідчення (як монастирського намісника) датоване кінцем лютого – початком березня 1643 р., останнє – 5 липня 1650 року [289, арк. 929; 468, 265].

Даніель (Половкович), «дякон, презбитер»: найдавніше свідчення під 7 березня 1644 р., останнє – 13 березня 1651 року [267, арк. 806 зв.; 336, арк. 754 зв.]. У 1650 р. згадується як крилошанин Братського монастиря [289, арк. 929].

Антоній (Свищевський): зг. 16 вересня 1647 року [283, арк. 778].

Антоній (Борискович): зг. 21 лютого 1648 року [285, арк. 505 зв.].

Йосиф (Теодорович): як намісник монастиря згадується 22 квітня і 9 травня 1648 року [285, арк. 1132, 1180].

Священики

Йоан: зг. 3 грудня 1621 р. як духівник Миколая Боговитина із Козерад, останнє свідчення датоване 9 жовтня 1627 року [194, арк. 620 зв.; 318, арк. 695 зв.].

Йоїл: зг. 11 жовтня 1622 року [171, арк. 926].

Іван Василевич: уперше згадується 8 грудня 1621 р., востаннє – 1628 р. (цього року він помер) [454, 104].

Диякони

Давид: зг. 17 січня 1628 року [195, арк. 96].

Йоасафат Куцевський: зг. 17 березня 1645 року [271, арк. 451].

Луцький Успенський монастир

Ігумени

Феодосій: зг. 13 грудня 1569 року [419, 25].

Омелян (Троєцький): найдавніше свідчення маємо під 1574 р. [424, 391], останнє – 7 серпня 1575 р. («игумена Пречистенского отца Омеляна Троєцького») [73, арк. 366 зв.]. Відзначимо, що під 1591 р. маємо згадку про ігумена Зимнівського Успенського монастиря о. Троєцького (ім'я не зазначене) [346, арк. 394].

Матвій: найраніша згадка датована 2 березня 1583 р. [420, 75], 15 листопада цього ж року вигнаний з монастиря луцьким старостою кн. Олександром Пронським, а 6 січня 1584 р. убитий [343, арк. 87 зв.; 419, 187].

Йосиф, менглинський єпископ, уніат: найдавніше свідчення маємо під 12 грудня 1609 р. [136, арк. 771 зв.], останнє – в його заповіті від 10 листопада 1617 року [153, арк. 601].

Макарій (Созанський): найраніша згадка під 24 січня 1620 р. [159, арк. 380], остання – 26 квітня 1630 року [207, арк. 463 зв.]. Зазначимо, що 24 січня 1620 р. датовано судовий позов у зв'язку із скаргою ігумена Макарія на Маренцію Борзобогату Красенську, дружину померлого Льва Бабинського, яка в 1619 р. позичила у нього церковне начиння, «меновите крест, келих зо всіми ложки, звезды и дыйскуса сребреные злотистые, барзо коштовные» і усе це «сребро церковное его власное» вартістю 300 зол. не віддає [159, арк. 380]. Через півтора місяця, 12 березня, возний згідно з декретом Луцького гродського суду їздив з «листом увязчим» до її села Ольшани для «увязання» Макарія у володіння маєтком до отримання компенсації, однак «служба» Маренції не дозволив це зробити. 16 березня возний зробив ще одну спробу, але також невдалу [158, арк. 703 зв., 738]. Таким чином, під 1619 р. маємо найдавніше свідчення про Макарія (Созанського), однак, судячи з наведеної інформації, він позичив не монастирські, а власні речі, отже, питання щодо його настоятельства в 1619 р. залишається документально не підтвердженим. Правда, М. Довбищенко під 1619 р. навів свідчення щодо ігумена «Макария Счанского», припускаючи, що, можливо, йдеться про Макарія (Созанського) [438, 395].

Неофіт, єромонах: зг. 5 липня і 2 грудня 1633 року [219, арк. 608; 223, арк. 27 зв.].

Ченці

Ісайя (Іванович), «свещенноинок, мешкающий при церкви Светое Пречистое в Луцку»: зг. 24 березня 1620 року [163, арк. 275; 438, 395].

Ігумені

Атанасія (Пузинянка): зг. 22 січня 1642 року [259, арк. 189 зв.].

Серафима (Ярмолинська): стала настоятелькою згідно із записом від 3 лютого 1645 р. [271, арк. 197], останні свідчення маємо під 1652 р.:

27 лютого і 4 грудня [218, арк. 265, 1104 зв.]. Зазначимо, що під 26 червня 1646 р. вона згадана як ігуменя «Луцька, Корецька і Клинецька» [14, арк. 476], а під 20 березня 1651 р. – Луцького і Корецького Успенських монастирів [293, арк. 856 зв.].

Атанасія (Ярмолинська), рідна сестра Серафими, їхній батько – Костянтин Ярмолинський, мати – Раїна Боговитинівна: найраніші згадки маємо під 1650 р.: 30 травня і 18 серпня [289, арк. 1155; 292, арк. 404], остання – 7 жовтня 1654 року. Залишається робити припущення, наприклад, що Атанасія в 1650 р. була настоятелькою лише якийсь час, тим більше, що під цим роком згадки про ігуменю Серафину нам невідомі, але маємо їх під 25 лютого 1649 року [276, арк. 109 зв.].

Черниці

Софія (Шимковичівна Скленська): найраніше свідчення маємо під 22 липня 1580 р., останнє – 1 жовтня 1582 року [80, арк. 80; 84, арк. 1121].

Анна, Євдокія, «Меряна» (Марина?), Олена і «Просимья» (Єфросинія?): зг. 14 листопада 1583 року [419, 184].

Софія: найдавніше свідчення маємо під 9 листопада 1609 р., останнє – 14 жовтня 1610 року [136, арк. 652; 310, арк. 812]. Можна було б припустити, що вона і наведена під 1580 р. Софія – одна й та ж особа. Однак у монастирському інвентарі 1583 р. названі п'ять черниць, які мешкали на той час в обителі, і серед них Софії немає, крім того, доволі великий проміжок часу (30 років) між цими двома записами.

Марина: зг. 9 листопада 1609 р. (незадовго до 25 жовтня цього року згадується як черниця Пересопницького Різдва Пресвятої Богородиці монастиря) [136, арк. 652].

Блазникович, сестра луцького міщанина Івана Блазниковича: зг. в липні 1610 року [140, арк. 520].

Анна «Кондратовоє» (Кондратовичова?): у запису від 1 березня 1613 р. про неї сказано як про «недавно с того света зошлоє» [143, арк. 180 зв.].

Анастасія (Закревська): зг. 10 листопада 1617 року [153, арк. 602].

Раїна: фігурує під 10 листопада 1617 р. [153, арк. 601зв.], у 1609 р. була ще світською особою, але коли саме прийняла чернечий постриг – невідомо [135, арк. 379 зв.].

Євфимія (Погоська): зг. 19 серпня 1622 року [170, арк. 682 зв.].

Атанасія (Ярмолинська): беручи до уваги згадані суперечності в записках щодо років її настоятельства (див. «Ігумені»), наведемо всі відомі нам свідчення. Як черниця вона згадується під 26 червня 1646 р. [14, арк. 476], 5 листопада 1647 р. [289, арк. 535 зв.], 1 жовтня 1650 р. [276, арк. 394] і 4 грудня 1652 року [218, арк. 265].

Священики

Яків: фігурує під 3 вересня 1585 року [91, арк. 1003 зв.].

Патрикій: найраніша згадка під 15 серпня 1600 р., остання – 23 лютого 1602 року [115, арк. 2–2 зв.; 120, арк. 207 зв.].

Дионісій: маємо свідчення під 8 і 13 лютого 1605 року [127, арк. 305 зв.; 128, арк. 581 зв.]. Першу дату знаходимо у судовому позові у зв'язку із скаргою волинського поборці на Дионісія щодо несплати побору (Дионісія також згадує М. Довбищенко [438, 395]). Після нього в актовій книзі вписані позови аналогічного змісту, які стосуються інших луцьких священиків, і серед них скарга на «отца Михайла, священника пятницкого». Назва цієї справи така: «Зыск того ж [волинського поборці. – С. Г.] на игумене Пречистском» [128, арк. 585 зв.]. Ймовірно, це помилка при переписуванні.

Фома Голодкевич: фігурує під 24 березня 1620 року [163, арк. 275], М. Довбищенко під цією ж датою згадує його як «Головневича» [438, 395].

Йоан Тостомира, «презбитер церкви Пресвятоє Богородицы, за Глушцем в Луцку будучое»: маємо свідчення під 27 жовтня 1638 року [243, арк. 476].

Диякони

Ісайя Ленкович, «диякон монастыра Светое Пречистое»: зг. 21 квітня 1627 року [190, арк. 562].

Любартівський монастир

Ігумени

Кирило (Томашевич Костянтинівський): став ігуменом у 1604 р. [425, 130], останнє свідчення маємо під 16 червня 1643 року [513, 96].

Ченці

Ігнатій, єромонах: є автором написаного між 1623 і 1628 рр. «Житія» Йова (Княгиницького) («списана соременником иеромонахом Игнатием из Любартова») [482, 233]. В документах Посольського приказу під час поїздки до Московії в 1627 р. його названо любартівським ченцем [493, 39].

Маренинський монастир

Ігумени

Ігнатій: зг. як попередник ігумена Григорія [413, 208].

Григорій: відомо, що він помер незадовго до квітня 1577 року [413, 208].

Сасин (Калечицький): став ігуменом згідно із записом Яна Ходкевича від 29 березня 1577 року [413, 208].

Мильчанський монастир

Ігумени

Феодосій (Учерницький): зг. 11 квітня 1641 року [1, арк. 87; 36, арк. 190].

Веніамин: маємо свідчення під 18 квітня 1644 року [1, арк. 176].

Калістрат: зг. 24 березня 1646 року [1, арк. 252].

Ісайя (Грушовський): найдавніше свідчення маємо під 21 червня 1647 р., останнє – 26 червня 1649 року [1, арк. 293; 288, арк. 744 зв.].

Олександр (Мокосій Дениско): зг. 23 листопада 1649 р. як «архимандрита овруцкий, игумен монастыров братского Луцкого и милецкого» [Мильчанського. – С. Г.] [288, арк. 1198].

Ченці

Самуель, намісник: відома лише одна згадка під 24 березня 1646 року [1, арк. 252].

Касіян: зг. 4 січня 1649 року [276, арк. 463 зв.; 288, арк. 746 зв.].

Миньківський монастир

Ігумени

Пафнутій (Кунцевич): найдавніше свідчення маємо під 6 липня 1632 р., останнє – 4 лютого 1645 року [216, арк. 382; 271, арк. 198].

Мульчицький монастир

Ігумени

Аврамій (Мацкевич) (Мацієвич?): найдавніше свідчення маємо під 26 жовтня 1618 р., останнє – 2 листопада 1619 року [155, арк. 703; 315, арк. 782]. Правда, після нападів на обитель восени 1618 р. він її полишив.

Ченці

Вас'ян (Бермаковський): зг. 26 жовтня 1618 р. і 13 травня 1619 року [155, арк. 703; 156, арк. 135 зв.].

Обицький монастир

Ігумени

Мелетій (Джуса): зг. у 1566 році [592, 69].

Острозький монастир

Шпитальні адміністратори

Антоній: незадовго до 19 червня 1628 р. за невідомих нам обставин перестав бути адміністратором «церкви монастиря албо рачей шпиталю Острозского» [516, 81].

Онуфрій, священник: став адміністратором шпиталю після Антонія [516, 81].

Котович Здетовський Богдан: найдавніше відоме нам свідчення про нього як «строителя» шпиталю датоване 2 жовтня 1594 р., останнє – 2 травня 1596 р. [17, арк. 243, 257 зв., 264, 265 зв., 280], 26 серпня 1597 р. його названо «подстаршим дозорцею» шпиталю [18, арк. 48 зв.].

Малюшицький Василь Андрійович: упродовж періоду з 2 жовтня 1594 р. до 2 травня 1596 р. згадується як «строител» шпиталю [17, арк. 243, 257 зв., 264, 265 зв., 280], 28 лютого і 30 квітня 1597 р. його названо «строителем

шпиталю Острозского, намесником и справцею именей шпиталних острозских» [19, арк. 114 зв., 118], 26 серпня 1597 р. – суразьким старостою і «подстаршим дозорцею» шпиталю [18, арк. 48 зв.], в 1601 р. – суразьким намесником, «справцею и дозорцею всех именей шпиталю Острозского суражских», до того ж «державцею и дозорцею» шпиталю, згадано також як «старшого опатруна и строителя шпиталю Острозского, а дозорцы и справцы замку и места Суражу належачих» [20, арк. 25], 17 листопада 1603 р. – суразьким «державцею», а 26 лютого 1604 р. – «подавцею и дозорцею» шпиталю [49, арк. 335, 581 зв.].

Соколдський Олександр: 20 вересня 1607 р. згаданий як «строител и владар» шпиталю, «держачий» Суража із селами [50, арк. 91].

Никандр (троїцький священик): був «дозорцею» шпиталю ще при кн. В.-К. Острозькому, помер у 1619 році [156, арк. 188 зв.].

Флячич Сава: 15 серпня 1618 р. згадується як ректор і «дозорца добр Сурожя и шпиталю» [420, 676].

Семен: у 1619 р. зайняв місце померлого священика Никандра [156, арк. 188 зв.].

Перемильський монастир

Ігумени

Єремія (Лисятицький), уніат: найдавніше свідчення («архимандрит дорогобузський и перемилський») датоване 14 грудня 1622 р., останнє – 14 червня 1627 року [170, арк. 1039 зв.; 352, арк. 517 зв.].

Пересопницький монастир

Ігумени

Іларіон: зг. 18 червня 1490 року [433, 2].

Григорій: при ньому в 1561 р. закінчили переписувати Пересопницьке Євангеліє [464, 448–455; 577, 24].

Кирило (Лясковський): найдавніше свідчення маємо під 23 січня 1571 р. [343, арк. 29 зв.], останнє – 1 березня 1573 року [72, арк. 75].

Павло (Визгерд Заболоцький): зг. 6 серпня 1583 року [87, арк. 219 зв.].

Симеон (Косовський): найраніше свідчення датоване 10 травня 1596 р. [419, 493], найпевніше, ченці обрали його незадовго до цього, в усякому разі вже після того як Юрій Чорторийський 5 грудня 1595 р. передав монастир у володіння своїй сестрі Олені. Відомо, що Симеон брав участь у православному Берестейському соборі 1596 року [481, 345].

Макарій (Созанський), еромонах: став ігуменом незадовго до 25 жовтня 1600 р., це – найдавніше відоме нам свідчення про нього як пересопницького настоятеля [420, 300], останню згадку маємо під 26 лютого 1602 року [120, арк. 180].

Сильвестр: був настоятелем у період після смерті кн. Юрія Чорторийського († 1604 р.) та обрання ігуменом Варсонуфрія [420, 365].

Варсонуфрій (Вільневець): ймовірно, став ігуменом у 1605 р., позбавлений настоятельства незадовго до 12 листопада цього ж року [420, 365–366]. На думку І. Мицька, він та згаданий у 1607 р. архимандрит Дубнівського Спасо-Преображенського монастиря Варсонуфрій – одна особа [516, 85].

Леонтій Сербин: отримав місце настоятеля незадовго до 12 листопада 1605 р. [420, 363], маємо свідчення про нього як ігумена під 9 грудня 1606 року [130, арк. 1017]. Надалі він залишився у Пересопницькому монастирі простим ченцем, вірогідно, саме його згадував у своєму заповіті від 27 березня 1612 р. монах Феодосій, пишучи про «Леонтия, архимандриту», відзначаючи в той же час, що тоді пересопницьким ігуменом був Никон [314, арк. 164 зв.]. Можливо, Леонтій Сербин і палагойський архимандрит Леонтій, сербин, який заснував у 1610 р. Полонський монастир, – одна особа.

Василій (Левкієвич): у запису від 25 липня 1611 р. він назвав себе «бывший игумен пересопницкий» [165, арк. 951]. Вірогідно, був настоятелем між 1606 і 1611 роками.

Никон (Добрянський): найдавнішу згадку маємо під 1 травня 1611 р. [311, арк. 1388 зв.], записом від 4 липня 1620 р. він свідчив, що добровільно відмовляється від настоятельства [420, 485].

Ченці

Лазар і Прохор, єромонахи, *Веніамин, Йосиф і Феодосій*: зг. 25 жовтня 1600 року [420, 300].

Симеон (Косовський?), священник: зг. в заповіті Олени Горностаєвої від 29 січня 1602 р. як її духівник [119, арк. 321].

Єфрем, «казнодея»: його вигнав з монастиря ігумен Варсонуфрій, тобто це сталося в 1604–1605 роках [420, 366].

Криштоф: зг. незадовго до позбавлення настоятельства Варсонуфрія восени 1605 року [420, 367].

Герман, Єзикііль, Ісайя, Манасій, Протас, Феодосій (Бережецький): зг. 27 березня 1612 року [314, арк. 164 зв.].

Полонський монастир

Ігумені

Єлизавета (Стояновська): в уже згаданих «Матеріалах для историко-статистического описания православных церквей Волынской епархии» зазначено, що вона стала ігуменею Полонського монастиря після передачі його православним черницям [463, 681]. В. Зверинський уточнює, що була настоятелькою в 1630 р. або пізніше [486, 278]. Зауважимо, що цей автор нерідко наводить факти, які не відповідають дійсності, тому до свідчень з його праці потрібно ставитися обережно. Що ж до Полонського монастиря, то В. Зверинський подає перехід ченців до Любартова під 1630 р., а перетворення православної Полонської обителі в унійну, здійснене Станіславом Любомирським, – 1650 роком [486, 278].

Ченці

Герасим (Войнетох): можливо, був у Полонському монастирі, можливо, у Любартівському [517, 242; 535, 102].

Почаївський монастир

Ігумени

Неофіт, софійський архієпископ: був ігуменом, як зазначав В. Левицький, упродовж 1597–1619 років [503, 446]. Зауважимо, що без документальних свідчень складно щось твердити, але в будь-якому разі період його настоятельства був коротшим або ж тривав до 1619 р., але з перервами. Так, маємо перелік церковного начиння Почаївського монастиря, в січні 1617 р. переданого Неофіту [430, 7], однак там не згадано про його ігуменство. Хоча, звісно, не можна відкидати ймовірності того, що Петроній (див. далі) був настоятелем лише кілька місяців.

Петроній (Гулевич Воютинський): у документі від 12 серпня 1616 р. його названо почаївським архимандритом [420, 448].

Кипріян (Толмачевич): у запису від 23 лютого 1623 р. згадано, що Андрій Фірлей поставив його старшим у монастирі, але не зазначено, коли саме [10, арк. 290 зв.].

Феодор: у складеному В. Левицьким переліку почаївських ігуменів займає місце після Петронія, однак дослідник не вказав роки його настоятельства [503, 446].

Йоан (Йов) (Желізо): певний час (ймовірно, з 1597 р., див. «Дубнівський монастир Воздвиження Чесного Хреста») був ченцем у Почаївській обителі. Василь Левицький наводить такі роки його настоятельства: близько 1622–1651 [502, 446]. Беручи до уваги запис щодо Кипріяна, зрозуміло, що ігуменом Йоан став не раніше 1623 р., а найдавніше відоме нам документальне свідчення, в якому його згадано як настоятеля, датовано 28 квітня 1631 роком [209, арк. 351]. Ігор Мицько зазначав, що документальні свідчення про почаївського ігумена Йоана вдалося виявити лише за 1633 і 1636 роки [516, 89]. Нам вдалося віднайти ще півтора десятка таких свідчень [24, арк. 262; 37, арк. 160 зв.; 58, арк. 63; 59, арк. 66 зв.; 61, арк. 22 зв.; 209, арк. 351; 222, арк. 559; 223, арк. 200; 239, арк. 441; 365, арк. 711; 404, арк. 44]. Останнє з них датовано червнем 1651 року [430, 182].

Дорофей (Третьякович): як почаївський єромонах згадується 13 березня 1649 року [430, 175]. Під 29 грудня 1655 р. маємо найдавнішу згадку про нього як ігумена, а останнє віднайдене свідчення про цього настоятеля датоване 26 квітня 1659 роком [563, 436].

Софроній (Підгасцький): 24 лютого і 25 червня 1647 р. згадується як чернець Почаївського монастиря [61, арк. 22 зв.; 430, 164], під 18 листопада 1659 р. маємо найдавніше свідчення про нього як ігумена, останнє – 1 лютого 1662 року [407, арк. 159; 436, 39].

Мардарій (Столтинський): зг. в 1662 р. і 20 січня 1663 року [407, арк. 94; 430, 23].

Ченці

Курцевич (князь?): зг. в запису від 23 лютого 1623 року [10, арк. 290 зв.].

Григорій, Ігнатій, Йосиф: зг. в 1624 році. Згідно з документами Посольського приказу зазначеного року ці почаївські ченці їздили до Московії [493, 39].

Манасій, єромонах: найдавніше свідчення датоване 24 січня 1627 р., останнє – 13 березня 1649 року [430, 175].

Василій (Копистенський): найдавніше свідчення маємо під 18 березня 1631 р., останнє – 28 лютого 1632 року [211, арк. 45; 213, арк. 281]. У запису від 1 березня 1632 р. його названо ігуменом Городищенського монастиря [213, арк. 423 зв.].

Геннадій: зг. 23 травня 1633 року [223, арк. 200]. Під 31 травня 1642 р. маємо документальне свідчення про почаївського ченця Геннадія [261, арк. 77 зв.], можливо, йдеться про одну особу.

Сильвестр: віднайдене єдине свідчення під 15 червня 1636 року [326, арк. 44 зв.].

Митрофан, крилошанин, *Терентій*, крилошанин, намісник: зг. 14 травня і 9 серпня 1638 року [430, 33].

Ларіон (Козицький), дякон, еромонах: найдавніше свідчення маємо під 14 липня 1641 р., останнє – 13 березня 1649 року [430, 41].

Йоаким, Самуїл: зг. 27 липня 1641 року [430, 66].

Філатей (Борисович), намісник: найдавніше свідчення маємо під 2 травня 1641 р. [430, 37], останнє – 15 травня 1648 року [286, арк. 722 зв.].

Геннадій (Дашкович): найдавніше свідчення датоване 15 жовтня 1641 р., останнє – 26 червня 1645 року [430, 47].

Протасій: зг. 25 серпня 1644 року [430, 151].

Варлаам (Шпраський): зг. 10 листопада 1644 р. і 13 червня 1645 року. Є підстави вважати, що він залишався почаївським ченцем ще 14 січня 1648 року [430, 150–158].

Павло (Кудикович): зг. 13 червня 1645 року [430, 158].

Ісайя (Соколович), еродиякон: маємо свідчення під 24 лютого і 9 вересня 1647 року [61, арк. 22 зв.; 430, 166].

Севастьян (Селинський): зг. 25 червня 1647 року [430, 164].

Феофан: віднайдено свідчення під 9 вересня 1647 року [430, 166].

Мануїл (Водзинський), еромонах: зг. 13 березня 1649 року [430, 175].

Арсеній (Ортосович), *Варлаам (Шаровицький)*: зг. 13 березня 1649 року [430, 175].

Ісайя (Івінський), *Йосиф (Новицький)*, *Пахомій (Єфтинський)*, *Серапіон (Пахомович)*, еродиякони: зг. 13 березня 1649 року [430, 175].

Священики

Яків Желізо: 10 квітня і 31 травня 1642 р. його згадано як «бывшого попа почаєвского» [261, арк. 77; 430, 73].

Розважівський монастир

Черниці

Марина: зг. 20 березня 1654 р. (ймовірно, походить з Бабинських або її чоловік належав до цієї родини) [245, арк. 418 зв.].

Сарненський монастир

Ігумени

Геласій (Русовський): став архимандритом 8 січня 1608 р., останнє свідчення датовано 20 грудня 1610 року [137, арк. 1032; 420, 376].

Йона (Хировський): зг. 20 вересня 1614 року [438, 144].

Степанський монастир

Ігумени

Сильвестр: зг. 18 березня 1572 року [438, 439].

Ісакій: був на Берестейському соборі 1596 р. [481, 374], маємо також свідчення під 9 червня 1597 року [106, арк. 434]. Ігор Мицько вважав, що йшлося про Ісакія (Борисковича) і на підтвердження наводив запис від 11 березня 1627 р. у монастирському інвентарі: «Исаакий, милостию Божию епископ луцкий и острожкий, строитель монастыра Степанского» [516, 84]. Беручи до уваги те, що в 1621 р. Ісакій (Борискович) був висвячений православним луцьким і острозьким владикою, можна погодитися з його настоятельством у 1621–1627 рр., хоча це не є безперечним фактом, бо «строитель» – не обов'язково настоятель. У будь-якому разі Ісакій (Борискович) перебував, головним чином, у Києві. Додамо, що в 1617 р. він згадується як ігумен Чернчицького монастиря, в 1614 р. відвідав Афон [516, 84], а перед тим (у 1602–1605 рр.) очолював Дерманську обитель, тобто якщо в 1596–1597 рр. степанським настоятелем був Ісакій (Борискович), то невдовзі він залишив цей монастир і повернувся сюди близько 1620 року. На нашу думку, в згаданих документах під 1596 і 1627 рр. йдеться про різних осіб.

Лука (білгородський митрополит Лука Сербин?): отримав монастир у 1599 р., привілей датовано не пізніше 30 вересня [415, 439]. На думку М. Теодоровича, це був той самий білгородський митрополит, який разом з кн. В.-К. Острозьким був на Берестейському соборі 1596 року [559, 581].

Мукачівський владика [Амфілохій? Сергій (Тисмянський?)]: цей єпископ згадується (без імені) 9 липня і 26 листопада 1610 року [415, 440].

М. Максимович твердив, що на запрошення кн. Василя-Костянтина Острозького у монастирі впродовж 1606–1610 рр. перебував мукачівський владика, ймовірно, Амфілохій [509, 388]. М. Теодорович зазначав, що в 1606 р. тут мешкав владика, чие ім'я невідоме, можливо, це той мукачівський єпископ, який був у монастирі в 1610 році [559, 581]. На думку І. Мицька, йдеться про Сергія (Тисмянського) [516, 110] (див. «Ченці» під 1624 р.).

Ченці

Ісайя (Іван Тишкович): маємо свідчення під 9 червня 1597 року [106, арк. 434 зв.]. Цей запис згадує І. Мицько, але помилково наводить дату 14 червня [516, 93].

Кирило і Макарій: згідно з документами Посольського приказу в 1624 р. ці ченці їздили до Московії «из ыменя князя Василя Острожского из Степанского монастыря ото владыки Мараморского и Мокачевского Сергия» [493, 38].

Стожецький монастир

Ігумени

Аврамій: зг. 19 квітня і 9 травня 1619 року [156, арк. 65; 162, арк. 265].

Чеконський монастир

Ігумени

Даніель (Половкович), «ігумен манастира при церкви Поднесеня Святого Крыжа Чеконского»: зг. 15 березня 1651 року [336, арк. 1206 зв.].

Священики

Євгеній Карп: найдавніше свідчення датоване 4 лютого, останнє – 15 березня 1611 року [139, арк. 220 зв.; 140, арк. 503 зв.].

Симеон Борський: найранішу згадку маємо під 14 липня 1629 р., останню – 5 липня 1639 р. («свешченник манастира церкви Чеконское Поднесеня Святого Крыжа») [204, арк. 209 зв.; 250, арк. 395 зв.].

Йоан Борський: зг. 17 червня 1643 року [265, арк. 140 зв.].

Чернчицький монастир

Ігумени

Герасим (Микулич), «свещеноинок», у схимі – Григорій: найдавніше свідчення маємо під 17 травня 1604 р., останнє – в його заповіті від 23 серпня 1617 р. [131, арк. 400; 153, арк. 310 а], невдовзі після цього він помер (див. «Дрознівський скит»).

Ісакій (Борискович), єромонах: найранішу згадку знаходимо в реєстрі луцьких братчиків 1617 року. Відзначимо, що на тій самій сторінці чернчицьким настоятелем названо ктитора Братства Герасима (Микулича). Можливо, Ісакій (Борискович) був нареченим ігуменом [433, 1–2]. Останнє свідчення про нього як чернчицького настоятеля датоване 20 червня 1620 р. [433, 15], а в січні 1621 р. він був висвячений на Луцько-Острозьку кафедру [456, 253].

Йоїл: Ігор Мицько пише, що в інвентарі частини Острожчини 1620 р. зазначено: «Село Чернчичі під Луцьком в цей час монахині черниці тримають при монастирі св. Спаса [...] Помешкання протопопа – живе ігумен Іоїль (Jeali) чернець» [516, 93]. Інших свідчень про цього настоятеля не віднайдено.

Ігумені

Христина (Загорська): зг. 28 жовтня 1609 р. як «старшая з монастыра Чернчицкого», у запису від 26 липня 1622 р. її названо «игумения», останнє свідчення маємо під 10 грудня 1626 р. (в її заповіті) [136, арк. 652; 170, арк. 574; 191, арк. 377].

Ірина (Сузинівна): найдавніше свідчення датоване 22 вересня 1629 р., останнє – 4 лютого 1637 року [235, арк. 708; 250, арк. 842].

Гелена (Колодежанська): зг. 1 вересня і 11 жовтня 1651 року [295, арк. 425 зв.; 337, арк. 448 зв.].

Черниці

Феодора (Борзобогата Красенська), донька луцького мостовничого Івана: зг. 15 червня 1602 р. [119, арк. 294; 306, арк. 1389], померла до

1606 року [461, 191].

Марія: у заповіті чернчицького ігумена Герасима (Микулича) від 23 серпня 1617 р. згадано черницю з таким ім'ям, ймовірно, вона мешкала в цьому ж монастирі [153, арк. 310 б].

Олександра: її також згадано у заповіті Герасима (Микулича) від 23 серпня 1617 р. і так само, як у випадку з Марією, можна припустити, що Олександра була черницею Чернчицької обителі [153, арк. 310 б].

Полонія (Калусовська): зг. 13 березня 1636 року [355, арк. 294].

Антоніда (Калусовська): зг. 26 березня 1636 року [229, арк. 400 зв.].

Олександра (Гулевичівна Дрозденська): зг. 1 вересня 1651 року [295, арк. 424 зв.]. Під 11 жовтня 1651 р. маємо свідчення про «велебную в Богу панну Анну Гулевичовну, зошлых урожоных панов Андрея и Филонии з Свисчова Гулевичов Дрозденских, малжонков, цоркою, а монастыра Руского Черчицкого Промененя Паненского законница» [337, арк. 448 зв.].

Священики

Стефан Добринський: найдавніше свідчення датоване 10 жовтня 1596 р., був убитий у середині грудня 1597 року [103, арк. 93; 420, 200].

Йоан Городиський: найраніша згадка під 10 грудня 1626 р. [191, арк. 377], під 3 листопада 1635 р. згадується як «свесченник церкви заложеня Салватора манастира паненского Чернчыцкого тут за Стыром, под Луцком будучого» [228, арк. 600 зв.], останнє свідчення («свесченик черчыцкий, протопопа луцкий») маємо під 1 серпня 1646 року [278, арк. 355 зв.].

Четвертенський Преображенський монастир

Ігумени

Єзикііль (Курцевич): Ігор Мицько зазначав⁸⁶, що він був ігуменом між 1616 і 1619 роками. Дослідник уточнює, що 13 липня 1616 р. Єзикііль вписався до книги студентів у Падуанському університеті, а з 1619 р. у каталозі Луцького Хрестовоздвиженського братства вже згадується як архимандрит Трахтемирівського військового монастиря [516, 97]. Хоча

⁸⁶ Посилання на [575, 6].

незрозуміло, які підстави мав І. Мицько твердити про настоятельство Єзикіїля (Курцевича) в Четвертенській обителі. Документальні докази цього невідомі.

Герасим (Угорницький): найдавніше свідчення датоване 12 жовтня 1619 р., останнє – 18 січня 1622 року [420, 476].

Вас'ян (Радимовський): зг. 30 червня 1628 року [200, арк. 173].

Захарій (Каленикович Струпинський): найдавніше свідчення маємо під 18 листопада 1633 р., останнє – 6 липня 1635 року [222, арк. 454 зв.; 228, арк. 816 зв.].

Феодосій (Сосновський): уперше згадується 30 травня 1642 р. [468, 237], у записах від 13 листопада 1646 р., 26 січня 1647 р., 20 квітня 1649 р., 2 вересня 1650 р. і 7 листопада 1651 р. його названо архимандритом Унівського Пресвятої Богородиці та Четвертенського Преображенського монастирів [280, арк. 276; 287, арк. 206; 334, арк. 522; 367, арк. 1310].

Ченці

Самуїл (Велесович): 6 березня 1646 р. згадується як «законник и економ монастыра Четвертенского» [275, арк. 604 зв.].

Четвертенський монастир Пресвятої Богородиці

Ігумени

Герасим: у згаданому фундушному запису від 30 вересня 1618 р. зазначено, що настоятелем став ігумен Угорницького монастиря Герасим [420, 471]. Ігор Мицько писав, що він «як духовник Марії Гулевичівни, дружини Адама Балабана, на її прохання став ігуменом Островецького жіночого монастиря в Четвертні на Волині, а потім – новофундованого там же чоловічого Преображенського монастиря» [516, 87]. Останнє відоме нам свідчення про «єремонаха Герасима, игумена в манастыру в местечку Четвертни насвятшое Панны Марьи Плтиженское», датоване 26 травня 1623 року [173, арк. 520 зв.].

Ігумені

Катерина, сестра кн. Григорія Остафійовича Четвертенського:

Н. Яковенко зазначає, правда, без посилання на джерело, що в другій чверті XVII ст. вона була тут ігуменею [580, 353].

Черниці

Марина (Гулевичівна) (Смолиговська?), тітка кн. Григорія Четвертенського: беручи до уваги фундушний запис 1618 р., можна припустити, що вона з самого початку входила до чернечої спільноти. Однак маємо лише одне документальне свідчення про неї, як монашку цього монастиря – під 26 травня 1623 року [584, 79].

Чорненський монастир

Ігумени

Павло-Домжів (Люткович Телиця): найдавніше свідчення маємо під 18 лютого 1631 р., останнє – 22 червня 1633 року [210, арк. 191; 217, арк. 522].

Сильвестр, єродиякон: найдавніша згадка датована 9 серпня 1635 р., остання – 4 вересня 1635 р. [420, 698; 433, 139], у запису від 24 жовтня 1635 р. його вже згадано як померлого [228, арк. 561 зв.].

Гедеон (Новоставецький), єромонах: найдавніше свідчення маємо під 12 вересня 1635 р., останнє – 19 листопада 1637 року [228, арк. 578 зв.; 240, арк. 388].

Ченці

Йоїл, єромонах: зг. 3 червня 1630 року [210, арк. 191 зв.].

Герасим (Колчицький), єромонах: фігурує під 11 березня 1636 року [229, арк. 410].

Давид, єромонах: зг. 11 березня 1636 року [229, арк. 410].

Шумський монастир

Ігумени

Йоасафат (Бокій): став архимандритом 18 березня 1637 р. [592, 430], останнє свідчення про нього як настоятеля датовано 4 травня 1639 року [57, арк. 310]. 15 жовтня 1643 р. згадується як чернець Шумського монастиря [40, арк. 180].

Митрофан (Смотрицький): найдавніше свідчення маємо під 15 жовтня 1643 р., останнє – 1 жовтня 1645 року [40, арк. 180; 59, арк. 215].

Микола Теодорович, посилаючись на асесорський декрет 1777 р., згадує шумського архимандрита Йосифа (Богутина) (до 1646 р.) [560, 56]. Можливо, дослідник неправильно прочитав запис і замість Йоасафата (Бокія) постав Йосиф (Богутин), а, можливо, справді був такий настоятель.

Ченці

Бачинський: зг. в 1637 році [58, арк. 462 зв.].

ДОДАТОК Б
ПОЖЕРТВИ РУХОМОГО МАЙНА
ЛУЦЬКОМУ БРАТСЬКОМУ ХРЕСТОВОЗДВИЖЕНСЬКОМУ
МОНАСТИРЮ

23 серпня 1617 р. ігумен Чернчицького Спасо-Преображенського монастиря Герасим (Микулич) заповів церковне начиння [442, 88–92].

Луцький бурмистр Самуїл Васильович Солтан у вже згаданому заповіті від 20 липня 1621 р. відписав Братству все своє майно, тобто, крім нерухомості в Луцьку: «товары крамные, сребро, золото, шаты». Їх мали продати, а отримані гроші «на маетност якую, любо заставным способом, любо вечностю, албо и на выдеркаф дати, абы сума тая вся цело завше оставала». Прибуток з неї йшов на «выховане слушное шпиталным та нищим школьным, на науку приходячими», а також ченцям «на опатрене их», за що вони мали молитися за відпущення гріхів і спасіння душі С. Солтана. Крім того, він відписав Братській церкві 15 золотих [420, 506].

Миколай Боговитин із Козерад у духівниці від 3 грудня 1621 р. виявив бажання знайти вічний спочинок у Братській церкві, на яку пожертвував 400 зол., крім того, залишив 500 зол. на поховання [437, 20]. Квитовим записом від 3 лютого 1623 р. ігумен з ченцями свідчили про отримання 400 зол. від сестер М. Боговитина – Варвари Криштофовой Гораїнової і Христини, дружини кн. Льва Воронецького [420, 531].

Якуб Гарабурда у духівниці від 6 квітня 1622 р. виявив бажання бути похованим у Братській церкві, якій заповів 100 золотих [171, арк. 20 зв.]. 10 травня того ж року братчики отримали від його дружини Ядвіги Кимбарівни згадану суму, крім того, по десять зол. на шпиталь і для жебраків під час поховання [171, арк. 210 зв.].

Галшка з Бранських Станіславова Олдаковська в заповіті від 29 жовтня 1622 р. просила поховати її в Братській церкві, на яку пожертвувала

25 золотих [477, 571]. 19 червня 1625 р. пресвітер Іван з братським ченцем Неофітом, «намесники отца игумена и от старших панов братства Луцкого», свідчили про отримання 25 зол., які заповіла Галшка Олдаковська [185, арк. 146].

Не пізніше 1623 р. волинський чашник Лаврентій Древинський подарував 625 зол., які майже відразу у братчиків позичили (запис від 20 вересня 1623 р.) луцькі міщани Костянтин Яцькович зі своєю матір'ю Анною Зеновичівною Яцьковою, зобов'язавшись повернути їх у цьому ж році. Вчасно гроші вони не віддали і в жовтні 1628 р. передали Братству в заставне володіння «в дому своем ринковом, названом Дмитровском, склепы мурованые земные», які К. Яцькович викупив 7 січня 1633 року [114, арк. 559 зв.; 197, арк. 1248 зв.; 200, арк. 508 зв.]. 17 січня 1630 р. Лаврентій Древинський відписав Братському шпиталю по п'ять зол. щорічно «с каждое маестности», стільки ж – «церковным служителем до скриньки братское» [420, 608]. Микола Теодорович зазначав, що в 1632 р. кн. Миколай Юрійович Чорторійський дав фундуш Братському монастирю [559, 493]. Фундушний запис князя нам невідомий, однак Л. Древинський пожертвував на монастир 4 000 зол., за умови отримання ченцями щорічного видеркафу, а Миколай Чорторійський записом від 1 вересня 1632 р. позичив ці гроші, зобов'язавшись до повернення боргу давати ченцям видеркаф [215, арк. 1211]. Через тиждень, 7 вересня 1632 р., Лаврентій Древинський перед Луцьким гродським урядом засвідчив «Фундацию приходу на идущий рок до манастыра нашего Братерского Луцкого Чеснокресного чотырохсот зол[отых] приходячая на имену Шаплю, маестности освецоного княжати Миколая Чорторійского». З інших записів дізнаємося, що це – щорічний видеркаф, який монастир мав отримувати від 4 000 зол., відписаних Братству Л. Древинським і позичених князем. Отже, 100 зол. йшли «на столец казнодейский», по 50 – «на скринки киновицкую, нищенкую и учителя», 150 – «на одиянъе шпитальных слепых, хромых» (десяти чоловіків і стільки ж жінок) [433, 133]. Під 18 серпня 1638 р. маємо фундушний запис Лаврентія

Древинського Братству, згідно з яким 400 зол., котрі братчики мали щороку отримувати від кн. Миколая Чорторійського, розподілялися практично так само, як і в 1632 р.: 150 зол. – шпиталю, 100 – «на столец казнодейский проповедникови слова Божого», по 50 – на церковні потреби, ігумену та «скринку их чернецкую», а також «для науки диток ку послузе церковной бакаларови». Крім того, кн. М. Чорторійський залишився винний Древинському 3 000 зол. [329, арк. 251 зв.], а той передав право на них братчикам, які до повернення боргу мали щороку отримувати видеркаф 240 золотих. Ця сума розподілялася таким чином: 40 зол. – «на столец казнодейский», 50 – «бакаларови для науки деток» і 150 – на щосуботню церковну службу за спасіння душ фундатора та його родичів (ці 150 зол. мали зберігатися в окремій скрині з двома замками, один ключ був у ігумена, другий – у братського старости; щоп'ятниці вони мали брати з неї три золоті: 20 грошів – «на проскуры, вино, ладан и свечы», десять грошів – «на разделок убогим, при службе Божой будучым», два золоті – «законником на поживене их»). До того ж Лаврентій Древинський передав свою частину в селі Омельні Михайлу Кропивницькому, який (а після нього й інші посесори) мав щороку давати монастиреві 75 золотих [420, 743–748]. Однак уже у вересні 1638 р. ігумен Неофіт з ченцями позивали М. Кропивницького, бо він не віддав за 1638 р. «провизию от сумы тисечу золотых на селе Омелне» [245, арк. 10 зв.]. Не отримав монастир цих грошей і в майбутньому. Так, у вересні 1644 р. возний відніс судовий позов посесору Омельни Абраму Стрибилю, який не платив щорічні 75 зол., починаючи з 1637 р. (у скарзі не згадано рік, коли А. Стрибиль отримав село) [196, арк. 1568 зв.; 332, арк. 86]. Ситуація не змінилася і в наступному, 1645 р., про що свідчили скарга монастиря та її судовий розгляд [333, арк. 1658; 336, арк. 1431 зв.]. Ще в листопаді 1650 р. ігумен Антоній (Адамовський) позивав Абрама і Михайла Стрибилів, які з 1637 р. не платили щорічні 75 золотих [336, арк. 472]. Також у Братства виникли проблеми з щорічним видеркафом від

кн. М. Чорторийського. Так, 12 вересня 1643 р. ченці скаржилися на нього у зв'язку з тим, що минулого дня вони мали отримати за 1642 р. 640 зол. від загальної суми 7 000 зол., але грошей їм не передали [266, арк. 463 зв.]. 21 березня 1644 р. Луцький гродський суд розглядав скаргу монастиря щодо боргу князя на суму 1 920 зол. за 1641–1643 рр. і згідно з судовим рішенням мали здійснити «екзекуцію добрам позваного». З цього приводу 22 березня возний їздив до Миколая Чорторийського, але той відмовився платити [196, арк. 712; 268, арк. 556]. Через рік, у червні 1645 р., ігумен Леонтій (Залеський) свідчив, що «процес правный в справе за неодданем помененое провизии» мав завершитися вироком баніції, але князь пообіцяв до 1646 р. усе заплатити [273, арк. 338]. Правда, до кінця 1647 р. кн. М. Чорторийський цього так і не зробив [279, арк. 501 зв.; 283, арк. 751]. Ймовірно, в 1648 р. справу залагодили, бо у вересні 1650 р. монастир позивав М. Чорторийського, який заборгував видеркаф лише за два роки – 1649 і 1650, тобто 1 280 золотих [292, арк. 932]. Щодо видеркафу з позичених Миколаєм Чорторийським 7 000 зол., то 11 квітня 1644 р. ігумен Леонтій (Залеський) від імені всіх братчиків позивав сина Лаврентія Древинського, «ксендза Яна Древинского, секретаря его кор мл», який 30 березня цього ж року відписав «конвентови и академии Ольщкой» право на третину боргу кн. М. Чорторийського, тобто 2 333 золотих [196, арк. 586]. Повертаючись до Л. Древинського, відзначимо, що в 1636 або 1637 р. він подарував монастиреві дві книги (одну «Василия Великого», другу – «Апокрисис» Філалета) [433, 272]. Згадаємо також запис (від 7 квітня 1640 р.) ігумена з «дорочным» братським старостою, яким вони «сознали», що Л. Древинського «з сумы 1 500 золотых полских на запис през его милост» у Луцьку 4 квітня 1640 р. «персоналитер признаного [...] квитуют, вызволяют и вечне волного самого и потомство его млсти» визнають [251, арк. 45]. 2 квітня 1642 р. Неофіт (Ластовецький), «наместник игуменства церкви брацкое Луцкое», від імені всіх ченців свідчив, що отримав від Андрія,

Остафія і Юрія Лаврентійовичів Древинських 300 зол., які заповів їх батько «до церкви брацкоє Луцкоє чернцом законником» [259, арк. 417].

Пані Ждана із Заруцьких Станіславова Сабанська у заповіті від 30 квітня 1624 р. просила поховати її в Братській церкві, на яку відписала 100 золотих [178, арк. 208 зв.].

Антоній Сволинський у заповіті від 13 липня 1624 р. з 1 500 зол., які йому залишився винен кн. Юрій Янушевич Заславський, відписав 300 зол. ченцям і 200 – на «шпитал наш руский, при том же манастыру и в дозоре нашом [ігумена з ченцями та світських братчиків. – С. Г.] будучий» [178, арк. 704 зв.]. Квитовим записом від 29 березня 1626 р. настоятель Герасим з братчиками свідчили про отримання грошей. Правда, тут згадується тестамент А. Сволинського під 13 липня 1625 р. [178, арк. 704 зв.; 188, арк. 394], однак це – помилка в даті, бо він помер до 27 липня 1624 року [420, 540].

Єва з Древинських Петрова Загоровська 13 травня 1625 р. заповіла поховати її в Братській церкві, на яку відписала 200 зол., ще 30 – на сорокоуст і 10 – Братському шпиталю [476, 522]. Вірогідно, йдеться про доньку Лаврентія Древинського, який у скарзі 26 червня 1625 р. на Петра Загоровського згадував, що вона свого часу «леговала на церков братскую Луцкую» 200 золотих [184, арк. 346]. Зауважимо, що Ірина Ворончук дружиною П. Загоровського називає, правда, гіпотетично Катерину Лаврентіївну Древинську [461, 374].

Василь Германович у заповіті від 6 січня 1626 р. відписав Братській церкві 20 кіп литов. гр. (50 зол.) [188, арк. 152].

До липня 1626 р. (ймовірно, за кілька місяців перед цим) Костянтин Ярмолинський заповів Братству 100 зол., які ігумен Герасим отримав 17 січня 1628 року [197, арк. 10].

У 1626 р. Криштоф Єловицький подарував мушкет, «среберцем оправный» [433, 268].

У 1628 р. пані Сеницька подарувала «поясок олбручка сребрняя позлотистая, штукок 24» (до ікони Пречистої Богородиці) [433, 269].

Настасія із Лонцьких Григор'єва Ушакова Куликовська у духівниці від 19 травня 1629 р. дозволила Братському монастиреві впродовж трьох років брати дрова в тростянецькій [с. Тростянець. – С. Г.] пущі (місцеві піддані мали щорічно передавати ченцям 50 возів), «абы теж духовные за душу мою и за отпушене грехов моих, также и небожчика пана малжонка моего Господа Бога просили» [322, арк. 936].

Левко Матвійович Радавський у духівниці від 12 лютого 1630 р. просив поховати його «при церкви Брацкой Луцкой при том же шпиталю Чесного Креста» і відписав монастиреві та шпиталю 40 «гривен» (64 зол.) [207, арк. 385].

Адам Андрій Урсул Рудецький 12 квітня 1631 р. заповів ченцям 50 зол. на сорокоуст і 100 – шпиталю [210, арк. 488 зв.], 20 липня 1632 р. його син віддав гроші [437, 58].

Записом від 23 червня 1631 р. пресвітер із села Войниця Стефан Бужковський пожертвував Братській церкві 12 зол. і «клячу стадную», які йому залишився винен Григорій Шостаковський [324, арк. 664].

Олександра Куликовська (дружина луцького земського писаря Семена Гулевича Воютинського, який пізніше став перемильським православним владикою, прийнявши з чернечим постригом ім'я Сильвестр) 22 грудня 1632 р. заповіла поховати її в Братському монастирі та відписала йому 1 000, а шпиталю – 50 золотих. Зауважимо, що братчики цих грошей не отримали. Вже після смерті єпископа Сильвестра ігумен скаржився (за позовом від 13 листопада 1645 р. судовий розгляд мав відбутися 29 січня 1646 р., але відповідачі не з'явилися) на його братів Павла і Олександра Гулевичів у зв'язку з тим, що до цього часу позивачам так і не заплатили відписані в 1632 р. гроші [333, арк. 569]. Відомо про скаргу з цього приводу в листопаді 1650 р., в якій, крім зазначених 1050 зол., згадані ще 100, що їх владика Сильвестр заборгував позивачам [336, арк. 1431]. У березні 1651 р. відбувся

судовий розгляд скарги настоятеля (вимагав від Павла Гулевича і спадкоємців його брата Олександра – дружини Юстини Грабянки та дітей Вацлава, Галшки і Теофіли віддати, нарешті, гроші), якому дозволили апелювати до Люблінського трибуналу [336, арк. 1005].

Анна Гулевичівна Смолиговська в заповіті від 1 червня 1633 р. просила віддати 3 000 зол. дітям своєї сестри Галшки Михайлівни Петрової Подгороденської, гроші, які залишаться, розподілити між православними монастирями і церквами. Чверть цієї «решти» мала отримати Луцька братська церква [354, арк. 543 зв.].

Княгиня Федора Пузинянка Адамова Літинська в заповіті від 4 червня 1633 р. просила поховати її в Братському монастирі, на який відписала 200 золотих: 100 – «на муроване церкви» і 100 – на сорокоусти (їх мали віддати ченцям «на их опатрене») [214, арк. 262 зв.]. Подробиці невідомі, але з отриманням грошей виникли якісь проблеми, бо 1 жовтня 1636 р. возний відніс судовий позов кн. Юрію Пузині за скаргою ігумена Неофіта з ченцями «в справе о суму пинезей сто золотых полских», які кн. Федора заповіла позивачам [232, арк. 1376].

Анна з Гулевичів Лаврінова Лозчина, київська підчашина, 20 січня 1634 р. відписала Братству 1 000 зол. (на своєму маєтку – місті «Иванкове» в Київському воєводстві) [420, 678].

Ян Прегалинський у запису від 28 червня 1634 р. згадував, що раніше (не зазначено коли саме) пожертвував Братству 600 золотих [223, арк. 362 зв.]. 30 липня 1636 р. він заповів поховати його у Братському монастирі, якому відписав 50 золотих [235, арк. 72].

Маруша з Павловичів Михайлова Гулевичова Смолиговського в заповіті від 20 травня 1635 р. просила поховати її в Загорівському або Луцькому братському монастирі, відписавши останньому 100 золотих [356, арк. 274].

Ігумен Чорненського Спасо-Преображенського монастиря Сильвестр 9 серпня 1635 р. заповів Луцькому братству друкарню [433, 139–145].

У духівниці від 20 вересня 1636 р. брацлавська підкоморина Катерина з Боговитинів Тихонова Шашковичова відписала 333 зол. і 20 гр. (оскільки золотий дорівнював 30 польським грошам, ця дещо дивна на перший погляд сума пов'язана, ймовірно, з тим, що вона заповіла 1 000 зол. трьом обителям) [407, арк. 44].

25 жовтня 1636 р. Миколай Шостаковський «келих злоцистый надал» [433, 272].

У 1636 або 1637 році пан Мирковицький з Острога подарував «таз желтомедный» [433, 272].

18 січня 1638 р. Філон Словицький відписав «буркателовое штук десет» [тканина. – С. Г.] [433, 272].

У 1638 р. Анна з Мельницьких Станіславова Тжечецька записом від 1 березня подарувала монастиреві 300 зол., крім того щорічно «в кружку монашескую отцу игумену по десет золотых» [433, 146–148].

Ян Прокопович Хрінницький у духівниці від 2 серпня 1638 р. просив поховати його в Братській церкві, на яку відписав 3 000 зол., а також ті 800, що йому заборгував Роман Загоровський [329, арк. 1393 зв.]. У 1644 р. Р. Загоровський ще не повернув ці 800 зол.: у серпні він отримав судовий позов у зв'язку із скаргою ігумена з цього приводу, а в жовтні суд ухвалив рішення щодо здійснення «екзекуции на добрах» відповідача на зазначену суму [332, арк. 334]. Відомо, що в січні 1646 р. Роман Загоровський гроші ще не віддав [196, арк. 1587].

Анна Оханковська Лепесовицька у заповіті від 8 лютого 1639 р. просила поховати її у Братській церкві в склепі, «который мают их мл Брацтво Луцкое для тела моего змуроват», на що відписала 50 золотих. Крім того, «отцове Брацтво на погреб мой повинни будут меду бочку питого кореня, шчо потреба для справлення обиду купити, а також на погреб мой зе двора мого вола, гусей осмеро, кур пятеронадцатеро, солонины, муки пшеничное чверт, полмацы жытноое, гороху осмаку, круп осмаку, масла пул хваски, сыров десят, а то для справлення обеду и для приятел корменя».

Залишила ченцям на закупівлю перерахованого 200 зол. і 60 – «за працу их». На шпиталь вона пожертвувала десять золотих. І, нарешті, посесори її частини села Більче щороку мали давати Братству «полмацы муки пшеничноє меры берестецкоє, а то для того, абы за душу мою и матки моеє, панєє Анны Оханковскоє, при каждой службе Божой задушной пана Бога благали, а для шпиталю того ж Брацтва на кождый рок по мацы муки жытноє меры берестецкоє маєт давати» [246, арк. 513]. 20 травня цього ж року ігумен Леонтій (Залеський) разом із світськими братчиками свідчили про те, «иж они, сознаваючие, урожоного его мл пана Єрого Былецкого з одданя и досыт учынення за легата тестаментовые негды урожоное панєє Анны Оханковского Александровое Лепесовицкоє зоставившы вцале выдеркаф монастырови Брацкому Луцкому, яко и шпиталеви през тую ж небожчку, панюю Лепесовицкую, учыненный, на вечный час квитиємо и на вси пришлые напотомные часы з тых легат уволяємо, дорогу себе и наступцом своим на пришлые и потомные часы до дохоженя легат менованых завираючи, просечи, абы то до кних записано было» [246, арк. 787 зв.].

Катерина із Городиських Романова Гулевичова Піддубинська у заповіті від 16 липня 1639 р. просила поховати її в Братській обителі, де вже знайшов вічний спочинок її чоловік, і відписала ченцям 800 зол. (500 від себе і 300, які заповів її чоловік), з яких вони мали отримувати щорічний видеркаф 80 золотих [445, 268–271]. У вересні 1639 р. ченці позивали синів Катерини Яна і Володимира, які не віддали гроші за цей рік [204, арк. 597]. Ймовірно, за 1639 р. Гулевичі розрахувалися, але в подальшому знову перестали платити. Так, у жовтні 1644 р. мав відбутися судовий розгляд (за позовом від 20 серпня) скарги ігумена щодо невиплати видеркафу за 1640–1644 рр., але відповідачі не з'явилися [117, арк. 1567 зв.; 332, арк. 70]. У лютому 1646 р. суд прийняв рішення на користь позивачів, але грошей вони не отримали [333, арк. 1094 зв.]. Відомо, що в листопаді 1650 р. ігумен позивав з цього приводу Яна і Володимира Гулевичів [336, арк. 1431].

Мелентія (з Козерад Боговитинівна), «законницка» (не зазначено з якого монастиря), 17 липня 1639 р. заповіла поховати її у Братській церкві поряд із братом Миколаєм, і відписала 900 зол., які їй залишився винний Якуб Щепановський [255, арк. 10 зв.].

У духівниці від 20 вересня 1640 р. Анна зі Скірмонтів Петрова Хорошкова відписала 50 зол. на сорокоуст і 15 – на шпиталь [251, арк. 1173 зв.]. 20 листопада цього ж року датовано квитовий запис від ігумена з ченцями про отримання цих грошей [251, арк. 1177 зв.].

Варвара Лозчанка Олександрава Борзобогата Красенська 20 листопада 1640 р. заповіла поховати її в Братській церкві і відписала монахам 1 000 зол. на сорокоуст, крім того, дала 100 зол. ченцям і священникам, які будуть на похованні [255, арк. 369 зв.]. Спадкоємці Варвари (чоловік і донька Софія) не віддавали гроші, і 21 червня 1642 р. Луцький земський суд, розглянувши скаргу ченців з цього приводу, «присудил» ці 1 000 зол. «на добрах» відповідачів [331, арк. 338]. Через суд монастир намагався отримати гроші впродовж 1644–1645 рр., але безрезультатно [196, арк. 1568; 332, арк. 74 зв.]. Останнє відоме свідчення про цей конфлікт маємо під 1 лютого 1646 р., коли відбувся черговий судовий розгляд і позивачам дозволили апелювати до Люблінського трибуналу [333, арк. 1098].

Стефан Ушак Куликовський у заповіті від 7 грудня 1640 р. просив поховати його в Братській церкві, на яку відписав 200 зол. і ще 10 – шпиталю [255, арк. 68]. 12 лютого 1641 р. братчики свідчили про отримання грошей від його брата Яна [251, арк. 180 зв.].

Не раніше 1639 р. друкар Михайло Сльозка подарував монастирю *Апостол*, а в 1640 р. луцька міщанка Ірина Циганка – *Євангеліє* [477, 703].

Олена Бутовичівна в 1640 р. заповіла Братству 500 зол., похована в Братській церкві [477, 492].

Галшка з Гулевичів Стефанова Лозчина, мозирська маршалкова, в заповіті від 2 квітня 1641 р. просила поховати її в Братській церкві, на яку відписала 200 зол., ще стільки ж – «на манастыр законником, пры той же

церкви будучим, абы пана Бога за душу мою молили», на братський шпиталь – 50 золотих. З тих грошей, які їй заборгували різні особи, 70 зол. – «на церков братскую Луцкую и абы с тых же грошей золотых тридцат на сорокоуст законником дано, а на шпитал золотых тридцат того ж братства Луцкого». Заповіла братчикам 100 зол. для того, щоб викупили її речі («хрест сребрний с подножьем, в нем гривен сем сребра, заставленный в золотых пятьдесят, кадилница, в ней гривен чотыри, и чарка сребная ве две гривни або болшей, также в золотых пятьдесят заставлено»), які перебували в заставі, й передали до церкви [437, 71–75]. Син Галшки Михайло Лозка гроші не віддав, а спроби монастиря впродовж 1643–1645 рр. розв'язати питання в суді успіху не мали [196, арк. 1568; 263, арк. 219 зв.; 332, арк. 71 зв., 77; 333, арк. 563].

У Братській церкві побажав знайти вічний спочинок Данило Гулевич Воютинський (духівниця від 4 березня 1642 р.), якій він відписав 300 золотих [262, арк. 311].

Із «вливкового» запису 16 червня 1642 р. від ігумена Леонтія (Залеського) і намісника монастиря Неофіта (Ластовецького) дізнаємося, що померла на той час ігуменя Дубицького монастиря Марина (з Гулевичів Адамова Балабанова) пожертвувала обителі 1 800 зол., які їй залишилися винними Олександр Андрій Закревський з дружиною Потенцією Черчицькою, але тепер ченці Братського монастиря, потребуючи грошей, позичили у Костянтина Черневського аналогічну суму, передавши йому право на відписані 1 800 золотих [259, арк. 883 зв.].

У квитовому запису від 10 травня 1643 р. Марина з Гуляницьких Савова Богушовська свідчила, що її брат Ян Юрійович Гуляницький заповів поховати його в монастирі, відписавши на поховання 100 зол. з речами, і ченці виконали всі свої зобов'язання з цього приводу [262, арк. 804].

Потенція з Патрикіїв Миколаєва Свенцицька у духівниці від 14 листопада 1643 р. заповіла поховати її Братській церкві, на яку відписала 200 зол. і ще стільки ж – шпиталю [267, арк. 22].

Даніель Голуб записом від 17 березня 1644 р. передав ченцям право на 500 зол., які залишився йому винний померлий на той час київський підкоморій Філон Воронич (мав віддати в 1648 р.) [267, арк. 484 зв.].

Олександр Миколайович Словицький, кременецький війський, 16 квітня 1644 р. заповів 30 золотих (ця інформація міститься також у його духівництвах 1646 і 1647 рр.) [1, арк. 163 зв., 252, 256]. Возний 2 січня 1648 р. передав його сину, кременецькому підстарості та війському Марціану Михайлу Словицькому, два судові позови за скаргою братського ігумена з ченцями, котрі вимагали віддати 1500 зол., які їм заповів батько відповідача, а також 30 зол., відписаних на сорокоуст у тій же духівниці [285, арк. 418].

Олександр Маркевич у заповіті від 16 червня 1644 р. просив поховати його в Братській церкві, на яку відписав 20 зол., ще 3 – на шпиталь [278, арк. 530 зв.].

Софія з Лукаревських Олександрова Чудиновичова 26 вересня 1644 р. заповіла поховати її в монастирі, якому відписала 50 зол. і «фартух китайковий» [269, арк. 570 зв.].

Записом від 21 листопада 1644 р. королівський дворянин Олександр Мозеллі передав монастиреві право на 1 000 зол., які йому залишився винний Генрик із Високого Кашевський [269, арк. 551 зв.]. Г. Кашевський гроші не повертав і з цього приводу його в листопаді 1645 р. позивали ігумен з ченцями [333, арк. 1022]. Крім того, О. Мозеллі вирішив побудувати новий шпиталь і привілеєм від 11 грудня 1645 р. король Владислав IV дозволив це зробити [433, 159–162]. У заповіті від 27 березня 1647 р. О. Мозеллі просив поховати його в монастирі й відписав Братству все своє майно, також передав право на гроші, позичені ним різним особам. Так, волинський каштелян кн. Миколай Чорторійський залишився винний 5 750 зол. (5 000 – позичив у 1639 р., 750 – у 1640 р.). Князь Владислав Домінік Заславський заборгував 5 000 зол. (3 000 – позичені в 1632 р., 2 000 – у 1638 р.), володимирський підкоморій кн. Юрій Пузина – 2 300 зол., кременецький

земський підсудок кн. Михайло Пузина – 4 000 зол. (із скарг ченців дізнаємося, що він залишився винний 5 272 золотих: 4 000 – позичив у 1636 р., 272 – у 1637 р. і 1 000 – у 1638 р., подробиці далі). Крім цього, криловський підстароста Войцех Роман мав повернути 70 зол., дружина Петра Гулевича – 80 зол., незазначену грошову суму також заборгував бродівський міщанин Дмитро Малецький [437, 91]. Через два місяці заповіт було затверджено королівським привілеєм (3 червня датовано «Лист Єго Кор Мл апробации тестаменту зошлого пана Мозелли») [433, 163–166]. З наведених свідчень бачимо, що у монастиря часом виникали труднощі з отриманням відписаних йому грошей.

2 грудня 1644 р. до луцької гродської книги занесено запис Андрія Гуляницького, який відписав монастиреві 500 золотих [269, арк. 583 зв.].

Кіндрат Миньковський у 1644 р. заповів 30 кіп жита [477, 564].

Ян Підгаєцький у заповіті від 17 січня 1645 р. просив поховати його в Братському монастирі, якому відписав 100 золотих [333, арк. 1422 зв.].

Катерина із Смиковських Войцехова Защинська в заповіті від 3 лютого 1645 р. також виявила бажання знайти вічний спочинок у цій обителі, відписавши ченцям 1 000 золотих [271, арк. 205]. Правда, з отриманням грошей виникли проблеми, бо в січні 1650 р. возний відніс судовий позов Юрію Смиковському у зв'язку зі скаргою ігумена щодо виплати згаданої суми і 100 зол., відписаних на шпиталь [336, арк. 1431 зв.].

18 березня 1645 р. ігумен Леонтій (Залеський) свідчив про отримання ним 300 зол., які заповіла монастиреві Анна Михайлівна з Витонизьких Гнівошова Гулевичова Дрозденська [271, арк. 473].

Григорій Промчейко Ремчицький у заповіті від 21 квітня 1645 р. відписав 50 золотих [271, арк. 683 зв.], які 20 грудня віддала ченцям його дружина Галшка Внучківна [273, арк. 1082]. У свою чергу в 1648 р. вона заповіла Братському монастирю 100 золотих [477, 505].

Юзеф Сеницький 14 липня 1645 р. відписав Братському монастиреві, де була похована його перша дружина Анна, 500 зол. («способом

выдержку») на своїй частині Воцатина: починаючи з 1646 р. мав щороку давати 25 зол. на свято Благовіщення Пресвятої Богородиці і стільки ж – на Воздвиження Чесного Хреста [273, арк. 581].

Фортунат Пешкевич 15 лютого 1646 р. заповів 200 зол. Братській церкві та 100 – шпиталю [274, арк. 558 зв.].

Анастасія із Зубцовських Лаврентієва Древинська, волинська чашникова, у заповіті від 9 березня 1646 р. просила поховати її в монастирі, якому відписала 1 000 зол., ще стільки ж – «законником на опатрене потреб их», крім того, 50 – «на нисчих того ж Брацтва Церкви Божоє, служачих и учачиссе», тобто на шпиталь і школу [274, арк. 575 зв.]. 7 лютого 1647 р. возний відніс позов її зятю Олександрю Жабокрицькому, на якого скаржився ігумен з приводу неотримання монастирем 3 000 зол., відписаних Анастасією Братству, «а особна на шпитал и на школу, при том же брацтве будучых, по золотых пятьдесят, также и двор небожчын [Анастасії Древинської. – С. Г.], за Глушцем будучый, на убогих легованыє» [280, арк. 485]. Тут, правда, сума дещо відрізняється від тієї, що була в заповіті.

Ірина Миколаївна Боговитинівна Козерадзька, дружина Костянтина Ярмолинського, в 1646 р. заповіла 200 золотих [477, 495].

Під 28 лютого 1647 р. маємо заповіт Федори з Карачовських Романової Загоровської, в якому вона відписала обителі 60 золотих [286, арк. 499].

Гаврило Коритенський у духівниці від 15 серпня 1647 р. заповів поховати його в монастирі, якому відписав 300 золотих [335, арк. 1616 зв.].

Володимирський підкоморій кн. Юрій Пузина заповів (19 грудня 1648 р.) поховати його в Братській церкві та відписав їй 1 500 зол., крім того, просив віддати ченцям аналогічну суму, яку їм залишився винний [437, 96]. Ще на початку 1651 р. гроші не були передані – 27 січня відбувся судовий розгляд скарги ігумена з цього приводу [336, арк. 617–617 зв., 1430 зв.].